DE KRONIEK VAN HET GESLACHT

BACKX

De kroniek van het geslacht

Backx

(Bax, Bacx, Bakx en Baks)

Een episode uit de strijd tegen Spanje

door Th. A. Boeree

MCMXLIII

Inhoud

Inleiding 7

Den Bosch en Heusden 12

Den Bosch 22 september 1549 13

De invoering van de nieuwe bisdommen 28

Bisschop Sonnius in Den Bosch gehuldigd 37

Het Concilie van Trente 43

Toenemende spanning 51

De beeldenstorm 70

Den Bosch in handen van de hervormden 76

Antonie van Bombergen 93

De ineenstorting 104

Den Bosch ontvangt Garnizoen 109

Alva in Den Bosch 117

Hoog bezoek 124

Nieuwe belastingen 129

Hernieuwd verzet 137

Sombere voorteekenen 150

De Pacificatie van Gent 161

Heusden contra den Bosch 173

Den Bosch en de Unie van Utrecht 184

De strijd om den Bosch 191

De laatste levensjaren van Jacob Bacx 204

Bergen op Zoom 206

Het verleden van Bergen op Zoom 208

De Bergsche beeldenstorm 234

Het verraad van Jan van Withem 238

Marcelis eerste krijgsbedrijf 248

Bergen onder het gouvernement van Berwouts 265
Antwerpen bedreigd 274
Familieverband de Lion 288
Het verraad van Roelof Berwouts 289
Een poging tot overrompeling van Den Bosch 298
Leicester 315
Familierelatie Bacx-Joacimi 346
Stamreeks Baselius 347
Maatregelen tot tegenweer 349
Vredesplannen 352
Oudejaarsavond 1587 368
Corruptie 373
Het oproer te Geertruidenberg 390
De armada 396
De strijd tusschen Drury en Morgan 403
Een krijgslist 435
Het einde van het beleg 437
De ridderslag 442
Oudejaarsavond 1588 446
Goyaard van Eijck 449
Een schaking 452
De Bergverkoopers 463
De strooptochten der Bacxen 466
De ongenade van Thomas Morgan 471
Floris van Culemborg 488
Brieven van Maurits en Elisabeth van Engeland 491
Het turfschip 497
De onenigheid bijgelegd 510
Het krijgsbedrijf van 1592 533

Bergen onder het gouvernement van Paul Bacx 544
Geertruidenberg belegerd 556
De muiterij der Schotten 566
Uitvoermisère 568
Nieuwsjaarsdag 1594 579
Pogingen tot verrassing van den Bosch en Maastricht 583
Het krijgsbedrijf 587
Baselius de schooldictator 594
Hoey 598
De strijd in 1595 605
Een mislukt wapenfeit 610
Oudejaarsavond 1595 622
Een jaar zonder veldtochtplannen 627
Hulst verloren 636
Opnieuw verraad 641
Het gevecht bij Turnhout 650
De Portugeesche prinsen 660
Anna de Mérode 667
Emilia van Nassau 672
Frankrijk laat de Republiek in de steek 687
De strijd om Rijnberck 691
Vredes- en veldtochtplannen 700
Het eerste krijgsbedrijf van 1600 711
Sint Andries 716
Nieuwpoort 723
Nieuwe vredespogingen 742
Nabetrachtingen over vredesplannen en zaken van oorlog. 745
Ostende belegerd 755
De tocht naar Henegouwen 781

In Bergen op Zoom 787
Bergen op Zoom in gevaar 789
Een strooptocht in het Luxemburgsche land 793
De Brusselsche aflaat 798
Marcelis Bacx benoemd tot commissaris generaal van de ruiterij 810
De tocht naar Sluis 816
De aanslag op Bergen op Zoom 828
Het gevecht bij Mulheim 851
De dood van Paul Bacx 855
De aanslag op Sluis 864
Spinola komt te velde 866
Vredesgeruchten 878
De vredesonderhandelingen 895
Het bestand gesloten 906
Familieraad 916
De strijd in het Guliksche land 923
Drie jaren zonder krijgsbedrijf 941
De Guliksche bondgenooten bedreigd 958
De laatste jaren van Marcelis gouvernement 965
Anna Marie Berck 977
Betteken Jochems en haar zoon Jacob 991
De wapens van het geslacht Backx 996

Dit boek is opgedragen aan de nagedachtenis van de heer Johannes Philippus Backx, notaris te Wieringerwaard

Inleiding

Tegenwoordig is de naam Bax, in zijn verschillende schrijfwijzen, zoals Bacs, Baks, Bacx en Backx over geheel Nederland verspreid, maar indien over volledige genealogische gegevens werd beschikt, zou blijken dat alle takken afkomstig waren uit Oost Brabant, waar in de middeleeuwen het geslacht Bac leefde. Het was daar zeer verspreid, bv. in's Hertogenbosch , Tilburg, Loon op Zand, Weelde, Turnhout, Mechelen, Herenthals en andere plaatsen, waardoor het onmogelijk is de oorsprong terug te vinden.

Reeds in 1400 waren in Brabant veel takken aanwezig, die verschil-lende namen droegen zoals de Bye, Broechoven, Posteel, Roesmont en andere, die door toevoegingen van elkaar werden onderscheiden zoals Bac Vergrieten, Bac Ommaeten, Bac Venloen (= van Loon op Zand) enz. Zelfs als men nog 150 jaar verder teruggaat tot de eerste zeer zeldzame geschreven bronnen, die nog zijn bewaard gebleven, vindt men reeds Bacsen vermeld als leenmannen van de Hertogen van Brabant.

De belangstelling van de thans levende dragers van dien naam en van hun verwanten in de vrouwelijke lijn leidde tot genealogische nasporingen en de tijdschriften, die zich daartoe eigenen, zoals de

Navorscher, de Nederlandse Leeuw en vooral ook Taxandria bevatten zeer veel gegevens op dat gebied.

Toen ik enige jaren geleden als garnizoenscommandant van Bergen op Zoom van militaire zijde de opdracht kreeg de geschiedenis van die vesting te schrijven en daarvoor werkte in het gemeente-archief, dat zo rijk is aan bijzonderheden betreffende de Tachtigjarige Oorlog, vond ik daar zoveel over de gebroeders Paul en Marcelis Bacx, gouverneurs van die vesting, dat ik besloot bij het vele, dat op genealogisch gebied was bijeengebracht, historische bijzonderheden betreffende deze mannen te verzamelen.
Reeds eerder was daartoe een poging aangewend toen in 1847 het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen in Noord Brabant een prijsvraag uitschreef over de levensgeschiedenis en de krijgsbedrijven van Paul, Marcelis en Johan Bacx.
De enige inzending die in 1850 binnenkwam kon de goedkeuring van het genootschap niet verwerven.
Daarop hield in 1859 de heer C.P.F.G. van Emde, kapitein adjudant van het 6e Regiment Infanterie voor het Historisch Genootschap (te Utrecht) een lezing over "Krijgsbedrijven en enige levensberichten der Nederlandse krijgshelden Jonckheren Johan, Paul en Marcelis Bacx",
De publicatie van zijn lezing die verscheen in de Kroniek van het Historische genootschap, gaf slechts een herhaling van hetgeen de kinderen van de predikant Jacobus Baselius in 1615 uitgaven onder de titel: *Historisch verhael inhoudende sekere notable exploi*ten *van oorloge in de Nederlanden, sedert het oprich*ten *van de Companien der Heren gouverneurs ende ritmees*teren *van Paulus ende Marcelis Bax*.

Dit laatste boekje bevatte trouwens veel, dat was overgenomen uit het werk van de geschiedschrijver Bor. Na deze publicatie had niemand dit onderwerp meer ter hand genomen.

Er is veel over de tachtigjarige oorlog geschreven, de historici moesten zich beperken tot het vermelden van de groote gebeurtenissen, waaruit zij het verhaal van onze vaderlandse geschiedenis opbouwden, zij konden niet afdalen in détails, de gebeurtenissen die zij beschreven. waren de resultaten van de daden van talloze ongenoemde mannen uit die dagen.
Die mannen beleefden die gebeurtenissen als een “heden zij reageerden daarop zoals aanleg en karaktereigenschappen hen daartoe dreven. Hun daden, hoe bescheiden soms als zij op zichzelf worden beschouwd, zijn van belang omdat zij een onverbreekbaar deel van het groote geheel vormden.

De bedoeling van dit boek is als het ware een deel van de vaderlandse geschiedenis onder het vergrootglas te nemen, waardoor détails zichtbaar worden en deze nader te beschrijven. Hieraan is een nadeel verbonden. Als een deel onder het vergrootglas wordt genomen, valt het overige buiten het gezichtsveld. Daardoor blijven de groote daden van vooraanstaande figuren en de groote lijnen van de vaderlandse geschiedenis onbesproken, ierwijl de uitgebreide beschrijving van bijzonderheden met zich brengt dat nu en dan de nadruk wordt gelegd op ontoelaatbare praktijken van regeringsambtenaren en misbruiken in het leger. Het is echter allerminst de bedoeling geweest het voorgeslacht in een minder gunstig licht te stellen.

Een voorbeeld uit vele vormde het gezin van den Bossche aristocraat Jacob Bacx, de toegewijden dienaar van de Spaansche koning en trouwe zoon van de Moederkerk.
Zijn kinderen verlieten hem, zij zwoeren hun geloof en hun koning af, zij namen de wapens op voor de opstand, zij waren in hun jeugd de bezielde strijders onder de vanen van de Prins van Oranje, zij waren op latere leeftijd de vertrouwde raadslieden van Maurits: aan hun beleid vertrouwde hij het behoud van de gewichtige frontiervesting Bergen op Zoom toe, die als een golfbreker vóór het Staatsche bezit. ver vooruitgeschoven lag in het vijandelijke gebied.
Ik heb getracht hun leven te schetsen, hun taak in het toen pas opgerichte Staatsche leger, waarmede men de overmachtige Spaansche vijand moest bestrijden, maar ook hun bestaan in de kleine garnizoensplaats met de dagelijks voorkomende kleine en groote moeilijkheden.

Gedurende mijn onderzoek ontmoette ik de heer C. P. H. J. Backx te Rotterdam, wiens vader J. P. Backx, notaris te Wieringerwaard gedurende een lange reeks van jaren een uitgebreid genealogisch onderzoek had doen instellen in de Brabantse archieven. Het familiearchief Backx werd tot mijn beschikking gesteld. waardoor ik in staat was mijn historische studie te vervolgen met een uitgebreid genealogisch overzicht.
Een studie als deze is slechts een kroniek van feiten, die tot in de kleinste bijzonderheden zijn ontleend aan de historische bronnen; aan de fantasie van de schrijver is geen plaats vergund, de gebeurtenissen van de tachtigjarige oorlog hadden nu eenmaal niet plaats om het nageslacht aan spannende lectuur te helpen.

Mocht het mij gelukt zijn de lezer een beeld te geven van het leven in dien tijd, dan is het doel bereikt.
Ten slotte een woord van hartelijke dank aan allen. die mij inzage verschaften van hun genealogische gegevens, welke mij in staat stelden het 3e gedeelte [1]) vollediger te maken. Het verstrekte materiaal werd zo omvangrijk, dat het slechts gedeeltelijk kon worden opgenomen. Moge dit deel voor velen een uitgangspunt vormen tot het voortzetten van hun onderzoekingen; ik zal hen gaarne met de onuitgegeven bijzonderheden ten dienste staan.

EDE, ZOMER 1943 TH. A. BOEREE

Personalia Th. A. Boeree

---

[1] Bij de digitalisering van deze publicatie is er van af gezien om de genealogische afstammingen in de familie Bakx (Backx, Bacx etc) als te specifiek op te nemen. Daarvoor dient alsnog het oorspronkelijke boek of een der moderne databases op internet te worden geraadpleegd.

Deel 1

Den Bosch en Heusden

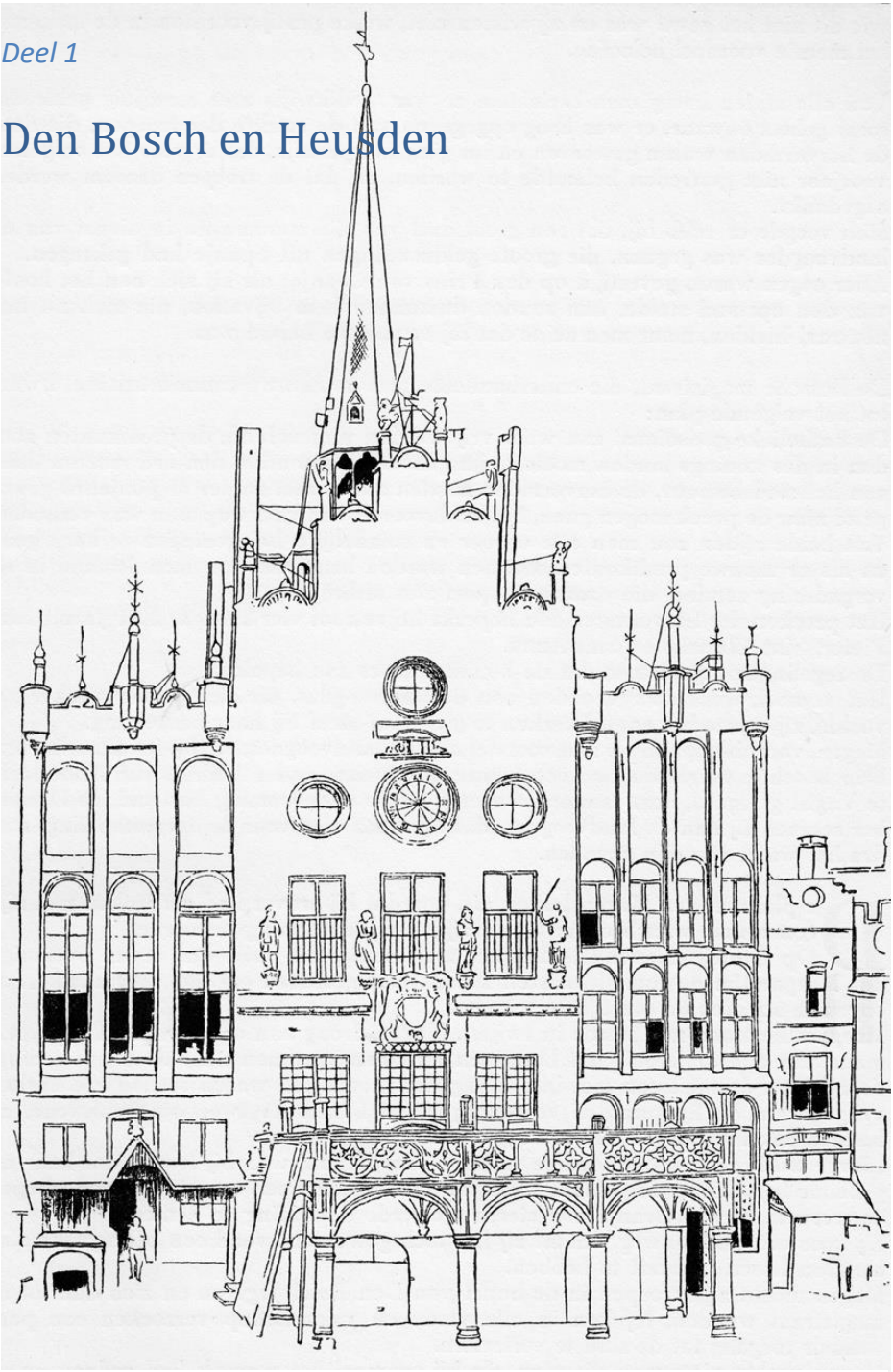

Het stadhuis te ‘s Hertogenbosch

Den Bosch 22 september 1549

Jacob Bacx reed met zijn dienaar door de Ververstraat en de versierde Ridderstraat naar de markt.

Het was een prachtige najaarsmorgen, helder scheen de zon en de slagschaduwen van de steenen trapgevels tcekenden zich scherp af op het plaveisel der straten; het was al druk en naarmate hij het centrum van de stad naderde werd zijn weg meer versperd door de vele voetgangers, de feestelijk gekleede mannen, vrouwen en kinderen, hij werd als het ware opgenomen in die stroom van feestgangers, die allen naar de markt gingen en stapvoets reed hij verder.

Tien dagen geleden was de aanstaande landsheer in Antwerpen gehuldigd en vandaag zou men de jongen Philips binnen den Bossche stadsmuren een schitterende ontvangst bereiden.

Op de markt gekomen steeg Bacx af, het mooie weer stemde hem tevreden, wel was hij als koninklijk rentmeester van de domeinen in het kwartier van den Bosch gewend bij elke weersgesteldheid uit te rijden, maar op andere dagen was zijn uitrusting daarop berekend.

Nu droeg hij zijn kostbaarste kleeding, het zwart zijden wambuis met de witte halskraag, los hing de laken mantel met marterbont afgezet om zijn schouders, in die kleeding gevoelde hij zich te paard onwennig.

Hij was vermoedelijk niet de enige, die er zo over dacht, op de markt stonden de paarden gereed voor de hoofdschout en voor verschillende andere hooge ambtenaren, ook voor de leden van de magistraat, allen zouden uitrijden om de aanstaanden landsheer te begroeten, velen onder hen waren in het paardrijden slechts matig bedreven, verschillenden hadden dienaars te voet medegebracht om onder het

rijden de dieren aan de hand te geleiden, niet zonder leedvermaak merkte Bacx deze kleine bijzonderheid op.
Hij kon zich dikwijls zo ergeren aan de mannen van geringe beschaving die veel geld verdienden en zich daarmede omhoogwerkten, hun kinderen verwierven functies, die volgens de innige overtuiging van Bacx slechts toekwamen aan de leden van de enkele patricische familiën waartoe hij behoorde. Daar was bij voorbeeld Agileus, een Italiaan van duistere herkomst, armoedig en hongerig was hij indertijd in den Bosch gekomen, hij was veekooper en beenhakker, hij had veel geld verdiend. woonde nu in het groote huis "Den Hoorn", hij had al verschillende andere huizen en landerijen gekocht, zijn zoon studeerde in Leuven en zo’n jonge man zou zich binnenkort de gelijke rekenen van de afstammelingen van de stedelijke aristocraten. van mannen als Bacx, wiens naamgenoten reeds honderdvijftig jaren lang gewichtige posten hadden bekleed en tot de magistraat der stad hadden behoord. Misschien zou de jonge Agileus te zijner tijd ook raadslid of schepen worden.

Maar vandaag was het geen dag voor zulke gedachten. Hij wilde nu genieten van het spel van zonneschijn, felle kleuren en blinkend metaal. Op de Pensmarkt wachtten honderd erfruiters afgestegen naast hun paarden en in de straten die naar de markt voerden, stonden de gewapende burgers gereed om de eerewacht te vormen, want men zou Philips tot een halve mijl buiten de Vughterpoort tegemoet gaan.
Alle mannen van twintig tot zestig jaar waren opgeroepen, zij waren in tien vendels verdeeld, de aanzienlijken in het volle harnas met de kruisboog bewapend: tot dit gilde behoorde ook Bacx en hij had veel kans tot commandant van dit vendel te worden benoemd.

Dan kwamen de eenvoudigen, de schutters van Sint Sebastiaan met hun handbogen en de jonge schutters, bewapend met de moderne handbussen. Zij vormden het gilde van de kolveniers. Velen waren alleen met een piek bewapend, totaal had men 2500 man bijeengebracht. In de Postelstraat stonden acht kleine veldstukken opgesteld. Zij zouden achter de stoet aansluiten.

Met welgevallen keek Bacx om zich heen naar al die gewapende mannen. de herfstzon spiegelde in de blinkend gepoetste harnassen. in de rondassen en in de glanzende bijlen der hellebaarden, hoog staken de banieren en lange spiesen uit boven de kleurige groepen van gewapende burgers. De warme herfstdag maakte de mannen dorstig, het was reeds druk in de herbergen, die het marktplein omgaven, vele gewapenden liepen nog even uit hun rot weg om een frisschen dronk te halen voordat zij de tocht aanvaardden.
Lang behoefde Bacx niet te wachten, de hoofdschout met de beide burgemeesters en de schepenen verschenen in de deuropening van het stadhuis, zij daalden de trappen van het bordes af en stegen te paard.
Toen zette de stoet zich in beweging. Voorop de trompetters, de instrumenten glinsterden in de zon, vrolijk wapperden de trompetvaantjes, versierd met het in goud bewerkte wapen van den Bosch. Onmiddellijk achter hen volgden de magistraat en de raadslieden.
Bacx voegde zich met de andere ruiters bij hen, achter hen sloten de erfruiters aan, weder gevolgd door de eindeloos lange colonne van gewapende burgers, het laatst kwamen de veldstukken, door paarden getrokken.

De schelle tonen der trompetten kaatsten terug tegen de gevels der huizen van de Vughterstraat, zij verenigden zich met het geklik der zwaar beslagen paardenhoeven op de keien, dreunend klonk de tred bij het overgaan van de molenbrug en sterker werd het geluid weergegeven toen men onder het zware gewelf van de Vughter binnenpoort door trok.
Een halve mijl buiten de vestingwallen werd halt gehouden, de schutterijen werden in orde langs de weg gesteld, de ruiters stegen af en kwamen, terwijl de dienaren bij de paarden bleven, te voet naar voren: zo wachtte men de komst van Philips af.

Het duurde lang voordat de stoet in de verte zichtbaar werd, prachtig was de statiekaros waarin de jonge vorst was gezeten, gevolgd door de eenvoudiger koetsen van het hofgezelschap. allen begeleid en beschermd door enige tot de tanden gewapende en geharnaste benden van ordonnantie.
Nabij den Bossche magistraat gekomen hield de colonne halt, dienaren openden het portier van de karos en Philips steeg uit.
Vóór hem knielden den Bossche patriciërs in het stof van de weg, de hoofdschout stond op, kwam naar voren en sprak de vorst in gloed volle woorden in het Nederlandsch toe, getuigend dat heel de bevolking der stad bereid was de landsheer naar oude traditie eerbied en trouw te betoonen,
Geen trek op het gelaat van de vorst verried of de woorden enigen indruk op hem hadden gemaakt, er viel een oogenblik stilte, toen liet hij de mannen uit het stof opstaan en sprak hen in het Spaansch toe, waarna hij naar zijn karos terugkeerde en insteeg.
De ruiters stegen weder op en Philips werd met zijn escorte opgenomen in de lange stoet die naar de stad terugkeerde.

Aan de Vughter buitenpoort gekomen werd opnieuw haltgehouden, daar werd Philips verwelkomd door de verzamelde geestelijkheid der stad en namens allen legde de oudste kapittelheer van Sint Jan getuigenis af van de groote aanhankelijkheid en trouw der zijnen. Philips keek naar de ouden kanunnik, alsof die woorden niet voor hem bestemd waren, zijn blik gleed naar de wallen waar op de poort, torens en bolwerken drie honderd gewapende en geharnaste mannen waren opgesteld en toen hij daarna de poort binnenreed dreunden zestien zware stukken geschut hem van die wallen ook hun welkom toe. Binnen de poort stonden de begijnen opgesteld, ter wille van deze plechtige gebeurtenis droegen zij een wit gewaad in plaats van de gebruikelijke stemmige kleeding.
In een lange rij stonden verder de mannen van zestig jaar en ouder langs de weg geschaard, allen met een brandende kaars in de hand. De eindelooze rij strekte zich uit van de poort tot aan het keizershof, de woning van de schepen Hendrik Prouninck van Deventer, die de hooge eer genoot, Philips tot gast te hebben.

Prouninck van Deventer was de rijkste man van de stad. In 1527 had hij de gronden tusschen de Binnendieze en het erf van Sint Joriskerk gekocht en op dit terrein was in Italiaansche renaissancestijl zijn vorstelijke woning gebouwd, waarvan de gevel strekte van de Lombardsbrug tot aan het koor van de kerk.
In het midden van dit massale front lag de zware poort, rechts daarvan twee zalen, met hooge door traliën beschermde vensters aan de straatzijde. Achter de zalen om liep de breede marmeren gang, waarvan de ramen uitzagen op een binnenplaats. In de hoek van die binnenplaats was een sierlijke toren gebouwd waarin een wenteltrap, die naar de slaapvertrekken voerde.

Door de ramen zag men over de binnenplaats, die aan de achterzijde werd begrensd door een driedubbele zuilenrij, in een prachtig aangelegden tuin, die aan drie zijden omgeven was door een overwelfde colonnade.
In de rechtervleugel van het gebouw lag de groote zaal; door de hooge vensters zag men de Dieze stromen, de linkervleugel van het aanzienlijke huizencomplex werd gevormd door keukens, stallen, koetshuizen en dienstbodenvertrekken.
In deze woning bracht Philips de nacht door en in de vroegen morgen van 23 September kwamen schout, burgemeesters en schepenen voor het keizershof samen, ze geleidden Philips onder het luiden van de klokken van Sint Jan Evangelist naar deze schoone Bossche collegiale kerk.
Op het kerkhof wachtten hem de kapittelheeren met kruis en vanen, zij gingen hem voor naar het hoogkoor van de kerk waar de dienst en de Heilige Mis werden gecelebreerd.

Fel en bijna onbarmhartig viel het witte licht, door geen gekleurd glas getemperd uit de grooten koepel op de tengere gestalte van de hoofdpersoon, de man met de blauwe oogen en het blonde baardje. Innig devoot volgde hij deze plechtigheid waarvan de Latijnsche klanken hem zo vertrouwd waren. Na afloop deden de kapittelheren de vorst uitgeleide tot aan de deur van de kerk en weder geleidde de magistraat de hoogen gast verder naar het stadhuis, Vrolijk wapperden wimpels en banieren van de geveltoppen, fraai geweven tapijten versierden de gevels, aan drie zijden werd de ruimte voor het stadhuis afgesloten door de schutterijen en terwijl de klokken beierden om het volk op te roepen,

stroomden reeds de poorters, ingezetenen en vreemde bezoekers samen op het opengebleven gedeelte van de markt.
Toen verscheen Philips met de schout, burgemeesters en schepenen op het bordes, terwijl de raadslieden voor de geopende vensters van de raadzaal plaats namen.
Naast de vorst stond diens kamerbewaarder Verreijcken. Philips was blootshoofds, naar Spaansche mode gekleed in het wambuis met het korte pofbroekje, onderbeen en dij nauw omsloten door de lange roode kousen, aan de gordel droeg hij de goudlederen beurs en de fraai gesmede degen.
Het gewichtige moment was gekomen, de burgemeester las het eedsformulier in het Spaansch voor, daarna volgde de vertaling in het Nederlandsch en plechtig deed Philips daarop de eed op het Heilige Evangelie, dat de secretaris hem voorhield.
Toen zwoer het stadsbestuur trouw aan de landsheer en ten slotte deed het verzamelde volk de eed, waartoe allen de hand naar de vorst omhoogstrekten. De plechtigheid was afgelopen, hoefgetrappel weerklonk. de koninklijke karos reed de markt op en hield stil voor het stadhuis, Philips steeg in, nog eenmaal werd hem een behouden thuiskomst gewenscht, de leden van het gevolg zochten hun koetsen op. Het volk op de markt juichte toen de vorst wegreed, weder begeleid door de benden van ordonnantie met hun kleurige vaantjes en toen het gejuich voor het stadhuis was verstomd en de schutters waren afgemarcheerd, hoorde men nog flauw de uitingen van vreugde van het volk, dat geschaard stond langs de weg, dien het escorte volgde, nog eenmaal dreunde het zware walgeschut een laatste vaarwel van den Bossche poorters aan de aanstaanden landsheer.
De stad was tevreden; de nieuwe hertog van Brabant had de oude privilegiën bezworen.

Na afloop van de plechtigheid was Jacob Bacx naar huis gegaan. waar zijn vrouw Anna hem met de drie kinderen Heijlwig, Simon en Johan met ongeduld wachtte.
Hij vertelde van de kerkdienst, van de versieringen der huizen en van de ceremoniën, waarmede de eedsaflegging was geschied. Maar zij wilde meer weten: Hoe zag Philips eruit? Jacob moest haar alles uitleggen van zijn uiterlijk, van hetgeen hij had gezegd, hoe hij was gekleed en hoe hij het volk had toegesproken. Spaarzaam was Bacx geweest in de beschrijving van de persoon. Het was alsof hij het nog niet met zichzelf eens was, hoe zijn oordeel over dezen toekomstigen heerscher moest luiden.
Eigenlijk was er in zijn diepste binnenste teleurstelling geweest, hij had zoveel van Philips gehoord, van diens strenge opvoeding in Spanje, van zijn godsdienstigheid, van het verdere leven van dezen man, die al zo heel jong getrouwd was en wiens vrouw was gestorven nadat zij hem een zoon Don Carlos had geschonken. Men had hem verteld dat Philips vloeiend Spaansch, Italiaansch, Frans en Latijn sprak. Maar kende hij ook de taal van ons volk?
Hij wist dat deze jonge vorst zijn vader zou opvolgen in onmetelijk groote gebieden, in de Nederlanden, Spanje en Amerika, landen met fabelachtige rijkdommen, wellicht zou hij ook keizer van Duitsland worden.
Bacx had zo gehoopt een machtige heerschersfiguur voor zich te zien, zijn voorouders waren koninklijke ambtenaren geweest, in zijn gedachten was er tusschen de vorst en zijn ambtenaren een nauwer band, een inniger verhouding dan tot de andere bewoners van het land.
Juist daarom ging hem de persoon van de vorst zo ter harte en de min of meer nietige man, die hij uit de statiekaros had zien stappen en die

hij heden op de stoep van het stadhuis de eed had zien afleggen, was hem eigenlijk tegengevallen. De gedachte liet hem geen rust en dien zelfden middag ging hij naar Hendrik Prouninck van Deventer, die een goede vriend en zo half en half familie van hem was. Barbara, de zuster van Jacob Bacx was getrouwd met Jacob Prouninck van Deventer, broeder van Hendrik. Hendrik had van zijn vrouw geen kinderen, hij had alleen een bastaardzoon Antonius en met een gevoel van voldoening kon Bacx er soms over denken, dat een deel van Hendriks groote fortuin later in het bezit zou komen van de kinderen van Barbara.
Bacx en Prouninck van Deventer behoorden tot het kleine kringetje Bossche aristocraten, zij hadden dezelfde stoffelijke en geestelijke belangen, zij hadden naar hij meende ook dezelfde wereld-beschouwing en waren in de loop der jaren tot groote vertrouwelijkheid gekomen.
Hendrik vertelde hem, dat hij de hoogen gast op de stoep van zijn woning had ontvangen, met gepaste vrijmoedigheid had hij hem in mooie woorden welkom geheeten en gewezen op het borstbeeld van Philips vader, dat hij in de gevel had laten aanbrengen, nadat Karel tweemaal zijn gast was geweest Daarom noemde het volk zijn woning steeds het Keizershof. Hij had de zoon gezegd dat het hem een groote eer was, dat deze het voorbeeld van de vader had willen volgen. Philips had geduldig de stroom van woorden aangehoord, hij had vriendelijk geknikt en was daarna naar binnen gegaan zonder op de toespraak te antwoorden. Dien avond aan tafel zittend had van Deventer alles begrepen; deze jonge vorst van wien de faam ging dat hij zoveel talen vloeiend sprak, verstond in werkelijkheid slechts Spaansch en alles wat tegen hem werd gezegd moest daarom worden vertaald, van Deventer sprak tegenover de ouden vriend ronduit zijn

groote teleurstelling uit. Wat had de zoon behalve de uiterlijke gelijkenis en de vooruitstekende onderkaak weinig met de vader gemeen.
Met weemoed herdacht van Deventer de hartelijkheid die hij van Keizer Karel had ondervonden, van de man die wel een heerscher bij uitnemendheid was, maar die te midden van vertrouwden in intiemen kring zich als gewoon mens en als gelijke aan hen wist te geven. Hij had het volkskarakter gekend, hij had in deze landen niet alleen geheerscht, hij had zich door zijn eigenschappen hier vrienden gemaakt, die hem voor niets ter wereld in de steek zouden hebben gelaten.
De zoon, die wat het uiterlijk betreft een geboren Brabander had kunnen zijn, miste die eigenschappen. Als vreemdeling had hij aan de tafel plaats genomen en als vreemdeling was hij vertrokken. Hoe zou deze man ooit kunnen doordringen tot de ziel van een volk welks taal hij niet verstond?

Dien avond vierde de bevolking van den Bosch feest, op de markt walmden de pektonnen, het volk liep de taveernen in en uit en bedronk zich, het was altijd bereid feest te vieren bij elke gebeurtenis die afleiding bracht in het vale dagelijksche bestaan van de laagste volksklassen, voor welke de tijden van welvaart tot het verleden behoorden.
Toen Bacx weder alleen was liet het gesprek van dien middag hem niet met rust en voortdurend moest hij denken aan alle mogelijkheden die de toekomst zou kunnen opleveren onder het aanstaande bewind van Philips.
Hij hield niet van ingewikkelde beschouwingen, daarvoor was zijn gedachtengang veel te eenvoudig, volgens hem had Philips slechts te zorgen voor twee dingen: in de eerste plaats voor de welvaart van zijn

onderdanen en in de tweede plaats voor het behoud van het oude katholieke geloof.
Er moest gehoorzaamheid zijn aan de landsheer, een verhouding gebaseerd op het juiste begrip van elkaars belangen.
De vorst moest een open oor hebben voor de wenschen van zijn onderdanen, hij moest voorrechten schenken waardoor handel en nijverheid zich konden ontwikkelen, vrijdom van tollen, stapelrechten en dergelijke dingen. Dan werd er geld verdiend, dan ontstond er welvaart, dan heerschte er tevredenheid, dan konden de hooge belastingen worden betaald. dan kregen vorst en volk heden wat hun toekwam. Dat hadden de vorsten begrepen, geleidelijk hadden de steden privilegiën gekregen, waaruit die welvaart was voortgevloeid en als de nieuwe landsheer kwam, als hij zijn blijde intocht hield, dan zwoer het volk trouw en dan legde de vorst de eed af op de eenmaal verleende voorrechten.
En dit was nu gebeurd. Bacx vermeende dat hiermede de toekomstmoeilijkheden waren opgelost.

Een ander vraagstuk was dat van de godsdienst en daarover was hij nog niet gerust. In Duitsland en Frankrijk hadden velen met de oude kerk gebroken en Antwerpen - de grootste handelsstad van Brabant, waar alle volken van Europa elkaar ontmoetten - was een broeinest van gevaarlijke godsdienstige theorieën geworden. Ook in den Bosch hadden zich in de loop der jaren enkele gevallen van ketterij voorgedaan. Het ergst was het geweest in 1533. Toen hadden meer dan twee honderd mannen zich in Vught verenigd. waar een jonge lakenwever hen had toegesproken.
De landvoogd had dadelijk twee commissarissen gezonden, die de zaak hadden onderzocht, de verschillende beschuldigden waren gegrepen

en berecht. Men had de zaak krachtig aangepakt, een enkele was onthoofd, anderen waren gewurgd en daarna verbrand, men had de minder schuldigen gebrandmerkt en boeten opgelegd en toen deze zaak tot aller tevredenheid was afgedaan had de magistraat aan de commissarissen een aam wijn geschonken, men had hun als bewijs van erkentelijkheid ook een rijke maaltijd aangeboden.
Het had weliswaar niet af doende geholpen want vijf jaar later waren andere schuldigen gegrepen, gewurgd en verbrand en wederom had men deze zaak met een blijde maaltijd op het stadhuis afgesloten.
In 1544 had men drie ketters gegrepen, man, vrouw en dochter. Zij waren toevallig op doorreis in den Bosch, zij waren kort daarop berecht en in vlammen opgegaan.
Het stemde Bacx tot nadenken, dat de scherpe plakkaten en de strenge uitvoering daarvan zo weinig succes hadden gehad, het was eerder of de beweging in kracht toenam en wat het ergste was, er waren aanwijzingen dat geleidelijk mannen uit hogere standen tot het nieuwe ongeloof overgingen.
Bacx moest toegeven, dat het gedrag der geestelijken niet altijd was zoals het behoorde te zijn.
De tijden van welvaart waren voorbij, er werd geen geld meer verdiend en verschillende lagen van de bevolking verarmden.
Maar de belastingen moesten onverminderd worden opgebracht en de geestelijkheid was eigenlijk de enige stand. die niet van de achteruitgang had te lijden, zij bezat rijke goederen. die veel geld opbrachten en legaten en schenkingen vermeerderden het bezit. Maar zij onttrok zich steeds aan het betalen van belastingen, die daardoor des te zwaarder drukten op de anderen.

Een van de belastingen, die het meeste opbracht, was de accijns op wijn en bier, geestelijken en volk dronken veel, maar steeds beweerden de geestelijken, dat ZIJ van deze belasting waren vrijgesteld.
Het was van algemeene bekendheid dat de rijke kapittelheren van de Sint Janskerk hun kelders vulden met de beste wijnen en de accijns ontdoken.
Het stadsbestuur had toen maatregelen genomen en verboden drank aan de geestelijken te leveren, het had zelfs de toegang tot die kelders met palen af gesloten.
Als jongen had Bacx medegemaakt, dat op een feestdag, toen een groot deel van de bevolking in de kerk de dienst volgde, enkele kapittelheren hun geestelijk kleed hadden uitgetrokken en zich niet hadden ontzien, eigenhandig de afsluiting op te ruimen en de vaten in hun kelders te rollen.
Het waren niet alleen de mannen geweest, die aanstoot gaven. Precies zes jaar geleden had de abt van Villers zich beklaagd over de slechte zeden van de "dames nobles Bernardines de Binderen" bij Helmond, de dames wilden hun zeden niet veranderen en evenmin hun klooster verlaten.
Toen had de abt het klooster met de sterken arm laten ontruimen, hij had de geestelijke zusters over verschillende kloosters verdeeld en tot soberder levenswijs verplicht. Hij had andere nonnen in het klooster van Binderen gebracht, die echter bij de strooptochten van Maarten van Rossum waren verjaagd.
Nauwelijks werd dit bekend of de oude nonnen hadden zegevierend het klooster weder bezet onder de vroegere abdis Agnes van Amelroy. Van die geschiedenissen waren veel bijzonderheden in Jacobs familie bekend, Margaretha, de zuster van zijn grootvader was abdis van

Binderen geweest. Dergelijke en erger gevallen kwamen overal voor, ze bleven niet onbekend, er werden pamfletten onder het volk verspreid, men zette het lage volk ermede op en ondermijnde het gezag van de kerk.

Velen, die de geestelijken in zulk een geval behoorden te steunen, lieten dit na, niet omdat zij de nieuwe leer waren toegedaan, maar omdat zij in stilte genoten, als de daden van de geestelijken aan de kaak werden gesteld. Bacx hoopte, dat de toekomst hem tevreden zou stellen, hij achtte een scherp toezicht op de ketters dringend noodig en als het kon ook beter toezicht op het leven der geestelijken.
Als de vorst dit met ernst doorvoerde, zou ook dit vraagstuk wel worden opgelost. De toekomst zou leeren dat Bacx, wat de maatregelen betrof, tevreden kon zijn over de daden van Philips, helaas voor hem en voor zijn omgeving zou hij tevens ervaren, dat de toestand niet zo eenvoudig was als bij zich die had voorgesteld en dat deze middelen niet tot het beoogde doel zouden leiden.
Er zouden spoedig mannen komen, die zeiden dat zij het volk wilden terugleiden naar de evangeliën en naar Christus eigen woord, zij zouden, zoals zij zeiden hun Heiland blootleggen, die verstikt lag onder de dogmatische leerstellingen van de Moederkerk.

De kathedraal van St Jan de ‘s Hertogenbosch

De invoering van de nieuwe bisdommen

Dertien jaren waren voorbijgegaan sedert de gedenkwaardigen dag waarop Philips als aanstaande landsheer was gehuldigd, zes jaar later had zijn vader, bezwijkend onder de last der tegenspoeden. de kroon aan hem overgedragen en rust in een klooster gezocht. Al dien tijd had Bacx zijn betrekking ongestoord vervuld en ook zijn huiselijk leven was zonder tegenspoeden verlopen. Zijn gezin was in gezondheid opgegroeid en nog vermeerderd met twee zonen, Paul en Marcelis. De laatste, die zes jaar na Paul was geboren, was nu zes jaar oud, het was een wonder dat allen in het leven waren gebleven, want in die jaren waren duizenden aan de pest gestorven.
In de maatschappij verliep alles veel minder goed dan hij had gehoopt en soms kwam de gedachte in hem op, dat men toch misschien niet op de goeden weer was. Laatst had bij tegen zijn zwager Prouninck van Deventer gezegd, dat alles zo goed was geregeld door de wetten die in de loop der jaren hun doelmatigheid hadden bewezen, alles kon terecht komen als vorst en volk zich slechts stipt hielden aan de naleving daarvan.
Prouninck van Deventer had het hoofdl geschud en een geheel andere theorie ontwikkeld. Hij legde uit dat de drie standen, adel, geestelijkheid en volk sedert eeuwen afgescheiden van elkaar hadden voortgeleefd, niets begrijpend van de nooden der anderen, slechts denkend aan het bekrompen eigenbelang.

Adel en geestelijkheid hadden steeds privilegiën verzameld, zij hadden die bemachtigd als de landsheer geld behoefde voor zijn wufte genoegens of voor de strijd tegen zijn buren.
Doch deze twee standen presteerden eigenlijk niets. alleen de derde stand dreef handel en deed industrieën ontstaan, die het land tot welvaart konden brengen, doch het volk stuitte daarbij op allerlei moeilijkheden, buiten zijn schuld verviel het soms tot armoede.

Welk een welvaart hadden de Vlaamsche steden gekend, toen zij de ruwe wol, uit Engeland aangevoerd tot het mooiste laken verwerkten, dat weder naar Engeland werd verscheept. Daarna was in Engeland een eigen lakenindustrie ontstaan. het voerde geen wol meer uit, het kocht evenmin laken in het buitenland.
Steeds veranderde de toestand, steeds moest het volk naar nieuwe bronnen van inkomsten zoeken, steeds verder moest het zijn vleugels uitslaan, vooral als de sterke aanwas van de bevolking daartoe dwong. Maar heel het land was gevangen in een stel verouderde privilegiën en uitzonderingsrechten, aan de eene gegeven ten koste van de welvaart van de andere. Het was dwaas te willen vasthouden aan verouderde bepalingen, denkend dat daarmede de oude welvaart zou kunnen terugkeeren: er moesten geheel nieuwe levensvoorwaarden worden geschapen, slechts een arbeidsgemeenschap waaraan allen vrijwillig medewerkten met opoffering van het nabije eigenbelang zou kunnen leiden tot de welvaart die uiteindelijk allen ten goede zou komen.
Van Deventer wees op de rechtspraak: elke landstreek, iedere stad had eigen bepalingen, men had eigen maten en gewichten, de bunder in den Bosch had een andere grootte dan die in Tilburg of Loon op Zand, er was een eindelooze verscheidenheid van munten in omloop, die alle aan wisselende koers onderhevig waren, bij elke overeenkomst moest

worden afgesproken in welke munt de betaling zou geschieden, alle onderdeden van Brabant, Vlaanderen en de overige gewesten leefden verder alsof alleen zij de wereld bevolkten en er geen anderen bestonden, die ook recht hadden op een bescheiden plaatsje onder de zon.

Welke stand was in die dagen de rijkste? Natuurlijk de geestelijkheid, wier goederen nog dagelijks vermeerderden door schenking en erflating. Zij had in de eerste plaats groot belang bij het behoud van een geordende maatschappij, was zij niet zedelijk verplicht daaraan naar draagkracht mede te werken? En steeds was het de geestelijkheid, die zich aan het betalen van belastingen onttrok, zoals indertijd aan de accijns van hier en wijn. Zolang het gebied versnipperd was in kleine staatjes, konden adel en geestelijkheid zulk een toon aanslaan, maar geleidelijk waren meer landstreken onder één Heer gekomen, thans telde men reeds 17 gewesten, die tot een geheel waren verecenigd, maar zij hadden alle verschillende wetten en rechten. Hoe was het voor de landsheer mogelijk te regeeren, hoe kon hij allen tot samenwerking brengen? Hij kon slechts orde scheppen in die chaos, als hij veel rechten van lagere heren aan zich trok al zou dit gepaard gaan met strijd, maar het zou een strijd zijn. waarin de derde stand aan de zijde van de Heer zou staan.

Nooit zouden adel en geestelijkheid vrijwillig iets van hun rechten prijsgeven, slechts door strijd kon de landsheer tot macht komen, het was niet te ontgaan, ook al zou hij daarbij de eed breken, bij de blijde inkomst afgelegd.
Van Deventer liet zich meeslepen toen hij zeide: Een goed vorst moet het aandurven ter wille van het algemeene belang de rechten van

enkelen op te offeren. Het geheele land zit gewrongen in een harnas van verouderde bepalingen, er zijn slechts twee mogelijkheden, het springt of het houdt stand en in het laatste geval zal alles verstikken wat daarbinnen leeft en nu nog hoopvol groeit.
De toekomst zal uitmaken, aan wien de overwinning zal zijn, wij zullen de uitslag van dien strijd nog medemaken en ik hoop, dat het harnas zal barsten en het volk in vrijheid zal opgroeien.
Beiden hadden een tijdlang gezwegen, het was zo moeilijk een redeneering te volgen, die zo opstandig klonk, ook al zou die rechtsverkrachting van de hooge landsregering uitgaan. Van Deventer begreep wat er in Bacx omging en hij vervolgde: Waarom heeft Keizer Karel deze landen vereenigd tot een afzonderlijke Kreitz? Waarom is er een Hooge Raad gekomen boven de gewestelijke gerechtshoven? Waarom een rekenkamer boven de Raden van financiën? Het is alles centralisatie van gezag en zo zal er ook eenheid van wetten moeten komen, anders zal de derde stand zich niet kunnen ontplooien, hetgeen toch tot de welvaart van de drie standen noodig is.
Keizer Karel riep nu en dan de Staten Generaal bijeen, maar geen van de afgevaardigden begreep, dat zij gezamenlijk één belang vertegenwoordigden, zij zaten bijeen, zoals de landen op de kaart lagen, door dikke grenslijnen van elkaar gescheiden.
Er zal nog veel moeten gebeuren voordat zij begrijpen, dat zij hun kleine gewestelijke belangen moeten opofferen aan het groote landsbelang.
Het hoofd van Bacx had geduizeld toen hij naar huis terugkeerde, misschien een beetje door de goeden Spaansche wijn, die van Deventer zo kwistig had geschonken, maar voornamelijk kwam het van al die nieuwe begrippen, die hij niet zo gauw kon verwerken, het waren alle moeilijke vraagstukken, die zo ver boven zijn begrip gingen.

Dikwijls vroeg hij zich af hoe het toch kwam dat de ketterij - alle plakkaten ten spijt - ook in zijn vaderstad zo toenam. Het was niet langer de heffe des volks, die afvallig was, ook anderen waren ermede besmet. Feitelijk waren alle Bossche handwerkslieden kettersgezind, zelfs enkele bestudeerde mensen voegden zich daarbij, zoals de jonge Agileus: vier jaar geleden was hij uit Leuven teruggekeerd, af gestudeerd als doctor en licentiaer in de rechten; hij had zich in den Bosch gevestigd en zich daar zo openlijk over de nieuwe leer uitgelaten, dat het mindere volk hem als zijn leider had erkend. Het had niet lang geduurd, iedereen had erover gesproken dat de jonge Agileus een ketter was, hij was voor de Souvereinen Raad van Brabant geroepen. maar hij had de uitslag van het proces niet afgewacht, hij was gevlucht.

Het vonnis luidde: “Eeuwigdurende ballingschap met verbeurdverklaring van goederen". Het laatste trof hem het minste, want zijn ouders leefden nog en hij had geen eigen bezittingen. Dank zij de steun van zijn vader zette hij zijn studiën in het buitenland voort, achtereenvolgens was hij in Keulen. Geneve, Bazel, Londen en Frankfort.

Veel jongeren dachten erover als Agileus. Het was gewoonte dat jonge lieden van goeden huize hun studiën besloten met een lange reis in het buitenland en velen kwamen na een verblijf in Frankrijk of Zwitserland zeer kettersgezind terug.

Jacob Bacx nam zich voor alles te doen om te voorkomen dat zijn kinderen later ook zo zouden handelen.

De nieuwe koning had zich op het gebied van de godsdienst niets te verwijten, hij had de plakkaten van zijn vader gehandhaafd en deze met zorg doen uitvoeren. Lag het misschien aan het gedrag van de geestelijken?

De hooge geestelijken, de abten en bisschoppen waren tot nu toe eigenlijk geen geestelijken geweest, het waren de jongere zonen van de hooge adellijke geslachten, die deze ambten bekleedden en ze onder elkaar verdeelden alsof het eigen bezittingen gold.
Zij inden de rijke inkomsten aan deze bezittingen verbonden. doch maakten zich niet druk over geloofsquesties, dikwijls vochten zij als wereldvorsten.
En had Philips niet zelf een oorlog gevoerd tegen Paus Paulus IV?
Hierbij kwam dat de bisdommen zeer groot waren, terwijl het land veel dichter bevolkt was dan vroeger, het aantal parochiën was sterk toegenomen, het toezicht daarop was onvoldoende.
Bacx zou het hebben toegejuicht als hij had vernomen dat Philips van de Paus vergunning had gekregen de grenzen van de bisdommen in zijn rijk zo af te bakenen dat de uiterste grenzen van zijn kerkelijk en wereldlijk gebied samenvielen.
Geen bisschop van Keulen of Luik zou voortaan gezag uitoefenen binnen de Nederlanden, hetgeen trouwens ook onuitvoerbaar was: de bisschoppen konden de schuldigen uit die landen niet straffen daar deze volgens de privilegiën niet mochten worden gebracht voor buitenlandsche rechters. Bovendien verkreeg Philips het recht, zelf de bisschoppen te benoemen. hij kon er op rekenen dat de uiteindelijke toestemming van de Paus daarin geen wijziging zou brengen.

Prouninck van Deventer zou hem hehben uitgelegd dat zulk een maatregel een uitvloeisel was van de centralisatie van gezag, waarover zij laatst hadden gesproken.
Lang had Philips uitgezien naar een geschikt persoon om zijn belangen bij den Paus te bepleiten, tot zijn keus viel op Frans van der Velde, van

afkomst een boerenzoon uit het Brabantse dorpje Zon, en daarom meestal Sonnius genoemd.
Deze kleine dikke man in 1506 geboren was in 1543 juist benoemd tot rector aan de universiteit te Leuven, toen hij de rijke functie kreeg van Kanunnik van de kerk te Utrecht. Daar werd hij ontdekt door Ruwaard Tapper, de hoofdinquisiteur over de Nederlanden die hem benoemde tot inquisiteur in Holland en Zeeland. Sonnius miste in die functie de voortvarendheid, die Tapper van zijn ondergeschikten eischte. Hij vond hem lui, eerzuchtig en prachtlievend. Vermoedelijk was hij niet bloeddorstig genoeg voor dezen tak van dienst.
Sonnius was in 1558 naar Rome gezonden om de Paus te bewegen de plannen van de nieuwe bisdommen goed te keuren.
Reeds na een jaar had hij de zaken tot een goed einde gebracht en als Jacob Bacx de pauselijke bul onder de oogen had gehad zou hij goedkeurend hebben geknikt, want veel argumenten van de Paus waren hem uit het hart gegrepen.
Pius IV schreef in dit staatsstuk, dat het aantal zielen te groot was geworden voor het gering aantal bisschoppen. De oogst was groot, maar het aantal arbeiders te gering, terwijl de bisschoppen bovendien niet behoorlijk toezicht konden houden op de lagere geestelijken. Men kon de leer daardoor niet goed onderwijzen, noch de misdadigers straffen.

Philips had deze maatregel oorspronkelijk slechts ontworpen ter wille van de centralisatie, waarvoor hij vier bisdommen had ontworpen. Al weifelend en veranderend wenscht hij ten slotte achttien bisdommen in plaats van vier, om te komen tot een streng toezicht op alle parochianen.

Jammer voor hem was de Paus juist na de goedkeuring van het eerste plan gestorven, de opvolger verwees de aanvraag naar het consistorie van kardinalen, die de zaak op de lange baan schoven, er waren vele en rijke schenkingen aan deze heren noodig om een snelle beslissing te krijgen en de schatkist was leeg. Granvelle was bang voor oponthoud, het geheim kon uitlekken, de 18 abten, die hun bezittingen aan de nieuwe bisschoppen zouden moeten afstaan, zouden fel protesteeren, zij zouden obstructie voeren in de Staten van Brabant, zij konden daardoor het aannemen van de beden verhinderen.
Inderdaad gelukte het niet het geheim te bewaren en Granvelle verwenschte in de krachtigste termen de hebzucht van de Italiaansche kerkvorsten.
De invoering van het tweede plan was dus niet van een leien dakje gegaan en in het vaderland waren allen er tegen te hoop gelopen.
In de eerste plaats de adel: om in het vervolg tot bisschop te worden benoemd moest men een academischen graad hebben behaald. Met één slag waren de rijke kerkelijke functiën buiten het bereik van de adel gebracht.
Het volk was fel tegen de scherpe controle van de nieuwe bisschoppen, omdat het daarin de naderende inquisitie zag, immers in de bisdommen werden negen prebenden bijeengevoegd waarvan de gebruikers de bisschop behulpzaam moesten zijn in het feit der inquisitie, twee hunner zouden zelf inquisiteur moeten zijn.
Daarbij kwam dat de meeste pasbenoemde bisschoppen inquisiteurs waren geweest. Voor Brabant verwekte deze maatregel nog een extra-weerstand daar dit gewest in 1550, dank zij het krachtige protest van Antwerpen, vrij was gebleven van inquisitie.

Ook de geestelijkheid was ontevreden, in de eerste plaats de abten, terwijl de lagere geestelijkheid in het geheel niet verlangde naar scherper toezicht op eigen leven.
Tegen alle delen van de staat, adel, geestelijkheid en volk had Philips dus moeten strijden maar hij was er de man niet naar om daardoor ontmoedigd te worden.
Wel verloor hij dikwijls veel tijd met de persoonlijke regeling van allerlei nietige zaken, wel liet hij belangrijke zaken soms lang liggen, voordat hij een besluit nam, maar hij was een harde werker en dit plan, dat een deel van zijn levenswerk uitmaakte, zou hij nimmer opgeven, welke hindernissen men ook op zijn weg mocht opwerpen.

Bisschop Sonnius in Den Bosch gehuldigd

18 November 1562

Toen Sonnius naar Rome werd gezonden. had Philips groote bedragen tot zijn beschikking gesteld, zonder geld kon men nu eenmaal geen gunsten verwerven: booze tongen beweerden dat de prachtlievende Sonnius veel ten eigen bate had uitgegeven en dat hij een staat had gevoerd die uitging boven het peil, waarop hij behoorde te staan.
In Rome had hij zijn gouden toekomstdroom gedroomd, hij zag zich reeds gehuldigd in de nieuwe bisschopsstad, hooge ambtenaren en stedelijke magistraatspersonen zouden het tot een voorrecht rekenen. hem op zijn zegetocht door de stad te mogen vergezellen, onder klokgelui zou hij door de rijk versierde straten gaan, het juichende volk zou voor hem te voet vallen, de kleurige schutterijen en kerkelijke verenigingen zouden met wapens en banieren langs zijn weg staan geschaard, en ten slotte zou hij in zijn kostbaar gewaad, schitterend van goud, edelsteenen en brokaat voor het volk verschijnen en zegenend de handen uitstrekken over de devote menigte; alvorens de kerk te verlaten zou het volk in lange rijen langs hem trekken en knielend de zoom van zijn kleed kussen. Gedurende heel zijn verdere leven zou hij kunnen rekenen op de dankbaarheid van de koning, wiens levenswensch hij in vervulling had doen gaan, hij, de man van eenvoudige boerenafkomst.

Sonnius zou zijn koning echter niet spreken; voordat hij uit Italië was teruggekeerd had Philips het land verlaten, dat hem zo onsympathiek was, op het laatste oogenblik had het bericht van des Pausen goedkeuring hem bereikt, op de schouders van de landvoogdes had hij de zware taak gelegd weerstand te bieden aan de storm, die de nieuwe maatregel zou verwekken.
Vol belangstelling volgden Bacx en zijn vrienden het verloop van zaken en in 1562 zagen zij twee leden van de Raad van Brabant verschijnen. Zij kwamen om de stedelijke regering en het kapittel van Sint Jan over te halen Sonnius als bisschop binnen de stad te ontvangen.
De stadsrecgeering bestond uit drie delen, het eerste lid, schepenen en gezworenen behoorde grootendeels tot de aristocratie, het was katholiek en koningsgezind, het kon geen bezwaren hebben evenmin als het tweede lid, dat der raadslieden, die de oppositie niet aandurfden, maar het derde lid, de dekens der gilden en ambachten was van oudsher democratisch, het was eerder bereid de nieuwe leer te steunen, dan een nieuwen bisschop in te halen, maar durfde dit niet ronduit te zeggen dus ontweek het de beslissing en verschool zich achter andere argumenten. Wetend dat Antwerpen op de meest besliste manier weigerde een bisschop toe te laten, antwoordde het derde lid dat het zijn oordeel wenschte op te schorten totdat in Antwerpen een beslissing zou zijn genomen; tevens werd opgemerkt dat men geen gehoorzaamheid kon verschuldigd zijn aan een nieuwen bisschop, zolang men niet door de bisschop van Luik van gehoorzaamheid was ontslagen, men had tot nu toe onder diens geestelijk bestuur gestaan en de bisschop van Luik wilde de nieuwe regeling niet erkennen, hij bleef het bewind over deze landen uitoefenen, alsof er geen pauselijke bul bestond.

De magistraat zat met de handen in het haar, want zij bezat geen middelen om dien weerstand te breken; de stad had slechts haar schutterijen, het waren de gewapende burgers, die voor het grootste deel voortkwamen uit het volk, dat veel talrijker was dan de gegoede standen, en deze schutterijen zouden dus nimmer bereid zijn tegen het volk op te treden.
Gilden en ambachten, zich van hun macht bewust, weigerden eenstemmig. De beslissing werd door de commissarissen overgebracht aan de landvoogdes, die zich tevreden stelde met de toestemming van de andere twee leden van de stadsregering, maar het volk morde, het was bang de ouden inquisiteur als bisschop in de stad te zien verschijnen.

Sonnius was op de hoogte gebracht van de stemming der bevolking, hij durfde de stad nog niet betreden, hij verbleef onder de rook van den Bosch in het klooster der Kartuizers te Vught.
Nu waren de kapittelheren aan de beurt, het was de laatste weerstand die de commissarissen nog moesten overwinnen, zij hadden reeds alles voor de overwinning in gereedheid gebracht.
De commissie verscheen voor de kanunniken en vroeg of zij bereid waren bisschop Sonnius te erkennen. Het was onmogelijk, na de pauselijke beslissing een ontkennend antwoord te geven. De kapittelheren antwoordden dat zij toestemden, mits hun voorrechten gehandhaafd bleven.
Sonnius, wetend dat het antwoord niet anders kon uitvallen had drie kapittelheren tot zijn procurators aangewezen en deze hadden, samen met de twee commissarissen tot een soort overrompeling besloten.

Nauwelijks hadden de kapittelheren hun toestemming gegeven of de procurator van Grinsven bezwoer voor hen namens Sonnius de privilegiën. Toen zette hij zich de rood fluweelen koorkap op het hoofd, het zelfde deden de oudste kanunnik en de derde procurator Godefridus van Dorne, zij stelden zich rechts en links van van Grinsven op, de leden van de magistraat kwamen binnen en door allen gevolgd begaf van Grinsven zich naar het hoogkoor van Sint Jan, waar hij als symbool van de inbezitneming door Sonnius zich neerzette op de eerste zetel van het koorgestoelte, terwijl het Te Deum werd aangeheven.
Bevreesd voor relletjes van het volk had men verboden de klokken te luiden. Nu dit alles achter de rug was, was Sonnius verplicht zelf te verschijnen, nog vreesde hij dat het volk hem de toegang tot de stad zou versperren. Zonder enig ceremonieel, slechts vergezeld door de prior der Kartuizers kwam hij op de vroegen morgen van 18 November 1562 ongemerkt binnen de stad, waarna hij zich dadelijk begaf naar het klooster der Kruisbroeders, waar hij om negen uur werd afgehaald door de kapittelheeren, door de verdere stedelijke geestelijken en door de twee leden van de magistraat. Het derde lid had voet bij stuk gehouden en geweigerd aan de plechtigheid deel te nemen. Zo trok hij naar de Sint Janskerk waar de onderdeken de plechtige Mis opdroeg, waarna hij aan allen zijn zegen gaf.

Daar Sonnius geen crediet had en de abt van Tongerloo nog niets van zijn inkomsten aan hem wilde afstaan, had Sonnius zich getooid met geleende kostbaarheden van de Sint Janskerk. Zijn handen waren bezet met gouden ringen, waarover hij opengewerkte zijden handschoenen droeg. Van witte zijde waren ook zijn schoenen, versierd met groote tongen van goudlaken.

Na de plechtigheid mochten de geestelijken zijn prachtige handschoenen kussen, de magistraat de uiteinden van zijn stola, het volk alleen de rand van zijn kleed, dat door een der geestelijken tegen hun lippen werd gedrukt.
Den volgende dag liet Sonnius in het gebouw der O.L.Vr. broederschap voor den Bossche magistraat een feestmaal aanrichten.
Toen alles was afgelopen schreef hij aan zijn vriend Viglius, dat hij zijn functie had aanvaard en dat alles middelmatig was verlopen; de commissarissen, dankbaar en verlicht dat hun taak was afgeloopen, schreven aan de landvoogdes dat er geen verzet was gepleegd.
De brief aan Viglius bewijst, dat er weinig was terechtgekomen van zijn gouden droom. Waar was het juichende volk gebleven? Hoe was het gesteld met de betaling van zijn ambt? De abt van Tongerloo weigerde voorshands elke betaling. Tot hoever strekte zich zijn geestlijk gebied uit? Het was nog niet afgebakend, de bisschop van Luik wenschte hem geen duimbreed gronds af te staan.
En ook de geestelijken haatten hem, hij was de man, die in Rome de regeling had voorbereid, in hun oogen was hij de schuld van de toestand. Alleen Philips en de landvoogdes waren over hem tevreden, doch ook dit zou niet zo blijven. De abten hadden zitting in de raad van Brabant, zij wilden hun inkomsten niet prijsgeven, zij voerden zoveel obstructie in de vergadering, dat Philips vreesde, de beden niet geïnd te zullen krijgen.
Hij besloot de abten hun inkomsten te laten behouden en te trachten de bisschoppen uit de staatskas te betalen.
Sonnius had groot vertrouwen in de rijkdom van de abdij van Tongerloo, maar niet in de baten van de berooide schatkist des konings. Hij zag zich de gelden ontgaan; in zijn boosheid en door geldzucht gedreven, verloor hij alle diplomatieke inzicht. Ook hij ging

naar de zijde van de obstructie over en verbeurde daardoor de vriendschap van de landvoogdes, die in meerdere brieven aan Philips haar ontevredenheid over de nieuwen bisschop uitte.
De houding van het volk had ook de andere leden van de stadsregering tot nadenken gestemd, zij wilden het volk liever te vriend houden en toen de kapittelheren bij de inhuldiging aan Sonnius eenige vaten wijn aanboden, was de magistraat met ledige handen verschenen. Ook de broeders van het L. Vrouwegilde, waartoe Jacob Bacx behoorde, hadden niet aan de inhuldiging deelgenomen. Onder het volk van de straat werd een pamflet verspreid, het ging van hand tot hand, niemand wist waar het vandaan kwam, iedereen kende het en zeide het als een paternoster spottend op:
O *bisschop Sonnius, die* te*n Bossche* zij*t,*
Uwe naeme is seer benijt,
Uw rijck is van geender weerden
In hemelrijck noch op eerden.
Ghij eet huijden ons dagelicx broot
Ons wijffs ende kynderen hebbent groot noot.
O *Heer, ghij die daar in de hemel sijt,*
Maeckt ons doch desen bisschop met sijn insettinghe quijt,
En lset ons in egheen becoringhe vallen,
Maer verlost ons vende geschorenen allen.

Ongeveer tegelijk met Sonnius was ook Agileus in den Bosch teruggekeerd; zijn vader was oud en ziekelijk geworden en daarom had hij tot de landvoogdes het verzoek gericht te mogen terugkeeren.
Hij wijdde in zijn request uit over zijn verkleefdheid aan de Katholieke kerk, die hij tot zijn dood trouw zou blijven.

Hij kreeg kwijtschelding van straf mits hij zijn ketterijen herriep, hetgeen hij zonder enig gewetensbezwaar deed, waarop hij zich als advocaat vestigde en het volgende jaar trouwde met Geertruijd, de dochter van burgemeester van Vlierden. Wetend dat hij onder verdenking stond, hield hij zich in de eerstvolgende jaren ver van zijn hervormde vrienden, hij wenschte geen tweede ballingschap.

Het Concilie van Trente

22 September 1565

On 1565 kreeg Sonnius eindelijk vergunning, de grenzen van zijn bisdom bekend te maken, hij wilde deze plechtigheid nog vergrooten door tevens in de kerk van Sint Jan de bepalingen van het Concilie van Trente af te kondigen. Maar toen kwamen de kapittelheren in verzet, de grenzen van zijn bisdom mocht hij desnoods in hun kerk bekend maken, maar dat andere zouden zij nimmer gedoogen.
Zij vreesden daarvan namelijk de ergste gevolgen, immers het concilie had uitgemaakt, dat alle hervormden verdoemd waren, dat de wereldlijke overheid ondergeschikt was aan de geestelijke en dat allen de dure plicht hadden de andersdenkenden te vervolgen. En daaraan dachten de kapittelheren niet, zij wilden de pachten van hun landerijen en hun tienden rustig innen, zij wenschten door geen troebelen daarin gestoord te worden.
22 September werd de pauselijke bul voorgelezen, waarin de grenzen van het bisdom werden vastgesteld, er waren een paar koninklijke commissarissen overgekomen, de geheele magistraat was ook verschenen.

Het bekendmaken van de bepalingen van het concilie geschiedde in heel wat intiemer kring in de kerk der Dominicanen. Sonnius had de vlag moeten strijken voor de kapittelheeren.
Spottend verhaalde een pamflet uit die dagen dat Sonnius het volgende zou hebben gezegd:
"*Het is vijf jaren geleden dat ik* tot *bisschop van den Bosch werd benoemd, evenals David vijf jaren voordat hij de troon bes*teeg *reeds* tot *koning was gezalfd door de Profeet.*
Ik durfde mijn eigendom niet betreden en toen ik het toch deed, wilde niemand mij aannemen. David had alleen te *strijden* te*gen Saul, maar ik heb met allen moe*ten *vech*ten *als met de honden aan de e*ten*sbak. Allen benijdden mij om hetgeen ik in mijn eigen zweet dwars over de verschrikkelijke Alpen, door het godslas*terende *Duitsland en het goddelooze Italië door Gods gunst van diens S*tedehouder *had gekregen* .... "
Het was slechts een pamflet maar toch geeft het precies de toestand weer, zoals die was en door de tijdgenoten werd gezien.

Toen de grenzen waren afgebakend wilde Sonnius zijn gebied bereizen en zich overal laten huldigen.
Aan zijn vriend Viglius schreef hij, dat hij te voren het volk in den Bosch had gesterkt tegen de schandelijke preeken der vreemdelingen, ieder opwekkende tot vasten en gebed.
Was hij werkelijk zo kortzichtig dat hij niet bemerkte wat er onder het volk broeide? Zag hij niet dat de hervorming iederen dag in kracht toenam, of schreef hij dit slechts omdat hij zijn onmacht niet durfde bekennen?

Zeker is het, dat hij in de drie jaren van zijn verblijf in den Bosch niets had bereikt, dat integendeel het aantal parochianen steeds was verminderd.
Een van de goede vrienden met wien Bacx dikwijls over de moeilijke tijden sprak, was Jasper van Eijck, de zoon van Goyaerd, de bastaard van het adellijke geslacht der van Eijcks. Jasper was rentmeester in het kwartier van Zwaluwe en daardoor hadden zij dikwijls besprekingen gehad, die geleid hadden tot een meer vertrouwelijken omgang. De kinderen van beider gezinnen speelden dikwijls samen. Paul en Marcelis waren altijd welkom in het mooie groote huis der van Eijcks in de Peperstraat, Jaspers zoon Goyaerd was zeer gesteld op Heylwig, de dochter van Bacx.
Jasper kwam dikwijls in Brussel, hij was van veel dingen op de hoogte en was steeds bereid een praatje te maken over godsdienst en staatkunde.
Toen zij elkaar op 23 September tegenkwamen. kwam het gesprek natuurlijk op het Concilie, waarvan Bacx zich voor de toekomst veel goeds voorspelde, maar van Eijck haalde de schouders op, hij was minder optimist gestemd.

Het ging in de regering altijd langzaam en met horten en stooten, dat was de schuld van de koning zelf.
Een tijd geleden had de Prins van Oranje zich achter de rug van de landvoogdes om tot Madrid gewend en de Staten van Brabant hadden dadelijk dit voorbeeld gevolgd.
Granvelle, de slimme diplomaat voorzag onmiddellijk de gevolgen daarvan, hij bezwoer de koning geen antwoord te zenden, daar hij anders de regering te Brussel uitschakelde.

Philips had de wijze raad niet gevolgd, hij had na veel talmen antwoord gezonden en nu werd het een gewoonte, zich tot de koning te wenden als men niet tevreden was met uitspraken van de landvoogdes.
Een brief naar Madrid en terug veroorzaakte een oponthoud van een paar maanden en door de besluiteloosheid van de koning wachtte men dikwijls een half jaar of langer op antwoord.
Op die manier werd het regeeren aan Margaretha onmogelijk gemaakt. Het was slechts èèn van de moeilijkheden, waarmede zij had te strijden. Daar was bijvoorbeeld de trouwe Granvelle, die door de onzalige beslissing van Philips werd opgeofferd aan de Nederlandse oppositie.
Wilde men de nieuwe leer bestrijden, dan moest vlug worden toegeslagen. Er was een tijd geweest waarin kon worden volstaan met het ophangen of verbranden van een enkelen geestdrijver, maar de tijden waren veanderd. De verander ing ging steeds sneller. Als men nu de ketterij wilde uitroeien zouden halve steden moeten worden uitgemoord, waarbij kwam dat noch de magistraat noch de breede massa van het Nederlandse volk bloeddorstig was.
Zij, die in deze landen de leiding hadden, drongen dus steeds op matiging aan, maar men stond machteloos tegenover de koning, die zich tot taak had gesteld de ketterij volledig uit te roeien.
Hij was tevreden geweest over de bepalingen, die men in Trente had opgemaakt, hij had bevolen dat de bepalingen dadelijk naar de Nederlanden moesten worden gezonden en uitgevoerd.
En nu protesteerde de Raad van State, de bepalingen zouden in strijd zijn met de privilegiën, de landvoogdes moest er over schrijven naar Madrid.
De brief was voor Philips een teleurstelling. maar tevens ook een groote ergernis, daar hij door de onverwijlde invoering aan de Paus

had willen toonen, hoe groot zijn toewijding was voor de zaak van de Heilige Moederkerk. Hij kreeg zelfs berichten, dat men intrekking van de inquisitie en verzachting van de plakkaten wilde. Verzachting van de plakkaten? Hij dacht er niet aan.

Even werd zijn aandacht gevraagd voor een andere zaak, de Turken bedreigden de Spaansche kust, het verweer daartegen eistc zijn volle werkkracht op.
Toen volgde de zeeslag bij Lepanto, waarin zijn tegenstanders het onderspit dolven, Spanje was niet langer bedreigd, God had dit gevaar van zijn land afgewend. Uit dankbaarheid zou hij strenger dan ooit de ketters vervolgen; er kon geen sprake zijn van matiging, het besluit moest worden afgekondigd.

Brussel vierde feest, de jonge Parma, de zoon van de landvoogdes ging trouwen, midden onder de voorbereiding bracht de koerier de ongelukstijding uit Madrid. Margaretha sidderde voor de gevolgen, zij hield het stuk onder zich tot de feesten voorbij waren .... toen bracht zij het in de Raad van State ter sprake.
Het was nog geen jaar geleden dat Prins Willem in deze vergadering een taal had gesproken, die Viglius bijna een beroerte had bezorgd, hij had gezegd dat de koning dwaalde als hij meende dat dit land, gelegen te midden van rijken, waar de godsdienstvrijheid was toegestaan, deze plakkaten zou kunnen verdragen. Nooit zou hij goedkeuren dat vorsten zouden willen heersen over het geloof van hun onderdanen.
Angstig te moede had de landvoogdes de brief getoond, zij was dadelijk bereid tot schipperen, tot uitstellen, enkele leden waren het met haar eens, zelfs Viglius smeekte om uitstel, voor alles geen openbaarmaking.

Toen had Prins Willem het woord genomen, hij had gezegd dat het volk er recht op had te weten waar het aan toe was, het moest uit zijn met talmen, uitstellen en geheimzinnigheid, door openbaarheid zou het volk zien wat het van deze regering had te verwachten. Enkelen waren hem bijgevallen, er werd tot bekendmaking besloten.
Van Eijck had gelijk gekregen, alle deelen van het Nederlandsche volk waren ontstemd, Antwerpen en de vier hoofdsteden protesteerden, Vlaanderen en Namen kwamen in verzet, het volk morde.
De stadhouders, voorziende wal er ging gebeuren, waren naar hun gewesten gegaan, waar zij ambtshalve de brieven ontvingen, wier inhoud zij reeds uit de Raad van State kenden.

Prins Willem verklaarde dat hij die plakkaten nooit zou uitvoeren, hij stelde zijn functie ter beschikking van de landvoogdes, zij mocht in zijn plaats een bekwamer man kiezen.
De markies van Bergen op Zoom en de graaf van Megen volgden zijn voorbeeld, allen legden hun functie neer en Egmond stelde zelfs aan de landvoogdes voor, dat ook zij haar taak zou neerleggen.
In wanhoop schreef zij aan Philips, dat het onmogelijk was de bepalingen uit te voeren, allen weigerden hun medewerking. Philips, die met zijn weifelingen steeds achter de feiten had aangelopen, begreep er niets van; waarom kon het niet?
Het antwoord was toch zo eenvoudig: Als hij de bepalingen wilde uitvoeren, zou hij zich niet alleen moeten vergrijpen aan enkele "schamele luyden" aan wier lot niemand veel was gelegen, maar duizenden en nog eens duizenden gezeten burgers zouden als offer moeten vallen, deze mannen bezaten echter een zekere macht, zij hadden zich verenigd tot hervormde gemeenten onder consistoriën,

die krachtig samenwerkten, zij beschikten over groote geldsommen en waren niet van plan zich te laten afmaken.
De toestand werd dreigend en Bacx vroeg zich af, hoe alles zou moeten aflopen. Zou men ook in den Bosch daarvan de weerslag ondervinden? Er was daar van de ketterij zo weinig te bemerken. Jasper van Eijk lichtte hem anders in. Het aanhangen van de nieuwe leer was een waagstuk, men kon dit met het leven bekoopen. Er geschiedde dus veel in het verborgen en Bacx, die tot de uitgesproken welgezinde Katholieken behoorde, bemerkte daarvan natuurlijk niets.
Zij die aansluiting met anderen zochten waren zeer voorzichtig in hun gesprekken, een onvoorzichtig woord kon de dood ten gevolge hebben. In gesprekken tastte men dus met vage woorden naar de overtuiging van de andere; pas als men zeker was dat men de gelijkgezinde had gevonden, durfde men voor zijn overtuiging uitkomen.
Het aantal dier mannen was inderdaad niet zo overstelpend groot. maar men vreest het meest het gevaar waarvan men de omvang niet kan overzien. Ook het bedrag, door de consistoriën bijeengebracht, nam in de oogen van het goedgelovige volk fabelachtige afmetingen aan. Maar al was het aantal dier mannen kleiner dan het door vriend en vijand werd geschat, aan de andere zijde was er ook slechts een zeer klein percentage katholieken, dat de ketters te vuur en te zwaard wilde vernietigen.

Tussen beide uitersten lag de breede strook der bevolking, in al haar kleurschakeeringen, er waren katholieken, die de wreede vervolgingen verfoeiden, zij wilden aan de hervormden desnoods een zekere geloofsvrijheid laten, er waren Lutherschen, die in de eerste plaats ondergeschikt wilden blijven aan het wettige gezag, ook al keerde dat gezag zich tegen hen, er waren

ook zeer veel katholieken, die met weerzin zagen de steeds toenemende handel van de geestelijken, die in weelde leefden en uit alles munt sloegen, uit doop, huwelijk en overlijden, die steeds nieuwe lasten op de schouders der geloovigen legden van missen en vigiliën, van kaarsenbranden en boetedoeningen, en die de lange lijst van bedevaarten, plechtigheden en vasten steeds vergrootten.
Er was geen dag, waarop niet de een of andere Heilige verjaarde. er waren er reeds te veel voor de dagen van het jaar, de overigen hadden een gemcenschappclijken verjaardag. De geestelijken verzamelden de gebeenten van de Heiligen, zij organiseerden bedevaarten naar die laatste rustplaatsen, zij lieten kaarsen branden op de altaren dier heiligen, maar zij trachtten niet de vrome levenswandel van die heilige mannen en vrouwen te volgen.
En dan was er nog een strook van de bevolking, die eigenlijk onverschillig was en steeds bereid was te juichen en diegene te volgen, die de macht in handen had. Daarbij kwam dat het onontwikkelde volk vatbaar was voor de meest absurde praatjes.
Het was alsof de geheimzinnigheid van de inlichtingen de geloofwaardigheid vermeerderde. Werd er niet verteld dat de Dominicanen en Franciscanen met hun bedelmonniken een uitvinding van de duivel waren? De Satan had hen als een bende sprinkhanen uitgestrooid over het volk, dat toch reeds in armoede te gronde ging. Kon men niet overal het verhaal hooren, dat de monniken te Leuven een samenzwering hadden gesmeed en dat de koning het slachtoffer was van deze slechte raadgevers?
De koning was zo ver van zijn volk verwijderd. hij moest uit de klauwen van de samenzweerders worden gered en teruggegeven aan God, aan het vaderland en aan het arme volk. Als Philips in deze landen wilde

komen, dan zouden zijn oogen opengaan en zou alles zich ten beste keeren.
Het volk wist niet en zou niet hebben kunnen gelooven dat deze koning zich tot levensdoel had gesteld, alle ketters uit te roeien, ook al zou heel het volk daaraan ten gronde gaan. Hij had reeds de handel met de kettersche landen verboden, welke handel voor dit volk een levensbehoefte was. Het waren juist de dienaren in de Zuidelijke Nederlanden geweest en niet het minst de gesmade Granvelle, die hem nutteloos tot matiging hadden geraden.

Toenemende spanning

De gesprekken met Prouninck van Deventer en met van Eijck hadden Bacx somber gestemd en meer dan te voren lette hij op de dingen, die om hem heen gebeurden.
Hoe moest dit alles eindigen?
Een vorst stelde de strengen eis, dat het volk slechts de katholieken godsdienst mocht belijden, het volk, gesteund door een groot deel van de adel eischtc de godsdienstvrijheid op, tusschen beide partijen stond de regering in Brussel, die geen uitweg zag en gaarne tot matiging was overgegaan als de koning dit niet had verijdeld.
Den vraag die Bacx zich stelde, hadden reeds duizenden in de lande zich gesteld, geen van allen wist het antwoord erop te geven, maar onder die duizenden waren mannen, voor wie twee dingen vast stonden, ten eerste dat zij geen afstand wilden doen van die godsdienstvrijheid en ten tweede dat zij zich niet weerloos zouden laten afmaken.
Zij zouden zo gaarne de Prins van Oranje tot hun leider hebben gekozen, maar hij stond te ver boven de partijen, hij droomde nog van

een oplossing, die katholieken, Lutherschen, Calvinisten en anderen zou verenigen en samen met mannen als Cassander en Balduinis zocht hij naar de oplossing.
Daarom wendden de mannen zich tot zijn broeder, Lodewijk van Nassau, de uitgesproken Calvinist en toen deze in de zomer van 1565 in Spa de baden gebruikte, werd hij opgezocht door drie mannen, Jean de Marnix, Nicolaas de Hames, de wapenheraut van het Gulden Vlies en Gillis de Clercq, de rijken koopman uit Doornik, zij waren tot de slotsom gekomen dat, als dit weerlooze volk hoopte op een toekomst van gewetensvrijheid, het zich beter op de marteldood kon voorbereiden.
Men zou nog eens de eis stellen: Intrekking van de Inquisitie, matiging van de plakkaten. Verkreeg men dit niet, dan zou men tot daden overgaan, men moest zich meester maken van het hervormde Antwerpen en de Staten Generaal bijeenroepen. De rijke burgers moesten geld bijeenbrengen, men moest troepen werven, de Raad van State moest - van vreemde elementen gezuiverd - een regeringsraad worden in plaats van een raadgevend lichaam, hieraan moesten de Staten Generaal haar sanctie geven; dan zou men hecht aaneengesloten staan, de 17 verenigde gewesten met een eigen nationale regering en een eigen leger, dan zou men op voet van gelijkheid met Philips kunnen onderhandelen, men zou hem de voorwaarden voorleggen, waarop men hem als landsheer zou erkennen, de twee Ianden zouden elk een eigen regeering hebben, boven beide zou één man staan, die Koning van Spanje en Heer van deze landen zou zijn.

Lodewijk en Brederode werden de ziel van dit verbond, velen uit de lageren adel sloten zich erbij aan, de protestanten breidden intusschen over alle steden hun consistoriën uit, er werd geld ingezameld voor het werven van troepen.
Hoe moest men echter die 17 Staten, die geen flauw idee van solidariteit hadden, die nog steeds twistten over de egoïste kleine belangen, die ook op godsdienstig gebied verdeeld waren, tot snelle en nuttige samenwerking brengen?
De Prins achtte het plan daarom onuitvoerbaar, reeds meermalen had Philips gezegd, dat hij van plan was zelf naar deze landen te komen, doch dat hij dan een streng gelaat zou toonen, dat hij dus aan het hoofd van een groot leger zou komen.
Men mocht geen plannen maken, die Philips aanleiding konden geven tot zulk een strafoefening.
In November had de ligue plotseling versterking gekregen, het was toen na het huwelijk van de jongen Parma de bepalingen van het Concilie bekend werden.
Toen had Floris van Culemborg een groot aantal van de jongere edelen in zijn vorstelijke woning in Brussel verenigd, hij had hen omtrent de plannen ingelicht en voor zijn zaak gewonnen.

Nog eenmaal trachtte men Prins Willem tot dit verbond over te halen maar toen Egmond weigerde zag ook Willem er van af.
Hij had het plan besproken met Bergen, Hoorne, Hoogstraten, Egmond en Megen, hij rekende volkomen op hun stilzwijgen.
De eerste drie waren ervoor, maar Egmond en Megen weigerden, Egmond zei, dat hij nooit de wapens tegen zijn koning zou opnemen, hij was voor verzachting der plakkaten maar tot op het schavot bleef hij koningsgezind en goed katholiek. Megen handelde anders, hij ging

naar de landvoogdes en verried haar de plannen, die hij zojuist had vernomen. Margaretha was dus op de hoogte en Megen vertelde haar, dat zij zich op een bezoek van de heren kon voorbereiden.
Zij schrok, zij had slechts weinig troepen, deze lagen over allerlei vestingen verspreid, waar ze niet konden worden gemist, en de roep ging dat de tegenstanders over onmetelijke sommen beschikten, voor elk vendel dat zij wierf zouden zij er tien in het veld brengen.
Zij smeekte om steun en een paar dagen later verschenen Oranje en zijn vrienden weder in de Raad van State.
Margaretha was in haar angst tot toegeven bereid, zij liet aan de Staten van Brabant weten, dat dit gewest vrij van inquisitie zou blijven, zij beloofde alle matiging. Zij kon dit vrij doen, daar de koning dit alles nog moest bekrachtigen. Zij wist dat hij dat nimmer zou doen.
Zij zou ook aan de inquisiteurs en aan de magistraten opdragen, op tactvolle wijze hun taak te vervullen.
De mannen van het smeekschrift waren uiteengegaan, er was niets bereikt, Philips zou zeer boos zijn als hij ervan hoorde, na enkele maanden van schorsing zou hij des te strenger optreden. De Rames had het wel goed voorzien, toen hij zeide: “Niet praten, maar handelen".
Nadat de edelen het smeekschrift hadden aangeboden, verspreidde zich onder het volk het praatje dat het verzoek was toegestaan. Het was plotseling uit met de geest van lijdzaamheid, de hervormden gingen gewapend naar de preek, zij zetten wachten uit en waren bereid hun leven tegen de schout en diens dienaars te verdedigen.
Het volk trok met honderden naar de preeken, het begon in West Vlaanderen, Antwerpen volgde, 22 Mei 1566 begonnen daar de openbare preeken voor de muren van de stad, er ontstond een

hervormde synode, die eenheid bracht in het werk van de stedelijke consistoriën.

Over den Bosch hing een sfeer van geheimzinnigheid en van toenemend wantrouwen, Bacx gevoelde het, al was het niet altijd onder woorden te brengen, het was alsof sommigen van zijn vrienden hem op straat met meer hartelijkheid groetten, alsof zij in hem de vertrouwden medestander zagen maar hij verbeeldde zich dat anderen terughoudend tegenover hem waren geworden. Toen hij laatst de procureur Keijen inhaalde, die met een van zijn vrienden in geanimeerd gesprek was, bemerkte Bacx dat zij hun gesprek plotseling afbraken en dadelijk met een ander onderwerp verder gingen. Het hinderde hem omdat hij de indruk kreeg dat de mannen, op wier vriendschap hij meende te kunnen rekenen, hem niet meer als hun vertrouwde beschouwden.
Als hij om de hoek van de stal kwam zag hij soms even hoe plotseling het gesprek van stalknecht en dienstmaagd afbrak, terwijl zij met slecht gespeeld vertoon van ijver met hun werk verder gingen.
Dit alles kon geen verbeelding zijn, het was alsof de mensen geen ander onderwerp meer kenden, ieder was overtuigd dat er groote gebeurtenissen op til waren, men wist alleen niet wanneer en hoe het zou gebeuren.
Die gedachte beheerschte ieders denken, men trachtte zo goed en zo kwaad als dit in de eigen kleine kring mogelijk was, zich een denkbeeld te vormen van hetgeen buiten den Bosch in de groote wereld, in Brussel en Antwerpen plaats vond en als men daarna met vertrouwden bijeen was, werden die inlichtingen besproken en gewogen, ze werden opgesierd of in twijfel getrokken al naarmate de eigen wensch daartoe

leidde, en dan leefde men weer verder, uitziende naar nieuwe berichten.

Als des middags om vijf uur de Antwerpsche postkoets de Schapenmarkt in den Bosch opreed, wachtten de nieuwsgierigen de postillon en de reizigers reeds op, zij werden omringd en uitgehoord, zij brachten dikwijls fantastische verhalen mede, van derden gehoord en verdraaid en beladen met deze laatste nieuwtjes gingen den Bosschenaars terug naar de herbergen en naar hun woningen om in intiemen kring verder te wikken en te wegen, want de vraag, die alles overspande was: Wat zal er gebeuren met mij en met mijn gezin? Ieder wist dat hij de terugslag van die gebeurtenissen zou moeten ondervinden.
Voor de goede koningsgezinden zoals Bacx was die geheimzinnigheid niet noodig, maar voor hen, die naar de andere zijde overhelden des te meer. Wat wist men van de betrouwbaarheid van zijn beste vrienden, van hnisgenoten of dienstboden? Een gevaarlijk woord, in eigen huis uitgesproken kon door de kinderen herhaald of door bedienden uitgebracht worden. Die geheimzinnigheid gaf aan het dagelijksche leven een groote beklemming, die verlammend werkte zowel op handelstransacties als op toekomstplannen, want ieder moment kon de strijd uitbreken tusschen de burgers van het zelfde land, die zich steeds scherper splitsten in twee vijandelijke kampen, door de geheimhouding wist men niet hoe de sterkteverhoudingen waren en wie men straks als tegenstanders tegenover zich zou vinden.
Jacob Bacx begreep dat van Deventer tot de tegenpartij behoorde en hij was er hem dankbaar voor dat het zijn vriend niet belette met hem over allerlei dingen te spreken, wetende dat dit vertrouwen nooit zou kunnen worden geschonden.

Op een avond zaten zij samen te praten, ook Simon, de oudste zoon, die als adjunct op het rentmeesterambt dienst deed, was aanwezig.
Ze spraken over de toestand, Bacx hoopte nog steeds dat de invoering van de bisdommen een beslissende stap in de goede richting zou zijn. Nu was er toezicht op geestelijken en parochianen, men moest het aan de tijd overlaten, dan zouden de getroffen maatregelen alles weer in rustige banen terugbrengen.
Bij deze woorden verschoof Simon onrustig op zijn stoel, hoe was het mogelijk dat zijn vader hoopte op een rustige afwikkeling der moeilijkheden, terwijl in werkelijkheid de spanning steeds toenam en alles tot springens toe was geladen Hij wilde zijn vader niet tegenspreken en wilde hem ook niet de ontgoocheling geven dat zijn oudste zoon tot de tegenpartij behoorde.
Gelukkig kwam van Deventer hem te hulp, de woorden van Bacx waren een welkome aanleiding om zijn hart te luchten en hij viel uit:

"Vier jaren heeft Sonnius de gelegenheid gehad een einde te maken aan de misstanden, maar hij heeft het niet aangedurfd op te treden tegen de abten en kanunniken, die elk voor zich van veel hoger afkomst zijn dan deze eenvoudige boerenzoon, die in zijn hart opziet tegen zijn ondergeschikten en bevreesd is voor hun machtige familieleden.
Wat heeft hij in die jaren gedaan?
Hij heeft het volk aangeraden te bidden en te vasten, verder niets.
Nog steeds leiden de kanunniken van Sint Jan hun vrolijk leven met hun bijzitten, nog steeds vullen zij hun kelders met de kostbaren wijn, waarvan zij de accijns ontduiken.
Zonder blikken of blozen verschijnen zij voor schepenen en laten brieven opmaken, waarin zijJ lijfrenten en goederen overdragen op

hun onechte kinderen, bij dienstmaagden verwekt, zij werden hier in de woonplaats van de bisschop geboren en dragen openlijk de namen van hun vaders.
Voor hen is de kerk van Sint Jan het bedrijf, waarmede zij in hun levensonderhoud voorzien. Als het in hun kraam te pas komt verbieden zij de bisschop het gebruik van hun kerk.
Zij leven van de prebenden, indertijd door de geloovigen voor geheel andere doeleinden geschonken".

Hij had met verheffing van stem gesproken, de ergernis over dit alles zat hem zo diep, hij zweeg even, Bacx had onthutst geluisterd. hoorde hij geen gestommel in de gang? Hij stond op en opende de kamerdeur, een flauw schijnsel lichtte langs de trap, met de blaker in de hand slofte de dienstmaagd naar haar zolderkamertje. Het zweet brak hem uit. Zou zij hebben geluisterd? Zou men morgen aan de schout van Brecht rapporteeren welke opstandige woorden waren gesproken in het huis van de ambtenaar des konings?

Van Deventer had de uiting van angst gezien, het ergerde hem en toch maakte het ook hem onrustig en bijna fluisterend vervolgde hij; Ik heb misschen te hard gesproken, maar ga naar het stadhuis en zie of ik een woord te veel heb gezegd. Gij weet beter dan ik hoevele Bacxen, priesters met hun natuurlijke kinderen in de registers vermeld staan. Vraag U af of de kanunniken, wier leven gij van zo nabij kent. de aangewezen personen zijn voor uw vrouw of voor uw schuchtere dochter om ter biecht te gaan en haar zieleleven bloot te leggen.

Hij stond op om heen te gaan, het gedruisch op de gang had ook hem getroffen; hij was boos over zijn eigen angst maar toch .... men was eigenlijk nergens veilig om vrijuit te spreken.

Er gebeurden in den Bosch nog andere geheimzinnige dingen. Er waren mannen, die men ervan verdacht met de ketters te heulen, zij verlieten de stad en keerden terug en als men hun om inlichtingen vroeg, bleven zij het antwoord schuldig, maar men zag dat zij weer anderen opzochten en men begreep dat er drukke besprekingen werden gevoerd.
Bacx vermoedde dat ook in den Bosch een consistorie was gevormd en dat de procureur Keyen, de jonge Agileus en anderen dit consistorie krachtig steunden.
In den Bosch volgde men het voorbeeld van Vlaanderen en van Antwerpen, in Hedel, dat onder de jurisdictie van Graaf van de Berg, zwager van de Prins behoorde, werd gepreekt, blijkbaar stond de graaf het oogluikend toe. lederen Zondag trokken een paar honderd Bosschenaars met de schuit naar Hedel en de hoofdschout van Brecht stond er machteloos tegenover.
23 Juli had hij de feiten aan Margaretha gerapporteerd, hij had ook aan den Bossche magistraat gevraagd de kettersche predikanten gevangen te nemen, maar men had hem geantwoord dat een dergelijke belangrijke beslissing alleen kon worden genomen bij eenstemmigheid van de drie leden, ieder wist dat het derde lid daartoe nooit toestemming zou geven.
Op de rechtstreeksche vraag antwoordde het derde lid dan ook: „Laat het prediken beletten door hen, die daartoe zijn aangewezen", waarmede de bal weder naar Van Brecht was teruggekaatst. Toen had Van Brecht gevraagd of men van de pui van het stadhuis wilde aflezen dat het verboden was naar de kettersche preek te gaan luisteren, het derde lid had toen categorisch geweigerd.

21 Juli had men te Engelen, op een half uur afstand van den Bosch gepreekt, men zei dat er wel vier duizend mannen en vrouwen waren geweest.

Op een wenk van Margaretha was de magistraat 27 Juli gekomen met het voorstel enige notabele burgers in de raad te roepen om met hen maatregelen hiertegen te beramen, maar het derde lid had kortweg geantwoord:
„Er komt niemand in de raadzaal, die er krachtens de privilegiën niet thuishoort”.
Margaretha was heel boos geworden en zij drukte in een brief aan de magistraat haar verontwaardiging hierover uit.
Zij kon zich er niet voldoende over verwonderen, dat die derde stand, dat volk dat van de minste conditie was, die mannen, die met hun handen hun dagelijksch brood moesten verdienen, zich durfden verzetten tegen de wenschen van de voorname burgers, aan wie zij hun levensonderhoud te danken hadden.
Haar wenk had niets gegeven, het volk gevoelde zich sterk, van het geheimzinnige ging een suggestie van overdreven macht uit en 11 Augustus waagde men te Deuteren te preeken, vlakbij de Bossche vestingmuren.
Erger nog, Cornelis Walraven, de man, die deze bijeenkomst had geleid was onder gewapend geleide van de ketters in de stad gekomen, de poortwacht had hen ongemoeid laten passeeren, hij logeerde bij Dirck van Thiel op de Vughterdijk. Voor de volgende preek was men gewapend voor zijn huis verschenen, goed beschermd was hij naar de plaats van de preek gegaan, er waren wachten uitgezet om tegen overvalling gevrijwaard te wezen en na afloop was hij binnen de stad teruggekeerd.

Zo groot was de roep, die van de macht van deze mannen uitging, dat de hoofdschout er niet aan dacht een haar op het hoofd van Walraven te krenken, zo groot was de angst en de onrust onder de katholieken, dat de ketters drie dagen later een geruststellende verklaring aan de magistraat zonden, zij erkenden openlijk dat zij gewapend ter preek gingen, doch zij beoogden daarmede geen oproer te verwekken, zij wilden slechts in staat zijn, zich te verdedigen tegen schelmen en kwaaddoeners, die wellicht door hun vijanden gezonden zouden worden om hun te beletten Gods woord ongehinderd te vernemen.
Het klonk deemoedig maar er lag een bedekte bedreiging in, deze mannen niet te na te komen, zij zouden niet schromen van hun wapenen gebruik te maken.
Zij gingen zelfs verder en verzochten binnen de stadsmuren een gewijde plaats, waar zij beschermd tegen wind en regen hun godsdienstoefeningen zouden kunnen houden.

Margaretha wendde zich tot Sonnius, die nog steeds op reis was om zich in de verschillende plaatsen van zijn bisdom te laten huldigen. Het duurde daardoor lang eer hij antwoordde en zijn brief getuigde van zijn ontstellende gemis aan inzicht.
Hij schreef dat hij in die preeken geen gevaar zag voor de katholieke godsdienst, men moest slechts aan enkele geleerden opdragen met die predikanten in discussie te gaan, dan zou het spoedig met preeken uit zijn.
Na deze geruststellende verklaring zette Sonnius zijn zegetocht op de vulkaan voort onbewust van de feiten, die in zijn omgeving plaats hadden, niets bemerkend van de spanning, waarin heel het volk, katholieken en hervormden leefde.

Doch ook de hervormden, wellicht zelf verbaasd over het behaalde succes, zetten hun zegetocht voort.
Er werd voortdurend gepreekt, overal hoorde men de psalmen in de volkstaal zingen, honderden mannen en vrouwen werden aangegrepen door dat verlangen naar een ander en beter leven. Verschillende hervormden kwamen bijeen om de noodzakelijkheid te bespreken van het geven van godsdienstonderwijs, zij achtten dit dringend noodig; voor de onontwikkelde volksklasse was het Godsbegrip te vaag geweest, te onbestemd, men had behoefte gehad aan een scherper omlijnd beeld en dit had geleid tot de cultus der Heiligen.
Voor het volk waren die heiligen een tastbaar begrip, zij waren eens wezens van vleesch en bloed geweest, zij hadden hier op aarde geleefd, zij hadden brave daden verricht of zij waren de marteldood gestorven, de kronieken en legenden verhaalden hun leven kleurrijk en vol bijzonderheden, de levensgeschiedenissen waren verfraaid en naar de aard der tijden uitgewerkt, het volk kende die heiligen precies uit elkaar met hun daden en karaktereigenschappen, het bezocht de plaatsen, waar zij hadden geleefd of waar thans hun gebeente rustte, het gevoelde zich tot de eenen heilige meer aangetrokken dan tot de andere, al naar gelang de eigen mentaliteit dit meebracht, men had een enkele uitverkoren tot schutspatroon, men had een altaar in de kerk opgericht, waarop het beeld van de heilige prijkte, de innige vereering van beeldhouwers en kunstenaars was tot uiting gekomen in de prachtige beelden, die zij hadden gemaakt, hun geloof was in hun schepping gesublimeerd.
Anderen hadden die beelden gekleed in kostbare gewaden. dankbare gelovigen hadden ze behangen met goud en edelgesteenten, alle gilden hadden hun eigen heiligen, met een eigen altaar in de Sint Janskerk, in de zijbeuken, in de straalkapellen, op het oxaal: twee en

vijftig altaren waren in deze kerk opgericht en met hun beelden, hun kostbaar vaatwerk, met de “Cameren der gilden" waren zij geworden tot een permanente tentoonstelling van lijnen en kleuren, waarvan de indruk nog werd verinnigd door het zachte licht dat door de gebrandschilderde vensters in deze ruimte met zijn hooge gewelven werd geworpen.
Er was gevochten om een stuk van het gebeente der Heiligen, er waren daar voor aanslagen gepleegd. Men had reliquiën verzameld en geruild en de geestelijkheid had hiertoe krachtig medegewerkt; zowel bij blijde gebdrtenissen, als wanneer het ophouden van de pest of andere rampen moest worden afgesmeekt had men de beelden in plechtige processie door de stad geedragen.
Wel maakte de geestelijkheid een verschil tusschen het ‘aanbidden’ van God en het ‘vereeren’ van de Heiligen, die de voorspraak van de mensch bij God moesten zijn, maar het onontwikkelde volk kon dit verschil niet bevatten, het beeld was het tastbare bezit, het was niet langer het symbool van den Heilige, dien men vereerde, het heeld zelf werd het voorwerp, waaraan men alle liefde toewijding en stoffelijke gaven offerde, die voor de Heilige bestemd waren. Sommige beelden golden voor ‘wonderdoend’ het was niet de Heilige, maar het beeld, dat de wonderen teweegbracht. want het beeld van een Heilige in de eene kerk kon wonderen verrichten, terwijl het beeld van de zelfden Heilige in een andere kerk daartoe niet in staat was.
Bijna empirisch kwam het volk tot de ervaring dat de voorspraak van de eenen Heilige veel meer hielp dan die van den andere, de Christelijke godsdienst was voor de lage volksklasse verworden tot een zuivere afgodendienst, die het Godsbegrip had verdrongen.
Vandaar dat men het noodig vond Godsdienstonderwijs te laten geven.
Vandaar ook dat bij zo velen de overtuiging ontstond, dat het

onderwijs pas vruchtdragend zou zijn als die beelden zouden zijn verdwenen, die volgens hun mening even zovele hindernissen waren op de weg van de mens tot God, die slechts liefde was en wiens weldaden geen tusschenpersoon behoefden.

Van dit alles had Sonnius blijkbaar niets begrepen, hij wilde het met een theologisch dispuut beslechten.

Margaretha kon haar oogen niet gelooven, toen zij de brief las en per omgaande droeg zij hem op zich met den Bossche magistraat te verstaan om een einde te maken aan het preeken, totdat de koning zelf een beslissing zou nemen tegen dit alom verbreide kwaad.
Sonnius liet zich ook door dezen brief niet uit het veld slaan, hij vervolgde zijn zegetocht door het bisdom.
Voor Margaretha waren het trouwens ook slechts 'woorden' geweest want wat kon de bisschop, wat kon de schout doen met zijn enkele dienaars, tegen eene massa, die door geloofsijver opgezweept en gewapend naar de preek luisterde en die de marteldood beschouwde als het schoonste middel om de eeuwige zaligheid deelachtig te worden. Die mannen verkeerden in een toestand van gecstesvervoering, die tot elke daad van geweld kon leiden.
En wat kon de magistraat doen? Men had geen troepen, men beschikte slechts over de schutterijen, de mannen, die zelf ter preek gingen. Margaretha overzag de toestand juist, zij schreef aan Van Brecht, dat hij voorzichtig moest zijn, omdat zij op dat oogenblik niet over de middelen beschikte om hem te hulp te komen als het tot een uitbarsting mocht komen.
Dacht zij werkelijk dat er met overreding iets te bereiken viel?
Toen de ketters nog dun gezaaid waren had men hen gewurgd en verbrand, nadat ze gepijnigd waren om hun de namen van hun

geloofsgenoten te ontrukken. Soms lagen zij in duldelooze pijn op het schavot, wachtend op de dood, die voor hen de verlossing zou brengen. De beul was niet meer in staat hen op te richten, hun ledematen waren bij de afgrijselijke folteringen op de pijnbank stelselmatig gebroken.
Nu waren de verhoudingen geheel veranderd, alleen binnen den Bosch telde men zeker meer dan duizend aanhangers van de nieuwe Leer, het aantal werd dagelijks grooter, de mannen maakten niet langer een geheim van hun godsdienstige overtuiging, zij beroemden zich erop, dat zij zich niet zouden laten vangen.
Hierbij kwam dat Van Brecht in de stad als hoogst onbetrouwbaar bekend stond, men achtte hem in staat tot allerlei afpersingen en misbruik van gezag, er werd gefluisterd over veel voorvallen, waarin de schout een minderwaardige rol zou hebben gespeeld.
Was hij de aangewezen man om op verzoek van Margaretha de dolgeworden menigte door overreding tot rust te brengen?
Het is duidelijk dat het volk zijn geschipper dadelijk begreep als een bewijs van onmacht, de menigte zag zeer wel in dat haar groote aantal en vastberaden houdign tot succes leidde.
De ketterij was als een ondergrondsch vuur geweest, dat jaren lang had gebrand, het had zich overal verbreid; als er hier of daar een vlammetje aan de oppervlakte kwam had men het gedoofd en zich wijsgemaakt dat men het vuur had gebluscht, maar het was onzichtbaar in omvang toegenomen en nu laaide het openlijk hoog op. Het was geen toeval, het was het logische gevolg van de gebeurtenissen.

Na de aanbieding van het smeekschrift werkte men in Brussel aan de opstelling van een gematigd plakkaat. Ieder wist dat het een hopeloos geval was, daar voor Philips slechts een plakkaat denkbaar was, waarin aan alle ketterij grondig een einde werd gemaakt.
Hoe kon enig ander plakkaat dus kans van slagen hebben? Toch deed men alles. om het op zijn tocht naar erkenning voor schipbreuk te behoeden, maar hoe geheim men ook te werk ging, het kwam ter kennis van de synode der hervormde kerken, die het geheele jaar 1566 onafgebroken te Antwerpen bijeen was.
Men besloot daarom door te zetten, het smeekschrift had de poort geopend, men was niet van plan op de drempel te blijven staan, tot de poort weder voor aller oogen in het slot zou dichtklappen.
Overal toonden de protestanten openlijk hun aanwezigheid, veel ballingen, verkeerd ingelicht, kwamen terug, hun aantal was zo groot, dat de landvoogdes reeds in April een plakkaat uitgaf om dien stroom tegen te houden.
Onder de teruggekeerden waren veel predikanten, zij namen de taak over van de eenvoudige handwerkslieden, die tot nu toe de menigte hadden toegesproken, hun geloofsijver en welsprekendheid deden van alle zijden de volgelingen toestromen.
Begin Juli gaf Margaretha een nieuw· plakkaat uit, zij dreigde met straf tegen allen, die naar de preek gingen, zij eischte de doodstraf voor de predikanten. Het hielp niet, alleen wapende men zich beter om zich bij overvalling krachtig te kunnen verdedigen.

Naast de schout van Brecht stond nog een man, die dit alles met verbeten woede aanzag. Het was Charles de Brimeu, Graaf van Megen, stadhouder van Gelderland, de man, die zijn vrienden

aan de landvoogdes had verraden, hij had erop gerekend dat zij, die het eerst tot de koning terugkeerden, het hoogst beloond zouden worden. En nu begon hij te vreezen, toch nog de verkeerde partij te hebben gekozen.
De gewapende preeken werden bijna tot een krijgsbedrijf, de hartstochten werden meer opgewekt naarmate het gevaar toenam, het volle sloot zich nauwer aaneen, het werd zich steeds meer bewust, welke kracht er in deze eendrachtige samenwerking schuilde.
Maar in de snelle toeneming van macht lag een groot gevaar verborgen, uit holen en gaten kroop de heffe des volkes, het plebs, dat noch tot de eene. noch tot de andere partij behoorde en slechts daarheen trok, waar volgens het aangeboren instinct roof en buit te wachten viel.
Deze mannen sloten zich aan bij de hervorming, zij liepen dadelijk naar de tegenpartij over toen de tijd van straffen kwam. Megen nam er verschillende in zijn vendels op en toen Margaretha hem daarvoor waarschuwde zei hij, dat zij hun vroegere partijgenoten even fel bestreden als de beste katholieken.

Nog eens besloten de tegenstanders van Philips te Sint Truijen bijeen te komen, maar er kwamen anderen; het aantal van de groote des lands was zeer geslonken, velen hadden gehandeld als Charles de Brimeu en tijdig de bakens verzet.
Ook van de mannen van het compromis was het aantal zeer verminderd, naarmate meerderen zich openlijk aansloten bij de hervorming trokken de goede katholieken zich terug, ten slotte zouden daar ook verschijnen de afgevaardigden van de consistoriën, die hoewel van lage geboorte, toch de sterkste groep vormden, omdat zij het handeldrijvende deel van het volk vertegenwoordigden, zij

beschikten over aanzienlijke geldsommen en waren bereid desnoods hun leven te offeren voor deze zaak, die hun toekomst was, zij streden voor een scherp omlijnd doel, vrijheid van godsdienst.
Allen zagen uit naar de Prins van Oranje, hij was sedert kort belast met het bevel over Antwerpen, de stad, die zij tot het uitgangspunt van de opstand hadden bestemd; zijn drie stadhouderschappen Holland, Zeeland en Utrecht grensden bijna aan Antwerpen, terwijl Egmond stadhouder was in Vlaanderen; men hoopte dat beide mannen zich aan het hoofd zouden stellen, maar Egmond weigerde en Prins Willem was niet bereid onder die omstandigheden de leiding te nemen.
lntusschen was Margaretha zelf begonnen troepen te werven, en naarmate zij haar positie versterkte keerden veel edelen naar haar zijde terug, het was het gewone verschijnsel dat men steeds waarneemt in tijden van burgeroorlog. Een oogenblik had de adel vermeend in de opstand een toekomst te zien, maar het gezag herstelde zich, het werd voor de wankele, dikwijls zo verarmde mannen verstandiger de zijde van de oproerlingen vaarwel te zeggen en de landvoogdes was dadelijk bereid te vergeven en te vergeten, zij had die krachten dringend noodig en elke edelman, die tot haar terugkeerde leverde een dubbel voordeel op, hij stond bij de opstandelingen als een verrader bekend, hij had van die zijde dus nooit meer iets te hopen en hij zou alles doen om zijn hernieuwde trouw aan de landvoogdes door daden te toonen, zoals thans Megen deed, die de hervormden vervolgde waar hij kon.
Daarbij kwam dat de mannen, onder zulke omstandigheden tot daden geroepen, niet te kieskeurig zouden zijn in het uitvoeren van de maatregelen, die hun zouden worden opgedragen, met het hooge tractement kocht zij deze verarmde mannen met lichaam en ziel.

Toen Margaretha zich dank zij de aangeworven troepen en haar goed betaalde adellijke ambtenaren weder sterk achtte, riep zij Oranje en Egmond bij zich, zij moesten de opmarsch van Sint Truijen naar Brussel verhinderen.
Oranje gaf toe, zijn invloed was groot genoeg om die daad te voorkomen, Egmond was als steeds de trouwe vazal van de landvoogdes.
Slechts aan enkele gedeputeerden werd vergund naar Brussel te komen en hun wenschen kenbaar te maken.
Hooghartig was het optreden van Margaretha, zij liet de gedeputeerden lang wachten, zij moesten gevoelen, dat zij niet bevreesd was, en toen de afgevaardigden eindelijk tot haar werden toegelaten, toonde zij een hautain gelaat, zij verwees de heren naar Egmond, over drie weken zou hun verzoek in de Raad van State worden gebracht.
Met opzet koos zij zulk een langen termijn, haar positie werd iedere dag sterker en zij hoopte intusschen een beslissing uit Madrid te ontvangen.
Haar wensch werd vervuld, 12 Augustus verscheen de koerier in Brussel, Philips vergunde slechts een ander plakkaat te ontwerpen, als het niets te kort deed aan zijn koninklijke macht of aan de Katholieke kerk.
Hij was bereid de inquisitie op te heffen, nu het geloofsonderzoek aan de bisschoppen was opgedragen.
Er was dus niets bereikt, erger nog, er was iets gebeurd dat aan de Raad van State onbekend bleef.
Op de meest verraderlijke wijze had Philips aan de Paus geschreven dat hij - als hij tot opheffing van de inquisitie besloot - reeds van te voren die daad als onwettig en waardeloos beschouwde, daar hij niet

kon opheffen wat de Paus had ingesteld, hij zou zich dus nooit aan deze belofte gebonden achten.
Ten tweede had hij eene notariele acte laten opmaken, waarin hij uitdrukkelijk verklaarde, niet gebonden te zijn aan concessies indien hij deze aan de hervormden verleende, daar zij hem waren afgedwongen. Dit verraad aan het eigen koninklijke woord werd de hervormden niet bekend, maar toch was het geduld uitgeput. Zij wilden de beschikking vragen over enige kerken om daar hun eeredienst uit te oefenen, die op doodstraf was verboden. Eind Augustus was voor dit doel bestemd. het was een daad in wanhoop bedreven, maar men zou daarmede toonen dat men zich door niets zou laten afschrikken. Ongeveer 1400 mannen hadden zich beschikbaar gesteld. De afgevaardigden uit Vlaanderen waren reeds in Brussel bijeen, waar ook de anderen zich bij ben zouden voegen. Er was een groote mate van zedelijken moed noodig, om thans nog met dat verzoek te komen.
Er zou echter iets heel anders geschieden.

De beeldenstorm

In Vlaanderen had het volk de spanning niet langer kunnen verdragen, het was tot een uitbarsting gekomen. In verschillende steden waren kerken en kloosters door het grauw geplunderd. Met moeite beheerschte de Prins de toestand in Antwerpen, dat in een ondraaglijke spanning verkeerde.
De landvoogdes riep hem naar Brussel, hij verontschuldigde zich, hij stond niet voor de gevolgen in als hij de stad verliet.
Margaretha herhaalde haar bevel en hij gehoorzaamde, 18 Augustus verliet hij de stad en de volgende dag vernielde het volk de beelden en kunstschatten van de prachtige kathedraal, in de daarop volgende

nacht werd Gent opgeschrikt door het geloei van het volk, blazend op de orgelpijpen, uit de Antwerpsche kerken geroofd.

Plotseling was het gedaan met het hooghartige optreden van Margaretha, zij wilde alles in de steek laten en naar Bergen op Zoom vluchten, waar haar trouwe Aerschot het bevel voerde. Met moeite weerhielden haar raadslieden haar, wetend dat haar heengaan ook in Brussel de opstand zou ontketenen.
Zij bleef, maar van dat oogenblik af beschouwde zij zich als de gevangene van de mannen, die haar omringden.
En wat gebeurde er in die fel bewogen dagen in den Bosch ?
Woensdag 21 Augustus was het bericht van de Antwerpschen beeldenstorm in den Bosch bekend geworden, Donderdagmorgen liep Jan van Liebergen, de kerkmeester van Sint Jan in de Kerkstraat te wandelen, toen Joost Turck hem binnenriep om hem het vreeselijke nieuws te vertellen.
Ook den Bossche kapittelheren hadden ervan gehoord, zij verkeerden in doodsangst, zij wisten hun leven in gevaar, zij durfden in de eerste oogenblikken geen enkele maatregel nemen.
Toen zij echter in de middag bemerkten dat het volk rustig bleef, besloten zij enkele kostbaarheden in veiligheid te brengen, veel waardevols brachten zij in het geheim naar hun eigen woningen over.
De vesper verliep zonder dat er iets gebeurde en om vier uur bracht de koster alles in gereedheid voor het lof.
Liebergen, die samen met hopman de Gruijter kwam kijken, ging tevreden naar huis terug.
Dat de kanunniken de beelden in veiligheid hadden gebracht, was niet geheim gebleven, als een lopend vuurtje ging het nieuwtje door de

stad, het was niet naar de zin van hen, die de beelden voorgoed wilden laten verdwijnen.

En toch was het alsof niemand het aandurfde de schennene hand naar de schoone kerk uit te strekken. Nieuwsgierigen, belust op het zien van een relletje kwamen en gingen, hun lust op emotie werd voorlopig niet bevredigd.
Een troepje kwajongens kwam ten slotte de kerk binnen, maakte veel lawaai, zij drongen door tot in het koor en gingen brutaalweg zitten op de stoelen van de kapittelheren en van de bisschop.
De koster gluurde angstig tusschen de koperen traliën door naar binnen, zij hielden hem voor de gek, rinkelden met schellen, gooiden hem een paar kaarsen naar het hoofd. Inderhaast bracht hij alle kaarsen in veiligheid, het werd tijd voor het lof maar hij durfde de klok niet te luiden.
Het liep tegen vijf uur toen een troep mannen doelbewust de kerk betrad. In het Nederlands hieven zij de psalmen aan, onder de hooge gewelven klonk het vol gloed, dat moest de koster later zelf bekennen. Uit de verte had van Liebergen het gezang gehoord, het stelde hem gerust, het lof was blijkbaar begonnen. Maar hij had niet hooren luiden en bij de kerk komend vroeg hij aan de doodgraver of er niet geluid was voor het lof.
De oude man ontblootte het hoofd en zei: “Kerkmeester, het zal voor ons een kwaad lof worden".
Meer groepen mannen waren intusschen de kerk binnengedrongen, enkelen begonnen een groot houten kruis dat aan een pilaar hing, uit de haken te lichten, met een smak viel het gevaarte, dat uit planken aaneengetimmerd was op de grond, de mannen wierpen zich erop en sloegen het tot spaanders.

Toen van Liebergen dit zag, sloeg hem de schrik om het hart, ook zijn mooie kerk zou dus het zelfde lot ondergaan. Hij haastte zich naar het stadhuis, waar de schepenen angstig en werkeloos bijeenzaten.
Hij vertelde wat hij had gezien en smeekte verdere spoliatie te verhinderen. Geen der heeren durfde persoonlijk tusschenbeide te komen, zij besloten de schutterijen op te roepen, als die kwamen zou men wel verder zien.
Het optreden van de eerste kerkschenners was voor de anderen een aansporing geweest om mee te doen en weldra dreunde het groote gebouw van het vernielingswerk. Zij plunderden de altaren in de straalkapellen, zij smeten de beelden stuk, zij vernielden tien altaren in het schip van de kerk, zij gooiden de brokstukken op straat, waar het hoofd van het beeld van de heiligen Bernardus rolde voor de voeten van de schout van Brecht, die zich in de nabijheid had gewaagd. Hij trof het slecht, het volk was door het dolle heen, het had allen angst af gelegd, schold hem voor bloedzuiger en dreigde met de vuisten.
Ook Van Brecht sloeg de schrik om het hart, voordat de mannen hem konden grijpen, vluchtte hij naar het stadhuis, waar hij zijn wedervaren vertelde.
Van Liebergen kon niet gelooven dat het zo erg was, kon men dan niets doen om de kunstschatten van de kerk te redden? Dacht men er wel aan dat in de kerk ook de stadsprivilegiën werden bewaard?
Hij kon niet rustig op het stadhuis blijven zitten, hij liep de markt op, sprak een paar mannen aan, smeekte hen, hem te helpen en tusschenbeide te komen.
Zij kwamen te midden van een geweldigen chaos, op het oxaal sloegen drie kerels het altaar van Sint Lucas en dat van de heelmeesters tot puin, hij wilde ingrijpen, maar een van de mannen hield hem een pistool onder de neus, Liebergens metgezellen liepen onderwijl rake

klappen op. In een oogwenk stonden zij weer buiten, waarna Liebergen naar het stadhuis terugging. Konden de schepenen niets doen? Moesten zij dat alles werkeloos aanzien?
De schepenen, zijn aanklacht hoorend, haalden de schouders op, zij hadden de schutters opgeroepen; men moest afwachten, als die niet kwamen viel er ook niets te redden.
Van Liebergen stond voor het venster, dat op de markt uitzag, hij zag dat enkele schutters voor hun herberg bijeenkwamen.
Zo snel hij kon lopen ging hij naar beneden, stak de markt over en zei tegen de mannen: „God moge zich over ons ontfermen als niemand de kerk of de privilegiën wil beschermen”. De mannen keken hem aan, niemand gaf enig antwoord, niemand dacht er blijkbaar aan, tegen de woeste massa op te treden.
Een paar huizen verder, voor de Engel kwamen een paar mannen van zijn eigen vendel bijeen, hij haastte zich naar hen toe en herhaalde zijn uitroep.
De mannen hoorden hem aan, de beelden lieten hen koud maar over de privilegiën dachten zij blijkbaar anders. Peter de Gruyter, de waard uit de Leeuw die ook tot zijn vendel behoorde, zei:
„Vooruit dan maar hopman, we volgen je, zolang we op onze beenen kunnen staan."
Met het kleine troepje gewapenden trok hij naar de Sint Janskerk, maar wat konden zij doen? Er waren wel twee of driehonderd beeldstormers in de kerk aan de gang, met verhitte gezichten verrichtten zij hun sloperswerk. Wat kon hij met een handvol schutters daartegen beginnen?
Het liep tegen negen uur, de laatste kaarsen in de kerk waren opgebrand, de beeldenstormers verlieten de kerk.

Het was alsof de schutters daarop hadden gewacht, want nu kwamen zij op de markt bij hun herbergen bijeen, zij vormden hun rotten en toen het tegen tien uur volkomen donker was, verschenen zij eindelijk voor de kerk, waar geen levende ziel meer was te bekennen.
De hoplieden van de gilden gingen naar binnen, zij besloten te waken bij de kist met de privilegiën, slechts een van de vier vendels was bereid gedurende de nacht op het kerkhof te waken, de drie andere hadden geen nadere bevelen afgewacht, de mannen waren uit hun rot weggelopen en hadden hun eigen huis opgezocht.
leder was bevreesd dat de beeldenstormers de volgende morgen zouden terugkeeren en de hoplieden, die gedurende de nacht bij de privilegiën hadden gewaakt, wilden dat oogenblik niet afwachten, zij zonden een boodschap naar het stadhuis, zij eischten afgelost te worden, anders lieten zij de kist met papieren in de steek.
De schepenen, die nog steeds op het stadhuis bijeen waren, zonden een paard en wagen, de kist werd opgeladen. Inderhaast nam men ook het kostbare zilveren beeld van Sint Jan mede. Alles werd naar het stadhuis gebracht.
De schutters verlieten nu ook hun post en het volk, de kerk onbewaakt ziende, zette de vernieling voort, het haalde de laatste beelden uit de kerk en vervolgde zijn daden van geweld in den Bossche mannen- en vrouwenkloosters.

Op dien dag betrad Cornelis Walraven, de man, die herhaaldelijk nabij de stad had gepreekt, begeleid door de leden van het consistorie en een groote schare hervormden de kerk van Sint Jan, hij beklom de kansel en sprak het volk toe.

Een paar dagen later deelden de hervormden aan de magistraat mede, dat door de Gratie Gods in alle kerken van Nederland de beelden waren opgeruimd, dat daardoor een einde was gekomen aan de afgoderij en dat nu de ware godsdienst kon worden beleden, dat men in den Bosch met de beelden nog niet klaar was, men verzocht daarom aan de magistraat de vrije hand om daarmede verder te gaan, men beloofde dan alles te doen om oproer tegen te gaan en de eendracht te bewaren.
Dit werd geschreven door de mannen, die indertijd ootmoedig hadden gesmeekt op bescheiden wijze hun godsdienst te mogen uitoefenen. Bovendien was het bewaren van de eendracht een zonderling voorstel, nadat men aan de katholieken het houden van den eeredienst volkomen onmogelijk had gemaakt.
Feitelijk was van dien dag af den Bosch in banden van de hervormden en toen een maand later de landvoogdes een plakkaat uitgaf legen de kerkschenders, trok niemand zich daarvan iets aan.

Den Bosch in handen van de hervormden

Bisschop Sonnius was op zijn zegetocht overvallen door het bericht van de beeldenstorm, hij was juist in Westerloo. een dorpje op de grens van zijn bisdom, hij was van plan geweest naar Mechelen te gaan en dan door te reizen naar Brussel. In Westerloo vernam hij dat Mechelen in opstand was. De man, die indertijd zovelen naar het schavot had verwezen, geraakte in doodsangst.
In een brief aan Viglius schreef hij, dat hij als inquisiteur overal bij het volk bekend was, en dat de edelen, die zulk een afschuw hadden van de inquisitie in Brussel bijeenwaren.

Hij doolde daarom door het land, verborg zich hier en daar, hij was nu in *Diest* aangekomen en vroeg aan Viglius om raad. Zijn bloode aard kwam boven, hij schreef, dat het hem noch voor de kerk noch voor zichzelf nuttig leek, dat hij naar den Bosch terugkeerde, waar het derde lid hem nooit had willen erkennen en men vol klachten en laster over hem was.
Hij durfde zich in geen enkele open plaats vertoonen, overal loerde de felle haat tegen de uitvoerders van de inquisitie, hij was van plan naar Keulen te vluchten. Dit schreef de man, die zich enkele dagen te voren nog had beroemd op de blijdschap waarmede hij overal werd ontvangen.
Sonnius ging niet naar Keulen, hij vond een wijkplaats in het Pauselijk College te Leuven.
De man, die zo zijn post verliet, schreef daar in het Latijn een boekje, dat hij opdroeg aan de pastoors van zijn bisdom, die voor zover zij niet verjaagd waren, op hun post waren gebleven, hij zei daarin dat hij door nood gedwongen korten tijd afwezig was, maar nooit in zijn hart de herderlijke zorg vergat, die hij krachtens zijn bisschoppelijk ambt aan hen verplicht was.
Hij vond het boekje zo mooi, dat hij het voor leeken in het Nederlandsch vertaalde, doch wetend dat de naam Sonnius zeer gehaat was, gaf hij het uit onder zijn eigen naam Franchoys van der Velde, „een liefhebber der waerheijt". Wijselijk vermeldde hij ook zijn bisschoppelijke waardigheid niet.
Dadelijk na de beeldenstorm in den Bosch schreef Jacob van Brecht daarover aan Margaretha, hij meldde dat de kerken en kloosters waren gespoliëerd en dat hij vreesde dat nu ook de particuliere huizen aan de beurt zouden komen. Hij ried haar aan een krachtig meester te sturen.

Van alle zijden ontving Margaretha gelijkluidende berichten, maar waar zou zij de krachtige meesters vinden om al die steden te bedwingen? voorlopig was zij aan handen en voeten gebonden en verstrekte zij om erger te voorkomen zeer vèrstrekkende vrijheden, waarvan de voornaamste was, dat de openbare preek werd toegestaan op die plaatsen, waar zij voor 23 Augustus reeds was gehouden, totdat de koning in overleg met de Staten Generaal anders zou bepalen.
De hooge adel beloof de de orde te herstellen, men zou het volk ontwapenen en verder de preeken beletten, voor zover deze niet voor 23 Augustus hadden plaats gehad.
Het volk was uitgelaten, liet preeken was vrij en de stadhouders zagen zeer goed in, welke moeilijke taak op hun schouders was gelegd.
Hoe konden zij de gegeven bevelen uitvoeren, zij beschikten niet over troepen, alleen door hun overwicht konden zij nog iets bereiken en Margaretha zou er allerminst dankbaar voor zijn, als zij loyaal de bepalingen ten uitvoer brachten. En hoe dwaas was die bepaling eigenlijk: Zij die vóór 23 Augustus hadden gezondigd, mochten daarmede vrij voortgaan, aan de anderen, die bescheidener waren geweest werd het verboden.
Bovendien begrepen de stadhouders, dat er nog moeilijker tijden zouden komen, de concessies zouden geen dag langer duren dan totdat de koning zou ingrijpen.
Margaretha was geheel omgeslagen, zij wantrouwde iedere daad van de stadhouders, zij vroeg slechts raad aan Viglius en Barlaymont, maar het aantal der getrouwen zou snel toenemen.
Zij, die de toestand overzagen, begrepen dat de koning krasse maatregelen zou nemen. Ten koste van alles zou hij de opstand onderdrukken, het was nog een questie van tijd, dan zou zijn wrekende

arm de schuldigen bereiken, ook hooggeplaatsten zouden hun straf niet ontgaan, er zouden rijk betaalde betrekkingen voor het grijpen zijn, zij die tot haar terugkeerden, gingen een goede toekomst tegemoel. En zij kwamen: Aremherg, Mansfelt, Noircarmes en vele anderen. De laatste had reeds het bevel over Henegouwen gekregen, hij verving de Markies van Bergen, die met Montigny naar Spanje was gegaan om de koning op de hoogte te brengen van de nooden van zijn volk. Geen van beiden zou levend terugkeeren, van dag tot dag werd hun terugkeer uitgesteld tot Bergen ziek werd en stierf en Montigny in de gevangenis was gewurgd, alles tot in bijzonderheden geregeld en voorbereid door persoonlijke bevelen van Philips.
Pas in onze dagen toen de staatsarchieven van Simancas voor geschiedkundig onderzoek werden opengesteld, kwamen deze weerzinwekkende bijzonderheden aan het licht.

Het bericht van de beeldenstorm had Madrid bereikt, men had de koning niet erger kunnen treffen en van dat oogenblik af stroomden de gelden te Brussel binnen, Margaretha had de vrije hand om troepen te werven en zij maakte er een ruim gebruik van.
Van dit alles wist het volk niets, het was slechts blij dat de godsdienst-vrijheid toegestaan. 28 tugustus vergaderde de Bossche magistraat om te spreken over het request der hervormden; men liet de predikanten binnenkomen en verzocht inzage van hun aanstellingsbrief.
Zij antwoordden dat zij van niemand een aanstelling hadden gekregen, zij waren gezonden door de Koning der Koningen om zijn Woord te verkondigen.
Een week later schreef Van Brecht aan de landvoogdes dat hij met tien dienaars de geheele bevolking moest beschermen tegen de wandaden

der ketters. Hij had eenige oproerkraaiers gegrepen, doch hij had hen weer moeten loslaten. De protestanten preekten in alle kerken, de katholieken durfden de mis niet te hooren. De moeilijkheid deed zich thans voor dat Brabant geen stadhouder had, het stond rechtstreeks onder de landvoogdes en daarom zond zij twee commissarissen van der Stegen en Noppen, raden des konings in Brabant, om de toestand te onderzoeken, aan de burgers de raad te geven een einde te maken aan de troebelen en te zorgen dat de katholieke eeredienst werd hersteld.
Het was dwaas de mannen met die opdracht te sturen naar een stad, die volslagen in opstand was, het volk had de ervaring opgedaan, dat overreding slechts een bewijs van zwakheid was en het trok daar zijn lessen uit.

De graaf van Megen schreef aan Margaretha, dat de troebelen het gevolg waren van haar onuitputtelijke geduld; als zij hiermede voortging zou men binnenkort het katholieke geloof nergens meer kunnen belijden. Margaretha antwoordde, dat het haar smartte deze tijding te ontvangen, hij wist maar al te goed, hoe het met haar krachten stond en wat de eisen van de koning waren, zij smeekte hem alles te doen wat in zijn vermogen was om erger te voorkomen.
7 October verschenen beide commissarissen in den Bosch voor de vroedschap, zij stelden de vraag of allen bereid waren de bevelen van de landvoogdes uit te voeren, het antwoord luidde toestemmend, ook pensionaris en secretaris legden die gelofte af.
Toen kwamen de commissarissen met hun opdracht voor de dag. Zij moesten een nauwkeurig verslag opmaken van hetgeen er was gebeurd en van hetgeen de verschillende bestuursleden daartegen

hadden gedaan (of nagelaten te doen), zo zouden ook alle stads-ambtenaren achtereenvolgens aan een verhoor worden onderworpen, dan kon de landvoogdes daaruit zien, wie behoorlijk zijn plicht had gedaan.
Zij riepen nu de zeven procureurs binnen, drie hunner beloofden dadelijk hun hulp, maar de vier anderen vroegen uitstel. Zij vroegen tevens inzage van de instructie van de commissarissen. De volgende morgen leverden zij hun antwoord schriftelijk in. Het was ontwijkend maar de commissarissen hielden voet bij stuk, de procureurs moesten precies verklaren in hoeverre zij wilden medewerken om de katholieke godsdienst te steunen.
Hun woordvoerder Keijen zeide: „Wij hebben 23 Augustus het accoord gesloten, waarbij de inquisitie werd afgeschaft en nu voert gij die weer in".
De magistraat zond de vier heren heen onder oplegging van geheimhouding van het behandelde maar Keijen antwoordde dat dit niet mogelijk was, hij had de vragen reeds met anderen besproken.
Het mindere volk van deze zaak hoorende, had alleen het woord ‘inquisitie’ begrepen en toen de pensionaris in de raad verscheen, berichtte hij, dat het praatje ging, dat de heren waren gekomen om de inquisitie weder in te voeren.
De commissarissen gaven nu order, dat men de drie leden van de stadsregering zou laten komen, maar de president schepen Bloeymans smeekte, dit achterwege te laten, hij voorzag oproer als men de derden stand ter verantwoording zou roepen, juist nu deze meester van de stad was.
Hij verzocht de heeren, liever hun functie neer te leggen, zijn taak als magistraatslid was alle troebelen te voorkomen en alles te doen wat in zijn vermogen was om de rust onder de bevolking te bewaren.

De commissarissen, die zich in de oproerige stad in het geheel niet op hun gemak voelden, wilden niets liever dan hun functie neerleggen, zij waren bereid heen te gaan; indien de magistraat dit verzoek schrifielijk deed konden zij het bij de landvoogdes inleveren.

Bloeymans had gelijk, het derde lid zou nooit hebben gedoogd, dat van zijn handelwijze een procesverbaal, nog wel door de betrokkenen zelf onderteekend, bij de landvoogdes zou worden ingeleverd, het stond gelijk met het onderteekenen van het eigen doodvonnis.
Onverwijld werd van de pui van het stadhuis bekend gemaakt, dat de commissarissen hun taak hadden neergelegd en dat het onderzoek niet zou worden gehouden. Maar het volk wilde het niet gelooven, het was te dikwijls misleid en gesteund door de vier procureurs, liep het te wapen.
Vroeger was het woord "inquisitie" een schrikbeeld geweest, maar Brabant was steeds vrij gebleven van dit instituut, thans was het anders, meer dan duizend inwoners van den Bosch hadden de nieuwe leer openlijk beleden. Zij hadden predikanten gehuisvest of gewapenderhand beschermd, voor hen stond een toekomstig onderzoek gelijk met een doodvonnis en bij die mannen streden haat en doodsangst om de voorrang, het oproer was daarvan de uiting, zij riskeerden liever alles, dan zich lijdelijk te onderwerpen aan de wreede bestraffingen, die aan de ketters werden voltrokken.
Nu verspreidde hun optreden schrik en ontsteltenis onder de tegenstanders, de schepen Bartholomeus Loeff was reeds naar Keulen gevlucht, hij had de laatste uitbarsting niet afgewacht, de schepenen Frans van Balen en Goyaerd Lombardts kozen eveneens het hazenpad, de president-schepen overwoog, of hij ook zou vluchten, toen hij naar

huis gaande Van Brecht tegenkwam, als een eenvoudig dienaar vermomd; deze man, die zich de haat van het geheele volk op de hals had gehaald, durfde zich niet meer openlijk op straat vertoonen, hij durfde niet langer in het eigen huis overnachten, uit vrees als slachtoffer der ketters te vallen. Bloeymans bedacht zich geen oogenblik meer, hij verliet de stad en Van Brecht volgde hem op de voet, ook de koninklijke commissarissen vertrokken zo snel als zij dit met hun waardigheid konden overeenbrengen.

Vijf dagen woedde in den Bosch en omliggende plaatsen een beeldenstorm, die veel feller was dan de eerste.

Onder de mannen, die hierbij de leiding hadden behoorde ook Agileus. De toestand in de stad was onbeschrijflijk, de bisschop, het hoofd van het geestelijk gezag ontbrak, de schout, het hoofd van de rechtspraak, was gevlucht, van het stadsbestuur waren vrijwel alle katholieke schepenen verdwenen, slechts enkele jongeren waren gebleven.

De graaf van Megen verbeet zich van woede, dat was het gevolg van die halfheid. Maar hij wist, dat het geld uit Spanje nu toestroomde, de landvoogdes wierf troepen, dezer dagen beschikte zij reeds over tien duizend man voetvolk en minstens drie duizend ruiters, zij had de geheele krijgsmacht gesteld onder Mansfeld, het legde hem geen windeieren, dat hij de ligue had verlaten, Aremberg had ook versterking gekregen.

Megen achtte zich nu sterk genoeg om tegen den Bosch op te treden, Hij ried Margaretha aan in te grijpen zodra de vorst inviel, het zou dan gemakkelijk vallen de stad die geen garnizoen had te veroveren. Hij stelde voor, dat men dan de rijkste protestanten zou uitkiezen, maar

ook de geestelijkheid zou groote financieele offers moeten brengen, zij zou het meest gebaat zijn bij de overgave van de stad.
Megen wachtte tien dagen, hij kreeg geen antwoord, hij schreef nog eens en drukte Margaretha op het hart met niemand over het plan te spreken.
Zij was echter bang voor doortasten, zij was niet zo zeker van het succes van de onderneming. Megen was tot haar overgelopen, hij hoopte met een wapenfeit de gunst van de koning te winnen, maar voor haar was het een diplomatiek spel, een mislukking tegenover den Bosch zou wellicht elders ook de opstand ontketenen en nog was haar troepenmacht lang niet sterk genoeg, want ook de tegenpartij was paraat.
Zij wist dat er van de samenkomst te Sint Truijen niet veel was terechtgekomen, maar de hervormde poorters der steden hielden taai stand, zij spanden samen met Lodewijk van Nassau, zij hadden gelden bijeengebracht, waarmee hij in Duitsland troepen in waardgeld had genomen, het volgende voorjaar zouden die troepen tegen haar te velde komen en men gaf zo hoog op van de schatten die de rijke kooplieden bijeenbrachten.
Daarom wilde zij het in den Bosch nog eens met zachtheid probeeren, gelukte dit niet, dan was er nog niets verloren.
Ditmaal zond zij twee commissarissen van hooge qualiteit, Scheijfv, de kanselier· van Brabant en verder de baanderheer Jan de Merode, eveneens een man van naam.
Hij was getrouwd geweest met Mencia, de dochter van de markies van Bergen, zij was gestorven en hij was hertrouwd met Margaretha van Pallandt, de dochter van de graaf van Culemborg en van de krankzinnige Anna de Lalaing. Margaretha was een zeer energieke vrouw, die haar man steeds op zijn reizen vergezelde en dus ook met

hem mcdeging naar den Bosch . Zij namen hun intrek bij de weduwe van Bacx vriend Jasper van Eijck, die kort geleden was gestorven. Daar maakte Bacx met beiden kennis en menigmaal vergezelde hij de Merode op diens wandeling door de stad of ontmoetten zij elkaar als vrienden op Je kaatsbaan.
1 November 1566 kwamen zij in den Bosch aun en zij riepen dadelijk de gevluchten schout terug. Deze antwoordde dat hij bereid was te komen, als men hem 50 gewapende dienaars gaf.
Nu waren er vier vendels schutters, men besloot uit elk vendel 12 vertrouwde mannen te kiezen; even ontstonden er moeilijkheden, toen de mannen de eed niet wilden zweren, maar men kwam tot een vergelijk en Van Brecht keerde voor korten tijd terug.

Het duurde tot 4 December voor de commissarissen voor de magistraat verschenen. Zij hielden een redevoering waarin zij deden uitkomen dat de stad een gevaarlijk spel speelde met de landvoogdes; binnen de muren der stad kon men dat verzet een tijdje volhouden, maar men moest niet vergeten, dat de burgers van den Bosch ook naar elders reisden, dat zij goederen buiten de stadswallen bezaten en dat de stad veel privilegiën onder andere van tolvrijheid had. Als de landvoogdes tot krasse maatregelen verplicht zou zijn, als zij de privilegiën der stad zou opheffen, als zij haar ambtenaren zou gelasten zich meester te maken van de inwoners van den Bosch, waar zij die ook mochten vinden en als zij ook beslag liet leggen op hun goederen, dan zou dit voor de stad een groote ramp beteekenen, die men kon ontgaan door tijdig onder het wettige gezag terug te keeren.

De woorden van de commissie vonden hij veel leden van de magistraat een gretig oor, maar wat gaf het, de hervormden waren meester van de stad, zij vormden een sterke partij, die de anderen overheerschte. Voor een man als Bacx, wiens levensbeschouwing wortelde in scherp omlijnde beginselen, was de keus niet moeilijk, hij stond onder alle omstandigheden aan de zijde van het gezag, maar er was ook een groot deel van den Bosschenaars, voor wie dit niet het geval was en zij wisten niet, welke partij voor hen in de toekomst het meeste voordeel beloofde.
Van alle zijden kreeg men berichten, ze waren dikwijls zeer eenzijdig gekleurd, soms geheel onwaar, er was hoog opgegeven van de sterkte der troepen, die door de hervormden waren geworven en nu ging het praatje, dat er voor het volgende voorjaar met gestreden behoefde te worden, en dat de troepen daarom werden afgedankt.
Men voegde er zelfs bij, dat een groot deel van die mannen nu in dienst van de landvoogdes was gegaan, die groote geldzendingen uit Spanje had gekregen. Aller oogen waren gevestigd op de Prins van Oranje; als hij zich aan het hoofd van de opstand stelde, dan zouden duizenden hem bijvallen, die zich nu nog neutraal hielden, maar men zeide dat hij er niet toe bereid was.
De Bossche magistraat, die onderhandelde met de nieuwe commissarissen, kwam tot het volgende plan:

- De katholieke godsdienst zou weer vrij worden uitgeoefend,
- de predikanten zouden in des konings landen moeten zijn geboren,
- zij zouden de eed moeten doen aan het stadsbestuur,
- de hervormden zouden alleen met rapier of ponjaard gewapend naar de preek mogen gaan, het medevoeren van vuurwapenen was verboden.

- Van beide zijden zou men alle oproer en smadelijke bejegeningen te keer gaan en als er nieuwe predikanten moesten worden benoemd, zou men iemand in de vergadering zenden, die daarna rapport zou uitbrengen.
- Het preeken der hervormden zou beperkt blijven tot vier kerken, Sint Jacob, Sint Pieter, Sint Cornelis en Sint Anna.
- De regeling zou gelden totdat de koning anders zou bepalen.

Het verzoek werd doorgezonden aan de landvoogdes, die zich weder sterker gevoelde, zij achtte het aantal kerken te groot, zij bleef bij haar bedreiging.
Megen, vooruitlopend op zijn voorstel aan de landvoogdes, om bij invallende vorst den Bosch te verrassen, had een bende avonturiers onder Andries van Anderlecht te Vught gelegerd, deze mannen waren voor de onderneming bestemd, 16 December schreef hij aan de landvoogdes, dat hij klaar was voor de overrompeling, zodra het water zou zijn gevallen.

De plannen van Megen lekten uit, doordat hij erover had gesproken met zijn concubine, wier broeder tot de zijde der hervorming behoorde.
Op Oudejaarsavond leidde het tot tumult, het volk was ervan overtuigd dat Margaretha de commissarissen slechts had gestuurd om het volk zand in de oogen te strooien en om tijd te winnen.
Margaretha stond nog steeds in twijfel. Megen drong aan op gewapend ingrijpen, maar aan de anderen kant bereikten de commissarissen alles door overreding; door nu en dan dreigen met intrekking der privilegiën waren reeds twee kerken vrijgegeven, de hervormden vergenoegden zich met de twee overgeblevene, zij hadden ook twee predikanten weggezonden.

Liever wilde zij geen onnoodige stormen verwekken, waarbij kwam dat haar uit geheime berichten was gebleken, dat de consistoriën weer van plan waren troepen te werven, terwijl Oranje nog steeds weigerde de leiding te nemen.
Zij koos een middenweg, omdat zij het toch gewenscht vond een belangrijke stad als den Bosch in bezit te hebben.
Megen mocht zijn troepen in de buurt van den Bosch legeren en zich dan tot de magistraat wenden, hij kon in alle vrede en vriendschap verzoeken een paar vendels toegang tot de stad te verleenen.
Megen voelde niets voor dit plan, als hij eenmaal het verzoek had gedaan en de stad weigerde, zou men zo op zijn hoede zijn, dat verrassing was uitgesloten.
Voor Magaretha woog dit argument niet zo zwaar, zij had reeds gehoord dat men in den Bosch op zijn hoede was, Claes de Leeuw, een der hervormden had aan de magistraat verzocht des nachts met dertig man te mogen waken naast de burgervendels, omdat de hervormden zich niet geheel veilig voelden.
Bovendien had Scheijfv, die van Megens plannen wist, haar bezworen de onderneming niet toe te staan, de commissie zou met overreding even goed haar doel bereiken, zijn laatste succes was dat de Mis weder ongestoord in de Sint Janskerk plaats vond, dat de laatste kerken aan de katholieken waren teruggegeven, dat de preek der hervormden alleen nog plaats vond buiten de stadsmuren en dat alle predikanten uit de stad waren weggezonden.

Nog steeds drong men bij de Prins aan, de leiding te nemen, begin Januari 1567 werden er besprekingen gevoerd tusschen Prins Willem en aan de andere zijde Lodewijk van Nassau en Brederodc, Willem stelde voor dat men nog eens een request bij de

landvoogdes zou inzenden, het werd opgemaakt door de heer van Toulouse (den broeder van Marnix) en door Gilles de Clercq. Men vroeg aan de landvoogdes of Brederode het mocht indienen maar zij wenschte hem niet te zien en er werd afgesproken, dat het op 8 Februari zou worden ingediend door Bloys van Treslong. Reeds een week later kregen de heeren een hooghartig antwoord: Zij durfden zich beklagen dat de landvoogdes het accoord niet had gevolgd, maar wat hadden zij gedaan?
Zij hadden de preek toegelaten op allerlei plaatsen waar voor 23 Augustus niet werd gepreekt en zij wist ook dat er gelden bijeengebracht werden.
De landvoogdes had gelijk, ook de anderen hadden gelijk, van beide zijden had men gehandeld in strijd met een accoord, dat voor beiden onhoudbaar was.

Ontusschen werd bekend, dat Philips niet zelf zou komen, hij zou Alva zenden aan het hoofd van een machtig leger.
Tegen deze bedreiging stond het volk weerloos en er waren volgens de Prins slechts twee wegen: Of men moest het volk ontwapenen en tot gehoorzaamheid terugkeeren, om de koning de motieven voor die zending te ontnemen, of men moest zich krachtig organiseeren en teweer stellen. Brederode was onderwijl met de krijgstoerustingen begonnen.
In de eerste helft van Februari deed de Prins nog eens een poging, Egmond over te halen samen de strijd tegen Spanje op te nemen, maar hij weigerde, hij smeekte integendeel zijn vrienden het volk te ontwapenen en het preeken te verbieden, dan kon men de koning verzoeken, het leger niet te zenden.

Nog eenmaal vroegen de Prins en de anderen hem te spreken, maar hij weigerde hen te ontvangen, hij legde daarop de eed af, de koning voortaan in alles te gehoorzamen, hij werd daarmede de vijand van zijn vroegere bondgenoten. Hoe jammer het voor hen was, men kon het hem niet kwalijk nemen, hij was zichzelf gelijk gebleven, hij was een trouw katholiek, men kon van hem niet verlangen dat hij uit staatkundige overwegingen tot de hervorming zou overgaan. Zonder Egmond nam de Prins de strijd niet op, ook hij trok zich terug, Brederode, een man van groote dapperheid, doch zonder veldheersgaven nam de leiding, hij gaf aanstellingsbrieven uit, Marnix van Sint Aldegondc werd zijn thesaurier, diens broeder Toulouse werd opperbevelhebber.
De hervormden rekenden erop Antwerpen te veroveren, minstens 52 steden in Holland, Zeeland en Utrecht zouden bijvallen, men zou daar de magistraat verzetten en de vijanden door aanhangers vervangen, men zou zich meester maken van Deventer en Maastricht, met de bruggen over IJssel en Maas in handen kon men hulp uit Duitsland laten komen, uit Zeeland zou men over zee het verband opnemen met Engeland en Frankrijk.
Naar Antwerpen en Vianen stroomden de vrijwilligers, ongeoefende en slecht gewapende mannen, de arsenalen van Mechelen waren door de landvoogdes tijdig tegen overrompeling verzekerd.

On die dagen schreef Megen nog eens om de landvoogdes over te halen. Er zou bij een overvalling wel bloed vloeien, want er waren iedere nacht 500 burgers. op wacht, maar hij had goede verstandhouding binnen de stad, een overrompeling was het beste en snelste middel, vroeg men eerst aan de stad vergunning om te worden toegelaten, dan was na de weigering het goede moment

voorbij. Margaretha gaf niet toe, er was natuurlijk kans op een weigering, hij moest maar op enkele mijlen van de stad legeren en dan zijn verzoek aan de magistraat doen, weigerde deze, dan was het niet zo vernederend als wanneer hij voor de poort stond en tot terugtrekken was verplicht.
Margaretha was er evenmin toe overgegaan de goederen van den Bosschenaren verbeurd te verklaren, het was geheel in strijd met de privilegiën, zij had er bovendien de goedkeuring van de Raad van Brabant voor noodig, hetgeen veel tijd zou kosten.
11 Februari 1567, terwijl Egmond zich van zijn vrienden afwendde, was Megen in Oosterwijk, waar hij aan de magistraat van den Bosch het verzoek richtte, een paar afgevaardigden te zenden om over belangrijke dingen te spreken.
De heeren kwamen en Megen eischte namens de landvoogdes opname van tien vendels.
De verschrikte afgevaardigden vroegen uitstel, zij wilden zich tot Margaretha wenden. Megen schreef per omgaande, niet toe te geven. De magistraat verzocht aan Margaretha de troepen onverwijld uit de buurt van de stad te laten wegzenden, zij konden anders binnen de stad de rust niet bewaren. Megen schreef brief op brief, hij trachtte nog eens de landvoogdes over te halen, hem de vrije hand te laten, als zij het toestond zou hij op 14 Februari binnen de stad de strijd doen ontbranden tusschen katholieken en protestanten, daarvoor had hij gezorgd en dan zou hij met zijn troepen te hulp komen.
Hij had zijn krachten overschat, hij had gehoopt dat zijn eisch de katholieken te wapen zou doen snellen, doch er gebeurde iets geheel anders.

Toen het bericht van de eis van Megen in de stad bekend werd verzamelden zich onmiddellijk enige honderden gewapende mannen op de markt, zij eischten dat de poorten zouden gesloten blijven en dat de magistraat zou zweren geen troepen binnen te laten.
Megen had twee dingen over het hoofd gezien, hij had in de stad veel persoonlijke vijanden, ook onder de gezeten katholieken, hij was een lastig heer, die veel processen tegen hen loopende had en verder hadden de meeste invloedrijke katholieken de stad verlaten.
De magistraat gaf hem een brutaal antwoord: Men was verbaasd over zijn brief, prinsen en prinsessen, die veraf woonden konden de toestand niet zo goed overzien als de magistraat, die ter plaatse was, als men beter was ingelicht zou men het volk niet tiranniseeren, toestemming van het verzoek zou in strijd zijn met de eed van de magistraat, bovendien was hij gedurende het overleg met zijn troepen tot vlak voor de stad gekomen. Men hield hem voor, dat hij in strijd met zijn belofte aan de commissarissen slechts tweedracht bracht, er was geen reden voor bezetting, de predikanten waren weg, er werd binnen de stad niet meer gepreekt, de katholieken hadden hun kerken teruggekregen, de eeredienst was hersteld.
Hij verwekte slechts onrust, iets dat zowel de magistraat als de commissarissen steeds hadden weten tegen te gaan. Als het hem ernst was met zijn woorden dan moest hij zijn troepen onverwijld terugtrekken.
De magistraat wees er ten slotte op, dat men goedschiks naar de bevelen van de landvoogdes handelde, het was een bewijs temeer, dat innemen van troepen onnoodig was.

Megen antwoordde aan de magistraat, dat hij verbaasd was over de brief, hij voerde slechts de bevelen van zijn meesteres uit, als zij hem beval heen te gaan zou hij dat liefst zo spoedig mogelijk doen.
Om zijn houding te rechtvaardigen schreef hij aan Margaretha, dat naar beweerd werd, de commissarissen het zonder zijn hulp best af konden, maar dat zij dank zij zijn komst in enkele dagen meer hadden bereikt dan gedurende hun geheele verdere verblijf in den Bosch .
De magistraat gevoelde zich niet gerust, wellicht schuilde er nog verraad in de stad, zij besloot vier vendels van honderd man aan te nemen die de koning trouw moesten zweren en beloven zowel katholieken als hervormden te zullen beschermen.
Op verzoek van de hervormden werd deze troepenmacht van vier op achthonderd man gebracht.

Antonie van Bombergen

Onder al deze gebeurtenissen door bleven den Bossche hervormden een voortdurend contact onderhouden met de synode in Antwerpen, die over het geheele land de leiding behield.
Op 16 Februari kwamen twee mannen binnen de stad, zij waren zonder enig opzien te verwekken met de schuit gekomen, de eene was de poorter Herman de Ruijter, de andere man met de grijzen vilthoed, de zwarten mantel en de lange roode hozen, die behalve het gebruikelijke rapier geen wapenen droeg, was Antonie van Bombergen.
Hij nam zijn intrek bij Steven van Keulen in de herberg de Gulde Cop en maakte op iedereen een min of meer sjofelen indruk.
De zaak was, dat de Ruijter het bericht van de eis van Megen in Antwerpen had gebracht en dat de synode hem Antonie van

Bombergen had meegegeven om de hervormden in den Bosch aan te voeren.
Onderweg hadden de beide mannen afgesproken, dat zij zouden zeggen dat Bombergen was gezonden door de Prins van Oranje, door Hoogstraten en Brederode, met opdracht het bevel over de stad op zich te nemen.
In het vertrouwen dat dit alles waar was, werd Bombergen door den Bossche hervormden met open armen ontvangen.
18 Februari kruisten elkaar twee brieven van Megen en Margaretha, hij schreef dat de waterstand ongunstig was; voor een overvalling van den Bosch moest zij nog enige dagen geduld hebben, blijkbaar nam hij geen genoegen met het geleden échec en wilde hij haar toch tot geweld overhalen.
Zij schreef hem, dat sinds de commissie zulke goede resultaten had bereikt, zij geen overrompeling wenschte.
Megen was ontstemd, hij had zijn goede bedoelingen willen toonen en nu maakte de landvoogdes er geen gebruik van, hij schreef terug, dat - als zij zijn diensten niet wenschte te gebruiken - hij haar ten minste verzocht de koning te willen inlichten omtrent de steun, dien hij zo gaarne had willen verleenen.

Op dien zelfden dag verschenen voor den Bossche magistraat enige hervormden met verzoek te worden binnengelaten.
De heren stonden het toe, mits de verzoekers ingezetenen waren.
De hervormden antwoordden dat er onder hen slechts één vreemdeling was, waarop ook Bombergen werd toegelaten, die zeide gezonden te zijn door de Prins en door Brederode, met opdracht de magistraat voor te stellen de overeenkomst met de landvoogdes te

herroepen, waarbij bepaald was, dat de predikatie binnen de stad was verboden en de predikanten waren weggezonden.
Hij was niet gekomen om oproer te maken of tweedracht te zaaien, slechts om de godsdienstvrede te bewaren, over en weer moest men zweren elkaar met de uitoefening van de godsdienst niet te hinderen en beide partijen zouden beloven de koning als hertog van Brabant gehoorzaam te zijn.
Mocht de stad worden opgeéischt, dan zou men desnoods met de wapenen weerstand bieden. Zij die de eed niet wilden zweren zouden vrij zijn de stad te verlaten.
Margaretha wist van dit alles nog niets, zij schreef aan Megen, dat hij niets mocht provoceeren, zijn troepen mochten niet in de buurt van de stad stroopen, ten minste niet zolang de commissarissen nog in den Bosch waren. Zij had nu aan hen verzocht hun invloed aan te wenden om te verkrijgen dat Megen zonder troepen werd binnengelaten om orde te stellen op gezag en justitie.
Zij zou aan de stad schrijven dat zij Megen had verboden dichtbij te komen, hij moest echter wel in de nabijheid blijven, zijn aanwezigheid oefende zulk een heilzamen invloed uit op het werk van de commissie. Zij vertelde hem ook, dat de vijand in het geheim in Antwerpen troepen wierf, zi] zou hem nog nader berichten.
Nauwelijks had hij de brief gelezen of de koerier bracht hem reeds verder nieuws. Margaretha had met de Prins gesproken. Brederode wierf inderdaad troepen, vermoedelijk omdat hij bang was voor belegering van zijn kasteel in Vianen. Ook andere mannen wierven troepen, er waren al 3000 voetknechten en 600 ruiters, zij had gehoord, dat zij van plan waren Megen te verjagen, maar dat zij nog wachtten, totdat Lodewijk van Nassau met troepen zou zijn gekomen; men beweerde dat hij al op marsch was, mocht Megen dus iets hooren

van troepenverzamelingen, dan moest hij ze uiteenslaan, voordat een vereniging met Lodewijk plaats vond, het zou zulk een eervolle retraite zijn na het échec voor den Bosch.

Bombergen had op een vraag van de magistraat geantwoord, dat hij over een dag of drie zijn aanstelling kon toonen, het was te gevaarlijk geweest om met dat stuk in handen midden door de legerende troepen van Megen te trekken. De magistraat geloofde het en stelde hem aan tot gouverneur van de stad en tot commandant van de troepen.
Juist op dien dag kwamen de brieven, die Margaretha aan de commissarissen had geschreven met opdracht te bewerken dat Megen zonder troepen binnen de stad zou worden toegelaten.
De poortwacht bracht de brieven aan Bombergen, die ze las en onder zich hield, hij zou daar nog wel gebruik van maken.
Hoewel de magistraat haar vertrouwen aan Bombergen had geschonken was zij toch niet gerust, maar schreef aan de Prins, aan Hoogstraten en aan Brederode om te vernemen of hij werkelijk in hun naam optrad.
Van alle zijden kwamen thans de berichten bij Margaretha binnen, deels door haar spionnen, deels door de mannen die het zinkende hervormde schip in de steek lieten.
Lodewijk van Nassau was met troepen op marsch. Waarheen ging hij? Naar Amsterdam of naar Utrecht? De opstandelingen hadden in Antwerpen veel troepen geworven, ze waren op schepen weggevoerd. Waar heen gingen ze? Was het een onderneming tegen Zeeland zoals sommigen beweerden, of moesten zij Vianen beschermen?
Andelot was met 200 man uit Antwerpen vertrokken. Waarheen? Die mannen moesten toch ergens monsteren en van wapens worden

voorzien. Volgens overdreven berichten waren er reeds tien of twaalfduizend mannen bijeen, misschien lagen zij onder Oosterhout of Oudenbosch. Megen kreeg opdracht nog denzelfde nacht naar Oosterhout af te marcheren en hen uiteen te slaan, voordat zij van wapenen waren voorzien.
Maar Megen was niet gegaan, op het laatste oogenblik had hij een belangrijk bericht gekregen. De zoon van Van Brecht, die vaandrig in den Bosch was, was de stad uit geslipt, hij vertelde hem onder eede, dat Bombergen in de stad was gekomen en dat deze een aanstelling van de Prins en van Brcderode had, binnen een paar dagen zou hij die aanstelling kunnen toonen.

Maar als dat zo was, dan was de Prins een verrader, dan was de toestand veel ernstiger dan men dacht en dan bleef hij voor den Bosch liggen. Onverwijld schreef hij aan de landvoogdes: Oranje en Hoogstraten moesten ter verantwoording worden geroepen. Margaretha was intusschen blij, dat zij Megen het avontuur tegen den Bosch niet had laten uitvoeren, de commissarissen speelden het daar wel klaar zonder zijn hulp, zij had de troepen elders veel meer noodig. Vermoedelijk marcheerde Lodewijk van Nassau naar Utrecht, Megen moest hem vóór zijn en deze stad bezetten. Hij liet het zich geen tweemaal zeggen, door dit bevel kon hij zijn figuur tegenover den Bosschenaars redden. Hij trok er met zijn geheele regiment heen en legde 300 van zijn meest vertrouwde mannen in het Vreeburg.

Het ging de hervormden slecht. Toulouse had een aanslag op Zeeland beraamd, maar de steden keken de kat uit de boom, zij wenschten hem met zijn mannen niet binnen te laten.

Doelloos dobberden de schepen op de Zeeuwsche stromen rond, tot hij bevel gaf tot de terugtocht; nabij Antwerpen, onder Austruweel richtten zij hun legerplaats in.
Brederode, vernemend dat Megen zich had meester gemaakt van Utrecht, was bevreesd dat Amsterdam werd bedreigd en snelde naar de hoofdstad, de troepen te Austruweel onder de ondeskundige leiding van Toulouse achterlatend.
Na lezing van de brieven strooide Bombergen het praatje uit dat de commissarissen opdracht hadden, Megen binnen de stad te halen, het was duidelijk dat beide mannen de stad hadden willen verraden. Het praatje was een leugen, ieder wist dat zij alles hadden gedaan om een aanslag van Megen te voorkomen, maar het vond geloof bij het zenuwachtige volk. Blijkbaar had Bombergen dit verzonnen om de mannen gevangen te kunnen nemen, het waren een paar waardevolle gijzelaars.
Het meest vreesde hij Scheijfv, hij had hem het liefst van de Merode gescheiden, maar dat gelukte hem niet, evenmin durfde hij hem gevangen zetten. Hij verbood hun dus het huis van de weduwe Jasper van Eijck te verlaten, hij plaatste er een wacht voor, die de sleutels van het huis kreeg en ieder oogenblik van dag en nacht kon hij zich dus vergewissen dat de mannen niet waren ontsnapt.
Het praatje van het verraad had het volk zeer verontrust. Kon men de magistraat nog vertrouwen? De hervormden richtten nog twee vendels op, uitsluitend bestaande uit geestverwanten. Op die mannen zou men blindelings kunnen vertrouwen, zij hadden, als zij in handen van de vijand vielen slechts de strop te wachten, daar zij de wapenen tegen de koning hadden opgenomen. Bombergen plaatste ook voor zijn eigen woning een wacht en liet er twee stukken geschut opstellen.

Op dien dag kreeg de magistraat een bericht dat haar te denken gaf: zoowel de Prins als. Hoogstraten berichtten, dat zij noch mondeling, noch schriftelijk ooit eenige opdracht aan Bombergen hadden gegeven. De man had zich dus door een leugen van het gezag meester gemaakt, drie dagen later gaf men een publicatie uit, vermeldend dat Bombergen voortaan alleen zou bevelen over de soldaten. Men ontnam hem dus de functie van gouverneur, hij zou over de de burgers niets meer te zeggen hebben.
Scheijfv probeerde de heren over te halen, de Merode thans tot gouverneur aan te stellen, maar de hervormden verzetten zich daartegen, zij zouden zichzelf wel redden, zij hadden geen duren gouverneur noodig.
Nu Bombergen niet langer over de burgers te bevelen had, achtte Scheijfv zich niet langer gevangen, samen met de vrouw van de Merode maakte hij een wandeling door de stad. Bombergen, bang dat de gijzelaar hem zou ontsnappen, volgde hem op de voet. Woedend keerde Scheijfv zich om en zei: “Nu ik ongewapend ben denk je mij als een luis te vangen, maar geef mij een ponjaard of een rapier en probeer het dan nog eens."
Mevrouw de Merode, die niet op haar mondje was gevallen, mengde zich in het gesprek en zei: “Had ik maar een rapier, al ben ik maar een vrouw, ik zou hem op zijn pens stoten."
Bombergen wist met zijn figuur geen raad, hij droop af en Marcelis Hermans, de waard uit de herberg "In Spanje" die er getuige van was geweest vertelde het in geuren en kleuren aan zijn bezoekers.
Een paar dagen later op een middag na het eten waren Scheijfv en de Merode naar de kaatsbaan gegaan, waar zij samen met Jacob Bacx een spelletje speelden. Na een kwartiertje kwam Jan Maessen, een van de nieuw benoemde kapiteins met Job van Achelen, Job van Waalwijk en

enkele anderen aanzetten. Bombergen had gehoord dat de heren hun huis hadden verlaten, hij vreesde hun ontvluchting, hij had zijn mannen gestuurd om de gevangenen te gelasten onverwijld naar hun kwartier terug te gaan, als zij niet goedschiks gingen, zou hij ze door zijn hellebaardiers laten halen.
Jan Maessen, een poorter van bescheiden afkomst, deed voor de heren zijn behoorlijke reverentie en verzocht hun uit naam van Bombergen naar hun woning terug te gaan.
De heren maakten geen haast en Maessen drong niet verder aan, maar Joh van Achelen werd ongeduldig en riep: “Moeten we hier soms de heelen middag blijven wachten?"
Bacx kwam vredestichtend tusschenbeide, zeggende: „Laat hen toch, ik stel me met lijf en goed aansprakelijk dat zij niet zullen weglopen".
Maar van Achelen snauwde hem toe: „Het is ons niet te doen om jouw lijf of goed".
Maessen vroeg toen aan Bacx, het verzoek nog eens aan de heren over te brengen. Hij voegde eraan toe: “Het spijt mij, dat ik het moet doen, ik zou een stuk van mijn vinger willen missen, als ik die kapiteinsplaats niet had aangenomen". Maessen had gelijk, kort daarna kostte het hem zijn hoofd.
Bacx bracht het verzoek over, de heren staakten hun spel en gingen zich verkleeden.
Van Achelen en Waalwijk, genietend van hun kortstondige macht over hun slachtoffers, gingen mede de kamer in, keken de anderen op de vingers en gunden hun nauwelijks de tijd zich te verkleeden.
Bacx vergezelde de heren naar hun kwartier, zij werden op de voet gevolgd door de trawanten van Bombergen.

Lang zou de onwettige macht niet meer duren, geleidelijk had de landvoogdes zich hersteld, de geworven troepen lagen over de vestingen verspreid. Weigerde een stad troepen in te nemen, dan werden deze voorlopig in de buurt gelegerd. Erik van Brunswijk, de avonturier, die in haar dienst was getreden, lag met zijn troepen in Woerden, in het hartje van Holland, hij vormde een ernstige bedreiging voor Brederode in Vianen.
Een geuzenleger, in der haast bijeengebracht, werd door Noircarmes uiteengeslagen, waarna hij Doornik bezette, hij belegerde Valenciennes, er was niet de geringste kans de stad te ontzetten.
Den Bossche magistraat begon moed te scheppen, zij durfde zich meer te laten gelden tegen het drijven der hervormden.
5 Maart besloot zij de wacht voor het huis van de weduwe van Eijck in te trekken. Twee dagen later kreeg de magistraat bericht van Brederode, hij liet in het midden of hij ooit een opdracht had verstrekt aan Bombergen, hij zei alleen dat Bombergen luitenant was geweest in de bende van ordonnantie van Brederodes vader, dat hij een man van eer was en zich overal waar hij het bevel voerde, dapper had gedragen, hetgeen alle geconfedereerde edelen, tot wie hij had behoord, zouden moeten erkennen.
De magistraat trachtte de terugweg naar de landvoogdes te effenen, zij schreef haar, dat zij steeds tot de trouwe onderdanen van de koning had behoord en dat zij had geprotesteerd tegen de gevangenneming van de commissarissen door Bombergen.
11 Maart verscheen voor de magistraat Nys, de huissier d'armes van de landvoogdes. Hij legde in korte woorden uit, dat de stad zich had vergrepen aan twee koninklijke commissarissen, het was door de koning hoog opgenomen, alsof het hem zelf was aangedaan, het was majesteitsschennis, men kon nog redden wat te redden viel door hen

onverwijld vrij te laten en te convoyeeren naar een stad waar zij veilig zouden zijn.
Deed men dit niet, dan zou de volle ongenade des konings op de stad en op haar inwoners drukken, ze zouden van de privilegiën vervallen worden verklaard, de burgers en hun eigendommen zouden worden gegrepen overal waar men die mocht vinden, bovendien zou de stad zo worden ingesloten, dat alle toevoer van goederen en levensmiddelen onmogelijk werd.

De magistraat besloot onmiddellijk overleg te plegen met de hervormden, maar Agileus hield zich schuil en de een verschool zich achter de andere. Eindelijk gelukte het Agileus en Keijen te vinden, zij zochten uitvluchten, de boodschap was gericht tot de drie leden van de stadsregering en niet tot de hervormden, zij hadden er niets mee te maken.
Maar Nys zei dat het hier niet ging om spitsvondigheden, de boodschap was gericht tot de drie leden van het stadsbestuur, waartoe ook de hervormden behoorden, de privilegiën kenden geen vierde lid.
De kapiteins van de troepen werden gehaald, doch deze verklaarden zich incompetent, zij stonden onder Bombergen, hun taak was slechts protestanten en katholieken te beschermen.
Bombergen werd geroepen, doch deze liet weten, dat hij niet onder de bevelen van de magistraat stond, hij diende slechts de hervormden en voegde eraan toe:
„Relievet de heren yet, sy moeghen by my comen".
Nijs had genoeg van dit gepraat, hij eischte binnen 24 uur antwoord van de magistraat men beloofde het schriftelijk in te dienen.
Nijs deed een laatste poging, hij sprak zelf met Bombergen, maar ook deze nam de verantwoording niet op zich, hij zeide te handelen op

specialen last van Brederode, zonder diens bevel durfde hij de gevangenen niet ontslaan.
De diepere oorzaak van dit alles was, dat Bombergen en de hervormden in doodsangst verkeerden, zij wisten dat het misliep, de berichten uit Antwerpen lieten daaromtrent geen twijfel en zij wilden hun gijzelaars niet laten gaan, het was hun laatste troef in dit verloren spel.
Tot overmaat van ramp verscheen een trompetter voor de poort, hij was gezonden door de landvoogdes om de stad tot rebel te verklaren. Scheijfv en Merode hadden hiervan gehoord, zij voorzagen er oproer van en wisten te elfder ure te vermijden dat de man zijn opdracht uitvoerde.

Weer barstte deze bom anders dan ieder dacht. De twee paarden van de trompetter hadden gezadeld voor de poort gestaan, er waren mannen, die dat hadden gezien en weldra verspreidde zich het praatje, dat die paarden waren bestemd voor Scheijfv en Merode, die reeds vermomd waren en klaar om te vluchten. Bombergen riep, dat hij verraden was, hij snelde met 50 harquebusiers naar de poort, mnakte zich meester van de sleutels, de magistraat, bevreesd voor verdere uitspattingen durfde niet meer vergaderen, het antwoord aan Nijs kwam dus niet binnen. Hij beschouwde het als een weigering en spoedde zich weg, ook hij gevoelde zich binnen de stad allerminst veilig.
Hij bracht aan de landvoogdes rapport uit maar vermeldde daarbij als verzachtende omstandigheid dat de commissarissen in het begin alles met zachtheid en overreding hadden bereikt totdat Megen, de oude vijand van de stad voor de muren verscheen en daardoor al het nuttige werk ongedaan had gemaakt.

De ineenstorting

Toen Nijs met zijn slechte tijding hij de landvoogdes kwam, was dit bericht niet in staat haar vertrouwen in de toekomst te schokken. Egmond had haar opgezocht; de man die aan de regering trouw was gebleven had haar opmerkzaam gemaakt dat bij Austruweel door de hervormden een kamp werd betrokken, het lag op een strategisch goed gekozen plaats, het kon de doortocht naar Holland en Zeeland afsluiten. Maar nog was men daar aan het begin van de werkzaamheden, men begon pas de versterkingen aan te leggen, de opperbevelhebber Brederode was weg, de troepen waren ongeoefend en slecht bewapend. Hij stelde zijn mannen beschikbaar om de rebellen uiteen te slaan. Margaretha had ditmaal niet lang geweifeld, zij liet Beauvoir, de commandant van de lijfwacht bij zich komen en gaf hem order te handelen zonls Egmond had geraden. Op 14 Maart 1467 werden de hervormden bij Austruweel besprongen, het was geen gevecht maar een slachting, zij waren op niets voorbereid, begrepen zelfs eerst niet dat het de vijand was die kwam opdagen.
In koelen bloede werden zij afgemaakt, wie vluchtte verdronk in de Schelde, Toulouse sneuvelde, Beauvoir had geen verliezen geleden.
De Prins was in Antwerpen, toen zich dit alles voor de muren af speelde. De hervormden wilden hun geloofsgenoten te hulp komen, maar Prins Willem hield de poorten gesloten, drie dagen en nachten duurde het voordat de orde weer was hersteld, het volk schold hem voor verrader uit.

Uit Antwerpen zou geen steun meer worden verleend, alles vluchtte naar Amsterdam, waar Brederode nog korte tijd trachtte zich staande te houden. Twee weken later ging Valenciennes verloren, de Prins week uit naar Duitsland, het weerlooze volk was ten prooi aan de naderende tercios van Alva. Het eene slechte bericht na het andere werd door de hervormden in den Bosch ontvangen, steeds kleiner werd de kring van getrouwen, die zich om Bombergen had gevormd. Nog onder de indruk van het behaalde succes besloot Margaretha tegen den Bosch op te treden. Zij bracht het plan in de Raad van State, op 17 Maart werd het voorstel goedgekeurd, de stad verloor haar voorrechten en haar tolvrijheid. De inwoners en hun goederen zouden worden gegrepen, totdat zou blijken dat de koninklijke commissarissen in veiligheid waren, dan zou men verder zien.

De Bossche magistraat had dit zien aankomen, om de goeden wil te toonen had men de vier vendels afgeschaft, doch Bombergen had de mannen onmiddellijk in zijn dienst genomen en bepaald dat de stad de soldij zou betalen.
31 Maart stuurde de magistraat drie afgevaardigden naar Antwerpen, men was in doodsangst en wist met, hoe men de vrede zou herstellen. Nog altijd hoopten den Bossche hervormden op een gunstige wending, nog was Brederode in Amsterdam, waar hij het hoofd van de opstand was, nog had hij troepen onder zijn bevel, wellicht zouden de steden hem bijvallen, zoals was beloofd. Terwijl zij wikkend en wegend bijeenzaten, verscheen in hun midden Theodoor van Bronkhorst, als schipper vermomd, hij bracht aan Bombergen de tijding, dat Brederode zich in Amsterdam niet langer staande kon houden, hij kon geen steun meer verleenen, hij week naar Oost Friesland uit, ieder moest trachten het lijf te redden.

Zo stortte in den Bosch het kaartenhuis ineen; zoals de ratten het zinkende schip verlieten, zo verlieten de hervormden Bombergen, de commissarissen werden vrijgelaten, de magistraat beijverde zich verontschuldigingen aan te bieden en uit te leggen, dat zij steeds tegen die gevangenneming had geprotesteerd.
De soldaten, die onder Bombergen hadden gediend, wisten dat zij de dood te gemoet gingen, zij smeekten de commissarissen hen te ontslaan van de eed, die zij hadden afgelegd, waartoe Scheijf v dadelijk bereid was.

Tot verbazing van de magistraat verschenen op 7 April Agileus en enkele andere woordvoerders in de raadzaal: Zij legden aan de heren een stuk ter teekening voor, waarin de magistraat verklaarde dat de hervormden, indien zij de stad verlieten, dit niet deden wegens een daad van seditie of ongehoorzaamheid, zij hadden in tegendeel steeds gehandeld als trouwe dienaren des konings. De stad verzocht aan de besturen van alle steden, die deze mannen wenschten door te trekken, hen ongehinderd met hun goederen verder te laten gaan.
De magistraat maakte bezwaren, maar de verzoekers werden door angst zowel als door haast gedreven, er kwamen messen te voorschijn, die aan de argumenten kracht moesten bijzetten.
Een paar schepenen wisten de zaal te ontvluchten, enkele ouderen werden gegrepen en tot onderteekening gedwongen.
Dien zelfden dag besloten de drie leden van het stadsbestuur eenstemmig, aan de landvoogdes vergiffenis te vragen, de leden van de nieuwe religie zouden tot gehoorzaamheid terugkeeren, wie niet blijven wilde mocht heengaan, men beloofde elkaar over en weer, geen vreemde troepen in de stad toe te laten.

Nauwelijks was de vergunning tot vertrekken gegeven, of een lange stroom van vluchtelingen verliet met have en goed de stad.
Noircarmes schreef aan Margaretha, dat een derde deel van de bevolking was gevlucht en Megen, die met verbeten woede zijn vijanden ongehinderd zag heengaan, schreef haar dat als men de vette vogels liet vliegen, alleen de magere overbleven.
Bombergen had door bemiddeling van de hervormde magistraatsleden betaling van zijn rekeningen gekregen, men had hem nog *ƒ* 300 toegestopt, bovendien had men hem beloofd dat na zijn vertrek de stadspoorten twee uur lang zouden gesloten blijven.
Beschermd door zijn hellebaardiers, door vier hoplieden en 50 haakbusschieters verliet hij de stad. Agileus en Herman de Ruijter vergezelden hem.
Dien zelfden middag vertrokken ook de twee commissarissen, nadat Scheijfv van de pui van het stadhuis had verklaard te zullen trachten, opheffing van het plakkaat van 18 Maart te verkrijgen.
De magistraat deed alles om de slechten indruk weg te nemen, twintig aanzienlijke burgers vormden een eeregeleide en 32 schutters convoyeerden de heren tot Brussel.

Na de doorgestane angsten kon Margaretha tevreden zijn over hetgeen zij had bereikt. Valenciennes was veroverd, Maastricht had de predikanten verjaagd, den Bosch had onderwerping aangeboden. Zij zou met de afdoening daarvan wachten tot de commissarissen waren teruggekeerd.
Toen den Bossche gezanten werden toegelaten waren zij nog niet voldoende doordrongen van hun miserabele positie, zij vroegen algemeen pardon, maar verzochten tevens de schout te vervangen door een betrouwbaar ambtenaar en het plakkaat op te heffen.

Margaretha, die toch reeds slecht gestemd was, vond die vragen brutaal, zij liet de heren een paar dagen op antwoord wachten en liet toen weten, dat zij zich simpel onder gehoorzaamheid van de koning hadden te stellen en dat zij garnizoen moesten innemen. Pas als dat was gebeurd, zou zij zich tot de koning wenden en opheffing van het plakkaat verzoeken.
Dreigend voegde zij eraan toe, dat zij een strenge straf verdienden, zij hadden kerken en kloosters verwoest, de schout verjaagd, op de troepen van Megen geschoten, de koninklijke commissarissen gevangen genomen, zij verdienden niet beter behandeld te worden dan de bewoners van Valenciennes.
Het viel de afgevaardigden niet mede, dit alles te hooren, zij waren goed katholiek en alles wat hun nu werd verweten, was door hun vijanden de ketters gedaan, het enige wat men hun kon verwijten was dat zij de macht en de durf hadden gemist om ertegen op te treden. Thans kwam de slag alleen neer op het hoofd van de trouw gebleven katholieken, want de ketters hadden de beslissing niet afgewacht, zij hadden het aan de katholieken overgelaten, de ontredderde zaak in het reine te brengen.
Door de troebelen stonden handel en bedrijf stil, er werd armoede geleden, niemand waagde zich buiten de muren van de vesting uit vrees voor de bepalingen van het plakkaat, nergens had men meer tolvrijheid, en nu kwam het allerergste, de stad zou troepen moeten innemen met alle ellende en afpersingen, die daaraan waren verbonden.
Het was geen wonder dat het merendeel der overgeblevenen fel anti-hervormd was gestemd, hetgeen tot uiting kwam in de getuigenissen afgelegd voor de commissarissen, die kort daarna werden gezonden om alles haarfijn te onderzoeken.

Den Bosch ontvangt Garnizoen

On de laatste dagen van April 1567 schreef Margaretha aan Bernard van Schouwenburg, dat zij hem had bestemd voor de functie van gouverneur van den Bosch en dat hij de stad met vier vendels Duitsers moest bezetten.
Zij droeg hem op de sleutels der poorten op te eisen en scherp wacht te houden, hij zou voortdurend bloot staan aan pogingen van de geuzen om de stad te overvallen, hij moest zich tevens meester maken van het stedelijke geschut en van de munitie en alles door een eigen commies laten beheeren.
Bovendien moest hij een onderzoek instellen naar de troebelen, zij zou hem laten bijstaan door een paar heeren, die nog zouden worden gezonden.
Voor alle zekerheid moest hij burgers en schutterijen ontwapenen.
Op 1 Mei verscheen Schouwenburg in den Bosch, hij was bezield met de wensch, zich tot aller tevredenheid van zijn taak te kwijten en gaf strenge orders uau zijn troepen; zij werden ingekwartierd in de buurt van de groote markt, om hen bij alarm spoedig bijeen te hebben.
De inkwartiering drukte steeds zwaar op de bevolking, het soldaten-volk was ruw en veeleisend, men was geen moment meer baas in eigen huis en daar de troepen slechts over dit kleine deel van de stad werden verdeeld, was de druk op dit deel van de burgerij wel zeer groot geworden.
De magistraat ontving hem met allen eerbied en bood hem drie aam wijn als welkom aan. Augustijn van der Borch en Nicolaas de Zoete werden hem door de landvoogdes als helpers bij het onderzoek toegezonden,

De zaak was niet moeilijk, alle verzet was gebroken, op 5 Mei had de vesper weer gewoon plaats, op 6 Mei werd in tegenwoordigheid van Schouwenburg de mis gezongen, waarna zeer plechtig de algemeene processie rondging, de deken van Sint Jan droeg het Heilig Sacrament van het altaar, in de stoet gingen achter Schouwenburg en zijn commissie alle leden van het stadsbestuur, daarop volgden de gilden en de ambachten, alles geschiedde in groote zedigheid en devotie, zoals hij aan de landvoogdes rapporteerde. Voortaan werd de kerkdienst geregeld gehouden, kerken en kloosters werden hersteld, bisschop Sonnius keerde terug. Wel werd Schouwenburg van verschillende zijden gepolst of er geen onderzoek zou worden gedaan naar de handelingen van de schout Van Brecht, over wien veel rare praatjes gingen, in ieder geval was hier een betrouwbare flinke schout dringend noodig.

Nog altijd had Van Brecht zich niet binnen den Bosch gewaagd; nadat hij voor de vorige commissie was verschenen was hij opnieuw gevlucht toen de stad in handen van Bombergen was geraakt, zijn taak was steeds waargenomen door zijn luitenant Goossen Pijnappel, een familielid van Bacx, die een uitgebreide volmacht had gekregen.
De commissie van Schouwenburg had een veelomvattende taak, zij moest zoeken naar de oorzaak der troebelen, naar de hoofdaanleggers, de landvoogdes wilde weten wie de predikanten hadden binnengehaald, wie ze hadden gehuisvest, wie tot het consistorie hadden behoord, welk contact dit consistorie had onderhouden met andere plaatsen. Er moest geprocedeerd worden tegen de hoofdschuldigen; als zij aanwezig waren, moesten zij worden gevangen genomen, afwezigen moesten ingedaagd, hun goederen moesten

verbeurd verklaard worden. Elke uiting vau de nieuwe leer moest met geweld worden gekeerd, kerken en kloosters moesten worden hersteld. er moest ook worden nagegaan, wie zich hadden verzet tegen het binnenlaten van Megen, wie zich met Bombergen hadden bemoeid, wie voornamelijk tegen Scheijfv en De Merode hadden misdreven, hoe Bombergen was heengegaan en wie hem hadden betaald.
Verder kreeg hij een lijstje van de ergste schuldigen, bovenaan stond Agileus. Ook kreeg hij een lijst van betrouwbare getuigen, die het eerst moesten worden opgeroepen, als eerste persoon was vermeld de waarnemende schout Pijnappel, op hem volgde Jacob Bacx.
Het gaf enige verademing toen het plakkaat tegen den Bossche poorters werd ingetrokken en alle procedures, die daarover aanhangig waren, werden geschrapt.

Ongeveer half Mei hadden de eerste verhoren plaats. Pijnappel vertelde dat Jacob van Brecht uit de stad was gevlucht zodra het gevaar dreigde, hij had verder alles zelf moeten af doen. Ook Jacob Bacx werd verhoord, zijn getuigenis tegenover Megen was niet vriendelijk, ook hij legde uit dat Megen veel processen tegen de Bossche poorters had, daardoor waren er veel goedwilligen tegen zijn komst geweest. Indien de landvoogdes een ander had gezonden zou de kans van toelating veel grooter zijn geweest. Men vroeg hem inlichtingen omtrent Bombergen. Bacx antwoordde: “Ik ben maar ééns met hem in aanraking geweest, hij stond in volle wapenrusting op de markt en liet mij roepen. Toen ik kwam gelastte hij mij, Goosen Pijnappel te bevelen met zijn mannen op de markt te komen. Ik heb hem toen gezegd, dat ik niet onder zijn bevelen stond en hij zelf zijn

orders maar aan Pijnappel moest geven. Ik ben toen weggegaan zonder verder iets te zeggen."
Schouwenburg deed zijn uiterste best, hij kon echter niet alles overzien en de landvoogdes tikte hem spoedig op de vingers, zij had gehoord dat de schuldigen ongemoeid de stad in en uitliepen. De commissie kreeg de opdracht bij de volgende "ommedracht" van Juli een razzia te houden, dat was de dag van Onze Lieve Vrouwe processie, van oudsher de dag van gerechtsvrijheid, dan konden ballingen ongestoord in de stad komen om hun familie op te zoeken. Vermoedelijk zouden de hervormden hierop rekenen en in groote getale komen, zij zouden orde willen stellen op de zaken, die zij overhaast in de steek hadden gelaten.

Op 3 Juli 1567 schreef de landvoogdes aan de commissie dat de koning van plan was zelf te komen, alle goede onderdanen moesten zich daarover verheugen en God bidden voor een behouden overtocht.
Hij zou alles doen om orde te stellen op Gods eer, op het onderhouden van het katholieke geloof en op het goede beheer van deze landen. Men kon op zijn genade rekenen, gezien zijn inborst en zijn goede affectie voor het volk, men zou hem onrecht aandoen als men meende dat hij kwam om zijn steden en zijn onderdanen te verderven, hij kwam integendeel om hen te beschermen, en dus moest ieder weer aan het werk gaan, vertrouwend op zijn genade en op zijn goedheid, dit moest aan alle Bossche poorters worden ingeprent, men moest hun bovendien voorhouden, dat als er onder hen waren, die niet op zijn gunst vertrouwden, dat men hun namen zou opteekenen omdat zij die gunsten onwaardig waren. Men zou ook de namen opteekenen van hen, die vertrokken, of van plan waren heen te gaan. De verdoolden

moesten terugkeren tot het oude geloof, zij moesten aan de overheid gehoorzaamheid betoonen, kerken en kloosters moesten weder worden hersteld om de gramschap van God en van de koning te bezweren en des te eerder vergiffenis te verkrijgen.
Moesten deze honingzoete woorden dienen om de hervormden aan te moedigen met nog grooter vertrouwen in de koning en de landvoogdes terug te keeren en hen des te gemakkelijker te kunnen grijpen?
Als dit de bedoeling was, dan streefde Margaretha met haar brief haar doel voorbij want het stadsbestuur was te eerlijk en te goed van vertrouwen om achter die woorden enig verraad te onderstellen. Als de koning zelfs reeds besloten had pardon te geven, dan behoefde men op de aanstaanden processiedag de gevluchten niet gevangen te nemen, veel magistraatsleden zullen dit met een zucht van verlichting uit de brief hebben menen te mogen verstaan.
Dit goede en misplaatste vertrouwen redde het leven van veel hervormden, die inderdaad op de processiedag naar den Bosch kwamen. Pas enkele dagen later, toen Margaretha ontdekte, dat men de schuldigen vrij had laten lopen, schreef zij dat de stad zeer voorbarig aan de brief een uitleg had gegeven, die niet juist was. De koning zou, als hij kwam zelf wel uitmaken, wie het pardon hadden verdiend en wie ervan uitgesloten bleven, men had haar bevelen behoren op te volgen en de schuldigen moeten gevangen nemen.
Het duurde tot half Augustus voor men de orders werkelijk uitvoerde. Blijkbaar waren veJen gewaarschuwd, de oogst was gering. Slechts enkelen hadden op de brief vertrouwd en waren gebleven, zij werden in de nacht van hun bed gelicht en moesten hun ontijdige vertrouwen duur bekopen.

De slimme Agileus, begrijpend dat zijn goederen zouden worden verbeurd verklaard, had alles tijdig verkocht, hij vertoonde zich niet meer in de stad.

Op 9 Augustus 1567 had Alva zijn intocht in Brussel gehouden, men kon rekenen op uiterste gestrengheid in de afdoening van de geloofsdelicten. 23 Augustus werden de gevluchten, onder wie Agileus behoorde ingedaagd, zij moesten voor 3 September verschijnen, als zij niet kwamen, werden zij ten eeuwigen dage verbannen en hun goederen verbeurd verklaard. Zij verschenen echter niet, zij verkozen de ballingschap boven de dood.
Einde Augustus schreef Agileus een dreigbrief aan de magistraat: alles wat men aan hem of aan zijn bezit mocht beschadigen, zou hij verhalen op den Bossche ingezetenen en op hun goederen. voorlopig was dit slechts grootspraak, hij had geen kans iets te ondernemen, want op verzoek van Margaretha werd hij gevangen genomen door de hertog van Kleef, tot zijn geluk werd hij niet uitgeleverd. Zijn bedreigingen hadden evenmin de gewenschte uitwerking, een paar dagen Jater joegen de soldaten zijn zwangere vrouw met haar kinderen uit het verbeurdverklaarde huis. Zij volgde haar man in ballingschap.
Herhaalde malen verzocht Agileus aan de hertog hem vrij te laten, er was geen enkele aanklacht tegen hem ingekomen, zijn geld was op en hij moest het brood verdienen voor zich en voor zijn gezin.
Einde December liet de hertog hem gaan, hij kon hem in het koude jaargetijde niet langer gevangen houden, Agileus moest beloven, dat hij niets tegen deze landen of tegen den koning van Spanje zou ondernemen. Met zijn bekende voortvarendheid beloofde hij dit.

In den Bosch stond alles onder de bevelen van Schouwenburg, die als een dictator regeerde. Hij had de sleutels van de stad in bezit, hij kon troepen binnenlaten naar welgevallen, burgers en schutterijen waren ontwapend, alle verzet was gebroken. De katholieke godsdienst werd door niets gehinderd uitgeoefend, maar er heerschte armoede en gebrek onder de lagere volksklassen.
30 November verving Alva de Duitse vendels door Spanjaarden onder Don Gonzales de Braccamonte.
Het was het begin van de grove afpersingen, de mannen oefenden een waar schrikbewind uit, ze waren veel erger dan de Duitsers, op last van Alva moest men hun een kamer aan de straat gelegen afstaan, zij eischten de huissleutels op, geen vrouw op straat was voor hen veilig, kinderen van twaalf tot zestien jaar verdwenen dagenlang, zonder dat de ouders wisten waar zij verbleven, tot zij terugkeerden, verkracht en besmet, geen klachten werden in behandeling genomen, bij de geringste twist grepen de soldaten naar de wapenen, er vielen dagelijks dooden.
Wel zwaar boetten de katholieke inwoners voor de daden der hervormden en velen verlieten hun huizen, zij zochten een toevlucht in de kloosters, de enige plaatsen, die door de Spanjaarden werden gerespecteerd.
25 Februari 1568 gaf Alva zeer in het geheim instructiën voor een algemeene ketterjacht en op 3 Maart berichtte hij aan de koning dat hij er 1500 had gekerkerd.
Alweder was in den Bosch de oogst gering geweest en 18 Maart verweet hij de commissie, dat er van de veertig verdachten slechts vier waren opgepakt.

De beide commissarissen waren gelogeerd ten huize van Jacob Bacx en van nabij maakten hij en zijn gezin dus alle bijzonderheden mede.
24 Maart werd ieder, die geld schuldig was aan gevangen of gedaagde personen, gelast dit onverwijld ter kennis te brengen van de commissarissen, ten huize van Jacob Bacx in de Ververstraat.
Ook moest men opgeven of men goederen van de gevangen of gevluchte personen onder zijn berusting had.
Aan niemand anders dan aan Jacob Bacx mocht men die gelden afdragen; met klokgelui werden die bevelen aan het volk bekend gemaakt en Bacx stond dus in het middelpunt van alle inlichtingen die over de ketters en hun financieele verhoudingen binnenkwamen.
In April werden de Spanjaarden in allerijl naar Friesland gezonden om te strijden tegen Lodewijk van Nassau, zij werden vervangen door Duitsers uit Antwerpen onder bevel van de graaf de Lodron die zijn intrek nam bij de weduwe van Jasper van Eijck, in de Peperstraat.
Onder de druk van Alva werd met groote voortvarendheid gewerkt, reeds waren 60 gevluchten verbannen en hun goederen verbeurd verklaard, veertig anderen waren ingedaagd.
Lodron vertrok met zijn mannen, opgevolgd door Bierges, de zoon van Barlaymont met een troep Walen, ook hij maakte weder plaats voor soldaten van Megen. Gelukkig kwam deze veldheer zelf niet in den Bosch, de troep stond onder bevel van de heer van Wyllerval, luitenant van een bende van ordonnantie van Aerschot. 13 September 1568 werd Wyllerval door Alva tot gouverneur van den Bosch benoemd.

Alva in Den Bosch

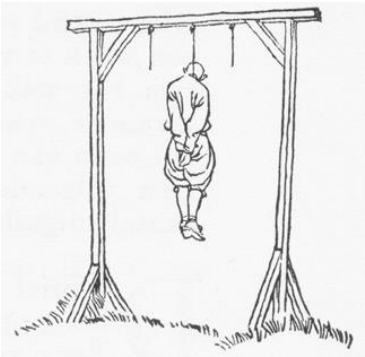

Daar Alva het noodig oordeelde de schrik er bij het volk in te houden, had hij op 5 Juni de graven van Egmond en Hoorne laten onthoofden. Dit was voor Egmond het resultaat van de trouw, die hij zijn koning tot het laatste had betoond en waarvoor hij zelfs bij Austruweel zijn vroegere vrienden in het ongeluk had gestort. 2 Juli kwam Alva in den Bosch, waar hij vier dagen bleef op zijn doortocht naar het noorden.
Zijn stemming was moorddadiger dan ooit; hij was vergezeld van de mannen van zijn bloedraad, Johan de Vargas en Louis del Rio, van de procureur generaal Dubois en verder van zijn secretaris Mesdach.
Het moest nu eens uit zijn met al die procedures tegen gevluchte en ingedaagde mannen die men niet kon bereiken. De processen hadden slechts het bijkomstige voordeel, dat men hun goederen in beslag nam voor zover zij die niet in veiligheid hadden gebracht . Er moesten nu eens geen papieren worden ingevuld, galg en schavot moesten worden opgericht om het volk duidelijk te maken dat het ernst was, de mannen, die gevangen waren genomen, moesten worden terechtgesteld. Hij liet de heren van de bloedraad achter om zijn bevelen uit te voeren, dadelijk werd beslag gelegd op twintig gevangenen, die reeds meer dan acht maanden in voorarrest zaten.
Er werd snel berecht, reeds 17 Juli werden er vier opgehangen, drie dagen later werden Michiel Rombouts en Joris Koenen op de markt opgeknoopt. Het waren geen schamele lieden, dus was het een bezienswaardigheid en het volk drong zo op om in de eerste rij te

staan, dat de Duitse vendels moesten chargeeren. Op dien zelfden dag werden Jan Maessen en Pieter de Gruijter onthoofd, zij hadden onder Bombergen gediend en dus de wapenen tegen de landsheer opgenomen.
Hun lichamen werden aan hun familie teruggegeven, doch hun hoofden werden, op palen gestoken, boven den Bossche poorten te pronk gezet.

Op 21 Juli versloeg Alva de Nederlandse troepen bij Jemmingen en toen dit bericht in den Bosch bekend werd, haastte de slaafse magistraat zich, de landvoogd daarmede geluk te wenschen.
Het stadsbestuur schreef, dat men hij de plechtige mis, die door bisschop Sonnius zelf werd gecelebreerd, gehoord had van de overwinning die het God had behaagd, door Alva's hand aan de koning te schenken. Met nog meer devotie dan anders had men daarna de plechtige processie van het Heilig Sacrament gevolgd en aan het slot het Te Deum gezongen.
Met vreugde had men uit Alva's brief gelezen van de geheele vernietiging van de vijand, waarvan de Glorie toekwam aan God, de schepper van alle overwinningen. De leden van het stadsbestuur verenigden zich in hun gelukwensch met dit succes dat zo spoedig was behaald en zo volledig was geweest. En opdat deze overwinning blijvend resultaat mocht hebben voor de eer van God, voor de rust van de koning en van het vaderland smeekte men de Schepper, de landvoogd nog lang te mogen behouden.
Dien avond verlichtte de rosse gloed der brandende pektonnen de markt, waarop een week te voren de galg had gestaan en evenals bij de terechtstelling verdrong zich het volk op die plaats om zich te

verlustigen aan de vreugdevuren. Het kwam te voorschijn uit zijn sloppen en stegen, genietend van elke emotie, om het even van welken aard die mocht zijn.
Den volgende dag werd het pardon afgekondigd, dat - gezien het groote aantal uitgeslotenen - dien naam eigenlijk niet kon dragen.

De brief van de magistraat was in de woning van Bacx het onderwerp van het gesprek geweest. Zoals tegenwoordig zo dikwijls voorkwam had Jacob Bacx zich ernstig boos gemaakt over zijn zoons, wier levensbeschouwing hem verontrusttte.
Het was of al die jonge mannen niets hadden geleerd van hetgeen in deze maanden was gebeurd en alsof zij nog steeds vijandig stonden tegenover het oude gezag. Als altijd werden zijn zoons bijgevallen door hun vrienden, Goyard van Eijck, de zoon van Bacx overleden vriend Jasper, en Gerard van Deventer, de zoon van zijn zwager Jacob Prouninck van Deventer.
Aan Paul en Marcelis, die nog zo jong waren, kon hij het zwijgen opleggen, maar met Simon en Johan, die volwassen waren ging dat niet meer.
Het was alsof zij nog steeds sympathiseerden met die verjaagde ketters, zij waren de tegenstanders geworden van hun vader, die na al de troebelen meer dan ooit de mcening van vroeger was toegedaan, dat alleen uiterste gestrengheid en gezag zonder mededoogen de katholieke kerk en het vaderland konden redden. Zijn zoons hadden in het bijzonder hun ergernis gelucht over de brief van de magistraat en zij hadden gesmaald en gezegd dat deze slechts was geschreven omdat schepenen en raadslieden in dezen tijd van terechtstellingen door angst waren bezeten en niets onbeproefd lieten om op de meest kruiperige manier blijken van trouw en onderdanigheid te geven.

Met stijgende ontstemming had de vader die insinuaties gehoord, mocht er wellicht een enkele zijn geweest, die deze gelegenheid had aangegrepen om bij Alva in het gevlei te komen, de overgroote meerderheid dacht erover als hijzelf. Een man als de president-schepen Bloeymans stond hoven elke verdenking, ook bij hem ging de katholieke godsdienst boven alle andere belangen.
De krachtige en niets ontziende figuur van Alva had in korten tijd wonderen verricht, de Prins van Oranje, Brcderode en zovele anderen waren bij zijn komst gevlucht, Alva had zich niet ontzien zonder aanzien des persoons de hoogsten te grijpen en te berechten, zij die het hadden aangedurfd de wapenen op te nemen had hij uiteengeslagen, het volk kroop aan zijn voeten, hij had de laatsten tegenstand tegen de intocht der nieuwe bisschoppen gebroken. Het was voorgoed uit met oproer kraaien en prediken. Onder een krachtig geestelijk en wereldlijk gezag kon men terugkeeren tot rust, arbeid en welvaart.
Het leek hem alles zo vanzelfsprekend, waarom kon hij zijn zoons dan niet overtuigen? Hoogstens kon hij door zijn overwicht voorkomen dat zij openlijk die meningen verkondigden, wellicht zou hij nog eens al zijn invloed moeten gebruiken om zijn kinderen voor erger te behoeden. Vooral Simon moest oppassen, hij was door de invloed van zijn vader in het rentmeestersambt gekomen, als hij zijn zienswijze niet grondig herzag, zou hij nimmer zijn vader kunnen opvolgen.

Op 15 Augustus 1568 kwam Alva voor de tweede maal in den Bosch, waar hij tot 26 Augustus bleef.
Deze keer had hij zich tot taak gesteld met Vargas en Del Rio verschillende kerkelijke zaken af te doen. Hij gelasttte het klooster van de Minderbroeders en dat van de Kruisbroeders weder in orde te

brengen, hij drukte de schout nog eens op het hart de plakkaten tegen de ketters streng te volgen en scherp toezicht te houden dat de verboden preeken werden voorkomen.
Hij eischte volgens het Concilie, dat in kerkelijke zaken de wereldlijke macht zich geheel zou regelen naar de bevelen van de bisschop, dien men krachtig moest steunen bij de reorganisatie van de kloosters; bisschop en kapittel moesten zorgen dat in de kortst mogelijken tijd een voldoend aantal bruikbare pastoors beschikbaar kwam en ten slotte eischte hij de ontbinding der rederijkerskamers, die met hun spelen veel schandaal verwekten en dikwijls de geestelijkheid aan de openbaren spot prijs gaven.
Het getal der terechtstellingen werd in die week met zeven vermeerderd, zes ketters werden opgehangen, één werd onthoofd, velen werden ingedaagd.

In October werd de plechtige lijkdienst gehouden voor de overleden krankzinnigen Don Carlos, die in de gevangenis was gestorven en 13 November berichtte Alva, dat koningin Elisabeth na een miskraam was overleden, haar uitvaart werd in December gecelebreerd.
In die zelfde maand vernam de magistraat dat Alva zonder strijd de veldtocht tegen de Prins van Oranje tot een goed einde had gebracht en dadelijk zond men een deputatie naar Brussel om de landvoogd mondeling hiermede geluk te wenschen en hem nogmaals de verzekering te geven van de innige verknochtheid van den Bosch aan de koning.
De gouverneur Wijllerval gaf een brief van aanbeveling mede, na de troebelen had volgens hem het berouw de overhand, men wenschte niet anders dan bij elke gelegenheid daarvan de bewijzen te leveren.

De nieuwe gouverneur was spoedig een vriend van Bacx geworden, zodat deze hem een paar honderd gulden leende om hem uit dringende geldverlegenheid te helpen.
Het vertrouwen werd niet beschaamd, want toen de heer de Wijllerval het volgende voorjaar den Bosch verliet, kreeg Bacx het geleende geld onder dankzegging terug.

In Februari 1569 gaf de Paus een aflaat aan allen, die wilden bidden voor het einde van de troebelen, maar al spoedig lieten zelfs de meest devoten dit na, zij waren overtuigd dat de Heer hun bede niet zou verhooren, hij zou niet ophouden zijn volk te slaan, omdat het steeds voortging met zondigen.
In enkele jaren had den Bosch de meest verschillende mannen als krijgsknechten binnen zijn muren gezien, het waren vooral de Spanjaarden, die streng toezicht hielden op de verdachte personen en het was wel de ironie van het noodlot, dat zij den Bossche hoofdschepen Bloeymans grepen, verdacht van heulen met de Prins van Oranje. Hij werd gepijningd en hoewel Sonnius dadelijk voor hem in de bres sprong en zijn invrijheidstelling bewerkte, zouden zijn beenen tengevolge van de pijniging tot zijn dood toe dik en misvormd blijven.

Ongevolge de bevelen van Alva had Sonnius den Bosch in verschillende parochiën verdeeld, het ging de Kapittelheren van Sint Jan aan het hart, dat hun parochie zoveel kleiner werd en de inkomsten daardoor ook evenredig verminderden, maar nu Sonnius de krachtigen steun van Alva had, was ook aan de kanunniken het zwijgen geboden.

Hoewel de Spanjaarden zich in de regel correct gedroegen tegenover de geestelijkheid, was deze ten slotte zo dikwijls getuige van het wangedrag geweest, dat zij in October 1569 de zoon van Alva, bij diens bezoek aan den Bosch smeekte, de troepen door niet-Spaansche te vervangen.
Ook over de buitengewone wreedheid van de schout liepen weer allerlei praatjes.
In Januari 1569 hadden twee gevangenen getracht uit te breken, zij hadden een gat in de muur van hun gevangenis gemaakt en de magerste van de twee was daardoor gekropen en vluchtte, maar de andere bleef in het gat steken, hij kon niet meer vooruit of terug en men moest een metselaar laten komen om hem los te breken.
De woede van Van Brecht concentreerde zich op dezen man, hij liet hem op de pijnbank leggen om de namen van zijn helpers te vernemen. De gevangene bleef zwijgen, doch toen hij na de foltering op de vloer van de cel werd neergeworpen, had hij geen nagel meer aan handen of voeten.
Toen liet Van Brecht de vrouw en de dochter van de gerechtsbode opsluiten, bijna twee jaren lang werden de vrouwen gevangen gehouden zonder dat er enige gerechtvaardigde verdenking tegen haar bestond.
In dat zelfde jaar liet Van Brecht de Nijmeegschen muntmeester gevangen nemen, verdacht van het maken van verboden geld.
De man was zeer invloedrijk en zijn vrienden maakten in het geheim een accoord met de schout, die hem voor duizend rijksdaalders zou vrijlaten.
Nauwelijks had Van Brecht het geld in hauden of hij beschuldigde zijn slachtoffer van wederdoperij, iets dat van het begin af reeds bekend was geweest en veroordeelde hem tot de brandstapel.

Om te voorkomen dat de man hem zou beschuldigen liet hij diens tong met een gloeienden priem doorbranden, hij liet hem een doek in de mond stoppen en een lap om het gelaat winden. Zo verscheen de man op de brandstapel, waar hij zonder een woord te kunnen uiten, tot asch verteerde.

Hoog bezoek

De zomer van 1570 bracht te midden van de angst en ellende aan de bewoners van den Bosch nog een van die kleurrijke feesten, waarvan de bevolking zo gaarne genoot.
De vrouw van koning Philips was gestorven en de koning had tot vrouw gekozen Anna van Oostenrijk, de dochter van zijn broeder Keizer Maximiliaan.
De keizer had geen bezwaren gehad tegen dit huwelijk en ook de Paus was gezwicht voor de wensch van ziju trouwen dienaar, hij had dispensatie verleend. Na het huwelijk begeleidden haar beide broeders haar op de tocht naar Spanje.
Groot waren de feesten in Nijmegen, 5 Augustus was Alva met zijn gevolg door den Bosch gekomen om haar in Nijmegen op het grondgebied der Nederlanden welkom te heeten, daar hadden ook de gezanten van de Nederlandse gewesten hun opwachting gemaakt.
19 Augustus 1570 kwam zij in den Bosch aan, waar men haar wijn en haver vereerde.
De kunstzinnige Bosschenaars hadden voor haar een prachtig geschenk bedacht. Het was een kostbaar kastje, met fijne houtsoorten ingelegd, het slotwerk en de sleutel waren verguld, het stadswapen was op het kastje geschilderd.

In de laden, die met goud, zijde en pelswerk waren versierd, lagen enige stukken van het fijnste linnen dat de magistraat had kunnen krijgen.
Bisschop Sonnius had dit feest niet meer medegemaakt, hij was tot bisschop van Antwerpen benoemd en opgevolgd door Metsius, een geboren Zuid-Nederlander die in Leuven had gestudeerd en die bekend stond wegens zijn welsprekendheid en geloofsijver.
In Nijmegen had Metsius de koningin namens de Staten van Brabant welkom geheeten, hier ontving hij haar opnieuw aan de stadspoort en sprak haar toe bij het binnentreden van de hoofdstad van zijn bisdom.

Toen de prinses te paard de stad binnenreed droegen de raadslieden boven haar hoofd een baldakijn van groen armorijn, groen was het raam geschilderd en rood de stokken waarop het werd gedragen, zwaar hing de karmozijn roode franje tusschen de zijden kwasten aan groene linten omlaag.
Achter haar liepen de schepenen en dekens der ambachten, vier en twintig in getal met hun brandende kaarsen.
Zij begeleidden haar naar het Keizershof, niet meer bewoond door Prouninck van Deventer, hij en zijn vrouw waren overleden, de goederen waren verdeeld onder de kinderen van zijn zwager (getrouwd met Barbara Bacx) en de familie van de vrouw.
Het keizershof was aan de vrouwsfamilie toegewezen en werd nu bewoond door de lijnwatier Woutersen Bouwens, in wiens huis zij de nacht zou doorbrengen, want haar verblijf zou slechts èèn dag duren.
Gedurende haar tocht door de stad hadden de klokken geluid, dien avond brandden de feestvuren van 73 pektonnen.

Het had Bacx gespeten dat de schutterijen ontwapend en ontbonden waren, hoe gaarne zou hij als hoofdman van het oude gilde van Sint Joris in het volle harnas aan de tocht hebben deelgenomen.
Den volgende morgen vroeg vertrok de jonge koningin naar Bergen op Zoom waar de vloot gereed lag die haar naar Spanje zou voeren, de grijze Mondragon zou haar geleider zijn.

Reeds in November 1569 hadden de Paus en de Spaansche koning een algemeen pardon uitgegeven, maar Alva had de publicatie achterwege gelaten, pas in de tweede helft van Juli 1570 werd het overal plechtig bekend gemaakt en werden de hangende procedures te niet gedaan.
Het pardon, dat Philips uitgaf kon onmogelijk enig succes hebben, door de beperkende bepalingen die het bevatte.
Binnen drie maanden, nadat het pardon was bekend gemaakt, kon men zich aanmelden bij de bisschop of bij dengene die door de bisschop daarvoor werd aangewezen, daarop moest men in het openbaar zijn kwade geloof afzweren. Maar wie bereikte men daarmede?
De kopstukken waren uitgesloten van het pardon, nl. zij die het compromis hadden onderteekend, zij die als predikant waren opgetreden, zij die tot een consistorie hadden behoord, zij die de wapenen tegen de koning hadden gedragen, of het vijandelijke leger op enige wijze hadden gesteund.
Zelfs degenen, die predikanten of leden van het consistorie hadden gehuisvest of in hun huis ontvangen, waren uitgesloten.
En de honderden, die reeds verbannen waren en wier goederen waren verbeurd verklaard?

Het pardon had geen terugwerkende kracht, het vonnis werd niet herroepen, de goederen bleven geconfisqueerd.
Zij die een leidende functie hadden gehad, waren reeds lang geleden veroordeeld en voor hun nabestaanden bestond geen teruggaaf van goederen.
Het pardon gold dus slechts voor de kleine schare van lieden, die door hun onaanzienlijkheid door de mazen van het net waren heengegleden, velen onder hen verkeerden nog steeds in angst, uit wraak te worden aangebracht.
Zij haalden hun papiertjes bij de zegelaar van de bisschop en zwoeren hun kettersche geloof af, waardoor aan hun angst een einde kwam.
Ook waren zij bereid weder ketter te worden als de stad in handen der geuzen mocht geraken. En de enkelen, bij wie het echte martelaarsbloed door de aderen vloeide, zouden liever alles doorstaan dan hun nieuwe geloof af te zweren, ook voor hen was geen pardon denkbaar, zij bleven in ballingschap rondzwerven, zij berustten niet.
Zij zouden nog eens de strijd opnemen totdat zij zouden zegevieren.

Voor de Bossche bevolking werd de druk der soldaten ondragelijk. Maandenlang reeds was men gedwongen de ruwe kerels huisvesting te verleenen, vrouwen, kinderen noch dienstboden waren voor hen veilig, telkens werden deze mannen door anderen vervangen, men moest hun de huissleutel overgeven, de ongerepte vrijheid van de eigen woning bestond niet meer.
Alva had veel geld noodig en daar de koning dikwijls zeer ten achter was met zijn zendingen, moest de stad de soldij der soldaten voorschieten.
Geld had men daarvoor niet, men moest trachten het tegen hooge interest te leenen, gelukte dit niet spoedig, dan was men - om oproer

en muiterij te voorkomen - verplicht de soldaten tevens de kost te geven.
Dit was voor de bewoners veel erger, immers als men een leening sloot werden de moeilijkheden, die daaraan waren verbonden verschoven naar een vage onbekende toekomst, maar als men de soldaten te eten moest geven, dan was men verplicht dagelijks uitgaven voor hen te doen, waarvan men zeker wist dat deze nooit zouden worden terugbetaald.
Velen leden in die dagen door de groote werkeloosheid armoede, maar de soldaat was niet bereid, die armoede te delen, als hij niet datgene kreeg, waarop hij vermeende recht te hebben, sloeg hij alles kort en klein en de laatste eigendommen der inwoners gingen soms naar de bank van leening om daarmede het onderhoud van de soldaten te bekostigen.
Herhaaldelijk vroeg de stad aan Alva, haar van deze inkwartiering vrij te stellen, maar hij antwoordde, dat men daarover met zijn zoon Don Fadrique moest spreken.
Toen deze de stad bezocht bracht men hem het verzoek over, maar hij legde aan de magistraat uit, dat hij voor iets geheel anders was gekomen, hij zocht een geschikte plaats voor de bouw van een kasteel.
De magistraat schrok, zulk een citadel vormde een doorlopende bedreiging voor de bevolking.
Don Fadrique had gezegd, dat het vraagstuk van de inkwartiering vanzelf zou zijn opgelost als het kasteel gereed was, en de soldaten daar ongehinderd in- en uit konden gaan.

Nieuwe belastingen

Tegen het streven der vorsten naar absolute macht had het volk van oudsher een goed verweermiddel gehad. Om te leven had de vorst geld noodig, om het te krijgen moest hij een bede doen en dit was het oogenblik voor de staten om - als men over de vorst ontevreden was - met grieven en eischen te komen en geen geld te verstrekken, zolang aan die grieven niet was tegemoet gekomen. Philips haatte die beden, in Spanje had hij als vaste belasting de "alcavala" ingevoerd, hij wilde dit ook in de Nederlanden doen; was dit eenmaal gelukt, dan was het uit met alle kritiek van het volk, dan lag het machteloos aan zijn voeten en met het geld, door het volk opgebracht, kon hij troepen werven waarmede hij datzelfde volk kon bedwingen en tuchtigen.
Hij eischte nu de honderste penning van alle kapitalen voor eens en verder de tiende penning bij verkoop van roerende- en de twintigste penning bij het verhandelen van onroerende goederen.
21 Maart 1569 had hij de Verenigde Staten bijeengeroepen, hij duldde geen vragen of kritiek, men had slechts goed te keuren of te weigeren. Wie zou dit laatste nog durven? Hij kon dan ook aan de koning melden dat het doel was bereikt, het fondament voor het absolute koningschap over deze landen was gelegd.
Maar er was een groot verschil tusschen het aannemen van een wet door een vergadering die de moed tot weigeren miste en het opbrengen van het geld door een volk dat zich voorgoed geknecht wist, van alle zijden kwam men bij de gewestelijke staten met bezwaren.

Ook Alva zag geen kans de belastingen onverwijld te innen en daar hij dringend geld behoefde, kwam hijzelf met het plan voor een tijdelijke

maatregel. Gedurende zes jaar zou men twee milioen gulden per jaar betalen, daarna zouden de tiende, en de twintigste penning worden ingevoerd.

Het was nieuwjaarsdag 1570, de afgevaardigden der gewestelijke staten hadden in Brussel de beslissing van Alva vernomen en als geslagen honden gingen zij naar huis terug. Niet allen gingen heen, Paulus Buys, de pensionaris van Leiden deelde aan de anderen mede, dat hij nog een paar dagen in Brussel bleef om particuliere zaken af te doen, maar nauwelijks waren zij vertrokken of hij reisde zo snel als hij kon naar de Prins van Oranje om hem van alles op de hoogte te brengen.
Hij vond de Prins te Arnstadt in vrij kommervolle omstandigheden, opgejaagd door de schuldeisers die een verblijf op het vaderlijk goed onmogelijk maakten. Voor deze landen had hij zich in 1568 diep in de schulden gestoken, men had hem jammerlijk in de steek gelaten.
De Prins hoorde hem aan, hij had door de gebeurtenissen geleerd, hij stond nu afwijzend tegenover vage plannenmakers; Buys gaf toe, dat men in 1568 niet had gedaan, wat men had behoren te doen maar toen was de schakering geheel anders geweest. Een deel van de bevolking had fel tegenover de ketters gestaan, anderen waren lauw geweest, velen waren geschrikt van de beeldenstorm.
Buys kon uit eigen ervaring spreken, ook hij had vrij onverschillig tegenover die feiten gestaan, maar nu kwamen er andere belangen in het geding, de tiende penning zou de doodsteek zijn voor de welvaart van Holland.
De Prins moest niet vergeten dat deze belasting alleen gold voor de patrimoniale landen, zij zou dus in de noordelijke gewesten alleen worden ingevoerd in Holland en Zeeland, maar niet in Gelderland,

evenmin in de handelssteden langs de IJssel, ook niet in Groningen of Friesland. De steden in die landstreken zouden de handel en scheepvaart overnemen, die Holland door de zware belastingen niet langer zou kunnen drijven.
Tegenover de godsdiensttwisten hadden de meesten onverschillig gestaan, maar hier gold het de welvaart van zijn gewest, hier was geen tweedracht tusschen de partijen mogelijk, in dit geding stonden katholieken en protestanten eendrachtig tegenover de eisen van Alva.

Aandachtig had de Prins geluisterd, hij was tot helpen bereid, maar dan moest het geheel anders gaan dan in 1568, hij had geld noch krediet meer, hij was niet bereid en ook niet in staat weder met een leger tot ontzet te komen. Er moest geld en een scherp omlijnd plan zijn, dan kon men op zijn hulp rekenen. Het zou het begin worden van de nieuwe worsteling. Buys was slechts één dag bij de Prins geweest, twee dagen na de anderen kwam hij in Leiden terug. Met vertrouwden besprak hij het plan, het verlangen naar vrijheid was zo machtig gegroeid, dat de gelden zouden binnenstromen. De Prins had niet stilgezeten, hij belastte Sonoy met het bijeenbrengen van gelden, Wesenbeke werd aan hem toegevoegd.
Sonoy, tot ballingschap veroordeeld, durfde het land niet betreden, hij droeg de taak over op enkele predikanten.
In groote lijnen had de Prins een plan klaar; de vloot der watergeuzen moest gereorganiseerd worden, de bandeloze troep moest veranderen in een betrouwbare marine, die aan de hooge leiding ondergeschikt werd.
Men moest havens hebben, waar de vloot vrij zou kunnen in- en uitvaren; het ging in de eerste plaats dus om kustplaatsen, zoals Medenblik, Hoorn, Rotterdam, Brielle en het eiland Voorne. De drie

groote havensteden Amsterdam, Dordrecht en Enkhuizen moesten meedoen, op al die plaatsen moest op één dag de opstand uitbreken men moest zich meester maken van troepen en geldmiddelen, de kleinere plaatsen behoefden voorlopig slechts geld te verschaffen.

De eerste tegenslag was dat Amsterdam niet te winnen was, te veel aanhangers van de Prins waren in ballingschap, de stad bleef Spaansch georienteerd.
Van andere zijde kreeg men onverwachte hulp. Utrecht had erop gerekend niet tot de patrimoniale landen te worden gerekend, doch Alva had het toch met de tiende penning belast, de weerbarstigen uit de Staten van Utrecht waren voor de bloedraad gebracht, het gewest werd tot rebel verklaard en verloor zijn privilegiën. Als laatste middel van uitstel had men appèl bij de koning aangevraagd, het zou tot niets leiden en nu kwam Albrecht van Huchtenbroeck, de zoon van de burgemeester bij de Prins om hem samenwerking aan te bieden, namens katholieken en protestanten, zelfs namens een deel van de geestelijkheid.
Het plan werd daardoor meer uitgebreid, men dacht nu ook aan de plannen van de beurtschipper Hendrik Wessels, die verklaard had, Zutphen en Deventer aan de zijde van de Prins te kunnen brengen. Ook Kampen werd dan van belang, men kon troepen uit Duitsland laten komen, zij konden over Deventer en Zutphen Utrecht steunen, een deel kon de Yssel afvaren en het noorderkwartier van Holland te hulp komen.

Eigenlijk was het moment thans niet slecht gekozen om een opstand te beproeven, de tiende penning had allen solidair gemaakt, het pardon had de ballingen duidelijk gemaakt, dat zij

tot hun dood toe in het buitenland zouden rondzwerven als zij niet bereid waren met het wapen in de vuist een andere oplossing te zoeken en ten slotte dwong de houding van Frankrijk de Spanjaarden een groot deel van hun troepen in de Zuidelijke Nederlanden te leggen, volgens schatting lagen in het Noorden slechts 7000 Spanjaarden en zes vendels Duitsers.
Het Spaansche bewind was zo gehaat, dat men eigenlijk in alle plaatsen, waar geen Spaansch garnizoen lag, rustig alles kon voorbereiden.

Wesenbeke was enthousiast, hij geloofde in elke vage belofte, die hem werd gedaan. De Prins droeg hem op in Emmerik te gaan wonen, om vlugger en beter contact te kunnen opnemen met de goedgezinden in deze landen. Voor Wesenbeke kwamen toen de eerste teleurstellingen: van alle mannen, die hij in Emmerik bij zich riep verscheen geen enkele, Delft had beloofd *f* 4000 te zenden, het bracht slechts *f* 200.- en het rijke Dordrecht verschafte slechts *f* 40.-.
Nog steeds werden de plannen uitgebreid, men zou zich ook meester maken van Loevestein, Gorkum en Woudrichem, men zou dan een gewichtig knooppunt van wateren in bezit hebben.
De prins had oorspronkelijk het oog laten vallen op Wijk bij Duurstede, maar hij gaf zich gewonnen.

Alva ging intusschen voort met de honderdste penning, in den Bosch liet hij een staat opmaken van de renteheffers der stad van 1470 tot 1570, het stuk zou als grondslag dienen voor de inning daarvan.
Velen hadden in die dagen als kapitaalsbelegging rentebrieven op de stad in bezit, Alva besloot de belasting af te houden van de rente dier brieven. Vermoedelijk dachten den Bosschenaars nu en dan terug aan

Slot Loevestein

het slot van hun gelukwensch aan Alva na zijn succes hij Jemmingen, toen zij God smeekten hem nog lang te mogen behouden.
Veel brave katholieken zullen in 1570 hebben overdacht dat dit het resultaat was van hun trouw en dat Alva het volk thans de kosten van de eigen onderwerping liet betalen.
Onder de Bossche ballingen, die dadelijk bereid waren de landvoogd met de wapenen te bestrijden, behoorde Herman de Ruijter, de vriend van Bombergen. In het laatst van 1570 maakte hij zich met 24 man meester van Loevestein, doch de aanslagen op Gorkum en Woudrichem bleven achterwege, zij die ze moesten uitvoeren verscholen zich achter praatjes van ijsgang en hoog water. Zij lieten de Ruijter in de steek, ook Wessels zag van de aanslag op Deventer af, de verovering van Loevestein, die een belangrijke schakel zou hebben gevormd in de keten van het geheele plan werd nu waardeloos en Alva had gelegenheid tegen het handjevol mannen een behoorlijke gewapende troep te stellen. Hij zond kapitein Lorenzo Perea, die met

een vijftienvoudige overmacht het troepje van de Ruijter aangreep. Heldhaftig was de weerstand, de Ruijter sneuvelde, een paar dagen later pronkte zijn hoofd op een van den Bossche poorten, zijn lichaam, aan de beenen opgehangen, bungelde naast zijn gesneuvelde makkers aan een boom voor het veroverde Loevestein en 29 December 1570 trok een zielig transport door den Bosch, het waren 17 gevangenen uit Loevestein, door de buskruitontploffing waren velen geschroeid en zwartgeblakerd, zij waren op weg naar Antwerpen, waar zij de terechtstelling tegemoet gingen.

Bij de reorganisatie van de kloosters stuitte bisschop Metsius op veel verzet. Een der nonnen van het klooster op de Uilenberg in den Bosch heeft een dagboek aangehouden, zij schreef daarin dat Metsius eerst op het klooster van de Windmolenberg was gekomen.
Hij had strengere bepalingen geëischt, maar de nonnen hadden geweigerd te gehoorzamen. Een tijd later was hij teruggekomen en had gevraagd of zij zich hadden bedacht.
Zij hadden geantwoord: „Geenszins".
Toen had hij al zijn overredingskracht aangewend, maar het was vergeefs geweest. Ten slotte had hij de *'cesse'* uitgesproken, waarvoor de nonnen waren gezwicht. De non van de Uilenberg, die het geheel met dit verzet eens was, schreef hiervan dat de nonnen hadden toegegeven: *„want geweld gaet dick boven trecht*". Metsius kwam daarna ook in de Uilenberg en eischte strengere levenswijs, ook op het gebied van het 'slot'.
Er mochten geen wereldse personen meer in dit nonnenklooster komen, de nonnen mochten voortaan niet meer bij anderen uit eten

gaan, zij mochten die anderen alleen door de traliën spreken, zij mochten niet meer in het paterhuis komen.
De non schreef hiervan: „*Het is heel moeylijck en we hebbent nyet belooft, daer onse orde tnyet eijscht*". Zij hoopte, dat de strengheid niet lang zou duren en vervolgde: „*Mer na dit een beter, willen wi hopen*”.
Gedurende zijn verblijf in den Bosch had Metsius voortdurend te strijden tegen de abten die nog steeds de rijke inkomsten van hun abdijen niet wilden prijsgeven.
Doch het ergste was voor hem de gestadige uitbreiding van de hervormde godsdienst, na vier jaren klaagde hij aan Requesens dat van de 180 parochiën van zijn bisdom nauwelijks meer de helft een pastoor had.
In 1571 durfde men nog eens aan Alva opheffing van het garnizoen vragen, de stad kreeg hetzelfde antwoord: Men zou daarover spreken, zodra het kasteel klaar was.
Men klaagde hem over de afpersingen, niet alleen van de soldaten maar ook van de hogeren, zoals van de commissaris Velasco, die eischte dat de stad het brood en het hamelvleesch aan de soldaten zou verstrekken tegen een prijs die hij vaststelde en die ver beneden de kostprijs lag.
Men vroeg aan Alva een onpartijdige commissie te zenden om die zaken te onderzoeken, maar de landvoogd liet niets van zich hooren en dus nam de magistraat haar toevlucht tot het enige middel dat overbleef: men probeerde geld te leenen, maar niemand was daartoe hereid, totdat ten slotte Jacob Bacx een bedrag van *f* 1200 aan de stad voorschoot en dit bedrag daartoe zelf particulier van anderen leende. Als aanzienlijk en goed Spaanschgezind poorter kon hij de magistraat bezwaarlijk dien dienst weigeren.

Naarmate Bacx ouder werd, spitste zich het verschil in levens-beschouwing tusschen hem en zijn kinderen toe, steeds klampte hij zich meer vast aan de eigen oude zienswijze; tot zijn dood bleef hij de trouwe aanhanger van het oude regime en onder de Spaansche bevelhebbers had hij zijn beste vrienden. In het laatst van zijn leven moest de Spaansche bevelhebber, de markies del Cuasto in den Bosch zijn en de magistraat besloot hem een feestmaal aan te bieden.
Toen verzocht Bacx dit maal ten zijnen huize te mogen houden, daar hij door banden van hechte vriendschap aan dezen hoogen gast was verbonden.

Hernieuwd verzet

De opstand van 1570 was mislukt, de Prins had begrepen dat de ontstemming weliswaar tot groote hoogte was gestegen, dat katholieken en protestanten eensgezind waren in hun wensch, van het anti-nationale bewind te worden verlost, maar dat de schrik voor Alva er nog te veel in zat.
Zij waren wel bereid hem te helpen als hij met een eigen leger in het land viel, maar zij waren niet van plan hem te voren de middelen daartoe te verschaffen, eigen middelen om de eerste wijze van handelen te volgen had hij niet meer.
Ook waren er velen in de lande, die meenden dat de Prins niet het juiste nut had getrokken van de natuurlijke hulpbronnen van het land. Waarom was hij in 1568 in Brabant gevallen waar het terrein voor de tegenstander zo gunstig mogelijk was? Volgens hun mening zou het geheel anders zijn gelopen als de hulptroepen naar Holland waren

getrokken, dat sterk door wateren doorsneden en met zijn vele plassen en moerassen zich zo bij uitstek zou leenen voor een taaie verdediging tegen een vijand, die deze streken niet kende.
Zij waren overtuigd, dat een nieuwe poging van het gewest Holland moest uitgaan, daar moest men het zwaartepunt van de strijd leggen, daar zou een onafhankelijk gebied kunnen ontstaan, waar scheepvaart en handel zich zouden kunnen ontwikkelen, waar markten voor Duitse kooplieden zouden kunnen worden gevormd, waar de welvaart zou terugkeeren en men zelfs Brabant en Vlaanderen zou kunnen overvleugelen.
Dan zouden die laatste gewesten de keus hebben, zich vrij te maken en in vrije concurrentie verder mede te dingen, of Spaansch te blijven en hun glorie te zien verdwijnen.
Ook het jaar 1571 [2]) bracht geen uitkomst. Evenmin gelukte het de Prins, orde te brengen onder de watergeuzen, die eigenlijk gewone zeeschuimers waren geworden, naar buit zoekend onverschillig tegenover wien zij kwamen te staan en die er niet aan dachten zich te verenigen tot een vloot, om in samenwerking met de troepen te land de vijand afbreuk te doen.
Zij dachten er zelfs niet aan, een deel van de buit in de algemeene kas af te dragen.
Zij maakten de Prins tot schande omdat hij de persoon was die hun commissiebrieven had verstrekt, waarop zij zich bij hun roverijen beriepen.

---

[2] In de gedrukte uitgave staat hier abusievelijk 1751 vermeld.

Onder die mannen trok sedert enigen tijd een nieuwe figuur de aandacht, LuMey , die zich noemde Graaf van der Marck; hij had een paar schepen bemand en zich bij de geuzen gevoegd.
Hij vond zich een te hoog personage om de Prins om een aanstelling te vragen, hij stelde zich evenmin onder de bevelen van de Lumbres en door zijn krachtig optreden waren veel geuzenkapiteins bereid zich aan zijn bevelen te onderwerpen. In Maart 1572 lag LuMey met eenige kapelschepen in de Engelsche havens, toen hij van Elisabeth die voor botsingen met Spanje vreesde, order kreeg zee te kiezen en niet terug te keeren. LuMey besloot naar Texel te varen en een aanslag te doen op de Spaansche schepen die daar op de rede lagen, wachtend op een gunstigen wind om uit te varen.
Hij bracht het niet verder dan voor de Egmondsche kust, toen dreef een felle wind hem terug, waarop hij van plan veranderde en besloot in de Maasmond naar Spaansche koopvaarders te zoeken.
De koopvaarders, in de Maasmond liggende en de Geuzen ziende, heschen de zeilen en voeren de rivier op naar Rotterdam.
LuMey vervolgde hen maar de wind keerde, waarop hij het anker liet vallen voor het Brielsche hoofd.
Zonder eenig garnizoen lag het kleine stadje voor hem en in overleg met de andere kapiteins besloot hij er beslag op te leggen. Het toeval wilde dat Alva de hezetting naar Utrecht gezonden om die stad voor haar oproerigheid te straffen. De verovering was dus niet moeilijk en LuMey was van plan na de gebruikelijke plundering verder te varen, doch hiertegen verzetten zich de andere kapiteins. Bloys van Treslong wenschte de .stad blijvend in bezit te nemen, men bracht een paar vuurmonden aan land en richtte de wallen voor verdediging in.

Het bericht drong door tot den Bosch, waar de bevolking als van ouds samenklitte om het nieuws op te. vangen dat van buiten doordrong.
Onbetekenende dingen werden in ieders oogen tot dramatische gebeurtenissen. Allen haakten naar een oplossing, om het even hoe die mocht uitvallen. De sergeant-majoor van het garnizoen kwam inderhaast de raadzaal binnen, hij had een spoedbrief, die naar Brussel moest worden gezonden. Allen keken verrast op: „Zou het gaan over de verovering van de Briel?"
Juist reed de postkoets voor het Gulden hoofd weg, toen de stadsbode kwam aanhollen om nog mede te rijden.
Wellicht was het een onbetekenend geval, maar in de oogen van de toeschouwers was het belangrijk, natuurlijk hield het verband met die schokkende gebeurtenis. Het is hoogst merkwaardig, dat de twee groote tegenstanders uit die dagen Alva en de Prins, beiden de verovering van den Briel als een geheel onbelangrijke zaak beschouwden.
Wat kon het Alva schelen of een bende tuchtelooze roovers verder door niemand gesteund, zich van dat kleine stadje meester maakte? Bossu kreeg opdracht met zijn mannen uit Utrecht teruggekeerd, die Geuzen te verjagen.
De Utrechtenaars konden LuMey dankbaar zijn, al hun smeekbeden, om van het garnizoen te worden verlost waren onverhoord gebleven en nu waren de mannen plotseling vertrokken.
De Prins was ontstemd, toen hij van de verovering van den Briel hoorde. Hij had zijn plannen voor 1572 gereed en dit wapenfeit, gepleegd door iemand, die zich niet onder zijn bevelen wilde stellen, doorkruiste zijn plannen.

De toekomst zou uitmaken dat beide mannen zich hadden vergist en dat de gebeurtenis, die zij als onbelangrijk hadden beschouwd voor de toekomst van het hoogste gewicht werd.
Wat toch was het geval?
In Holland was de spanning zeer hoog gestegen, Paulus Buys had gelijk gehad, men had zich minder aangetrokken van een paar terechtgestelde ketters dan van de druk van de nieuwe belastingen, de steden van Holland stonden nu als het ware tot de sprong gereed, zij wilden het voorbeeld van den Briel volgen. Toch waren weinigen bereid gemeene zaak te maken met de geuzen, alleen was de onrust nu zeer sterk vergroot, een enkele handeling van de Prins zou voldoende zijn geweest om over geheel Holland de opstand te ontketenen.

De poging van Bossu om den Briel te heroveren mislukte en spoedig daarop kwam voor Holland de verlangde hulp. Lodewijk van Nassau verscheen met de hulptroepen uit Frankrijk, hij maakte zich meester van Valenciennes en Mons; de invalspoort van Frankrijk in de Zuidelijke Nederlanden was hiermede geopend, de Prins wierf troepen in Duitsland om zich met de Fransen te verenigen.
Dat was voor de Hollandsche steden het sein, waarnaar zij hadden uitgezien. Enkhuizen en Oudewater gaven het voorbeeld, in twee weken volgden bijna alle steden van Holland.
De toestand van Alva werd ernstig, zijn krachtigste maatregel, de invoering van de tiende penning werd geschorst.
Snel organiseerde zich het verzet, 19 Juli kwamen de Staten van Holland in Dordrecht bijeen, nu behoefde de Prins niet langer te wachten op traag binnenvloeiende vrijwillige gaven, nu kon men

belastingen uitschrijven, nu moest ieder, vrijwillig of niet, zijn bijdrage geven.
Toch bleef de toestand van de Prins gevaarlijk. Alva beschikte over een organisatie, die reeds jarenlang functionneerde, hij had uitstekend geoefende en geharde troepen, zijn aanvoerders waren voor hun taak berekend en hadden groote oorlogservaring.
Het verzet der provinciën moest door de Prins echter nog geheel worden georganiseerd, hij moest werken met krachten, die niet aan elkaar waren gewend, elke nieuwe organisatie maakt een tijd van wrijving, van veel stroefheid en van veel tijdverlies door en hier was snelheid juist een eerste eisch.
Daarbij kwam een andere belangrijke factor, velen van zijn aanhangers waren mannen met een onrustigen aanleg, zij waren ontevreden met de bestaande toestand, maar er was niet de minste zekerheid dat deze mannen ook de rustige werkers zouden worden die bij een nieuwen gang van zaken leidende functies zouden kunnen bekleeden. De man, die de moed heeft, te midden van de weifelenden met gevaar van eigen leven de vaan van de opstand te ontplooien is niet steeds dezelfde, die later dagen en nachten in voortdurende, ingespannen en soms geestdodende arbeid kan doorbrengen en toch kon men deze personen later niet voor het hoofd stoten en vervangen door rustiger geesten, die in het uur van de ontknoping de kat uit de boom hadden gekeken.
Bovendien waren velen verenigd alleen omdat zij ontevreden waren met de bestaande toestand, het was als een negatieve band die verdween, zodra een nieuwe toestand was geschapen.
Alva begreep dat slechts snelheid hem kon redden, wat het zwaarste was, moest het zwaarste wegen, behalve uit Amsterdam haalde hij· overal uit Holland de troepen weg, alles werd samengetrokken in

de Zuidelijke Nederlanden, sommige onderdelen moesten groote omwegen maken om gevaarlijke plekken in het opgestane gebied te vermijden, zij marcheerden bijna een maand lang voordat het Zuiden was bereikt.
Snel schoof hij de troepen tusschen Valenciennes en de Franse grens. De invalspoort was dicht, Valenciennes en Mons werden belegerd. Valenciennes moest zich overgeven en werd uitgemoord, daar borg Alva het zware geschut op, dat hij uit de bedreigde Mechelse arsenalen had gered. Een troep Fransen werd ter versterking van Lodewijk van Nassau gezonden, slechts 500 ontkwamen de dood en wisten Mons te bereiken, dit was de enige steun, die Lodewijk kreeg.
7 Juli verscheen de Prins met zijn troepen aan de Rijn, hij wachtte op geld, pas 23 Juli kon hij verder trekken, hij veroverde Roermond, hij was meester van de Maasovergang, maar weer dwong geldgebrek hem een maandlang tot wachten. Telkens zond den Bossche gouverneur Braccamonte zijn spionnen in de legerplaats van den Prins, telkens moest de stad spoedbrieven aan Alva verzenden. De spionnen, die "hun lijff avontuerden" werden betaald met vijftien stuivers loon per dag. 21 Augustus kwam het leger van de Prins weer in beweging; in de buurt van Weert zou hij zich verenigen met de Franse troepen, men had hem veel voetvolk beloofd, hij had dus voornamelijk ruiters geworven.

Toen bereikte hem de verpletterende tijding van de Bartholomeusnacht. Zijn vrienden in Frankrijk waren vermoord, de troepen, die hem waren beloofd, zouden nimmer verschijnen, zonder hun hulp zou hij met een leger dat bijna uitsluitend uit ruiterij bestond de troepen van Alva moeten aanvallen,

die ver in de meerderheid waren en bovendien ruiterij en voetvolk in de juiste verhouding hadden.
Toch moest hij de aanval proberen om zijn broeder in Mons te ontzetten, maar .... bij de huurlingen was de courage verdwenen, de slecht betaalde mannen hadden op groote buit gehoopt, zij overzagen de toestand voldoende goed om te weten dat zij op geen overwinning konden hopen.
De Prins ging tot de aanval over, op verschillende plaatsen trachtte hij het cordon te doorbreken, dat Alva om Mons had gelegd, overal werd hij teruggeslagen, hij moest zijn broeder in de steek laten.
Lodewijk had de poging van Prins Willem gevolgd, hij had gezien dat alles was mislukt en eerder dan men dacht ging hij tot capitulatie over. Alva stond hem gunstige voorwaarden toe, daar hem er alles aan was gelegen, deze onderneming tot een snel einde te brengen.
Te Gheel gekomen bracht men de Prins het bericht van de capitulatie, en terwijl de spionnen van Braccamonte door zijn legerplaats slopen om te weten te komen „*waerheen hij thooft hadde*" besloot hij zijn troepen over de Maas terug te voeren en hen daar te ontslaan.

On dit jaar had de Prins veel verloren, ook was een groot deel van zijn prestige tegenover de bevolking van Holland verloren gegaan, velen kregen de overtuiging dat deze man, wiens trouw boven alle verdenking stond en wiens staatsmansgaven zij hoog schatten, toch niet de man was, die zij thans noodig hadden, daar hij op het slagveld steeds door zijn tegenstanders werd overtroffen.
Toen besloot hij naar Holland te gaan om daar te redden wat er nog te redden viel of daar anders zijn graf te vinden.

Kregen diegenen, die voorspeld hadden dat het verzet in de Hollandsche terreinen en niet op de Brabantse vlakten moest worden uitgevochten ten slotte toch gelijk?
In Spanje had men besloten Alva terug te roepen en te vervangen door Medina Celi, een man van meer gematigd regeringsbeleid. Terwijl hij in Santander lag, klaar om uit te zeilen, kreeg Philips het bericht van de val van den Briel de instructie voor Medina Celi werd inderhaast gewijzigd, hij zou wel naar de Nederlanden gaan maar voorlopig zou Alva zijn post nog behouden.
Medina Celi was het in veel gevallen oneens met het optreden van Alva en toen Mons was gevallen stelde hij voor een algemeene amnestie af te kondigen, de tiende penning te herroepen en de bloedraad te ontbinden. Hij was overtuigd, dat het volk dan tot rust zou komen, maar Alva luisterde niet naar hem, Mechelen werd veroverd en getuchtigd en in de krijgsraad voor Mechelen werd het veldtochtplan tegen de noordelijke gewesten opgemaakt.
Ook in de krijgsraad waren beide landvoogden het niet eens.
Medina Celi wilde bij Bommel de rivieren overgaan en Holland dadelijk aangrijpen, Alva wilde eerst de IJssel in bezit hebben en steun voor de rebellen uit Duitsland onmogelijk maken.
Alva zette zijn wil door en trok bij Maastricht over de Maas. 12 November verscheen hij voor Zutphen.
In den Bosch hadden enkele waaghalzen getracht zich met de Prins in verbinding te stellen. Men zou op een onbewaakt oogenblik diens troepen binnenlaten maar de katholieken waren zeer waakzaam, het plan lekte uit en begin Augustus werden vier van de vijf aanleggers gevangen genomen.
Hieruit bleek, dat de innerlijke rust in den Bosch allerminst was teruggekeerd en bisschop Metsius gevoelde zich er dan ook

allesbehalve veilig. In een gesprek, dat hij in Brussel met Alva had zei hij: “Als de Prins komt, zal het garnizoen zowel tegen de vijand buiten als binnen de stad moeten strijden" en Wyllerval waarschuwde de landvoogd, dat de verarmde bevolking zich bevond in een toestand van volslagen wanhoop, waarin elk exces mogelijk was.

Prettig was het leven in die dagen niet, voor de katholieken bijna evenmin als voor de protestanten. De Holsteinsche troepen plunderden Sint Oedenrode, zij deden een aanslag op Bommel, dat in handen was van de geuzen en maakten zich daarop meester van Heusden dat niet lang geleden was ingenomen door de geuzenkapitein Waardenburg. Toen was de drost op het kasteel gevlucht. Er was een strijd ontstaan, de jonge soldaten hadden onhandig met buskruit omgesprongen, een paar hooibergen waren in brand geraakt, het vuur had zich uitgebreid over de Burgstraat en de Smitsstraat, de huizen rondom het kerkhof, de mooie kerk van Sint Catrijn en het stadhuis waren daarna uitgebrand.
In angst waren de kerels de stad uitgevlucht maar toen de volgende dag het vuur was gebluscht waren zij teruggekeerd, spoedig daarop waren zij verjaagd door ritmeester Jan Holle met zijn Holsteinsche troepen.
De magistraat wilde haar goeden wil toonen en kwam hem als teeken van onderwerping met de sleutels van de stad te gemoet, maar hij was niet gekomen om dit strategische punt voor de koning te bezetten, hij kwam slechts voor eigen genoegen om te plunderen hetgeen hij dan ook grondig deed.
Vier dagen later was Holstein zelf in Heusden gekomen, hij had de bevolking in genade aangenomen en opnieuw de eed aan de koning laten zweren.

In October was zijn volk vervangen door een compagnie Walen onder Jean de Namur. Begin November hadden de Duitsers voorgoed de meierij verlaten na mijlen in de omtrek alles te hebben geplunderd wat in vorige maanden bij toeval gespaard was gebleven.

Terwijl geheel Holland, Zeeland en Gelderland de zijde van de Prins hadden gekozen was den Bosch, deze groote stad in de Noordelijke uitloper van Brabant de koning trouw gebleven, zij het ook dat er een sterk prinsgezind-getinte minderheid was, waardoor beide partijen in wantrouwen nnast elkaar voortleefden en elkaars daden scherp controleerden.
De meerderheid was dus koningsgezind, men had gejubeld toen Don Juan de slag hij Lepanto had gewonnen, men had een groote processie gehouden om God voor deze gunst te danken, de pektonnen hadden gebrand, een tijd later had men de vuren opnieuw ontstoken en er was weer een processie gehouden, toen Philips zoon Don Fernando was geboren.
Met groote belangstelling volgde den Bosch de strijd tusschen Alva en de opstandige Nederlanden. Zutphen was veroverd en uitgemoord, het was een les voor Kampen dat zich zonder strijd overgaf, Zwolle was eveneens weder naar de koning overgegaan.

In Nijmegen werd krijgsraad gehouden. Alva wilde met de aanval op Holland wachten tot het volgende voorjaar, maar Bossu raadde tot doorzetten, de geuzenvloot lag vastgevroren in het IJ voor Amsterdam, Waterland was door de vorst begaanbaar.
Alva gaf toe, maar besloot zelf in Nijmegen te blijven en het krijgsbedrijf op te dragen aan zijn zoon Don Fadrique.

Medina Celi had zwijgend geluisterd. Hij had gehoopt dat Alva zou toegeven en in de winter de oorlog zou voortzetten, hij was dan in het regeringsbeleid min of meer uitgeschakeld, maar het was of Alva hem had doorzien, hij gaf toe voor wat het voortzetten van de veldtocht betrof maar de teugels van het gezag wilde hij niet uit handen geven.
Spijtig keek Medina Celi op, hij nam het woord en zei, dat de veldtocht in Holland te belangrijk was om deze aan de jongen ondercommandant over te laten, als Alva tot doorzetten besloot moest hij dit zelf doen.
Een vaag lachje speelde om de lippen van Alva, hij stond aan zijn onderbevelhebbers toe, hem te raden wat men moest doen.
Eenstemmig waren zij in hun oordeel, dat Don Fadrique voor deze taak geschikt was.
Zwijgend zag Alva zijn tegenstander aan, *die* opstond en de vergadering verliet. Hij liet zich in het leger niet meer zien, hij vestigde zich in den Bosch waar hij 6 December 1572 aankwam en zijn intrek nam in het huis "de Munte" bij Barbara Bacx.
Don Fadrique zou toonen, dat hij tegen de moeilijkheden was opgewassen, drie dagen later was hij in Amersfoort, Naarden werd uitgemoord, toen was Amsterdam aan de beurt, maar de dooi viel in en de geuzenvloot ontsnapte.
Haarlem werd belegerd, het hield lang stand, in het koude jaargetijde was de sterfte onder de Spanjaarden buitengewoon groot, men was anders steeds gewoon in het najaar de winterkwartieren te betrekken.
Deze voortgezette veldtocht verslond sommen, steeds moesten nieuwe aanvragen naar Spanje worden gezonden, voortdurend moesten nieuwe troepen worden geworven om de gestorven en gesneuvelde mannen te vervangen.
Ten slotte moest de stad het opgeven, 14 Juli 1573 werd Haarlem uitgemoord en twee dagen later luidden de klokken van de Sint

Janskerk in den Bosch feestelijk om aan het volk deze blijde tijding mede te delen en de poorters op te wekken, God te danken voor de glorie aan de wapenen geschonken.

Een leger kan ten slotte aan de vele overwinningen ten gronde gaan, het Spaansche leger was in die maanden voor Haarlem min of meer doodgebloed en toen het daarna de strijd verplaatste naar het noorderkwartier was het niet meer bij machte het kleine Alkmaar te veroveren.
8 October werd Alkmaar ontzet, 4 dagen later werd Bossu op de Zuiderzee verslagen. Alva was nog in Amsterdam, maar hij durfde daar niet te blijven, *7* November trok hij door den Bosch op weg naar Antwerpen, het was voor het laatst dat den Bosschenaars de Hertog zagen, voor wiens behoud zij eenmaal God hadden gebeden, zijn zoon Don Fadrique vergezelde hem.
Medina Celi had zich in zijn brieven steeds zeer kras uitgelaten over het beheer van Alva, hij werd niet tot diens opvolger benoemd en besloot het land te verlaten.
Van eind December *1572* tot 14 Mei 1573 was hij de gast geweest van Barbara Bacx en in die maanden was Jacob Bacx dikwijls met hem in aanraking geweest. Bacx hield van dezen man met zijn beschaafde manieren en het speet hem dat Requesens en niet Medina Celi tot opvolger werd benoemd.
Ook de zonen van Bacx hadden hem dikwijls ontmoet en eens had Symon zich min of meer spijtig laten ontvallen, dat zulke mensen hem met de Spanjaarden zouden kunnen verzoenen. Men zei, dat het volk hem aanbad, maar dergelijke uitlatingen moeten met zekere reserve worden aangenomen velen hingen hem aan omdat hij de felle tegenstander van Alva was.

Sombere voorteekenen

Requesens had een zware taak op zich genomen, aan alle zijden stapelden de moeilijkheden zich op, de oorlog had het volk geheel verwilderd; de trouw gebleven gewesten waren even uitgeput zo niet meer dan de oproerige.
In de Raad van State stelden enkele leden voor, aan de ketters te vergunnen vrij weg te trekken; met een bezwaard hart bracht de landvoogd alle klachten aan zijn koning over.
Hij bracht Philips onder het oog dat de stemming in de trouw gebleven gewesten even verontrustend was als in de andere. Allen verlangden naar het wegzenden der Spaansche troepen en ambtenaren en men wenschte de invoering van een nationale regeering. De Nederlanden waren een afzonderlijk land met eigen wetten en voorrechten. Zij waren geen provincie of wingewest van Spanje, Philips was hier geen koning, doch slechts de landsheer die bij zijn komst gezworen had, de voorrechten van het volk te zullen eerbiedigen.
Een zeer groot deel eischte ook geloofsvrijheid. Philips ontving die berichten met toenemende angst en ontstemming, vele raadslieden fluisterden hem in, dat dit de gevolgen waren van Alva's slechte bewind, Philips was dus min of meer tot toegevendheid bereid, mits niet tekort werd gedaan aan de koninklijke waardigheid of aan het katholieke geloof.
In het geheim voerde Requesens zelfs onderhandelingen met de Prins, men hoopte hem met rijke beloften van het volk te vervreemden.

Het was op de avond van 3 Maart 1575. Jacob Bacx was sedert een tijd verhuisd naar het groote huis de Munte dat hij van zijn zuster Barbara had gehuurd. Zijn zoons en dochter

waren volwassen maar zij dachten niet aan trouwen, dus had hij het grootere huis gekozen en op dien avond waren Bacx met vrouw en kinderen bijeen.
Hij was in een goede stemming, dien morgen hadden de leden van de magistraat eenstemmig beslist dat men hem met een geschenk van tachtig gulden zou vereeren omdat hij steeds bereid was aan de stad geld voor te schieten, nooit maande hij en ook voor het geld, dat hij uit ‘s lands kas voorschoot, vroeg hij slechts matige rente.
In de laatste jaren was er dikwijls geld noodig geweest, steeds grooter sommen en dankbaar had men de hulp van Bacx aanvaard als de nood tijdelijk te hoog steeg. Het geld was steeds noodig voor de betaling van de troepen, nog geen jaar geleden had men jonker Berwouts inderhaast naar Requesens gestuurd met verzoek orde te stellen op de soldij, de Albanese ruiters van Nicolo Basta eischten vleesch, brood, haver en hooi en verder alles wat man en paard behoefden. De overige Spaansche troepen zaten diep in de schuld bij de stad, de ene maand na de andere had men de soldij voorgeschoten uit angst voor muiterij, de Walen van de Heer de Havré waren oproerig, ook al wegens achterstalligheid van de uitbetaling.
Met klem had Berwouts namens de stad gevraagd om wegzending van het garnizoen, hij had gesmeekt de burgerij die zo betrouwbaar was, de wapens terug te geven, dan zou men de schutterijen weder oprichten en zelf in de bewaking en verdediging van de stad voorzien. Requesens was allesbehalve overtuigd geweest van die betrouwbaarheid, hij durfde de burgerij niet bewapenen.
Toen in Mei van het vorige jaar de Wyllerval met zijn troepen naar het Walenland was gezonden en als gouverneur was vervangen door Gillis de Sancelles, had men Wyllerval van stadswege een geschenk van drie honderd gulden gegeven en hem gesmeekt bij zijn doorreis in Brussel

nogmaals aan Requesens uit te leggen in welke deplorable toestand de stad verkeerde: nog steeds moest men iedere tien dagen 900 rijksdaalders voorschieten die nooit werden teruggegeven.

Thuis sprak Bacx slechts zelden over die dingen, het was of zijn kinderen met verholen vreugde de gang van zaken volgden, die zo niet kon voortduren, maar eens op een volledige instorting moest uitlopen.
Maar op dezen dag was hij vervuld van dit blijk van stedelijke waardeering en met trots vertelde hij ervan.
Simon, de oudste zoon zweeg, hij had het al op straat gehoord, als hij zijn mening eerlijk uitsprak zou dit leiden tot scherpe uiteenzettingen en tot verkoeling, hij wenschte dat niet, hij gunde zijn vader zo gaarne dit kleine blijk van waardeering.
Johan dacht er anders over, hij was een van die jonge mannen, die niets te doen had, hij leefde van hetgeen zijn vader hem als toelage gaf, zijn vrijen tijd bracht hij met zijn vrienden in de herbergen door, waar men elken dag opnieuw de nieuwtjes besprak. Dikwijls reed hij te paard door de omstreken maar de herberg trok hem evenals Simon toch meer aan, een fijne flesch ging hun boven het mooiste rijpaard, aan welke eigenschappen Simon de bijnaam '*kurckenruijter*' te danken had. In de kroeg werd scherpe kritiek uitgeoefend op iedereen en alles, daar werden de meest fantastische toekomstmogelijkheden overwogen, waarbij men het geheel oneens werd, zodra men plannen voor verbetering maakte.
Johan haalde de schouders op, natuurlijk had men zijn vader dit zeer kleine geschenk gegeven niet uit dankbaarheid voor hetgeen hij had gedaan maar omdat men erop rekende in de toekomst zijn hulp opnieuw noodig te hebben.

Het was al veertien jaren geleden dat bisschop Sonnius was gekomen, zijn vader had toen voorspeld dat er krachtige maatregelen zouden worden getroffen en wat hadden Sonnius en daarna Metsius bereikt? Zij hadden inderdaad krachtige maatregelen genomen tegen de ongelukkige ketters, een groot deel was hun macht moede, in het bisdom was de eene parochie na de andere afgevallen, maar wat hadden zij bereikt tegenover de eigen geestelijken?
Hadden deze enig werkelijk begrip van de ernst van de toestand? De geestelijken hadden niets geleerd en nog op het zinkende schip vochten zij om de kleine baten die het geloof hun moest opleveren.

Metsius had de stad in vier parochiën verdeeld, de drie nieuwe stonden niet meer onder doch naast de oude parochie van Sint Jan, maar de kapittelheren wilden hun oude bijverdiensten niet prijs geven, zij eischten een waskaars en het offer van elken doode die in een van de andere parochiën werd begraven.
Men vocht om een zielig broodsgewin, om een handvol geld, maar wat deed men voor het geloof? De strijd tegen het ongeloof kostte veel geld, de Spaansche regering ging boven haar krachten met het in dienst houden van groote troepenmachten en de steden hadden de keus, of het geld voor te schieten of beroofd te worden door de muitende soldaten.
Zwaar moesten de trouwgebleven katholieken dus boeten voor hetgeen de ketters hadden bedreven, de burgers moesten dit geld opbrengen, steeds meer geld, steeds grooter sommen. Men noemde de toestand onhoudbaar, dat woord omvatte een rekbaar begrip, doch zeker was het dat deze gang van zaken naar de afgrond voerde. Waar moesten al die sommen vandaan komen?

De huizen stonden leeg, de gronden rondom de stad lagen braak, wie waagde het nog, Luiten de vestingwallen grond te bebouwen, waarvan hij de vruchten zeker nooit zelf zou plukken? De op die huizen en gronden liggende cijnsen werden met meer betaald, de stad bood een droevig beeld, de onbewoonde huizen waren door de soldaten geleidelijk leeggehaald, en in de koude wintermaanden als er geen brandstoffen waren, hadden zij de luiken afgenomen en de kozijnen uitgebroken. Deuren en vensters waren opgestookt. Sommige huizen, niet langer door de houten gevels gesteund, waren ingezakt en van verschillende steenen huizen stonden nog slechts de naakte muren.
Er was slechts èèn belasting die veel geld opbracht, dat was de accijns op wijn en bier, maar de geestelijkheid weigerde daaraan bij te dragen. Johan kwam er openlijk voor uit dat hij een paar dagen geleden had gejuicht toen de beslissing was gevallen en de kapittelheren en alle wereldlijken van het kapittel veroordeeld waren de accijns te betalen en dat zij dit zelfs moesten doen met een terugwerkende kracht over de verlopen elf jaren.
De stad kreeg het recht de niet-betalers dadelijk te executeeren, kanunniken, priesters, kapelaans, rectors der scholen, zangers en stokdragers, notaris en rentmeester, totaal meer dan zeventig personen, wier egoïst verzet eindelijk was gebroken.
Honend vroeg Johan, wie er meer belang had bij het weder-oprichten van een krachtige en zuivere katholieke kerk, de werkelooze poorter die om zijn verdriet te verzetten zijn glas bier duur moest betalen of de geestelijken, die van hun rijke prebenden de drank kochten die zij accijnsvrij in hun kelders opsloegen.

Zoo was het leven in de steden die trouw waren gebleven zoals den Bosch. Is het wonder dat het zoveel mildere pardon, door Requesens uitgegeven evenmin iets opleverde?
Wie kwam zich hier nog aanmelden en zijn kettersche geloof afzweren nu men in Holland vrijheid van godsdienst had? In die provincie begon zich de handel op Engeland en Duitsland en zelfs oogluikend op Spanje snel en krachtig te ontwikkelen, daar ontstond welvaart en hoe stond het hier met de handel? Alles lag stil in dezen uithoek van Brabant, de bevolking van het platteland werd nu eens uitgeplunderd door de eigen troepen, zoals de Holsteiners dat hadden gedaan, dan weer door de Geuzen en als zij ten einde raad de strooptochten der geuzen afkochten en brandschatting betaalden, werden zij door de koning, die de kracht miste hen af doende te beschermen, gestraft wegens heulen met de vijand .
Eerst was de raadsheer Tsestich in den Bosch gekomen, hij had de zaak met de drossaard van Brabant onderzocht, zij hadden begrepen dat men niet te streng mocht zijn, omdat de nood nu eenmaal wet brak, doch na hem was Posa gekomen, die eischte dat het plakkaat in volle strengheid zou worden toegepast.
Dorpen en landadel hadden zich met hun smeekbeden tot Requesens gewend om een goed woord te doen voor die menschen die een prooi waren voor heel de wereld, die geen poort of bolwerk hadden waarachter zij veilig waren en die te ver uiteenwoonden om vereenigd de roovende benden te kunnen weerstaan. Als Requesens hun niet vergunde aan de vijand contributie te betalen, waren zij ten ondergang gedoemd.
En hoe moest de stad aan levensmiddelen komen als het platteland ontvolkt was? Requesens stond machteloos daartegenover; toen hij

het pardon uitgaf was hij in Antwerpen de gevangene van zijn eigen soldaten.
In Brussel zaten de Staten te wachten tot Requesens weder op vrije voeten zou zijn, was het niet verstandiger naar huis te gaan en terug te keeren als ook de landvoogd in Brussel terug was?

Scherp had de oude Bacx geluisterd naar het betoog van Johan, het prikkelde en verontrustte hem. Het waren niet de feiten, die hij zooeven had genoemd, Bacx kon er niets tegen inbrengen, woord voor woord bevatten zij de naakte waarheid. Inderdaad was het precies gegaan, zoals Johan zeide maar toch prikkelde de jongen hem door de toon waarop hij dit alles had gezegd. Weer hoorde hij daaruit dat al die tegenslagen, al die opeenhooping van ellende hem welkom waren, het verontrustte Bacx omdat hij gevoelde dat Johan tegenover de bestaanden toestand stond als een vijand die hoopte in troebel water te visschen.
Het was waar, Sonnius had weinig bereikt maar hij had de weg geëffend voor verdere verbetering, er was een bisdom gevormd van beperkte afmetingen, te overzien door een leider nadat het was verdeeld in tien decanaten, elk met zijn toeziener. Den Bosch telde boven zijn vier parochiën thans ook een deken. voorlopig was zulk een verbetering natuurlijk slechts theoretisch, in werkelijkheid had men te maken met mensen die hun gebreken hadden en nog niet in staat waren de kleine persoonlijke belangen, de kleine geldelijke voordelen prijs te geven ter wille van het groote belang.
Pas in de loop der jaren zou dit kunnen verbeteren, er zou een mensenleven voorbij moeten gaan om dit te kunnen bereiken. De jongeren wezen op de gebrekkige resultaten, zij zouden alles radicaal omver willen werpen, zoals de beeldenstormers dat indertijd in de

kerken hadden gedaan. Hiervoor waren zij echter nog niet rijp, want zij wisten niet wat zij daarna zouden opbouwen. Er waren eindeloos veel stroomingen die soms samenvloeiden tot een grootere macht, dan weer elkaar tegenwerkten en elk practische resultaat onmogelijk maakten. Johan had gesproken met de felheid van de eenzijdigen partijganger, maar wie was de man die naar zijn mening het land uit het moeras zou moeten redden? De Prins van Oranje? Op dit moment was de glans van zijn naam zeer verbleekt, overal waar hij te velde was verschenen, was hij verslagen, pas waren zijn broeders op de Mookerheide gesneuveld. Velen zeiden onomwonden van hem: „Hij is niet de man, dien wij noodig hebben". Er was thans een andere, die hem terzijde streefde; de watergeus LuMey die door de verovering van den Briel het eerste sein had gegeven tot de nieuwen opstand en in het oog van velen, vooral van hen die de strijd in Holland zelf wilden voeren, was hij de toekomstige leider.
Allen zwegen, terwijl hun gedachten verder werkten aan het onderwerp dat zij hadden besproken.
Eindelijk zei Simon: “Als wij verbetering willen, dan moeten wij beginnen met wat voor de hand ligt, en dat zijn de Spaansche troepen. Hoeveel mannen zijn het tenslotte die heel een volk terroriseeren? Misschien 5000 man die nog grootendeels noodig zijn aan de Franse grenzen en verder nog een paar regimenten Duitsers. Als in alle steden dat volk met èèn slag werd aangegrepen, dan zou er reeds veel zijn gewonnen. Wij zouden de oude schutterijen weer kunnen herstellen of in de steden vrijkorpsen oprichten die zich in de wapenhandel oefenden en de bewaking op zich zouden nemen.
Dan zouden wij, niet gehinderd door Spanjaarden of Geuzen, bijeen kunnen komen als vrije mannen om over onze toekomst te beraadslagen."

Weinig vermoedden de mannen die bij het schijnsel der kaarsen rondom het vuur zaten dat dit plan spoedig in vervulling zou gaan. Doch zij zouden dan ervaren dat de oplossing daarmede niet was bereikt, men zou alleen een nieuwe phase ingaan van dien langen strijd voor de onafhankelijkheid van het vaderland.
De mannen zochten hun slaapvertrekken op, met langzame schreden ging Jacob Bacx de trap op, het gesprek had hem heel somber gestemd, het was hem duidelijk geworden, dat zijn zoons zich steeds verder van hem verwijderden, misschien zouden zij ook eens de moederkerk verlaten.
Op de slaapkamer gekomen vond hij zijn vrouw geknield voor het Mariabeeld. Zij had niet alles begrepen wat de mannen onder elkaar hadden besproken maar toch hadden hun woorden haar met angst en zorg vervuld. Zouden zij het wagen de wapenen op te nemen tegen de koning en tegen de kerk? Maar dat was het allerergste wat zou kunnen gebeuren. Met ontzetting dacht zij terug aan de dagen van de beeldenstorm, toen het volk zich ook tegen het gezag en tegen de kerk en de beelden had gekeerd.
Vreeselijk was de straf voor velen geweest. Zij had in die dagen haar huis niet verlaten maar zij had de verhalen van anderen gehoord die het wisten van ooggetuigen.
De beeldenstormers hadden het beeld van de Heiligen Antonius gegrepen en een hunner had het in het vuur geworpen en gespot: „Teunisken, warm Je maar goed, je bent de maarschalk van het vuur, verlos jezelf nu maar als Je kunt".
Den anderen dag was de spotter dood neergevallen en zijn lijk was geheel zwart geblakerd.
In de Sint Jacobskerk hadden de geuzen geprobeerd het miraculeuse kruis weg te breken maar hoe ze ook eraan trokken, het bleef staan.

Toen namen zij een molenpaard en trokken mee en schreeuwden alsof zij Christus kruisigden maar het kruis week niet van zijn plaats. Toen hadden zij het in stukken gezaagd en in de brouwerij verbrand maar het bier dat zij daarna brouwden was bloed geworden.
Een stuk van het beeld hadden zij mee naar huis genomen, zij probeerden het daar te verbranden maar het geheele huis begon te trillen alsof er een aardbeving was en het hoofd van de Heiligen Antonius wilde geen vuur vatten.
De Heer had zijn teekenen gegeven, ook aan de man die in de Minderbroederskerk met een stok naar een beeld had geslagen; zijn armen waren stijf blijven staan en de andere geuzen hadden hem naar huis moeten dragen.
Zo strafte God de mannen die zich aan zijn kerk vergrepen en innig devoot had de oude vrouw Maria gesmeekt haar voorspraak te zijn opdat haar kinderen voor dien stap en voor een verschrikkelijk lot mochten gespaard blijven.

Nog waren geen twee maanden verloop en toen de stad weder bij Jacob Bacx om geld aanklopte, ditmaal moest men *f* 4000 hebben, en daar Bacx zelf niet voldoende goed bij kas was, leende hij het particulier van Jacob Touman, een ossenkooper uit Nijmegen.
Einde Juli hadden de Duitse ruiters geen geld ontvangen, zij waren op de markt samengestroomd en hadden met muiterij gedreigd als men hen niet betaalde.
Bloeymans was naar Requesens gegaan met verzoek om geld. In plaats van de vereischte penningen zond Requesens ridder Joan Baptista Tassis, om met de gouverneur en met de magistraat te overleggen.
Van overleggen was eigenlijk geen sprake, Tassis zei alleen: „De

landvoogd heeft geen geld, als de troep geen geld krijgt, breekt muiterij uit, dit is voor de bewoners een inconvenient dat zij beter kunnen voorkomen".
Hij voegde eraan toe, dat Requesens, daar hij geen geld had, zich voor God en de wereld van verdere betaling gedéchargeerd achtte.
Het kostte veel moeite van de geestelijkheid gedaan te krijgen dat zij haar aandeel in de ontbrekende penningen bijdroeg.
In December waren de gelden weer op, de stad had *f* 6000 noodig, want Requesens schreef zowel aan de stad als aan de bisschop dat hij geen geld had. De magistraat, die het bedrag niet alleen wenschte te betalen, besliste dat de geestelijkheid zou bijpassen, wat men gereeder kon eisen daar de kloosters vrij waren van inkwartiering, welke zware verplichtingen dus alleen op de burgers drukte.
De geestelijkheid wendde armoede voor, weigerde te betalen, maar de stad dreigde dat bij niet-betaling de soldaten in de kloosters zouden worden gelegd.
Dit hielp in zoverre, dat de geestelijken zich wendden tot enkele rijke parochianen die het geld bijeenbrachten, de geestelijken zelf betaalden niets.
In den Bosch werd verteld, dat de Spaansche regering moeite deed, de Prins met mooie voorstellen over te halen naar Duitsland terug te keeren en de Nederlanden in de steek te laten.
Hij zou hebben geantwoord, dat men zich die moeite kon sparen, daar zijn zaak niet van die van het volk was te scheiden.

On die dagen onderging het familieleven van Bacx een groote verandering. De kinderen waren geleidelijk het ouderlijk huis ontgroeid, zij hunkerden naar een eigen woning.

17 Juni 1576 trouwde Simon met Anna van Gameren, de dochter van de Antwerpschen koopman Jan van Gameren.
Het huwelijk werd in alle stilte gesloten en hoewel Simon als adjunct van zijn vader een min of meer officieel persoon was, liet de magistraat zich geheel onbetuigd, vermoedelijk omdat Simon door dit huwelijk te openlijk voor zijn godsdienstige zienswijze uitkwam.
13 Augustus van het zelfde jaar trouwde Heylwig Bacx met Goyaard van Eijck, de zoon van Jasper die een der beste vrienden van Bacx was geweest.
Het stadsbestuur schonk aan het jonge paar een aam wijn ter wille van de goede relatie met de vader.
Jacob Bacx was over dit tweede huwelijk al even weinig te spreken als over het eerste, de schoonzoon was hem te libertijnsch.

De Pacificatie van Gent

Requesens was gestorven, hij liet deze landen in onbeschrijflijke wanorde achter; korten tijd trachtte de Raad van State de leiding te nemen maar dit adviseerende lichaam was niet tot regeeren in staat, de verwarring nam toe.
De haat tegen de Spaansche soldaten was tot het kookpunt gestegen, allen vroegen zich af: Hoe raken wij ze kwijt?
Er moest gehandeld worden, hoe vlugger, hoe beter.
Den Bosch zond, evenals andere steden inderhaast afgevaardigden naar Brussel om daar over dat vraagstuk te beraadslagen.
De Staten hadden hun komst niet afgewacht, ze hadden reeds beslist dat de muiterij zou worden onderdrukt, de schuldigen zouden worden gestraft.

Toen de niet betaalde Spanjaarden intusschen aan het muiten sloegen liep het volk in Brussel te hoop, het eischte bijeenroeping van de Staten Generaal.
De Raad van State weigerde hiertoe mede te werken, maar nu was de maat vol. Het volk zelf greep naar de wapenen, de Staten van Brabant kozen de jongen Willem van Hoorne, Heer van Heze tot gouverneur en de Prins van Oranje, die te Middelburg was, zond hem onmiddellijk een vertrouwd man met de raad de onwillige leden van de Raad van State gevangen te nemen en door de Staten van Brabant de Algemeene Staten te laten bijeenroepen.
Willem van Hoorne had groot vertrouwen in den Prins die zijn peetvader was en volgde dien raad op. 4 September werden de onwilligen gevangen genomen en onder sterk geleide naar Antwerpen gebracht.
De Staten van Brabant besloten een klein leger te werven om tegen de muiters op te treden.
Nicolaes Huijn van Amstenrade kreeg 200 chevaux legers en 200 harquebusiers, Simon Belvin monsterde 500 ruiters en Engelbert van Immerzeele kreeg opdracht ook 200 harquebusiers te werven.
Verder werden twee regimenten voetvolk gevormd, een onder de bevelen van Jan van Heze, het andere onder Jan van Withem, de latere Markies van Bergen.

Nauwelijks hadden de zonen van Bacx hiervan gehoord, of zij besloten onmiddellijk dienst te nemen. Zij kozen de vaan van Immerzecle. Deze was getrouwd met Josje van Loon en een goede bekende van hen daar hij dikwijls in den Bosch kwam.
Zij droegen zelf de kosten van hun onderhoud, het was voor hen de eerste, zo belangrijke stap op het militaire pad.

De oude Bacx had dit alles zonder eenig enthousiasme aangezien, in enkele maanden hadden zijn vijf kinderen het ouderlijk huis verlaten, hoe kort geleden had hij het mooie huis in de Ververstraat gehuurd omdat het andere te klein werd en nu bleef hij met zijn vrouw eenzaam in de te groot geworden woning achter. Waartoe diende dat plotselinge onwettige ingrijpen van de Staten van Brabant? Het was waar dat er muiterij was onder de Spaansche troepen maar Bacx had het nooit anders gekend, het gebeurde omdat die troepen niet werden betaald. Als men in plaats van zelf troepen te werven, de Spanjaarden had betaald, zou alles ook tot rust zijn gekomen en nu stond bovendien in den Bosch alles weer in vuur en vlam tegenover elkaar, de protestanten zouden dadelijk weer in troebel water weten te visschen.
Agileus woonde in die dagen in Bommel, waar hij met de gouverneur Dirck van Haeften het plan maakte den Bosch te overrompelen. Hopman Coenen, die met een Bossche vrouw was getrouwd en de situatie goed kende, zou een troep soldaten, als boeren verkleed in de stad brengen, zij zouden zich van een poort meester maken en Hohenlohe binnenlaten, die met 20 vendels in de buurt zou komen. Van Brecht was hen voor, 15 October werden 18 mannen gegrepen, ze werden snel berecht, enkel dagen later werden 10 onthoofd en 7 opgehangen, een werd gevierendeeld.
De katholieken hadden eruit geleerd, dat hun aandacht geen moment mocht verslappen.
De Prins stond voor een moeilijkheid. Het was een eenvoudig werk, troepen te werven en een handvol muitende Spanjaarden uit het land te verdrijven, maar hoe moest men orde brengen in dien chaos van politieke overtuigingen?

In Brussel vergaderden de afgevaardigden van Brabant, Vlaanderen, Artois en Henegouwen, de laatste twee waren niet bereid tot enige concessie ter wille van de gehate Calvinisten. Nog grooter werden de moeilijkheden voor de Prins toen hij vernam dat Don Juan was benoemd tot opvolger van Requesens en dat hij op weg was naar deze landen. Door het verschil in godsdienstig inzicht waren de onderhandelingen reeds aan het begin vastgelopen.
Het toeval zou de Prins te hulp komen.
In Antwerpen waren de Spanjaarden slaags geraakt met de pas geworven Walen, die niet tot vechten bereid waren geweest en daardoor het onderspit hadden gedolven.
Dit plotseling opgekomen gevaar werkte heilzaam op de samenwerking, men zou eendrachtig samenwerkend de muiters verdrijven en later zouden de Staten Generaal rustig over het vraagstuk van de godsdienst kunnen beraadslagen. Zo kwam de Pacificatie van Gent tot stand, men besloot de daar vastgestelde bepalingen aan de nieuwen landvoogd voor te leggen en hem slechts te erkennen als hij ermede accoord ging.
Wat moest men doen met de Duitse troepen die in Spaansche dienst waren? Er waren vier regimenten, slechts Eberstein was bereid in Staatschen dienst over te gaan, de drie anderen, Polviller, Fronsberger en Fugger weigerden. Tot overmaat van ramp was juist Eberstein bij de Antwerpsche furie gesneuveld. Zonderling was de positie van deze regimenten. Zij waren tot zekere hoogte vijanden en wilden niet in Staatschen dienst overgaan, met moeite betaalde men de eigen troepen, moest men nu deze vijanden ook bezoldigen? Men kon de Duitsers niet aan hun lot overlaten nu Spanje geen geld meer zond.

Zolang men geen beslissing nam, moesten de steden die zoals den Bosch een Duits garnizoen hadden, het loodje leggen, immers als de stad niet betaalde zou er gemuit worden.
De magistraat zat er leelijk mee in en volgde de oude beproefde methode. Zij organiseerde een feestelijken maaltijd op het stadhuis, waarbij Jacob Bacx werd gevraagd, ook Hendrik de Ruijter de broeder van de in Loevestein gesneuvelden Herman behoorde tot de gasten. Terwijl de wijn rijkelijk vloeide werden de harten der gasten vermurwd, de gelden kwamen bijeen.
Dergelijke methoden hielpen slechts tijdelijk en einde November werd Jonker Willem Angelis gezonden om te trachten met de Duitsers af te rekenen. Hij bereikte geen resultaten en de stad vroeg aan de Staten een 'man van qualiteit' te sturen om die taak over te nemen.
Als nieuwe afgezant werd Jan de Merode naar den Bosch gezonden.

Hij kwam te gelijk met Agileus aan, deze samenzweerder maakte gebruik van de bepalingen van de Pacificatie om zich weer in zijn oude woonplaats te vestigen en dadelijk had hij een plan dat hij aan de Prins voorlegde. Men moest de Duitse vendels in dienst nemen dan was de stad zonder eenigen strijd Prinsgezind. Het plan was echter onuitvoerbaar daar de Duitsers niet bereid waren in dienst van de Staten over te gaan.
De Merode had evenmin succes, volgens het gewone recept werd met de Duitse bevelhebbers een maaltijd gehouden, doch hoeveel wijn ook werd geplengd op het altaar der samenwerking, de Duitsers lieten zich niet vangen. 4 Januari 1577 was het geleende geld weder op en men vroeg Bacx te eten: hij wist altijd raad als er geldgebrek was.
Op de langen duur kon het zo niet voortgaan, het kostte de stad te groote sommen en plotseling stond men voor een crisis. Spaansche

muiters verschenen voor de stad, zij wilden met de Duitschers gemeene zaak maken; over en weer zonden Duitsers en Spanjaarden elkaar gijzelaars en de onderhandelingen begonnen. Al zou men ook zijn laatste duiten erbij inschieten, men moest voorkomen dat Spanjaarden en Duitschers het eens werden en Jan de Merode behaalde de overwinning, hij maakte met de Duitsers accoord, men zou achtereenvolgens vier maal drie maanden soldij uitbetalen, daarna zouden de Duitsers heengaan.
Het dankbare den Bosch gaf de heer de Merode een convooi mede op zijn terugtocht naar Brussel.
Maar hoe moest men het geld bijeenbrengen?
Er waren nog een paar prijzen over van een loterij van 1574, het waren voorwerpen die door de gelukkige winners niet waren afgehaald, ieder moest zijn zilverwerk afgeven, burgers, schutters en gilden, zelfs de kerken en kloosters moesten afstaan wat zij voor de dienst niet dringend behoefden.
Toch bleef het onmogelijk het benoodigde bedrag te bereiken.

Don Juan had het Eeuwig Edict geteekend en 2 Maart vierde men die blijde gebeurtenis met een maaltijd op het stadhuis, het was een van de weinige keeren dat Jacob Bacx zonder bijbedoeling werd genoodigd.
Dit bemerkte hij toen hij een week later opnieuw gast was, het kostte hem een voorschot van zeven duizend gulden.
Financieel waren de Staten er niet beter aan toe dan de stad en zo gebeurde het dat de ruitervaan van Immerzeele uit bezuiniging werd opgeheven, de zonen van Bacx en veel andere mannen van goeden huize keerden in den Bosch terug. Daar tobde men met verder geldgebrek en Luckeman, de secretaris die met een smeekbede om

geld naar. Brussel was gezonden, keerde met ledige handen terug. Wel was het gelukt een einde te maken aan het gekonkel tusschen de Spanjaarden en de Duitschers, maar nu had Don Juan verraad gepleegd, en de Duitsers hadden zich dadelijk met hem in verbinding gesteld. Men kwam van de regen in de drup, weer werd een spoedbode naar de Staten gezonden, hij bracht duizend gulden mede en een assignatie van vier duizend gulden op de rentmeester te Antwerpen.
Bisschop Metsius had het niet getroffen; als goed Spaanschgezind prelaat had hij warm geijverd voor Don Juan en nu deze verraad pleegde, werd hij vrijwel als mede-verrader beschouwd, verschillende heren wenschten hem niet langer in de vergadering te zien, hij was naar den Bosch teruggekeerd waar hij zich veilig rekende gesteund door de Duitse vendels. Als deze heengingen miste hij elke hulp. Hij was een geleerd man, misschien was hij een krachtig strijder voor het Katholieke geloof maar een held was hij niet. Terwijl den Bosch volledig in katholieke handen was, vluchtte hij naar Kleef. Daar greep hij evenals Sonnius dit indertijd had gedaan naar pen en inktpot en schreef een verhandeling over oorzaak, aanvang en verloop der troebelen. Het einde der troebelen kon hij niet meer beschrijven, toen in het najaar van 1579 zijn kansen zo verbeterden dat hij zonder risico in den Bosch kon terugkeeren, stierf hij.
Telkens stak men op het stadhuis de koppen bijeen, waar bleef het geld voor de Duitse troepen?
Begin Augustus inde men nog *f* 700, het was een druppel op de emmer, er was nog bijna vijftig duizend gulden te kort voor de laatste termijn. Naast de financieele moeilijkheden dreigden ook de troebelen met de protestantsche rustverstoorders.

Zij hadden besloten op 29 Augustus met het slaan van 12 uur gewapend op straat te komen, zij zouden te gelijk de Hinthamer en de Vughter poort openen en Staatsche troepen binnenlaten.
De Duitsers waren echter op hun hoede, sterke patrouilles doorkruisten de straten die op de poorten uitliepen. Gewapend wachtten de hervormden het slaan van twaalf af maar op de Vughter dijk waagde zich niemand buiten de deur en zij die zich in de Hinthamerstraat vertoonden, werden met groote overmacht uiteengedreven, de poorten bleven gesloten.
De Duitsers zonden een vaandrig om met Don Juan te overleggen, op de markt groeven zij een groote schans met zware borstweringen, op de hoeken plaatsten zij het geschut dat zij aan de gilden hadden ontnomen, het bestreek de straten, die naar de markt leidden.
Zij vorderden alle rogge van de gevluchten bisschop op, daarna de voorraden van de stad en van de burgerij, ten einde raad werd de pensionaris naar Geertruidenberg gezonden om raad te vragen aan de Prins.
Deze verwees hem naar de Staten Generaal en deze benoemden twee afgevaardigden, de Graaf van Hohenlohe en de Heer van Champagny, de broeder van de kardinaal de Granvelle. Zij zouden met de Duitsers beraadslagen.

Men had een betere keus kunnen doen voor deze vredestichters. Hohenlohe had nog zo kort geleden getracht Den Bosch te overrompelen. Hij was dus een uitgesproken vijand van de Duitsers en Champagny had juist de bezetting van Wouw vermoord. Daarna was hij voor Bergen op Zoom verschenen waar hij achter de rug om van Fugger gemeene zaak had gemaakt met diens soldaten die hun kolonel aan hem hadden uitgeleverd.

Zij legden aan de soldaten het volgende plan voor: Men zou aan de mannen zes maanden soldij uitbetalen. en hen daarna wegzenden. Voor de rest van het bedrag zou men een schuldbekentenis geven aan de commandant, aan hem zou men later het restant uitbetalen.
Nauwelijks hadden de Duitsers van dit plan gehoord of zij liepen te hoop; boven hun luide gesprekken uit klonk de kreet "verraad", dreigend stonden de verbeten gezichten, in doodsangst wachtte de bevolking van den Bosch de komende nacht af. Wat had het gegeven dat men zijn zilverwerk had afgestaan, welk nut had het gehad dat Bacx duizenden guldens had voorgeschoten als de troep nu toch aan het rooven sloeg en bij de burgerij het geld weghaalde, dat niet goed-schiks was uitbetaald?
De mannen achtten zich door de burgerij en door de eigen officieren bedrogen. Wie waarborgde hun dat de stad later het ontbrekende geld zou uitbetalen? De soldaat werd. altijd slecht betaald, telkens moest hij zijn achterstallige soldij onder bedreiging opeisen. En zag men hem thans voor zo goedgeloovig aan? Zou de stad werkelijk later zonder eenig dreigement voor betaling zorgen?
In dit allergunstigste geval zouden de commandanten het geld opstrijken, zij zouden er niet aan denken het verder te zenden aan de mannen, die na hun ontslag elders weer dienst zouden nemen en zich overal heen zouden begeven waar de werftrom werd geroerd en waar strijd werd gevoerd.
De mannen hokten bijeen, zij wilden de verraders voor zijn, maar waar schuilde dat verraad? Was er werkelijk verraad in het spel? De geheelen nacht hielden zij hun opgewonden besprekingen, de poorters hadden, op het ergste voorbereid, deuren en luiken gegrendeld.

Waar moesten de Duitsers het verraad zoeken? Natuurlijk bij de geuzen en bij hen die met de geuzen heulden. Waren er in den Bosch niet vele jonge mannen teruggekeerd die kort geleden dienst hadden gedaan om de Spaansche wapenbroeders uit het land te verdrijven?
Hadden niet vele Bosschenaars onder Immerzeele gediend? Natuurlijk loerden zij op de kans om Spanjaarden en Duitsers te verdrijven. Daar zou het verraad schuilen, die mannen moesten ontwapend en hun huizen doorzocht worden.
Het was 9 September vier uur in de morgen toen het gezin van Bacx werd opgeschrikt door het dreunen van bijlslagen op de poort en het kraken van splinterend houtwerk.
Met verhitte koppen drongen de kerels het huis binnen, zij grepen wapens en harnassen, zij snuffelden naar papieren en verdwenen met hun buit, om elders naar andere schuldigen te zoeken. Dagenlang duurde de furie, er vielen dooden, meer dan drie honderd burgers werden gewond en het was een wonder dat Bacx en zijn zonen er met het verlies van hun wapenen afkwamen.
Ook in de schuttersdoelen waren zij doorgedrongen, zij hadden er geen wapenen gevonden, maar de banieren hadden zij weggehaald en in baldadigheid op de wallen geplant.
10 September kregen zij brieven van Don Juan, hij ontsloeg hen van de eed aan de koning gedaan. Waarom deed hij dat? Had hij dien brief wel echt geschreven? Was het een streek van Hohenlohe om hen tot heengaan te bewegen? Opnieuw zakte den Bosschenaars de moed in de schoenen. Deze mannen, door Don Juan ontslagen, waren aan niets meer gebonden en de kans dat zij zichzelf recht zouden verschaffen was inderdaad zeer groot.

Juist op dien dag kregen zij een bericht dat de rust deed terugkeeren. De Staten Generaal schreven dat zij met hen in onderhandeling zouden treden: dadelijk zou men hun zes maanden uitbetalen, de stad zou bovendien twee maanden soldij voorschieten. Twee maanden zouden in laken worden uitbetaald, daarna zouden zij de stad moeten verlaten en als bewijs van goede trouw zou men hun gijzelaars medegeven. Alle geleende panden zouden zij terugkrijgen, het geld dat daarna beschikbaar kwam, zou gebruikt worden om de schulden af te lossen, waarvoor zij de panden reeds te voren hadden teruggekregen en de Staten zouden commissarissen aanwijzen die hen over de Maas zouden voeren, waar zij dan ontslagen zouden worden.
21 September verlieten de Duitsers de stad, op de wallen en bij de poorten was de bevolking samengestroomd, met een gevoel van innige verlichting zag men de mannen afmarcheren die zoveel beroering hadden gebracht en die nu tevredengesteld in alle orde afmarcheerden nadat zij aan de burgerij de wapens hadden teruggegeven.
De taak van Hohenlohe en Champagny was hiermede afgelopen, het waren twee mannen die door omstandigheden tot samenwerken waren gebracht maar die verder als tegenstanders tegenover elkaar stonden. Champagny bleef de trouwe katholiek en aanhanger van zijn koning. Zijn taak was slechts geweest de muiters te verdrijven en de Duitsers tevreden te stellen. Hohenlohe daarentegen was en bleef de rechterhand van de Prins, het diepgaande verschil tusschen beide mannen kwam zelfs in dit korte oogenblik nog aan het licht. Toen Champagny het accoord met de Duitsers had gesloten, eischte hij dat het stadsbestuur het eeuwig edict zou onderteekenen.

Het hield in, dat daardoor de hervormde godsdienst zou zijn uitgesloten, de magistraat aarzelde even, maar hij liet de heren geen tijd; als zij niet teekenden riep hij de Duitsers terug.
Met een zucht teekende men, maar toen Hohenlohe de volgende dag met enige kapiteins in de stad kwam, ontsloeg hij de magistraat van de eed, op het eeuwig edict af gelegd.
Hohenlohe had dien dag nog iets anders geleerd. De magistraat had genoeg van vreemde en van geuzengarnizoenen, onverwijld waren de schutterijen weder bewapend, zij hadden de poortwachten betrokken, en ondubbelzinnig legde men Hohenlohe uit dat hij voor zijn persoon in de stad welkom was maar dat geen van zijn soldaten een voet binnen de poort zou zetten.
Hij zag dat de meerderheid der bevolking koningsgezind was, slechts met list kon men beproeven Staatsche troepen in de vesting te brengen.
Hohenlohe logeerde hij de weduwe van Jasper van Eijck, waar hij voor het eerst kennis maakte met haar zoon Goyaard en met de zonen van Bacx, zij grepen deze gelegenheid aan, hopend door zijn voorspraak hun particuliere belangen te dienen.
Zij hadden niet misgerekend, spoedig zou hij hun de verlangde steun verleenen. Ook maakten zij kennis met kolonel Ysselsteyn wiens troepen in Hedel en Orthen lagen. Hij had geen enkele poging gedaan om troepen in de stad te brengen, loyaal ging hij met de magistraat om. Uit dankbaarheid gaf deze hem een hengst ten geschenke die men daartoe van Simon Bacx had gekocht.
Oogenschijnlijk zouden den Bossche schutters nu samenwerken, maar tusschen de mannen uit de vendels gaapte dezelfde kloof als tusschen Hohenlohe en Champagny en nimmer zou deze overbrugd worden. Steeds zouden in het vervolg de hervormde schutters bereid zijn, de

geuzenvendels binnen de stad te brengen, steeds zouden de katholieken waakzaam blijven om dat te verhinderen.

Heusden contra den Bosch

Op enkele uren gaans van den Bosch lag aan de Maas het tot Holland behorende stadje Heusden.

Sedert de brand van 1572 lag het vrijwel in puin, niemand had geld of moed gehad de verhrande huizen weder op te bouwen of in deze tijden van werkeloosheid een nieuw bedrijf te beginnen.
Het stadhuis was evenmin opgebouwd, slechts de oude kerk van Sinte Catrijn was zo goed en zo kwaad als dat met de gebrekkige geldmiddelen ging, weer voor de dienst bruikbaar gemaakt.
Binnen de grachten lag de gordel van steenen muren, waarin van afstand tot afstand een middeleeuwsche ronde wachttoren uitsprong.
Het oude stadje sliep totdat betere tijden of het wapengeweld het zouden doen ontwaken, slechts drie poorten verbonden het met de buitenwereld, de Herpensche poort met den Bosch, de Oudheusdensche poort opende de weg naar Antwerpen,
de Wijksche poort was de verbinding met Gorkum. .
Het beetje handel en vertier dat er was, concentreerde zich op de breede Hoogstraat die tevens als markt werd gebruikt.
Buiten het stadje lag het kasteel, door de bevolking de "burcht" genoemd, het was oud en bouwvallig en dreigde evenals de stad in puin te vallen. Het had twee groote torens die in de gracht uitgebouwd waren, de grootste toren, waaraan geslachten hadden gewerkt, tot deze door Jacoba van Beieren was voltooid, had een hoog en spits dak.
Voor het kasteel lag het burchtplein, waar de schutters oefenden en de jeugd speelde, achter het kasteel binnen de slotgracht lag de

boomgaard. Evenals den Bosch had Heusden te lijden gehad van de afpersingen der soldaten; sedert de troepen van Holstein de stad hadden ingenomen waren zij opgevolgd door Duitsers, Spanjaarden, Albanezen en Walen in bonte volgorde.

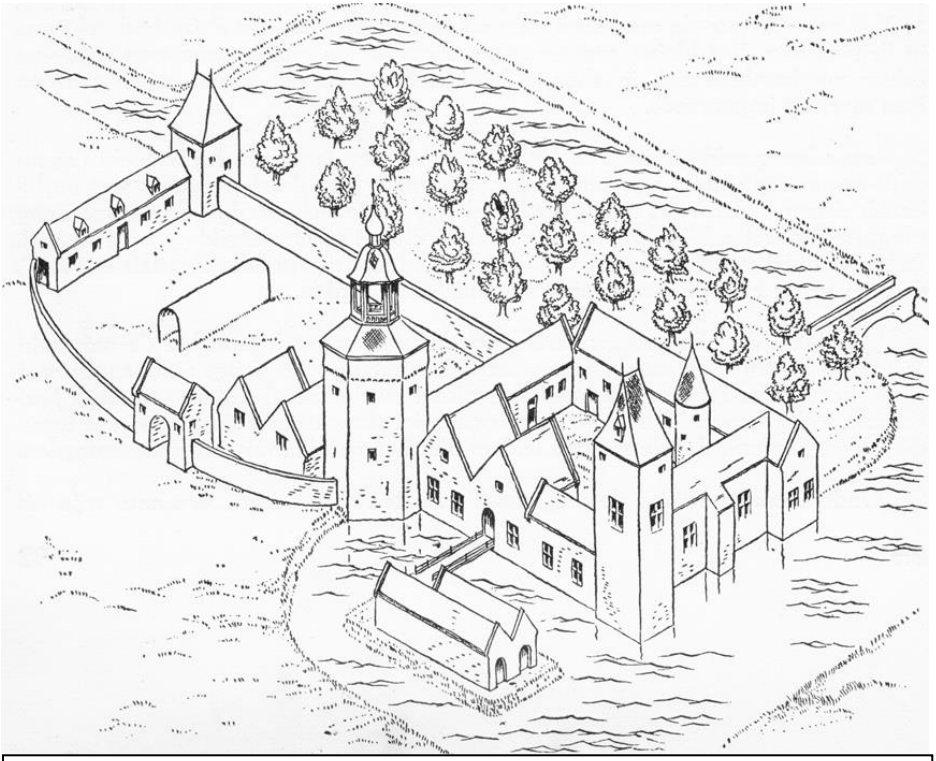

Het kasteel van Heusden

In 1574 had Antoine Grenet met een vendel Walen de Duitsers afgelost. Hij was er gebleven tot na de Pacificatie van Gent doch toen de Staten Generaal troepen wierven en niemand zijn mannen betaalde, was Grenet afgemarcheerd naar het Walenland en niet vervangen. Toen de stad geheel aan zichzelf was overgelaten, hadden de twee vendels schutters, de oude schuts van de voetboog en de jonge of kolveniers de taak overgenomen, zij hadden in de bewaking voorzien.

24 September 1577 had de magistraat afgevaardigden naar de Prins gezonden om op grond van de Pacificatie een overeenkomst te sluiten. Dit was 3 December in Antwerpen geschied, en 22 December hadden edelen, ridderschap en steden van Holland het besluit bekrachtigd.
De inwoners mochten de katholieken godsdienst blijven belijden, binnen de stad mocht niets gebeuren in strijd met de godsdienstvrede, de hervormden moesten de geestelijken met hun goederen, kerken, kloosters en kapellen ongemoeid laten. Verrder mocht niemand in de uitoefening van zijn godsdienst worden gehinderd of naar zijn geloof worden onderzocht, alle ambtenaren zouden hun functie blijven vervullen en de stad zou geen garnizoen behoeven in te nemen tenzij tot werkelijken dienst van het land of tot bescherming van de ingezetenen. Zelfs in dit geval van noodzaak zou eerst de goedkeuring van de magistraat worden gevraagd.
Van nu af zou Heusden onverbrekelijk aan Holland zijn gebonden, het kwam te staan onder de Staten van Holland en zou aan dat gewest belasting betalen. Geheel volgens deze bepalingen begaf de stad zich onder de bevelen van de Prins van Oranje.
Evenals elders ademden de overeenkomsten die de Prins sloot een geest van verdraagzaamheid, die niet bij dien tijd behoorde, de mannen, die zijn overeenkomsten moesten uitvoeren waren daartoe niet in staat, zij waren of goed katholiek of zij hadden zich met levensgevaar aan de kerk ontworsteld en het begrip verdraagzaamheid, dat Christus had gepredikt, was hun vreemd gebleven.
Zo zou het ook met Heusden gaan. Oorspronkelijk had de stad slechts weinig hervormden gekend, het waren volgelingen geweest van pastoor Johannes van Andel uit Genderen, wiens leering van de katholieke leer afweek, en van Heer Aelbrecht die had gepreekt in de

kapel van de voorstad op de Wijksche dijk. De schout had opdracht gekregen de beide mannen te vangen, maar zij waren tijdig gewaarschuwd en gevlucht.
Thans konden de hervormden terugkeeren en naast de katholieken in vrede hun godsdienst belijden.
De regeling was niet naar de zin van de schout, hij verliet de stad. De Staten van Holland achtten het dringend noodig deze aanwinst van Hollandsch gebied te beschermen en tevens te voorzien in de rechtspraak.
Op voorspraak van Hohenlohe en van de Prins benoemden de Staten 15 Februari 1578 Johan Bacx tot gouverneur van Heusden en daar de stad vrij zou zijn van garnizoen, werden de troepen ter sterkte van 50 man op het kasteel dus buiten de stad gelegd.

Bacx was dus commandant van deze voetknechten en kort daarop werd hij ook benoemd tot drossaard. Dit laatste was feitelijk in strijd met de privilegiën, immers Bacx was Brabander, dus mocht hij die functie niet uitoefenen in een Hollandsche stad.
14 October werd zijn commando uitgebreid tot 113 mannen.
Johan was de eerste zoon van Jacob, die openlijk de zijde van de Prins koos, de wapenen tegen zijn koning opnam en brak met het katholieke geloof. De breuk met zijn vader was daardoor onherstelbaar geworden, nooit keerde hij in het ouderlijke huis in den Bosch terug.
Hij liet op het kasteel prccken en toen na enigen tijd de katholieken geen gebruik meer maakten van de kerk, werd de preek daar gehouden.
De Zuid Nederlandsche edelen hadden intusschen hun troef tegen de Prins van Oranje uitgespeeld, Matthias was zogenaamd buiten de

voorkennis van zijn vader de Weener hofburcht ontvlucht en 9 October maakte Aerschot in de Staten Generaal bekend, dat de nieuwe landvoogd in aantocht was.
Twee weken later werd de Prins, dank zij de aanhang van het volk tot ruwaard van Brabant benoemd, zij het ook met groote tegenzin van de mannen die de Prins wantrouwden en daarom Matthias hadden overgehaald hierheen te komen. 11 November kwam de man dien men als tegenwicht van de Prins had gekozen, in Brussel aan. Het kleine, magere, onaanzienlijke en onbekwame mannetje was echter voorbeschikt zich in alles te laten leiden door de Prins, wiens persoon hem machtig imponeerde.
20 November speelde Agileus in den Bosch ook een troef uit, hij bedacht dat nu de troepen weg waren, een krachtige bescherming van de stad noodig was en hij haalde Simon Bacx over, een vrijwilligerkorps op te richten, dat '*Die jonge Borst van de schermschoole*' heette en daarom dikwijls het schermersgilde werd genoemd. In het vaandel stond het beeld van Sint Michiel met de spreuk '*Pro aris et focis'*, daarom kreeg het ook de naam van Sint Michielsgilde.

Ofschoon dit gilde zoogenaamd voor allen openstond, trok het de aandacht dat Simon in de eerste plaats om zich verenigde de jonge mannen die met hem onder Immerzeele hadden gediend en dat het daardoor een sterk hervormde inslag kreeg. Metsius waarschuwde niet ten onrechte de magistraat tegen dit korps, zeggend dat de nieuwe leiders niet het welzijn van het volk beoogden. Op Oudejaarsavond zond de magistraat aan de ouden Bacx een aam wijn uit dankbaarheid voor zijn toewijding. Dit simpele bewijs van vriendschap van de zijde van de stadsregering vermocht echter niet

zijn verdriet te temperen, als hij overdacht wat het afgelopen jaar in zijn intiemen kring had gebracht.
Johan had hem verlaten, hij was openlijk naar de tegenpartij overgegaan, hij had gebroken met alles wat de vader eerbiedwaardig en heilig was, Simon was commandant geworden van het schermersgilde, waarvoor de bisschop zelfs had gewaarschuwd en Paul en Marcelis waren lid van dat gilde geworden.
Het streven daarvan was duideJijk: Na de pacificatie waren vele hervormden in de stad teruggekeerd, zij hunkerden ernaar hun godsdienst vrij te kunnen uitoefenen, daarin moesten de schermers hen helpen. Het korps bezat echter weinig· kracht en het lag dus voor de hand dat het zou trachten Staatsch garnizoen binnen te smokkelen. Voor den Bosch bleef het dus nog steeds een periode vol gevaren en de katholieken sloten zich vaster aaneen, zij hielden scherp wacht en bespionneerden ook zo nauwkeurig mogelijk de daden van de schermers. Het jaar 1578 beloofde voor den Bosschenaars evenals voor de andere bewoners van deze landen een tijdperk van onrust te worden.

Op 18 Januari had Matthias zijn plechtigen intocht in Brussel gehouden en de Prins werd tot zijn luitenant-generaal benoemd.
Twee weken later versloeg Don Juan die zich niet had laten wegsturen, de troepen van Lalaing bij Gembloux. De weg naar Brussel lag voor hem open, inderhaast werd de zetel van de Staten Generaal naar Antwerpen overgebracht. In Mei kwamen alle geestelijke personen in den Bosch bijeen, zij legden de eed af, de bevolking hou en trouw te zijn, samen met haar te strijden en desnoods te sterven.

Einde Juni begonnen de katholieken zich onveiliger te gevoelen, Simon Bacx had de katholieke leden uit het schermersgilde ontslagen, de magistraat verdubbelde haar waakzaamheid en regelde nauwgezet de dienst der wachten die door de 15 kapiteins van de burgervendels werden gegeven.
Begin Augustus hadden de schermers medegewerkt om met veel eerbetoon den nieuwen Bossche gouverneur, de heer van Boxtel in te halen. De katholieken hadden liever de heer van Immerzcele gehad doch de hervormden onder Aerts, Agileus, Fverszwijn en Simon Bacx hadden hun zin doorgezet.

In de nazomer was de toestand onbeschrijflijk verward, Don Juan was nog steeds te velde, ten slotte betrok hij door geldgebrek gedwongen het kamp van Bouges, waar hij aan de pest stierf.
Dit verbeterde de toestand niet want hij werd opgevolgd door Parma, de man die zou toonen, niet alleen een bekwaam veldheer te zijn, maar ook een uitstekend diplomaat. Hij was opgevoed in de zelfde school als de Prins van Oranje en even goed onderlegd als deze. Ook in den Bosch was de toestand verward, de hervormden die na de pacificatie waren teruggekeerd, hadden eerst in het geheim in hun huizen de preek aangehoord maar daar de bisschop was gevlucht en het schermersgilde kon rekenen op de steun van de gouverneur, barstte de bom.
Op 7 September 1578 maakten zij zich meester van de Sint Pieterskapel in het Ortheneinde, zij begonnen daar te preeken, de volgende dag namen zij ook de Sint Jacobskapel in bezit.
Maar al durfden zij ook spontaan dergelijke feiten bedrijven, zij wisten zelfs met den volledigen steun van de schermers ver in de minderheid

te zullen blijven en zij hunkerden dus naar de komst van een Staatsch garnizoen.
Tegen 11 September was een complot gesmeed, Johan Bacx had de troep uit Heusden daarvoor beschikbaar gesteld, bovendien zou de Heer van Lokeren, de zoon van de gouverneur buiten de poort met drie vendels gereed staan. Inderdaad verschenen op dien dag de hervormden gewapend aan de poort die zij wilden overrompelen. De katholieken waren evenwel daarop bedacht en hun waakzaamheid werd beloond; de wethouder Herman Colen snelde met een troep gewapenden te hulp. Er werden rake klappen uitgedeeld, enkelen sneuvelden, de katholieken behielden de overhand, de poort bleef gesloten en de mannen van Johan Bacx keerden onverrichterzake naar Heusden terug.
Dit gewapende optreden had de aandacht getrokken van de Staten Generaal en Leoninus werd gezonden om de gemoederen tot bedaren te brengen. Samen met de gouverneur nam hij op 4 October de oude schutters de eed af op de religievrede.
Ter wille van de zo dringend noodige samenwerking, werd aan de hervormden vergund, te preeken in de kerken waarvan zij zich hadden meester gemaakt en bovendien in Sint Cornelis en in Sint Anna. Over en weer beloofde men het gebeurde te vergeven en te vergeten.

De nieuwe richting toonde zich ook in de magistraat, er waren nu vier hervormde schepenen, Dirck Aertsen, Gerard Prouninck van Deventer, Jan Monix en Reinier Everswijn. Daartegenover stonden vijf katholieken, maar de felste van hen, de president-schepen Bloeymans was bijna altijd afwezig als afgevaardigde in Antwerpen.
Ook de gouverneur toonde openlijk zijn hervormde gevoelens. Op 9 November volgde hij met zijn gezin en met verschillende notabelen de

preek in de Sint Jacobskerk. Onder de aanwezigen waren ook Simon, Paul en Marcelis Bacx, Everswijn, Agileus en Prouninek van Deventer en na afloop verenigden z.ij zich aan het Heilig avondmaal.
Eind November kozen de hervormden drie voormannen: Agileus, Arent Jeronimus en Andries van Boxtel, namens de hervormden bezwoeren zij voor de schout de religievrede.
Tegen het einde van dat jaar had men in de Nederlanden vier verschillende regeringen. Matthias met de Prins in Antwerpen. Johan Casimir, de fellen Calvinist, medestander van de Prins in Brabant, Anjou in Henegouwen en Parma in het Zuidoosten van het land. In het laatst van het jaar legde Anjou zijn taak neer, noch uit Frankrijk, noch uit Engeland kreeg hij enige hulp, hij ging naar zijn land terug.

Uit al die tegenover elkaar staande wenschen en wereldbeschouwingen kristalliseerden zich twee partijen, de Noordelijken, die tot de overtuiging kwamen nooit de vrijheid van godsdienst, die zij als levenseisch stelden, goedschiks te zullen krijgen en de Zuidelijken, die het katholieke geloof onvoorwaardelijk trouw wilden blijven. Neigend tot de vrede met de koning sloten deze laatsten zich aaneen in de Unie van Atrecht.
Twee weken later werd door de noordelijken de Unie van Utrecht gesloten, waardoor de schoone toekomstdroom van de Prins, nog eens alle gewesten in een Generale Unie te verenigen, voorgoed was vernietigd.
Tusschen het gebied der noordelijken en zuidelijken lag den Bosch in de uiterste noordelijke uitloper van Brabant, waar de aanhangers van beide politieke groepen onder aanroeping van Gods heiligen naam zwoeren elkaars overtuiging te zullen eerbiedigen. Nooit zouden zij echter in staat zijn, dien eed gestand te doen. Deze keer kwamen de

klachten het eerst over de katholieken. Men verweet pastoor Gerard Beukelaer, zich op onbehoorlijke wijze over de hervorming uit te laten. Hij had diegenen, die naar die duivelarijen luisterden, voor eeuwig verdoemd verklaard en hen die dit toelieten zou het evenzo vergaan.
Hij werd wegens verstoring van de religievrede voor de magistraat geroepen, erkende de woorden te hebben gesproken, zeide daarmede te zullen doorgaan en was bereid zijn bloed ervoor te offeren. Hij weigerde het preeken te staken, zeggend dat het de Geest des Heren was die uit hem sprak.
De magistraat zat ermede in, wist geen beslissing te vinden maar de heer van Lokeren, de zoon van de gouverneur die de functie van zijn vader tijdelijk waarnam, hakte de knoop door en liet de pastoor door zijn hellebaardiers buiten de stad brengen.
De schout van Brecht, dit hoorende, trok er met zijn dienaars op uit, onder hun bescherming kwam de pastoor in de stad terug waar hij zijn opruiende preeken vervolgde.

De gespannen toestand in de verschillende gewesten maakte dat Holland maatregelen nam tot versterking van zijn grenzen. Heusden, de grensplaats die nog een middeleeuwsche omwalling had, moest geheel worden gemoderniseerd en van bastions voorzien. Bovendien werden negen vanen ruiters in de buurt gelegd, twee vanen lagen tusschen Heusden en Gorkum, hij krachtig doorstooten van de vijand moesten zij binnen Heusden terugtrekken.
De katholieken in den Bosch, begrijpend dat het gevaar steeds van de zijde van Holland dreigde, zonden voortdurend spionnen naar Heusden om daar de toestand op te nemen.

Begin Juni hing er iets onbestemds in de lucht, de spionnen hadden gemeld dat er iets op til was, de katholieken keken scherper uit dan ooit.
Het was 2 Juni, de schermers waren op wacht. Er werd van alles gefluisterd: de katholieken liepen gewapend langs de straten, zij durfden niet aan het werk gaan, zij klitten samen, liepen over de wallen, gluurden naar buiten, hielden voortdurend de poort-wachten in het oog.
Er was reden toe, zij vernamen dat Johan Bacx met zijn mannen in Vught en Dongen lag. Wel zeiden die mannen op weg naar Maastricht te zijn, maar niemand geloofde het, natuurlijk was het op den Bosch gemunt.
Hier en daar in de buurt van de stad brandden geheimzinnige vuren. Waren het teekenen van verstandhouding? De katholieken hadden hun spion Janne Suyskens met een handlanger naur buiten gestuurd, hij lag al twee dagen en twee nachten op de loer, maar kon niets positiefs te weten komen.
De dag en de nacht gingen voorbij, maar toen op 3 Juni de schermers zouden worden afgelost, bleven zij gewapend in hun herberg bijeen. De katholieken verzochten hen naar huis te gaan, maar zij weigerden en hier en daar vertoonden zich gewapende hervormde schutters op straat.
Duidelijker konden zij hun plannen niet kenbaar maken, van katholieke zijde liep men ook te wapen en elke poging tot overrompeling was voorkomen. Toen ook de derde dag voorbij ging zonder dat de hervormden enige kans kregen hun opzet te volvoeren marcheerde Johan Bacx met zijn mannen naar Heusden terug.

Den Bosch en de Unie van Utrecht

Lang had de Prins geweifeld voordat hijzelf de Unie van Utrecht onderteekende, het maakte de breuk tusschen Noord en Zuid onherstelbaar en nu wilden de hervormden in den Bosch zich ook bij de Unie aansluiten.
De. kans dat een aansluiting zou gelukken was uiterst gering, zij werd zelfs nog kleiner, toen 1 Juli het bericht kwam dat Parma Maastricht had ingenomen en dat hij met zijn troepen in aantocht was. Voor den Bossche hervormden gold het: “Nu of nooit".
De schermers wilden uitrukken om in de buurt alle dijken door te steken en de bruggen onklaar te maken, maar de overige hervormden smeekten, hen niet in de steek te laten.
De katholieken gunden zich geen oogenblik rust meer, een paar dagen geleden hadden twee leiders van de schermers in de trekschuit van Bokhoven naar den Bosch gezeten, zij hadden hardop gepraat met de gouverneur en zich erop beroemd binnenkort alle papen uit de stad te zullen jagen.
Misschien was het grootspraak geweest tegenover Bloeymans, die ook in de schuit zat en dien men van tijd tot tijd daarbij eens met opzet had aangekeken, in deze tijden van spanning was er zo weinig noodig om onrust te stoken, niemand had vertrouwen in de godsdienstvrede, noch in de mannen, die de eed daarop hadden gezworen.
Na de val van Maastricht steeg de onrust van uur tot uur, eigenlijk ging niemand meer rustig aan het werk, men zat bijeen in de herbergen van de schuttersvendels, men droeg doorloopend harnas en wapenen, de kleine dikke Agileus liep met een groot slagzwaard rond en vertelde aan ieder, die naar hem wilde luisteren dat dit de dag was, waarnaar hij altijd had verlangd. Voordat de avond was gevallen, zou hij zijn zin

hebben, al moest hij er zijn hals aan wagen: dien nacht zou geen Bossche paap meer op zijn bed slapen. Inderdaad zetten de hervormden hun plan door, zij verschenen voor de magistraat en eischten toetreding tot de Unie. De heren praatten tegen, durfden niet te weigeren maar zochten een uitvlucht, zij wisten niet precies wat er in de Unie stond en moesten zich eerst daarvan op de hoogte stellen. Agileus begreep zeer goed dat men tijd wilde winnen, elk volgende uur was Parma met zijn leger dichterbij. Hij werd boos en verweet de heren niet waard te zijn in de magistraat te zitten als ze dat niet wisten, indien hun voorgangers ook zo waren geweest zou den Bosch altijd een boerendorp zijn gebleven.
Agileus had een kortstondig succes, onder de druk der hervormden en schermers gaf de stadsregering toe, de Unie werd aangenomen en van de pui van het stadhuis af gelezen.
Door alle eeuwen heen hebben de mensen een overdreven waarde gehecht aan verdragen. Welk nut had het voor de hervormden zo op het nippertje hun zin door te drijven, nu zij toch geen troepen bij de hand hadden om die oogenblikkelijk binnen de stad te brengen?
Nog altijd waren de katholieken in de meerderheid, Parma was in opmarsch, wat gaf een beslissing die dadelijk kon worden herroepen?

Zoo zou het ook hier gaan. Gedurende het voorlezen waren van alle zijden de gewapende burgers komen aanlopen, nu verzamelden de katholieken zich om Herman Colen voor de herberg "Het gulde lavoir".
De schermers zochten steun bij elkaar en kwamen bijeen voor de herberg "De regenboog", het doel was bereikt maar zij gevoelden zich allerminst als overwinnaars.

Plotseling klonk de stem van Colen boven alles uit. Hij riep: “Vooruit mannen, wij zullen aan de heren zeggen, dat wij nimmer een van de punten van die Unie zullen opvolgen".
Aan het hoofd van zijn aanhang marcheerde hij naar het stadhuis. Er viel een schot. Was het ongeluk of opzet? Wie had het gelost? Niemand wist het, ieder dacht aan verraad, in een oogwenk waren beide partijen slaags.
Deze burgers van de zelfde stad, slechts van elkaar gescheiden door de godsdienst der verdraagzaamheid, bevochten elkaar als vijanden.
Uren lang werd er geschermutseld, geen van beide partijen kon de overhand behalen, geen van beide durfde heen te gaan en zich te verspreiden, allen hadden het gevoel dat hun behoud afhing van het samenblijven.
Gewapend bleven zij tegenover elkaar slaan, tot om zeven uur de Heer van Vladeracken van het huis Hemert met enige gewapende mannen door de boompoort de stad was binnengekomen en op de markt verscheen.
Onmiddellijk ontbrandde de strijd opnieuw en na een uur hadden de katholieken de overwinning behaald.
Terwijl de goedwilligen uit angst voor erger deuren en vensters hadden gesloten en God hadden gesmeekt een einde te maken aan dezen strijd, waren de hervormden van de markt verdreven, velen waren in het gevecht gedood, velen gewond, weer hadden de hervormden de strijd verloren, maar toen beide partijen ten slotte in rustige bezonkenheid in hun eigen woning waren teruggekeerd, vroegen ook de katholieken zich af, wat zij met deze overwinning hadden bereikt.
Parma was in aantocht, er zou voorgoed een einde komen aan het intrigeeren van de protestanten, maar juist dat straatgevecht zou voor hem een reden zijn, de stad van een Spaansch garnizoen te voorzien;

als dat zo was had men met deze overwinning het paard van Troje binnengehaald.
De hervormden begrepen dat zeer veel katholieken deze consequentie van hun overwinning zeker niet wenschten en daarom verschenen zij de volgende morgen nog eens voor de magistraat en bepleitten het binnenlaten van een enkel Staatsch vendel. Het zou slechts dienen tegen de vijand, het zou ook binnen de stad de veiligheid kunnen bewaren, de rust zou worden hersteld, de rechtspraak zou verzekerd zijn en de magistraat zou weder door ieder worden gerespecteerd.
Het klonk zo mooi, maar de katholieken wilden niet toegeven, zij wisten bij ervaring dat het garnizoen niet de boom was, waarvan men zulke schoone vruchten plukte.
Men beraadslaagde met burgers en schutterijen, de meerderheid bleef weifelen, men kon troepen aanvragen, die dan in de buurt van de stad konden worden ondergebracht en binnengeroepen als men hun hulp behoefde doch voorlopig moest men trachten met eigen krachten de orde te handhaven.
De katholieken bleven dus op hun stuk staan, zij wenschten geen aansluiting bij de Unie. En toch? Als Parma eiste, dat men een Spaansche bezetting zou innemen?
Terwijl de magistraat hierover napraatte, verscheen de trompetter van Parma voor de poort, in naam van de veldheer eischte hij de stad op.
De bevolking kwam op de been, de gouverneur besloot in overleg met het stadsbestuur dat toch aan de kolonel van de Schotsche troepen zou worden gevraagd enkele vendels te sturen.
Er werd een koerier geroepen en men begon met het schrijven van de brief hoewel met een bezwaard hart. Toen juist op dat oogenblik een luitenant werd aangediend die aanbood een vendel uit den Briel

binnen te brengen, gaf men daaraan de voorkeur boven de vele Schotsche vendels.

De gouverneur had echter reeds voor het uitbreken van de troebelen aan de Staten geschreven dat de stad de zijde van de Unie had gekozen, hij verzocht onverwijld troepen te zenden om de stad tegen de aanrukkenden Parma te verdedigen.
De Staten wezen Kater en de Leur aan, die met hun vendels in den Briel lagen. De uren verliepen. de Staatsche troepen kwamen niet opdagen, uur na uur kwam Parma dichterbij en de hervormden zagen hun laatste hoop vervliegen. Velen, die elf jaar en langer hadden rondgezworven, verkozen een tijdigen uittocht en vernieuwde ballingschap boven het lot dat hun wachtte als zij in den Bosch bleven.
Grote aantallen verlieten de stad, zij gingen naar Heusden, Woudrichem, Dordrecht, Bommel en Utrecht. In al die plaatsen was men toegetreden tot de Unie, daar kon men vrij verder leven.
Ook de drie predikanten gingen heen, drie van de vier schepenen volgden hun voorbeeld, de vierde was te ziek om te vluchten, hij stierf enkele dagen later. Voor de derde maal trok Agileus in ballingschap en meer dan duizend burgers vergezelden hem op deze uittocht.
Met elken hervormde die de stad verliet, nam de macht van de katholieken toe en werd het voor deze laatste partij gemakkelijker de rust te handhaven.
Toen dan ook Kater en de Leur in opdracht van de Staten voor de stad verschenen werd hun het betreden van de stad geweigerd.
5 Juli deden de schermers een wanhopige poging vijf vendels Schotten, met welke zij in correspondentie waren, binnen de stad te smokkelen, maar hun kansen waren verkeken.

Snel nam de macht der katholieken toe, 8 Juli kregen de hervormden vergunning vrij met hun gezin en roerende goederen heen te gaan, terwijl werd bepaald dat het schermersgilde niet meer op wacht mocht komen. Bovendien werden alle kapiteins der burgervendels die buiten voorkennis van de magistraat waren benoemd weder ontslagen.
24 Juli ontbond men het gilde der schermers, Simon Bacx verliet met vrouw en kind de stad en vestigde zich in Antwerpen, waar hij het volgende jaar stierf.
Zijn weduwe hertrouwde later met Johan van Rijswijck, zijn enige zoon Johan zou later eveneens de wapenen dragen en medevechten in de strijd voor de onafhankelijkheid.

On enkele dagen waren de kinderen van Bacx heengegaan, geen hunner zou ooit het ouderlijke huis weder betreden; door allen verlaten zouden de ouders ten slotte in hun stervensuur alleen zijn, de strijd om vrijheid van geloof zou dan nog lang niet ten einde zijn gestreden.
Alleen waren zij achtergebleven in het groote huis, slechts Goyard van Eijck en Heijlwig hadden hun kleine dochtertje Margaretha in handen van de grootouders achtergelaten.
Allen waren tot het kettersche ongeloof overgegaan en geknield voor het Mariabeeld zwoer de oude grootmoeder het kindje op te voeden tot een trouw lid van de moederkerk.
Den Bosch was weder van hervormde elementen gezuiverd en de overblijvenden waren evenals de malcontenten in de Zuidelijke Nederlanden bereid zich met de koning te verzoenen.
20 December 15 79 geschiedde dit inderdaad, men sloot zich aan bij de regeling zoals die in Keulen was vastgesteld, men zwoer de koning als Hertog van Brabant trouw, men beloofde de stad te bewaren tegen

alle vijanden en rebellen en alleen de katholieke godsdienst zou voortaan worden beoefend. Men zou de koning in alles onderdanig zijn en als belooning daarvoor behield de stad haar privilegiën. De burgers zwoeren trouw aan de magistraat, die het gezag van de koning verlegenwoordigde.
De man, die dit alles had weten te bereiken was Jan van Lynden, abt van Sint Geertruijd te Leuven, hij had de belangen van de stad bepleit bij de hertog van Terra Nova, de gezant des konings in Keulen en hij had voor den Bosch bovendien de groote gunst weten te verwerven, niet verplicht te zijn een Spaansch garnizoen te ontvangen.
Met groote plechtigheid was die eed gezworen, de laatste hervormden waren de stad ontvlucht en hun achtergelaten goederen werden verbeurd verklaard,
1 Juli was voor de katholieken als het ware een dag van zuivering, van wedergeboorte geweest, en voortaan werd op dien dag een groote processie gehouden, waarbij op de markt een altaar werd opgericht.

Onderdaad waren binnen de stad de godsdiensttwisten beslecht, maar dacht men heusch daarmede afgedaan te hebben met de poorters die in hun drang naar gewetensvrijheid de stad waren ontvlucht en wier goederen waren verbeurdverklaard?
Dacht men werkelijk dat die mannen niet wilden terugkeeren naar de plaats, waar zij geboren waren en dat zij zich zouden neerleggen bij het verlies van hun wederrechtelijk ontnomen eigendommen?
De ballingen leefden op korten afstand van de stad, zij zonnen op wraak en jarenlang zou men dag en nacht moeten waken, terwijl het leven in de stad steeds moeilijker werd en de handel zich verplaatste naar de vrijgeworden gewesten.

De strijd om den Bosch

Het werd een wedstrijd tusschen Heusden en den Bosch, den Bossche spionnen bevonden zich doorlopend in Heusden, de Heusdenaren hadden steeds correspondentie met de enkelen in den Bosch, die hun trouw waren gebleven. Telkens zouden de troepen uit Heusden pogingen aanwenden om den Bosch te verrassen en hunnerzijds stelden den Bosschenaars zich in verbinding met Barlaymont, dien zij trachtten over te halen tot een onderneming tegen Heusden. Pas in de volgende eeuw zou het aan Frederik Hendrik gelukken, de stad blijvend aan de zijde van de Unie te brengen.

Om Heusden beter te beschermen werd Bacx voorzien van groote voorraden buskruit, kogels en lonten; hoewel de magistraat protesteerde en zich op het accoord beriep, werden nog twee vendels daarheen gezonden.
Men achtte het dringend noodig de frontieren van Holland te versterken, omdat de vijand zich overal in de Langstraat, bij Geertruidenberg en bij Heusden vertoonde en voor dit landsbelang moesten de particuliere belangen der Heusdenaars wijken.
Even probeerde de stad weerstand te bieden tegen dat steeds toenemen van de hezetting; toen op 6 September Splinter Helmich, luitenant van Gijsbert Berck met het halve vendel voor de stad kwam, wilde men hem niet toelaten, de volgende dag kwam de andere helft, maar toen na veertien dagen een aanval van de Spanjaarden dreigde, opende men de poorten en liet het vendel van Berck binnen.
Het legerde een nacht in de groote kerk maar werd daarop bij de burgerij ingekwartierd. Als er één schaap over de brug is, voJgen er meer, zo ging het ook hier met de troepen.

Den zelfden dag reeds kwam hopman Stuper met zijn vendel binnen, zijn mannen trokken in de kerk doch werden daarna eveneens ingekwartierd.
De Spanjaarden vertoonden zich in Drunen, Vlymen en Engelen en telkens als de Heusdenaars de schrik om het hart sloeg, waren zij bereid van twee kwaden het minst slechte te kiezen en openden zij de poort voor nieuwe Staatsche troepen.

Om de vijand te verjagen groef men de dijken door maar er werd niets mede bereikt, het water bleef laag. Toen het ten slotte toch hoger steeg was Valdez verplicht zijn mannen verderaf te legeren en toen in het najaar de groote regenval kwam, werden de aanvallers naar Breda overgebracht. Heusden herademde, een deel van het garnizoen werd naar Holland gezonden.
Maar het water bleef stijgen, men kreeg er binnen de stad last van, burgers en soldaten moesten de Potterstraat ontruimen, met kracht golf de en klotste het door de stadsgrachten. De sterke stroom ondermijnde de waltorens, op 13 October viel een toren van de Heusdensche poort in de gracht en de volgende dag verdween de andere toren onder de golven.
Gijsbert Berck, een Utrechtenaar, verbleef het grootste deel van de tijd in zijn vaderstad, het bevel over het vendel liet hij over aan Splinter Helmich, die zelf vroeger een vendel had gecommandeerd en aan wien dit commando best was toevertrouwd.
Nu en dan kwam Berck naar Heusden, waar hij de gast was van Bacx en diens broeders op het kasteel. Ook waren de heren soms zijn gasten in Utrecht, het was een verzetje voor de mannen die ongetrouwd hun dagen sleten op het Heusdensche kasteel.

In Utrecht maakte Johan Bacx kennis met Albrecht van Huchtenbroeck en met diens dochter Maria, een van de mooiste meisjes van het land; kort daarop deed zij als zijn vrouw haar intrede in het nieuwe garnizoen.

Van Heusden uit trachtte men den Bosch te isoleeren, het was reeds haJf Augustus verboden goederen daarheen te zenden en de soldaten uit Heusden hadden opdracht, daarop toe te zien.
Zij hadden die opdracht ruim opgevat en al het vee geroofd, dat zij daar in de buurt hadden gevonden. Voor wie zou het anders bestemd zijn geweest dan voor den Bosschenaars? De Staten vonden die opvatting wel erg ruim, zij waren bang voor weerwraak, zij gelastten de soldaten, de beesten terug te brengen, als zij die streek nog eens uithaalden, zou de schade op henzelf worden verhaald.
4 Augustus 1580 trok Johan Bacx er weer op uit met een deel van zijn garnizoen, aangevuld met veel Bossche ballingen, men zou nog eens trachten de stad te veroveren.
Maar den Bossche spionnage werkte feilloos, reeds in Vught werden de mannen opgewacht door de schutters en door den Bossche stadssoldaten onder Wijnands en Colen; Bacx werd verslagen en moest inderhaast op Heusden terugtrekken. Geleidelijk begonnen de soldaten hun taak weer ruimer in te zien, als zij in de buurt van den Bosch voorraden of vee vonden, werd alles meegenomen en ten eigen bate verkocht. Kwam men te laat om de boeren te achterhalen, die de stad van voorraden hadden voorzien, dan werden voor straf hun schuren en boerderijen in brand gestoken en de laatste eigendommen medegenomen.

In Mei 1581 plunderden de soldaten uit Heusden het dorp Sint Oedenrode. Den Bossche inlichtingendienst had echter de plannen tijdig ontdekt, uit den Bosch snelde de schutterij te hulp en uit Eindhoven kwamen troepen onder Cortenbach. Johan Bacx werd opnieuw verslagen en Marcelis werd gevangen genomen, de buit, die in Sint Oedenrode was behaald. ging weer verloren.
Dank zij zijn jeugd en onbelangrijkheid kwam Marcelis tegen een klein rantsoen vrij [3]).
Nog eens deed den Bosch moeite om Heusden te laten belegeren, maar Barlaymont had geen tijd voor die onderneming. Herhaaldelijk zochten Wijnands en van der Meer, den Bossche schepenen hem in Breda op, zonder dat het gelukte hem over te halen.
Het was niet alleen een spelletje tusschen Heusden en den Bosch, ook de protestantsche Staten van Brabant werkten mede aan een aanslag op de zoo belangrijke stad.
De Hugenootsche kolonel Antoine de la Garde kreeg een klein legertje van ruiterij en voetvolk onder zijn bevelen, men gaf hem enkele kanonnen mede, hij veroverde eerst het huis Baerle en maakte zich meester van Tilburg, in welks omgeving hij het kasteel Broechoven - stamhuis van een tak van het geslacht Bacx - verwoestte. Toen juist op dat moment Breda in Spaansche handen viel durfde hij echter met die sterke stad in de rug, niet verder trekken, bij ging naar Bergen op Zoom terug.

---

[3] De gevangenen waren in die dagen niet het bezit van de Staat maar van de krijgslieden, die hen hadden gegrepen. Losgeld werd dus onderling geregeld, na betaling volgde dadelijk invrijheidstelling.

Sinde Juli 1581 hadden de Staten de Spaansche koning afgezworen en Johan junius, burgemeester van Antwerpen kreeg opdracht den Bosch te overrompelen.
Hij had zich reeds meester gemaakt van Eindhoven en was op het punt voor den Bosch te verschijnen, toen twee van zijn onder-commandanten andere bevelen kregen. Lagarde met zijn Fransen en Stuart met zijn Schotten kregen bevel naar Vlaanderen te gaan, waardoor de troep te zwak werd om de onderneming tegen den Bosch door te zetten, ook hij ging toen weer terug.
In het najaar van 1581 zat de onruststoker Agileus in Heusden op bezoek bij Bacx. Hij was boos omdat de Spanjaarden troepen hadden gelegd in zijn huis in den Bosch, het was al lang geleden, maar hij wilde zich nu eens wreken op Bloeymans, wiens hand hij daarin meende te herkennen.
Hij kreeg enkele soldaten ter beschikking en voerde de pachters van Bloeymans gevankelijk naar Heusden.
Den Bossche magistraat protesteerde bij de burgemeester van Heusden, bij Bacx als kastelein en bij Cleerhagen als commandant van de troepen, natuurlijk kreeg zij geen bevredigend antwoord, maar Bloeymans kon die wraakoefening niet vergeten.
Tot nu toe had Bacx het bevel gevoerd over de troepen die bij afwisseling in Heusden verbleven maar toen men besloot er een vaste bezetting te leggen van drie vendels voetvolk elk van 150 man en van 50 ruiters, was men van oordeel dat hij niet de ervaring had voor een dergelijk commando, te meer daar men uit spionnenberichten meende op te maken dat de vijand op Heusden loerde. Daarom kreeg Hohenlohe in Maart 1582 de opdracht zelf naar Heusden te gaan om daar de leiding te nemen, bovendien was de bezetting intusschen versterkt tot 6 vendels.

Bacx zou dan verder dienst doen als drossaard en kasteelbewaarder. Maar deze regeling was in strijd met de privilegiën, Bacx mocht als Brabander, die functie niet vervullen in Holland.
Hijzelf was bereid dadelijk zijn functie neer te leggen, er werd een viertal opgemaakt, Dirck van Duyvenvoorde, Albrecht van Egmont, Jacob van den Eijnde en Andries van Thienen, waaruit de Prins een keus zou doen.
Bacx kreeg onderwijl order een einde te maken aan het stroopen van zijn garnizoen, de kerels zwierven steeds buiten rond als echte vagebonden, zij kenden geen landsgrenzen, zij stalen bij de boeren op eigen gebied of bij de boeren in het andere gebied. Deze betaalden echter ook aan Staatsche zijde belasting en hadden daardoor van onze regering een sauvegarde verworven. Bovendien werden al die zwervers aan de sterkte van het garnizoen onttrokken, terwijl men ze bij een overvalling dringend noodig had.
Bacx was niet in staat aan dit euvel een einde te maken, de troepen waren slecht betaald en hongerig, zij vonden in die strooptochten een kleine tegemoetkoming voor de slechte betaling. Ook moest niet vergeten worden, dat het soldatenwerk zeer risquant was, de mannen kozen liever de veilige zijde van hun bedrijf, zwaar gewapend konden zij het best tegen een handjevol boeren op en het geld was op die manier gauw en gemakkelijk verdiend.
De regering zag zich dan ook verplicht de boeren te machtigen zich van wapens te voorzien, zij mochten gewapend tegen deze stroopers optreden, hen grijpen en afleveren op de Voorpoort in Den Haag waar zij hun straf niet zouden ontlopen.
Op voorstel van Hohenlohe werd de nominatie die men voor de Prins had opgemaakt voorloopig ingetrokken, Bacx behield de functie van drossaard en kastelein.

Het leven van Bacx was niet prettig, het garnizoen was vermeerderd met een vendel van Willem van Nassau, de soldaten waren op het kasteel gebracht, maar Bacx wilde ze niet in huis hebben. Zij moesten zich maar zien te redden op het slotplein en de bijgebouwen.
De troep was ontstemd, de mannen waren veel liever ingekwartierd bij de burgerij, maar de huizen zaten ook al vol met ingekwartierde mannen.
De twist liep zo hoog dat de soldaten die er geen genoegen mede namen, de trappen beklommen en legerden in de vertrekken, die voor Bacx en zijn broeders waren ingericht.
De Staten waren verplicht een scheidsrechter te sturen, er werd bepaald, dat de troepen telkens zouden omwisselen, inkwartiering en legering op het kasteel zouden elkaar afwisselen, zij die op het kasteel kwamen zouden legeren in barakken die zijzelf moesten bouwen. De boeren moesten sparren, planken en stroo leveren, alleen de officieren kregen een plekje in de eigenlijke burcht.

Duizenden guldens waren inmiddels besteed aan de moderniseering van de vestingwerken, alle belastingen van stad en omstreken werden daarvoor gebruikt.
Ook het kasteel kreeg een beurt, de boeren moesten de grachten uitdiepen, er werden zelfs tevredenheidsbetuigingen gegeven over de gemaakte vorderingen iets dat in die tijden een hooge uitzondering was.
De sterkte van de vesting nam zozeer toe, dat met een geringer garnizoen kon worden volstaan en enkele vendels konden worden weggezonden.
Geregeld kwam Hohenlohe in Heusden, waar hij de meest geziene gast was bij de Bacxen. Hij was een zeer dapper man die volgens zijn

tijdgenoten echter de veldheersgaven miste. Ook dronk hij veel en als hij in gezelschap van vrouwen was, vergat hij alle plichten, zelfs ook het uur, dat hij voor een aanval had vastgesteld. Maar in intiemen kring zoals op het Heusdensche kasteel was hij de welkome en vertrouwde vriend.
Natuurlijk werden er dan weer plannen beraamd voor een overrompeling van den Bosch, waar men nog steeds zijn connecties had.
13 Augustus 1582 werd voor een nieuwe overvalling bestemd en Hohenlohe had gezorgd dat La Garde uit Bergen op Zoom zou meedoen om de troep te versterken. In alle stilte waren de Bacxen uitgerukt, zij plunderden Helmond en Vught maar werden daar verjaagd door den Bossche stadssoldaten onder Adolf van Cortenbach. Als van ouds was de onderneming tijdig aan de tegenpartij verraden. Dus trokken zij terug, maar zij zagen nog kans in Deuteren vee te rooven en een paar boeren als gijzelaars mee te nemen.
Bloeymans trof het niet dat het weer zijn koeien en zijn pachters waren, in woede ontstoken riep hij de magistraat bijeen.

Hij eischte, dat er iets tegen de Bacxen zou worden ondernomen. Zij waren met Agileus de aanleggers van alles, in ieder geval had men hun ouders als gijzelaars in handen.
Bloeymans zag in zijn woede kans de andere schepenen mede te sleepen, er werd gelast dat de oude Jacob Bacx, zijn vrouw en het kleinkind Catharina van Eijck gevangen zouden worden genomen.
De magistraat kon er niet toe komen de trouwen dienaar des konings, de rijken patriciër, die zo dikwijls met zijn geld was te hulp gekomen en van wien bekend was dat hij aan deze daden part noch deel had, in de gevangenis te werpen.

Hij kreeg bevel dat hij noch de leden van zijn gezin de woning mochten verlaten, er werd een wacht voor het huis geplaatst, inboedel en papieren werden doorzocht, alles werd verzegeld.
Toen werd aan Bacx opgedragen een brief te schrijven aan zijn zoons in Heusden en aan Goyaard van Eijck, die zich ook in Heusden bevond. Hij moest zijn zoons gelasten hun ondernemingen te staken en de aangerichte schade te vergoeden, pachters en vee moesten onmiddellijk in vrijheid worden gesteld.
Den volgende dag bracht Bacx de brieven op het stadhuis, maar opnieuw ontbrandde de strijd, Bloeymans nam er geen genoegen mede, de termen waren niet krachtig genoeg, de kerels moesten weten, dat het nu uit moest zijn, anders zou men de ouden Bacx de kop afslaan en dat lichaamsdeel in een zak naar Heusden zenden. Dit moest nu maar eens aan de zonen worden duidelijk gemaakt. Dit ging de anderen toch te ver, wel waren ook zij gebeten op de zonen van Bacx, maar de vader was hun vriend, ieder wist dat het hem en zijn vrouw reeds genoeg verdriet deed, dat hun kinderen de kerk en de partij des konings hadden verlaten.
Zij eischten dat de brief in krasser bewoordingen zou worden gesteld, er werd de waarschuwing aan toegevoegd dat de schepenen desnoods alles zouden verhalen aan lijf en goed van de vader.
De bode bracht de brief naar Heusden en twee dagen later had men antwoord. Het kon de goedkeuring van Bloeymans niet wegdragen, opnieuw eischte hij, dat Bacx een brief zou schrijven, nog rigoureuser en in nog krachtiger termen gesteld, en dat hij ook aan zijn zonen zou gelasten, zich schriftelijk te verantwoorden. Opnieuw deed Bacx hetgeen van hem verwacht werd, hij gevoelde zich diep vernederd, heel zijn leven was hij de loyale ambtenaar geweest, het was zo verbijsterend geweest, toen hij geheel buiten zijn schuld in deze

ellende werd betrokken, waarbij zelfs de soldaten in zijn particuliere leven grepen, zijn brieven lazen en naar bewijsmateriaal tegen hem zochten.
Hij wist dat hij vrijuit ging, nooit zou men een letter vinden, die tegen hem getuigde, met geen woord of gebaar had hij zijn kinderen aangemoedigd, steeds had hij tegen hen partij getrokken en nu werd hij als een medeplichtige gegrepen. Toen hij de tweeden brief had geschreven, vroeg hij, hem uit zijn gevangenschap te ontslaan en de zegels weg te nemen. Bloeymans wilde hiervan niets weten, de zoons van Bacx hadden zijn vee weggehaald, zij waren in Heusden buiten zijn bereik. De enige aan wien hij zijn woede en gevoelens van wrok kon koelen was de vader, hij kon er niet toe komen zich dit zo spoedig te laten ontgaan.
Hoe lang moest dit nog duren? Bacx vroeg het aan de schepenen, die hem welgezind waren en die hem kwamen bezoeken.
Hoe lang moest ook zijn vrouw hieronder lijden?
Men kwam langzamerhand tot de overtuiging dat Bacx door de daden van zijn kinderen al zoveel had geleden, dat men zijn leed niet noodeloos mocht verlengen. Men eischte nu van hem, een verklaring af te geven, dat hij in zijn brieven zijn uiterste best had gedaan om zijn zoons van verdere aanslagen af te houden en toen hij bovendien de gelofte had gedaan de stad niet te zullen verlaten en daarvoor een waarborgsom had gestort, werden de zegels afgenomen en aan Bacx en diens gezin de vrijheid teruggegeven.

Met het krachtige optreden tegen de ouden Bacx waren de ondernemingen tegen den Bosch allerminst afgelopen. Reeds veertien dagen later legde de bezetting van Heusden een hinderlaag om een convooi van Udenhout naar Den Bosch te

onderscheppen, maar de zonen van Bacx hadden ingezien dat zij hun vader niet weer aan een dergelijke behandeling mochten blootstellen. Toen Hohenlohe hen bezocht, kwamen zij met het verzoek voor de dag, elders te worden geplaatst.
Hohenlohe was dadelijk bereid hen te helpen. Min of meer smalend zei hij:

> „Van de 17 pijlen die wij als symbool tegen Granvelle droegen, zijn er 13 aan de klauw van de leeuw ontvallen, slechts vier gewesten bleven over en zij hebben nog geen besef van samenwerken. Alleen als zij in het nauw zitten, komen zij bij Holland om steun vragen. Nu zit Gelderland in angst, Verdugo is in de Achterhoek gevallen, hij heeft Lochem belegerd en Gelderland heeft om hulp gevraagd. Ik zal er met 300 ruiters heen moeten om de stad te helpen, er zullen zeker binnenkort nog meer troepen worden geworven, er bestaan plannen het leger aanzienlijk uit te breiden, ga zo spoedig mogelijk naar Gent, zoek daar de Prins op en vraag een aanstelling, ik zal een aanbeveling medegeven.
> Voor Johan zal wel een functie in Holland zijn te vinden, er is al zo lang sprake van geweest dat hij hier eigenlijk geen drossaard mag zijn”.

Marcelis, de jongste maar ook de meest voortvarende, was reeds de volgende morgen op pad naar Gent. Nog voordat Anjou en de Prins daar aankwamen, was hij al in die groote stad, die zich voor de komende gebeurtenis in feestdos stak. Dank zij de aanbeveling van Hohenlohe gelukte het Marcelis dadelijk na aankomst van de Prins tot hem door te dringen, de brief van Hohenlohe had alle deuren voor hem geopend, hij kreeg zijn zin. Hoewel hij nog jong en onervaren was,

kreeg hij commissie om in Bergen op Zoom een ruitervaan op te richten die betaald zou worden uit de contributiën van Brabant.
Hij ging zo snel mogelijk naar Heusden terug, maar onderweg bedacht hij zich hoe onaangenaam het voor Paul was, dat de jongere broer hem bij deze mooie aanstelling voor was geweest.
Toen hij het nieuws aan Paul mededeelde, voegde hij eraan toe, dadelijk bereid te zijn de commissie aan hem over te geven en voorlopig in zijn vaan te dienen. Zij besloten dat Paul naar Gent zou gaan om aan de prins verandering van de aanstelling te verzoeken terwijl Marcelis onderwijl naar Bergen op Zoom zou vertrekken om daar een begin te maken met het werven van de ruiters.

Alleen Johan Bacx was dus in Heusden gebleven, wachtend op een nieuwe functie die voorlopig nog niet kwam. Hij had nog steeds het commando over het eigen vendel voetvolk, hij was bovendien drossaard en kastelein. Eigenlijk was deze oudste broeder de minst krachtige persoonlijkheid van de drie, hij was moeilijk in de omgang, spoedig tot ruzie geneigd ook tegen de commissarissen van monstering, die zijn troep kwamen inspecteeren en van wier oordeel hij voor een groot deel afhankelijk was.
Daarbij was hij grenzeloos slordig in het beheer van zijn geldmiddelen, hij was hierbij het evenbeeld van zijn zwager Goyaard van Eijck, die ook in Heusden woonde met zijn gezin.
Goyaard was benoemd tot ontvanger der contributiën van Brabant, welke functie hij met ongeëvenaarde zwier en zonder een greintje gevoel van verantwoordelijkheid vervulde.
De zwagers hadden echter nog een andere eigenschap gemeen, zij waren van een onkreukbare trouw aan de zaak die zij dienden en dat was hun behoud.

Johan Bacx had niet het minste overwicht op zijn manschappen. Toen zijn troep in October 1583 op het fort Doeveren werd gelegd en de vijand zich vertoonde, sloeg de geheele troep dadelijk op de vlucht. Bacx kreeg een ernstige terechtwijzing van de Staten: als het nog eens voorkwam, zou het aan zijn tractement worden gekort. Toen de soldaten weigerden de accijns op de drank te betalen en de stad zich over hem beklaagde, dreigde men Bacx nog eens: als hij geen orde op zaken stelde zou men hem maandelijks *f* 15 van zijn tractement inhouden "*hetwelck sy liever verhoet sagen*".
8 Juli 1584 verklaarden de staten voor de zoveelste maal, dat Johan Bacx, Brabander zijnde, moest ontheven worden van zijn functie van drost, baljuw en dijkgraaf van Heusden. Men maakte een drietal op voor zijn vervanging, namelijk Jaspar van Poelgeest, Albrecht van Egmont en Jacob van den Eijnde.
Buiten dit officieele drietal om benoemde de prins in zijn plaats Nicolaes Blanckaert, die tot nu toe schout te Heusden was geweest.

Bacx werd benoemd tot commandant van de troepen in Muiden, Weesp en Naarden. 10 Augustus kregen de stedelijke regeringen en de troepencommandunten aldaar opdracht, “den voors. Bacx daerin te gehoirsaemen ende te respecteren nae behoiren".
Het was de laatste gunst die Prins Willem hem bewees, kort daarna reed Johan Bacx bij de begrafenis van de prins in de stoet, hij voerde aan de teugel het paard, beladen met de banier en de wapenen van Oranje.
Zo verliet ten slotte ook Johan Bacx het stadje Heusden, hij vestigde zich met vrouw en kinderen op het Muiderslot.

De laatste levensjaren van Jacob Bacx

De oude Jacob Bacx was met vrouw en kleindochter in den Bosch achtergebleven, spoedig hadden de poorters hem alles vergeven wat zijn zoons hadden misdaan, hij bleef tot zijn dood zijn oude levensbeschouwing getrouw.
Eind Maart 1591 stierf hij en werd begraven in het familiegraf in de Sint Janskerk, nog steeds dekt de zerk zijn gebeente, later werden verschillende leden van het geslacht in hetzelfde graf bijgezet, zoals op de zerk staat vermeld. Geen van de kinderen was bij de begrafenis tegenwoordig geweest, nog steeds was men midden in de oorlog en nog altijd was den Bosch in handen van de vijand. De stad stond diep bij Jacob Bacx in de schuld, er was geen geld om alles af te doen en de magistraat gaf voor het resteerende bedrag rentebrieven uit op naam van de kinderen.
Toen Bacx overleed werd hij opgevolgd door Simon Fierlandts, evenals hij trouw katholiek.
Blijkbaar bestond er een vriendschapsband tusschen beide gezinnen want na enige jaren trouwde Martinus, de zoon van Simon Fierlandts met Catharina van Eijck de kleindochter van Jacob Bacx.
De grootmoeder had haar gelofte aan de Heilige Maagd gestand gedaan. Na de dood van zijn vader werd in 1601 Martinus benoemd tot Raad en ontvanger generaal des konings van de domeinen in Brabant. Hij was een eerlijk, betrouwbaar man en met groote nauwgezetheid beheerde hij voor de kettersche kinderen van Jacob Bacx de goederen die hun onverdeeld erfdeel waren.

Pas in 1609 toen het twaalfjarig bestand was gesloten, kwamen allen bijeen in Ysselstein waar Johan Bacx toen een groot huis op de haven bezat, erfgoed van zijn overleden vrouw, het was het stamhuis der van Huchtenbroecks geweest. Daar werd met algemeene stemmen een volmacht gegeven, waarbij aan Martinus Fierlandts werd verzocht, de goederen te blijven beheeren.

Grafzerk van Jan Bacx
in de St Janskerk te 's Hertogenbosch

Bergen op Zoom

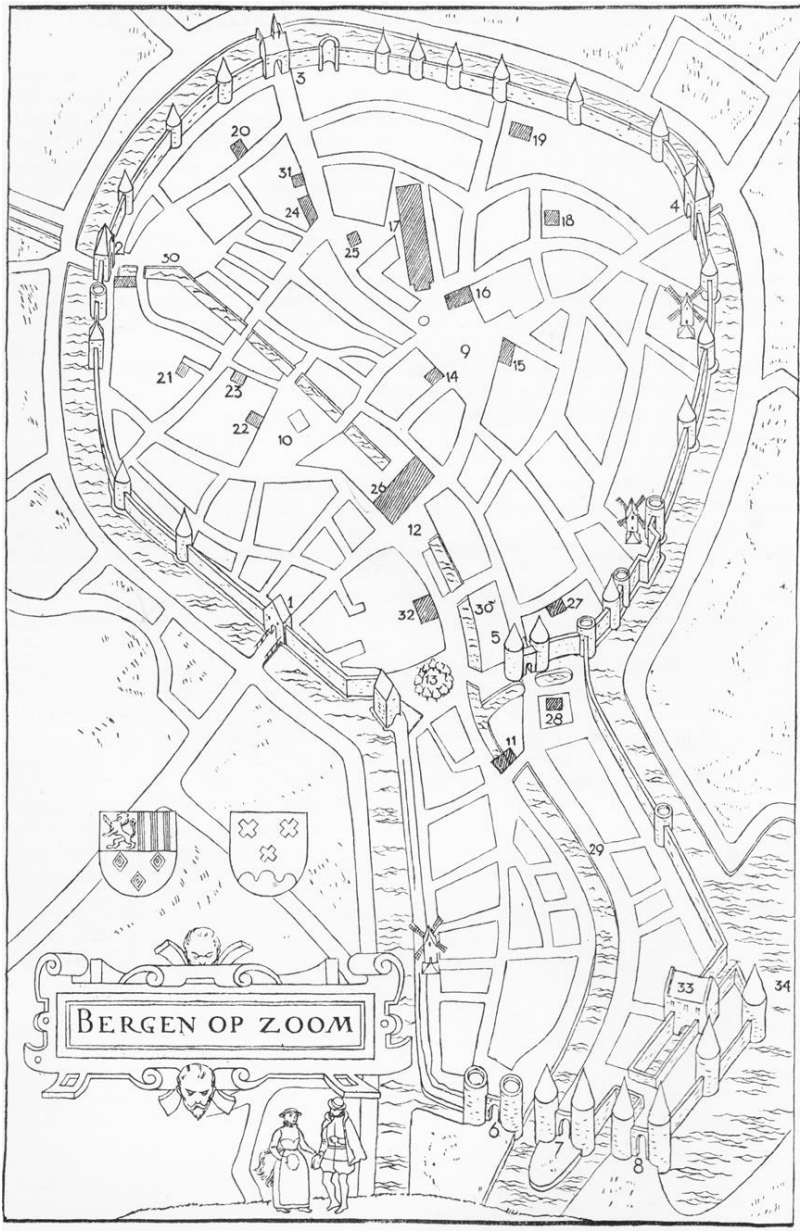

Th. A Boeree, 1943

Behoort bij schets vorige pagina

1. Steenbergsche poort. 2. Wouwpoort. 3. Bagijnepoort [Verlorencostpoort}.
4. Bosch poort. 5. Lieve. Vrouwe poort [Gevangenpoort], 6. St. Nicolaaspoort
{Houte poort}. 7. Hampoort, 8. St. Jacobspoort.
9. Grote Markt. 10. Vischmarkt. 11. Spui. 12. Beurs. 13. Nieuwe werk. 14. Stadhuis.
15. Vleeschhal. 16. Lakenhal (hoofdwacht},
17. St. Geertruydskerk. 18. St. Pieterskapel, 19. Cellezustersklooster,
20. Cellebroedersklooster. 21. Minderbroedersklooster. 22. St. Jacobskapel,
23. St. Margrietenkerk. 24. St. Maartenskapel.
25. Waag. 26. Markiezenhof, 27. Lieve Vrouwe kapel. 28. St. Janskapel. 29. Haven,
30. Moeregreb .31. Hooghuis. 32. Woning van Paul Bacx.:
33. Watermolen, 34. Houwer.

Het verleden van Bergen op Zoom

Marcelis Bacx was op een van de laatste dagen van Augustus 1582 in Bergen op Zoom aangekomen.

Na de ervaringen in den Bosch en Heusden opgedaan, stelde hij zich niet overdreven veel voor van het uiterlijk en van de welvaart van zijn nieuwe woonplaats maar de werkelijkhcid was nog beneden het peil dat hij zich had gedacht. De bevolking had moeilijke jaren achter de rug; het was betrekkelijk nog zo kort geleden, dat Karel V in 1533 dit rijke gebied tot een markiezaat had verheven en ieder zich een gouden toekomst had gedroomd.

Jan IV was in 1550 als markies gehuldigd, hij was ridder van het Gulden Vlies geworden, Gouverneur, Hoogbaljuw en Kapitein Generaal van Henegouwen, Opperjagermeester van Brabant en Vlaanderen. Op zijn schouders was de zware taak gelegd met Montigny naar Spanje te gaan om de koning in te lichten over de nooden van het volk.

‘Bergen’ had lang geweifeld, Montigny was intusschen reeds op reis gegaan, maar hij had zich niet gehaast, hij wenschte niet alleen met zijn ongeluksboodschap in Madrid te verschijnen. Bergen had zich aan het been verwond, waardoor gedurende zijn reis in Frankrijk opnieuw enkele weken oponthoud waren ontstaan.

Het was of een inwendige stem hem waarschuwde niet verder te gaan maar hij deed zijn woord gestand.

Philips had zich voorgenomen deze mannen nooit naar hun land te laten terugkeeren, en toen zij hun taak hadden verricht werd de

toestemming tot vertrek onder allerlei voorwendselen tot later verschoven.
Bergen was daarop ziek geworden en ten slotte had Philips hem een van zijn vertrouwden gezonden met de opdracht zich van de toestand van de zieke te vergewissen; was hij stervende dan mocht men hem mededelen dat hij naar zijn land kon terugkeeren. Bergen was toen in Spanje gestorven en ook het uiteinde van Montigny was door Philips tot in bijzonderheden geregeld.
Nadat hij hem van alle contact met de buitenwereld had afgesloten, liet hij bekend maken dat Montigny ziek was. Dagelijks werd de gevangene bezocht door een dokter die steeds somberder tijdingen verspreidde.
Toen had Philips de straf laten voltrekken, de ijzeren beugel was om de hals van het slachtoffer gelegd en dichtgeschroefd, daarop werd bekend gemaakt dat Montigny zijn natuurlijken dood was gestorven.

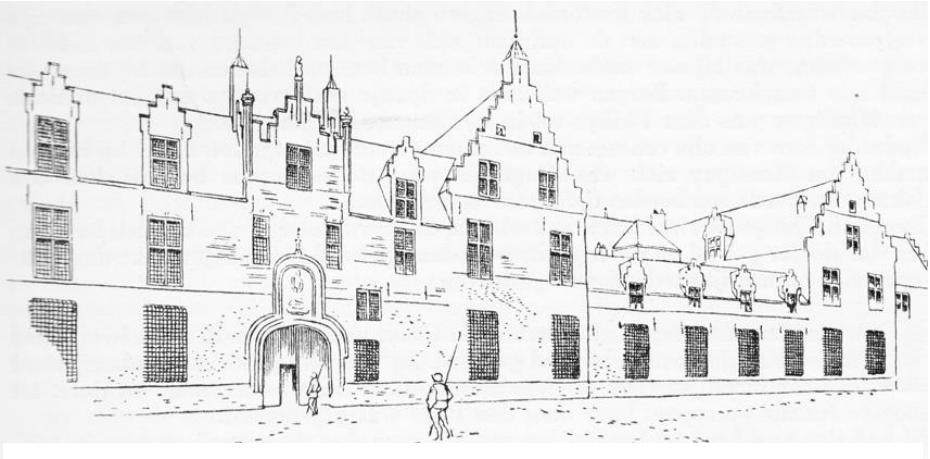

Het Markiezenhof

De moeder van Bergen, Jacqueline de Croy, had gedurende zijn afwezigheid in het markiezaat het bewind gevoerd. Zij was zeer goed katholiek, zij werd in haar moeilijke taak terzijde gestaan door haar biechtvader tot deze, tot hoogere functie geroepen, haar door de Paus was afgenomen.
Zij had de strijd gevoerd tegen het voortdringen van de ketterij en toen in 1566 in Vlaanderen de beeldenstorm woedde, was Bergen op Zoom daarvoor gespaard gebleven. Na het vertrek van de markies had Bergen op Zoom ook de terugslag ondervonden van hetgeen elders geschiedde.
Op 1 September 1566 toen de landvoogdes tot vèrstrekkende concessies was verplicht geweest, waren ook in Bergen op Zoom de ketters roerig geworden.
Er was herhaaldelijk gepreekt in het Bergsche bosch, dat buiten den Boschpoort lag, de mannen waren er gewapend heengegaan, aanzienlijke poorters hadden zich bij hen aangesloten en de schout had hen niet durven verjagen.
Naargelang de ketters krachtiger optraden, was de magistraat angstiger geworden. Om ongeregeldheden te voorkomen waren kerken en kapellen gesloten en men had zelfs de rechtspraak stopgezet.
Eind Augustus was met de ketters overeengekomen, dat zij hun godsdienst vrij mochten uitoefenen. Die concessie was allerminst buitensporig, zij luidde:

1. Niemand van welken godsdienst hij mocht zijn, mocht anderen schelden of naroepen, of hem met woorden of daden iets misdoen. Ieder zou ongehinderd zijn religie mogen beoefenen zoals zijn geweten hem dat voorschreef. In geval van oproer zou men elkaar van welk geloof men ook was, bijstaan;

2. Men zou alle geestelijke en wereldlijke personen van de oude religie ongestoord laten celebreeren en de gewone diensten van kerken en kloosters ongemoeid laten;
3. Ieder moest de justitie gehoorzamen;
4. In de preek en ook daarbuiten mocht de geestelijkheid van beide religiën niet spreken over de markies of over de magistraat;
5. De hervormden mochten hun godsdienst niet belijden in een van de bestaande kerken noch buiten de stad anders dan op plaatsen, door de markies aangewezen;
6. Men mocht bij de preek geen wapens dragen;
7. De hervormden moesten hun preeken houden te gelijk met de dienst in de kerken;
8. Men mocht de psalmen alleen zingen tijdens de bijeenkomst en thuis;
9. Elke seditieuse [4]) oploop zou door de overheid worden gestraft.

Al deze maatregelen waren de markiezin-moeder aangeraden door Lodewijk van Nassau; noodgedrongen had zij toegestemd, maar zij gruwde van die concessies. Zij verbood deze in het register in te schrijven, zij wilde alles onmiddellijk loochenen zodra zij de kracht daartoe zou bezitten.
Onder die omstandigheden kon de godsdienstvrede, hoe goed ook bedoeld, niet de resultaten opleveren die de Prins en zijn broeder Lodewijk daarvan hadden gehoopt.
De hervormden op haar woord vertrouwend, hadden hun preeken gehouden, kinderen gedoopt, huwelijken gesloten, het Heilige

---

[4] Oproerige

avondmaal en plechtige begrafenissen gehouden, zij hadden kerkmeesters aangesteld en een consistorie opgericht.
Jacqueline besloot zelf troepen in dienst te nemen, zij wierf mannen in haar gebied van Walhain, en toen die soldaten in het begin van Maart in Bergen op Zoom aankwamen, besloot zij in te grijpen. Zij riep domeinraad en magistraat bijeen en haalde een streep door alle verleende voorrechten.
De nieuwe godsdienst mocht niet langer worden beleden, het zingen der psalmen werd verboden, wie daartegen mocht zondigen, zou uit de stad worden verjaagd. Evenals in den Bosch was ook hier de toestand vrij plotseling ten nadeele van de hervormden veranderd maar deze mannen wilden zich niet zonder protest gewonnen geven; de herroeping door de markiezin-moeder was in strijd met de concessies door de landvoogdes zelf verleend.
Jacqueline was daarop naar Antwerpen gegaan, zij had met de landvoogdes gesproken die haar beloofde nog 50 ruiters te zullen zenden. Deze zouden staan onder de bevelen van Jacqueline's oom, de Heer van Mandeville.
Rekenend op de komst van die mannen ging Jacqueline een stap verder, zij verbood niet alleen het beoefenen van de hervormden godsdienst doch verklaarde alle ketters in haar gebied vogelvrij. Binnen drie dagen moesten allen met hun gezin de stad verlaten, zij waren ten eeuwigen dage verbannen.
18 Mei 1567 had zij haar strenge orders gegeven en in de Pinksterweek waren de ballingen met hun geringe have de stad uitgetrokken; het was een zielige uittocht geweest, met wrok in het hart verlieten de mannen het huis waarin zij hun brood hadden verdiend en de stad waarin zij een bescheiden levensgeluk hadden gekend.

Het was dwaas te denken dat daarmede de moeilijkheden waren opgelost want zij allen gingen armoede en honger tegemoet en evenals hun geloofsgenoten die uit den Bosch en uit andere plaatsen waren verdreven, hunkerden zij naar het oogenblik, waarop zij zouden kunnen terugkeeren.
Velen sympathiseerden in het geheim met hen, zij bleven ter plaatse en onderhielden het contact met de vluchtelingen. Bij latere ondervragingen waren zij dan ook niet bereid bezwarende getuigenissen af te leggen, zelfs de magistraat verschool zich achter de doorzichtige verontschuldiging dat de gevluchte personen haar onbekend waren.

Welk een ironie van het noodlot: op den dag waarop de uittocht der hervormden in Bergen op Zoom plaats vond, stierf de markies in Spaansche ballingschap. Als trouw katholiek was hij heengegaan.
14 Juni 1567 schreef de griffier van de domeinraad in zijn register dat hij van Aguillera de Spaansche hofmeester bericht had gekregen van dit overlijden, „*hebbende yerst seer christelijck ontfangen het eerweerclich sacrament mitsgaders sijne andere kerckelijcke rechten* "
Het lichaam van de markies was uit Spanje naar Bergen op Zoom overgebracht, waar het met groote praal in de kerk van Sint Gcertruijd ten grave was gedragen.
Philips, de dood van de markies voorziende, had aan de landvoogdes bevel gegeven, zo spoedig mogelijk Bergen op Zoom met troepen te bezetten.
Het was voor de landvoogdes niet moeilijk hieraan te voldoen.
Had de markiezin-moeder niet zelf om troepen gevraagd?

Inderdaad kwam de heer van Mandeville met zijn vaan grauwe peerden, hij bracht de brief van de landvoogdes mede met de huichelachtige bewering dat de mannen waren gekomen om de troebelen te voorkomen, die konden ontstaan door de strafmaatregelen van de markiezin-moeder.
Jacqueline doorzag dadelijk het valsche en wreede spel, haar zoon was in ballingschap gestorven en haar stad werd bezet: dat was de dank voor de krachtigen steun dien zij aan de katholieke kerk en aan de landvoogdes had gegeven.
Met haar dochter vluchtte zij naar haar zwager, de bisschop van Luik. Zij had zich niet vergist. Alva bracht de nagedachtenis van haar zoon voor de bloedraad, hij werd schuldig bevonden, zijn vrouw werd van al haar bezittingen vervallen verklaard en er kwamen twee koninklijke commissarissen in Bergen op Zoom die zich meester maakten van meubelen en kleederen, van papieren en kostbaarheden. Alles werd weggevoerd en in Brussel publiek verkocht.
De commissarissen hadden nog een andere taak medegekregen, zijn moesten de ketters grijpen, executeeren en hun goederen verbeurd verklaren, maar evenals in den Bosch was de oogst uiterst gering geweest, er was iets vreemds gebeurd dat nooit werd opgehelderd. Een paar dagen voor hun komst was in Bergen op Zoom een man gekomen, die voorgaf Erasmus te heeten en uit Leuven afkomstig te zijn. Hij vertelde te zijn gekomen om zich meester te maken van alle ketters. Daarop was hij verdwenen, niemand had hem meer gezien, maar allen, die zich schuldig voelden waren zo snel als zij konden gevlucht. Toen de commissarissen kwamen, waren de vogels gevlogen.

Het eertijds zo rijke markiezaat was kroondomein geworden en de koning had Hieronimus van Tuyll van Serooskerke als

superintendent over de goederen aangesteld.
Nog heden herinnert een grafzerk in de Sint Geertruijdskerk [5]) aan het bewind van dezen man die spoedig stierf en door zijn zoon werd opgevolgd.
Bergen op Zoom was onder rechtstreeksch Spaansch bestuur gekomen, de instructie aan de superintendent verstrekt, was zeer streng.
Spoedig werden de troepen, door de markiezin geworven, vervangen door een paar vendels van Mondragon; met Christophore de Bayessa waren de ergste tegenspoeden begonnen.
Over het algemeen was de bezittende klasse ook hier katholiek gebleven. Bij alle kettervervolgingen bleef zij min of meer buiten schot en het liet haar vrijwel koud wat er gebeurde met de ketters die haar rust verstoorden.
Maar nu kwam deze luitenant van Don Lope Catapa met een vaan Spaansche ruiters, hij had niet alleen inkwartiering geëischt, maar ook soldij en voeding voor zijn manschappen.
De vroedschap had geaarzeld, zij had uitgelegd die sommen niet te kunnen bijeenbrengen, handel en bedrijf lagen stil. Er werd reeds armoede geleden, velen waren met hun goederen de stad ontvlucht en bovendien was het in strijd met de bepalingen, behalve de inkwartiering ook soldij te eisen.
Bayessa had hooghartig de schouders opgehaald, overal kwam men met de zelfde argumenten; als men zijn soldaten niet van geld, eten en onderdak voorzag, stond hij niet voor de gevolgen in, zijn mannen waren in de laatsten tijd niet betaald, zij waren oproerig en muitziek.

---

[5] Zie ook *Grafmonumenten in de Grote of Sint Gertrudiskerk*, Ham WA van en Booij, C, 1993, Geschiedkundige Kring, pg 162 ev.

De vroedschap zag geen uitweg, zij betaalde in dit geval en in alle volgende. In het gunstigste geval vergunde Alva, de voorgeschoten bedragen af te houden van de hooge belastingen, die men schuldig was en evenmin kon bijeenbrengen.
Telkens waren daarna andere soldaten gekomen, steeds hadden zij met bedreiging van geweld de laatste penningen uit de bevolking geperst, wie wilde nog geld leenen aan de verarmde stad?
Toen hadden de leden van de magistraat om erger te voorkomen op eigen naam geld geleend en ten slotte zagen de gegoede burgers met schrik het oogenblik komen, waarop zij zouden worden gekozen voor de vroedschapsfunctie, waarop zij vroeger zo trotsch waren.
Daarbij kwam dat Philips, dank zij de voorlichting van zijn hoogste bevelhebbers, had ingezien dat Bergen op Zoom een belangrijk strategisch punt was, de sleutel tot de Zeeuwsche stromen.
Bergen op Zoom, Tholen en Zevenbergen moesten worden versterkt, daarvoor moesten de inwoners hun laatste penningen opbrengen.
Erger was het geworden toen in 1572 den Briel in handen van de geuzen was gevallen, toen was in spijt van het strenge regime de bevolking oproerig geworden, zo zelfs dat de katholieken de jaarlijksche processie niet hadden durven houden.

In 1575 gaven de Bergenaars in een smeekschrift een overzicht van de schatten die zij in negen jaren hadden moeten opbrengen, zij somden de namen op van alle commandanten die hen in de afgrond hadden gestort: de compagnie van Jean de Palme had zesduizend gulden gekost, de ruiters van Lopc Catapa ruim elfduizend, twee jaren hadden de mannen van Vilain en Couriol met hun legertros van vrouwen en kinderen op rekening van het stadje geleefd, het had zeven en veertig duizend gulden gekost. Verder hadden allerlei commandanten

onderwijl geld geleend tot een bedrag van zes en dertig duizend gulden en men had kaarsen en brandstoffen op de wachten moeten leveren. Na de storm van 1570 had men duizenden guldens aan de dijken moeten besteden maar ze waren toch bezweken en het vruchtbare land ten zuiden van de stad lag geheel onder water, dagelijks werd het door het zoute water overstroomd en volkomen onbruikbaar gemaakt. Ook in het Noorderkwartier lagen de landen geïnundeerd, de vesting werd er des te sterker door maar voor de bevolking was het een verlies, dat met honderd zestig duizend gulden laag geschat was.
Scheepstimmerwerven, zoutkeeten en meestoven aan het havenkwartier waren door de geuzen verwoest, de boerderijen en boomgaarden die op de hogere terreinen lagen, waren met de grond gelijk gemaakt om de vijand te verhinderen ongemerkt de stad te besluipen of zich daarin te nestelen.

Wat gaven al die smeekschriften, van alle zijden kreeg de regering gelijkluidende klachten.
Men had een somber beeld opgehangen van de zware belastingen, de vijfde penning van de opbrengst van de landerijen, de vierde penning van het bezit aan huizen en land, een wekelijksche omslag van meerdere guldens per man en een kapitale schatting van tien tot honderd gulden en meer per gezin . Bij gebrek aan crediet hadden de leden van de vroedschap particulier geld opgenomen, terugbetaling had niet plaats gehad.
Tevergeefs wees de magistraat erop dat het bezit van deze frontierstad een landsbelang was en men de kosten dus niet kon laten drukken op de weinige ingezetenen.

Er was slechts schuld en er was zo dringend geld noodig voor eigen gebruik: stadhuis, scholen, kademuren en dijken stonden op instorten en onderwijl legde de deurwaarder van Brabant beslag op het geheele bedrag van de accijns, de enige belasting die veel opbracht. Onder alle omstandigheden toch, onder voor- en tegenspoed dronk het volk in al zijn lagen veel; bier, wijn en gebranden wijn. In latere jaren getuigden de dagboeken van de Spaansche soldaten daar nog van. De nieuwgekozen magistraat verklaarde zich niet bereid de eed af te leggen, zij achtte zich niet in staat, de stadsbelangen te behartigen, zoals de eed dat voorschreef.
De superintendent liet zich door deze demonstratie niet uit het veld slaan, hij gijzelde de geheele nieuwe vroedschap.
Requesens schreef ermede accoord te gaan, de heren moesten in arrest blijven, tot zij zouden toegeven.

Maar rondom Requesens kraakte en rommelde het, hij wist dat het volk in de trouwgebleven steden even rumoerig werd als in Holland en Zeeland en toen de magistraat bij haar weigering bleef, kreeg de superintendent opdracht, de heren te overreden, hij zou zien, hoe hij de stad ter wille kon zijn. Mondragon verscheen in de vroedschap en deelde mede dat hij op andere wijze in de betaling van de troepen zou voorzien, nog eens had daarop de magistraat de eed gezworen, doch onder voorbehoud, dat zij zich daarvan ontslagen zou achten, als het landsbestuur zich niet aan de belofte hield.
Dadelijk was het echter weer mis, de twee Duitse vendels van Fugger die in Bergen op Zoom lagen, eischten voorschot en nog eens besloot men toe te geven om erger te voorkomen.

Eigenlijk waren de troepen in Bergen op Zoom in een toestand van volledige muiterij. Een van de commandanten had bier en haver laten weghalen bij de brouwers en men had burgers gevangen genomen om van hen een losgeld te krijgen.
Bij wien moest men ten slotte komen met zijn klachten?
Requesens was juist gestorven, de Spaansche troepen muitten openlijk, alleen de Duitsers behielden nog een schijn van tucht.

De Spaansche furie had reeds geleid tot het bijeenkomen van de Staten Generaal en men trachtte tot een accoord te komen met de Duitsers die over verschillende garnizoenen verspreid lagen.
Het werd hoog tijd want na de moordpartij in Antwerpen had kolonel Fugger, commandant van een der Duitse regimenten zich met zijn buit en met een derde vendel in Bergen op Zoom in veiligheid gebracht.
Daar eischte hij onder de meest krasse bedreigingen elke tien dagen acht honderd gulden van de burgerij.
Men schreef aan de Raad van State, aan de Staten van Brabant en aan de heer Jeronimus Roda lid van de Staten in wiens bemiddeling men groot vertrouwen stelde.
Maar ook Roda kon slechts de raad geven te betalen om erger te voorkomen. Men moest maar zien het van de dorpen van het markiezaat terug te vorderen; als die weigerden had Roda nog wel een paar ruitervanen ter beschikking om de dorpen tot betaling te dwingen.
Zover was het ten slotte dus gekomen, dat de eigen troepen de dorpen moesten brandschatten om de soldij voor de vijand bijeen te brengen.
Steeds werden de eisen van Fugger hoger. Harde tijden dwongen tot harde maatregelen, er werd een lijst van de burgers opgemaakt; wie nog wat bezat moest het offeren. Weigerde men te betalen, dan werden enige meubelen of andere eigendommen uit huis gehaald en

publiek vérkocht, daarmede werd doorgegaan tot het verschuldigde bedrag bijeen was.
In spijt van al deze maatregelen kon men niet volledig voldoen aan de klimmende eisen van Fugger en als Burgemeester Yzerman zich op straat waagde, hielden de Duitsche soldaten hem de vuist onder de neus, dreigend met de vreeselijkste dingen. Yzerman wist, dat zij er niet voor zouden terugdeinzen, hun bedreigingen in daden om te zetten en dan mocht de hemel de arme burgerij genadig zijn.

De nieuwe Staten Generaal hadden zich tot taak gesteld de Spanjaarden te verdrijven en toen het accoord met de Duitsers niet wilde vlotten, achtte men het ongewenscht de sleutelstad Bergen op Zoom in handen van den vijand te laten.
Champagny die op dat moment gouverneur van Antwerpen was, kreeg bevel Bergen op Zoom te veroveren.
Met vijf vendels voetvolk en een vaan ruiters trok hij naar Wouw dat hij in bezit nam.
Op 5 Augustus verscheen hij voor Bergen op Zoom, het stadje was slechts bezet door Fugger met zijn drie lastige vendels.
Fugger was tot onderhandelen bereid maar evenals in den Bosch waren de soldaten bang voor verraad van de zijde van hun commandant. Als Fugger accoord maakte, zou hij zich met het geld uit de voeten maken.
De mannen schoven dus Fugger opzijde en openden zelf de onderhandelingen met Champagny, hetgeen deze zeer handig deed.
De twee vendels die reeds lang in Bergen op Zoom lagen, hadden zich niet veel te verwijten, alleen het derde had medegedaan aan de Antwerpsche furie.

Hij stelde voor dat de twee eerste vendels volledig zouden worden betaald, zij zouden dan vrij kunnen weggaan. Aan het derde vendel waarborgde hij slechts ongehinderden aftocht mits het de wapenen inleverde en Fugger in zijn handen overgaf.
9 Augustus 1577 werd de capitulatie gesloten, Fugger werd uitgeleverd, de Staten hadden nog een appeltje met hem te schillen, zij wilden aan hem een voorbeeld stellen voor anderen. Het was een zeer belangrijk moment voor de stad Bergen op Zoom. Zonder enig bloedvergieten ging de vesting in handen van de Staten Generaal over en gedurende de geheelen oorlog zou zij staatsch blijven.

Voor Bergen op Zoom had het twee belangrijke gevolgen. In de eerste plaats werden de bepalingen van de pacificatie van kracht, de plakkaten tegen de ketters werden buiten werking gesteld, totdat de Staten Generaal daarover een beslissing zouden hebben genomen.
Het tweede gevolg was, dat men de superintendent niet langer erkende, het testament van Jan IV van Glimes, ('Bergen' die in Spanje was gestorven) werd van kracht en Margaretha de Merode, trad in de rechten van de markies. Zij was de dochter van de reeds vermelden Jan de Merode die korten tijd het regentschap waarnam maar toen op 4 Februari 1578 het huwelijk werd voltrokken tusschen Margaretha en Jan van Withem werd zij meerderjarig verklaard.
Jan van Withem was de man die het vorige jaar door de Staten van Brabant was benoemd tot commandant van een regiment voet-knechten met opdracht de Spaansche soldaten te verjagen. Met veel pracht was het huwelijk gesloten in de kapel van het markiezenhof, het paleis dat de prachtlievende Heer Jan met de lippen indertijd had laten bouwen door den Mechelsen bouwmeester Keldermans.

Bergen op Zoom had weer iets van den ouden luister teruggekregen, de markies woonde met zijn jonge vrouw in de stad, de gilden waren in eere hersteld, zij deden weer wachtdienst en de oude lakenhal op de hoek van de markt en de vlasmarkt was tot hoofdwacht ingericht. Daar zetelden iederen nacht twee vroedschapsleden als commandanten, daar was de ijzeren kist opgesteld waarin gedurende de nacht de sleutels van de poorten werden bewaard.
lederen morgen als het licht werd, marcheerden de twee wethouders met een patrouille langs de poorten, die werden geopend nadat men zich had overtuigd dat er geen onraad dreigde.
De magistraat had een wachtmeester benoemd, die de wachten moest inspecteeren. Deze hield toezicht dat niemand van de wacht wegliep of dronken op post kwam, dat niemand twistte of onnoodig zijn musket afschoot of van zijn wapenen gebruik maakte om veeten met anderen te beslechten.

Dagelijks kwamen de aangewezen mannen van de vier gewapende gilden bijeen: de kolveniers op het spui, de voetboog tegenover de poort van het Markiezenhof, de handboog op de Vischmarkt en de jonge gezellen op de Hoogstraat.
Speciaal moest de wachtmeester er volgens zijn instructie op letten, dat men na het sluiten van de poorten geen musketten afschoot, omdat het brandgevaar opleverde en men de zwangere vrouwen ermede verschrikte.

Toen Champagny de Duitsers uit Bergen op Zoom had verdreven, had hij evenals in den Bosch den eisch gesteld, het Eeuwig Edict te bezweren. Alleen de katholieke godsdienst mocht dus worden toegelaten, hetgeen weder een afwijking was van de bepalingen van

de pacificatie. De schepenen die allen katholiek waren, hadden er geen bezwaar tegen gehad zich naar de wil van Champagny te voegen maar dergelijke bepalingen waren in haar eenzijdigheid niet uit te voeren. Bergen op Zoom was geen geïsoleerd gebied, het was omringd door streken waar andere toestanden heerschten.
Nadat de markiezin-moeder in 1567 de hervormden had verdreven, waren zij vertrokken naar Holland en Zeeland, naar Oost Friesland en naar Engeland, waar zij hun godsdienst zonder enige beperking hadden beleden.
Zij waren teruggekeerd naar dit uithoekje van Brabant, welks dialect zij spraken. Naar dit land had hun hart steeds getrokken omdat zij daar hun jeugd hadden doorgebracht, omdat daar hun ouders begraven waren en omdat zij door zovcel onzichtbare banden met het oude Brabant waren verbonden.
Wie zou hun thans verhinderen ook hier hun godsdienst uit te oefenen zoals hun geweten hun dat voorschreef?
De magistraat was katholiek, maar de meeste leden waren dankbaar dat de bloedplakkaten niet langer behoefde te worden opgevolgd.

Helaas bleek spoedig dat de markies niet alleen goed katholiek maar ook Spaanschgezind was en er ten slotte niet tegen op zag, zowel katholieken als protestanten aan den vijand te verraden en zijn eed dubbel te breken, eerst als markies en bovendien als commandant van een regiment voetknechten in dienst van de Staten Generaal. De eis, die de magistraat aan de nieuwen markies stelde, was het bezweren van de privilegiën, de voorrechten die men van zijn voorgangers had bedongen, meestal ten nadeele van de overige bewoners van het markiezaat.

De opsomming daarvan werpt een schril licht op het egoïste standpunt dat het stadsbestuur innam tegenover hen die buiten de stadswallen in de dorpen en op het platteland van het markiezaat hun brood verdienden.
Zo mocht buiten de stad geen lager accijns worden geheven dan daarbinnen, anders haalden de bewoners immers hun drank uit Noord- of Zuidgeest, uit Halsteren of Borchvliet.
Nergens in het markiezaat mocht bier worden gebrouwen, alle dorpen moesten het in Bergen op Zoom koopen. Een enkel dorp had het voorrecht, het bier elders te mogen koopen maar zelf brouwen mocht het niet. Alle meekrap, in het markiezaat verbouwd, moest in Bergen op Zoom ter markt worden gebracht.
Daar binnen de stad huizen leeg stonden en men bang was dat nieuwelingen zich buiten de stad zouden vestigen, bepaalde de magistraat dat alleen zij, die landnering deden, buiten de poorten zouden mogen wonen. Wie een beroep uitoefende moest zich dus binnen de muren vestigen.

De magistraat wilde op de eersten Zondag in de vasten de markies en zijn jonge vrouw huldigen en een blijde inkomst bereiden, mits de eed op de privilegiën werd afgelegd.
De markies beloofde het en de bewoners van de huizen aan den Boschstraat en Lange Meestraat [6]) kregen opdracht de gevels met tapijten te versieren en toortsen uit te steken. Voor rekening van de stad zou het geschut worden afgevuurd en voor het stadhuis zouden vier vuurpannen worden ontstoken. Dit zou gebeuren door de gilden

---

[6] Nu Fortuinstraat

die alle op de markt in de verschillende herbergen hun gildekamer hadden waar zij geregeld vergaderden.
Van den Boschpoort tot aan de markt en van daar tot aan het paleis werd een rij pektonnen geplaatst. Zo was dan alles voorbereid voor de ontvangst, maar het was alsof men zich niet zeker gevoelde tegenover de plannen van de markies. Nog voordat hij de stad binnentrok werd 7 Februari op het stadhuis een vergadering belegd, waar drossaard en schout, de burgemeesters, schepenen en officieren van de schuttersgilden verschenen. Spontaan en eenstemmig besloten zij „ . . . . *altsamen ende eendrachtelijck bij vervolghe van elckx opinie met lijff ende goet te resisteren de macht, gewelt, ende eracht naer heur uijterste vermoghen van Don Juan, Spangiaerden ende heure aenhangers bij aldyen deselve dese stadt souden willen bespringe n, aenvallen oft eenich gewelt aandoen* .... "

In ieder geval nam men tegenover de nieuwen markies een groote reserve in acht, men eischte dat hii ook een nieuw punt zou bezweren, namelijk dat personen in dienst van den markies niet tegelijk een stadsdienst zouden mogen vervullen. Evenmin zouden zij in het college van de vroedschap mogen verschijnen of daarin een stem hebben in zaken die den markies of de stad zouden aangaan.
Het was alsof de magistraat een voorgevoel had van de dingen die in de naaste toekomst zouden dreigen, men duldde blijkbaar geen dwarskijkers van de markies in de raadzaal.
Toen Don Juan de troepen van de Staten Generaal had verslagen, nam de magistraat verschillende veiligheidsmaatregelen, er mocht geen vreemd volk in de stad komen en alleen de Boschpoort werd voor het verkeer opengesteld. Daar zaten de geheele dag twee wethouders, die een strenge controle uitofeenden.

Vermoedelijk waren ook de hervormden op de hoogte van wat zij van den nieuwen markies te wachten hadden. Van hem zouden zij geen kerkgebouw krijgen. Zijn krachtige steun was Hendrik Wishagen, de gardiaan der minderbroeders die in zijn preeken steeds fel tegen de ketters uitvoer. Zij verlangden ernaar zich op dien man te mogen wreken en beslag te leggen op zijn klooster.
Maar er gingen bovendien praatjes over de handelingen der minderbroeders, blijkbaar feiten, die niet door de beugel konden. Zij konden wel eens de lont worden, die het buskruitvat deed ontploffen. Ook de drossaard had ervan gehoord, hij stelde een onderzoek in, bevreesd dat de ketters oproerig zouden worden en de minderbroeders uit de stad jagen.
Merode liet den drossaard, de heren van de domeinraad en de beide burgemeesters bij zich komen. De drossaard bracht rapport uit en allen waren het erover eens dat het volk '*er reeds de reuk van hadde*' en dat de toestand zeer gespannen was.
Alle praatjes waren rondgestrooid door een zekere Beatrix, die met haar 'clapperijen' de aanleiding was tot deze beroerten. Zij werd in het geheim opgelicht en gevangen gezet. Het onderzoek werd verder met zulk een geheimzinnigheid gehouden, dat er niets verder van uitlekte; daar men niets ervan op papier zette, bleven de bijzonderheden ook voor het nageslacht verborgen.
De hervormden, ziende hoe waakzaam de vroedschap was, durfden het oproer niet aan. Merode herademde, gelukkig was het oproer vermeden, dat bijna was uitgebarsten op de vooravond van Jan van Withems komst.
Toch was hij nog niet zeker van zijn zaak en op de dag zelf vaardigde hij nog een ordonnantie uit waarin hij verbood liedekens te zingen dienend om het volk van de Roomsche religie te diverteeren.

Het stadsbestuur gevoelde zich niet opgewassen tegen de moeilijkheden die van alle zijden aanstormden. Daar was in de eerste plaats het gevaar van een vijandelijke overvalling. Hoe kon men met een handvol slecht bewapende burgers zo'n aanval weerstaan? Men moest dus over een paar vendels soldaten beschikken maar was huiverig de poorten voor de soldeniers te openen, er waren droeve ervaringen mede opgedaan. Men besloot aan Holland en Zeeland een paar vendels te vragen, mits die door die gewesten zouden worden betaald. Beide provinciën hadden voldoende belang bij het behoud van Bergen op Zoom om daarin toe te stemmen. Dan was er verder nog het gevaar voor de woelingen der hervormden. Nog was men hun de baas maar door het innemen van troepen zou hun positie aanzienlijk sterker worden. Reeds op grond van die overweging wilde de markies niets van die vendels weten, maar de magistraat dreef haar wil door en het wantrouwen tegen de markies werd sterker.
26 Februari 1578 had de vroedschap om die troepen gevraagd en van de markies geëischt dat hij een paar oorlogschepen zou aanvragen. Ankerend voor de stad moesten deze de verbinding met Holland en Zeeland beveiligen.
Het was alsof de markies alles deed om in de kortst mogelijken tijd zowel katholieken als protestanten van zich te vervreemden.
Op de wallen stonden enkele molens, ze waren zijn eigendom en hij verpachtte het gebruik ervan, maar er waren ook molens gebouwd door particulieren. Nu wilde de markies beweren dat zijn molens '*dwangmeulens'* waren en dat men het graan alleen op die molens mocht laten malen.

Om dit te bewijzen had hij een paar deskundigen in de vergadering medegebracht. Daar waren toen felle woorden gesproken, de oude d'Ayala noemde de markies een '*melckmuijl*'. Wat dacht hij wel, hij die aan het optreden van de Bergsche bevolking zijn markiezaat te danken had? Behoorde hij alleen daarom niet reeds dankbaar gestemd te zijn? Hij, die nog steeds de privilegiën niet had bezworen, waagde het, onbevoegden in de raadzaal mede te brengen, men zou geen duim-breed voor hem wijken.

De magistraat deelde de markies mede niet bereid te zijn, zich over haar zienswijze uit te laten, zolang er onbevoegden in de raadzaal waren. De markies had daarop zijn mannen weggezonden en was zelf ook boos weggelopen, zonder dat er iets was beslist. Een paar dagen later was hij weder in de vergadering verschenen en over de molens begonnen.
Toen had Jan d'Ayala het woord genomen en gezegd, dat men eerst een positief antwoord eischte op de vraag of hij al of niet bereid was de privilegiën te bezweren.
De markies werd woedend en verweet d'Ayala, tweedracht te zaaien tusschen hem en de vroedschap, verder insinueerde hij onwettige handelingen.
D'Ayala bleef het antwoord niet schuldig, hij had geëischt dat de vroedschap die beschuldigingen zou onderzoeken en had toen de vergadering verlaten, waarop de heren inderdaad een onderzoek instelden en tot het resultaat kwamen dat hij zich niets had te verwijten.

Ontusschen hadden de hervormden nog steeds geen plekje waar zij hun godsdienstoefeningen mochten houden en zij

deden daarom een beroep op de nieuwen landvoogd Matthias. Er was juist een religievrede ontworpen, men was mild gestemd tegenover de hervormden en de landvoogd zond aan het stadsbestuur een brief, aanmanend tot vredig samengaan. Volgens dien brief moest de overheid voortaan beide godsdiensten beschermen, men moest elkaars zienswijze respecteeren, doch men mocht alleen de oefeningen van de eigen gezindheid bezoeken. Als de hervormden predikanten wilden aanstellen, moesten deze aan de magistraat worden gepresenteerd, zij moesten dan de eed van trouw en onderdanigheid doen.
Inderdaad werd op 10 October 1578 het contract tusschen beide partijen gesloten en door de gilden bezegeld. Men moest dus aan de hervormden een plaats geven, waar zij hun oefeningen konden houden.
Van de katholieken kon men in die dagen niet verwachten dat zij het contract loyaal zouden uitvoeren, daarvoor gaapte de kloof tusschen beider overtuiging te diep, maar de landvoogd had het gewild en dus werd aan de hervormden een klein, oud, ongebruikt en vervallen kapelletje toegewezen van het Sint Maartensgasthuis. De kapel lag op de hoek van de gasthuisstraat (= Blauwehandstraat) en Wouwsche straat.
(Op deze hoek ligt thans de tuin van het voormalige militaire hospitaal).
Het huisje was te klein om allen te bevatten en het was zo vervallen dat men er ten prooi was aan wind en regen.
De hervormden vroegen het dak en de vensters te willen laten herstellen om ten minste tegen regen en wind beschut te zijn.
Schoorvoetend werd de reparatie toegestaan maar met het voorbehoud dat men daaruit geen consequentie voor de toekomst mocht trekken. En zo begonnen de hervormden hun eerste wettige

bijeenkomsten te houden terwijl aan het andere einde van de gasthuisstraat de gardiaan van het minderbroederklooster in zijn mooie kerk felle predikatiën tegen hen hield.

De katholieke magistraat stond tusschen twee vuren. Van de zijde der hervormden dreigde de kerkschennis als dit zo doorging, van de zijde van de markies echter was niets te verwachten. Zelf hadden zij bepaald over niets te willen spreken, zolang de privilegiën niet waren bezworen en dat was nog altijd niet gebeurd, bovendien had de markies zich teruggetrokken op zijn kasteel te Wouw.
Men besloot hem nog eens op te zoeken maar nauwelijks was men in gesprek of hij wond zich weer op, hij was zeer ontstemd, dat men zijn hoogsten ambtenaar, Jaspar van Kinschot, de toegang tot de vergadering had ontzegd. De heren zwegen; toen de markies was uitgesproken, zeiden zij uitsluitend te zijn gekomen om te spreken over het afleggen van de eed.
Jan van Withem beloofde daarop de volgende morgen om tien uur in de raadsvergadering te komen.
Vroegtijdig kwamen de heren bijeen om nog eens precies vast te stellen, welke houding zij tegenover de markies zouden aannemen. Mocht hij ambtenaren medebrengen dan zou men geen woord spreken zolang deze in de zaal waren; als hij ze had weggezonden zou men hem zeggen dat men geen enkele beslissing nam, zo lang hij de eed niet had afgelegd.
De markies kwam in gezelschap van de drossaard en van Jaspar van Kinschot. De schout, die toevallig in de zaal was, wilde overhaast weggaan, hij voorzag de komende twisten, maar de markies gelastte hem te blijven.

De markies begon met te zeggen dat hij bereid was de eed te doen mits men de eisen inwilligde die van Kinschot zou voorlezen.
Nadat het betoog was voorgelezen ging de magistraat naar de andere kamer om te beraadslagen. Er werd besloten niet te zullen spreken zolang Kinschot aanwezig was en niet te beraadslagen met de markies zolang de eed niet was afgelegd. De markies vloog op en zei, er niet aan te denken zijn dienaar weg te zenden. Hij keek rond, maar allen zwegen, de leden van de magistraat hadden nauwkeurig hun houding bepaald.
De stilte duurde voort, men was op het doode punt, toen Kinschot het woord nam en de magistraat verweet, dat zij tekortschoot in haar eerbied tegenover de markies, daarop begon hij opnieuw over de beleedingen van Jan d'Ayala. Met welgevallen had de markies geluisterd en toen Kinschot zweeg zei hij schamper; "Qu il parle, celuy à qui en touche".
Hoewel allen besloten hadden te zwijgen, was het d'Ayala toch te erg, hij zei dat er weliswaar besloten was te zwijgen, maar hier gold het een aanval op zijn particuliere persoon, het was hem niet de peine waard te antwoorden op de praatjes van een jongen melkmuil die valschelijk loog.
De markies werd woedend en zei, dat hij de woorden van Kinschot tot de zijne maakte. alles wat Kinschot had gezegd, had hij hem opgedragen.
Toen werden er tusschen de markies en d'Ayala woorden gesproken, die de secretaris niet waagde in zijn notulen op te nemen, zodat zij voor het nageslacht verloren gingen.
Nog eenmaal wachtte de markies het antwoord af, de magistraat bleef bij haar beslissing. De markies had daarop de heren toegesnauwd dat

ze dan voortaan maar justitie moesten doen zonder drossaard of schout, waarop hij met zijn ambtenaren was heengegaan.
Jan van Withem had zijn krachten overschat, hij was weliswaar markies, dus landsheer van dit groote stuk gronds, maar zijn landzaten waren mannen met sterk ontwikkelde democratische beginselen en zij hadden hem de nederlaag toegebracht. Dit gevoelde hij zelf ook, toen hij buiten de raadzaal was gekomen en na een paar dagen liet hij weten bereid te zijn de eed af te leggen. Inderdaad gebeurde dit kort daarop zonder enige plechtigheid, maar iedereen gevoelde hoe dit was afgedwongen en niemand vertrouwde erop.
Men keek uit, of de beloofde vendels nog niet kwamen, het duurde echter tot Maastricht was gevallen, toen durfde men Bergen op Zoom niet langer zonder garnizoen te laten.
22 Juni 1579 verscheen Alexander de Haultain, gouverneur van Walcheren met twee vendels Zeeuwen; zij werden binnengelaten nadat zij hadden beloofd zich aan de bepalingen van de godsdienstvrede te houden.
Helaas werden de Zeeuwen niet beter betaald dan Spanjaarden of Duitsers en in Februari zond men gecommitteerden naar Antwerpen om te vragen de troepen te betalen of ze anders weg te zenden.
Intusschen had Matthias een bezoek aan Bergen op Zoom gebracht en aan de hervormden het recht gegeven een vasten predikant aan te stellen. Franciscus Pauli werd als zodanig in dienst gesteld, hij behield die functie tot 1584.

De verhouding tusschen katholieken en protestanten bleef gespannen; evenals in den Bosch weigerden de geestelijken bij te dragen aan de accijns op de drank, terwijl Wishagen, de gardiaan der minderbroeders, voortging zijn vloek uit te storten over

de hervormden en over ieder die hen niet bestreed. Daardoor gebeurde het dat op 15 Augustus 1580 de soldaten, opgestookt door militante hervormde burgers, kerk en klooster van de minderbroeders plunderden terwijl zij de broeders uit hun bezit verjoegen.
Het is te begrijpen dat een goed katholiek als Jan van Withem, die tevens jong en eerzuchtig was, zich ergerde aan dien daad, maar als hij enig politiek inzicht had gehad, zou hij zich daarbij hebben neergelegd. Door de pacificatie was zijn geslacht in het bezit van dit markiezaat gekomen; toen hadden de Staten Generaal troepen geworven om de Spanjaarden en Duitsers te verdrijven, waardoor hem het betreden van dit goed weder mogelijk was gemaakt. Hij had dus aan de zijde van de Staten behooren te staan en de bepalingen loyaal moeten uitvoeren.
Hij had moeten begrijpen dat de honderden hervormden zich niet lieten samendringen in het kleine vervallen kapelletje terwijl in strijd met de godsdienstvrede de gardiaan van de minderbroeders ongehinderd voortging, deze mensen te treffen in hun heiligste gevoelens. In zulke dagen is er niet veel toe noodig om. de gevoelens tot kookpunt te verhitten.
Op zijn tien vingers had hij kunnen natellen dat deze uitbarsting zou moeten komen, die zijn schoonvader reeds op de dag vóór zijn aankomst had voorzien. En wat deed Jan van Withem daarop? Hij stelde de groote kerk van Sint Geertruijd ter beschikking van de minderbroeders, daar mocht Wishagen zijn felle preeken voortzetten. Het was of hij een berooving van die kerk wilde provoceeren iets dat de gardinan zelf vermoedelijk ook voorzag, want hij maakte het voorbehoud, dat hij zonder toestemming van de magistraat de kerk niet wilde gebruiken.

De Bergsche beeldenstorm

Daar het Spaansche gevaar nog steeds dreigde, kreeg Bergen op Zoom begin October het verzoek, kapitein Vincent met een vendel Zeeuwen binnen te laten. Men besloot toe te stemmen, mits Vincent beloofde de godsdienstvrede te handhaven.
De markies had zich met alle kracht tegen dit binnenlaten verzet, maar niemand luisterde naar hem. Hij was reeds zolang ontstemd dat hij aan de domeinraad mededeelde de stad voorgoed te hebben verlaten en zich te hebben gevestigd op het kasteel te Wouw.
Ook een andere man verplaatste zijn zetel naar Wouw, het was Langriet, de pastoor van de Sint Geertruijdskerk. Deze zag zeer goed in, dat het met zijn kerk zou mislopen, veiligheidshalve verkocht hij zijn huis op de Vuilbeek [7]), hij begreep nooit terug te zullen komen.
8 November 1580 had de beeldenstorm plaats. Wat de markiezinmocder in 1566 had weten te verhinderen toen in geheel Brabant en Vlaanderen de kerken werden verwoest, had nu alleen in Bergen op Zoom plaats, het was voor een groot deel te wijten aan de kortzichtigheid van de markies.
Het rumoerige volk liet niets ongemoeid, alle kloosters en kapellen werden geruïneerd, men plunderde het Margrietenklooster op de Vischmarkt, men verjoeg de bagijnen uit hun bagijnhof, men sleepte de beelden uit de Sint Pieterskapel en uit de andere kapellen weg. Feitelijk was hierdoor een einde gemaakt aan de eeredienst der katholieken en de vroedschap zond een paar gedeputeerden naar Wouw om met de markies maatregelen te beramen.

---

[7] Thans Pastoor Langrietstraat

Men besloot een inventaris op te maken, de kerken te sluiten en de sleutels te brengen bij de drossaard.
Dit was ook het einde van het bagijnhof, dat in Bergen op Zoom nooit tot bloei kon komen in spijt van de milde schenkingen van rijke poorters.

Evenals in den Bosch had de oude parochiekerk zich indertijd verzet tegen het ontstaan van een nieuwe concurreerende parochie, omdat daardoor een deel van de inkomsten verloren ging. Toen in 1492 (dus lang voordat er van enige hervorming sprake was) een bagijnhof zou worden opgericht, hadden de kapittelheren van Sint Geertruijd gezorgd dat een groot deel van de inkomsten aan de nieuwe stichting werd onttrokken. Wilde een inwoner van Bergen op Zoom zich op het bagijnhof laten begraven, dan mocht dit slechts gebeuren, als het lijk eerst was gebracht naar de Sint Geertruijdskerk waar de lijkdienst moest worden gehouden.
De was van de offers, lijkdiensten, enz. kwam voor een derde aan de parochiekerk, de offerwas van Allerzielen moest geheel aan de kapittelheren worden afgestaan, zij wisten zelfs te bewerken dat de helft van alle schenkingen aan het bagijnhof in hun zakken vloeide.
Zij hadden het bagijnhof zoveel hindernissen in de weg gelegd, dat het nooit een behoorlijk bestaan had gekend.
Reeds in 1534 had men een deel van de grond verkocht aan de wevers, die er hun ramen plaatsten. Geleidelijk hadden ook particulieren de huisjes opgekocht waar zij vrijer waren dan in de stad en waar zij hun vrolijke feesten vierden tot groote ergernis van de vrome bewoonsters.
De markies die de zaken nog eens goed had overdacht, maakte een slim onderscheid tusschen de kerkelijke goederen die indertijd door de Heeren van Bergen waren geschonken en waarover zij zich steeds het

beschikkingsrecht, het "jus patronatus" hadden voorbehouden en de verdere stichtingen, zoals het bagijnhof die door het volk zelf waren opgericht
Hij bepaalde dat de eerste, waaronder de Sint Geertruijdskerk en alle kapellen vielen, moesten worden overgegeven aan de rentmeester van de domeinen, hij nam die gebouwen dus weder in eigendom terug, hetgeen hij met recht kon doen, daar zij aan haar oorspronkelijke bestemming waren onttrokken. Hij liet het aan de stad over voor de andere gebouwen een rentmeester aan te wijzen.
In hoogste instantie had de markies de gebouwen dus zelf aan de eeredienst der katholieken onttrokken, terwijl de hervormden bleven beschikken over de Sint Maartenskapel.
19 November 1580 verzochten de hervormden vergunning een vijftal op te maken, waaruit de raad een keus zou doen. Deze mannen zouden voortaan de beraadslagingen mogen medemaken en van advies dienen. De raad stemde toe hoewel het volkomen in strijd was met het begrip waaraan men zich tegenover de markies zo hardnekkig had vastgeklampt.
De hervormden gingen verder, zij verzochten twee mannen te mogen kiezen die voortaan voor de armen der stad, zonder onderscheid van religie zouden zorgen. En dan vroegen zij ook veel diepgaander dingen, namelijk de benoeming van een stadsschoolmeester die de zuivere leer van het evangelie zou zijn toegedaan.
Ten slotte vroegen zij de sleutels van de ongebruikte Sint Geertruijdskerk waarin zij wilden preeken en die van het minderbroedersklooster waarin zij hun predikant wilden laten wonen.

Toen de raad besloot, het gebruik van de Sint Geertruijdskerk met de markies te bespreken, hakten de protestanten de

knoop door en namen bezit van de kerk waarin voortaan werd gepreekt.
Het jaar 1581 begon onder zeer moeilijk omstandigheden, de Staten van Brabant hadden een commissie benoemd voor het beslechten van de godsdiensttwisten, het was een zeer zware taak, in Bergen op Zoom was de verhouding van de verschillende groepen van de bevolking onderling en van deze groepen tot de markies zeer gespannen.

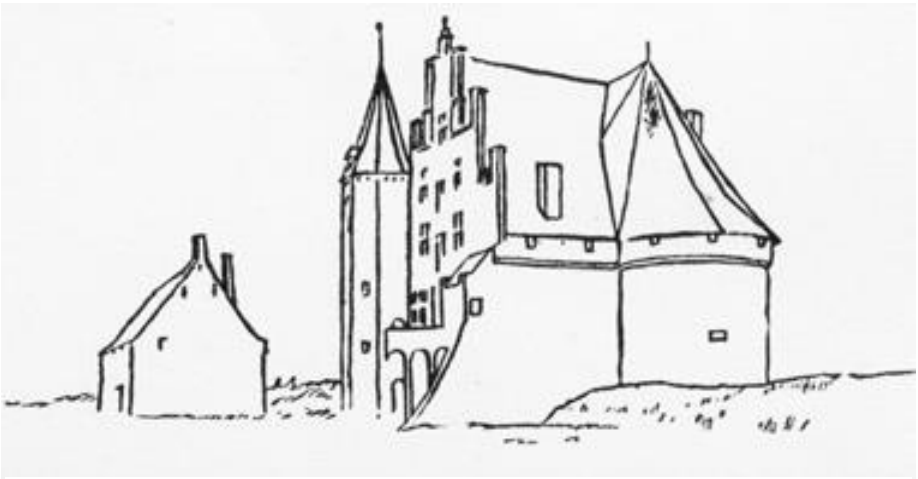

Het kasteel van Wouw

Het verraad van Jan van Withem

Het kleine stadje was zwaar met troepen belegd, er lagen reeds een ruitervaan van Schetter en drie vendels voetvolk van Frederik van Dorp, Bernuy en Broncxby, thans kwam er nog een vendel Fransen bij onder Franchoys de Bruges.
26 Januari lag hij voor de stad en vroeg te worden binnengelaten. Men durfde niet te weigeren en stemde toe mits hij beloofde de godsdienstvrede te bewaren; het klonk als een bespotting na de ervaring die men had opgedaan.
Het raadslid Maarten van Cleef werd naar Antwerpen gezonden met verzoek van de Bruges verschoond te blijven. Hij bereikte echter Antwerpen niet daar hij onderweg door de muitende Spanjaarden werd gegrepen en in Tilburg gevangen gezet.
Zijn bloedverwanten eischten dat de stad het losgeld zou betalen, welk bedrag men echter niet bijeen kon brengen. Als tweede afgevaardigde Werd Cornelis van Stapele naar Antwerpen gestuurd met de opdracht niet terug te komen zonder behoorlijke beslissing.
Na enigen tijd verzocht van Stapele te mogen terugkeeren, zijn zaak verliep en hij kon geen beslissing bewerken.
Er was ook een andere vraag ingekomen: de katholieken vroegen hun kerk terug. Men wendde zich tot de Staten van Brabant en tot de prins van Oranje doch kreeg slechts de belofte dat er een religievrede zou worden afgekondigd die alle partijen zou bevredigen.

Sind Maart hadden markies en stadsbestuur schriftelijk hun grieven bijgelegd en toen de commissie op het stadhuis verscheen voor het beslechten van de godsdiensttwisten leek de toekomst weer iets helderder. Maar al besloot men ook eerlijk samen te werken, de kloof was te diep, het was niet mogelijk eene regeling te treffen die de partijen bevredigde.
Franchoys de Bruges die toch was toegelaten, vroeg om geld om zijn troep te betalen. Er was niets en men leende het uit de kist van de Heiligen Geest dus van de fondsen voor armen en weezen bestemd. Het was een nobel gebaar van dezen krijgsman dat hij als onderpand al het zilverwerk dat hij bezat daarvoor in de kist legde.
De verhouding tusschen burgers en soldaten was slecht, men wantrouwde in de eerste plaats de markies en daarom kwamen de kapiteins in de raad en eischten dat men voor de poorten valbruggen zou aanbrengen. Een paar dagen later kwamen de kapiteins met hun luitenants terug en eischten het beheer over de kist waarin de sleutels van de poorten werden geborgen.
De raad aarzelde, kwam met uitvluchten, maar kapitein van Dorp wilde een beslissing, ja of neen, waarop men de sleutels afstond.
Helaas leidde de slechte betaling opnieuw tot muiterij en 21 Mei 1581 was het garnizoen in volledigen opstand, de soldaten bezetten het stadhuis, de vroedschap vergaderde ten huize van de burgemeester en de kapiteins eischten om erger te voorkomen een voorschot op de soldij.
Waar moest men nog geld zoeken?
Er was nog een klein bedrag in de kist van de huisarmen en men had nog wat geld onder berusting van de weeskinderen van Knijts.
Zo verdwenen de laatste gelden maar de hervormden waren hierover niet te spreken, een deel van hen behoorde tot de laagste standen, zij

leden groot gebrek en nu eischten zij een paar duizend gulden uit de opbrengst van de geestelijke goederen. Zij stelden voor, het advies van de Raad van Brabant te volgen, de overige kerken en kloosters te verkoopen en de opbrengst te besteden aan de vestingwerken.
De raad wendde zich tot de markies. Wat moest men aan de hervormden antwoorden?
Men deelde hem tevens mede dat de twee muitende vendels van van Dorp en Broncxby naar het leger te velde waren gezonden, zij waren vervangen door slechts èèn vendel onder Chrispijn.
De markies stond op de tweesprong.
Zijn huwelijk had hem in plaats van macht slechts strijd en tweedracht gebracht, in de moeilijkheden met de magistraat had hij de nederlaag geleden.
Zonder zijn toestemming had men soldaten in zijn stad gelegd die samen met de oproerige burgers, kerken en kloosters hadden geplunderd.
Het liefst zou hij de stad thans overleveren aan Parma, dan was het ineens uit met de eischen der hervormden, dan zou de katholieke godsdienst in al zijn glorie worden hersteld en Parma zou hem zeker voor zijn terugkeer beloonen.
Maar als het eens anders afliep? Als deze landen erin slaagden zich onafhankelijk te maken? Nog altijd was hij markies van dit rijke stuk land, na dezen tijd van tweedracht zou wellicht een tijd komen van vooruitgang en welvaart. Dan zou ook zijn macht toenemen en bovendien had hij reeds op jeugdigen leeftijd het commando over een regiment voetknechten in dienst van de Staten Generaal.
De magistraat probeerde nu een beslissing te forceeren en wenschte dat hij naar Bergen op Zoom zou terugkeeren en zelf de beraadslagingen leiden.

Hij dacht er niet aan en schreef dat dit geen manier was om zaken af te doen, immers bij hem als markies behoorde in hoogste instantie de beslissing over alle zaken. Wat gaf dat echter als men niet naar zijn aanwijzingen luisterde. Hij ried de Heren aan, zich te gedragen naar de aanwijzingen van de Staten van Brabant, hij hoopte dat die een beslissing zouden nemen, die niet indruischte tegen zijn rechten en tegen de privilegiën van de stad.
Hij had de brief opgesteld in overleg met pastoor Langriet, maar de inhoud had hem niet bevredigd en staande voor het torenvenster had hij de bode nagestaard, toen hij uit zijn gedachten werd opgeschrikt door Langriet die met een zegevierenden trek op het gelaat was binnengekomen.
"Breda is in handen van Parma" riep hij uit, “binnen enkele dagen is ook Bergen op Zoom in zijn bezit."
Jan van Withem dacht even na, Bergen op Zoom was de laatste stad in Brabant die Parma nog weerstond. Maar dat kon niet lang meer duren en het werd hoog tijd kleur te bekennen.
Onverwijld trok de markies naar Breda, waar hij werd toegelaten tot Haultepenne de nieuwen gouverneur, aan wien hij zijn plannen bloot legde.
Deze vond het voorstel zo belangrijk dat hij er Parma dadelijk mede in kennis stelde.
10 Juli schreef Parma aan de markies, met genoegen te hebben vernomen, dat deze bereid was om Spaansche vendels in Wouw binnen te laten en de goede zaak te dienen.
Intusschen was de markies een beetje bekoeld. Had bij toch niet overijld gehandeld? Hij sprak weer met Haultepenne over de onderneming maar deed dit met zo weinig enthousiasme, dat Haultepenne zelf hem begon te wantrouwen. Hij zond hem daarom

voor verdere besprekingen naar de Grijze, heer van Waterdijck doch ook bij die bespreking had Jan van Withem zoveel mooie woorden gebruikt en zo vage beloften geuit, dat Waterdijck aan Haultepenne berichtte, dat de markies blijkbaar de kat uit de boom keek.
De val van Breda had ook anderen waakzaam gemaakt en de magistraat van Bergen op Zoom verzocht aan de Staten van Brabant, de muitende vendels ten spoedigste te vervangen door goed betaalde Zeeuwen en verder buskruit te zenden.
Tevens verzocht men de markies nogmaals, naar Bergen op Zoom te komen en de leiding op zich te nemen.

On die dagen had men een uitgebreid spionnagestelsel, de tocht van de markies naar Breda was blijkbaar niet geheim gebleven en de magistraat wenschte hem in de stad te hebben om het contact met de vijand moeilijk te maken. Maar ook de Prins van Oranje was op de hoogte en voordat iemand begreep wat er gaande was, stond plotseling de Franse kolonel Antoine de la Garde met acht vendels voetvolk in Bergen op Zoom voor het stadhuis. Niemand wist, wie hem op dien tienden Juli 1581 eigenlijk had binnengelaten, terwijl de ruitervaan en de drie vendels voetvolk ook waren gebleven.
De Fransen waren Hugenoten, grootendeels door Sonoy in Oost Friesland geworven, zij waren in de Zuidelijke Nederlanden gebruikt en door Parma naar het noorden gedrongen.
Duur hadden zij de vergeefsche aanslag op den Bosch geprobeerd, zij waren teruggekeerd toen Breda, de sterke stad in hun rug in handen van Parma viel en de Prins van Oranje had hen nu op Bergen op Zoom gedirigeerd.

De heren van de magistraat keken uit de vensters en waren met angst vervuld toen zij deze drommen soldaten zagen die de geheele markt vulden.
Hoe moesten al die mannen onderdak worden gebracht? Wie zou hun soldij voorschieten?
Toen Jan van Withem van de intocht van deze mannen hoorde, was zijn plan gemaakt. Deze Hugenoten, omtrent wier godsdienstige gevoelens geen twijfel kon bestaan, hadden bezit genomen van zijn stad, een Fransman zou daar het bewind voeren, het zou geheel uit zijn met zijn macht en in gramschap wendde hij zich rechtstreeks tot Parma.
Hij schreef, dat hij tot nu toe de briefwisseling slechts had gevoerd door bemiddeling van doctor Canis, dat hij steeds had verlangd door het vervullen van de een of andere opdracht zijn aanhankelijkheid en trouw aan de koning te bewijzen, maar dat men nog steeds geen gebruik had gemaakt van zijn diensten. Mocht Parma dit thans wenschen, dan was hij bereid dadelijk over te komen om mondeling bevelen te ontvangen, hij wilde alles doen om zijn trouw aan de koning te toonen.
Hij had aan Haultepenne gevraagd, hem twee honderd behoorlijk bezoldigde mannen te geven om Wouw te bezetten, maar de gouverneur had hem geantwoord, dat de belastingen nauwelijks genoeg geld opbrachten om zijn eigen troepen te betalen. Daarom was Jan verplicht geweest, tot nu toe met een handjevol eigen mannen het kasteel te bewaken op gevaar af, uit Bergen op Zoom te worden overrompeld; mocht Parma hem versterking willen sturen dan zou hij dit dankbaar aanvaarden. Langriet had tevreden geknikt, toen hij de brief had gelezen, maar het was of kolonel de la Garde de brief ook onder de oogen had gehad, want hij eischte alle sleutels van de

stadspoorten op, hij ontbond de gilden en liet alle vuurwapenen inleveren, slechts rapier en ponjaard mochten worden behouden. Verder droeg hij aan de kapiteins Bastien en Ruelle op, in overleg met het stadsbestuur de versterkingen die veel te wenschen overlieten, onder handen te nemen. De stad deed intusschen alles om van deze dure troepen te worden ontslagen.
In September hadden de Staten de Heer van Glabbeeck gezonden, doch men kon niet met de mannen afrekenen omdat er geen geld was, evenmin kon men hen zonder betaling wegzenden. Dus waren zij gebleven en spoedig zou het nut van hun aanwezigheid blijken.

Jan van Withem was van plan de stad op 5 December 1581 te overrompelen met driehonderd man, die Parma tot zijn beschikking had gesteld.
Het plan was goed overdacht, de stad had drie groote toegangspoorten, die alle behoorlijk werden bewaakt, doch twee onbelangrijke poorten, de houtpoort aan de haven (die niet van hout was maar toegang gaf tot een terreintje waar de houtschepen werden gelost) en de bagijnepoort, die toegang gaf tot het zo vervallen bagijnhof, maar niet aan enigen grooten verkeersweg aansloot.
Het terreintje buiten de houtpoort kon men bij laag water gemakkelijk bereiken en langs het bagijnhof liep een onaanzienlijk beekje, de moeregreb [8]), het water kwam door een duiker in de stad.
Tweehonderd Spanjaarden marcheerden bij de bagijnepoort door de stadsgracht, die zeer ondiep was, zij moesten door de duiker binnen de

---

[8] Het gedeelte van het stroompje wordt alleen binnen de stad met Moeregreb of Grebbe aangeduid. Het buiten de stad liggende deel heet De Zoom.

stad komen en naar de houtpoort gaan, de kleine wacht onschadelijk maken, de poort openen en Jan van Withem binnenlaten, die daar met honderd ruiters klaar zou slaan. Voordat iemand wist wat er gaande was, zou hij meester zijn van de stad.
De omstandigheden waren gunstig, het was 5 December tusschen 5 en 6 uur in de morgen, het meest geschikte moment voor een verrassing, als de mannen na een doorwaakten nacht slaperig waren en voor de anderen de nachtrust nog niet was af gelopen.
Bovendien mistte het sterk en bij de bagijnepoort liep slechts een enkele schildwacht heen en weer.
De mannen kwamen ongehinderd in de stad, de schuif in de duiker was op last van den markies door de stadstimmerman omhoog gedraaid.
Bibberend waren zij uit het water geklommen; in de duisternis nog verhoogd door de dikke mist konden zij geen hand voor oogen zien en spoedig waren zij verdwaald in de kronkelende straatjes van de kleine vesting.
Zij kwamen een patrouille tegen en spraken die in slecht Frans aan. Waar lag de houtpoort?
De Hugenootsche patrouille, zelf slecht thuis in deze stad, kende slechts de Wouwpoort en wees de mannen de weg, dien zij moesten volgen.
Zij stuitten daar echter op sterken tegenstand, er ontstond een gevecht, een oogenblik waren zij meester van de poort, maar het gelukte niet het zware hekelwerk omhoog te draaien. Dit gaf oponthoud, het knallen der schoten had de bezetting gealarmeerd, van alle zijden daagde hulp op, in de eerste plaats de Franse vendels van d'Allaines en Durand en onmiddellijk daarop de Zeeuwen van Meelkercke.

Veel Spanjaarden sneuvelden, enkelen slaagden erin de duiker te bereiken, ruim vijftig man werden gevangen genomen.
Er heerschte vreugde in Bergen op Zoom toen men de uitslag vernam, want hoe scherp katholieken en protestanten ook tegenover elkaar stonden, in één opzicht waren zij bondgenoten, zij waren anti-Spaansch.
Ditmaal was het de gevangenbewaarder die bij de magistraat om een voorschot vroeg, hij had geen geld om al het eten en drinken van zijn gasten te bekostigen.

Het was de laatste daad van de markies, die nu openlijk naar de zijde van Parma was overgegaan. Hij had de eed gebroken en twee maanden later verklaarden de Staten Generaal hem vervallen van het bezit van het markiezaat. Het werd geconfisqueerd en aan de Prins van Oranje gegeven als bewijs van dankbaarheid en als vergoeding voor de groote offers die hij het vaderland had gebracht.
De Staten van Brabant besloten de bezetting van de vroedschap grondig te herzien en 6 Februari 1582 verschenen op het stadhuis de heren Maximiliaan de Coutereau, heer van Glabbeeck en de drossaard Cornelis van Eeckeren, Zij ontsloegen de leden van de magistraat en kozen anderen in hun plaats.
De magistraat protesteerde en betoogde dat deze daad onwettig was, doch de commissarissen antwoordden, dat de conjunctuur der tijden tot dien maatregel dwong, Zij voerden slechts de beslissing uit van de Staten. De heren konden bij dat college hun bezwaren indienen, overigens bedankten zij de heren voor de vele en gewichtige diensten, die zij als zodanig hadden bewezen.

Natuurlijk waren ook de nieuwgekozenen verplicht te protesteeren, maar de commissie antwoordde alleen dat zij het stadhuis niet mochten verlaten voordat zij de eed hadden afgelegd. Hiermede was aan de eer voldaan, de nieuwe leden zwoeren de eed van trouw, zij het dan ook onder protest.
De gebeurtenissen hadden Antoine de la Garde in het gelijk gesteld, de burgerij beoordeelde hem thans toegeeflijker, maar toch was men blij toen hij in April de opdracht kreeg zich met zijn vendels bij het veldleger te voegen.
Reeds lagen de nieuwe troepen voor het hoofd, maar de Fransen, wetende dat de levensmiddelen schaars waren, lieten hen niet in de stad toe, voordat zij zelf waren vertrokken.
Dagenlang lagen de schepen voor het havenhoofd, het waren de compagnieën Schotten van Jack Fresel, en William Waddel.
De soldaten waren slecht voorzien van voedsel en bedreven allerlei moedwil tegen de bewoners van de huizen buiten de poort. Om erger te voorkomen was de magistraat verplicht, hen van bier en eetwaren te voorzien.
Begin Mei kwamen er nog drie Nederlandsche vendels bij, onder bevel van kolonel Roelof Berwouts, die afgelost werd als kastelein van Loevestein, maar nog steeds waren de Franschen niet vertrokken. Pas op 13 Mei gingen zij heen en trokken de vijf vendels binnen de stad.
De Staten waren erg ten achter met de betaling en de kerels roofden en stalen, zij haalden de meubelen uit de leegstaande huizen en de koeien die buiten de wallen graasden uit hnn weiden. Alles werd te gelde gemaakt en steeds waren er burgers, die bereid waren tegen een klein prijsje de gestolen waren van de soldaten te koopen.
7 Juni 1582 hield de magistraat in wanhoop een bespreking met de kapiteins maar zij antwoordden dat de soldaten: *„ .... van sich*

geworpen hadden alle respect ende gehoirsaemheijt die sij de capiteijnen ende de overicheijt schuldich waren ende waren gedisbordeert in alle moetwillicheijt" .... zij gaven aan de magistraat de raad, liever de soldij voor te schieten.
Drie dagen later vertrok de burgemeester naar Antwerpen om de hulp .van de Staten in te roepen, in verband met de zware lasten, de groote moedwil en de insolentiën van het garnizoen. De Schotten werden weggezonden en vervangen door Engelschen, alleen Roelof Berwouts, de gouverneur was gebleven en om hem te vriend te houden, besloot de magistraat hem wekelijks acht gulden en vier stuivers servitiegeld te geven.

Marcelis eerste krijgsbedrijf

Toen Marcelis Bacx naar Bergen op Zoom ging, zou hij het liefst in zijn koets die al zijn eigendommen bevatte door Brabant zijn gereden, de koffers gesjord op het krat aan de achterzijde, begeleid door zijn oppasser met de twee handpaarden achter de wagen. Men had hem echter verteld, dat sedert het verraad van Jan van Withem het kasteel en het dorp van Wouw bezet waren door de troepen van Parma en daarom had hij den veiligen weg over water gekozen. Hij had een schuit gehuurd, waarmee al zijn bezittingen, zijn paarden, wapens en zijn koets naar Bergen op Zoom werden gebracht.
Zijn zwager Goyaard van Eijck, die ook in Heusden woonde en benoemd was tot ontvanger van de contributiën in Brabant, had hem een behoorlijk voorschot gegeven voor het werven van zijn mannen en zo was hij dan eind Augustus met opkomenden vloed de vaargeul van de Bergsche haven binnengezeild.

Aan de Waterpoort waren soldaten aan boord gekomen die hem hadden gevraagd, wat hij in Bergen op Zoom kwam doen en waar hij zijn intrek nam. Marcelis had verteld te zijn gekomen om een ruitervaan op te richten en nog niet te weten waar hij zou logeeren. De soldaten legden hem uit dat voor een heer, zoals hij was, in Bergen op Zoom slechts een paar geschikte herbergen waren, namelijk de Drye Houffijsers in de Hoogstraat en de Helm, boven het vleeshuijs, zijnde het laatste deel van den Boschstraat naar de markt voerend. Beide herbergen waren goed, de Helm had bovendien aan de overzijde van de straat een grooten stal, waarin zowel de koets als de vier paarden konden worden ondergebracht.
Het schip mocht doorvaren en aan het uiteinde van de haven, bij het spui gekomen, werd alles uitgeladen.
Voor hem lag de massale gevangenpoort, met de beide ronde torens. Marcelis besloot de Helm te kiezen en weldra ratelde de wagen onder de poort door, de Lieve Vrouwestraat in, dan wendde de koetsier naar rechts de Potterstraat in, tot men aan een kruispunt van straten kwam, aan het begin van den Boschstraat. Van dit punt af liep de straat naar omlaag naar de vleeschhal en in dit stukje boven het vleeschhuis, kwam Marcelis in de Helm onderdak.
Sedert hij het groote ouderlijke huis in den Bosch had verlaten was hij niet verwend, het bouwvallige kasteel van Heusden voldeed nauwelijks aan de meest bescheiden eisen van huisvesting en dus was hij al lang tevreden met een kamer die hij dank zij de stilstand van zaken niet met een anderen reiziger behoefde te delen,
Dien zelfden avond ging hij gouverneur Berwouts, die evenals hij van een Bossche familie was, opzoeken.
Hij trof Berwouts, die weduwnaar was en met een nicht samenwoonde aan in een weinig vrolijke stemming; het was altijd hetzelfde, het land

had geldgebrek en betaling van de troepen kwam daardoor altijd te laat of in het geheel niet. De troep werd per maand betaald, maar de Staten hadden de maand op 45 dagen gesteld, een eenvoudig middel om het maandgeld te verminderen. De troep morde, was slecht gekleed en bewapend, de getrouwden leden met hun gezin armoede, men stond op gespannen voet met de burgerij die altijd geld moest voorschieten en als dit niet gebeurde ontstond er muiterij.
De commandanten moesten maar zien, hoe zij in dien tijd de tucht handhaafden. Wat had men aan al die slecht betaalde mannen?
En dan had de burgerij nog allerlei andere grieven.
Velen onder de soldaten trachtten het handwerk weer op te vatten dat zij in hun jeugd hadden geleerd, schoenmaken, kleermaken, handschoenmaken, of iets dergelijks, maar daardoor kwamen zij in conflict met de gilden en ambachten. De ambachtslieden hadden door de bestaande armoede reeds gebrek aan werk, zij waren allerminst gesteld op de arbeid van soldaten die onder het tarief werkend hun het brood ontstalen.
En dan was er nog een grief die veel dieper ging. Marcelis wist er alles van, de slecht betaalde soldaat dronk veel evenals de burger. De drank van de burger was duur omdat er zo’n hooge accijns op Jag. het was een van de weinige belastingen die veel opbracht.
De soldaat achtte zich echter niet verplicht dien stedelijken accijns te betalen, volgens de traditie was de militair daarvan vrij.
Bij zijn zoetelaar haalde hij de goedkoope drank en daar er geen kazernes bestonden en de soldaat dus steeds ingekwartierd was, nam hij de drank mee naar huis, waar zijn huisbaas er met begeerige en wangunstige blikken naar keek. Het spreekt vanzelf dat hij met de soldaat meedronk van het goedkoope vocht en daar de controle

moeilijk was, was het kwaad niet te beteugelen, de accijns bracht veel minder op.
Zowel de stedelijke vroedschap als de taveernehouders klaagden dus hierover, zij wilden streng toezicht en zochten naar middelen, om het kwaad tegen te gaan.
Berwouts kon zich maar niet begrijpen dat Marcelis, die tot een rijke familie behoorde en rustig van zijn geld zou kunnen leven, een beroep had gekozen, dat niets dan teleurstelling en ellende bracht. Als Berwouts op andere wijze zijn buidel kon vullen, zou hij daartoe gaarne bereid zijn. Hij zou de volgende dag een paar trommelslagers rondzenden naar Noord- en Zuidgeest, naar Halsteren en Borchvliet, om aan het volk bekend te maken dat er ruiters werden geworven, de werkloosheid was zo groot, dat Marcelis zijn mannen best bij elkaar zou brengen. Bij een goed glas wijn, dat Berwouts dank zij zijn militaire beroep goedkoop dronk. was de avond voorbijgegaan en voorafgegaan door een paar gewapende dienaars van de gouverneur, die hem met lantarens bijlichtten, strompelde hij over de kuilen en gaten van het marktplein naar de Helm terug.
Het was een warme zomernacht, het was langen tijd droog geweest maar Marcelis miste de frissche lucht die hem voorheen door het geopende venster van de Heusdensche torenkamer toestroomde. Er hing hier een vieze lucht en de volgende morgen lichtte de waard hem hierover in.
Het vleeschhuis met aan de overzijde van de Pensstraat gelegen stallen was eigendom van de markies; de beenhouwers mochten alleen in die stallen slachten en in de vleeschhal verkoopen, maar zij hielden zich niet daaraan. Boven aan de markt woonden een paar slagers die de beesten op straat voor hun huisdeur slachtten en het vleesch in hun eigen winkels verkochten.

Het bloed liep over de steenen naar de open goten, er bestonden geen riolen en met een paar emmers water werd alles voor het huis weggespoeld. Het bloederige water stroomde verder naar het lagere gedeelte van de markt door de Meestraat [9]) tot zelfs voor het hof van de markies.
Het bloed droogde op en honderden vliegen kleefden op de zwarte resten. Boven aan de markt zaten de penswijven, die het afval verkochten, longen, hart en dergelijke rommel; wat zij niet kwijt konden raken omdat het door de warmte was bedorven, gooiden zij voor de honden. Ook de poelier slachtte op straat zijn hazen, konijnen en hoenders, hij wierp de ingewanden weg, niemand ruimde het vuil op. Daarbij kwam nog de doordringende lucht van het water waarin de stokvisch was geweekt en waarin de zoutevisch was bewaard.
In de lakenhal op de markt was nu de hoofdwacht, als de ruiters op wacht waren, stonden de paarden aan ringen vastgemaakt op straat. De mest werd van tijd tot tijd een beetje weggeveegd, de wind zorgde dat de mesthoopen niet te hoog werden.

Alleen als er een pestepidemie dreigde die men toeschreef aan de kwade dampen, gaf de magistraat scherpe ordonnanties uit, die eigenlijk nooit naar behoren werden opgevolgd.
De waard voegde er echter geruststellend aan toe, dat men spoedig aan dien reuk gewend was en dat men het tenslotte niet meer rook

---

[9] Thans Fortuinstraat; de weg helt vanaf de Boschstraat omlaag over de Grote Markt, Fortuinstraat en begin Steenbergsestraat tot aan het Beursplein, waar de Grebbe, zijnde het laagste punt, onder door stroomt.

terwijl het bekend was dat de lucht in Bergen op Zoom juist bijzonder gezond was.
Marcelis maakte dien dag zijn opwachting bij de burgemeester van buiten, hij legde zijn patent over en vertelde dat hij was gekomen om op naam van de Prins van Oranje een ruitervaan op te richten die hier in garnizoen zou blijven. Blijkbaar was de burgemeester allesbehalve blij met zijn komst, hoe meer militairen hoe grooter druk op de burgerij, hoe grooter ook de kans op oproer: sedert een mensengeslacht had men met het garnizoen zeer slechte ervaringen opgedaan.
Marcelis verliet het stadhuis, hij bleef een oogenblik op het bordes staan om het het stadsbeeld in zich op te nemen. Voor hem lag de Markt, links de Zuivelstraat, aan het einde daarvan zag hij het bouwvallige torentje van de Sint Maartenskapel, die de eerste kerk der hervormden was geweest, op de hoek van Markt en Zuivelstraat lag de Keerse, de herberg met haar houten gevel en kleine in lood gevatte vensters. De gevel hing voorover alsof zij het voorbeeld wilde volgen van de twee gevels daarnaast, van de Tuymelaer en de kleynen Vijver, die ingestort waren. De soldaten hadden het houtwerk geleidelijk weggehaald en zich er op de hoofdwacht mee verwarmd, alleen een puinhoop wees de plaats waar de huizen hadden gestaan.
Dan volgde de groote Vijser, een kruidenierswinkel die blijkbaar goed beklant was, de waren lagen onder de luifel uitgestald. Dan kwamen verder een paar herbergen, de Doornenkroon, Cronenburg en het Sweert, waartusschen de ingang van de kerk lag.
Achter de huizen rees de toren van Sint Geertruijdskerk op. Deze toren was nooit afgebouwd, evenmin als het achterste stuk van de kerk, de zogenaamde "nieuwe kerk", die als vergrooting was bedoeld geweest, maar zowel het geld als de toewijding hadden ontbroken en het werk

was half voltooid blijven liggen. De soldaten hadden het lood van de daken en van de goten weggehaald, het dak was ingewaterd en gerot, nu en dan stortten delen van de dakspanten omlaag.
De herberg het Sweert lag op de hoek van het kerkslop, daarachter begon het verbreede gedeelte van de Hoogstraat, de Vlasmarkt geheeten.
Aan de andere zijde van de Hoogstraat lag de oude lakenhal met de slanken vierkanten toren. Boven de hal was een groot balkon, alles was verwaarloosd door de soldeniers die dit overblijfsel van verdwenen welvaart als wacht gebruikten. de winkel naast de hal hadden zij geheel afgebroken, er lag slechts een open plaats en dan volgden de huizen Groot en Klein Engeland, een laatste herinnering aan de eens zo bloeienden handel met de Engelschen. Ook een deel van het stadhuis, Leeuwenburg geheeten, was vroeger het bezit van de Engelsche kooplieden geweest.
Het marktplein liep sterk omhoog naar de uiteinden van Hoogstraat en Boschstraat, van plaveisel was nauwelijks meer iets te bespeuren, het was of de burgers met karrenvol hun vuilnis op dit plein hadden uitgestort.
Op deze markt kwamen de wegen samen die het stadje met de buitenwereld verbonden, de Zuivelstraat leidde naar de Wouwschepoort, waar de weg naar Breda begon. De Hoogstraat en Boschstraat voerden door den Boschpoort naar de Antwerpschen weg, de lange Meestraat, verderop Steenbergsche straat geheeten voerde door de Steenbergsche poort naar Holland.
Dan had de stad nog de onbelangrijke Bagijnepoort, die slechts werd gebruikt door de menschen, die buiten die poort woonden of daar land bebouwden.

Grote Markt in Bergen op Zoom

Uit een economisch en strategisch oogpunt bezien was de haven eigenlijk het belangrijkste deel van de stad, al woonden daar slechts visschers, schippers, pottenbakkers en zoutzieders.
De haven vormde de verbinding met Holland en Zeeland; over de Schelde kwam men eerst aan de buitenhaven, door de boom voer men de haven in die aan het Spui eindigde.
Vroeger had dit kwartier buiten de omwalling gelegen maar omstreeks 1500 was het ook in de vesting opgenomen en de Lieve Vrouwepoort die toegang gaf tot de haven, was niet meer noodig geweest. Zij was blijven staan en als gevangenis gebruikt, in de volksmond heette zij daarom gevangenpoort.

Voor de regering was er alles aan gelegen dat de stad de verbinding met Holland en Zeeland behield en daarom had men juist in die dagen het plan gemaakt een groote waterschans te bouwen aan het einde van de buitenhaven.

Er was iets dat Bergen op Zoom van alle andere steden onderscheidde. Indertijd had de westenwind op de oostelijken Scheldeoever binnenduinen doen ontstaan, de poelen en moerassen achter de duinen konden bij veel regenval hun water slechts kwijtraken langs een enkel slag, dat door die duinen liep.
Op de helling van een dier slagen was Bergen op Zoom ontstaan, daar had men een kerk gebouwd en daardoor had het marktplein die eigenaardige helling, zich voortzettend in Hoogstraat en Boschstraat. Later had men ook op de andere helling van het slag huizen gebouwd, daar was een tweede marktplein ontstaan, vischmarkt genaamd. Het beekje was uitgediept en bevaarbaar gemaakt, om daardoor de turf uit de moerassen in de stad te brengen en het watertje had toen de naam Moeregreb gekregen.
De hellingen die men in alle straten en pleinen terugvond gaf aan dit plaatsje een geheel afzonderlijk karakter.

Na een week had Marcelis reeds zestien ruiters bijeengebracht; daar ieder zijn eigen paard en wapenen moest meebrengen was het uiterlijk van de troep allerminst fraai, ook was de gevechtswaarde van deze mannen, die nooit samen hadden geoefend of gestreden, minimaal. De jonge commandant droomde echter slechts van de heldendaden die zij samen zouden bedrijven, het speet hem bijna, dat hij het commando aan Paul had overgedragen en hij hoopte op de eerste opdracht die zij zouden krijgen.

Toen hij op een van de eerste dagen van September Berwouts tegenkwam, vertelde deze hem dat Holland had besloten Gelderland te hulp te komen bij het ontzet van Lochem dat door Verdugo werd belegerd.
Men had aan Hohenlohe opgedragen met zijn ruiters die hulp te verleenen. Eind Augustus had Willem Lodewijk nog levensmiddelen in Lochem weten te brengen maar daarna had Verdugo de stad met zestien schansen afgesloten en hijzelf had op de Lochemsche berg een kamp betrokken.
En nu was Hohenlohe op weg om samen met Lodewijk de stad opnieuw van vivres te voorzien en Verdugo te verjagen, in Zutphen werden 3500 man voetvolk en 1000 ruiters bijeengebracht.
Marcelis luisterde aandachtig, het klopte precies met hetgeen Hohenlohe hem zelf had verteld.

Dadelijk had hij zijn plan gemaakt, hij liet door zijn jongen alle pasgeworven mannen bijeenroepen en zond de waard van de Helm uit om hem tegen de volgende morgen een paar schepen te bezorgen groot genoeg om mannen, paarden en zijn koets te vervoeren.
Toen de mannen bijeen waren vertelde hij hun het groote nieuws, over een paar dagen zouden zij de charge rijden onder de oogen van Hohenlohe, die na de Prins van Oranje de hoogste bevelhebber in het leger was. Zij zouden aan Hohenlohe toonen, het vertrouwen waard te zijn, dat deze in hen stelde.
Hij droeg de mannen op, dien avond koets en bagage aan boord te brengen, bij het krieken van de dag zou men uitvaren, want dan was het getij gunstig.

De mannen waren ook verheugd, zij hoopten op een overwinning, die krijgsgevangenen en buit zou opleveren. Voor hen had de strijd een commercieele zijde, de werkeloosheid had hen tot soldaat gemaakt, nu moesten zij op die wijze hun brood verdienen en de oorlog leende zich tot veel mogelijkheden; als men gelukkig was, viel er veel geld te verdienen. Deze verdienste trok de mannen meer aan dan de roem en ook meer dan de strijd, die tot de verdienste moest leiden. Konden zij hun doel bereiken zonder strijd, bijvoorbeeld door het af loopen van het platteland, door het met lontrecht [10]) innen van belastingen, door het weghalen van goederen en vee hij de ongelukkige boeren of door een overrompeling en krijgslist, waarbij geen levensgevaar dreigde, dan deden zij dat nog wel zo lief.

Met genoegen keek Marcelis naar de koetsier, die de wagen uit de stal haalde en met zijn jongen de koffers daarop vastgespte.

Dien avond ging hij nog even naar Berwouts om afscheid te nemen. De gouverneur schudde het hoofd over de jeugdigen overmoed, nog lang zaten zij bijeen en spraken over de zaak, die hun boven alles belang inboezemde, de muiterij van de soldaten en de toekomst van het land. Berwouts zeide niet meer te gelooven aan een toekomst, hij had een zwartgalligen dronk, het ongelukkige land had nu bijna twintig jaren de strijd tegen het overmachtige Spanje volgehouden, maar het zou verpletterd worden.

---

[10] het ‘recht’ dat de lont, anders gezegd het vuurwapen, iemand geeft, dus: geweld.

Het was eigenlijk dwaas nog langer te behooren tot de partij van de opstand nu het eene gewest na het andere tot gehoorzaamheid aan de koning terugkeerde. De woorden bevielen Marcelis niet, hij stond op en ging naar Den Helm terug waar hij naar bed ging en droomde van zijn aanstaande krijgsgeluk.
Den volgende morgen werden de paarden ingeladen, langs de geopenden boom gleed men bij vallend water in de buitenhaven, als twee pieren staken de havendijken ver in de Schelde uit, rechts en links klotste het zoute Scheldewater over de verdronken polders. Aan het einde van de zuider havendijk waren landlieden en vagebonden - gepreste pioniers - bezig, onder toezicht van de mannen van kapitein Hans Valckenburg een groote schans te bouwen. Een enkele man wuifde de voorbijvarende schepen toe, toen dobberde Marcelis met zijn bescheiden vloot op de uitgestrekte waterplas, tot de schepen de steven wendden naar het noorden.
De schippers en hun knechts hadden hun volle aandacht noodig bij het vaarwater want aan de monding van de Eendracht lag de verdronken Broolooze polder en wie dit vaarwater niet terdege kende, zat gauw aan de grond.

Na een paar dagen varen kwam Marcelis met zijn mannen in Amerongen aan waar hij liet uitladen en dwars over de Veluwe trok hij naar Zutphen.

Om beurten dravend en stappend en ter wille van de veiligheid steeds bijeenblijvend ging men voorwaarts, traag volgde de koets door de mulle zandwegen. Marcelis had zich een eenvoudig harnas gekocht, men verkeerde juist in een overgangstijd, de kracht der vuurwapenen werd steeds grooter, de kogels doorboorden de harnassen en nu waren er twee stroomingen, de eene wilde het harnas geheel afschaffen, volgens hen had het afgedaan, de andere wilde het

verzwaren om het schootsvrij te houden. Wat vandaag echter schootsvrij was, werd morgen doorboord en wat de zwaarte betreft was er een grens aan de draagkracht van man en paard, maar vooral aan de beweeglijkheid van de ruiter.
Velen zochten daarom een middenweg, zij namen een licht harnas, dat niet beveiligde tegen kogels, maar dat voldoenden weerstand bood aan de slagen en steken die men in het ruitergevecht opliep.
Ook Marcelis had zich zulk een harnas aangeschaft, borst- en rugstuk waren van uitstekend staal, jammer genoeg misten thans de schouderstukken de opstaande kraag om sabelhouwen op te vangen.
De brassaten - ijzeren armstukken - hadden geledingen die als de schubben van een visch over elkaar gleden, de heupen waren bedekt met korte tasseiten eveneens geleed en alles zat zo gemakkelijk dat men zonder hulp van anderen kon op- en afstijgen.
Zijn wapens bestonden uit een lange lans, het zo gevaarlijke wapen in handen van de geoefenden ruiter; bij de aanval rustte de lans in een zwaren haak, die op het borststuk was geklonken. Zijn zwaard was van het beste staal, de zware beugels van het gevest beschermden de hand, de kolven van twee pistolen met radsloten, het geëigende wapen van de ruiter, staken uit, de holsters voor op de zadel.
Op het hoofd droeg hij de Bourgondischen stormhoed, die evenals de Romeinsche helm een kam, een zware vooruitstekende klep en een diep afhangende nekbescherming had.

Te Zutphen vond hij de graaf van Hohenlohe, aan wien hij zijn diensten aanbood. Hij kwam nog juist op tijd, Hohenlohe had de verspreid liggende troepen verzameld en trok naar Lochem, hij verjoeg de kleine wachten, die door de Spanjaarden waren uitgezet.

Den volgende morgen bracht hij zijn geschut in stelling tegenover de belangrijkste schans.
Na een beschieting volgde in de middag de bestorming, de bezetting, slechts zeventig man sterk, was ten doode opgeschreven. De schans werd veroverd, men brak door de ring van versterkingen heen, met meegebrachte schuiten sloeg men een brug over de gracht en weldra rolden de wagens met levensmiddelen de stad binnen.
Den volgende dag breidde men het succes uit en veroverde twee schansen, maar hiermede was slechts een tijdelijk resultaat bereikt, als Hohenlohe wegging zou Verdugo de schansen opnieuw bezetten, de ring zou opnieuw gesloten zijn en weder zou de stad worden uitgehongerd.
Hohenlohe besloot daarom Verdugo aan te tasten, maar de kansen stonden niet gunstig: Hohenlohe was slechts een man van groote dapperheid doch Verdugo was een avonturier, die als soldaat begonnen, dank zij zijn groote gaven en doorzicht tot opperbevelhebber was opgeklommen.
Hohenlohe verdeelde zijn troep in drie delen. Wetende dat Verdugo zijn bagagetrein niet had verschanst en deze gemakshalve in het lage land aan de Berkel liet bivakkeeren, besloot hij eerst dezen bagagetrein te veroveren, het personeel gevangen te nemen en de hutten te verbranden.
Het was zeer naar genoegen van zijn ruiters, immers daar viel weinig te vechten en veel te plunderen. Bij de bagagetrein bevonden zich de karossen vau de officieren die niet zelden hun harnassen, wapenen, kostbare kleederen en andere bezittingen bevatten.
Een oud soldaat als Hohenlohe had moeten weten dat de tucht ophield als de plundering begon en dat hij dus niet met deze

onderneming kon beginnen, zolang de troep van Verdugo niet was verslagen.
Verdugo, die de strijd wilde aanvaarden, overzag dadelijk de zwakke plek in het plan van Hohenlohe.
Rustig liet hij de aanval op de bagagetrein geschieden en toen de mannen zich over de voertuigen verspreidden om te plunderen, verschenen zijn eskadrons plotseling boven op de Lochemschen berg, zij galoppeerden omlaag, op de tuchtelooze mannen van Hohenlohe aan die zonder tegenweer te bieden vluchtten. Zij lieten hun buit in de steek, veel bevelhebbers en ondergeschikten sneuvelden, enkelen stelden zich binnen de stad in veiligheid.
Hohenlohe zelf was verplicht tot een overhaasten aftocht, Verdugo bezette de verloren schansen, de ring om Lochem was weer gesloten, hij vroeg aan Parma om versterking,

Marcelis had, de lans onder de rechterarm gekneld, de charge meegereden. Ritmeester Wierick van Biestraten, dien hij goed kende, daar zij samen in Heusden waren geweest reed aan zijn zijde, ook Alphonse de Chastelet, die juist een eigen ruitervaan had gekregen reed mede.
Beiden sneuvelden in dezen aanval, de ruiters zochten een goed heenkomen. Marcelis - alleen zijnde - zag rond en sloot zich bij de Brabantse ruiters aan, weer reed hij ten aanval op een troep vijanden bestaande uit piekeniers en musketiers.
Zijn lans brak, hij liet het stuk, dat hij in de hand hield, vallen en trok zijn zwaard, Rechts en links houwen uitdelend, sloeg hij zich een weg door het voetvolk, zijn paard gehoorzaamde niet meer, in dollen rengalop ging het verder tot het hijgende dier ver buiten het krijgsgewoel tot staan kwam.

Marcelis zag, waarom hij het dier niet had kunnen wenden. Een lanspunt stak diep in het vleesch van de hals, de lans sleepte mede en ook Marcelis was gewond, thans gevoelde hij de stekende pijn in zijn dij.
Hij was tegen de gevelde piek van een Spanjaard ingereden, wel had hij de man met èèn slag van zijn zwaard neergelegd, maar de piek was afgebroken en de punt stak nog door de kleederen heen in zijn bovenbeen.
In het handgemeen was hem de helm van het hoofd geslagen, een der brassaten was hem van de arm gerukt en de beugels van het sabelgevest waren platgeslagen, met moeite kon hij er nog de vingers tusschen steken.
Hij trok de piek uit de hals van het paard, steeg af en verbond zijn wond, met moeite klom hij weer in de zadel, dadelijk moest hij zich verdedigen tegen een Spaansche lansier, die op hem aanrende.
Snel wierp hij zijn paard opzijde, de lansruiter had zijn doel gemist en suisde voorbij, hij waagde zich niet aan een tweeden aanval.
Marcelis zocht de eigen ruiterij weder op, hopend opnieuw mede te strijden, maar in volslagen wanorde kwam de troep hem tegen, het scheelde weinig of hij was onder de voet gereden, het slagveld was door Hohenlohe's troepen smadelijk ontruimd.
De Hugenootsche kolonel d'Allaines had getracht met zijn regiment de vluchtenden tot staan te brengen, het mislukte. De troep van Verdugo stond ongeschokt in slagorde gereed en joeg ook dit regiment op de vlucht.
Van zijn zestien mannen zag Marcelis geen enkele terug, zij waren gesneuveld of in handen van de vijand gevallen, ontmoedigd reed hij naar Deventer, waar hij bleef tot zijn wond was genezen.

Hohenlohe was met zijn troep teruggegaan naar Zutphen, hij ging daarop naar Antwerpen om aan de Prins versterking te vragen. Toen die verkregen was, ging hij weder naar Lochem, dat hij als de vorige maal van levensmiddelen voorzag. Ditmaal ontweek Verdugo de slag, hij trok met zijn mannen weg en 23 September was Lochem weer geheel bevrijd.

Toen Marcelis eindelijk weder in Bergen op Zoom kwam, met het enige rijpaard, dat hem was overgebleven, vond hij daar zijn broeder Paul, wien het gelukt was de commissie tot oprichting van de ruitervaan te verkrijgen. Meer bedachtzaam dan Marcelis, had hij veel goede bekenden in zijn troep opgenomen, waaronder verschillende gevluchte Bosschenaars van goede familie.
Veel jonge mannen van goeden huize waren bereid dienst te nemen, zij kozen, hopend op bevordering, het ruiterwapen waarin van ouds veel van de riddertraditie was blijven hangen.
Marcelis nam de plaats van luitenant in, tot hij vier jaar later naast Paul een eigen vaan mocht oprichten.

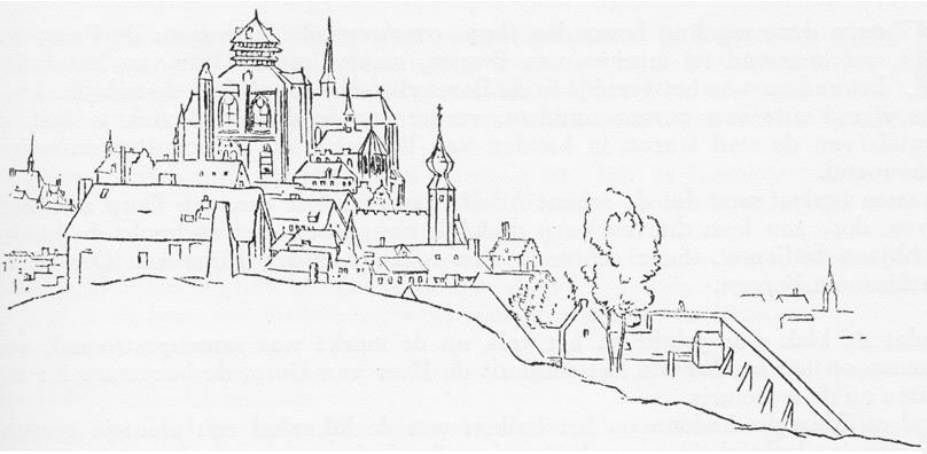

Prospekt Bergen op Zoom naar Dürer, 1520

Bergen onder het gouvernement van Berwouts

Op 13 November 1582 verscheen in de Bergschen binnenraad Heer Arent van Dorp, gezonden door de Prins van Oranje om voor hem bezit te nemen van het markiezaat: het behoorde met alle gebruikelijke plechtigheden te geschieden.
De binnenraad vond het zulk een belangrijke gebeurtenis, dat zij besloot er het advies van de breeden raad op te vragen, daarom werden tegen de middag de leden van de buitenraad en de raadsluiden opgeroepen en werd hun het bericht medegedeeld. Volgens de wijdloopige wijze van doen, vertrokken zowel de buitenraad als de raadsluiden naar hun eigen vertrek om te beraadslagen.
Den volgende dag kon men aan van Dorp mededelen eendrachtig te hebben besloten, de Prins met de voorgeschreven plechtigheden in

het bezit van het markiezaat te stellen, gedeeltelijk zou men er echter noodgedwongen van moeten afwijken.
De markies van Bergen op Zoom bezat namelijk een geheel afzonderlijke heerlijkheid van Borchvliet, die aan de stad paalde. Wanneer hij als markies moest worden gehuldigd, ging hij met groot gevolg naar Borchvliet, waar hij zich dus buiten het markiezaat bevond. Dan reed hij met veel praal uit zijn kasteel langs de Borchvlietsche dreef naar Bergen op Zoom.
De torenwachter, dit ziende, luidde de groote klok en uit de geopenden Boschpoort gingen hem de drossaard, de schout en het geheele stadsbestuur met de gewapende vendels te gemoet. Halverwege de dreef hield men halt, de drossaard overhandigde hem het zwaard, de schout de roede en de schepenen de sleutels van de stad.
Aan allen gaf hij de symbolen van hun officie terug, met opdracht als voorheen de gerechtigheid te beoefenen.
Dan werd hij met groote statie binnen de stad gebracht, waar de camere van rethorica en de schutterij hem alle hulde bewezen.
Tegen deze regeling bestonden thans overwegende bezwaren: de Prins was wel benoemd tot markies van Bergen op Zoom, maar niet tot Heer van Borchvliet, bovendien was het verblijf in de Borchvlietsche dreef door de nabijheid van de vijand niet van gevaar ontbloot, verder lag de drossaard ziek te bed, de sleutels van de stad waren in handen van Berwouts en de schutterijen waren ontwapend.
Daarom besloot men dat de schout Adolf Cool de roede aan van Dorp zou overgeven, deze zou hem dit voorwerp dadelijk teruggeven met opdracht de justitie te blijven bedienen, thans echter in de naam van de Prins van Oranje als markies van Bergen op Zoom.

Nadat de klok was geluid en het volk op de markt was samen-gestroomd, verschenen op het bordes van het stadhuis de Heer van Dorp, de burgemeester van buiten en de secretaris.
Paul en Marcelis hadden op het balkon van de lakenhal een plaatsje gezocht, waar zij de plechtigheid van nabij konden zien. Velen verwonderden zich met hen, dat de Prins een man als van Dorp met zulk een twijfelachtige reputatie van eerlijkheid uitzond voor belangrijke zendingen.
Zij keken met genoegen naar het kleurrijke tafereel, naar de waardigheidsbekleeders op het bordes, de leden van de vroedschap volgens de bestaande regelen, staande voor de geopende ramen van de raadzaal. Op de vensterbanken lagen de rood zijden kussens, de zittingen van hun stoelen, waarop zij nu leunden. De secretaris las het eedsformulier voor, het werd woord voor woord door van Dorp herhaald en met luide stem herhaalde hij ten slotte de plechtige bezegeling: “Zo moet mij God helpen".
Toen had het verzamelde volk met de arm omhooggeheven de eed van trouw aan de nieuwen markies gezworen.
Daarop had van Dorp binnenskamers de stedelijke ambtenaren ontslagen van hun eed aan Jan van Withem gezworen en zij hadden de eed opnieuw afgelegd voor de Prins.

Zo was dan de Prins van Oranje markies van Bergen op Zoom geworden, helaas kon men zeggen dat hoe alles ook mocht veranderen, toch veel hetzelfde bleef. Daarvan kon Berwouts meespreken, voortdurend ontbrak het geld om de troepen te betalen. Hoe kon het ook anders, de troepen in deze stad werden bezoldigd door de Staten van Brabant, maar iederen dag knabbelde Parma aan

hun gebied. De eene stad na de andere ging verloren en er bleven steeds minder over om de hooge belastingen bijeen te brengen.
Begin Februari stond men voor drie maanden bij de troepen in de schuld en toen de commissaris van monstering kwam en de tresorier slechts een halve maand in geld medebracht en een halve maand in assignaties, was het geduld van de mannen die met hun gezinnen gebrek leden uit. Zij hadden de commissaris van monstering en zijn tresorier, de kolonel Berwouts en al zijn officieren aangegrepen en gevangen genomen waarop zij het verschuldigde geld van de burgerij eis chten.
In groote angst was de magistraat 20 Februari bijeengekomen, zij besloot aan de vendels 800, 900 of 1000 gulden te geven al naar gelang zij beloofden zich 8, 9 of 10 dagen kalm te houden en de burgers niet lastig te vallen.
De soldaten konden er zich niet mee verenigen, immers door de slechte betaling knoeiden de commandanten, zij onderhielden minder mannen dan hun opdracht was en hij die het hardst had geknoeid, zou het meest profiteeren bij het verdeelen van de gelden.
Ook de twee ruitervanen van Colbeau en van de Heer van Bersou hadden zich bij de muiters aangesloten.
Voor alles wilde men vermijden dat de troep van de burgerij de kost zou eischen.
Dit zou voor die acht vendels en twee ruitervanen met hun vrouwen, kinderen en verdere onwettige aanhang tot een geheele ruïne van de bevolking leiden, men besloot dus per hoofd aan de soldaten een daalder van 36 stuiver te betalen voor 4 of 5 dagen, hopend dat intusschen de Prins of de Staten van Brabant raad zouden schaffen.

Inderdaad verschenen de ritmeesters Barchon en Elias de Lion om met het volk te praten, zij boden de soldaten een maand soldij, maar dezen weigerden, zij eischten twee maanden en geen cent minder.
De afgezanten beloofden het en gingen heen met angst in het hart. Waar zouden zij het geld halen om hun belofte gestand te doen? Gelukkig sprongen Holland en Zeeland in de bres, waardoor het gevaar voor korten tijd was bezworen.

Twee weken later verscheen Elias de Lion opnieuw, de Prins van Oranje had hem tot drossaard benoemd.
De vaan van Paul Bacx had aan deze muiterij niet deelgenomen, zij werd betaald uit de contributiën van het platteland van Brabant en zijn zwager Goyaerd van Eijck had steeds voor de betaling gezorgd.
Het was wel een groot gemak, dat van Eijck tot de naaste familie behoorde want hij was een slecht administrateur, hij inde het geld waar hij het kon krijgen, desnoods riep hij de hulp in van een paar Heusdensche vendels. Als men hem om geld vroeg, gaf hij het tot zijn kas leeg was, wie daarna kwam kreeg niets, hij vond dit bedrijf zo eenvoudig dat hij er bijna geen boekhouding op na hield.
Paul besloot het nut van zijn ruitervaan met daden te toonen. Sedert enigen tijd was de kleine vesting Steenbergen in Spaansche handen, daar lag Stemborn, luitenant kolonel van het regiment van Haultepenne met vier vendels, hij had het met zijn strooptochten de ruiters van Colbeau erg lastig gemaakt.
In overleg met Berwouts besloot Bacx de heer Stemborn een gevoelige les te geven.
Het plan was eenvoudig en werd telkens met kleine variaties door allen toegepast. Men trok ditmaal naar de nabijheid van Steenbergen en legde daar achter een hoogen dijk een hinderlaag. Daarna werd een

kleine troep uitgezonden die onder de muren van Steenbergen het vee wegroofde.
Dit ziende deed de bezetting met veel grooter sterkte een uitval, de patrouille trok inderhaast terug met de gestolen beesten waarbij men zijn weg nam door de hinderlaag.
Zodra de achtervolgers door de hinderlaag waren getrokken, werden zij in de rug aangevallen terwijl de vervolgde patrouille keert maakte en ook aan het gevecht deelnam.
Paul Bacx had ditmaal de onderneming zo voorbereid dat voor het terugtrekken van de bezetting slechts één weg vrijbleef en op dezen weg werd bovendien infanterie gelegd die men uit Bergen op Zoom meenam. Daardoor zou de bezetting van Steenbergen tusschen twee vuren worden genomen.
Het plan gelukte aanvankelijk en Stcmborn rukte met het geheele gurnizoen van vier vendels uit om de patrouille te grijpen en haar de koeien afhandig te maken. In de hinderlaag kwam het tot een gevecht en inderhaast trok Stemborn met zijn mannen terug. De eigen infanterie kwam echter niet tijdig te voorschijn zodat het de Spanjaarden gelukte een toren te bereiken, die buiten de Steenbergsche grachten lag. Enkelen, waaronder Stemborn wisten vluchtende de stad nog te bereiken.
Marcelis, dit ziende, reed met enkele mannen om de toren heen om de vluchtelingen de pas af te snijden, terwijl Paul recht op de toren aanreed, van zijn paard sprong en met het wapen in de vuist het eerst de toren binnendrong.
De aanval was zo onstuimig dat Paul, die door de geboden tegenstand niet snel genoeg voorwaarts kon, door de achter hem opdringende mannen onder de voet werd gelopen. De vijand geen uitweg ziende,

smeekte om genade, vijftig mannen sneuvelden, honderd werden gevangen genomen, waaronder de Italiaansche kapitein Paolo Boboca. Paul was ongekwetst doch Marcelis was bij het voorbijrijden uit de toren beschoten en in het been getroffen.
Eenige dagen later verzocht de Bergsche magistraat aan de Staten: *„ .... soo die drye compaignien ruijters tsamen sijn vertrocken dat die twee nyet weder en mochten keeren, dat de stadt mochte gestaen* [11]) *ten hoochsten met een compagnie ruijteren ....* ", daarmede bedoelende de vaan van Paul Bacx.

De gebroeders Bacx konden tevreden zijn over dit blijk van waardeering van de wijze waarop zij de tucht handhaafden.
Intusschen had Anjou verraad gepleegd, het was met de mantel der toegevendheid bedekt Anjou was met een klein legertje afgemarcheerd naar Duinkerken en het grootste deel van zijn leger onder Armand de Gontauld, Hertog van Biron, Maarschalk van Frankrijk, had order gekregen Parma te verdrijven, die het beleg had geslagen voor Eindhoven.
Biron kwam te laat, Parma had de stad reeds veroverd, waarop Biron bij Roosendaal legerde.
10 Mei 1583 veroverde hij Wouw dat sedert het verraad van Jan van Withem in Spaansche handen was; het kasteel was slechts door 150 Italianen bezet.
Daarna verbrandde Biron het kasteel van Borchvliet, dat eveneens een afzonderlijk bezit van de verdreven markies was. Dit was het laatste heldenfeit, waarop deze maarschalk zich op onzen bodem kon beroemen, want Parma had genoeg van die krijgsbedrijven, hij trok

---

[11] Volstaan.

naar Roosendaal waarop Biron trachtte zich met een deel van zijn mannen in Bergen op Zoom in veiligheid te stellen.

Snel drong Parma hem echter naar het noorden af, waarop Biron naar Steenbergen trok. Het was voor beide partijen een hachelijke onderneming, geen van beiden had enige ervaring van de strijd in de zo moeilijk polderterreinen.
17 Juni 1583 stonden heide partijen tegenover elkaar.
Biron had zijn ruiters, Zwitsers en Fransen vlak bij Steenbergen opgesteld, de Engelschen lagen op een mijl daar vandaan op de weg naar Gastel.
Daarheen zond hij ook de Bergsche ruiters onder Paul Bacx en La Salle, die hem evenals Barchon, Teligny, Colbeau en Fabri te hulp waren gekomen.
Biron probeerde met zijn eigen ruiterij de vijand tegen te houden maar de ruiters konden op de smalle dijken geen overwicht verkrijgen op de gestadig aanrukkende Spaansche benden van Parma. Deze was goed ingelicht want naderbij komende, splitste hij zijn troep in twee delen, het grootste deel rukte op Steenbergen aan, een kleinere troep werd uitgezonden om de Engelschen bij Gastel te verjagen. Deze, de Spanjaarden ziende, vroegen versterking aan Biron, die echter niemand wilde afstaan, daar hij zelf werd aangevallen. De Engelschen trokken terug, zonder Bacx te waarschuwen, die daardoor op een van de dijken tegenover Don Sancho de Lieva met een overmacht van zeshonderd ruiters kwam te staan.
Bacx trok terug tot aan een dwarsdijk, waar hij steun ontving van Odet de la Noue, en van kolonel La Mort Gascon. Gezamenlijk deden zij met zoveel kracht een tegenstoot, dat de vijand vluchtte.

De vluchtenden werden echter opgevangen door de ruiters van Camilio del Monto een oud en ervaren krijgsman, hij liet de vluchtenden passeeren en chargeerde daarop.
Nu waren ook de Bacxen verplicht het veld te ruimen, Biron had de eigenlijken aanval niet afgewacht, hij was van zijn paard gevallen en had een been gebroken. Hij liet een sterke achterhoede formeren en onder dekking van die troepen stelde hij zich in veiligheid in Zeeland, waar zijn mannen in Augustus werden afgedankt.

De Bacxen waren ongedeerd uit de strijd gekomen, alleen waren de beide paarden van Paul gewond, zij herstelden echter spoedig. Ook onder zijn ruiters had hij slechts geringe verliezen geleden. Paul was zeer ontevreden over de ervaring, die hij bij dit treffen had opgedaan: niet omdat zijn ruiters waren verslagen, hij wist zeer goed, dat hij met zijn handjevol mannen de zege niet had kunnen bevechten, maar toch hinderde het hem dat de ruiters, die twee maanden geleden voor Steenbergen zo goed hadden gevochten, nu op dezelfde plaats op de vlucht waren geslagen. Zij waren niet zo moedig als hij had gehoopt, eigenlijk waren zij op hun best, als zij verrassend mochten optreden, dan wisten zij in de daardoor ontstane verwarring goede klappen uit te deelen. In die gevechten van man tegen man ontbrak het hun zeker niet aan moed, het was alsof zij zichzelf en hun kameraden hadden voorgepraat, te zullen overwinnen en dit hun zelfvertrouwen had gesterkt.
Geheel anders ging het echter als zij onvoorbereid moesten vechten, hij de eerste de beste terugslag verdween alle zelfvertrouwen, zij lieten alles in de steek en dachten er slechts aan, het eigen leven te redden.

Antwerpen bedreigd

Op 12 Juni 1584 was Frederik Hendrik gedoopt en had de Prins in Delft een groot feest gegeven. Hoewel het met zijn financiën droevig was gesteld had hij zijn gasten een keur van spijzen doen voorzetten. De wijn had overvloedig gevloeid, ook hijzelf had zich niet onbetuigd gelaten, maar terwijl de beker nog lustig rondging, had hij zich naar een van de zijvertrekken begeven. Het hoofd in de hand geleund wachtte hij, het licht van de kaarsenkroon viel op zijn gelaat, dat voor de tijd oud was en nu bovendien de sporen droeg van groote vermoeidheid.

Twee mannen werden aangediend en met een minzame hand-beweging noodde hij hen, plaats te nemen.

Het was alsof hij tegen zichzelf sprak, toen hij het woord nam en zei: „Ons bestaan is als een stam, die rust op drie wortels, Antwerpen, Holland en Zeeland en thans zal Parma de bijl aan een van die wortels leggen, ik weet uit betrouwbharen bron, dat hij plannen maakt Antwerpen te belegeren. Als hij de stad verovert, zullen noord en zuid van elkaar zijn gescheiden."

Een der binnengekomenen, Willem Martini, een blijmoedige Vlaming, griffier van Antwerpen, antwoordde bemoedigend, dat er nog geen gevaar dreigde, de stad was voor minstens een jaar voorzien van koren en ander proviand.

“Ik weet het" zei de Prins, “het stadsbestuur is zeer vooruitziend geweest."

En toen, zich tot de andere wendend, zei hij snel: “Marnix, gij gaat zo spoedig mogelijk naar Antwerpen, gij moet mij daar vervangen en het volk tot kalmte aanmanen. Jk zal binnen twee maanden een leger tot ontzet sturen, want wat geeft het of men voor een jaar koren heeft;

Parma zal de stad zo afsluiten, dat wij niet meer kunnen heendringen door dien gordel van loopgraven en schansen en een stad, die volledig omsingeld is, kan slechts door een ontzettingsleger worden gered. Daarom moet die omsingeling worden voorkomen. Zo spoedig mogelijk moet de Blauwgarendijk worden doorgestoken, dan loopt heel het polderland op de oostelijken Scheldeoever onder, dan kunnen wij over de Schelde steeds, buiten het bereik van zijn geschut de stad van alles voorzien."

De Prins stond op, het onderhoud was afgelopen en reeds een dag daarna was Marnix in Antwerpen waar hij trachtte zijn taak te vervullen.

Het plan van de Blauwgarendijk werd door de wethouders goedgekeurd maar het stuitte daarna af op de onwil van de gilden en van de kapiteins van de burgervendels, wier rijke landerijen in die polders lagen en die hun particuliere belangen niet aan het algemeen welzijn wilden offeren.

Het waren voornamelijk de dekens van het vleeschhouwersgilde die in die lage polders hun vee weidden. Zij voerden aan dat hun ossen in geval van een beleg de bevolking moesten voeden, en dat een afsluiting der Schelde door Parma een droom was.

De kapiteins van de burgervendels hadden zelfs gedreigd het doorsteken van de

dijk met geweld van wapenen te zullen beletten. .

De Prins zou in staat zijn geweest, dit verzet te breken maar Marnix bezat daartoe niet het overwicht; het bleek al spoedig, dat de inlichtingen van de Prins juist waren geweest, de eerste ruiterbenden verschenen voor de stad.

Parma besloot krachtig door te tasten, aan de westelijken oever bouwde hij een schans bij Calloo, hij veroverde Liefkenshoek en toen zijn aanval op Lillo mislukte, groepeerde hij zijn troepen in de buurt van Blauwgaren, Oorderen en Couwensteijn. Overal langs de rivier legde hij zijn schansen met het doel, de vaart op Antwerpen onmogelijk te maken.
De Prins zou geen leger tot ontzet meer aanvoeren; op 11 Juli bereikte Bergen op Zoom het bericht van de moord door Balthasar Gerards. Groot was de verslagenheid onder de troepencommandanten en dien avond zaten de broeders Bacx met enige vrienden in de herberg de Keerse op de hoek van markt en Zuivelstraat bijeen en bespraken de toestand.

Een maand geleden hadden de Staten besloten de souvereiniteit over deze landen aan te bieden aan de Fransen koning Hendrik III, omdat zijn jongere broeder, de hertog van Alençon was gestorven.
Zou hij het aanbod aannemen en deze landen te hulp komen?
Voor de koning was het een totaal andere zaak dan voor zijn jongeren broeder, die bij mislukking zich in Frankrijk kon terugtrekken. Voor de koning zelf beteekende zulk een mislukking een zwaren oorlog met het machtige Spanje, verbleeking van eigen glans en oproer van onwillige bevolkingsgroepen.
De mannen in de herberg waren verdeeld in hun meeningen. Sommigen meenden dat de Franse koning de oplossing kon brengen, anderen gaven de voorkeur aan Engeland.
Over één ding waren zij het eens met de uitspraak van de Prins, n.l. dat er slechts drie uitwegen waren, ten eerste het bevechten van de vrijheid met eigen krachten, wat practisch onmogelijk was. Voet voor

voet naderden de benden van Parma en steeds kleiner werd het stuk land, dat nog weerstand bood. Ten tweede een terugkeer onder de gehoorzaamheid aan Spanje, wat uitgesloten was, omdat men de vrijheid van geloof niet wilde prijsgeven, en ten derde doorvechten met de steun van vreemde potentaten.
Men had dit laatste middel gekozen en zich tot Frankrijk gewend, men had ook Engeland kunnen kiezen, andere mogelijkheden waren er niet, want het Luthersche Duitsland was blijkens de ervaring niet bereid het Calvinistische land te hulp te komen.
Velen gaven in hun hart de voorkeur aan Engeland, waar de koningin zelf hervormd was, terwijl zij dien godsdienst in haar land had ingevoerd. De Franse koning was katholiek, hij liet de hervormde godsdienst slechts toe naast de katholieke, terwijl een sterke partij in zijn land het protestantisme te vuur en te zwaard zou willen uitroeien. Daartegenover stond dat de Franse koning veel troepen onder de wapenen had. Een deel lag aan de grens van de zuidelijke Nederlanden, er was slechts één bevel van hem noodig, dan konden zij die grens overschrijden tot steun van Antwerpen, Brussel, Dendermonde, Gent, Vilvoorde en veel andere steden, die nu door Parma zo ernstig werden bedreigd. Zij bespraken nog een andere vraag.

Wie zou het bestuur over deze landen moeten overnemen? Wie zou binnenkort als markies binnen Bergen op Zoom worden gehuldigd?
Maurits was nog geen zeventien jaar oud, zijn oudere broeder Philips Willem die de wettige opvolger van de Prins van Oranje behoorde te zijn, bleef buiten beschouwing, hij was indertijd door Alva ontvoerd en in Spanje katholiek opgevoed.

Het zou de nieuwen bestuurder niet gemakkelijk worden gemaakt. Holland en Zeeland waren nog geheel vrij van vijanden maar het noorderkwartier van Holland leefde in onmin met de rest van die provincie, in Friesland was eveneens onenigheid, terwijl dit gewest bovendien had te lijden van de voortdurende invallen van Verdugo's troepen. Groningen en Drenthe waren bezet door Spaansche benden die het platteland brandschatten en zo ging het ook in de Achterhoek van Gelderland en Overijssel, terwijl de wals van Parma's troepen steeds verder over de zuidelijke Nederlanden rolde. Daarbij was geldnood de oorzaak, dat nagenoeg in alle garnizoenen de Staatsche troepen muitten.
ln Bergen op Zoom kon Berwouts daarvan meepraten, maar ook de magistraat was ontevreden over dezen gouverneur. De niet betaalde troepen stroopten overal, zij braken kerken, kloosters en boerderijen af, zonder te worden gestraft, Berwouts voorzag hen in tegendeel van paspoorten waarmede zij vrij overal konden heentrekken. Oogluikend zag hij toe dat zij de gestolen waar binnen Bergen op Zoom brachten, terwijl hij van dien invoer zelfs de tiende penning inde.
Ook was de magistraat boos, dat hij de sergeant majoor niet had gestraft, toen deze bij het sluiten van de Wouwsche poort ten aanhoore van ieder had gezegd, dat de Bergsche magistraat en de geheele bevolking malcontenten waren en dat men hen daarom had ontwapend.
De toestand was weinig beter dan onder de Spaansche overheersching. Men had steeds gesmeekt het garnizoen te verminderen maar in plaats daarvan waren voortdurend meer troepen gezonden, het beleg van het nabije Antwerpen dwong tot waakzaamheid.
Er lagen nu vier ruitervanen van Guillaume du Preit, gezegd Barchon, van Joost de Zoete, Heer van Villers, van Jean François de Ia Salle en

van Paul Bacx. Verder waren er twaalf vendels voetvolk, Walen, Fransen, Zeeuwen en Schotten in bonte mengeling dooreen. Er was geen huis zonder inkwartiering en alle ledig staande huizen en kapellen waren ook belegd.
En nu was Maurits gekomen en had allerlei nieuwe maatregelen ingevoerd. Reeds dadelijk bleek, dat hij een geheel ander man zou worden dan zijn vader. Wellicht miste hij diens groote gaven, maar hij was sober en zuinig en in de eerste plaats methodisch. De ongebonden soldatentroepen waren hem een gruwel, zijn streven zou erop zijn berekend, orde te scheppen in dezen chaos.
Men onderscheidde in Bergen op Zoom de ordinaristroepen, dat waren de mannen die jarenlang daar in garnizoen bleven, en de anderen die daar kwamen en gingen naarmate het krijgsbedrijf hen opjoeg.
Het spreekt vanzelf dat de ordinaristroepen geleidelijk de beste kwartieren hadden betrokken, verschillenden woonden met vrouw en kinderen in een huis dat zij hadden gekocht of gehuurd. Anderen hadden gezamenlijk een huis betrokken tot groote ergernis van de burgerij, die daarvoor de inkwartieringsgelden niet wilde betalen. De tijdelijke troepen moesten zich in de minder goede kwartieren behelpen.
Daardoor vond men in eenzelfde straat mannen van verschillende vendels dooreen.
Maurits maakte hieraan dadelijk een einde, de stad werd in kwartieren verdeeld in elk kwartier werd een onderdeel bijeen gelegerd met het oog op een snel samenkomen in geval van alarm. Zij die zich een goed kwartier hadden verworven. moesten dit nu prijs geven en de ordinaristroepen waren over dezen maatregel zeer ontevreden.

Hiermede had Berwouts te kampen, waarbij kwam dat het aantal zoetelaars weer zeer groot was geworden. Zij waren achtergebleven als de troepen wegtrokken en hadden zich blijvend in Bergen op Zoom gevestigd als een onderdeel was opgeheven. Zij haalden accijnsvrijen drank en verkochten die aan Jan en alleman, zij ruilden drank tegen gestolen goed en speelden onder één hoedje met de schippers, die het gestolene naar elders vervoerden waar het met groote winst werd verkocht.
Het volk dronk meer dan ooit, zonder dat de accijns iets opbracht. Ten slotte was het de magistraat gelukt hieraan tot zekere hoogte paal en perk te stellen; de commandant van elke ruitervaan en van elk vendel zou een zoetelaar aanwijzen, die op het stadhuis de eed moest afleggen. Hij mocht alleen bier verkoopen dat in de stad was gebrouwen, hij mocht niet verkoopen aan de mannen van een ander vendel, of aan burgers en hij moest beginnen de accijns te betalen van de drank, die hij in zijn kelder opsloeg. Later kon hij teruggaaf vragen als de drank aan de eigen troep was verkocht.
Er werd een razzia gehouden onder de andere zoetelaars, die uit de stad werden gezet.
Tevens werd streng toezicht gehouden op de schippers, om het in veiligheid brengen van gestolen waar tegen te gaan, waardoor de rust tijdelijk een beetje terugkeerde.

Paul Bacx had een brief gekregen van zijn broeder Jan; de Staten hadden eindelijk uitvoering gegeven aan hun besluit dat Jan als Brabander, niet de functie mocht vervullen van drossaard in een Hollandsche stad. Hij was nu benoemd tot overste over het krijgsvolk in Weesp. Muiden en Naarden en had juist met vrouw en kinderen zijn intrek genomen in het Muiderslot.

Zijn drie zonen heetten Willem Maurits, Philips Marcelis en Albrecht Johan, zijn dochter Anna Catharina.
In Utrecht had Paul kennis gemaakt met Jan's zwager Johan van Huchtenbroeck, een jonge man die eigenlijk voor de studie was bestemd maar die evenals zijn vader een uitgesproken neiging had voor het militaire.
Hij was zodanig onder de indruk gekomen van de verhalen die Paul over de krijgsbedrijven deed, dat hij Utrecht en de studie in de steek liet en dienst nam in de vaan van Paul.

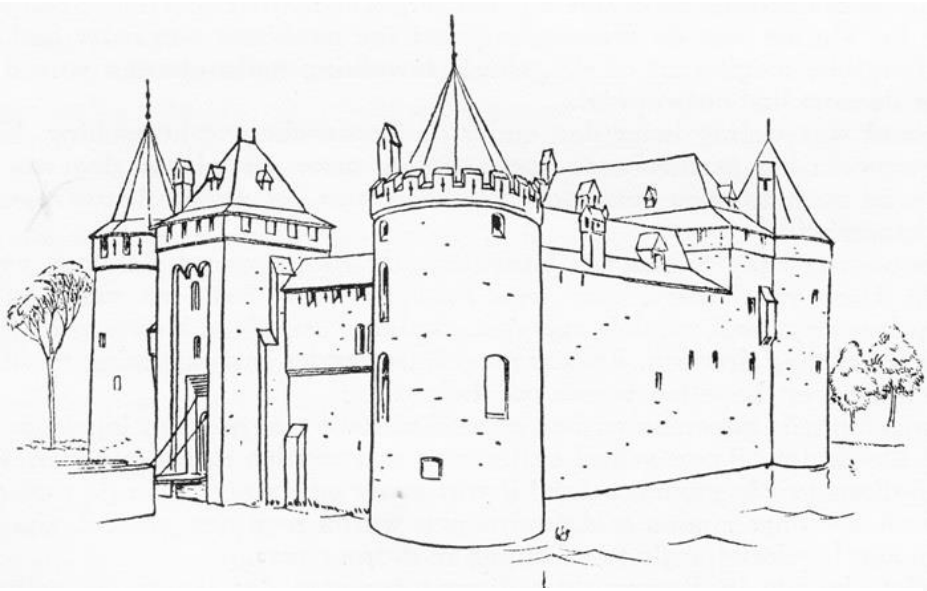

Het Muiderslot

Het krijgsbedrijf dat nu werd gevoerd was echt iets voor de mannen van Bacx; geen groote veldslagen waarbij men met honderden tegelijk op elkaar werd ingejaagd, maar kleine stoute ruiterstukjes, dikwijls nauwkeurig overdacht en voorbereid, het resultaat van verspiedingen, die lang waren volgehouden. Men

bestudeerde precies de gewoonten van de vijand, zijn regelmatige patrouillegang, de wegen die hij volgde, zijn sterkte en bewapening en de wijze waarop de aanvoer van levensmiddelen en fourage plaats had en door convooien werd beschermd. De ruiters die al een paar jaren in Bergen op Zoom lagen kenden alle paden, zij lazen de daden van de vijand uit hoefindrukken en karresporen, zij wisten nauwkeurig waar het terrein hun veilige dekking bood en waar zij een vrij uitzicht hadden. Ook wisten zij waar zij met succes hun hinderlagen konden leggen en dan kwam de dag, waarop het kleine troepje vastberaden ruiters dat de wapenen wist te hanteeren als de beste Italiaansche lansiers, op avontuur uitging.
Ook Johan van Huchtenbroeck was dadelijk van de partij, hij vond het leven precies zoals Paul hem dit had voorgespiegeld en meerdere malen maakte hij een bloedig treffen mede.
Op een dag, dat Huchtenbroeck met zestien mannen op verkenning was in de buurt van Stabroeck waar de uiterste wachtposten van de Spaansche ruiterij lagen, ontdekte hij kapitein Lespine met zijn harquebusiers, beschermd door vijftig lansiers van de vaan van Balanson, Blijkbaar was Lespine op weg naar Calmpthout, waar de Bergsche ruiters dikwijls rondneusden.
Vermoedelijk wilde Lespine daar een hinderlaag leggen.
Huchtenbroeck had zijn ruiters laten afstijgen achter een dichten houtrand, hij liet Lespine ongehinderd passeeren, De mannen stonden klaar met het pistool in de vuist want als een der paarden mocht hinniken dan zouden zij ontdekt zijn en zich moeten verdedigen tegen een groote overmacht.
Eerst kwamen de lansiers van de voorhoede die zorgeloos langs de weg reden, hun taak van beveiliging slecht vervullend, daarachter kwamen de harquebusiers met hun zware bewapening. Zij kwamen

langzaam vooruit in de mullen zandweg en ten slotte werd de achterhoede gevormd door een handvol ruiters.
Toen de voorhoede en de harquebusiers in de Calmphoutsche dorpstraat waren verdwenen en dien weg als het ware zo dichtkurkten dat de voorhoede niet te hulp kon komen, ging Huchtenbroeck tot de aanval over.
De achterhoede stoof uiteen, met èèn slag van zijn zware cortelasse sloeg Huchtenbroeck een van de Italianen het hoofd af, na enkele minuten lagen de vijanden dood of zwaar gewond op den bodem en had Huchtenbroeck zich reeds met enkele gevangenen en met de veroverde paarden uit de voeten gemaakt.
Toen Lespine later tot de Staatsche troepen was overgegaan en men in Bergen op Zoom nog eens de oude herinneringen ophaalde, moest hij erkennen dat de overval meesterlijk vlug in zijn werk was gegaan.
Bijna dagelijks werden op die wijze in Bergen op Zoom gevangenen, paarden of andere buit binnengebracht.

Jan Bacx schreef aan Paul dat hem de groote eer was te beurt gevallen, deel te nemen aan de begrafenis van de Prins.
Hoewel hij diep onder de indruk was van het gebeurde, gaf het zijn primitieve rechtsgevoel toch enige bevrediging, dat de dader was gegrepen en dat deze blijkens het vonnis onder de afgrijselijkste martelingen ter dood zou worden gebracht.
Hij schreef ook over den Bosch, de stad die de broeders zo na aan het hart lag. Hij vertelde dat de kanunniken in de Sint Janskerk ter eere van de moord een hoogmis hadden opgedragen en het Te Deum hadden aangeheven om God te danken voor dezen daad van Gerards, maar de volgende avond was de bliksem in de toren van Sint Jan geslagen en de toren was tot de grond afgebrand.

Paul ging met zijn brief naar zijn vriend de drossaard Elias de Lion, in wiens mooie huis in de Hoogstraat hij gaarne vertoefde. Hij had zich aangesloten bij dezen man die enige jaren ouder was en in vele opzichten met hem sympathiseerde.
Elias had de functie grootendeels te danken aan de invloed van zijn vader, de beroemden kanselier Elbertus Leoninus.
De oude Leoninus was een man van bescheiden afkomst, zijn ouders hadden in Zalt Bommel gewoond. Als jongen had hij de school bezocht te Arnhem waar hij zich spoedig door zijn scherpzinnigheid en prettig karakter van de andere leerlingen onderscheidde.
Hij studeerde daarna in Utrecht, Emmerik en Leuven waar hij trouwde met de dochter van professor Hasius en in 1550 de doctorstitel verwierf,
Hij was een van de invloedrijkste mannen aan de Leuvensche Hoogeschool geworden en als zodanig was hij in 1567 aanwezig bij de begroeting van Alva wiens wijze van handelen hem echter al spoedig tegenstond.
Maar ook de felheid van de opstandelingen stuitte hem tegen de borst en toen in 1578 Jan van Nassau, de stadhouder van Gelderland een onverzoenlijke politiek voerde, richtte hij ernstige vertoogen daartegen.
Hij was al spoedig een vriend van de Prins van Oranje, wien hij steeds de raad gaf: “*Réduire le tout à une bonne union et tranquillité durable*."
Volgens hem draaide alles om het bereiken van vrede, welvaart en levensgeluk. Daardoor paste hij eigenlijk niet in een tijd, toen de hartstochten zo fel waren opgezweept, maar toch kon hij goed werk doen door zijn raadgevingen en zijn objectieven kijk op de problemen.

Het is dan ook niet te verwonderen dat hij, die het vertrouwen van beide zijden genoot, gebruikt werd voor vredesbesprekingen en zo was hij in 1575 in Breda, daarna. in Geertruidenberg en Keulen,
Hoewel in de aanvang Spaanschgezind en katholiek zag hij langzamerhand de onverzoenlijkheid van Philips waardoor elke vredespoging schipbreuk moest lijden en werd hij steeds meer de toegewijde bondgenoot van de Prins.
Na het verraad van Don Juan koos hij openlijk de zijde van de opgestane Nederlanden waarop Matthias hem tot lid van de Raad van State benoemde.
In 1581 werd hij benoemd tot kanselier van Gelderland en in die functie vertegenwoordigde hij het gewest in de Staten Generaal waar hij menigmaal als voorzitter optrad.
Juist in deze dagen werd hem de leiding opgedragen van het gezantschap dat aan de koning van Frankrijk de souvereiniteit over deze landen aanbood.

De zoon had niet de groote gaven van de vader, maar hij deelde met hem de goede eigenschap van verdraagzaamheid en goed humeur. In zijn jonge jaren katholiek opgevoed was hij in Leuven benoemd tot "*lieutenant de la cour féodale de la part d'Aerschot*."
Als zodanig was hij ingedeeld bij het regiment van Mondragon dat Zierikzee verdedigde.
Toen de stad zich aan de Staatsche troepen overgaf, ging een deel van het garnizoen naar de Staatsche zijde over, daartoe behoorde ook Elias de Lion.
In 1580 had hij een eigen ruitervaan gekregen maar terwijl hij afwezig was, werd de troep door de vijand vernietigd. Men gaf hem daarop de

kans een nieuwe vaan te werven doch Elias miste de harde hand, die noodig was om over die samengeraapte mannen het bevel te voeren. Reeds in de zomer van hetzelfde jaar waren de Staten verplicht, gewapenderhand zijn troep uiteen te jagen omdat de soldaten zoveel moedwil bedreven in het land van Zevenbergen.
De Prins die blijkbaar medelijden met hem had, maar hem niet opnieuw het bevel over een troep toevertrouwde, had hem aangesteld tot drossaard in Bergen op Zoom en hem tevens het toezicht over de vestingwerken van de stad opgedragen.
Hij behield voorlopig het bevel over een ruitervaan die in Mechelen in garnizoen lag en daar door zijn luitenant zou worden gecommandeerd.
Paul, die genoeg had van het vrijgezellenleven, gevoelde zich aangetrokken tot de huiselijke gezelligheid en op dien laten Septemberavond zaten zij bijeen in de grooten tuin, gelegen achter het huis van Lion, dat de naam droeg "De soete naem Jesus”.
Paul had de brief voorgelezen en samen bepraatten zij de toestand die langzamerhand zo gevaarlijk begon te worden.
Elias vertelde hem dat het gezantschap in Parijs niets opleverde. Zijn vader had hem geschreven, dat de koning het vermoedelijk niet zou wagen, de Nederlanden met een leger te hulp te komen omdat de partij van de Guises te machtig was. Hij kon niet openlijk te velde trekken voor een volk dat in de oogen van de katholieke Fransen slechts bestond uit ketters die tegen hun wettigen heer waren opgestaan.
Steun aan de Nederlanden zou een machtig wapen in handen van zijn vijanden zijn en wellicht tot zijn eigen ondergang leiden.
Leoninus was van mening dat men alles moest proberen, maar dat men veel meer kans van slagen had als men bij Engeland aanhield.

Brabant had daarom Jacob de Grijze Bossche naar Engeland gezonden om Elisabeth te polsen.

Elbertus Leoninus
1520 – 1598.
Getrouwd 7 juni 1548 met Barbara de Haze, dochter van prof. Johan Hasius te Leuven.

Elias de Lion
Gaat in 1576 naar de zijde van den Prins van Oranje over.
In 1583 drossaard te Bergen op Zoom.
Overleden 22 mei 1604.
Getrouwd 3 april 1581 met Digna Govaerts Roelants uit Breda.
Woonde in de Hoogstraat

Dulcia. Gedoopt 30 mei 1590

Elbertus, drossaard van Hedel

Maria. In 1610 getrouwd met Robbert Herrel, kapitein van een vendel Engelsen in BoZ.
Hertrouwd met kapt. Harry Balfour; deze stierf in 1615

Govaert. Vaandrig, later luitenant bij kapt. Lieven Seys.
Getrouwd 1 maart 1623 met Maria de Bergaigne uit Breda.
Overleden 13 december 1653 als commandant van Ysendijke.

Bartholomeus. Is rees in 1610 overleden

Barbara. Getrouwd met Nicolaes van Outelaer

Soete. Getrouwd met Albert van Outelaer, advocaat en raad van den heer van Bergen.

Gijsbert de Lion
Sneuvelt in 1584 bij den aanslag op Lier.
Was ritmeester, commandant van een ruitervaan.
Heeft veel kinderen.
(Navorscher dl 6 blaz 83)

Coenraedt. Student in Leiden en Utrecht.

Het verraad van Roelof Berwouts

De toestand in de zuidelijke Nederlanden was hangende de onderhandelingen steeds dreigender geworden.

Dendermonde was door Parma bezet, in September had hij Vilvoorde en Gent ingenomen. Daardoor waren Brussel en Antwerpen van elkaar gescheiden, en met elke stad die verloren ging, verminderden ook de bijdragen die Brabant en Vlaanderen voor de goede zaak konden offeren. Maar ook binnen Bergen op Zoom was reden tot ongerustheid.

Elias vertrouwde gouverneur Berwouts niet langer. Paul had indertijd de Italiaanschen kapitein Paolo Boboea gevankelijk binnengebracht en in afwachting van de betaling van zijn losgeld, liep hij op eerewoord vrij in Bergen op Zoom rond. Hij was een gladde kerel met hoofsche manieren die al gauw het hart had gestolen van de nicht met wien Berwouts samenwoonde. Daardoor was Boboca de huisvriend van de gouverneur geworden en de drossaard had met leede oogen die vriendschap aangezien. Er waren verschillende dingen die zijn wantrouwen hadden opgewekt. In de eerste plaats had Berwouts al in Augustus voorgesteld de ouden Boschpoort af te breken nu het nieuwe werk klaar was. De krijgsraad had zich ertegen verzet en hij had dit punt laten rusten.

In dien tijd lag aan het einde van de haven de sterke schans, die naar de maker de schans van Valckenburg werd genoemd; wie deze schans in handen had, kon Bergen op Zoom van de zeezijde af sluiten, waardoor de stad volledig omsingeld en uitgehongerd kon worden. Zolang de bezetting van de stad die schans echter in bezit had, kon zij over de Schelde vrij alle voorraden uit Holland en Zeeland aanvoeren.

En nu had het de aandacht van de drossaard getrokken dat Berwouts alle moeite deed, Valckenburg over te halen, binnen de stad te komen wonen. Hij had er zelfs over gesproken met de burgemeester, met de predikant Pauli en met de Lion. Allen moesten Valckenburg overtuigen dat hij beter deed binnen de vesting te verblijven maar de drossaard had Valckenburg juist geraden, niet toe te geven.
Toen had Berwouts een andere list bedacht. Hij maakte aan het garnizoen bekend dat Etten moest worden getuchtigd omdat het proviand leverde aan de vijand. Een groot deel van het garnizoen, ruiters en voetvolk, werd daartoe uitgezonden. Ter hoogte van Roosendaal gekomen, stuitten de verkenners op vijandelijke ruiterij in zo groote getale, dat zij het geraden vonden de hoofdmacht te waarschuwen en de raad te geven, zo snel mogelijk naar Bergen op Zoom terug te keeren. Toen had het praatje gelopen dat Berwouts die als gouverneur de sleutels van de poorten in bezit had, had klaargestaan om de vijand binnen te laten, terwijl het garnizoen in Etten was.

Elias de Lion had zich daarop met de andere commandanten verstaan om de daden van Berwouts nauwkeurig te controleeren, het gevaar was vergroot daar Boboca zijn losgeld had betaald en zich in veiligheid had gesteld. Paul was vast besloten, zich door geen enkele list van Berwouts meer te laten vangen. Een paar dagen later riep Berwouts de commandanten bijeen en deelde hun mede door verspieders te zijn ingelicht, dat er een groot transport levensmiddelen op weg was naar de belegeraars van Antwerpen. Het garnizoen moest uitrukken en het transport overvallen, hij voorspelde een rijken buit. Toen werd het Paul Bacx te machtig en hij weigerde kortweg uit te rukken, hij waarschuwde de commandanten, dat de stad steeds in

gevaar verkeerde overrompeld te worden. In geen geval mocht men ter wille van een klein gewin en wat buit de kans lopen, buiten verslagen te worden en de stad te verliezen; de val van Bergen op Zoom zou onherroepelijk het verlies van Antwerpen ten gevolge hebben. Zijn woorden hadden veel bijval gevonden, ook de anderen hadden de opzet doorzien en eenstemmig geweigerd aan de onderneming deel te nemen.
Na dezen krijgsraad had Paul over zijn argwaan gesproken met de Lion, met Marcelis en met de heer van Hemert. Zij besloten de gangen van Berwouts nog nauwkeuriger na te gaan en desnoods de briefwisseling te onderscheppen. Inderdaad had men spoedig daarop een brief in handen, waaruit het verraad van Berwouts bleek, de brief werd opgezonden aan de Staten, die Berwouts naar Den Haag riepen.
Het was voor Berwouts die de gebeurtenissen niet kon overzien, een moeilijk keus. Ging hij niet naar Den Haag dan zou hij juist de gerezen argwaan versterken, ging hij wel en was men van zijn plannen op de hoogte, dan liep hij in de val. De ingewijden volgden met spanning de loop der gebeurtenissen. Bcrwouts bestelde een schipper die hem naar Den Haag moest brengen en toen Paul vernam dat Berwouts was uitgezeild, was hij overtuigd dat deze zijn noodlot niet zou ontgaan.
De ontknoping zou echter geheel anders zijn want bij het Tholensche gat gekomen stond Berwouts plotseling met het pistool in de hand voor de schipper en eischte dat deze het roer zou omgooien en de Schelde zou opvaren. In angst gehoorzaamde de man en ter hoogte van de schans van de Doel gekomen, gelastte Berwouts hem aan te leggen. Dit bericht bracht de schipper in Bergen op Zoom mede en allen begrepen, dat de gouverneur openlijk naar Parma was overgelopen. Doch nu was het noodig met de uiterste nauwkeurigheid

toezicht te houden want men kon niet weten, welke verdere verstandhouding hij in Bergen op Zoom had achtergelaten.

Over zijn broeder Jan hoorde Paul slechte berichten, Jan had het hem zelf nooit verteld. Een jaar geleden toen hij nog in Heusden was, had hij menige terechtwijzing moeten hooren over de wijze waarop hij de tucht handhaafde en nadat hij in Muiden was aangekomen, was zijn vendel gemonsterd. De troep maakte een slechten indruk en de monstercommissaris Andries Schot stak dat niet onder stoelen en banken, hij liet zich daarbij ontvallen, dat zijn onverwachte komst blijkbaar dringend noodig was.

Jan was in een slechte bui geweest en hij was grof uitgevallen, waarbij hij de monstercommissaris schamper toevoegde, dat hij niet moest denken onverwacht te zijn gekomen. Jan's trouwe vrienden in de Staten hadden hem te voren over zijn komst ingelicht.

Schot in Den Haag teruggekeerd, beklaagde zich bij de Staten over het gedrag van Jan Bacx en over de insinuatie, dat men omtrent zijn voorgenomen inspectie uit de school had geklapt. De Staten besloten krachtig op te treden en Willem van Zuylen van Nyevelt kreeg opdracht een onderzoek in te stellen, "*wesende dit een sake van quade insigte ende consequentie, daerin vooral ten exemple van anderen ende tot dienste van de lande voorsien moet worden* .... "

Tevens kreeg van Zuylen order na te gaan, wat er waar was van "*de exactien ende concussien*" die Bacx zich reeds dadelijk in het Gooi tegenover de bevolking zou hebben veroorloofd.

Bacx kreeg schriftelijk bevel zijn zegsman te noemen, weigerde hij dit, dan zou men aan de Raad van State voorstellen dat Bacx "met der daat van alle sijne diensten mag worden gedeporteert ende daervoer voorts straffe gedaen als uijt de voors. informatie bevonden sal worden te gebeuren."

De pap werd niet zo heet gegeten als zij werd opgediend, blijkbaar waren de vrienden die Bacx hadden gewaarschuwd, bang dat hun naam aan het licht zou komen want na veertien dagen was er nog niets gebeurd. Daarop kwamen de heeren nog eens bijeen en werd "*om eenige goede respecten verstaen, dat voor het eerste de voors. informatie sal secreet gehouden werde*n .... " waarmede de zaak in de doofpot ging. Hoe kon men ook kras optreden tegen iemand die slecht of in het geheel niet werd betaald en bij wien men dus diep in de schuld stond.
En wat men Bacx ook mocht verwijten, hij was van onbezweken trouw, zodat hij reeds twee maanden later opdracht kreeg, zijn vendel uit te breiden tot honderd vijftig man.

Van Elias hoorde Paul dat het met de hulp van Frankrijk in het geheel niet vlotte. Toen de Staten in Delft vergaderd waren, was daar verschenen de Heer de Pruneaux, als gezant van de Fransen koning. Deze had in prachtige bewoordingen verteld, dat Zijne Majesteit groote belangstelling had voor het lot van deze landen maar men moest nu eens precies op papier zetten, welk voorstel men wilde doen, omdat het begrip "souvereiniteit" zo rekbaar was. Hij wilde ook dat alle gewesten afzonderlijk hun mening zouden zeggen. Dit interesseerde hem blijkbaar nog meer dan een beslissing van de meerderheid der Staten. De koning wilde geen "beschermer" van deze landen zijn maar Holland en Zeeland moesten als graafschappen aan de kroon van Frankrijk worden gehecht.
De eerste die hiertegen opkwam was Maurits. Deze legde aan de Staten uit, dat zijn vader eigenlijk reeds tot erfelijk graaf van Holland was benoemd. Slechts een of twee steden hadden nog niet

toegestemd maar dit zou zeker zijn gebeurd als hij niet was vermoord en nu wilde men dit kostelijke bezit aan een vreemdeling schenken. Vlaanderen en Brabant drongen op spoed aan, het ging om hun behoud, Holland en Zeeland die de vijand buiten hun gewest hadden gedrongen, hadden minder haast.
Jacob de Grijze was intusschen in Engeland zeer hartelijk door de koningin ontvangen, hij had bij de hervormde kerken geld ingezameld en daarmede 1500 Engelschen onder kolonel Morgan geworven.

Een der mannen die zich fel kantte tegen de vereniging met Frankrijk, was de advocaat Paulus Buijs. Volgens hem waren Holland, Zeeland en Utrecht thans nauw aaneengesloten, zij waren vrij van vijanden, zij behoorden geen gewesten van Frankrijk te worden.
De Grijze had medegedeeld, dat bij de audiëntie in Londen ook de Graaf van Leicester aanwezig was geweest en dat de koningin van plan was, hem aan het hoofd te stellen van de Engelsche hulptroepen, als men tot een accoord kwam.
De koningin was echter nog niet bereid, die troepen te zenden, zij was een practische vrouw en had heel openhartig met de Grijze gesproken. De Nederlanden wilden 6000 man voetvolk en 3000 ruiters hebben en beloofden de kosten later te zullen betalen. Maar welke zekerheid had zij, dat het geld werkelijk zou worden betaald?
Tot nu toe waren de landen hun verplichtingen in het geheel niet nagekomen. En wat wilde men in de wintermaanden met al die troepen beginnen? Er werd dan immers niet gevochten. En zou zij zichzelf niet een oorlog op de hals halen, als zij voor de Nederlanden opkwam? Wat moest er gebeuren, als zij met Spanje in oorlog kwam en deze landen een afzonderlijken vrede sloten, zoals velen, b.v. de

katholieken en de zuidelijke Nederlanden dit wenschten? “Neen", had Elisabeth gezegd, “*de Hollanders dencken mij van cleijnder voorsichticheijt te wesen*, *dat ik op zulke vage beloften zou ingaan*." De steun zou zeker twee millioen kosten en als er werkelijk een oorlog tegen Spanje ontstond, kwam er nog het dubbele bij, ongerekend de schade die de oorlog aan de Engelsche scheepvaart zou toebrengen. Elisabeth had een anderen raad gegeven, de drie mogendheden, Engeland, Frankrijk en Nederland moesten een verbond sluiten, de gezanten der drie landen konden bij voorbeeld in Boulogne bijeenkomen, zij was bereid ook een gezant naar Frankrijk te sturen om de koning te raden, deze landen te hulp te komen.

Om de vijand het doordringen in het oosten te beletten, besloot de Raad van State de troepencommandanten order te geven het platteland, dat thans in bezit van Parma was gekomen, volledig plat te branden. Het betrof de Achterhoek van Gelderland, en van Twente, het graafschap Zutphen en Salland, Ommen, Hardenberg en Drenthe, Meppel en Giethoorn, alles moest worden leeggeplunderd, de inwoners mochten de plundering niet afkoopen.
De Staten van Overijssel kwamen in verzet, wat konden de bewoners van het platteland eraan doen, dat Parma’s troepen het gebied overstroomden en onder brandschatting hielden?
De Raad van State antwoordde laconiek dat zij, die niet voor de vrijheid vochten en in hun boezem de vijand voedden, niets beters verdienden. De plunderingen werden voortgezet tot de klacht de Staten Generaal bereikte, die de landen weder in hun sauvegarde namen, wat eigenlijk beteekende dat de ongelukkige bewoners aan beide zijden belasting betaalden.

Ondusschen werd Antwerpen steeds meer bedreigd en toen Parma meester was van Gent sleepte hij alle geschut voor Antwerpen. Dank zij de winst die de graanhandel opleverde was de stad nog steeds van koren voorzien, maar toen de magistraat maximum-prijzen vaststelde had deze maatregel, die ter wille van de bevolking was genomen een averechtsche uitwerking, de graanhandelaren vonden dat de winst niet langer tegen het gevaar opwoog en staakten de toevoer. De negentig duizend inwoners begonnen nu spoedig gebrek te lijden, hetgeen nog erger werd, toen Parma bij Calloo een brug sloeg om de Schelde daarmede geheel af te sluiten.

Om de afsluiting van de stad te verhinderen hadden de Zeeuwen in de buurt van Hulst verschillende dijken doorgestoken en het water van de Schelde had de westoever overstroomd. Handig had Parma hiervan partij getrokken, hij had een groot aantal schuiten over dit overstroomde land naar Calloo laten brengen, ver buiten de dracht van het Antwerpsche geschut waren zij voorbijgevaren.

Nog eens beproefde Marnix met zijn invloed de Antwerpenaars ertoe te brengen de Couwensteinschen dijk door te steken en een fort te leggen aan de samenkomst van dien dijk en de Scheldedijk.

Tseraerts, heer van Couwenstein, die ter plaatse zeer goed bekend was, steunde het plan, maar weer won het particuliere belang het van het algemeene. De rijke vleeschhouwers dachten er niet aan, hun landen onder water te zetten, zij wisten zelfs te bereiken dat Tseraerts uit de stad werd gezet.

Deze was daarover zo verontwaardigd, dat hij naar de zijde van Parma overging en de veldheer zulke goede diensten bewees, dat hij later tot markgraaf van Antwerpen werd benoemd.

Mondragon, hoorend van het mislukte plan van Marnix en de juistheid ervan inziende, legde nu zelf een schans op de plaats, die Marnix had aangewezen en liet de geheelen dijk versterken. Intusschen had Marnix herhaaldelijk te vergeefs aangedrongen op steun voor Antwerpen, steeds kreeg hij bericht, dat men de zaak niet moest overhaasten.
15 November zond hij de heer de Teligny, de zoon van de la Noue met allerlei plannen tot ontzet, doch Teligny viel in handen van Parma. Wel wierp hij de papieren overboord, maar ze werden opgevischt en door Parma bestudeerd.

Een poging tot overrompeling van Den Bosch

Bergen op Zoom en de Bacxen hadden ook voortdurend te maken met het beleg. Onmiddellijk na de vlucht van Berwouts was Hohenlohe gekomen om orde op de zaken te stellen en troepen bijeen te brengen voor het ontzet van Antwerpen.
Terwijl de maatregelen van Maurits in Bergen op Zoom heilzaam begonnen te werken en de troepen na veel tegenstribbelen accijns betaalden, reden op 5 October vier kornetten zwarte Duitse ruiters onder bevel van kolonel van Ysselsteyn ter versterking van het garnizoen, de poort binnen.
Ysselsteyn liet dadelijk aan de magistraat weten dat zijn mannen er niet aan dachten accijns te betalen en als men niet oogenblikkelijk dien eis liet vallen, "*dat syluyden andersints de middelen wel wisten om byeren tot haer contentemente te gecrijghen*." Ysselsteyn had daarbij "fortselijck ende genoechsaem gedreijght." De bedreiging was zo krachtig geweest dat men een kelder had aangewezen waar de Duitse ruiters hun accijnsvrije drank zouden kunnen halen totdat Hohenlohe die spoedig opnieuw werd verwacht, daarover een beslissing zou nemen. Hij zou zich ongetwijfeld gedragen naar de strenge bevelen van Maurits.
Een maand later was Hohenlohe verschenen, hij bracht de slechte tijding mee dat de ruiterij zou worden uitgebreid tot zeven vanen en dat er nog twaalf vendels voetvolk bij zouden komen. Men riep zijn hulp in om de bevelen van Maurits te laten gehoorzamen maar het was alsof men een stier een rooden lap voorhield. De magistraat wist

niet, dat er reeds wrijving was tusschen Maurits en Hohenlohe, de laatste gevoelde zich min of meer gepasseerd. Hij was steeds de luitenant- generaal van de Prins geweest en had vrij onbeperkt het bevel gevoerd over het krijgsbedrijf, doch nu had Maurits die macht aan zich getrokken en Hohenlohe die zich niet wilde gewonnen geven, had van de Staten geëischt, zijn rechten precies af te bakenen. Hij had maling aan de bepalingen van Maurits, hij wilde dat nu eens duidelijk toonen en maakte direct uit dat niet alleen de Duitse ruiters, maar alle andere nieuwe troepen ook vrij waren van het betalen van accijns. De nieuwe gouverneur was met 1 December 1584 aangewezen, het was Willem de Hertaing Heer van Marquette getrouwd met Anne de Levin. Marquette was een braaf, ziekelijk man, hij was gouverneur geweest van Yperen en had die stad 9 April aan Parma moeten overgeven. Eigenlijk had de Prins hem bestemd tot gouverneur van Ostende omdat Philips van der Gracht naar de tegenpartij was overgelopen, maar daar Marquette had moeten zweren binnen zes maanden niet tegen de koning van Spanje te vechten, was hij zonder functie gebleven. Zijn muitende regiment was onderwijl ontslagen en daarop had men hem benoemd tot gouverneur van Bergen op Zoom.
Hij was geen krachtige figuur en was allerminst bereid tegen Hohenlohe op te treden en betaling van de accijns te eisen. Alles wat met zorg was opgebouwd, was verloren gegaan door deze onbesuisde daad van Hohenlohe, die zich zeer ergerde aan de traagheid waarmede de plannen tot ontzet van Antwerpen werden beraamd. Daar de troepen gedurende de wintermaanden toch werkeloos waren. besloot hij Parma elders te hinderen. In de meeste garnizoenen waren de troepen tot een minimum beperkt en Hohenlohe besloot den Bosch te overrompelen. Hij kon zijn voorbereidingen gemakkelijk treffen daar

ieder dacht dat de Bergsche troepen waren bestemd tot ontzet van Antwerpen.

Hij verzekerde zich de hulp van kapitein Juliaan Cleerhagen, die getrouwd was met een dochter uit het geslacht van Erp uit den Bosch en daar precies de weg kende. In de nacht van 19 Januari ging Hohenlohe op pad met ongeveer 4000 man en enkele ruitervanen. De Bacxen hadden zich verontschuldigd omdat zij van hun steun de grootste gevaren duchtten voor de vrijheid van hun vader. Vlak buiten de Vughter poort lag een klein wachthuisje dat overdag door den Bossche bezetting werd betrokken.

Cleerhaghen verstopte zich gedurende de nacht in dat huisje, een deel van de ruiterij stond iets verderaf klaar om in te grijpen. De morgen van 20 Januari brak aan en even voor zonsopgang werd de poort geopend, de poortwachters kwamen naar buiten en wilden als naar gewoonte het huisje bezetten.

Plotseling werden zij overvallen en onschadelijk gemaakt door de mannen van Cleerhaghen die naar binnen stormden. Een paar mannen klommen de torentrap op en overmeesterden de ouden poortwachter, die juist het hekelwerk omhoog had gedraaid. Zij sloegen hem neer en denkend dat hij dood was, sloten zij zich bij de anderen aan, zij wilden de kans op buit in deze rijke stad niet misloopen. In de oorlog speelt het toeval een groote rol; op de markt was een transport graan voor de belegeraars van Antwerpen gereed gezet, het zou worden geconvoyeerd door een troep voetvolk. Deze mannen hadden gewacht tot de poort geopend zou zijn, zij stonden op de markt klaar, gereed voor de afmarsch.

Zij openden opmiddellijk het vuur op de troep van Cleerhaghen. De aanvallers, hierop niet verdacht, meenden verraden te zijn, zij vluchtten en liepen Hohenlohe met zijn aanrukkenden troep onder de

voet. Door het lawaai was de burgerij gewekt en van alle zijden stroomden den Bossche schutters toe.
De oude poortwachter versuft door de slag was tot bewustzijn gekomen, hij kroop overeind, met bevende hand greep hij de pal, rukte die achterover, het zware valhek, door niets tegengehouden schoot omlaag en sloot de poort af.
Onder de ingesloten aanvallers ontstond een paniek, zij dachten niet meer aan vechten, zij lieten zich afmaken of sprongen van de hoogen stadsmuur in de gracht. Ook Cleerhaghen sprong van de Kruispoort in het water en werd door een van de Schotsche soldaten gered.
De overrompeling was mislukt, Hohenlohe trok zich terug; op de marsch naar Bergen op Zoom begon het te vriezen, wat Hohenlohe deed besluiten in Geertruidenberg te blijven en de dooi af te wachten, waarna hij een groote onderneming tegen Antwerpen wilde uitvoeren.
Terwijl Hohenlohe zijn aanslag op den Bosch pleegde, was Leoninus weder met de afgevaardigden in Frankrijk aangekomen. De koning liet hem echter tot half Februari wachten alvorens hem in audiëntie toe te laten.
Voordat het zover was, ontving de koning een ander bezoek dat hem tot nadenken stemde, namelijk van Bernardin de Mendoza, de Spaansche gezant te Parijs. Deze deelde hem mede dat de Nederlandse rebellen zich aan God en hun koning hadden vergrepen, hij wilde voorkomen, dat zij tot de koning van Frankrijk zouden doordringen, daar zij die gunst niet hadden verdiend.
Bedekt voegde hij eraan toe, dat een vorst, die zich met hen inliet spoedig in een defensieven oorlog met zijn machtige monarch zou zijn gewikkeld

Hooghartig had de koning geantwoord, hen niet te beschouwen als rebellen maar als ongelukkigen, die herhaaldelijk hadden getracht, zich met hun landsheer te verzoenen maar wier bede nooit was verhoord. Toen werd aan Leoninus vergund, de souvereiniteit aan te bieden. Hij deed dit in een prachtige toespraak, waarop de koning zei, zeer geroerd te zijn, maar hem toch verzocht zijn wenschen op schrift te stellen.
Leoninus deed dit en vermeldde twee punten, vrijheid van godsdienst en behoud van de privilegiën. Hij liet het aan de Pruneaux lezen, die hem waarschuwde, dat het in dezen scherp omlijnden vorm door de koning zeker zou worden verworpen. Eind Februari kreeg Leoninus bericht dat de koning de zaak te belangrijk vond om dadelijk een beslissing te nemen. Men moest maar eens opgeven wat men als voorlopigen maatregel wenschte en hoe de staat van het land eigenlijk was. Leoninus antwoordde de te nemen maatregelen geheel aan de koning en diens raadslieden over te laten en verder gaf hij een overzicht van de toestand; om tot spoed aan te dringen zei hij, dat Brussel het hoogstens nog twee maanden kon uithouden.
Dadelijk kreeg hij van de Pruneaux de wenk, dat de koning het goed vond, als hij ook contact opnam met Engeland, maar na een paar dagen kreeg hij de beslissing: De koning was niet in staat zo snel andere delen des lands van troepen te ontblooten om ze naar Brussel te zenden, tevens zou hij gaarne willen weten, wat Nederland voor betaling van die hulptroepen kon opbrengen.
Leoninus liet nu weten, dat Brussel het mogelijk nog langer uithield, maar er moesten ook andere steden worden gesteund. Men zou de eerste zes maanden *f* 250.000 kunnen aanbieden en naarmate het gebied zich uitbreidde, zou de belasting steeds meer opbrengen. Ieder

gevoelde dat de koning, bang voor de invloed van de Guises, zich terugtrok en geen steun wilde geven.
Toen in die dagen de Graaf van Derby in Parijs kwam om aan de koning de orde van de Kouseband aan te bieden en tevens zijn steun te vragen voor de Nederlanden, werd hem te verstaan gegeven, dat hij de orde van de Kouseband mocht brengen maar dat hij de tweede boodschap tot een geschikter oogenblik moest bewaren.
Terwijl de onderhandelingen slepende werden gehouden, viel Brussel in handen van Parma. De koning liet aan de gezanten mededeelen, dat zij eerst troepen hadden gevraagd om Brussel te redden, maar dat het daarvoor nu te laat was; om Brussel te heroveren zouden veel meer troepen noodig zijn en daaraan zouden veel grooter bedragen gaan dan de Nederlanden konden opbrengen.
Toen de heren nog verder aanhielden, kregen zij de duidelijken wenk, dat langer oponthoud in Parijs de goede zaak slechts zou kunnen schaden.
16 Maart gaf de koning aan alle afgevaardigden een gouden keten ten geschenke. Reeds drie dagen te voren was de Grijze in de vergadering van de Staten verschenen met het onderhandsche bericht van koningin Elisabeth, dat de zaken in Parijs waren misgelopen.

On de laatste dagen van Februari vernam Paul Bacx het ongelooflijke nieuws, dat admiraal Bloys van Treslong, de man, die tot de ouden adel behorend, een van de veroveraars van den Briel was geweest en medeonderteekenaar van het smeekschrift gevangen was genomen.
Hohenlohe die in Sint Maartensdijk was en dikwijls in Bergen op Zoom kwam, bevestigde het verhaal. Hij had met Bloys allerlei plannen beraamd om Brussel en Antwerpen te ontzetten en Bloys was daarop

naar Middelburg gezonden waar de Prins vergaderde met de Raad van State.
Bloys was in de vergadering verschenen en had daar zulke beleedigende woorden geuit tegen enkele Zeeuwsche leden van dien Raad dat Maurits hem oogenblikkelijk had laten verwijderen en gevangen zetten in's Gravensteen. Daar had hij wekenlang gezeten, zonder dat iemand tot hem werd toegelaten.
Intusschen ging Parma voort met zijn maatregelen tegen Antwerpen. Ongeveer 6 k.m. west van de stad, op een plaats waar de rivier vrij smal was en naar het noorden omboog, liet hij aan beide zijden van het water een groote schans houwen, op de westoever het fort Sinte Marie en op de oostoever de schans Sint Philippe. Daartusschen liet hij met schuiten een brug slaan, die alle scheepvaart onmogelijk maakte.
3 April deed Hohenlohe, samen met Justinus van Nassau een aanval op het fort Liefkenshoek dat werd veroverd.
Hohenlohe, wien het steeds aan strategisch inzicht ontbrak, verzuimde toen bij Calloo een schans te leggen, waaruit hij de brug van Parma met geschutvuur kon opruimen.
De onderneming liep dus op niets uit. 26 Mei werd nog eens een aanval ondernomen door Hohenlohe van de zijde van Lillo en door de bezetting van Antwerpen aan de binnenzijde van de schansengordel. Inderdaad gelukte het Hohenlohe vasten voet te krijgen op de Couwensteinschen dijk. Er werd direct begonnen met schansen en met het doorgraven van de dijk, maar het ging zeer langzaam, omdat Parma de dijk met palen en balken had laten verzwaren. Er werd besloten materialen te halen uit Antwerpen en die op de dijk bijeen te brengen. Om het volk in Antwerpen moed in te spreken besloten Hohenlohe en Marnix samen er heen te gaan, terwijl de beide uiteinden van de dijk bezet bleven, aan de eene zijde door kolonel

Morgan met de kapiteins Fremin en Balfour, aan de andere zijde door overste Ysselsteyn met het volk van Holland en Zeeland. Parma, ziende dat slechts snel ingrijpen een ramp kon verhoeden, viel zelf aan met de manschappen, die hij inderhaast had bijeengebracht en na korten tijd was hij weer meester van de dijk.
De heer Haultain, gouverneur van Walcheren sprong geharnast te water en verdronk, Justinus van Nassau ontdeed zich tijdig van zijn zware wapenrusting en ontkwam zwemmende.
In Antwerpen kreeg Hohenlohe de tijding van de mislukking, hij slaagde er in heelhuids in Bergen op Zoom terug te keeren.

On Juli 1585 had Paul Bacx door zijn verspieders vernomen, dat er slechts drie ruitervanen in Stabroeck lagen en hij besloot nog eens de oude beproefde krijgslist toe te passen.
Hij besprak het plan met de andere Bergsche ruiteraanvoerders, enkelen vonden de onderneming te hachelijk en bleven thuis, anderen stelden zich heschikbaar zodat hij met 120 ruiters kon uitrukken, natuurlijk behoorden Marcelis en Johan van Huchtenbroeck tot de bende.
Bij de zwarte duinen zou men een hinderlaag leggen, Huchtenbroeck kreeg de gevaarlijke opdracht met dertig ruiters de voorhoede te vormen. Nauwelijks had Paul de hinderlaag gelegd en had Marcelis zijn uitkijkpost betrokken, waaruit hij de weg naar Stabroeck kon overzien, of Huchtenbroeck marcheerde naar het dorp. Daar stuitte hij op een troep Duitsers, die bezig waren boomen te vellen om daarvan verhakkingen te maken, hindernissen, die het binnendringen in het dorp moesten beletten. Slechts een enkele Duitser overleefde deze ontmoeting met Paul’s zwager. Overmoedig geworden trok hij verder, met veel lawaai trachtte hij de opmerkzaamheid van de vijand op zich te vestigen, klaar om bij het eerste verschijnen keert te maken en de

vijand in de hinderlaag te loodsen. Inderdaad stuitte hij op den vijand doch op een overmacht die bij niet had kunnen vermoeden.
Het toeval wilde dat de markies del Guasto juist met dertien ruitervanen in Stabroeck pleisterde, de mannen rustten gewapend bij hun paarden.
Zij hadden het platteland van Mechelen gebrandschat en toen besloten de kroon op het werk te zetten met een tocht naar Bergen op Zoom, hopend de Bacxen buiten de muren te lokken.
Huchtenbroeck, die door het lawaai van zijn mannen dadelijk was ontdekt, werd onverhoeds door een volledige ruitervaan aangevallen, zijn vlucht was niet nagebootst maar echt, het was hem zelfs niet mogelijk de weg door de hinderlaag te nemen.
Marcelis, die de weg naar Stabroeek in het oog hield zag niets, maar plotseling hoorde hij achter zich het hijgen van vluchtende paarden, het getrappel van hoeven en het gerammel van wapenen en tuigdelen. Achterom ziende overzag hij het gebeurde, hij waarschuwde Paul en dadelijk werd opgestegen en aangevallen.
De vijandeliike ruiterij was daarop niet verdacht, er volgde een oogenblik van aarzeling, Huchtenbroeck maakte keert en van twee zijden werd de vijand aangevallen. Na enkele minuten was de vijandelijke troep dood of gevangen en op weg naar Bergen op Zoom.
Del Guasto had slechts een enkele vaan uitgezonden om het handjevol mannen van Huchtenbroeck te verjagen, met verbazing bemerkte hij, dat de ruiters niet terugkwamen.
Hij zond de kornet Galoupe met de vaan van Camilio del Monte op kondschap uit, ook deze mannen werden gevangen genomen en onder sterk geleide naar Bergen op Zoom gezonden.
Ten slotte hielden Paul en Marcelis slechts een twintigtal ruiters over toen zij de hinderlaag verlieten en als achterhoede de colone volgden.

Doch nu werden zij door twee honderd lansiers aangevallen, de troep stond onder het persoonlijk bevel van del Guasto.
Tegen deze tienvoudige overmacht viel niet te vechten, in een oogenblik was Paul gevangen genomen.
Marcelis vluchtte, achtervolgd door een van de Italianen, hij bereed een jong paard, dat nog slap was en doodop van de zware tocht.
Spoedig was hij ingehaald door de Italiaan, die het met zilver omboorde fluweelen wambuis ziende, begreep met een officier te doen te hebben en die hem toeriep zich gevangen te geven. Nog eens trok Marcelis het zwaard, hij zette de laatste krachten van zijn paard voor de aanval in, de Italiaan vluchtte.
Het gevaar was geweken, stapvoets vervolgde hij zijn weg, maar kort daarna werd hij nagezet door twee mannen; de Italiaan had hulp gehaald.
Het uitgeputte paard was niet meer in galop te krijgen en de mannen eischten dat hij zich gevangen zou geven.
Marcelis besloot dit te ontgaan door met hen een accoord te maken, hij kwam met hen overeen dat hij zijn wapens zou af geven, terwijl hij op zijn eerewoord beloofde, zes honderd gulden te laten brengen op de plaats die zij zouden aangeven. Nauwelijks had hij zijn wapens afgelegd of zij grepen hem aan en brachten hem voor de markies del Guasto, bij wien hij ook Paul vond, die door een sabelhouw aan de hand was gewond. Het was een zonderlinge ontmoeting geweest, de Italianen hadden dank zij hun getalsterkte dertien mannen gevangen genomen, maar onderwijl reden veertig Italianen onder geleide van Bacx's ruiters de Bergsche poort binnen.
Het zonderlingste was echter dat zij de gevangenen waren van de besten vriend van hun vader, die de zonen als zijn gasten welkom heette en hen medenam naar Beveren.

Zij moesten daar vrij lang blijven, omdat over het losgeld werd onderhandeld maar ten slotte werden zij uitgewisseld, eerst Marcelis tegen Alexander van Veelen, luitenant in het regiment van de graaf van Aremberg en daarna Paul tegen de Spaansche kapitein Castellanin. Het was een geluk dat men dien laatsten ruil kon doen, want voor Paul was het niet mogelijk geweest het losgeld bijeen te brengen. Hij had geschreven aan zijn broeder Jan, maar deze bezat op dat oogenblik niets. Jan vroeg daarom aan de Staten van Holland uitbetaling van het achterstallige kolonelstractement van *f* 200 per maand. Zowel Hohenlohe als de Raad van State hadden hem dit toegekend toen hij werd benoemd tot commandant over vijf vendels voetvolk. Hij schreef, dat hij het geld dringend noodig had als losgeld voor zijn broeder.
De meening van de heeren was verdeeld, enkelen beweerden dat het geld hem niet toekwam, omdat hij nog in het geheel niet als kolonel dienst had gedaan, Hohenlohe en de Raad van State hadden de betaling wel gelast, maar de kas van de ontvanger de Bye was leeg, zodat er niets viel te betalen.
Andere leden namen het voor Bacx op, zij brachten in het midden, dat het gezag van Hohenlohe en de Raad zo hoog was, dat men niet kon volstaan met het argument dat er geen geld in kas was. Men moest het nog eens probeeren bij de ontvanger Wouter Leijten en nagaan of van Eijck nog iets over had van de brandschattingen van Brabant.
Bovendien kon men het geld best verantwoorden daar er bedragen waren uitgetrokken voor kolonelschappen die in het geheel niet waren bezet.
Voordat men de oplossing van dit financieele probleem had gevonden keerde Paul in Bergen op Zoom terug.

On de tijd van zijn gevangenschap had het krijgsbedrijf niet stilgestaan. In Antwerpen was nu en dan oproer uitgebroken en Parma had alle schansen buiten de stad veroverd. Nog eens had de Raad van State haar griffier Lieven de Caluard naar Antwerpen gestuurd om het volk moed in te spreken en te smeeken nog drie maanden vol te houden, dan zou men met een leger van acht duizend voetknechten en drie duizend ruiters tot ontzet komen, maar niemand had meer de moed tot volhouden gehad.
Marnix onderhandelde over de overgave, hij probeerde zelfs met Parma te onderhandelen over een algeheelen vrede van deze gewesten met Spanje.
Mechelen, waar Charles de Levin met twaalf vendels voetvolk lag, was in alle stilte naar Parma overgegaan, nadat het garnizoen was weggetrokken.
Koningin Elisabeth schreef een persoonlijken brief aan de Antwerpsche magistraat en enkele afgevaardigden uit Londen voegden hun brieven daarbij. Zij schreven dat de koningin allen steun zou geven die zij wenschten, de troepen waren reeds ingescheept, alles zou worden gedaan om de brug van Parma te laten springen, groote vuurwerken waren daarvoor ingekocht, zij smeekten dus het stadsbestuur geen accoord met Parma te maken.
Noch Marnix, die als burgemeester de leiding had noch de andere leden van de magistraat waren tot doorzetten bereid. 15 Augustus schreef Marnix dat het accoord eigenlijk al was gesloten, hij zou zijn vrouw en gezin met bagage vooruitzenden naar Zeeland, Parma had daarvoor paspoort verleend en hijzelf zou spoedig volgen.
De Staten van Zeeland waren hierover zo verbolgen, dat zij hem dadelijk de raad gaven, niet in Zeeland te komen daar er over hem veel

kwade geruchten in omloop waren, ook kreeg hij dergelijke brieven uit Holland.
Een moment dacht hij erover, zich uit alles terug te trekken en zich in het buitenland te vestigen, maar hij bedacht zich, hij ging in alle stilte naar Walcheren waar hij zijn intrek nam in zijn heerlijkheid van Souburg; daar stierf zijn vrouw enkele maanden later.

Paul Bacx was met groote hartelijkheid in Bergen op Zoom ontvangen, niet alleen door Marcelis en zijn vrienden, maar ook door de magistraat die zich dankbaar toonde voor dien terugkeer. Men had daartoe ook goede reden want bij alle muiterij had de troep van Bacx steeds een gunstige uitzondering gemaakt.
Wederkeerig was dus het stadsbestuur hem ter wille en had zijn 87 ruiters aan hooi geholpen, toen het nergens meer te krijgen was.
De dankbaarheid was zo groot, dat een jaar geleden de magistraat had bepaald dat men de kapitein Bacx " .... *soo hij dese stadt tot noch toe niet moeilick oftemolestich en is gevallen sal af scrijven voir sijnen gedroncken wijn tot desen* "*daghe toe drye oxhoofden ende van nu voirtaene zo lange als hij alhier in garnisoen sal liggen, sul passeeren voor sijn drinckwijn alle maanden een oxhooft* .... "
Dit werd gedaan in een tijd, waarin de ontevredenheid over de troepen zo groot was, dat men zelfs het inkwartieringsgeld van de gouverneur niet wilde uitbetalen.
Tevens is het een bewijs, van de groote hoeveelheden die in die dagen werden gedronken.

In September was het de mannen van Bacx opnieuw onmogelijk hooi te koopen, waarop de magistraat wederom voor hen een uitzondering maakte en bepaalde dat men hun het hooi voorlopig kosteloos "*matelyck sou distribueren*."

Paul die enige weken had gewoond op het ruime kasteel van Beveren, werd bij zijn terugkeer opnieuw getroffen door de vuilheid van het stadje en door de vieze lucht die overal hing. Toen hij de burgemeester lakenkooper Covert Willems tegenkwam en deze hem met zijn veiligen terugkeer gelukwenschte, vroeg hij of er niets aan te doen was, maar Willems haalde de schouders op, men deed wat men kon maar de tijden waren zo moeilijk.
Van oudsher kwam het frissche water van de heide door de moeregreb in de stad, daar werd het afgetapt, een afzonderlijk riool liep naar de brouwerijen aan de gasthuisstraat. Daar lagen het Swaenken, de Witte Lely en de Blauwe Hant waar het heldere water tot bier werd verwerkt, terwijl de moeregreb verder door de stad stroomde en in de haven uitmondde.
Er lag een schuif in de grebbe waarmede men het water kon opzetten. Als hij eb de haven droogliep en men de schuif ophaalde dan schuurde men daarmede de haven uit.
Was de haven te veel vervuild dan gebruikte men de mol, een soort ijzeren eg die door de haven werd getrokken en de bodem loswoelde waardoor het vuil beter wegstroomde.
Geleidelijk had de bevolking zich uitgebreid, of eigenlijk was het niet de bevolking maar de troepen van het garnizoen met hun aanhang van zoetelaars, vrouwen, meiden en kinderen, die de stad overbevolkten. Er waren boven de stad veel wasscherijen en bleekerijen ontstaan, daarvoor werd het heldere beekwater gebruikt dat dus al vuil en besmet was, voor het terechtkwam in het riool van de bierbrouwers. Bovendien was dit riool een paar jaren geleden opengebroken en gerepareerd maar de metselaars hadden het niet weer overkluisd, zodat de bewoners er allerlei vuil in konden werpen.

De Moeregreb stroomde naar de Vischmarkt, men wierp er het afval van de visch in, bovendien was op de **J**acobsburg die de verbinding vormde van Vischmarkt en Cremerstraat, een publiek privaat gebouwd, terwijl verder alle riolen van de huizen grenzend aan de moeregreb, daarin uitkwamen.
Dit alles zou nog niet zo heel erg zijn geweest, als de grebbe steeds goed doorgestroomd had, maar de geheele stad was in verval. Enkelen hadden bij hun huis het watertje overkluisd, maar het metselwerk was ingestort, enige huizen waren in puin gevallen of door de moedwillige soldaten afgebroken om er vloeren en balken uit te halen, waarmede zij op de wachten hun vuren stookten. Er was veel puin in het water terecht gekomen, meestal lag het stroompje vrijwel droog, vooral als in de droge zomermaanden geen water van de heide kwam.
In dit droge greppeltje hoopte zich het vuil van honderden mensen op. Willems had er juist dezer dagen nog eens de aandacht op gevestigd, want die pestilente stank leidde tot allerlei ziekten. Er was daarom een resolutie uitgevaardigd waarbij werd bepaald dat ieder zijn gedeelte "*van de grebbe van de Bagijnepoort tot aan de Spoye* moest *ruymen*, *ende alsoo dese grebbe omtrent de vismerckt ende ververspu*t *grootelicx is vervuylt ende gestopt met vele vuylicheden ende affvallen van vissche*" moesten allen daartoe medewerken.
Er waren echter zoveel vervallen en geruïneerde huizen, waarvan de eigenaars waren gevlucht, dat daaromtrent werd bepaald " .... *datmen vander stadtwegen die plaetsen sal mede doen schoonmaecken ende dat tot cost ende last van deselve, dwelcke aen de voors. huijsen ende erven ofte materialen derselver sal moeghen verhalen* .... "
De stad brak dus naar believen een deel van die leegstaande huizen af om daaruit de kosten van de reparatie van de grebbe te verhalen; wat overbleef werd gebruikt voor de vestingwallen.

Willems had er een beetje schamper aan toegevoegd dat het stadsbestuur al het mogelijke deed maar dat het geld ontbrak, omdat de accijns zo weinig opbracht. Paul had toestemmend geknikt, hij wist ook dat de magistraat had besloten de nieuwen gouverneur Marquette een jaargeld van zes honderd gulden te geven omdat deze " .... *deselve stadt dagelijcx goeden dienst is doende ende in toecomende tijden noch meer voordeele soude moegen doen, daeraff goede hope te verwachten is* .... "
Die goede hoop bestond daarin, dat hij weer van de troepen zou gedaan zien te krijgen, de accijns te betalen, daar na de val van Antwerpen de sterkte van het garnizoen was verminderd.

On deze zomermaanden was de kans op invallen van Parma grooter geworden en Utrecht had daarom aan de Staten troepen, munitie en levensmiddelen gevraagd voor behoud van de Utrechtsche steden. De Staten hadden toegestemd en hun bevelen daarvoor gegeven.
Een van de eersten die hierdoor werd getroffen was Jan Bacx, die kort geleden met vrouw en kinderen zijn intrek had genomen in het mooie Muider slot.
Hij kreeg bevel zich met zijn troep naar Vianen te begeven, deze stad te bewaken en tevens krachtig te laten werken aan de fortificatiën van de Vaartschen Rijn. Jan had geen zin om te gaan en deed niets, hij stelde zich op het standpunt dat zijn beschermer Hohenlohe nog steeds luitenant-generaal van de troepen was en dat hij van hem geen enkel bevel had ontvangen.
De Staten van Holland waren hierover heel ontstemd en wendden zich tot Hohenlohe, die schriftelijk antwoordde er geen bezwaar tegen te hebben dat Jan Bacx naar Vianen verhuisde.

De Staten deputeerden nu Nicolaas Doublet met order Jan Bacx op te zoeken in Utrecht, Weesp, Muiden, Naarden, of waar hij hem ook mocht vinden en hem te bevelen met zijn troep naar Vianen te gaan. Doublet moest toezicht houden, dat hij werkelijk afmarcheerde. Hij moest de marsch medemaken en als Bacx zich op Hohenlohe mocht beroepen, hem de brief van de graaf laten lezen.
In Vianen zou hij zich wenden tot Aemilia, de keurvorstin en haar verzoeken de troepen op te nemen en goed te logeeren. Dan moest hij de troep van kapitein Assendelft die in Vianen lag naar Gouda brengen en ten slotte uit Amsterdam het vendel van kapitein de Leur halen en dit brengen op het Muiderslot.
De Leur zou dan order krijgen het slot goed te bewaken, doch hij mocht de huisvrouw of het gezin van Bacx die toestemming hadden op het slot te blijven wonen, in niets hinderen.
Verder moest hij namens de Staten aan Bacx beloven dat deze naar het Muiderslot mocht terugkeeren als het werk in Vianen zou zijn afgelopen.
Nadrukkelijk hadden de Staten van Holland dit nog eens gestipuleerd:
“ .... Is mede geordonneert te schrijven in conformiteijt als boven aen de burgemeesters ende regierders der stadt Amsterdam met verderen last dat de voors. capiteijn Nic. de Leur, indien het nodich is, de voorn. Bacx sal mogen beloven, hem weder van de voors. huyse en uit het voors. garnisoen binnen Amsterdam te sullen transporteeren, soo wanneer de voorn. Bacx met sijn compagnie na Muijden gesonden sal worden ... "

Leicester

Toen Paul Bacx in Bergen op Zoom terugkwam was de toestand daar allesbehalve goed. Terwijl de stad werd bedreigd door een aanval van Parma die na de val van Antwerpen de handen vrij had, was er voortdurend onrust onder de eigen bezetting.
Eind Augustus was de monstercommissaris Mauregnault gekomen die de troep tot kalmte bracht met de belofte voor twee maanden soldij te zorgen maar 10 September was de termijn vervallen en Mauregnault. die het geld niet had kunnen bijeenbrengen, had zich uit de voeten gemaakt.
Angstig gestemd schreef de secretaris in de notulen:
"*Noch sijnde ses compagnien onbetaelt gebleven wesende daernaer met sijne prectijcken ende behendicheijt op gisteren uijt de stadt gerocht ende vertrocken, latende de voors. stadt met sijn schamele gemeente in grooter desolatie, benautheijt ende pericule hoewel deselve hem om de voors. betalinge te voorderen, ten eijnten hadde geleent thien hondert car. gld. bij henluijden uijt verscheijdene borgers alles op goede geloefte van restitutie bij de anderen met groote moeyte ende armoede gecregen ....* "
Met spoed werd een lid van de vroedschap naar Maurits gestuurd om een uitweg te zoeken.

Heel Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland hadden thans het oog gericht op Engeland, waar Jacob de Grijze en Orthel er juist in waren geslaagd, de koningin over te halen,

troepen te zenden. Het was duidelijk gebleken dat Hendrik III, hoe gaarne hij de Bourgondische landen ook aan de Franse kroon had gehecht, was bezweken voor de bedreiging van de katholieke ligue. Elisabeth was in haar hart niet ontevreden geweest over dezen gang van zaken, zij wenschte aan de overzijde van het kanaal geen machtig Spanje, noch een te sterk Frankrijk.
Zij was dus bereid, voor zover dit strookte met haar zuinigen aard, thans met troepen te steunen.
Uit beleefdheid moest men haar eerst de souvereiniteit aanbieden, men mocht haar geen minder aanbod doen dan aan de Fransen koning, doch men wist zeer goed, dat zij de souvereiniteit over deze oproerige landen niet wenschte.
Het liefst zou zij willen, dat de Nederlanden onder Spaansch bewind bleven met een zekere zelfstandigheid en vrijheid van godsdienst.
Eigenlijk hadden Holland en Zeeland genoeg van al die onderhandelingen met vreemde potentaten, zij hadden immers enige jaren lang met eigen krachten de vijand buiten hun gewest gehouden. Zij moesten echter rekening houden met de andere provinciën, wier grond voor een deel onder Spaansche brandschatting lag en over wier steden de Spaansche vlag wapperde.
Bergen op Zoom had intusschen weder een geheel nieuw garnizoen gekregen. Na de val van Antwerpen kreeg Bartholomew Balfour, die in 1584 commandant van een regiment Schotten was geworden, bevel zich met zeven vendels naar Bergen op Zoom te begeven waar hij tevens wegens de ernstige ziekte van Marquette het gouvernement zou waarnemen.
Balfour had geprobeerd de overigen Schotten een plaatsje te geven in de Hollandsche vendels maar daarvoor hadden de Staten een stokje

gestoken, zij wenschten niet twee verschillende natiën in èèn vendel, dat gaf maar aanleiding tot vechtpartijen.
Marquette was gestorven en zijn weduwe met vier kinderen achterblijvend vroeg aan de Bergsche vroedschap uitbetaling van de toelage. Men beloofde haar uit dank voor de goede diensten van haar man *f* 150 te geven boven de afgesproken servitie maar het bleef ook thans bij beloften.

Met de intocht van de Schotten en de benoeming van de buitenlandschen gouverneur was Bergen op Zoom een nieuwe periode ingegaan, die bezwaarlijk slechter kon zijn dan de vorige, beter zou het allerminst worden.
In die dagen kreeg Paul plotseling bezoek van zijn ouden vriend Agileus. De kleine Italiaan met zijn sluike zwarte haren was nog dikker en paffiger geworden, maar hij had zijn beweeglijkheid behouden en was nog steeds de welsprekende, scherp critiseerende intrigant van vroeger.
Hij had zich sedert enigen tijd in Utrecht gevestigd waar hij samen met Paul's neef Gerard Prouninck van Deventer en met de commandanten van de burgervendels zoveel macht had gekregen dat hij naast de wettige vroedschap een soort illegaal bestuur vormde, dat nog steeds in macht toenam.
Agileus was een groot voorstander van de steun van Engeland: Holland en Zeeland hadden mooi praten, sedert jaren had geen vijand een voet binnen hun gewesten gezet, maar Brabant was op Bergen op Zoom na door Parma veroverd. Agileus en zijn vrienden dachten aan hun verbeurd verklaarde goederen, het werd hoog tijd dat de vijand ook uit Brabant werd verjaagd en zij in hun bezit werden hersteld. Leicester moest komen en met onbeperkte macht worden bekleed, er moest een einde komen aan het gepraat van die verschillende gewesten, die

geen flauw begrip hadden dat zij alleen door eendracht machtig konden worden. Zij dachten slechts aan de belangen van het eigen gewest en als zij ter verantwoording werden geroepen, verschuilden zij zich achter de wil van hun steden.
Het was een schandaal dat belangrijke gewesten als Gelderland en Utrecht aan de leiband van Holland liepen.
Paul had een slok uit de beker genomen, hij had daardoor tijd zijn gedachten te verzamelen. het gepraat van Agileus overstelpte hem. Hij vond dat zijn vriend doordraafde, hij zou niets liever hebben dan dat Brabant weder vrij was, maar als zij zo machtig waren, waarom brachten Utrecht en Gelderland dan zo weinig op?
Agileus wist toch ook wel dat Holland en Zeeland samen meer dan 80 % van de oorlogskosten droegen.
Maar Agileus wilde niet naar hem luisteren, Utrecht moest zorgen, zoo spoedig mogelijk onder de voogdij van Holland uit te komen, om een zelfstandige politiek te voeren.
Holland en Zeeland werden rijk door de handel met de vijand maar dat moest uit zijn. Tegelijk met de oorlog te velde moest de economische oorlog komen, de zuidelijke grenzen moesten worden afgesloten, dan zou Parma met zijn troepen moeten verhongeren.
Agileus vond het heel goed gezien van Utrecht, Maurits niet tot stadhouder te hebben gekozen, dit was een goede stap in de richting van zelfstandigheid. Paul dacht er anders over, hij miste de gave van het woord, die Agileus kenmerkte, maar deze schermde hem te veel met grootheid en onafhankelijkheid. Hoe kon men ooit tot onafhankelijkheid komen als men zich nu reeds vasal maakte van een ander land?
Net alsof de Engelschen zich weer kalm zouden inschepen, nadat dank zij hun hulp de overwinning op Spanje was behaald.

Tot Pauls ergernis regeerden die vreemdelingen ook eigenlijk reeds in Bergen op Zoom, de nieuwe gouverneur was een Schot, de bevelen werden in een onverstaanbaar koeterwaalsch gegeven, in het gunstigste geval kon men zich in gebrekkig Frans verstaanbaar maken, want wie sprak nu Engelsch?
En nu had Elisabeth Norrits gestuurd met duizend ruiters en vijf duizend man voetvolk. In den Briel kwamen bovendien drie vendels van honderd vijftig man en in Vlissingen zelfs zevenhonderd man, Elisabeth had die onderpanden wel goed uitgekozen. Met veel ophef haalde men de Engelschen in maar zou men ze ooit weer kwijtraken?
Agileus pochte geweldig op de Engelsche troepen, die al waren aangekomen en doorgezonden naar Utrecht en de Bilt, waar ze werden geformeerd, gewapend en waar zij de monstering passeerden. Agileus had hen gezien, het was uitgelezen volk, goed gekleed en gewapend en de officieren waren uitgedost als edellieden. Norrits had een compagnie van 300 man, dan volgde Morgan met 200 voet-knechten, alle andere vendels waren 150 man sterk.
Paul gevoelde zich nu al achterafgezet, als hij dacht aan zijn eigen troepje, dat de honderd lang niet haalde. Hij geloofde de verhalen van zijn vriend niet, hij had de Schotten gezien die uit Antwerpen waren gekomen, het was een schamel zoodje geweest, geen haar beter dan de eigen troepen.
En nu zou een groot deel van die mannen naar Bergen op Zoom worden gestuurd, men sprak al van 14 of 15 Engelsche vendels. Paul moest niets van die vreemde overheersching hebben en voor het eerst gevoelde Agileus dat Paul niet zo gemakkelijk voor zijn zienswijze was te winnen als diens broeder Jan.

De snelle overkomst van de Engelsche troepen was een streep geweest door de berekeningen van Parma, geleidelijk had hij de Staatschen teruggedrongen, stad na stad had hij hun afgenomen, hoewel hij zelf gebukt ging onder geldgebrek en muiterij en zijn benijders aan het Spaansche hof niet nalieten zijn aanzien te ondermijnen.
Hij was al zo dankbaar geweest toen de Franse koning had geweigerd de rebellen te hulp te komen, maar nu had Elisabeth hulp gezonden en ook Parma had overdreven berichten gekregen van de grootte en de gevechtswaarde van die nieuwe onderdeelen. Hij wanhoopte aan het eigen succes en stelde de koning voor aan deze landen een beperkte godsdienstvrijheid toe te staan. Als men zorgde dat alle bestuursmannen trouwe katholieken waren en er streng toezicht werd gehouden op de geestelijkheid dan zou het volk in vollen vrede in de schoot der moederkerk terugkeeren.
De koning had hem dit bewijs van zwakheid euvel geduid, Parma had er een deel van zijn prestige bij ingeboet en de Staten Generaal, wier inlichtingendienst uitstekend was, haalden ruimer adem, zij waren bevreesd geweest voor een Spaansch vredesoffensief dat verdeeldheid onder de strijders zou hebben gebracht.
Eind October had Leicester aan zijn vrienden in deze landen geschreven, dat hij spoedig zou komen, en nu gebeurde er iets zonderlings. Op dien datum zonden de acht burgerhoplieden. uit Utrecht Agileus met een paar andere afgevaardigden naar Den Haag, zij moesten zich wenden tot de afgevaardigden van Gelder en Zutphen, die op hun beurt een algemeene vergadering moesten vragen van de Staten Generaal en de Raad van State.
Dit gelukte en nu kwam Agileus met het voorstel, dat hij reeds met Paul had besproken: alle handel met de vijand moest worden

verboden om hem zodoende te laten verhongeren, evenzo het reizen naar Antwerpen dat slechts leidde tot spionnage en verraad en men moest zo spoedig mogelijk Leicester laten overkomen.
De Utrechtsche gezanten waren niet welkom, men hoopte juist een deel van de oorlogskosten te financieren uit de opbrengst van de licenten en convooigelden van de handel met de vijand. Men wilde hen ook niet bot afschepen en antwoordde dus, dat men hen bedankte voor hun groote ijver, de hoop uitsprekend dat zij als trouwe onderdanen 'in alle zedigheid' daarmee zouden doorgaan. Tevens werd hun echter onder het oog gebracht dat zij hun verzoek hadden moeten richten tot de vroedschap van Utrecht, de intrigant Agileus had getracht de knuppel in het hoenderhok te werpen.
Hij moest begrijpen, dat hierdoor de strijd zou ontbranden tusschen de zeeprovinciën die van de handel, ook met de vijand leefden en de landprovinciën, die van dien handel geen noemenswaard voordeel hadden.
Een economische oorlog zou zeer zeker een steun zijn in de strijd tegen Parma, maar hoe kon men dien strijd voeren zonder de financieelen steun van Holland en hoe kon Holland de gelden daartoe bijeenbrengen als de handel stillag en het zou verschrompelen tot een klein gewest, niet in staat het graan voor de eigen bevolking te verbouwen.
De Staten van Holland en Zeeland, voorziende dat de komst van Leicester de positie van Maurits zou verzwakken, haastten zich het gouvernement over heide gewesten aan hem op te dragen, terwijl zij hem tevens tot kapitein-generaal benoemden.
Hun poging om hem ook in Utrecht en Gelderland te laten benoemen was door Agileus en diens aanhang gesaboteerd.

Zoo kwam Leicester 19 December 1585 in Vlissingen aan, hij was met groot gevolg aan land gestapt en in de eerste rijen van de mannen die hem verwelkomden stonden Agileus en Prouninck van Deventer. Dank zij de connecties, die zij in de vorige maanden in Engeland hadden aangeknoopt, waren hun personen hem niet onbekend, zij van hun kant zagen in hem niet alleen de redder van het vaderland, maar tevens de man, die met zijn troepen hun Brabant van vijanden zou zuiveren en hen weder in het bezit van hun goederen zou stellen.
Leicester kwam met de beste voornemens, hij wilde het volk vrijmaken, onafhankelijk vnn Spanje en om dit doel te bereiken, wenschte hij voor zichzelf ook onbeperkte macht, die de Staten Generaal hem dan ook verleenden, al plaatsten zij tot zijn ontevredenheid ook een Raad van State naast hem, om hem in zijn moeilijk taak te steunen.
Zij gaven hem zelfs een grootere macht dan Elisabeth wenschte.
Leicester was niet voor deze taak berekend, hij miste alle mensenkennis en daar hij behalve zijn moedertaal slechts een mondjevol Frans sprak, kon hij nooit tot enige vertrouwelijkheid met dit volk komen en hadden mannen als Agileus, die de Engelsche taal beheerschten, al spoedig zijn volledig vertrouwen. Agileus maakte daarvan dadelijk gebruik door hem te doordringen van de waarheid dat men de vijand nooit zou overwinnen, als men allen handel niet onverbhiddelijk verbood.
Verder miste Leicester alle geduld en plooibaarheid, die de goeden diplomaat kenmerken, hij was opvliegend en haatte ieder, die hem durfde weerstreven. Maar in die eerste dagen was alles nog vrede en vriendschap en slechts vertoon van kleur, schittering en rijkdom.

Met groote praal was hij op 31 December 1585 in Dordrecht aangekomen, waar hij door Menin met een prachtige toespraak werd gehuldigd.

Het jaar 1585 had een belangrijke verandering gebracht in het leven van Paul Bacx. Onder zijn vrienden telde hij de jongen ongetrouwden Johan Joachimi, die eigenlijk niets voor de kost deed, zijn Vader Joachim Cornelisz van Gorkum was zeer bemiddeld, hij bezat in de stad verschillende huizen en buiten de vesten veel landerijen en de jonge Jan, die zonder veel ge-wetensbezwaren van het leven genoot, was een welkome bezoeker in de Keerse, in de Helm, in de drije Houffijsers en in de verdere herbergen van het stadje. Samen met Paul had hij menig glas gedronken.

Paul was met hem meegegaan naar huis, waar hij kennis maakte met Jan's zuster Bctteken, een meisje van vier en twintig jaar en het duurde niet lang of zij waren het erover eens, voor elkaar bestemd te zijn. Paul was bij de keus van een vrouw minder hoog in zijn wapens dan zijn broeders en in allen eenvoud waren zij getrouwd, de nieuwe predikant Jacob Baselius senior zegende hun huwelijk in.

Baselius was een man, die veel van zich liet spreken, hij was de opvolger van Pauli, wiens zachte karaktereigenschappen hij ten eenen male miste. Zijn leven was slechts strijd geweest van het oogenblik af dat hij te Vlissingen had gepreekt nadat deze stad naar de zijde van de Prins was overgegaan. Toen daarna in Vlaanderen de hervormde godsdienst zich steeds meer uitbreidde en er gebrek aan predikanten ontstond, was Baselius naar zijn geboortegrond teruggekeerd. Hij had dienst gedaan in Wynoxberge en Hondschoote, tot hij in 1581 in Brugge in felle bewoordingen was uitgevallen tegen

de gouverneur, de Prins van Chimay, toen deze met Parma onderhandelde over de overgave van de stad.
Hij was doorgedrongen tot het ziekbed van dien Prins en had hem het verraad verweten, hetgeen echter geen resultaat had opgeleverd.
Brugge was in handen van Parma gevallen, de eene Vlaamsche stad volgde op de andere en Baselius was uitgeweken naar het Noorden waar hij in Leiden terecht kwam.
Hij maakte zich daar geen vrienden, na korten tijd moest hij zijn functie afstaan aan de Vlaamschen predikant Platevoet. Daarop vertrok hij naar Voorschoten waar hij hertrouwde.
Van Voorschoten uit maakte hij verder ruzie met de aanhangers van de Leidschon predikant Coolhaas, hij werd door de classis ter verantwoording geroepen omdat hij de Leidsche kerk een varkenskot noemde en de predikanten voor ketters schold.
De classis had hem veroordeeld God en de justitie om vergiffenis te smeeken, maar deze strijdbare zoon van de kerk liet het langs zijn koude kleeren af glijden. Zonder iemand vaarwel te zeggen nam hij een beroep naar Bergen op Zoom aan en verwees de heren voor verdere actie tegen hem naar de synode.
Door zijn heengaan geraakte de zaak in de doofpot, en in zijn nieuwe standplaats met het groote garnizoen vatte hij zijn taak zo ernstig op, dat het hem onmogelijk was, zijn functie alleen te vervullen.
Zijn zoon, eveneens Jacob geheeten werd tot tweede predikant aangewezen. Ook deze was na de val van Brussel naar het noorden uitgeweken, hij nam de nieuwe betrekking aan op voorwaarde, dat men hem vrij zou laten als in de zuidelijke Nederlanden het ware evangelie weer zou mogen worden gepredikt. Hij kon niet vergeten, nog kort geleden in de prachtige kathedraal van Sint Goedele de dienst te hebben geleid.

Juist in de laatste dagen van December 1585 waren beiden in Bergen op Zoom in functie en Paul, wien het niet aan mensenkennis ontbrak kwam al gauw tot de slotsom dat vader en zoon de zelfde werkkracht en toewijding bezaten maar dat de zoon zowel wat kennis als karaktereigenschappen betrof, op veel hoger peil stond.
Wat Paul toen nog niet wist, was dat er tusschen de jongen Baselius en de beide broeders Paul en Marcelis Bacx een groote wederzijdsche belangstelling zou ontstaan, dat zij jarenlang bijeen zouden blijven in Bergen op Zoom en dat Baselius nog eens de daden van Paul en Marcelis zou te boek stellen, waardoor hun wapenfeiten voor het nageslacht bewaard bleven.
Met de ouden Baselius kwam Paul nooit tot enige intimiteit. Deze zieleverwant van Peter Datheen was kleingeestig en prikkelbaar, reeds na een paar maanden verblijf in Bergen op Zoom uitte hij zijn misnoegen over iedereen en alles en was de classis verplicht hem te berispen. Deze keer had hij aan zijn collega, de predikant de Migrode in Veere brieven geschreven, die niet door de beugel konden.
Op de oudejaarsavond van 1585 zat Paul Bacx met zijn jonge vrouw in de nieuwe woning aan de Moeregreb (het tegenwoordige Zwijnshoofd).
Het was een eenvoudige straat maar in de zelfde rij huizen woonden nog andere officieren en er was stalling voor de zeven paarden, logies voor de domestieken en de woning had door het straatje, dat op het huis uitliep uitzicht op de Lieve Vrouwestraat.
Het grootste voordeel was, dat achter het huis een groote tuin lag, achter de huizen van de Steenbergsche straat omlopend en eindigend aan de stadswallen. Daar had men hij mooi weer en vloed een prachtig uitzicht op de Schelde, helaas lagen bij eb de groote slikvelden bloot, waarover dan de meeuwen scheerden. Het was een van de weinige

plekken in de stad, waar men nu en dan de heerlijken frisschen zeewind kon inademen.
Met afschuw dacht Paul aan de huizen langs de haven. Als de eb kwam en de felle zomerzon scheen op de droogliggenden havenbodem die was bedekt met alles wat de moeregreb en verdere riolen daarover uitstortten dan steeg daaruit zulk een pestilente stank op, dat Paul zich altijd haastte dit stadsdeel den rug toe te keeren en thuis met een dronk de vieze nasmaak weg te werken.
Het allerergste was als men de mol, de ijzeren eg door de haven trok, dan sloten zelfs de bewoners van het havenkwartier hun deuren om de pcstwalm uit hun huizen te weren.
Ter eere van de jaarwisseling had Paul na de avondkerkdienst zijn broeder Marcelis en hun vriend de drossaard de Lion bij zich genoodigd en al spoedig kwam het gesprek op de belangrijke gebeurtenissen van die dagen. Daar was het geval van de admiraal Bloys van Treslong, de man, aan wien het land zoveel was verschuldigd en die nog steeds in Middelburg gevangen zat.
Paul had evenals bijna alle kapiteins en ritmeesters geteekend op het request dat men had gezonden aan Hohenlohe, om diens voorspraak voor Bloys te verwerven, een admiraal behoorde niet voor een stedelijke vierschaar te worden geroepen maar moest voor een krijgsraad terecht staan. Wilde men hem in arrest houden om hem de steun van anderen te benemen, dan kon dat ermee door, maar dan behoorden ook zijn aanklagers achter de tralies want die konden nu vrij rondlopen en hem ten val brengen. Maurits had het request ontvangen en zeer uit de hoogte geantwoord: “De rechters zijn competent."
Men had daarop van Laere, de secretaris van Bloys op de pijnbank verhoord, hij kon niets bekennen en nu wilde men Bloys zelf "ter

tortuere" brengen. Een kreet van verontwaardiging was door het geheele officierskorps gegaan, ook tot het Engelsche hof was die kreet doorgedrongen, Bloys had daar veel vrienden, ook koningin Elisabeth trok zich zijn lot aan.
Daarom had Leicester dadelijk bij zijn aankomst geëeist, dat men de rechtzaak van Bloys in zijn handen zou stellen, hij had bevolen alle stukken op te zenden naar het Hof van Holland.
Maurits had zich niet verzet en juist op dezen avond was Leicester in Dordrecht aangekomen.
Paul en velen met hem in het leger, juichten dit optreden van de Engelschen ten opzichte van Bloys zeer toe.

Een paar dagen later was de nieuwe landvoogd in Den Haag aangekomen, waar de oude Leoninus hem eveneens met gloedvolle woorden had verwelkomd. Zeer tot zijn genoegen had Elias gehoord, dat zijn vader in de nieuwen Raad van State was gekozen, ook Paulus Buys, de groote voorvechter van de coalitie met Engeland was tot lid benoemd. Leicester zelf was niet blij met dit regeringslichaam, dat zijn macht zou beperken, maar de heren legden hem uit, dat het zijn taak in moeilijke gevallen zou verlichten.
Reeds in het vroege voorjaar van 1586 was het krijgsbedrijf begonnen. Voordat iemand erop verdacht was, was Taxis, de luitenant van Verdugo in de tweede helft van Januari over de bevroren wateren in Friesland gevallen, hij had er vreeselijk huisgehouden; meer dan de Staatsche troepen had de invallende dooi hem tot een snelle retraite verplicht, het was duidelijk, dat de Spanjaarden niet van plan waren, dit jaar stil te zitten.

In Utrecht groeide intusschen de weerstand tegen Holland en Zeeland, daar hadden de vreemdelingen, gesteund door de commandanten der burgervendels de regeering onwettig in handen genomen.
Jacques Bellochiere, een Waal was president van het Hof van Utrecht geworden, den Bosschenaar Agileus was Procureur Generaal, Charles van Trello, een Brusselaar was schout, Jacques de Pottere, een Vlaming was rentmeester van de domeinen en het toppunt was dat Prouninck van Deventer door Leicester tot burgemeester van Utrecht werd benoemd.
Een tijdgenoot zei schamper van dit drietal, dat Agileus inciteerde [12]) Prouninck van Deventer consuleerde [13]) en de Pottere alles executeerde.
Inderdaad was Agileus, zeer ten nadeele van de eendracht, die men zo dringend behoefde, de ziel van deze beweging, die aan de noordelijke Nederlanden nog veel ellende zou brengen.
Jan Bacx, die een trouw vriend was van Agileus en van zijn neef van Deventer, en die dus een warm aanhanger was van de nieuwen landvoogd, werd voor die toewijding beloond, Leicester benoemde hem tot kolonel en tot gouverneur van Muiden.
Het was een handige zet van Leicester om aan verschillende commandanten deze betaalde extra functies te geven, zij hingen daardoor rechtstreeks van hem af en hij ondermijnde er de macht van Holland mede.

---

[12] prikkelde

[13] adviseerde

De zuid-Nederlandse ballingen die in Utrecht de teugels in handen hadden, vierden hun hoogste triomfen toen 1 April 1586 Leicester zijn feestelijken intocht in Utrecht hield.
De vijf burgervendels trokken hem tegemoet en zelfs Maurits en de stadhouder Nieuwenaar waren verplicht te verschijnen.
Leicester was bij die gelegenheid omstuwd door zijn garde en door 400 ruiters. Maar hij had reeds zijn eerste tegenslag ondervonden. Hij wist, dat Hohenlohe die indertijd de plaatsvervanger van de Prins was geweest, een zeer groote rol speelde en daarom had hij hem het luitenant-generaalschap aangeboden. Daardoor rekende hij erop zich te proclameren tot de meerdere van Hohenlohe maar deze doorzag hem, hij wenschte niet achter de zegekar van de landvoogd te lopen en hij bedankte dus onder het doorzichtige voorwendsel dat de last voor hem te zwaar zou zijn.
Het was inderdaad doorzichtig want Hohenlohe was reeds luitenant-generaal van alle troepen van Holland en Zeeland, die 80% van de legersterkte uitmaakten en hij wenschte een soortgelijke functie niet nog eens te ontvangen als lokaas uit de handen van de gunsteling der koningin.
In Utrecht, onder invloed van de kliek van Agileus, gaf Leicester zijn befaamde placcaat uit waarbij alle handel met de vijand werd verboden.
Holland was woedend over dezen daad en kreeg hierbij zonderling genoeg de steun van Elisabeth die van de Staten Generaal intrekking eischte van de te groote macht die aan de landvoogd was toegekend. Het gebeurde weliswaar niet, maar Leicester’s tegenstanders wisten nu dat de koningin niet blindelings achter hem stond, men kon hem dus met minder risico tegenwerken.

Toen in die dagen werd gefluisterd, dat Elisabeth met Parma konkelde om tot vrede te geraken, had men het gevoel, van de regen in de drop te zijn gekomen. 4 April had de landvoogd zijn placcaat afgekondigd en op doodstraf was de handel verboden; de handel met de neutralen werd gesteld onder het toezicht van convooimeesters, het placcaat kon Holland en Zeeland meer kwaad berokkenen dan de steun van Elisabeth ooit kon goedmaken.
De tegenwerking van het machtige Holland had voor de landvoogd een waarschuwing moeten zijn, de boog niet te strak te spannen, maar het prikkelde hem en nu beging hij een tweede fout, door aan de hervormde predikanten te vergunnen een synode bijeen te roepen. Holland verzette zich ertegen, het kende de onverdraagzaamheid van de calvinistische predikers en wenschte geen nationale kerk, die een macht in de Staat zou worden, een organisatie, die haar bemoeizucht ook over honderd andere dingen zou uitstrekken.
De Staten van Holland waren blij tijdig het voorstel van Oldenbarnevelt te hebben aangenomen en Maurits tot stadhouder te hebben benoemd.
Toen kwam Leicester met zijn derde plan de oprichting van een Raad van Financiën, geheel in strijd met de bestaande privilegiën, waarin hij bovendien allerlei buitenlanders wilde plaatsen, terwijl hij Reingold die een zeer slechten naam had, tot tresorier wilde aanstellen.
Agileus, hopende in de kaart van Elisabeth te spelen, stelde een request op, dat hij in Utrecht en elders liet circuleeren. Het had tot doel, haar de souvereiniteit aan te bieden.
In die dagen kreeg Paul Bacx bezoek van Hohenlohe die een fel tegenstander van Leicester was geworden. Hij vertelde altijd bijzonderheden van hetgeen achter de schermen voorviel.

Hij moest dikwijls in Bergen op Zoom zijn waar hij de handen vol had aan de oproerige Engelsche troepen; de stad had hiervoor pas weer *f* 2300 moeten voorschieten. Er lagen nog steeds enige compagniën Schotten, zij waren blijven hangen na de val van Antwerpen, feitelijk moesten zij verder worden gezonden maar zij weigerden te marcheren zolang hun achterstallige soldij niet was uitbetaald. Het was geen wonder dat deze mannen lastig waren, zij leden in letterlijken zin met hun gezinnen honger.
Intusschen waren in Krimpen 14 nieuwe Engelsche vendels aangekomen, die voor Bergen op Zoom waren bestemd, zij lagen daar als hongerige sprinkhanen, klaar om over te zwermen naar het arme stadje, dat reeds geheel was kaalgegeten.
Norrits wenschte hen dan ook niet te sturen zolang het magazijn niet behoorlijk van levensmiddelen was voorzien.
Inderhaast werden levensmiddelen voor vier maanden toegezonden. 60.000 pond kaas, 45.000 pond stokvisch, 25 last haring, 100 last koren en verder haver en andere artikelen.
Eigenlijk waren die voorraden bestemd als reserve voor geval van belegering maar de hongerige troep viel erop aan zodra de schepen in de haven waren gelost, nooit gelukte het behoorlijke voorraden op te leggen.
De drossaard de Lion vroeg aan de Staten teruggaaf van de voorgeschoten *f* 2300 maar de heren die geen geld hadden, verzonnen allerlei uitvluchten en hij moest eerst maar eens precies opgeven hoe dat geld was verbruikt.
Begin November had Balfour met zijn Schotten eindelijk de stad verlaten en waren de nieuwe Engelschen in zijn plaats gekomen. Balfour werd als gouverneur tijdelijk vervangen door Philips Sidney, die tevens het bevel in Vlissingen voerde, het commando in Bergen op

Zoom droeg hij over aan zijn luitenant Winckfield. Diens eerste daad was, betaling voor de troepen te eisen.
Men legde hem uit dat er geen geld was, men was wel bereid hem persoonlijk *f* 100 voor te schieten, onder het motief "beter gedaan dan gelaten," intusschen hoopte men met Sidney een accoord te treffen over de accijns.
Iedere kapitein kreeg vrijdom van accijns voor twee ton bier per week en iedere luitenant voor één ton. Dit nieuwtje gaf dadelijk aanleiding tot fraude, want de heeren, die geen bier dronken verkwanselden hun papiertjes van vrijdom aan de herbergiers die daarop accijnsvrijen drank haalden.

Met leede oogen zag Baselius de Sint Geertruijdskerk aan, door de diefstallen van de soldaten stond het gebouw voor een deel op instorten en de meest bescheiden reparatie zou volgens berekening van de gezworen metselaars minstens drie duizend gulden kosten. De arme Bergenaars moesten wel zwaar boeten voor het feit, dat hun stad zo’n belangrijk strategisch punt was. Spoedig bleek dat het gouvernement van Vlissingen en Bergen op Zoom niet kon worden gecombineerd, en Willugby, de hoogste commandant na Leicester werd tot gouverneur aangewezen.
Er ontstond reeds dadelijk onenigheid over de grootte van het servitiegeld. Men besloot hem een toelage van *f* 600 per jaar te geven met belofte dat hij meer zou krijgen als hij de hand hield aan de accijnsregeling.

In deze landen ging het krijgsbedrijf zijn gang, Mansfelt had in opdracht van Parma Grave belegerd en Hohenlohe had de vesting van levensmiddelen voorzien doch de belegeraars had hij niet kunnen verjagen.

Lubbert Turck, de jonge commandant had reeds enkele uitvallen laten doen toen Parma besloot tot een snelle verovering.
Begin Mei nam hijzelf de leiding en beschoot het kleine plaatsje met 24 vuurmonden, hij schoot bres en nadat een eerste storm was afgeslagen, stelde hij de troepen gereed voor de generalen storm.
Den burgers sloeg de schrik om het hart, men smeekte Turck, die ziek te bed lag, de stad over te geven, slechts een enkele kapitein verzette zich in de krijgsraad daartegen. Het merendeel was echter even laf als de burgerij en Parma, wetende dat Leicester met troepen tot ontzet onderweg was, stelde zeer gunstige voorwaarden die werden aangenomen.
De stad ging in zijn handen over en hij vond er groote voorraden geschut, munitie en levensmiddelen; hij stond verbaasd over de lafheid van de bezetting.
Zo dacht ook Leicester erover die te laat tot ontzet kwam opdagen.
Toen Turck zich met zijn officieren in Zalt Bommel bij de landvoogd meldde, werden allen gevankelijk naar Utrecht overgebracht.
Hohenlohe werd voorzitter van de krijgsraad, ook Jan Bacx werd tot lid benoemd.
Turck toonde aan, dat hij geen verraad had gepleegd, slechts uit angst had hij zo gehandeld, hij smeekte hem niet te dooden, hij zou zoveel jaren, als men wenschte kosteloos dienen, hij wilde toonen, dat hij geen lafaard was.
Maar Leicester wilde een voorbeeld stellen, 28 Juni viel zijn hoofd op het schavot.

De blokkademaatregelen van Leicester deden hun invloed gelden, in Antwerpen liepen de graanprijzen sterk op.
Verschillende kooplieden uit de buurt van den Bosch besloten een groote partij rogge in Antwerpen te brengen.

Den Bossche vrienden van Paul hadden hem gewaarschuwd, hij vroeg vergunning het convooi te onderscheppen.
Willugby had er geen bezwaar tegen, hij gunde de ruiters gaarne een kans. Het bleek, dat het convooi 27 Mei uit den Bosch zou vertrekken en zou bestaan uit 500 wagens onder een sterke dekking van ruiterij.
Den nacht tevoren trokken Paul en Marcelis er met 300 ruiters en eenzelfde getal voetknechten op uit. Bij Sint Anthoniuskapelle legden zij zich in hinderlaag. Dit bleek overbodig want de volgende morgen hing er een dikke mist en het was de vijand niet mogelijk behoorlijk te verkennen.
In het halve duister hoorde Bacx het geknars van de zware wielen en zonder verder na te gaan, hoe sterk de vijand was, ging hij tot de aanval over.
In een oogwenk waren de Spaansche ruiters op de vlucht gedreven, er was haast bij het werk, ieder oogenblik kon de vijand versterking krijgen.
Er was zelfs geen tijd, de wagens mede te nemen, zij werden omver geworpen en het graan onder de hoeven der paarden vertreden. De paarden werden afgespannen en snel werd de terugtocht aanvaard met 180 gevangenen en 400 veroverde paarden.
Leicester liet Bacx niet rustig in Bergen op Zoom zitten, Hohenlohe kreeg opdracht met de ruiters een strooptocht door Brabant te maken, waarbij veel dorpen, die onder brandschatting van Parma lagen, werden geplunderd.
Voor Breda legde men een hinderlaag waardoor het gelukte de hand te leggen op de Engelschen kapitein Wells die indertijd Aalst aan de Spanjaarden had verraden.
Overtuigd dat deze man zijn straf niet zou ontgaan, leverde Hohenlohe dezen gevangene in handen van Leicester.

Tot aller verbazing en ergernis strafte de landvoogd hem niet, hij nam hem zelfs in zijn gevolg op. Dit zette kwaad bloed, zowel bij Hohenlohe als bij alle andere Staatsche officieren, die dit optreden vergeleken met de wijze waarop zo kort geleden was gehandeld met Lubbert Turck, die in het geheel geen verraad had gepleegd en slechts uit onervarenheid had gehandeld.

In Augustus had Leicester bij Amerongen een leger verzameld van 4000 man voetvolk en 1400 ruiters, waarbij een groote trein van voertuigen was ingedeeld. Ook de beide Bacxen waren opgeroepen. Met veel ophef vertelde Leicester dat hij Parma, die Berck belegerde, zou aangrijpen, maar toen zijn verkenners hem meldden dat de vijand 12000 man voetvolk en 3500 ruiters telde, zong hij een toontje lager en besloot Doesburg te ontzetten, een onderneming zonder enig strategisch belang.
Hij zeide Parma dan wel uit zijn tent te zullen lokken maar deze liet Doesburg rustig verloren gaan.
Daarop sloeg Leicester het beleg voor Zutphen, waarmee hij Parma voor een grooter moeilijkheid plaatste. Wat moest hij doen?
Berck vrijlaten en Zutphen te hulp komen?
Als hij dit deed, speelde hij in de kaart van Leicester en boette er een deel van zijn roem bij in.
Maar Zutphen was niet op een lang beleg berekend, het was slecht van voorraden voorzien, wel stelde het hem een beetje gerust, dat daar het bevel werd gevoerd door Taxis, op wiens trouw en talent hij zich geheel kon verlaten.
Parma koos een middenweg, snel voorzag hij Zutphen van een grooten voorraad levensmiddelen en bleef verder voor Berck liggen. Het was een streep door de rekening van de Engelschman, de moed van de

belegerden was door het inbrengen van de leeftocht aanzienlijk gestegen, het beleg kon nog lang duren en het was al laat in het jaar. Hij liet een brug over de IJssel slaan om de stad beter te kunnen afsluiten, maar reeds 22 September bracht del Guasto een nieuwen voorraad eetwaren binnen de stad. Het was altijd hetzelfde liedje: de aanvaller kwam snel en verrassend opzetten, de belegeraars waren dun gezaaid en onoplettend. Voordat iemand wat vermoedde, was de stad van alles voorzien en waren de mannen veilig op de terugweg.
Het had slechts tot enkele schermutselingen geleid, waarbij Sidney de gouverneur van Vlissingen ernstig was gewond, hij overleefde het treffen slechts kort. Om uitvallen van de bezetting te voorkomen liet Leicester op de weg van Zutphen naar Lochem een schans bouwen, door twee vendels voetvolk bezet, terwijl een vaan ruiters in de buurt het terrein moest verkennen.
Op een morgen, toen Bacx met die verkenning was belast, zag hij dat de Zutphensche poort werd geopend, er kwamen 40 ruiters en naar schatting 600 man voetvolk uit.
Zij trokken het veld in, alsof zij zich niets van de schans aantrokken, maar toen zij dit verdedigingswerk waren gepasseerd, maakten zij plotseling keert en vielen op de schans aan, die aan de achterzijde geen borstwering had.
De Schotten in de schans zaten in een muizenval, zij konden in die kleine ruimte de slagorde niet aannemen en misten alle dekking.
Paul en Marcelis, het gevaar ziende, aarzelden geen oogenblik, zij verlieten hun wachtpost en chargeerden op de vijand, die terugdeinsde.
Dadelijk zwermden de Schotten uit de Schans en namen de slagorde aan, maar het was niet meer noodig, dank zij het optreden van de Bacxen zag de Spaansche commandant van een verderen aanval af.

De Schotten hadden slechts drie man verloren, Bacx had enkele gekwetsten, ook waren verschillende paarden gewond. Het voornaamste was echter dat de vijand geen enkelen gevangene had kunnen maken.
16 October besloot Leicester de schansen die op de westelijken Ysseloever lagen, aan te tasten. Hij kon dan een einde maken aan de strooptochten op de Veluwe en in het Sticht.
De overwinning was niet moeilijk, want nadat hij zijn geschut ervoor had geplant en in de namiddag het vuur had geopend, trokken de Spanjaarden de volgende nacht heimelijk uit het werk en stelden zich in Zutphen in veiligheid. Zonder slag of stoot werd de schans daarop bezet.
Leicester begreep, dat hij Zutphen niet kon nemen, hij stelde er zich dus mede tevreden, de Yssel met een rij sterke garnizoenen af te sluiten.
Doesburg was in zijn handen, ook was hij meester van Lochem, van Deventer en van de schans bij Zutphen.
Nadat hij het gouvernement van Deventer had gelegd in de handen van de Ier William Stanley en Roland Yorck had benoemd tot commandant van de Zutphensche schans, trok hij naar Utrecht waar hij 30 October aankwam.
De troepen werden naar hun winterkwartieren gezonden, Paul en Marcelis Bacx kwamen half November in Bergen op Zoom terug.
Is het wonder dat zij met zo velen in den lande wantrouwen koesterden tegen Leicester en zijn handlangers? Daar was in de eerste plaats de manier waarop hij Wells aan straf had onttrokken en nu had hij twee belangrijke posten gegeven aan Stanley en Yorck, twee mannen, die in het leger van de vijand hadden gediend

en tegen wie onze gezant Orthet uit Engeland nog eens extra had gewaarschuwd.
Voor zichzelf konden de Bacxen tevreden zijn, want met ingang van 1587 zou Marcelis een eigen ruitervaan krijgen, de troep van Paul kreeg een sterkte van 100 man, Marcelis zou er 60 onder zijn bevelen krijgen.
De beide broeders waren minder Engelschgezind dan ooit en wat was er terecht gekomen van de Engelsche hulp, waarvan Agileus zo hoog had opgegeven? Volgens afspraak had de sterkte der ruiterij duizend man moeten bedragen maar bij de monstering had men slechts 590 koppen kunnen tellen, waarvan 138 man geen enkel wapen hadden en 20 op oude afgeleefde paarden zaten.
En wat hadden zij gepresteerd?
Parma had Grave en Venlo veroverd, de Maas was in zijn handen, de Staten hadden dit jaar het dubbele aan oorlogskosten moeten opbrengen voor een leger dat niets had uitgericht.
Leicester had een leger samengesteld dat ver boven de draagkracht ging. Hij had zich niet bekommerd om de betaling, de schriele koningin had geen geld gestuurd en de troep was aan muiterij toe.
De troepen, die in Utrecht legerden en muitten hadden zelfs een inval in Holland gedaan waardoor men verplicht was een landdrost aan te stellen met specialen opdracht, de vagabondeerende Engelsche soldaten gevangen te nemen.
Eind November was de landvoogd naar Engeland gegaan, de koningin had hem noodig voor de beraadslagingen van het parlement. Hij had gevraagd Maurits te mogen medenemen maar de Staten hadden dit beleefd geweigerd, zij hadden reeds verschillende sterke steden in pand gegeven, zij wenschten Maurits niet als gijzelaar daaraan toe te voegen.

Toen Paul en Marcelis op Oudejaarsavond met hun vriend Elias de Lion samen waren om nog eens de gebeurtenissen van het afgelopen jnar te bepraten, gevoelden zij zich bijna als vreemdelingen in hun eigen stad.
In alle straten en in alle huizen stuitte men op Engelsch sprekende officieren, soldaten, vrouwen en zoetelaars. Daar was de ruitervaan van Willugby, aangevoerd door zijn luitenant, daar liepen de mannen van Barcker, lndal, Basquevile, Herte, Vaviser, Buck, Spencer, Honney, Helme, Schot, Vere en Bannister. Een enkele maal deed het goed eens het Waalsch te hooren van de mineurs van Andries de la Croix of het Frans van de ruiters van La Salle, Nederlands spraken alleen de mannen van Bacx, voor zover zij niet afkomstig waren uit de zuidelijke Nederlanden.
De Engelschen deden net alsof zij hier reeds geheel baas waren. Bannister die bij afwezigheid van de gouverneur als zodanig optrad, had de brutaliteit gehad om aan de gevel van het stadhuis een stuk te spijkeren, waarin aan alle wagenvoerders werd gelast, zich bij hem op te geven.
De mannen in Utrecht hadden het nu ook te bont gemaakt, Paulus Buijs die indertijd zijn functie had neergelegd, toen men de souvereiniteit aan Frankrijk wilde aanbieden, was een fel voorstander geweest van de steun van Engeland. Toen Engeland de handel van Holland onmogelijk wilde maken, had hij de partij van Engeland verlaten, bij hem ging het belang van het gewest boven alles en nu hadden de Utrechtsche heeren hem gevangen genomen.
Prouninck van Deventer was naar Den Haag getrokken om met de Staten te spreken maar deze hadden een krachtiger houding aangenomen en zij hadden hem niet willen aanhooren. Hij was geen

Utrechtenaar en kon dus nooit burgemeester van Utrecht zijn en evenmin kon hij in die functie gehoor verzoeken. Het was een bewijs van de teruggaande macht van Leicester dat men zo durfde optreden tegen zijn warmste en machtigste aanhangers.

Willugby was in de Bergsche vroedschap verschenen en had gevraagd om geld voor zijn troepen en koren uit het magazijn. Weigerde men, dan brak er muiterij uit, stemde men toe, dan moest het geld worden onttrokken aan het doel waarvoor het dringend noodig was terwijl het koren bovendien bestemd was om de troep te voeden in geval van beleg.
Toen de vrienden dien avond uiteengingen, hadden zij niet de moed elkaar een goed Nieuwjaar te wenschen, de tijden waren er niet naar.
Met angst in het hart ging de bevolking van Bergen op Zoom het nieuwe jaar in, men was bang voor verraad van het Engelsche garnizoen en vreesde evenzeer een overrompeling door de Spanjaarden. Inderhaast werden magistraatsleden naar Zeeland gestuurd om toezending van Zeeuwsche vendels te vragen.
Er ging een gefluister door de straten, stegen en huizen en met iederen dag groeide het wantrouwen tegen de Engelsche troepen.
Het ging zover dat Bannister zich begin Februari tot de vroedschap wendde om zich daarover te beklagen.
De secretaris schreef daarover in de notulen:
"*Alsoo de lieutenant gouverneur met die vanden crijsrade vander Engelschen natie binnen deser stadt hun op huijden aan mijn heren Drossaerd, schout, borgemeesters ende schepenen hadden beclaeght, hoe dat eenighe borgeren ende ingesetenen hun nyet en vermijden met een geheele wantrouwicheijt die sijluyden van hun sijn hebbende, te seggen dat sijluyden dese stadt in meijninghe souden sijn aenden vijant*

te vercoopen, over te leveren ende andersins. Waer doire zijluyden teenenmale worden gediffameert ende ten lesten causeeren soude een groote jalousie tusschen de capiteijnen, officieren ende souldaten die welcke vercleeren met lijff ende goet naer hun vuijterste vermogen dese stadt versekert te willen houden. Ende oversulx bij mijnen voors. heren om alle misstanden te verhoeden, ende opdat doir alsulcke clapperijen egeen swaricheijt oft voordere inconvenienten en succedeeren .... " daarom ordonneerden en interdiceerden [14]) de heeren dat alle "naerclap" over dit onderwerp zou worden gestraft, anderen ten exemple, maar mocht men meenen iets te weten dat ter prejuditie van de stad mocht leiden dan behoorde men dit in alle stilte ter kennis van het stadsbestuur te brengen, opdat de heren daarin naar behoren zouden kunnen voorzien.
Die laatste tirade gaf menigeen te denken, blijkbaar was ook het stadsbestuur niet zo gerust als men uit het eerste deel van de ordonnantie behoorde op te maken.

Op dien zelfden Februaridag verscheen op het stadhuis de nieuwe gouverneur Thomas Morgan die, ontheven van zijn functie in Kampen, naar Bergen op Zoom was overgeplaatst.
Het was voor de belangrijke vesting dringend noodig weder een eigen gouverneur te krijgen waardoor het gezag voor langen tijd in dezelfde handen bleef.
Morgan hield met de heeren een lange bespreking en hij beloofde op alles goede orde te stellen.
Dat het hem daarmede ernst was en dat hij ook het vertrouwen van de bevolking wilde winnen bleek, toen hij vier dagen later terugkwam met

---

[14] verboden

het verzoek, dagelijks zes of meer burgers beschikbaar te stellen, die bij het openen der poorten aanwezig moesten zijn en die verder toezicht zouden houden dat het krijgsvolk zich behoorlijk gedroeg, terwijl zij tevens moesten letten op burgers die de poorten binnenkwamen.
Zij konden dit beter doen dan de Engelsche soldaten, die de taal niet verstonden en zij waren in staat stadgenoten, bekenden en vreemdelingen van elkaar te onderscheiden. Bij voorbaat wisten zij reeds of men met betrouwbaren te doen had, of dat men beter deed de vreemdeling naar de drossaard door te zenden.

Terzelfder tijd werd Thomas Lonel aangewezen als sergeant-majoor of wachtmeester van de vesting.
Hij moest dagelijks de wachten uitzetten en de uren en de loop van de rondes vaststellen. Hij moest het wachtwoord uitgeven en toezicht houden op de juiste wijze van dienstdoen van de kapiteins en hun troepen voor zover het de wachtdienst betrof.
Hij moest onverwacht bij dag en nacht de posten controleeren en alle klachten in ontvangst nemen en ze ter kennis brengen van gouverneur en stadbestuur. Verder kreeg hij de algemeene opdracht, "*al te doen des een goet ende getrouw wachtmeester schuldich is ende behoort te doen*" terwijl ieder militair van hoog tot laag opdracht kreeg, Lonel in zijn rang te erkennen.
De burgers zouden verder met de soldaten de wachten betrekken. Zodra de poortklok sloeg, moesten zij zich aanmelden en telkens zouden een burger en een militair samen op schildwacht trekken en op hun post blijven tot de poort weder werd gesloten.

Overdag moesten zij ieder binnenkomende ondervragen en hem naar de wacht brengen waar hij zijn naam, het doel van zijn reis en zijn logies in Bergen op Zoom moest opgeven.
De wachten moesten tevens toezicht houden op de binnenkomende schepen, allen kregen opdracht zich op wacht fatsoenlijk te gedragen, niet te vloeken, niet van hun wacht weg te lopen.
Aan de militairen werd op lijfstraffe bevolen zich in goede harmonie met de burgers te gedragen.
De burgers mochten behalve het zijdgeweer geen wapens meebrengen, in de wacht stond voor elken burger een hellebaard gereed.
Paul Bacx kreeg de indruk dat Morgan tot de betrouwbaren behoorde maar hij achtte dit toch een uitzondering en zo dachten de Staten van Zeeland er blijkbaar ook over.
Toen Leicester indertijd Sidney had aangesteld tot gouverneur van Vlissingen, had hij hem tevens tot ontevredenheid van de Zeeuwen belast met het commando over het Zeeuwsche regiment, maar toen Sidney was gesneuveld en de koningin William Russel had bestemd tot zijn opvolger, haastten de Staten van Zeeland zich, het bevel over het regiment op te dragen aan de graaf van Solms.
Het was bijna een daad van vijandschap, 23 Februari was Russel in Vlissingen aangekomen, de Staten Generaal zowel als de koningin hadden verzocht met de benoeming van de kolonel te wachten tot Leicester zou zijn teruggekeerd, maar reeds op 16 Februari namen de Staten van Zeeland de beslissing waarmede zij zowel de koningin als Russel tegen zich innamen, het was een doorslaand bewijs van het groote wantrouwen.
Het aantal Engelschgezinden werd met de dag geringer, voornamelijk door het gedrag van de heren in Utrecht.

Prouninck van Deventer had 60 eerbiedwaardige burgers uit de stad verbannen omdat zij zijn persoonlijke vijanden waren, hij deed het onder het voorwendsel dat zij papisten waren en met de vijand heulden.
Ook de Utrechtschen stadhouder Adolf van Nieuwenaar werd dit te machtig, hij ging tot de partij van Holland over.
In Holland was de weerzin steeds grooter geworden, vooral toen Reingold, de man van de Raad van financiën met zijn Vlaamsche aanhangers werd ontmaskerd.
Orthel, de gezant in Engeland hield Elisabeth trouw op de hoogte van de wijze waarop haar gunsteling Leicester en diens aanhangers optraden. Natuurlijk was zij niet dankbaar voor die inlichtingen, zij was toch al erg prikkelbaar, daar zij in die dagen had besloten het doodvonnis over Maria Stuart te laten uitspreken. De verhalen van Orthel maakten haar ernstig ontevreden over deze landen en deden haar steeds meer neigen naar een afzonderlijken vrede met Spanje. Zij die dit wisten zagen met angst het oogenblik van Leicester's terugkeer komen.
Prouninck van Deventer die zich en zijn vriend Agileus de leiding zag ontsnappen, haalde Overijssel en Gelderland over tot het zenden van afgevaardigden en ook aan Holland en Zeeland werd verzocht gezanten te sturen. Hij hoopte op die wijze in Utrecht een soort van Algemeene Staten te vormen waarin hij de leiding zou hebben.
Maar daartegen kwam de Raad van State in het geweer, terwijl Holland, Zeeland en Friesland weigerden te komen waardoor het slim opgezette plan volledig mislukte.
Een van de grootste tegenslagen van Leicester was dat Stanley en Yorck die hij in spijt van de ernstige Nederlandse waarschuwingen tot

gouverneurs had aangesteld, verraad pleegden en hun stad en schans aan Parma overgaven. Reeds lang had men hen gewantrouwd, maar men had hen niet kunnen ontslaan. De landvoogd toch had bij zijn heengaan een geheime instructie achtergelaten waarin hij bepaalde, dat gedurende zijn afwezigheid geen verandering mocht worden gebracht in de voorziening van de belangrijke commando s.
In geheel Gelderland muitten nu de onbetaalde troepen, in Zwolle liep een geheel vendel naar Parma over en door het verlies van de schans lag de Veluwe open voor invallen der Spanjaarden.
Wat had de steun van Engeland opgeleverd?
Een onbekwaam landvoogd met onbetrouwbare ondercommandanten, een ontwricht gouvernement, muitende troepen en verraad. Ten overvloede een koningin die met de vijand een vrede wilde sluiten welke voor deze landen slechter dan een verloren oorlog zou zijn.

Familierelatie Bacx-Joacimi

Joachim Cornelisz,
getrouwd met
Elisabeth
Fransdochter.
Hij heet eigenlijk "van Gorkum" of is uit die stad afkomstig.

Hij woont in 1563 in B.o.Z.
27 Jan. 1563 koopt hij een huis in de Zandstraat.
15 Febr. 1566 koopt hij het huis 't Swaencken in de Steenbergsche straat.
1 Maart 1566 verkoopt hij het huis de Passer in de Steenbergsche straat.
19 Juli 1573 verkoopt bij een boomgaard in de Zandstraat.

Jan Joachim,
getrouwd 16 October 1594 met
Agnete Heeren Huybrechts-dochter.

David Joachimi,
gedoopt 6 Mei 1597.
Overleden vóór 1630.

Maria Joachimi,
gedoopt 16 Sept. 1597 (?)
Overleden vóór 1630.

Joachim Johannis.
Is in 1630 de eenige overgebleven zoon.

Elisabeth Joachimi,
geboren ± 1562,
getrouwd met
Paul Bacx.

Anna Bacx,
getrouwd met
David Balfour.

Margaretha Bacx.

Constantia Bacx,
getrouwd met
Robbert Coutes,
hertrouwd met
Willem Pisset.

Jacob Bacx.
Overleden 1627.

Elisabeth Bacx,
getrouwd met
Johan van der Meulen.

Frans Joachimi,
getrouwd 29 April 1587 met
Janneke Lievensdochter van Uitenhove

Joachim Fransz.
Gedoopt **4** Febr. 1590.
Jong gestorven.

Mayke Fransdochter,
Getrouwd met
Gillis Fourbisseur.

Frans Fransz.
Gedoopt 13 Jan. 1593.
Leeft nog in 1630.

Stamreeks Baselius

Jacob Baselius Sr.
(misschien zoon van Joris Baselius).
Vermoedelijk: 1574-1579 Vlissingen 1579-1583 Leiden 1583-1585 Voorschoten 1585-1589 B.o.Z.
Daarna Ouwerkerk in Zeeland.
1. Getrouwd met N.N.
2. 5 Nov. 1583 te Leiden met Peroontje Maartensdochter,
3. 1 Maart 1586 te BoZ. met Pieternelle Jacobsdochter Boulle. In BoZ. woonde hij in het Lambertijnenhuis.

Jacob Baselius Jr.
Was predikant in Brugge samen met Agricola.
Is kort in Brussel geweest.
Bij de verovering gevlucht.
Hij komt in Maart 1585 in B.o.Z.
Getrouwd 26 Juni 1589 met Elisabeth van Loo vermoedelijk uit Vlaanderen. Zij is geboren ± 1563.

Anna Baselius getrouwd met Lenard Schoumans

Jacob Baselius Gedoopt 26 Juni 1589

Maria Baselius Gedoopt 3 Juli 1591

Arnoldus Baselius Gedoopt 20 Aug. 1593

Samuel Baselius Gedoopt 2 Maart 1597
Getrouwd in Maastricht 20 Nov. 1619 met Elisabeth v. d. Perre.

Paul Baselius Gedoopt 21 April 1599 (genoemd naar Paul Bacx)

Johannes Baselius Gedoopt 2 Maart 1601 (genoemd naar den predikant Uytenbogaerd)

Sara Baselius gedoopt 8 April 1622

Jacob Baselius Gedoopt 8 Dec. 1623
Getrouwd 20 Juli 1641) met Elisabeth Dodius.
Hij is predikant te Kerkwerve.

Jeronimus Baselius Gedoopt 15 Oct. 1625

Jeronimus Baselius Gedoopt 19 Juli 1627

Elisabeth Baselius Gedoopt 10 April 1629

Samuel Baselius Gedoopt 18 Maart 1631

Maria Baselius Ged. 2 Juli 1632
Getrouwd 2 Dec. 1652 met vaandrig John More.

	Isaac Baselius Gedoopt 22 Mei 1603	**Anna** Baselius Gedoopt 14 Nov. 1634 Getrouwd met Jacques de Migrode, predikant.

Sara Baselius. Geboren te Zierikzee, getrouwd te B.o.Z. met Cornelis Claes Bertoen, meester slotenmaker. Woont in de Smeekamer. Corte Meerstr. 4 Sept. 1586.

Maatregelen tot tegenweer

Holland liep te wapen, het stelde zelf waardgelders aan, de geheele defensie van Holland kwam in handen van Maurits die de macht kreeg naar believen troepen te verplaatsen. De gouverneurs, door Leicester benoemd, werden aan hem ondergeschikt verklaard.

In Bergen op Zoom was ieder de schrik om het hart geslagen na het verraad van Stanley en Yorck, terwijl de niet betaalde Engelschen natuurlijk aan het muiten sloegen. In hun naaste omgeving hadden de Bergenaars nog andere dingen zien gebeuren. Op het kasteel te Wouw lagen 80 man van Fremin, men was zeer ten achter met de betaling en Hohenlohe was bang voor verraad, te meer daar er veel buskruit lag en verder tarwe, mout, stokvisch en andere leeftocht.

Hij legde er dus ook kapitein Marchant met 60 man, als tegenwicht tegen de opstandige soldaten van Fremin, die door Marchant buiten het kasteel werden gezet. Zij weigerden echter heen te gaan zolang zij niet waren betaald.

Fremin ging naar Den Haag om de hulp van de Staten van Holland in te roepen, zij voorzagen hem van buskruit en verdere middelen om zich desnoods met geweld toegang tot het kasteel te verschaffen.

Om de zaak in der minne te schikken, werd aan de graaf van Solms verzocht met een maand soldij voor de mannen van Marchant naar Wouw te gaan en daar verder vrede te stichten, maar hij kwam te laat. Toen hij voor Wouw verscheen wapperde de vlag van Parma van de toren, Marchant had het kasteel aan de vijand verraden en verkocht.

Het was voor Bergen op Zoom een slag, want Wouw was altijd een soort van Staatsche voorpost geweest sedert Breda weder in Spaansche handen was.
Nu lagen de Spanjaarden dus op een paar mijlen van de stadswallen. Hoe kon in de toekomst het landvolk van de poorterij zijn landnering doen? Hoc kon men hopen op het oogsten van de veldvruchten? Hoe kon men daar zijn vee laten weiden? Op 16 Maart 158? was Marchant met zijn mannen afgemarcheerd, de Spaansche goudstukken rammelden in zijn zak, de Spanjaarden hadden zijn taak overgenomen. Paul en Marcelis haalden de schouders op toen men hun het gebeurde vertelde. Dat waren de gevolgen, als men alle ambten aan buitenlanders gaf, als een Nederlander niet meer werd geteld en Engelschen en Ieren van twijfelachtige reputatie tot de belangrijkste functies werden geroepen.
Voor hen was de val van Wouw geen bezwaar, zij voorzagen allerlei strooptochten die de geest bij de ruiters erin hielden, dan versuften zij tenminste niet binnen de hooge muren van de kleine vesting.
Dit toch was een probleem in die dagen. Naarmate het Staatsche leger dat uit gehuurde vrijwilligers was samengesteld langer bestond, kreeg men een toenemend percentage oudere mannen die men niet aan de dijk kon zetten daar er geen pensioenregeling bestond. Daarbij kwam, dat zij door het zware leven te velde en door eigen onmatigheid vroeg oud werden, zij bleven liever bij vrouw en kinderen in het garnizoen en hadden de neiging, het gevaarlijke handwerk te laten verrichten door de jonge onervaren krachten.
Wanneer men de monsterrollen van een troep in opvolgende tijdperken vergelijkt, blijkt dat een deel tot een vaste kern werd, wier namen steeds terugkeerden terwijl de geleden verliezen zich beperkten tot de later in dienst getreden recruten.

In Juli 1587 kwam Leicester inderdaad terug, al had de verbolgen Elisabeth ook herhaaldelijk gezegd dat het oproerige volk haar gunsteling nooit zou terugzien. De toestand was erger dan ooit. Met moeite had men een overzicht van de sterkte van de troepen gemaakt, men had besloten het aantal vaste troepen te verminderen, een deel zou worden ontslagen en de overigen zouden zo regelmatig mogelijk worden betaald. Voor het zomersche krijgsbedrijf zou men op korten termijn troepen werven die in het najaar weer zouden worden ontslagen.
Het had heel veel beleid en krachtsinspanning gekost om twee derde van het benoodigde geld bijeen te brengen, men hoopte dat Elisabeth dat derde deel zou bijpassen maar zij zond geen cent en haar troepen verhongerden.
In de enkele maanden van Leicester's afwezigheid was veel veranderd. De Raad van State was niet langer een adviseerend college, het was een regeringsraad geworden en Maurits had als hoogste militaire chef daarin zitting gekregen.
Veel vroegere aanhangers van Engeland zagen dat er slechts één uitkomst mogelijk was, nl. een krachtig burgerbestuur onder leiding van Holland en een krachtig leger onder commando van Maurits.
Rondom Leicester was alles strijd en krakeel. De militaire commandanten, ingeborenen en vreemdelingen twistten om de voorrang bij bevordering. Paulus Buijs, die men uit zijn Utrcchtsche gevangenschap had verlost, eens de groote voorvechter van Engeland, was nu het hoofd van de oppositie tegen het Engelsche bewind.
Er was slechts één categorie in het land, die de landvoogd trouw aanhing, dat waren de predikanten, aan wie hij de nationale synode had vergund.

Vredesplannen

De taak van Leicester was hem in een geheime instructie door de koningin voorgeschreven.

Hij moest dadelijk het onbeperkte gezag opeischen en dan aan de Staten voorhouden dat zij verplicht waren vrede te sluiten, omdat zij de oorlog niet langer konden volhouden.

Tegelijk had Leicester zelf een ander plan, het volk had in deze landen eigenlijk niets te vertellen, alle gezag berustte bij de stedelijke regenten. En in de belangrijke steden van Holland en Zeeland waren de regenten hem vijandig gezind.

Hij wilde nu met behulp van het volk dat armoede leed, den strijd tegen de regenten aanbinden en hij koos daarom Utrecht tot zijn residentie, wel wetend dat hij in Holland niet de minste aanhang had.

Hij reisde dus van Middelburg naar Dordrecht en riep de Staten Generaal daar bijeen. Zijn plan was zeer hooge bedragen te eischen tot het voortzetten van de oorlog; men zou natuurlijk zeggen, dat het onmogelijk was die sommen bijeen te brengen en dan zou hij antwoorden dat er dan ook slechts een uitweg overbleef.

Het ging echter niet, zoals hij zich had voorgesteld. Orthet die dank zij een lang verblijf in Engeland waardevolle connecties had, maakte zich meester van de geheime instructie en spoedig wist iedereen in Holland wat in de naasten tijd te verwachten was van de Engelschen steun.

Holland gaf hem niet de kans, zijn spel te spelen, de afgevaardigden verschenen niet in Dordrecht, alles werd op de lange baan geschoven terwijl de koningin hem voortdurend aanzette, zijn vredesplannen te openbaren.

Intusschen viel Parma in Zeeuwsch Vlaanderen en veroverde in korten tijd de toen zo belangrijke vesting Sluis die gemakkelijk had behouden kunnen worden als men eendrachtig was geweest.

Begin September kwam Leicester, door Elisabeth geprest, met de vredesplannen voor de dag.

Hij liet dit mondeling doen maar de Staten eischten een schriftelijk bericht waarvan zij dadelijk afschriften lieten maken en naar de steden doorzonden.

In een paar dagen wist iedere stad in Holland dat Elisabeth de Nederlanden aan hun lot overliet en een afzonderlijken vrede met Spanje wilde sluiten.

Agileus en Prouninck van Deventer doorzagen dadelijk de gevolgen van dezen daad, zij verboden doorzending naar de Utrechtsche steden en strooiden uit dat het bericht lage laster was. Men geloofde hen echter niet meer, te dikwijls had men hun propagandadienst op leugens betrapt, iedereen in het land achtte een vrede met Spanje misdadig.

Een belangrijk gevolg van deze openbaarheid was dat de predikanten, eens de volgelingen van Leicester door dik en dun, hem in de steek lieten, een vrede met Spanje zou terugkeer van de katholieke kerk brengen en daartoe waren zij nimmer bereid.

Wellicht besefte de landvoogd niet, hoe groot de invloed van de predikanten op de breede massa van het volk was. Allen verlieten hem behalve de enkelingen die van zijn succes persoonlijk voordeel hadden verwacht en wisten dat zijn heengaan hun ondergang beteekende.

Leicester, ten einde raad, liet zich tot een daad van geweld verleiden. Hij legde de Engelsche vendels die uit Sluis waren gekomen binnen Holland, 12 vendels in Maassluis en Delfshaven, 2 vendels in Gouda, 2 in Schoonhoven.

De Staten protesteerden maar Leicester antwoordde de troepen daar te zullen laten tot de Staten zouden antwoorden op zijn vredesplannen. Hij had alleen over vrede gesproken omdat het land niet bereid was, de oorlog met voldoende kracht te voeren, de koningin was niet van plan ons land in de steek te laten, maar zij had te maken met de geruïneerde landen en niet zoals sommigen zich inbeeldden, met een enkel gewest.
Hij eischte dat alle steden hun licht over zijn voorstel zouden laten schijnen, hopend hierdoor te kunnen doordringen tot het eenvoudige volk maar de regering gaf hem daartoe geen kans.
Terwijl hij vol trots naar Den Haag ging om daar de antwoorden van het volk af te wachten, trok in de nacht die daaraan voorafging, Oldenbarnevelt naar Delft. Ook Maurits bleef op veiligen afstand van de landvoogd en de Staten kwamen in Delft bijeen waar zij beslisten dat zij de brief van Leicester zelf wel zou beantwoorden.
De Engelschman had een slag in de lucht gedaan, hij had niemand getroffen, de burgerij bleef in rust, het was hem volkomen mislukt enige revolutie te verwekken.
Prouninck van Deventer probeerde thans een request in omloop te brengen. Het was een zeer groot toeval dat dit in Dordrecht onmiddellijk werd ontdekt en wereldkundig gemaakt.
Goyaerd van Eijck, de zwager van Paul Bacx leidde nogal een onrustig leven, nu eens zat hij in Gorkum, dan weer in Heusden of Dordrecht. Overal had hij een kamer waar zijn papieren rondzwierven, nog steeds had hij niet de geringste notie van het bijhouden van zijn administratie hoewel tienduizenden guldens door zijn handen gingen.
In Dordrecht had hij een achterkamer bij Truitje de Vries, daar kwam ook Dirck van Cleermondt die als schrijver van Paul het geld voor de beide ruitervanen moest halen. Een enkele keer hielp Cleermondt die

ook particulier secretaris en rentmeester van Bacx was, hem wel eens een beetje orde te scheppen in de chaos van papieren.
Dit was ook het geval op een dag in October 1587. Terwijl Goyaerd van Eijck een bespreking hield met den Bossche poorter Govert Havens, kwam zijn vriend Gerard van Deventer binnen. Hij bracht het request mede en verzocht aan Havens, het aan verschillende burgers te laten zien, tevens verzocht hij aan Cleermondt er een paar afschriften van te maken.
Cleermondt begon te schrijven en terwijl hij bezig was, kwam de secretaris van Hohenlohe die ook van plan was te snuffelen in de papieren van van Eijck.
Hij zag het request en begreep beter dan de eenvoudige Cleermondt wat hier gebeurde. Hij zei tegen Cleermondt dat hij op zich nam er afschriften van te maken en nam het stuk mee met belofte over een paar uren het origineel terug te brengen.
Hij deed het natuurlijk niet maar haastte zich ermede naar Hohenlohe en 17 October brachten de Dordtsche heren het mede in de Staten van Holland.

11 October verscheen Killegrew in de Staten en deelde mede hoe Elisabeth over vrede dacht. Slechts Overijssel en Gelderland waren tot vrede bereid, alle anderen waren er tegen. De predikanten, het meest bevreesd voor terugkeer van het katholicisme, besloten zelfs een eigen gezantschap naar Engeland te zenden om de koningin van haar rampzalige plan terug te brengen.
In November 1587 reisde Leicester naar Vlissingen, klaar om naar zijn land terug te keeren, het was bijna een vlucht.

Men begreep, dat hij Holland nooit zou terugzien, toen hij scheep ging wist ieder dat hiermede een tijdperk van onze geschiedenis werd afgesloten.
Het land was reddeloos, verdeeld en verzwakt als prooi voor een machtig en bekwaam veldheer. Als Philips vrede had gesloten met Elisabeth zou het voor Parma kinderspel zijn geweest, deze landen weder onder zijn heerschappij te brengen maar nooit deed Philips datgene waarover hij praatte, hij was een meester in het veinzen en zijn vredesplannen met Engeland waren slechts het scherm waarachter zijn werkelijke plan werd opgebouwd; de Armada die zowel Engeland als Nederland zou verpletteren.
Op een van de laatste dagen van December 1587 was Hohenlohe op doorreis in Bergen op Zoom waar hij als vanouds Paul en Marcelis opzocht om wat te praten. Zij kenden elkaar al zo lang en wisten dat zij elkaar geheel konden vertrouwen, hier kon Hohenlohe zijn grieven tegen de Engelschen uitspreken, de Bacxen verlangden niets liever, dan een zo spoedig mogelijk einde van het Engelsche bewind.
Het was een koude avond en zij zaten met hun drieën om de haard, zij staarden in het vuur en hun gedachten waren bij alles wat zij in de laatsten tijd hadden doorleefd en toen zei Hohenlohe: “Toen in Juli Sluis door Parma werd belegerd, ben ik met de troepen in de Meierij gevallen, ik bedreigde den Bosch, hopende hem van Sluis weg te trekken. En wat zei Leicester een maand later? Dat men hem geld en troepen had beloofd als hij weer naar de Nederlanden terugkeerde, maar men had de troepen aan mij gegeven; ik had er niets mee gedaan en hij had geen cent gezien.
En toen hij de ruzie met de anderen had bijgelegd kwam zijn vraag of ik ook tot verzoening bereid was.

Men smeekte mij naar Middelburg te gaan, maar ik weigerde. Ik ben een Duits vorst, ik heb niet willen staan onder de bevelen van Anjou of Matthias, ik wil evenmin de ondergeschikte zijn van dezen avonturier, wiens geheele leven een aaneenschakeling is van bedrog en misdaad en die slechts aan de gunst van zijn koningin heeft te danken dat hij uit de Tower werd ontslagen.
Zij benoemde hem tot opperstalmeester en toen hij trouwde met Amy Robsard viel hij in ongenade. Daarom probeerde hij zijn vrouw te vergiftigen; toen het niet dadelijk gelukte, smeet hij haar van de trappen, zij werd dood opgenomen en in alle stilte begraven.
Als vrij man verscheen hij weder voor zijn maîtresse die hem in genade aannam en beloonde met een mooien titel.
Later sloot hij twee huwelijken tegelijk, één in het geheim en één openlijk met Lattice Knollys. Hij had er spijt van en wilde dit laatste huwelijk ongedaan maken, maar zijn vrouw weigerde.
Weer greep hij naar vergif, zijn vrouw verloor haar haren en tanden, doch bleef in leven, zij redde haar bestaan door te scheiden en te hertrouwen met Stafford, de gezant in Parijs.
Dacht deze man die na al zijn misdaden nog steeds de vertrouwde raadsman van de koningin is dat ik mij zou stellen onder zijn bevelen? Ze hebben bij mij aangehouden met hun verzoeningspogingen, zeggend dat ik niet buiten de steun van dien gelukzoeker kon, doch ik heb geantwoord dat zij mij maar liever moesten beschouwen als overleden. Als zij mij een eerlijk paspoort wilden geven was ik bereid naar Duitsland terug te keeren.
Nu is Leicester goddank voorgoed weg en ook de predikanten, die zich een half jaar geleden in Middelburg om hem verdrongen, hebben hem verlaten.

Er blijft maar één uitweg over: Doorvechten, slechts vertrouwend op eigen krachten, de toekomst zal uitwijzen, of wij overwinnen of ondergaan."

Het was voor Paul zo moeilijk zich een oordeel te vormen. Na zulk een betoog had hij steeds het gevoel dat de spreker gelijk had, maar in het voorjaar had hij eveneens zitten praten met Prouninck van Deventer die fel was uitgevallen over het optreden van Holland.
Paul had precies onthouden wat zijn neef had gezegd: “Men onthoudt aan de vestingen de leeftocht waarop zij bij een beleg moeten steunen en men verkoopt onderwijl de levensmiddelen aan de vijand. De soldaten moeten zweren dat zij de vijand afbreuk zullen doen maar de regeering van Holland laat tegelijk toe dat die vijand wordt gelaafd en gespijsd.
Het bloed der landzaten is meer waard dan al dat gewin dat voor geen tiende part aan het land ten goede komt. Wij voeden op die manier het serpent dat ons de hals afbijt, wij kunnen meer bereiken met het uithongeren van de vijand dan met de werkelijken strijd en wij laten dit middel ongebruikt. Als men de zeevaart niet kan missen, laat men de waren dan onder convooi en onder strenge controle in de neutrale landen afleveren.

Wat dacht Hohenlohe van die redeneering? Zijn stem trilde, toen hij antwoordde:
"Hoe durft die balling Holland verwijten, dat het niet alles doet voor het behoud van het land? Het zijn de schreeuwers uit Brabant en Vlaanderen die de wettige regering uit Utrecht hebben verdrongen en die nu een hoogen toon aanslaan. Hoeveel geld brengen zij bijeen? Holland zorgt geheel alleen voor de vloot waarmede het zijn kust

bcwaakt en voor het leger waarmede het zijn landsgrenzen beveiligt. Bovendien onderhoudt het nog 8000 à 9000 man voetvolk en 1000 à 1200 ruiters, uitsluitend ten dienste van de andere gewesten, niet om daarvoor enigen dank te oogsten maar om de verenigde provinciën bijeen te houden. Het zijn juist deze schreeuwers, die de mooie Unie, met Utrecht gesloten, in opspraak brengen.
169

Nooit heeft Holland zijn rechten in het minst trachten uit te breiden, het zijn de Brabantsche lasteraars die de rechten verkrachten, zij hebben de trouwe burgers uit de stad gejaagd, zij dreigen met confiscatie en plundering.
Het is zo jammer dat ook je broer Jan dat niet inziet, hij heeft zich een commissie laten geven als gouverneur van Muiden en zich laten benoemen tot luitenant-overste over de ruiterij maar wie trekt zich nog iets aan van die commissiën van Leicester? Is het niet kenmerkend dat reeds in Januari van dit jaar Barchon door de Staten Generaal tot dezelfde functie werd benoemd waardoor Jan stilzwijgend werd ontslagen?
Wat heeft je broer eraan? Overste-luitenant van de ruiterij, een betrekking waarvan het tractement nooit zal worden uitbetaald en ritmeester van een vaan ruiters die wegens wanbetaling muit.
Prouninck van Deventer had zijn neef geen grooter ondienst kunnen doen dan door hem in dit wespennest binnen te halen.

Paul had lang nagedacht over alles wat op dien avond was besproken, hij kwam tot de overtuiging dat Hohenlohe gelijk had gehad.

Het was met Jan werkelijk zo gegaan. Toen Paul in Beveren gevangen zat en aan Jan had gevraagd, het losgeld bijeen te brengen, hadden de Staten chicanes gemaakt. Het geld was niet uitbetaald en van de ruitervaan was ook niets terecht gekomen.
Daar Engeland niet betaalde, had Jan zijn vaan niet voltallig gehouden, bij de monstering had hij in spijt van alle gebruikelijke kunstgrepen niet meer dan 69 van de 100 man kunnen vertoonen, hij had de waarschuwing gekregen dat zijn vaan zou worden ontslagen als daarin geen verbetering kwam.

Jan zat met zijn mannen nog steeds aan de Vaartschen Rijn, Amsterdam duldde niet dat deze Leicester-gezinde officier weder het commando zou voeren op het Muiderslot, dat zo dreigend dicht hij de stad lag. In het Muiderslot werd het bevel gevoerd door van Zuylen van Nijevelt. Jan begreep zeer goed dat hij door zijn Engelsche sympathiën het vertrouwen van Maurits had verloren en hij dacht erover, zijn vrouw en kinderen die nog op het Muiderslot woonden, naar Ysselstein te laten verhuizen. Daar lag op de haven het mooie stamhuis van de Huchtenbroecks dat hij had geërfd en dat ongebruikt was.

Dat Maurits dikwijls wantrouwen koesterde, was hem niet kwalijk te nemen. In het voorjaar was de luitenant van Willugby, de gouverneur van Bergen op Zoom naar Antwerpen gegaan, zogenaamd om te spreken over het losgeld van kapitein George Albanois. Bacx, die hem door zijn spionnen had laten volgen wist echter dat hij daar feestelijk was onthaald, men had hem zelfs een schip aangeboden voor de terugtocht en later had hij de Spanjaarden herhaaldelijk geholpen aan levensmiddelen.
Trouw hadden de graanhandelaren met hem geknoeid, ze zouden aan de duivel hebben geleverd als zij er maar aan verdienden.
Paul had genoeg van al dat geknoei van en met buitenlanders, er werd telkens verraad gepleegd. Dit jaar waren het Stanley, Yorck en Marchant, wie weet, wat er nog te wachten stond, hij was het geheel eens met het request, door een groot aantal officieren aan Hohenlohe aangeboden en dat hij ook dadelijk mede had onderteekend. Zij protesteerden ertegen dat zoveel hooge ambten aan vreemdelingen werden gegeven en wenschten dat geen vreemdelingen in de inheemsche vendels zouden worden opgenomen.

Zij hadden, om hun betoog kracht bij te zetten. verzocht hun raad op te volgen en hen anders te ontslaan. Het dreigement beteekende practisch niet veel, immers de gelden voor de afrekening ontbraken. Men kon die mannen niet ontslaan, omdat het land bij hen allen diep in het krijt stond maar toch was dit request een duidelijk bewijs geweest van de nationalen geest die thans allen bezielde.
Wat was er terecht gekomen van het krijgsbedrijf? Er was geen geld om de soldaten te betalen en Orthet schreef intusschen uit Engeland dat Leicester zou terugkeeren met 5000 man waarvan 1500 door de Staten zouden moeten worden betaald.
Men was radeloos geweest, het aantal onbetaalden zou dus weer met 1500 stijgen, straks zouden ook die mannen muiten, als zij dreigden te verhongeren.
En nu bedreigde Parma het land van drie zijden, Berck, Sluis en Ostende en men zag geen kans hem te weerstaan. Er werd dus weer tot een hulpmiddel besloten om hem naar Brabant te lokken.
12 Juni kregen Maurits en Hohenlohe order het boerenland van Brabant plat te branden, om te voorkomen dat de vijand zich daar van alles zou voorzien. Wetend dat beide aanvoerders bezwaren hadden, kregen zij opdracht te handelen met terzijdestelling van alle particuliere respecten.
"De daad moest zonder enige oogluiking geschieden tegen alle kasteelen, dorpen en huizen, onder het gebied van de vijand gelegen; men moest alles rooven, paarden, hoornbeesten, wagens, goederen en gereedschappen." De veld vruchten moesten worden afgesneden en weggehaald tot buit van het krijgsvolk.
Maar zelfs met het vooruitzicht op buit kon men de troepen niet in beweging krijgen, zij marcheerden pas toen een maand soldij was uitbetaald.

9 Juli werd gerapporteerd dat 6 kasteelen waren veroverd, enkele waren geheel uitgebrand, Eindhoven en Helmond waren in bezit genomen. Van de laatste plaats zag men nog de rookende puinhoopen, en dertig tot veertig brandende dorpen wezen de weg die de eigen troepen hadden gevolgd.
Op last van Parma kwam Haultepenne met 42 vendels voetvolk en 23 ruitervanen de Brabantse bevolking te hulp. Dit kostte hem het leven, hij werd door een musketier van het paard geschoten.
Was het te verwonderen dat het platteland van Brabant niet Staatsgezind werd? Het was met groote tegenzin dat Paul en Marcelis met hun vanen hadden moeten deelnemen aan dit vernielingswerk in het gewest dat hun zo lief was. Parma had zich niet voor Sluis laten weglokken waar hij dank zij het volledig gebrek aan samenwerking van onze troepen, op 5 Augustus was binnengerukt.
De Bergsche magistraat was zeer tevreden met de nieuwen gouverneur Morgan, hij hielp krachtig mede om de accijns te laten innen, die in de laatsten tijd vrijwel niets meer had opgeleverd. . . . *“mits de grooten vrijdom, die de capiteijnen ende bevelhebberen dyen aengaende waren pretenderende ende genouchsaem metter daat sijn usurpeerende* .... " hetgeen bovendien geheel in strijd was met de bevelen van Maurits en met het contract, dat men met Engeland had gesloten.
Lang zou deze vreugde niet duren, Morgan was de aanhanger van Leicester maar hij verheugde zich niet in de gunst van diens plaatsvervanger Willugby die zijn eigen vrienden had. Met het heengaan van Leicester werd de positie van Morgan min of meer wankel en daar hij zowel als zijn sergeant majoor erop rekenden spoedig het veld te moeten ruimen, vroegen zij aan de magistraat een attestatie. Deze werd dadelijk in de mooiste bewoordingen verleend,

de magistraat erkende “ .... *dat ten tijde als de voors. gouverneur ende sergeant maior eerst sijn getreden in hen gouvernement, amt ende commissie des es geleden omtrent twee maenden, de gemeene saecken alhier seer confuselijck ende in quaeder gesteltenisse hebben bevonden deur seeckere alteratiën ende andersints mits de cleijne ordre die onder de garnisoene gehouden werden ende dat alle dese confusien ende desordren deur desselfs Morgan ende sergeant-maior expediente ervarentheid ende claerheijt met goeden middel zijn geweest ende ter neder geleijt sulcx dat alle saecken nu jegenwoordelijck met goed eendracht worden geregeert tot gemeene ruste ende versekertheijt vande voors. stadt ende goede dienst vanden vaderlande* .... "

Morgan had inderdaad strenge orders gegeven, elke kapitein mocht wekelijks twee ton bier afschrijven en elke luitenant of vaandrig één ton. Het bier moest in hun eigen logies worden bewaard, het mocht niet bij de zoetelaar blijven, zij mochten het bier niet verkoopen, evenmin de briefjes verkwanselen.
Maar ook op ander gebied probeerde Morgan verbetering te brengen. De straten waren geleidelijk in ruines herschapen, het vuil lag bergenhoog en reeds een paar malen had Morgan gevraagd, wagens beschikbaar te stellen om het vuil weg te brengen.
In die ruïnes huisde allerlei volk, het loerde bij nacht en ontijde op late voorbijgangers die werden gegrepen en van alles beroofd .... “*bij avonde ende ontijde daer veurbij passeerende geslagen, beschaedicht ende berooft zijn geworden van mantels ende hoeyen* .... "
De eigenaars van de onbewoonde huizen kregen bevel langs de straat een muur van voldoende hoogte te bouwen om daaraan een einde te maken. Was de eigenaar niet te vinden

hetgeen dikwijls het geval was, dan zou de stad zelf ingrijpen en de muur opmetselen met de materialen die men op het terrein vond. Morgan had de stoot tot verbetering gegeven, nu verschenen verschillende ingezetenen met andere klachten: De boeren kwamen met groente, vruchten, hoenderen, enz. in de stad, zij stalden hun waren overal uit waar het hun inviel, op de stoepen en voor de deuren van de huizen. De winkeliers konden hun eigen nering niet meer drijven, zij konden hun deur niet meer uit en als de avond viel en deze ongewenschte handelaars waren verdwenen, konden zij de achter-gebleven rommel opruimen.
Op veel plaatsen bleef dat vuil liggen, boven aan de markt lag het opgehoopt en als de slagregens kwamen en het water langs Hoogstraat en Boschstraat omlaag kwam, spoelde dat vuil als een zwarte dikke brei over de markt verder omlaag en drong de huizen binnen, die naast het stadhuis aan den lagen kant van de Markt lagen. Samen met Morgan zou men dezen Augiasstal wel reinigen doch spoedig kwam er een einde aan die mooie plannen.
Willugby bewerkte de overplaatsing van Morgan, hij benoemde zichzelf tot tijdelijk gouverneur, nog geen zes maanden na zijn komst ging Morgan heen. Hij nam de attestatie mede en beloofde aan het stadsbestuur alles te zullen doen om zijn terugkeer te bewerkstellingen.
De toestand begon weer slechter te worden, de Engelsche vendels van Buck, Honning, Spencer, en de Fransen van Fremin kregen geen soldij meer, zij hadden het magazijn leeggegeten; als de soldij nog langer uitbleef, was muiterij onvermijdelijk.
De burgerij was ontevreden dat men de soldaten bij gebrek aan geld betaalde met laken of levensmiddelen, op die manier verdiende de Bergsche middenstand in het geheel niets meer aan al die vreemdelingen die bovendien de markt bedierven door in hun vrijen

tijd als schoenmaker, zadelmaker of met een ander handwerk ver beneden de prijs voor de burgerij te werken.
Willugby had een roerenden brief geschreven: “ .... *ayant en tout prins telle consideration qu avons par bonne correspondance de les Sieurs trouvé convenir principalement pour ne dépeupler ladicte ville ainsi maintenir les pauvres bourgeois en leurs raisonnables commoditez anciennes, costumes et privilèges, entendons et ordonnons par cestes que les compagnies en dessus denominez, tant à pied, qu à cheval se auront de contenter aucques les billets et listz par eulx selon cette liste receux, sans en faire au diets Sieurs leur commissaires ou fourriers plus aultre demande, molestation ou oultrage par paroles ou en faitz en quelque sorte* .... "

Zijn plaatsvervanger Winckfield was echter een man, met wien niet te schipperen viel. Nauwelijks was Morgan weg of hij eischte van de magistraat een voorschot voor de troepen.
De heren excuseerden zich, er was geen geld, maar Winckfield zei die praatjes te kennen en dreigde dat het geld moest komen, anders wist hij wel een middel om het zich zeer ten ongerieve van de heren te verschaffen.
Terwijl het Spaansche gevaar dreigde en men behoefte had aan ervaren krijgslieden, was de stad gevuld met Engelsche recruten die geen wapen konden hanteeren.
Zodra zij een beetje bedreven waren, werden zij doorgezonden naar andere garnizoenen en vervangen door nieuwe onbruikbare recruten, zodat men in spijt van het groote garnizoen nog een paar burgervendels uit Dordrecht had gekregen om de stadspoorten en vesten naar behoren te bewaken.

Ook de toestand van de vestingwerken was meer dan slecht. Willugby wilde dat de inwoners zelf aan de wallen en bastions zouden werken, maar daarin had men niet de minsten zin en toen hij lijsten opeiste van de beschikbare mannen, besloot men zo lang mogelijk obstructie te voeren.
Te midden van deze ellende kregen de Bacxen een zekere vermaardheid omdat zij de inwoners nooit lastig vielen, noch om soldij, noch om levensmiddelen of fourage voor de paarden.
Slechts een enkele maal als er geen schepen met hooi binnenkwamen, riepen zij de hulp van het stadsbestuur in.
Van de aanvang af, hadden zij de magistraat steeds gesteund en 25 November gevoelde het stadsbestuur zich dan ook gedrongen, Marcelis een aam Rijnwijn te schenken uit dankbaarheid voor de tijdige toezending van eenige schepen met levensmiddelen, buskruit en verdere munitiën, waaraan hij zijn medewerking had verleend.

8 December kreeg Bergen op Zoom een nieuwen gouverneur: William Read maakte zijn opwachting op het stadhuis. Hij was een goed en gematigd man, maar hij was dikwijls afwezig en dan werd zijn taak waargenomen door de onbetrouwbaren Winckfield, die bij de minsten tegenstand grof werd.
Deze eischte uit het magazijn de laatste levensmiddelen op. Dat was zoals hij wist verboden maar hij wierp de heren tegen dat de voorraden bedierven als deze niet tijdig werden verbruikt, terwijl bij weigering de troep honger zou lijden met de noodwendige gevolgen daarvan. Als altijd zwichtten de heeren, zij wisten dat het magazijn leeg zou zijn als Parma voor de vesting zou verschijnen.

Het was ontoelaatbaar, maar erger was het dat alle wapenen uit het magazijn waren uitgegeven aan de Engelsche recruten, die in strijd met het accoord, geheel ongewapend uit Engeland waren overgekomen. Alle vuurroeren, pistolen, harnassen en spiesen, aldaar opgelegd om dadelijk wapens te kunnen vervangen, die bij schermutselingen mochten verloren gaan, waren medegenomen naar andere garnizoenen.

Oudejaarsavond 1587

Het jaar 1587 was voorbij, het had aan de Nederlanden slechts tegenspoed gebracht en met een bezwaard hart wenschte Marcelis zijn broeder en schoonzuster het beste met het aanstaande nieuwe jaar.
Binnenkort zouden zij weder te velde worden geroepen maar waar zou het zijn? Aan alle zijden dreigde het gevaar, Verdugo hield Groningen en het oosten van Friesland in bedwang, Drenthe met de sterke vesting Coevorden was in zijn handen, Steenwijk werd belegerd, een groot deel van Overijssel lag onder zijn brandschatting, in Gelderland was hij dank zij het Engelsche verraad meester van de Achterhoek, terwijl de Veluwe voor hem open lag. Nijmegen, Grave en den Bosch waren in Spaansche handen en de zuidelijke Nederlanden waren geheel onder de gehoorzaamheid van de Spaanschen koning teruggekeerd.
Dat was alles wat men in twintig jaren oorlogvoeren had bereikt. Parma was machtiger en sterker dan ooit te voren en terwijl men twee jaren geleden had geredetwist of men gebruik zou maken van de hulp

van Frankrijk of van Engeland, wist men nu dat de deuren van beide landen waren dichtgegrendeld.
De Franse koning had de handen vol met de twee Hendrikken van Navarre en de Guise terwijl de Engelsche koningin zo verontwaardigd was over de behandeling, hier door Leicester ondervonden dat zij niets liever wenschte dan vrede te sluiten met Spanje.
Paul had ingezien dat de woorden van Hohenlohe juist waren geweest. Men kon nog slechts vertrouwen op eigen krachten, de toekomst zou beslissen over de twee mogelijkheden, overwinnen of ondergaan, maar de kans op het laatste was wel heel groot, gezien de onderlinge verdeeldheid van de provinciën terwijl de geldmiddelen ontbraken om de ontevreden troepen tot rede te brengen.
In deze duisternis lichtte slechts de figuur van de jongen Maurits, krachtig gesteund door Oldenbarnevelt.
Maurits was de methodische man die droomde van een klein en goed betaald leger, een weermacht met ijzeren tucht, systhematisch opgebouwd en geoefend, de mannen voorzien van gelijke wapenen, strijdend volgens regelen, goed overdacht en op het slagveld beproefd.
Het was dringend noodig de bandeloze horde terug te brengen tot kleiner sterkte, de onbetrouwbaren moesten worden ontslagen, maar voordat het zover was, zouden zij de landsregering nog veel hoofdbreken bezorgen.
Het werd muiterij in het groot, het begon in Medenblik, overslaande op Naarden, Schoonhoven, Woudrichem, Geertruidenberg, Heusden, Hemert en Brakel. Ook de troepen in Bergen op Zoom kwamen in het voorjaar weer in opstand waarbij de garnizoenen van Vere en Arnemuiden zich aansloten.
En met deze troepen zou men de zegevierenden opmarsch van de Spanjaarden tot staan moeten brengen, 1588 was door het ontbreken

van allen huitenlandschen steun het geboortejaar van de zelfstandige republiek maar gedurende de eerste maanden was de levens-vatbaarheid uiterst gering.
Paul en Marcelis waren weinig hoopvol gestemd, al deed het hun goed eindelijk met eigen krachten te zullen werken. Ook de predikant Baselius die na de avondpreek bij Paul op bezoek was, sprak als een bode der verschrikking.
Hij was overtuigd dat in dit hoekje van Brabant de slagen zouden vallen, omdat ieder bij Parma kwam met de klacht dat. . . . "*alle de steden van Brabant onder de gehoorsaemheijt van de coninck waren gebracht, Berghen opten Zoom alleene een schuylhoeck van een deel straatschenders .... om dat van hier alle daghen menighte van ruijteren ende kneghten uijtgesonden werden om de arme coopluijden te vangen ende te spannen, die alle nootelijcke dingen haeren steden aenbrachten, dat tselve ongeluck haren burgheren ende huijsluijden steeds overquam, die door groote rantsoenen uijtgemergelt werden, boven allet verdriet, dat sulcke gevanckenissen anders meebrengen. Dat het noch enigsins te dragen ware indien men binnen deselve steden selve voor dese gerust ende seecker mocht wonen, maer dat Beringhen, inden lande van Luyck, Vilvoorden ende Geldernaecken in Brabandt wel anders konden getuijgen, doordyen sij waren ingenomen geweest ende geplondert.*
Dat alle de dorpen ende gehuchten door Berghen onder contributie werden gebracht tot grooten voordeele van de rebellen. Indien enighe de contributie ende brandschat weigerden te betalen, daerop sij gestelt werden, dat derselver dorpen verbrant, de beesten genomen, de hoeven berooft ende d'inwoonderen gevanekelijck werden gevoert, dat de ruijterbenden der rebellen, in bosschen ende hegghen verborgen lagen, meer met listen dan met openbaer gewelt haer saecken

verrichtende. lst dat yemant sich teghen haer stellen wil, dat de vijant te soecken ende nyet te vinden is .... "
Dat waren de klachten door de steden en dorpen die tot gehoorzaamheid waren teruggekeerd, tot de Raad van Brabant en tot Parma gericht en al deze klachten moesten er ten slotte toe leiden dat de vijand het beleg voor Bergen op Zoom zou slaan.
Paul en Marcelis hadden min of meer met welgevallen geluisterd naar deze opsomming van klachten over hun optreden. Een enkele maal werden hun mannen door andere troepen bijgestaan maar meestal voerden zij met hun kleine troepje op eigen verantwoording de kleinen oorlog. Zij doken nu hier dan daar verrassend op, zich vertoonend waar zij dank zij hun voorafgaande verkenningen hoopten hun slag te kunnen slaan, even snel verdwijnend als zij waren verschenen en steeds hadden zij hun opdracht vervuld voordat de straffende arm van Parma zich naar hen uitstrekte.
Het was volstrekt niet onmogelijk, dat hun optreden voor Parma de reden kon worden van een beleg van Bergen op Zoom, de eenige stad op Brabantsen bodem die nog in handen van de ‘rebellen’ was.
Natuurlijk maakte Baselius van deze gelegenheid gebruik om aan de broeders verdere bijzonderheden te vragen over hun krijgsbedrijf in dat jaar.
Paul dacht een tijdje na en zei toen: “Er valt weinig te vertellen, voor Sluis hebben wij niets bereikt en het platbranden van onze mooie Brabantse dorpen was weinig roemvol, wij kunnen dat beter laten rusten.
Wel hebben mijn mannen dit jaar een schitterende vangst gedaan. Toen zij stroopten tusschen Brussel en Namen, stuitten zij op drie mijlen van Brussel, bijna onder de oogen van Parma op een troep

ruiters. Zij vielen aan, de vijand vluchtte en zij maakten een paar edellieden gevangen die blijkbaar onder dekking van die ruiters op marsch waren.
Zij hadden van hun wapens gebruik gemaakt en mijn ruiters beschouwden hen volgens het krijgsrecht als hun rechtmatige gevangenen.
De korporaal doorzocht de bagage, hij vond een prachtige gouden keten en veel brieven. Hii werd voorzichtig, pakte alles weer in en verzegelde de boel. Zoo leverde hij gevangenen en buit bij mij af. Ik was er allesbehalve mee in mijn schik want ik ontdekte dat zij zich hadden meester gemaakt van Cajus van Hantzou, de zoon van Hendrik, stadhouder van de koning van Denemarken. lk liet aan de heren hun wapens en kostbaarheden teruggeven, maakte duizend verontschuldigingen en gaf mijn mannen mede als escorte naar Den Haag. Cajus was namelijk door zijn koning naar Spanje gezonden om de goede diensten van Denemarken aan te bieden voor een vrede tusschen Spanje en Engeland. Op zijn terugtocht had hij Parma in Brussel opgezocht waarna hij in de handen van mijn ruiters was gevallen.
Ik schreef dadelijk aan de Staten die hem feestelijk ontvingen, ook de Staten boden verontschuldigingen aan voor deze vergissing, zij smeekten hem, de woordvoerder voor hun excuses bij de koning te zijn; hoffelijk voegden zij eraan toe, dat zij dit aan niemand beter dan aan hem konden toevertrouwen.
Cajus had beloofd, niets onbeproefd te laten om zich van deze taak te kwijten maar in Denemarken teruggekeerd beklaagde hij zich bij de koning. Deze was zeer boos op de Staten en als straf liet hij alle Nederlandsche schepen die op dat oogenblik door de Sont voeren, grijpen en aanslaan.

Hij legde de gezamenlijken kapiteins een boete op van dertig duizend rijksdaalders. Daarvan gaf hij tienduizend aan Cajus, de rest behield hijzelf als loon voor zijn bemiddeling.
Baselius stond op, het was tijd om naar huis te gaan. Paul klopte hem op de schouder en zei: “Gelukkig hebben zij dit bedrag niet op mij verhaald maar als U nog eens onze lotgevallen beschrijft, laat U deze heldendaad van mijn ruiters dan liever onvermeld."

Corruptie

Er bestaat een nauw verband tusschen geldgebrek en corruptie. Geldgebrek dwong de landsregeering te eisen dat de steden geld voorschoten zowel voor soldij en voeding van de troepen als voor aanleg van versterkingen. Als het oogenblik van afrekenen kwam, was het totaal der schulden veel hoger dan het bedrag dat in kas was. Slechts enkele schuldeisers kregen dan betaling en het kwam er dus op aan tot die bevoorrechten te behoren.
Zij die hierover te beslissen hadden, lieten zich het verleenen van dien voorrang goed betalen.
Ook was het begrijpelijk dat de ambtenaren en officieren, bij wie het land diep in de schuld stak, hun taak dikwijls slecht verrichtten en dat de stad moest bijspringen om door het geven van toelagen of geschenken de dienstijver van die heren op peil te brengen.
Soms gingen enkele functionarissen verder, zij toonden hun aanwezigheid slechts door de knevelarijen en knoeierijen waaraan zij zich schuldig maakten, dan waren geschenken noodig om hun wandaden af te koopen.
De stedelijke rekeningen van Bergen op Zoom geven daarvan een duidelijk en somber beeld, het waren geen uitzonderingen, dagelijks kan men de juistheid van deze theorie aan de feiten toetsen. De

gouverneur William Read wendde zich tot de magistraat, hij eischte een voorschot voor zijn troepen, de tresorier van Engeland had niets van zich laten hooren.
Hij kwam erg ongelegen, juist in die dagen schreef de secretaris in de notulen .... "*dat men sooveel aenloops had gehad int tracteeren vande gouvernuers ende diversche capiteijnen, alles tot bevorderinghe ende maintenemente van deser stadt gerechticheden midtsgaders oock om betere ordere onder de garnisoenen gehouden te werden* .... " verder had men *f* 200 gegeven aan de drossaard de Lion opdat hij zijn best zou doen de gelden terug te krijgen die men had voorgeschoten voor de vestingwerken.
Op 23 Maart was de vrouw van de waarnemenden gouverneur John Winckfield van een zoon bevallen, "*wiens doop huijden met alle solempniteijten daertoe gerequireert hadde plaets gehad*" zij was de weduwe van de graaf van Kent en Winckfield was de zwager van Willugby.
Om de aandacht van de magistraat nog eens op dit heugelijke feit te vestigen, had Winckfield geheel overbodig aan de magistraat een attestatie van deze geboorte gevraagd.
Verder was op denzelfden dag in de stad aangekomen " . . . . *een sone van de tresorier generaal van Engelant, wesende van groot crediet* .... " men was verplicht dezen functionaris te gaan congratuleeren en hem te beschenken met acht stadskannen wijn. Men zou tevens van deze gelegenheid gebruik maken om Winckfield een half aam Rijnwijn aan te bieden en hem het toezicht op de accijns in gunstige herinnering te brengen.
Op die manier gebeurde er elken dag iets dat geld kostte, waarmede men hoogstens de kans vergrootte de gelden die men te goed had, geheel of gedeeltelijk terugbetaald te krijgen, maar de eigen

werkzaamheden die even dringend noodig waren, werden veronachtzaamd.
Het gevolg was dat het havenhoofd, de dijken, de kaden, de kerk, scholen, stadhuis, stadsschuur en verdere gebouwen op instorten stonden. Elk jaar uitstel maakte de begrooting van de herstellingskosten angstwekkend hoger, de burgemeester eindigde met de weinig bemoedigende woorden dat als er niet bijtijds in werd voorzien, "*men geschapen ware het eene met het andere tot onspreeckelijcke schade, ja ganscher bederffnisse deser stadt te verliesen* .... "
En bij al die uitgaven bleek dat lang niet altijd het beoogde doel werd bereikt. Men had de zoon van de tresorier generaal getracteerd, samen met de Engelschen kapitein Pauli die in Bergen op Zoom in garnizoen lag met de vaan van Willugby. Deze had echter verklaard, dat de duiten reeds op waren toen hij in Bergen op Zoom kwam, ... hij was reeds de gast geweest van de burgemeester van Middelburg.
Heeren zoals Winckfield traden met onovertroffen brutaliteit op. Hij wendde zich tot het stadsbestuur en vroeg teruggaaf van de accijns, hij had bij Lucas de Gheet, 17 aam Rijnwijn gehaald en bij Duchesne nog zes aam Franschen wijn. Hoewel de heren aan een groot drankverbruik waren gewend, leek hun dit toch zeer hoog toe en zij informeerden eens bij de Gheet waarbij bleek dat de opgaaf erg naar hoven was afgerond.
Weigeren durfde men niet en de magistraat besloot " .... *dat men om beters wille ende voir de dienst die dese Ser de stadt soude moghen doen, de voors. de Gheet ende Duchesne sooveel wijns sal afscrijven, als sijlieden bij eede sullen connen verclaren, aen de voors. gouverneur gelevert te hebben, ende anders ofte voirders nyet* .... "

Winckfield, vernemend, dat men hem had gecontroleerd, was daarover "*grootelicx vergrampt*", hij zond zelfs enkele van zijn ondergeschikten in de vergadering met zeer krasse bedreigingen.
De raad, wetende dat het recht aan zijn zijde was, verzocht een onderhoud met Winckfield die dadelijk binnenstormde waarop men hem uitlegde zulk een schade toch niet te kunnen lijden, maar hij hield vol en men boog het hoofd, "*vuijt sekere redenen henluijden daertoe mouverende ende om alle beters wille tsamen* .... "
Er werd genoegen genomen met de verklaring door Winckfield afgelegd, men schonk hem *f* 200 en bovendien *f* 50 voor servitie, maar van dien dag af wisten alle leden van de vroedschap, dat deze hooge Engelsche officier en waarnemend gouverneur een oplichter was en in de toekomst zou men hem van nog slechter zijde leeren kennen.
Het tracteeren op stadskosten was zo gewoon dat de magistraat ook zelf menig glas bier of wijn dronk op kosten van de belastingbetalende burgers, zoals bv. blijkt uit de post " .... *item betaelt de voors Jan de Hase, weert in de Helm van seeckere gelaghen tot sijnen huijse verteert bij de voors. borgemeesters ende rentmeesters, fouriers ende quartiermeesters volgens sijn specificatie* .. .*f* 218.10 st."
Niet alleen personen uit de naaste omgeving werden bedacht, men kocht de medewerking van de hoogste landsambtenaren in Den Haag door het zenden van wijn of bier, turf of brandhout.
Erger was het, als men beloften deed op voorwaarde dat de medewerking resultaat zou opleveren. En als het resultaat dan werkelijk was bereikt, was er dikwijls geen geld om de belofte in te lossen en gooide men het op een accoordje.
Thomas Rochusz, rentmeester van de Staten van Holland was de stad behulpzaam geweest in het teruggeven van geld, voorgeschoten aan het garnizoen. Men beloofde hem een aam wijn.

Coenraad de Rechtere, secretaris van de Staten van Holland, had de belofte verkregen van *f* 100 en een aam wijn, aan Jan Willemsz, klerk ten comptoire en aan Guilliam Ramet, agent van de Staten Generaal werd elk *f* 50 beloofd.
Toen alles zijn beslag had gekregen, trok de burgemeester naar Den Haag om de afwikkeling van de beloften te "beneerstigen". Daarna trok hij naar Dordrecht, om Thomas Rochusz tevreden te stellen. Rochusz nam genoegen met een zilveren beker van *f* 24 die aan zijn vrouw werd overhandigd.
Coenraad de Hechtere liet zich afschepen met een zilveren beker waarin zes dubbele pistoletten ter waarde van *f* 83, bij Jan Willems en Ramet pingelde hij af tot *f* 24 in plaats van de beloofde vijftig zilverlingen.

De financieele nood was voor de heren geen reden de tering naar de nering te zetten, met ongekende blijmoedigheid raapten zij ten eigen bate de laatste geldstukken uit de berooide Bergsche schatkist.
Ieder die ambtelijke betrekkingen onderhield met het stadsbestuur, kreeg boven zijn tractement jaarlijks geld om een laken tabbaard te koopen, Drossaard, schout, burgemeesters, schepenen, raadslieden, secretaris, griffier, rentmeesters, weesmeesters, keurmeester van visch, broodwegers en erfscheiders, allen putten uit de stedelijke kas. Een schepen die tevens erfscheider was, liet zich zonder gewetens-bezwaren twee tabbaarden uitbetalen.
Verder kregen de heren toelagen als hoofdlieden van de gewapende gilden en voor verdere werkzaamheden lieten zij zich ook goed betalen. De burgemeester binnen de banck en de schepenen verdeelden *f* 680 voor het houden van de vierschaar, de heeren verdeelden *f* 1024 voor het uitoefenen van de politie.

Op de gewone raadsvergaderingen werd per jaar *f* 200 verteerd. Kwam men voor belangrijker zaken bijeen, zoals de eedsaflegging van de burgemeesters, voor het nazien van de stadsrekeningen of voor de verpachting van de belastingen, dan werd een extra glas gedronken en ook veel gegeten. Er werden hooge rekeningen gemaakt bij poeliers en pasteibakkers, bij beenhouwers en apothekers. de laatsten voor de levering van suiker en specerijen en dan kwam ten slotte de hofmeester met een zeer hooge berekening van zijn uitschotten voor het bereiden van gemeenschappelijke maaltijden.
Hield men besprekingen met de gouverneur of met andere militaire autoriteiten dan werd de rekening met een behoorlijk bedrag verhoogd en de andere stadsambtenaren namen dit gebruik over, de huisarmmeesters bij het controleeren van hun rekeningen, de rentmeesters als zij een contract met de schippers afsloten. Het eten en drinken op stadskosten was zulk een onbetwist gebruik dat men de leden van de Staten van Holland en Zeeland, met wie een bespreking moest worden gehouden over de desolaten toestand van de stadsfinanciën, een groot festijn op stadskosten aanbood.
Hoe naïef klonk de stadsrekening van 14 Juli 1588: “ .... *Alsoe men van ouden tijdt jaerlijcx gewoonlick is geweest die van de oude ende nieuwe weth eens bij de anderen te hebben om tsaemen een blijde maeltijt te doene ende vruntschappe te houden* .... " of een andere post: “ .... *Item alsoe opten 15e en 16e July metten Heren Drossaard, oude ende nieuwe weth midsgaders oock de heere van Orsmael, die ministers* [15]) *ende andere genoode heren is gehouden een vroolijcke maeltijt om aen denselven Orsmaele te recommandeeren tfaict vanden lande van Brabant* .... " hetgeen de stad ruim *f* 112 kostte.

---

[15] de predikanten.

De laatste duiten van de stad verdwenen in de zakken van de magistraat, van Lucas de Gheet, herbergier in de Valck, Jan de Hase, waard in de Helm, en van de wijnhandelaar Duchesne terwijl ieder overtuigd was dat Parma het oog had geslagen op Bergen op Zoom en de vestingwerken in een deplorable toestand waren. Een deel van de oude vestingwerken was af gebroken, de vernieuwing was uit geldgebrek nog niet begonnen, op die plaatsen lag de stad dus open voor de aanvaller. Als de gouverneur de hulp inriep van het stadsbestuur, ontbrak het geld voor de meest noodzakelijke dingen, het was alsof de inwoners van Bergen op Zoom er volkomen zeker van waren dat als de nood drong, Holland en Zeeland wel voor de betaling zouden zorgen; beide gewesten hadden immers een zeer groot belang bij het behoud van de stad.

Waarheen Paul in die eerste maanden van 1588 ook de blik wendde, overal zag hij tweedracht in plaats van samenwerking.

Uit Vlissingen kwamen hopeloos slechte berichten, daar was William Russel, de opvolger van Sidney als gouverneur nog steeds ontstemd dat men hem het commando over het Zeeuwsche regiment niet had gegeven.

En zij, die zo gaarne onrust stookten, hetzij dat zij de geestverwanten waren van de illegale Utrechtsche regeerders dan wel dat zij dienst deden als werktuigen van Parma, fluisterden hem van alles in en waren zijn vertrouwden geworden.

De Staten zowel als Maurits wantrouwden hem en toen in het begin van 1588 de mare ging dat Parma met platboomvaartuigen Walcheren wilde verrassen en Russel zijn ruitervaan die in Bergen op Zoom lag naar Vlissingen wilde roepen, waren de heren hem vóór. Zij zonden 60

ruiters onder de heer van Villers die, behoren de tot het oude Zeeuwsche geslacht van Zoete de Lake, van onbetwistbare trouw was.
2 Maart was Maurits in Middelburg verschenen om zich nauwkeurig van het gekuip van Russel op de hoogte te stellen en daar bereikte hem de tijding dat de Engelsche afgevaardigden in Ostende waren aangekomen om met Parma over vrede te onderhandelen.
De eene slechte tijding volgde op de andere, in Middelburg riep hij de kapiteins van het garnizoen Vere bij zich. Deze heeren, die juist een brief van Russel met de schoonste beloften hadden gekregen, waren zo tegen hem opgezet, dat zij zich op de commissie van Leicester beriepen en weigerden naar Middelburg te komen.
Het duurde enige weken voordat het garnizoen van Vere in zoverre bakzeil haalde, dat het beloofde geen troepen binnen de stad te laten zonder toestemming van Maurits.
Beangstigend waren ook de berichten die Maurits uit Gouda kreeg, ook daar trachtten de raddraaiers tweedracht te stichten. Zij deden het voorkomen alsof de Staten een strijd voorbereidden tegen de Engelsche troepen, alsof men dus het bloed van de landzaten wilde verspillen tegen de bondgenoot dien men zozeer noodig had in de strijd tegen Parma. Zij waarschuwden dat de Engelsche koningin ons volk eens zwaar zou straffen voor die grove ondankbaarheid.
In wanhoop vroegen Paul en Marcelis zich af, of alles moest samenwerken om het land zo snel mogelijk zijn ondergang tegemoet te voeren.
Als zij in de eerste voorjaarsdagen te paard rond de stad reden, zagen zij met leede oogen, hoe er werd geluierd bij het werken aan de versterkingen en hoe de arbeid dikwijls geheel stil lag. Eind Maart hadde magistraat hiervoor nog eens afzonderlijk vergaderd, het ging vooral om de forten aan de haven.

Zeeland dat zulk een groot belang had hij het behoud van Bergen op Zoom, had het vorige Jaar enige duizenden guldens voor de versterkingen voorgeschoten, het gewest had gezorgd het geld terug te krijgen, Zeeland had er geen cent bij ingeschoten alles was betaald uit de algemeene middelen.
Rekenend op de financieelen steun van Zeeland, had de stad dit jaar reeds een paar duizend gulden aan de fortificatiën verwerkt maar nu was er geen geld meer om de arbeiders te betalen en dagelijks werd de burgemeester gemolesteerd door mannen die met dreigende woorden hun achterstallige loon eisten.
Toen Read in het laatst van Maart 1588 zijn gouvernement neerlegde, stond hij dik in het krijt hij Lucas de Gheet. Hij vroeg aan de heren *f* 300 te leen om die schuld af te doen, binnenkort zou hij betaling krijgen uit Engeland dan zou hij tevens de *f* 200 betalen die hij de stad ook reeds schuldig was.
De heren kenden die beloften, zij kenden ook de vlotheid waarmede de Engelsche tresorier voor betaling zorgde en besloten dus hem die *f* 200 te laten behouden als toelage voor de tijd dien hij als gouverneur in Bergen op Zoom had doorgebracht. Verder moest hij zelf maar zien, hoe hij met de Gheet in het reine kwam.

Paul haulde minachtend de schouders op toen de burgemeester hem dit nieuwtje vertelde, al die Engelsche en Schotsche heren met hun mooie namen en twijfelachtige afkomst waren door geldgebrek gedreven, naar de Nederlanden gekomen. Hoe kon men van hen verwachten hun leven te offeren voor een volk dat hun vreemd was en welks taal zij niet konden spreken, zij leidden al kuipend en konkelend hun zorgelijk bestaan en gingen weder verder, beladen met schulden.

Dien dag kreeg Paul bezoek van Jasper van Kinschot die door Maurits was gehandhaafd in de Raad en rekening van de markies.
Zonder veel belangstelling luisterde hij naar Paul's verhalen, het was immers overal hetzelfde.
Maurits die een goed financier was, had hem gezonden om de molens te verpachten. Het leek zo'n onbeteekenende zaak en toch zat er zoveel aan vast Het vorige jaar waren de Bergsche bakkers hem te slim af geweest, zij hadden gezamenlijk de molens gepacht. Hun eigen meel maalden zij daar prachtig maar als anderen met hun graan kwamen, kregen zij het zo grof gemalen terug dat zij er geen brood van konden bakken.
Daardoor konden de bakkers de broodprijzen straffeloos opdrijven hetgeen had geleid tot oproer onder de slecht betaalde soldaten.
Daarom had Van Kinschot opdracht gekregen de molens te verpachten en te zorgen dat ze niet in handen van de bakkers of van hun stroomannen kwamen.

Toen op 3 Mei de magistraat vergaderde was kapitein William Drury in het college verschenen. Hij had een commissie van de Staten Generaal overgelegd waaruit bleek, dat hij was benoemd tot gouverneur op voordracht van Willugby en met toestemming van Maurits. De staten hadden niet dadelijk toegehapt, Drury was familielid van Willugby maar was Maurits wel overtuigd dat hij een ervaren krijgsman was zoals men in een dergelijke belangrijke vesting hehoefde? Men was bereid hem op voordracht van Maurits aan te nemen maar slechts provisioneel.
Het was voor de vroedschap een tegenslag, dat Thomas Morgan niet was teruggekeerd maar dat was nu eenmaal een gevolg van bekende oorzaken.

Leicester had Morgan geprotegeerd maar de verhouding tusschen Leicester en Willugby was niet bijzonder goed geweest en daarom was Drury naar voren geschoven.
Drury verzocht dadelijk hem van een behoorlijk meubilair te voorzien, hij wilde zijn intrek nemen in het Markiezenhof.
Men had hierin weinig zin, alle gouverneurs werden bij hun komst van meubelen voorzien en als zij heengingen, was er nooit meer iets te vinden.
Zoo was het ook gegaan met de waamemenden gouverneur Winckfield, wiens vendel juist naar Ostende was getrokken.
Paul Bacx zag met weinig welgevallen dezen nieuwen functionaris verschijnen hoevelen waren er in een paar jaar gekomen en weer heengegaan?
Allereerst eischte Drury een opgaaf van de namen der ingezeten die kar en paard bezaten. Hij beval dat deze allen de volgende morgen bij het slaan van de poortklok op de markt gereed zouden staan om te beginnen met het grondverzet aan de wallen.
De magistraat gaf tegenstribbelend hiervoor een ordonnantie uit, ieder die niet verscheen, zou drie gulden boete krijgen, wie zijn kar verstopte of onklaar maakte, verbeurde 25 gulden.
Marcelis Bacx die als ongetrouwde een vaste en welkome bezoeker was in de Keerse, vond daar de schepen Cornelis Jansz en de griffier van der Perre in druk gesprek, zij schoven een stoel voor hem aan en vertelden hem hun wedervaren in de laatste schepenvergadering.
Te midden van al die Engelsche en Schotsche kapiteins was Paul voor hen de aangewezen man om eens over militaire zaken te praten, hij was een der weinigen die hun taal verstond en zij wisten dat zij tegenover hem hun hart vrijuit konden luchten.

Drury had meubelen gevraagd maar men had ‘zich geëxcuseerd’. Toen had hij een voorschot gevraagd van *f* 300. “*Net als zijn voorgangers, arm als de mieren*". zei Marcelis.
Van der Perre vertelde hem, dat Drury ten slotte genoegen had genomen met *f* 200 maar toen hij dit geld wilde innen, had de rentmeester hem medegedeeld, “*dat sijn comptoir van gelde onversien was*."
Dit was geen uitzondering en Cornelis Jansz de kruidenier, die een bemiddeld man was, (hij woonde in de groote Vijser op de Markt) had toen *f* 150 voorgeschoten, terwijl Willem Jansz de rest had bijgepast. Cornelis Jansz was in zijn schik want kwaad kon hij niet met deze transactie. Er moesten nog enige vonnissen ten uitvoer worden gelegd en van de opbrengst van die boeten zou de rentmeester hem de *f* 150 teruggeven. Bovendien had hij door dit voorschot de nieuwen gouverneur aan zich verplicht wat wellicht nog eens rente zou opbrengen. Als Drury dan over een tijdje werkelijk zijn tractement kreeg en hij de *f* 200 terugbetaalde, was men er zonder kleerscheuren af gekomen en had hij zijn eigen meubilair betaald.
Dan zou het de stad geen cent hebben gekost en hij had zich bovendien de gouverneur tot vriend gemaakt, berekende de slimme kruidenier.
Drury, weer thuis zijnde, was blijkbaar ook tot dit resultaat gekomen want een paar dagen later stond hij weer voor het college en bood een ander accoord aan. Hij zou wel voor de meubelen zorgen, maar de stad moest hem aan bedden helpen en ook aan het koper- en tinwerk want Winckfield had alles uit de keuken meegestolen.
En weer kwam men tot loven en bieden tot de stad op zich nam, “*tot minste quetsinghe*" van de financiën nog drie matrassen te verstrekken voor de drie bedden die Winckfield had laten staan.

Natuurlijk vertelden de heren dit alles aan Marcelis toen hij weer in de Keerse verscheen.
Het was hem een raadsel hoe een gouverneur zijn gezag zo te grabbelen kon gooien door te bedelen om een paar stroozakken.
Nu Drury onderdak was, begon hij zijn aandacht te concentreeren op de versterkingen.
Hij was boos dat er van alle voerlieden slechts vijf waren opgekomen die bovendien nog onwillig waren en ruzie maakten over de schamele betaling. Drury eischte dat de stad alle voerlieden zou sturen en voor behoorlijke betaling zou zorg dragen. Het stadsbestuur rekende uit, dat het te veel in de papieren zou lopen, als men de hand hield aan de ordonnantie die men zelf had uitgegeven en besloot zuinigheidshalve nog vijf wagenlieden op te roepen.
Het deed Paul wel zonderling aan dat de magistraat die zo ruim met de geldmiddelen omsprong als het ten eigen bate was, nu plotseling zo zuinig was in een geval waar de noodzaak voor de hand lag. En zelfs deze geringe kosten wenschte men zelf niet te dragen. Cornelis Jansz, de kruidenier en zijn slimme gezellen besloten deze kosten om te slaan over de dorpen van het markiezaat en drossaard de Lion die pas een toelage had gekregen, moest maar zorgen dat die gelden binnenkwamen "*ende de stadt midts haer sober incomen daeraff mochte worden ontlast*."

Steeds was de stad erop uit, zich aan de uitgaven te onttrekken en nieuwe bronnen van inkomsten te zoeken als de oude verdroogden. En de accijnshron verdroogde steeds meer omdat langs de zuiderhavendijk een poldertje was ontstaan dat niet tot de jurisdictie van de stad behoorde. Wie was daarvan de eigenaar? De traditie wilde dat ingedijkte gronden, ook al waren _ze eertijds door

watervloeden verloren gegaan, eigendom waren van de markies, die immers eigenaar was van alles wat niet aan particulieren toebehoorde. Dat die gronden eigenlijk het bezit waren van de vroegere eigenaars, daaraan dacht niemand.
Dus was Maurits rechtens eigenaar van het poldertje dat buiten de Sint Jacobspoort lag en daarom dikwijls Sint Jacobspolder werd genoemd. De stad vroeg aan Maurits haar die polder in eigendom af te staan en de heren van zijn domeinraad die de markies in dezen moesten adviseeren, werden reeds van te voren met de mooiste beloften gepaaid.
Maurits stemde dank zij deze adviesen toe en om twee redenen was de stad hierover verheugd.
In de eerste plaats was het een mooi object voor stadsuitbreiding. Waar indertijd de kapel van *Onze Lieve Vrouwe opt stekske* had gestaan en waar daarna jarenlang de Scheldegolven hadden geklotst, was nu een terreinstrook gekomen die zich leende voor het plaatsen van zoutkeeten en voor het pottebakkersbedrijf, voor scheepswerven en visscherswoningen. Er kwam dan aan de haven ruimte om in de Dubbelstraal en omgeving behoorlijke huizen te bouwen.
Het was een min of meer stoute toekomstdroom, want in die dagen stonden meer dan 500 huizen leeg en niemand dacht aan het bouwen van nieuwe.
Doch de stad had ook een meer nabijgelegen oogmerk met deze annexatie: In het poldertje was men buiten het Bergsche rechtsgebied en daar bedronken burgers en soldaten zich aan de accijnsvrijen drank. Terwijl men in Bergen op Zoom slechts oog had voor klein gewin en voor de moeilijkheden van het dagelijksche bestaan, werden in’s lands vergaderzaal belangrijke dingen besproken, namelijk of men zou ingaan op de vredesbesprekingen tusschen Engeland en Spanje.

De meeste leden waren ertegen, enkelen waren van oordeel dat men, door deel te nemen aan die besprekingen, zich toch tot niets bond.
De predikanten die na de synode zich een eigen macht in de kleine republiek begonnen aan te matigen, zetten hun plan door, zelf een gezantschap naar Elisabeth te zenden. De kerkelijke afgevaardigden zouden haar nog eens nadrukkelijk wijzen op het gevaar van een afzonderlijken vrede met Spanje.
Beseften deze mannen, die deemoed predikten maar in werkelijkheid zeer heerschzuchtig waren, dan niet dat zij die taak beter konden laten in handen van de mannen die reeds langen tijd de belangen van deze landen aan het Engelsche hof behartigden?
De afgevaardigden Soppingius en Helmichius hadden op hun doorreis naar Vlissingen de zaak nog eens in Bergen op Zoom bepraat met vader en zoon Baselius omdat de zoon zou meegaan naar Engeland.
Het stadsbestuur was echter tusschenbeide gekomen; dat was nu weer bedisseld door de classis Tholen. Wisten die heren dan niet dat Bergen op Zoom een Brabantsche en geen Zeeuwsche stad was en dat zij dus niets hadden te beslissen over Brabantsche aangelegenheden?
Kort en goed, Baselius moest thuis blijven. De jonge predikant legde zich erbij neer en drukte de anderen heren nog eens op het hart Elisabeth duidelijk te maken dat er een groot verschil was tusschen een Spaansche belofte van vrijheid van concientie [16]), en de vrije uitoefening van de godsdienst zoals die hier bestond, een vrijheid waarvan men nimmer afstand zou willen doen.

Het gelukte Soppingius en Helmichius door te dringen tot de koningin toen zij voor de jacht te paard steeg. De oude Soppingius begon een

---

[16] Geweten, dus hier: vrijheid van denken

lang verhaal, maar Elisabeth legde hem met een vriendelijk gebaar het zwijgen op, hij moest alles maar op schrift zetten, dan zou zij het op haar gemak bestudeeren.
Toen zij te paard was gestegen viel haar blik op Helmichius die jong en knap was en haar aandacht sterk boeide.
Zij vroeg hem of hij werkelijk predikant was en hoe oud hij was.
Helmichius antwoordde met kennelijken trots, dat hij reeds 23 jaren het evangelie had verkondigd.
Lachend zei Elisabeth op hem wijzend, tot haar hofdames: "*Als wij zulke predikanten hadden, zou men in de scandales d'Angleterre schrijven dat in Engeland het evangelie door kinderen werd onderwezen*."
Na een laatsten welgevalligen blik op de jongen predikant reed Elisabeth weg aan het hoofd van de hofstoet.
De beide predikanten zouden verontwaardigd zijn geweest als een helderziende hun had toegefluisterd dat zij niet het geringste resultaat zouden bereiken maar dat zij het gerust konden overlaten aan .... de Paus.
Was het niet weder de ironie van het noodlot dat de Paus, de doodsvijand van de Nederlanden zonder het te willen deze landen te hulp kwam door het treffen van een maatregel, waarvan hij de draagwijdte niet kon overzien?
De heerschzuchtige Sixtus V had de banvloek over Elisabeth uitgesproken, deze vrouw was onwaardig de kroon van Engeland langer te dragen, hij schonk deze aan de Spaansche koning Philips II.
Elisabeth het hoofd vol vredesplannen, werd wreed gestoord toen men haar een boekje liet zien, in Antwerpen gedrukt en ontijdig uitgegeven, waarbij alle geloovigen werden opgeroepen, de pauselijken ban over haar uit te voeren nu zij niet langer recht had op

de Engelschen troon. Men behoorde de Spaanschen koning bij te staan die zijn Armada zou zenden om het vonnis te voltrekken. Nu gingen haar oogen open. Zij riep Parma ter verantwoording: zij wilde weten wat dit boekje beteekende dat onder zijn oogen in Antwerpen was gedrukt. Parma antwoordde, ontwijkend, hij wist van niets; zijn taak was slechts, in de geschillen tusschen Spanje en Engeland te handelen zoals zijn koning hem zou voorschrijven.
Elisabeth dacht na, zij had de Nederlanden in de steek gelaten, boos over de wijze waarop het volk haar gunsteling had behandeld, haar gezanten hadden met Spanje ijverig over vrede gepraat en onderwijl rustte Philips de grootste vloot uit die de wereld ooit had aanschouwd. Parma in de zuidelijke Nederlanden trok intusschen de troepen bijeen die bestemd waren onder dekking van die vloot naar Engeland te varen. Met één slag zou met dat land en met de Nederlanden worden afgerekend.
Het drong tot de koningin door hoe dit alles tegen haar was bedoeld, het was of de schim van de terechtgestelde Maria Stuart voor haar verrees om zich te wreken.
Wat had zij dwaas gehandeld door het kleine land van zich te vervreemden, de gemeenschappelijke belangen waren immers zo groot dat daarvoor alle particuliere grieven moesten wijken.
Met één ruk wendde zij zich van de Spaansche onderhandelaars af, er moesten snel plannen worden gemaakt voor samenwerking van Engeland en de Nederlanden. Eind Mei was alles geregeld, de Engelsche vloot zou de Spanjaarden in volle zee aangrijpen, de Nederlanders zouden die vloot versterken en bovendien zouden de Hollanders de Zuid Nederlandse havens hlokkeeren.

Justinus van Nassau moest met zijn vloot zorgen dat geen vijandelijk soldenier de Vlaamsche kust verliet om in Engeland voet aan wal te zetten.

Het oproer te Geertruidenberg

Van alle zijden kreeg Elisabeth berichten over de aanstaande komst van de Armada, zij wist zich door Spanje verraden, de vredesonderhandelingen waren afgebroken, ook de beide predikanten keerden naar Holland terug. Er was haast bij, er was geen oorlogschip beschikbaar om hen terug te brengen, zij moesten op goed geluk op een Rotterdamschen koopvaarder scheep gaan. Het gevaar was wel zeer dichtbij gekomen, de onoverwinnelijke vloot zou weldra onder zeil gaan en Baselius vertelde aan Paul, dat een zekere Eijsinger in Keulen reeds een boekje had uitgegeven over deze vloot. Daarin had hij gezegd:

Tu quae Romanas voluisto spernere Leges,
Hispano disces subdere colla lugo.

Paul verzocht hem, dit liever in het Nederlands te vertalen, hij had niet alles onthouden wat hij op de Latijnsche school had geleerd, waarop Baselius declameerde:

Ghij die verwerpt de goed wet van Romen,
Leert wat het is, te draghen Spaensche toornen.

„Maar", voegde Baselius er geruststellend aan toe, „zover is het nog niet, men kan de mosselen niet venten voordat de schuit aan de wal ligt."

Zo gerust was Paul echter niet, hij kende de bekwaamheid van Parma en als deze over ruime middelen beschikte, was zijn succes verzekerd. Nu was het hem duidelijk waartoe de troepen dienden die in de zuidelijke Nederlanden werden samengetrokken en waarvan zijn

verspieders hem hadden gemeld dat ze vermoedelijk voor een aanval op Bergen op Zoom of op Tholen waren bestemd.

Wat kon het Staatsche leger hiertegen doen? Overal was muiterij, nu weer in Geertruidenberg waarvan Hohenlohe hem de ergste dingen had verteld. Dat garnizoen eischte betaling van 31 maanden achterstallige soldij, de mannen hadden vaandels en standaarden van de stangen gerukt en waren in volledige rebellie.

Zij inden op eigen gezag de brandschattingen in Brabant en hielden Hollandsche en Zeeuwsche schepen aan die langs hun stad voeren. Zij verklaarden maling te hebben aan de Staten, alleen onder de bevelen van Leicester te staan en dus slechts tot onderhandelen bereid te zijn met diens plaatsvervanger Willugby. Dordrecht dat nabij lag had zeer veel overlast van de oproerlingen en wendde zich evenals de magistraat van Geertruidenberg tot de Staten, smeekend tusschen-beide te komen. Zij waarschuwden dat het garnizoen tot alles in staat was, zelfs tot overgave van de stad aan Parma.

Wat konden de Staten doen?

Engeland stuurde geen geld en men moest overal met geld trachten de muiterij te bezweren.

Hoewel het garnizoen eigenlijk niet onder de bevelen stond van Willugby, werd besloten er hem samen met Maurits heen te zenden, zij moesten probeeren met de muiters tot een accoord te komen.

In Dordrecht gekomen, verzochten zij aan de oproerlingen, hun afgezanten te zenden maar zij kregen tot antwoord, dat de heren zelf maar afgevaardigden moesten sturen, waarop Willugby zijn zwager John Winckfield zond met Thomas Wilfort en Cilpin, de secretaris van de Raad van State.

Het garnizoen gaf 11 Mei in zover toe dat het beloofde enkele mannen naar Dordrecht te zenden. Zij sloegen daar een hoogen toon aan, eischten volledige betaling en zeiden nog eens dat zij alleen met Engeland hadden te maken.
Men kwam tot geen resultaat en een paar dagen later ging Willugby zelf naar Geertruidenberg. Hij kwam juist bijtijds; hoewel hij van plan was geweest met zijn schip op stroom te blijven, kwam hem ter oore dat kapitein Albanois en Fournet de stad aan Parma wilden overgeven. Snel begaf hij zich binnen de stad, even snel werd recht gesproken, beide kapiteins werden opgehangen, zij waren iets te voorbarig geweest met hun plannen.

Hiermede was het oproer niet gestild, de mannen bleven bij hun eis: 31 maanden soldij. Willugby sprak toen met hen af, dat zij een maand lang de tucht zouden bewaren, hij zou intusschen met Maurits tot een accoord komen en liet Winckfield als gouverneur achter.
Willugby riep de hulp in van Maurits en van de Staten, maar haastte zich daarop naar Zeeland waar in Vere en Arnemuiden oproer was uitgebroken.
Maurits schreef een brief aan het garnizoen van Geertruidenberg. Hij wees erop dat die plaats zijn particulier bezit was, erfenis van zijn vader de Prins van Oranje, dat niemand van zijn geslacht ooit iets tegen de Engelsche soldaten had misdaan, hij stelde hun dus voor zijn commissarissen te zenden om met hen te onderhandelen. Zij weigerden echter, wilden alleen met Willugby spreken.
De tijd verstreek, het garnizoen werd oproeriger en liet weten dat nu de koningin niet te hulp kwam, het zich onder de protectie van een anderen machtige Prins zou stellen.

Haastig trokken Willugby en Maurits er weer heen, zij bleven op de schepen, boden 20 maanden soldij, zijnde twee ton gouds maar de bezetting weigerde opnieuw waarop Willugby voorstelde de stad met wapengeweld aan te tasten. Maurits dacht er evenwel niet aan, zijn eigen bezit onder artillerievuur te nemen en bres te schieten in de eigen muren.
Toen de afgevaardigden onverrichterzake naar Den Haag terugkeerden, waarschuwden de muiters de ingezetenen dat als er in drie dagen geen antwoord was, de burgerij ten offer zou vallen aan de bloeddorstige Spaansche vijanden.
Ten einde raad werd een Engelsche edelman Richard Allen in de stad gezonden, deze legde uit dat alles werd gedaan om het geld bijeen te brengen. De nood drong tegenover deze zo belangrijke stad op de frontieren van Holland zodat op 24 Mei de gedeputeerden van de Staten Generaal en van Holland, Maurits, Willugby en de afgevaardigden van Dordrecht aldaar samen kwamen waarop men gezamenlijk naar Geertruidenberg voer.
De heren boden een generaal pardon aan voor alles wat gebeurd was, de troepen mochten in het garnizoen blijven als zij dit wenschten. Zij zouden dan tot ruitervanen en vendels voetvolk worden verenigd, zij die niet wilden blijven, mochten de stad verlaten, om in Bergen op Zoom tot een nieuw vendel te worden verenigd, Willughy of zijn zwager Winckfield zou gouverneur worden. De troepen zouden voortaan behoren tot het Engelsche seccours en stipt maandelijks worden betaald, er zou dadelijk worden begonnen 20 maanden af te rekenen.
27 Juli antwoordden de muiters dat zij grootendeels met het aanbod genoegen namen maar zij wilden niet gescheiden worden, het geheele garnizoen moest in Geertruidenberg bijeenblijven.

Zij dreigden de stad aan de vijand over te geven als het aanbod niet oogenblikkelijk werd aangenomen.
Willugby begaf zich in de stad en gaf toe aan de eisen, dadelijk werd met de betaling begonnen, Winckfield werd gouverneur en hiermede was oogenschijnlijk het gevaar voorlopig geweken.
Toch was deze oplossing slecht, de oproerige elementen waren bijeengebleven en zowel Paul Bacx als de Bergenaars hadden niet het minste vertrouwen in de eerlijkheid van Winckfield.

Toen hij Baselius tegenkwam, hield deze hem aan en zei: Ritmeester, weet gij nog dat ik U het vers van Eijsinger heb opgezegd? Er is op geantwoord door niemand minder dan Marnix van Sint Aldegonde en luidt:

Tu, qui Christigam voluisti perdere gentem,
Supremo disces subdere colla Deo.

En omdat gij de jaren van de Latijnsche school zijt ontwassen, zal ik U ook de vertaling geven:

Ghij, die uwen moed met Christenbloet zoekt te verkoelen,
Moet Godts stercke hand als een tyran leeren gevoelen.

Paul had niet veel hierop geantwoord maar hij had des te meer gedacht. Het was niet moeilijk versjes te maken over Gods sterke hand, het was echter wel moeilijk zelf een sterke hand te hebben en die te toonen als het gevaar dreigde. Die sterke hand had Marnix ten eenen male ontbroken toen hij burgemeester van Antwerpen was en die stad ontijdig aan Parma overgaf.
Paul werd er moedeloos onder, uit alle garnizoenen kwamen berichten van muiterij of ongehoorzaamheid aan de hoogste chefs, de kerels stroopten het platteland af zodat de wettige contributiën niets meer opbrachten.

Zijn zwager van Eijck klaagde er dikwijls over, er was veel kans dat binnenkort ook het geld voor de vanen van Paul en Marcelis zou ontbreken en al die troepen moesten worden tevreden gesteld.
Het kostte het land tonnen gouds terwijl er niets werd gepresteerd.
Reeds tweemaal waren Duitse troepen geworven om een veldleger te vormen, het was weggesmeten geld daar zij toch niet te velde kwamen, men had slechts de garnizoenen gevuld met troepen die geen bevel gehoorzaamden.
In den Briel lag een garnizoen tweemaal zo groot als met Elisabeth was afgesproken, zij betaalde de mannen niet, het was alsof zij ons land gebruikte om haar werkloozen te spuien.
Ten slotte moest Holland weer over de brug komen en de dubbele bezetting betalen die nota bene twintig maanden met de soldij ten achter was.
Holland ging tot het uiterste van zijn draagkracht en nu kwam Utrecht bovendien klagen dat het zijn handjevol soldaten niet kon betalen.
Natuurlijk was het slechts een truc om daarmede een vrede met Spanje af te dwingen en om dat te voorkomen vloeiden de laatste Hollandsche penningen in de ledige Utrechtsche schatkist. Het was als een aanklacht tegen de aanhangers van Agileus, die steeds op Holland hadden gescholden.
Maar hun uren waren geteld, zij bezaten niet de kracht die zetelde in een vastberaden deel van het volk, zij hadden slechts hun macht ontleend aan de steun van Leicester; met zijn heengaan verdween hun onwettige vooze invloed. Steunend op uitheemsche macht hadden zij met hun minderheid naar de leiding gegrepen, het kaartenhuis zou spoedig ineenstorten.
Als hij aan Utrecht dacht, gingen Paul's gedachten naar zijn broeder Jan, die op het verkeerde paard had gewed toen hij de

partij van Leicester had gekozen.
Zijn gouverneurschap was evenmin uitbetaald als zijn commando over de ruiterij, 16 April hadden de Staten Willem van Dorp benoemd tot krijgsoverste in Naarden en toen het daarna bleek dat Jan's vaan vrijwel geheel door geldgebrek was verlopen, werd zijn troep 13 Juli officieel door de Staten Generaal opgedoekt. Hiermede werd de band tusschen Jan en het leger geheel verbroken, hij trok zich terug in Ysselstein.

De armada

Paul's verspieders brachten nauwkeurige inlichtingen over de troepen van Parma die in Duinkerken werden samengetrokken om naar Engeland te worden vervoerd.
Parma die na de landing in Engeland het bevel over die troepen zou voeren, droeg het bestuur over aan Mansfelt. Hij ondernam een bedevaart naar O.L. Vrouwe van Halle om huur voorspraak bij God af te smeeken voor deze onderneming, het schip dat hem naar Engeland zou voeren, lag zeilree in de haven van Duinkerken.
In Bergen op Zoom volgde men met gespannen aandacht de gebeurtenissen in Holland waar Maurits 7 Juli als admiraal-generaal vergaderde met de kopstukken ondede scheepskapiteins.
Wat daar was verhandeld, bleef geheim maar uit Zeeland vernam Marcelis dat daar groote voorbereidingen werden getroffen om de Schelde geheel af te sluiten. De groote oorlogschepen zouden in het Kanaal de vijand afwachten, de kleine zouden tusschen de Vlaamsche kust en de zandbanken patrouilleeren en het uitvaren van Parma's transportvloot beletten.

In Bergen op Zoom had Drury de eisch gesteld dat men met de meeste voortvarendheid aan de versterkingen zou werken. Er was lang over gepraat hoe men dat zou doen; men kon een kapitale schatting houden, een soort van hoofdelijken omslag over alle ingezetenen; met het geld dat men daardoor kreeg, kon men de werken aanbesteden. Het werk kon echter ook door de ingezetenen zelf worden verricht maar velen moesten van deze laatste methode niets hebben, zij hadden er bezwaar tegen den 'both' te dragen, d.w.z. het mandje waarin men de aarde naar de wallen droeg.
De burgemeester had ten slotte '*metter bellen*' laten rondgaan, de omroeper had gevraagd, wie het werk voor *f* 1800 wilde aannemen maar niemand was daartoe bereid.
Wie voor de stad of landsregeering werkte, wist nooit of hij zijn loon zou innen. De volgende dag vernam men in de Breeden Raad dat er iemand bereid was het voor *f* 2000 te doen waarop tot de capitale schatting werd besloten.
De burgemeester kon niet nalaten er nog eens vol ergernis op te wijzen dat het niet uit de accijns betaald kon worden daar de militairen daarvan vrijdom hadden bedongen.
Onder protest ging hij dus over tot de capitale schatting en de secretaris schreef daarvan in de notulen " .... *door het heftich ende seer instantelijck aenhouden des heren Gouvernuer, ende dyen vanden Crijsrade*" eerlijkheidshalve erkende hij dat het noodig was, want hij vervolgde: "*…dat de stadt tot verscheijden plaetsen es open liggende ende grootelicx periculiteerende tegens de listige aenslagen des vijants* .... "
Het was de inwoners niet kwalijk te nemen dat zij na twintig jaren van strijd niet meer enthousiast waren, zij hadden hun huizen tot puin zien vergaan, zij waren tot armoede vervallen en er was een geslacht

opgegroeid dat de periode van vrede niet meer had gekend. De eene troep soldaten was op de andere gevolgd, zij waren niet gekomen om de stad te verdedigen ter wille van de ingezetenen maar alleen omdat de vesting op zulk een strategisch gewichtig punt lag.
En nu moesten de inwoners zelf aan de versterkingen werken of hun laatste duiten offeren, niet omdat het hun belang gold maar omdat de Staat ermede was gediend. Het is te begrijpen dat ook de werklieden weinig ijver toonden. Drury kwam spoedig met klachten dat zij te laat op het werk kwamen en weinig uitvoerden terwijl hij vernomen had dat de vijand met zijn platboomvaartuigen een aanval in de zin had tegen Bergen op Zoom of Tholen.
Paul geloofde niet aan de waarschuwing, hij was overtuigd dat die vaartuigen waren bestemd voor de transportvloot waarmede de soldaten naar Engeland zouden worden verscheept.
Het Engelsche garnizoen in Bergen op Zoom was al even weinig klaar voor het gevecht als de fortificatiën, bij hoopen deserteerden de verarmde kerels en Drury was verplicht strenge maatregelen te nemen tegen de schippers en te verbieden soldaten te vervoeren die niet waren voorzien van een behoorlijk paspoort.
Ook de beide predikanten Baselius klaagden; niet alleen dat de jeugd in ongebondenheid opgroeiende op de markt met steenen gooide en daarbij alle glazen van de kerkramen inwierp maar ook de volwassenen kwamen niet naar behoren ter kerke, zij liepen gedurende de predikatie op de markt te wandelen of zaten in de kroegen.
Wellicht was een deel van de poorters in hun hart katholiek gebleven maar in die dagen toen de macht van de predikanten geleidelijk toenam was de magistraat verplicht aan die klachten gehoor te schenken. Dus werd bepaald dat de winkels op Zondagmorgen

gesloten moesten zijn en dat het onder kerktijd was verboden te gaan "*drincken, spelen, dobbelen, bollen doppen ende andersints, genouchsaem in versmadenisse ende verachteringhe vanden dienst Godts*."

Onderwijl liep Drury van de eene stadswal naar de andere, stampvoetend van ongeduld en ergernis over de weinige medewerking van de magistraat.
De magistraat van haar kant was ontevreden over de gouverneur die weer alle fraudes met drank oogluikend toeliet en die evenmin verhinderde dat de soldaten de inwoners het brood uit de mond namen door het verrichten van allerlei handwerk.
Eigenlijk kon men het de soldaten die met hun gezinnen honger leden, niet kwalijk nemen dat zij trachtten op eerlijke manier iets bij te verdienen. Het waren niet de slechtsten die zo handelden doch het is ook van de inwoners die zelf gebrek leden te begrijpen dat zij zich deze inbreuk op de costumen niet lieten welgevallen.
Op 1 Juli trokken de burgemeester en de griffier naar Den Haag met opdracht zich over de gouverneur te beklagen.
Was het met de vooropgezette bedoeling het pad voor Morgan te effenen?
Beide heren vatten hun taak ernstig op, zij bleven drie weken weg en verteerden *f* 150 op kosten van de ledige stadskas.

Toen Paul en Marcelis op een van die warme Juliavonden met hun burgervrienden in de Drye Houffijsers zaten, genietend van een glas Moeselaer, kwam het gesprek natuurlijk dadelijk op de Engelschen. Jan Cornelisz, de schepen vertelde dat kapitein Bannister zich tot de vroedschap had gewend met verzoek hem een maandelijksche toelage

te geven; als men toestemde, zou hij zorgen dat alle wagens en schepen voortaan ongemolesteerd de stad in en uit konden gaan, hij was dan ook bereid behoorlijk te voorzien in de klachten van de burgerij en had geen bezwaar . . . . *“desversoght sijnde alle soetelaerskelders te helpen visiteren ende correctie op alle frauden te doene* .... "
Brutaalweg erkende deze man dus dat hij zijn plicht zou verzaken tot men hem een behoorlijke toelage zou geven.
Jan Cornelisz keek heel slim en zei dat het in de eerste plaats het belang was van alle groenteboeren en van de anderen die buiten de stad hun nering deden. Bannister zou dus de toelage krijgen die dan zou worden verhaald op de bewoners van de poorterij die buiten de vesten woonden. Zo kostte het de stad niets terwijl de accijns meer zou opbrengen.
Bannister was tevreden over het succes en zijn vriend kapitein Salsborg volgde dadelijk zijn voorbeeld. Deze had zich tot de magistraat gewend met de mededeeling niet minder te zijn dan de andere kapiteins en men had hem twee aam rijnwijn beloofd, of liever gezegd, men zou de twee aam rijnwijn betalen die Salsborg reeds op crediet had gehaald in de Valck en die hij reeds had opgedronken.
Paul en Marcelis keken elkaar aan, het ontbrak er nog aan dat zo’n man een toelage kreeg. In de laatste maanden gingen er rare praatjes over Salsborg, men beschuldigde hem van verraad en Paul hoopte, dat hij spoedig naar Engeland zou worden teruggezonden.
Met de Engelsche hulptroepen was nog nooit zo’n fraude gepleegd als op dit oogenblik.
Er behoorden nog altijd 1000 ruiters en 5000 man voetknechten te zijn, behalve de bezetting van de pandsteden maar het was een publiek geheim dat van de ruiterij nog niet de helft aanwezig was, de rest was

verloopen en bij de laatste monstering bleek het voetvolk tot ver beneden de helft te zijn geslonken.
In spijt van alle geknoei en het op de monstering brengen van passevolanten en geleend volk, konden de Engelsche heren geen 2000 man vertoonen.
En nu had Elisabeth gevraagd haar met het oog op de dreigende toestand van de 5000 man tijdelijk 2000 terug te geven. Die mannen moesten zijn "ervaren ende geëxperimenteert int faict van oorloge".
Het klonk als een bespotting, ieder wist dat er niemand zou overblijven als men van de 5000 man - in theorie aanwezig - er 2000 wegzond.
De Staten, doende, alsof zij van het tekort niets wisten, antwoordden dat zij er geen bezwaar tegen hadden mits de pandsteden volledig bezet bleven, verder 1400 man in Bergen op Zoom, 400 in Ostende en 500 in de andere frontiersteden. De rest kon tijdelijk worden afgestaan, als Elisabeth geld stuurde om gedurende die afwezigheid 2000 andere mannen te monsteren.
Bovendien eischten de Staten dat de ruiterij weer op sterkte zou worden gebracht. Elisabeth begreep de onmogelijkheid hiervan, de Staten hielden vast aan hun eis, zij legden uit dat zij even bedreigd waren als Engeland. Daarom werd op 20 Juli een algemeene biddag gehouden.
Telkens kwamen de scheepskapiteins binnen met de meest verontrustende berichten, hun verhalen over de geweldige Spaansche krijgstoerustingen grensden aan het onwaarschijnlijke.
Men zou hen niet hebben geloofd als niet de spionnen dezelfde berichten hadden verstrekt.
Een oogenblik dacht men dat de ontknoping zou komen toen einde Mei de Armada uit Lissabon was uitgevaren. Tegenwind noopte echter

tot het weder opzoeken van de havens en sedert weken lag de vloot daarop in Corruna, wachtend op gunstigen wind om opmeuw onder zeil te gaan.
Betrouwbare berichten meldden dat op 21 Juli de vloot in zee was gegaan en in angstige spanning en met groote bezorgdheid wachtten Engeland en Nederland de gebeurtenissen af.
Zij moesten een beslissing brengen in een strijd, zo groot als men dien nog nooit had aanschouwd.
Het was Zaterdag 6 Augustus tegen 6 uur in de avond toen de Spaansche vloot in het Kanaal verscheen, bijna geheel de zee tusschen Calais en Dover overspannend.
Het grootste deel ankerde voor Calais waar de vlootvoogd Medina Sidonia de bevelen en de komst van Parma af wachtte, immers zo luidden de aanwijzingen van de koning die altijd alles tot in bijzonderheden zelf regelde.
Vele hooge Spaansche officieren, het verblijf op zee niet gewend, waren blij het schip te kunnen verlaten, zij lieten zich aan wal roeien, daar waren zij voor korten tijd van de afschuwelijke zeeziekte af. Het was nacht en de Engelsche vloot ankerde boven de wind buiten het bereik van de Spaansche kanonnen. Howard had de onder-commandanten bij zich geroepen, hij besloot de nacht te gebruiken om verwarring te stichten.
Om twee uur in de nacht bij volle maan werden de Spanjaarden opgeschrikt door de nadering van zes schepen die door de bemanning verlaten, brandend en met volle zeilen op hen afvoeren.
De schepen die in tweede linie lagen meenden dat de Spaansche vloot zelf in brand stond, zij kapten inderhaast de ankerkettingen en vluchtten.
Wat moest de Hertog van Medina doen?

Parma was nog altijd niet gekomen, wel had hij zich met zijn mannen ingescheept maar zij hadden geweigerd de haven te verlaten die door 35 Hollandsche schepen was geblokkeerd.
Medina begreep er niets van, de vloot van Parma was veel grooter dan de Hollandsche, hij kon helaas geen raad vragen aan zijn onder-commandanten die bijna allen aan land waren of vluchtend naar het westen waren weggezeild.
Er bleef hem geen keus, ook hij kapte de ankerkettingen af en zeilde zo snel mogelijk weg maar de Engelsche vloot liet hem niet met rust, Howard achtervolgde hem, greep hem aan en na drie dagen strijd was er van de Spaansche vloot niet veel meer over, de droeve resten vluchtten om Schotland heen naar Spanje terug.

De strijd tusschen Drury en Morgan

De magistraat van Bergen op Zoom trachtte Drury kwijt te raken, zij had zeer in het geheim de hulp ingeroepen van enkele heren van de Staten die even in het geheim in Bergen op Zoom informeerden of er misschien jalousie bestond tusschen beide aanvoerders.
De Bergenaars vertelden dat Drury zich daarover nooit had uitgelaten, maar de vrouw van Drury had '*felle propoosten gehouden*' tegen de drossaard de Lion, zij had gezegd er niet aan te denken het veld te ruimen voor Morgan.
De Lion had dit alles '*tarite gerelateert*' aan de heeren en men moest dus met '*dissimulatie ambuleeren*' om ergernis te voorkomen. Er werd flink gekuipt tegen de gouverneur die voorlopig niet het juiste begrip

daarvan had en nog steeds met de noodige brutaliteit tegen de magistraat optrad.
Eind Juli was hij plotseling weer de vergadering binnengekomen en bracht kolonel Fremin mee, hij had gehoord dat de heeren zich bij de Staten en hij Maurits over hem hadden beklaagd. Hij eistc precies te worden ingelicht welke opdracht men aan de gecommitteerden had medegegeven, hij had zich niets te verwijten en zich steeds nauwkeurig aan zijn lastbrief gehouden, hij vroeg daarvan een schriftelijk certificaat.
Het was voor de heeren een pijnlijk moment: indertijd hadden zij aan Morgan een aanbeveling gegeven, zij hoopten hem dank zij die aanbeveling terug te krijgen en nu eischte de tegenstander eveneens een certificaat van goed gedrag. Hij had op dreigenden toon gesproken en toen hij een paar dagen later mededeelde dat hij naar Den Haag ging om een eind aan het gekonkel te maken, besloot men vlug gecommitteerden te zenden om het geval eens van stadszijde te belichten. Drury had de heren juist weer een troef in handen gegeven door te eischen dat men aan de Engelschen zoetelaar Redet zou vergunnen drank zonder accijns af te leveren.

Als Paul of Marcelis in de Augustusdagen met hun burgervrienden in de Koerse zaten, liep het gesprek steeds over de naaste toekomst van Bergen op Zoom en over de oorlogskansen; allen waren het erover eens dat een beleg niet te ontgaan was.
Parma had zijn troepen weggehaald uit het geheel kaalgegeten Vlaanderen en ze naar Brabant overgebracht. Parma wist dat hij de gunst van zijn koning had verbeurd, zijn tegenstanders aan het Spaansche hof bliezen de koning in dat de ondergang van de Armada

was te wijten aan Parma die niet had durven uitzeilen. Door een schitterend wapenfeit moest hij het geschokte vertrouwen herstellen, daarvoor was Bergen op Zoom de aangewezen plaats, ook al omdat de vesting het centrum was van waaruit de Bacxen hun strooptochten over geheel Brabant organiseerden. 29 Augustus verschenen voor de haven schepen met drie vendels Hollandsch voetvolk onder de kapiteins Hertaing, Grenu en Achthoven. De schrik sloeg de magistraat om het hart, de troepen waren onbetaald en de Hollanders verdroegen zich nooit met de andere nationaliteiten.

Het stadsbestuur wendde zich tot de Raad van State met het bericht " .... *dat men overlange had bij experientie bevonden de ongeregeltheden ende misverstanden binnen de voors. stadt gesuccedeert mits de verscheijde natien in garnisoen ende alsnoch tegenwoordich staet te bemercken die vantisen, die de Nederlanders hier in garnisoen liggende ende 't beclach die de voors. drye compaignien zijn doende van geen gelt in ses maenden herwaerts dan eenich sober onderhout ontfangen te hebben*", de magistraat was zeer bevreesd dat het "*soude causeeren enige alteratie tenderende totter gantsche ruïne vanden borgeren ende inge-setenen*."

Natuurlijk ging de Raad van State daarop niet in, de stad kreeg bevel de troepen die waren gezonden, op te nemen en behoorlijk onder dak te brengen, Maurits was er de man niet naar om zijn plannen door welk stadsbestuur ook te laten dwarsboomen.

De heren van de Raad van State vervolgden hun brief met een leelijken uitbrander: Indertijd was de magazijnmeester Doublet gestorven en daarop hadden zij als opvolger Joris Diertens gestuurd, in dien tusschentijd had de stad het magazijn beheerd en nu was er geen touw vast te knoopen aan de administratie van Diertens.

De magistraat kreeg de pertinente last binnen veertien dagen een nauwkeurigen staat in te dienen van alle levensmiddelen, wapenen, en munitiën die in dien tijd waren uitgegeven.
De heren schrikten toen zij dit lazen, zij hadden juist aan de Raad van State geschreven dat het dringend noodig was van alles te sturen omdat ze nog nooit zo ongeprovisionneerd waren geweest als op dit oogenblik, de Raad moest wel weten, dat "*die magasijne tonsen leetwesen teenenmale is geconsumeert, wesende oversulcx hoochnodich dat daerinne opt spoedigste versien werde, opdat deselve stadt daeraen den lande soo vele es gelegen, door gebreck van dyen nyet verloren en worde .... "*
Nu kwam het uit dat zij, om erger te voorkomen, de oorlogsvoorraad van het magazijn hadden laten opeten en dat alle wapenen waren verstrekt aan de Engelsche recruten die zogenaamd volledig gewapend en uitgerust waren gekomen.
De Raad van State was buitengewoon ontstemd over dit optreden en had dan ook niet de minste haast gemaakt om te voldoen aan het Bergsche verzoek, Drury te voorzien van een scherp omschreven instructie, eerst moest de stad zelf maar eens met haar verantwoording komen.
Daarbij kwam dat de stad een angstwekkende tijding had gekregen. De verspieders van Bacx hadden bij het kasteel van Eeekeren twee mooi gekleede ruiters gegrepen en mee naar Bergen op Zoom gebracht.
Toen Paul deze mannen verhoorde, bleek het dat zij de opdracht hadden gekregen, zich te voegen bij het leger dat ter sterkte van 36.000 man Bergen op Zoom belegerde. Door een vergissing was hun die opdracht te vroeg verstrekt, zij hadden niets kwaads vermoedend

de tocht naar Bergen op Zoom ondernomen en waren zeer verbaasd te bemerken dat de belegeraars nog niet waren aangekomen.
Het waren een munitiemeester van Parma en een edelman van het geschut. Het bestuur zat er dubbel mede in, de heren hadden het bij de Raad van State verbruid en terwijl de gouverneur in Den Haag op zijn instructie wachtte was de vijand in opmarsch om de stad te belegeren.
5 September was Drury zonder instructie terug.
Vermoedelijk had hij gehoord van de plannen, hem door Morgen te laten vervangen, hij wilde in het geheel geen onenigheid verwekken, zijn aanmatigende toon was volkomen verdwenen, hij vroeg slechts om de beloofde attestatie waarbij hij er nog eens de nadruk op legde steeds zijn plicht te hebben gedaan.
De heren die dit oogenblik hadden zien aankomen, hadden al hun grieven op schrift gezet, zij eischten dat alleen de gezworen zoetelaars drank mochten verkoopen, dat er in de Sint Jacobspolder niet mocht worden gedronken, dat de manschappen geen handwerk zouden uitoefenen, dat zij tevreden moesten zijn met de inkwartiering die voor hen werd aangewezen, dat zij de kwartiermeesters niet mochten beleedigen of dreigen, dat zij boven het verstrekken van kwartier geen geld mochten afpersen, dat alle waren uit Holland en Zeeland vrij moesten kunnen worden ingevoerd en dat hij aan de sergeant-majoor moest opdragen, de kelders van de zoetelaars te controleeren en alle klachten verder te onderzoeken. De burgemeester overhandigde hem het papier. Een oogenblik stoud Drury besluiteloos, nog eens sprak hij zijn verwondering erover uit dat men hem het attest niet wilde geven en ten slotte de hoed afnemend zei hij bij het verlaten van de zaal, wijzend op het stuk: “*En bien, messieurs, je vous donne Ie bon soir, quand vous me ferez cela, je vous ferai cecy*." Hij ging oogenschijnlijk in

volle vriendschap heen en de heren droegen aan de griffier op een attestatie te ontwerpen.

Paul, die alle bijzonderheden steeds uit de eerste hand vernam, was erg ongerust. Er was voortdurend wrijving tusschen gouverneur en stadsbestuur, de troepen waren onbekwaam, men trachtte de soldaten die ter versterking werden gezonden, zelfs buiten de muren te houden omdat hun komst slechts tot oproer zou leiden en intusschen was Parma in aantocht.
Noemenswaardige voorraden levensmiddelen waren in de stad niet aanwezig, de burgerij was veel te verarmd om zich die weelde te kunnen veroorloven en het magazijn was leeggedragen. Met genoegen zag hij dat 12 September Willugby op doorreis naar Middelburg in de stad kwam, hij wilde naar Zeeland gaan om de hulp van dat gewest in te roepen.
Schepen Cornelis Denys en griffier van der Perre werden met gelijke opdracht naar Den Haag gezonden.
Als gevolg hiervan werden inderhaast groote voorraden buskruit, lont, lood, en eenige honderden musketten en vuurroers gezonden, dit was ten minste een enkele goede tijding maar tegelijk hoorde Paul dat er in Heusden groote onenigheid was geweest tusschen Maurits en Ysselsteyn,
De kolonel was zeer onheusch geweest tegen Maurits die van geen van zijn onderbevelhebbers enige tuchteloosheid duldde en hem daarom op staanden voet had ontslagen en gelast Heusden te verlaten. Als enig antwoord had Ysselsteyn een rekening van *.f* 8000 overgelegd en gezegd, heen te zullen gaan zodra aan hem en aan zijn soldaten de achterstallige soldij was betaald.

Maurits had besloten hem te laten betalen voor zover Holland daarmee had te maken.
Paul schrikte terug voor zulke daden, natuurlijk moest er in het leger orde en tucht zijn, maar de oudste en trouwste dienaren vielen thans als offers, Bloys, Sonoy en nu Ysselsteyn en dat alles in tijden waarin slechts de grootst mogelijke eendracht redding kon brengen.
Maar Willugby had ook andere bevelen gegeven waarvoor de burgemeester den Breeden Raad, de raadsluiden en de dekens der ambachten had bijeen geroepen.
Hij had geëischt dat alle inwoners bij toerbeurt aan de versterkingen zouden werken en dat zij de wapens zouden dragen om samen met de soldaten de stad te verdedigen.
De heeren. hegrepen, thans niet te kunnen weigeren, de stad werd verdeeld in acht kwarheren die om beurten zouden werken, in elk kwartier zou een inwoner “van qualiteyt" toezicht houden.
De magistraat liet tegenover het publiek uitkomen aan deze onsympathieke order geen schuld te hebben, de proclamatie vermeldde dat het geschiedde “ .... *omdat de heer gouverneur ende dye van de Crijchsrade daertoe seer instantclijck waren aenhoudende,* ... "
Dus moesten alle inwoners als er met de bel werd rondgegaan en het hun beurt was, in persoon opkomen of een ander bekwaam persoon aanstellen om in hun plaats aan de wallen te werken.
De bevolking was hierover zeer ontevreden, de heeren van de magistraat staken de hoofden bijeen. Hoe lang zou het nog duren voor Morgan terugkwam? Pas als zij van de terugkeer zeker waren zouden zij aan Drury de attestatie geven waarnaar hij telkens weer vroeg en die hem als troef moest dienen in de strijd tegen Morgan.
Hij zou de troef pas krijgen als het spel was verloren.

Plotseling was Bergen op Zoom in opschudding, de torenwachter die reeds dagen naar vijanden had uitgezien, ontdekte enkele ruiters die uit de richting Wouw de stad naderden. In overdreven zenuwachtigheid gaf hij groot alarm, hij blies op de hoorn en luidde de klok.
Onverwijld werden de poorten gesloten, de troepen stroomden samen op de alarmplaatsen. Paul met zijn lansiers, Marcelis met zijn karabiniers wachtten op de markt bevelen af.
Daar stonden ook de ruiters van Parcker en Pauli. Drury liet de Wouwsche poort openen, hij stelde zich aan het hoofd en deed met groot vertoon een uitval met de geheele ruiterij, ook al het Engelsche voetvolk kreeg opdracht onverwijld te volgen.
In onstuimig tempo chargeerde Drury langs de Wouwschen weg, de enkele vijandelijke verkenners als een troepje musschen verjagend, terwijl het geheele garnizoen dat intusschen op de been was gekomen, volgde. Paul en Marcelis die in deze jaren alle knepen van het vak hadden leeren kennen, stonden versteld over zoveel onkunde. Als het de gebruikelijke truc van de vijand was om het garnizoen in een hinderlaag te lokken, dan kon Drury bezwaarlijk beter naar diens zin handelen en Paul zag in dat hier moest worden ingegrepen.
Ter hoogte van het Bergsche baantje gekomen, waar rechts en links van de weg de duinen begonnen en het terrein niet meer te overzien was, hield hij halt, welk voorbeeld door het voetvolk werd gevolgd. Achter hem lag de stad, geheel van troepen ontbloot, hij besloot geen pas verder te gaan en hier een opnamestelling te vormen voor het geval Drury mocht worden teruggeslagen.
Drury stormde als een dolzinnige verder, tot hij zijn hoofd stootte voor het kerkhof van Wouw, dat aan de westelijken uitgang lag en door Parma’s musketiers sterk was bezet.

Zijn ruiters werden onder krachtig vuur genomen en daar het terrein volkomen ongeschikt was voor een ruiteraanval, moest hij terugkeeren. In het garnizoen werd hij door de krijgsraad ernstig onderhouden over zijn onbesuisdheid, allen waren van oordeel dat hij zulk een belangrijke vesting niet ter wille van een bravourestukje in de waagschaal mocht stellen.
Toen de volgende dag de vijandelijke verkenners zich opnieuw vertoonden werd slechts een enkele ruitergroep uitgezonden om ze te verjagen Drury had zijn les nu beter geleerd.
De uiterste waakzaamheid was echter noodig want gedurende de nacht zag men langs de geheelen oostelijken hemel van Calmpthout over Roosendaal tot nabij Steenbergen de rosse gloed van de vijandelijke bivakvuren. Het was duidelijk dat de vijand dezen uithoek van Brabant voor de strijd had uitgekozen maar toch was het niet in de eerste plaats op Bergen op Zoom gemunt.
On de nacht van 17 September verscheen de heer de Montigny aan het hoofd van de Spaansche troepen voor de Eendracht, het riviertje dat Tholen van het land van Brabant scheidt.
Het water was bijna op het laagst, binnenkort zou de troep wadende het eiland Tholen kunnen overrompelen.
800 man stonden klaar om te water te gaan, 2000 musketiers zouden met hun vuur de overtocht dekken.
Op het eiland van Tholen lagen weinig troepen, hopman Lugro lag met zijn vendel in de stad, verder lagen 150 man verspreid langs de Eendracht in de schansen Botshoofd, Papemuts en Nieuwe veer, deze schansen waren door een borstwering verbonden.
De heer van Montigny vermeenend dat de eb op het laagst was, zond het eerste échelon te water maar de rivier was nog tamelijk diep en er ging een sterke stroom.

Velen verdronken, slechts enkelen bereikten de overkant waar de troep van Lagro die waakzaam was, het vuur opende, Het alarm werd door de schansen overgenomen, binnen enkele oogenblikken was alles bezet en tot vechten gereed.
De enkele Spanjaarden die de Tholenschen kant hadden bereikt, drukten zich plat op de grond om buiten het vuur van de verdediger te blijven en riepen hun kameraden toe ook over te komen.
Er werd een tweede échelon overgezonden maar nu waren schansen en borstwering volledig bezet, de zwemmers werden onder een overstelpend vuur genomen. De aanval had meer tijd gekost dan Montigny had berekend, de eb was voorbij, het water begon sterk te wassen, overrompeling was onmogelijk, de Spanjaarden trokken terug, de dappersten die Tholen hadden bereikt, stonden voor de keus onder het musketvuur terug te zwemmen of zich gevangen te geven.
De vijand liet 400 dooden achter terwijl aan de zijde van de verdediger slechts enkele koeien waren getroffen door de musketkogels, die over de dijk in de weiden waren terecht gekomen.
Met moeite waren de bevelhebbers, de markies van Renti en de graaf van Mansfelt die zwaar geharnast reeds te water waren gegaan, uit de modder omhoog getrokken en gered.
Montigny wilde de poging niet opgeven, zijn troepen bleven nabij de Eendracht liggen, hij voerde zelfs geschut aan, maar de graaf van Solms, die bevelhebber over het eiland was, had ook versterking gekregen. Allereerst twee Zeeuwsche vendels uit Bergen op Zoom, er werden totaal 2000 man op Tholen samengetrokken terwijl ook de galeien uit Middelburg kwamen aanroeien.
Toen begreep Montigny dat de strijd in die terreinen heel andere eischen stelde dan de Brabantse heidevlakten, hij trok zijn troepen terug.

Het garnizoen van Bergen op Zoom had bij dien eersten aanval geen hulp geboden, het was te gevaarlijk de kleine troepenmacht voor andere doeleinden beschikbaar te stellen nu het duidelijk was dat een beleg annstaandc was. Op 21 September hadden de Spaansche ruiters de hooge terreinen ten zuiden van de stad verkend, zij stonden op de Raayberg toen Marcelis uitrukte om hen te verjagen. Het stortregende dien dag echter zo dat het onmogelijk was een vuurwapen te laden, ook de vijand trok zich terug.
Twee dagen later had Drury in de vroegen morgen een paar patrouilles uitgezonden om de wachten op de wallen te controleeren.
Paul Bacx had om de zelfde reden een ruiterpatrouille uitgezonden, waardoor beide afdeelingen plotseling tegenover elkaar stonden.
De ruiters kenden de manschappen niet die zij tegenover zich zagen, evenmin konden zij zich tegenover de Engelschen behoorlijk verstaanbaar maken en op hun aanroep kregen zij een brutaal antwoord.
Onraad vermoedend maakten zij alarm.
Het geheele garnizoen dat in die dagen toch al in groote onrust verkeerde, kwam onder de wapenen, uit alle huizen en straten stroomden de mannen samen voor het kwartier van hun vaandrig maar spoedig bleek dat het slechts loos alarm was.
Drury was zeer boos omdat hij zonder reden uit zijn bed was gehaald, hij had een woordenwisseling met Paul Bacx die hem verweet troepen uit te zenden zonder de ruiterij daarvan op de hoogte te stellen. In zijn boosheid gaf Drury het zonderlinge bevel dat voortaan niemand alarm mocht maken zonder zijn machtiging.
Paul en Marcelis waren het roerend eens met hun mannen dat deze bepaling dwaas en onuitvoerbaar was. De stad met al haar bolwerken en schansen eischte voor een volledige verdediging veel meer troepen

dan daarbinnen lagen. Er waren zelfs veel militairen van de oude school die ronduit zeiden, met al die moderne versterkingen op de verkeerden weg te zijn. Hiervoor waren zoveel troepen noodig dat men de vijand beter en goedkooper in het vrije veld kon aantasten. Er moest dus steeds een behoorlijke reserve gereed staan om naar een bedreigd punt op te rukken en als men te lang talmde met alarm te maken, zou men zeker te laat komen.

Den volgende dag was er een groote oploop geweest aan de haven en toen Marcelis en zijn vrienden dien avond in de Keersc bijeenzaten, lachten zij er in het geniep nog eens over.
Fremin had een tijd geleden buskruit, kogels en lonten gekregen om het kasteel te Wouw voor de Staten te behouden. Door het verraad van Marchant was hij echter te laat gekomen en Fremin had al dat oorlogstuig onder zijn berusting gehouden.
Juist dezer dagen had hij zijn pastpoort gekregen, hij wilde naar Frankrijk teruggaan, zijn meubelen waren in het schip geladen maar tegelijk ook de landsmunitiën. De soldaten hadden er de lucht van gekregen, zij drongen in het schip door, haalden er kruit en kogels uit en namen ook het een en ander van zijn inboedel als buit mede.
Fremin was buiten zichzelf toen hij op die manier een deel van zijn huisraad had zien verdwijnen maar hij durfde de zaak niet aanhangig te maken. Het vervreemden van munitie uit een belegerde stad werd zwaar gestraft en dus werd de gebeurtenis met de mantel der liefde bedekt. De Bacxen schepten met hun vrienden hierin een grimmig vermaak, het was weer eens te meer een voorbeeld van de onbetrouwbaarheid van die vreemdelingen.
23 September kwam de vijand met een vrij sterke ruitermacht langs de Wouwschen weg aanzetten, dadelijk rukten de Bacxen uit, Parcker en

Pauli voegden zich bij hen. Voordat zij echter de vijand bereikten, was deze bij de Bergsche baan rechts afgeslagen en reed hij langs de rand van de ondergelopen weiden naar de hoogen Rijsselberg, waar de vijandelijke infanterie ten noorden van de stad een versterkt kamp inrichtte.
Daar men hem hier niet kon aangrijpen reed Bacx de Wouwsche poort weer in en verliet de stad door de Steenbergsche poort; met schetterende trompetten en wuivende vaantjes aan de lansen daagde hij de vijand uit. Deze ontweek de strijd en trok zich terug binnen de aangelegde versterkingen, waar hij veilig buiten het bereik van de ruiterij was.
Den volgende dag legde de vijand zijn ruiterij ook aan de zuidzijde van de stad op de Raayberg, een heuvel zo genoemd omdat men er justitie deed en galg en rad daar steeds stonden
Daarop verjoeg de vijand de Zeeuwsche troepen die als een voorpost op het huis Halsteren lagen en nam het huis zelf in gebruik.
De magistraat van Bergen op Zoom, bevreesd voor een aanslag verbood het luiden van de klok, het was reeds meermalen voorgekomen, dat een vijand het slaan van een torenklok tot sein van de aanval had gekozen.
Zo was dan de stad aan noord- en zuidzijde ingesloten en op de noodkreet van de magistraat had Maurits dadelijk krachtig ingegrepen. De Raad van State lichtte gouverneur en stadsbestuur in dat soldaten, pioniers en levensmiddelen onderweg waren, de compagniën van Marees, Prop, Dalachy, Hay en Berendrecht waren in aantocht, ook de eigen garde van de Prins was op marsch, verder 300 man uit Bommel, Heusden, Gorkum, Woudrichem en Woerden, ook nog een compagnie uit Utrecht en 2 uit Friesland en bovendien zouden de compagniën Engelschen, die de koningin indertijd had teruggeroepen, vermoedelijk

spoedig wederkeeren. Hoewel de stad goed was voorzien van geschut zouden nog enkele kanonnen worden gezonden, die in de eerste plaats moesten worden gezet in de waterschans. Zolang die schans nog in bezit was, zou men voortgaan met het zenden van het verder benoodigde.
De Staten, denkend aan het leeggegeten magazijn, vestigden er de aandacht op dat men met alle voorraden zeer zuinig moest zijn, men moest niet vergeten dat deze straks misschien elders dringend noodig zouden zijn, de overvloed was dus slechts schijn en mocht niet leiden tot verspilling.
Toen Drury krijgsraad hield, eischte Paul Bacx, dat er krachtige uitvallen zouden worden gedaan.
Verschillende commandanten die blijkbaar weinig zin hadden hun leven voor deze landen te offeren, kwamen daartegen op, men moest de krachten van de vijand niet onderschatten en niet uit het oog verliezen dat, al gaven die uitvallen kleine voordelen, zij de troep toch verzwakten door de verliezen die daarbij werden geleden wat ten nadeele van de verdediging kwam.
Het werd Paul te machtig, hij sloeg met de vuist op tafel en zei dat men hem niet behoefte te vertellen wat voor mannen Parma onder zijn bevelen had, daarvoor had hij te dikwijls tegenover hen in het veld gestaan, maar het was onwaar dat die uitvallen de bezetting verzwakten want de stad was in het geheel niet ingesloten. Langs de haven konden de troepen steeds ververscht en geleden verliezen worden aangevuld terwijl de kleine voordeelen, bij gelukte aanvallen behaald de moed bij de mannen erin hielden en dus aan het moreel ten goede kwamen.
Hij behoefde de heren niet uit te leggen wat het verloop van de belegering zou zijn, de vijand zou de eene parallel na de andere leggen,

elke volgende kring zou dichterbij liggen, tot Parma ten slotte hen die zich nu niet buiten de wallen waagden bij de haren uit hun schuilplaats zou trekken.
Nu hij bemerkte in zijn mening alleen te staan, had hij verder niets te zeggen, hij stond op en wilde heengaan.
Maar nu stond ook Drury op en terwijl hij Paul aan de arm tegenhield zei hij in te zien dat het noodig was voor behoud van de stad en dat hij dus zijn toestemming gaf.
Dus kreeg Paul de leiding bij de uitval, alleen de twee Engelsche ruiteraanvoerders Parcker en Pauli sloten zich bij hem aan, de commandanten van de vendels voetknechten bleven liever binnen de veilige omwalling.
In alle stilte werd de uitval voorbereid, er mocht geen trompet geblazen, geen trommel geroerd worden.
Johan van Huchtenbroeck, de kornet van Paul kreeg natuurlijk weer de gevaarlijkste opdracht.
Hij moest met 14 harquebusiers van Marcelis de Stcenbergsche poort uitrijden en recht op de vijandelijke loopgraven afgaan.
Deze lagen op de hooge Noordgeest en op de Rijsselberg.
Onderwijl zou Paul met zijn lansiers en Marcelis met zijn harquebusiers eveneens de Steenbergsche poort uit rijden, zij zouden dadelijk links afslaan en het lage pad nemen dat langs de Varibogaertsberg door de lage Noordgeest liep.
De mannen hielden de lansen omlaag, zodat zij, gedekt door dezen berg van de Rijsselberg niet konden worden gezien.
Achter hen volgde Pauli met zijn Engelsche lansiers terwijl Parcker met zijn mannen de achterhoede vormde.

De troepen van Parma waren waakzaam en toen zij Huchtenbroeck met zijn handvol ruiters zagen, kwamen de musketiers die in de loopgraven lagen, in groote getale naar voren en openden het vuur. Dit was het oogenblik waarop de Bacxen hadden gewacht. Plotseling vielen zij de musketiers die daarop niet waren verdacht, in de flank aan. Een groot aantal sneuvelde, de rest werd omsingeld en gevangen genomen.
De vijand, dit ziende, zond drie ruitervanen tot ontzet, maar deze werden door de Bacxen en door Pauli teruggeslagen naar de Rijsselberg, waarbij de heer van Amstenrode, een jong Zuid Nederlandsch edelman zwaar gewond als gevangene binnen de stad werd gebracht.
Een uitval behoorde snel en verrassend te geschieden; zodra de vijand een voldoende sterkte aan troepen had gealarmeerd, kon hij de uitvaller gemakkelijk verslaan.
De uitvaller moest zich steeds tevreden stellen met een bescheiden succes, het slechten van enkele loopgraven, het vernagelen van kanonnen, of het maken van gevangenen.
Dan moest snel worden teruggetrokken op een achterhoede, die de vijand met zijn vuur tegenhield tot de strijdende troepen weder binnen de poort waren, dan moesten de musketiers op de wallen staande de achterhoede beschermen en ook dien aftocht dekken.
Paul wilde het sein tot de terugtocht geven doch bemerkte dat Parcker in strijd met zijn opdracht met de achterhoede niet op zijn post was gebleven zodat men zonder zijn dekking zou moeten terugkeeren. Wat erger was, Parcker was op eigen gezag in de strijd gegaan, hij had een aanval gedaan op de ruitervanen die op de Rijsselberg waren teruggeweken en nu was hij in een overmacht bekneld geraakt.

Driemaal had hij getracht zich te bevrijden, driemaal was hij weer omsingeld. Paul had zelf de handen vol, zijn soldaten bewaakten 70 gevangen musketiers maar hij besloot dadelijk in te grijpen. Om Parcker te redden moest hij chargeeren op een overmacht die elke minuut sterker werd, hij gelastte dus zijn mannen op te stijgen. Zonder verder bevel af te wachten maakten zij de gevangenen af die zij niet langer konden bewaken, zij sprongen te paard en chargeerden.
De poging was meer dan hachelijk en het was een wonder dat er onverwacht ontzet kwam.
Juist was Willugby met Wilfort van een bespreking in Den Haag teruggekeerd; voordat hij naar Middelburg ging, wilde hij nog even een kijkje nemen in het belegerde Bergen op Zoom. Men vertelde hem van de uitval en staande op de wallen overzag hij hetgeen daar gebeurde. Onmiddellijk alarmeerde hij al het voetvolk en met alle strijdkrachten die hij in dien korten tijd kon bijeenbrengen, rukte hij de Steenbergsche poort uit en ontzette zowel Parcker als de Bacxen die hem waren te hulp gekomen.
Parcker had het hard te verantwoorden gehad, hij dankte zijn leven aan zijn schootsvrije harnas dat met vele butsen van musketkogels was bedekt.
Het was eveneens een wonder dat van de eigen ruiterij slechts 5 mannen waren gesneuveld, wel waren velen gewond ook was het verlies aan paarden vrij groot maar daartegenover stond dat de vijand 200 dooden had.
Deze had door de uitval geleerd, hij trok zijn stellingen iets terug tot op de hoogste terreinen, verzwaarde zijn verschansingen en liet zich door geen uitval meer tot een gevecht verleiden.
De strijd met de vijand verhinderde Drury niet aan zijn particuliere belangen te denken en 22 September riep hij de burgemeester

Manteau bij zich op het Markiezenhof. Dringend vroeg hij nogmaals om de attestatie en men besloot die te geven, zijn kansen op behoud van het gouvernement waren thans verkeken zoals de heeren vertrouwelijk waren te weten gekomen.
Maurits had de stad geen oogenblik vergeten, hij had mineurs gezonden en twee vendels Schotten maar nu begon Drury weer erg lastig te worden, de langzaamheid waarmede de burgers aan de versterkingen werkten, hinderde hem, de meeste burgers zonden jongens of meiden, die ruwe grappen maakten, niets uitvoerden en maling hadden aan de toezichthoudende schepenen.
Hij wilde dat een lijst van alle inwoners zou worden overgelegd en de nalatigen zouden worden gestraft. De magistraat voorzag daarvan bij de burgerij veel wrevel en besloot "*sich te excuseeren soovele mogelijck sal wese*n .... " wel was men bereid dagelijks te vergaderen met de heren van de krijgsraad om daardoor goede correspondentie te houden en moeilijkheden uit de weg te ruimen.
Zo kwam men dien avond na de uitval bijeen, de drossaard, burgemeesters en schepenen en van de zijde van de militairen de kapiteins Schot, Basquevile en Salsburg.
De Bacxen waren deze keer niet in de krijgsraad aanwezig, het was hun beurt niet; zij ergerden zich steeds als zij met Salsburg samenkwamen en er in zijn tegenwoordigheid vertrouwelijke dingen werden besproken.
Hij stond zeer ongunstig bekend en werd nog steeds in deze belegerde stad gehandhaafd.
Een jaar geleden had Leicester hem verhoord, hij was toen van mening dat Salsburg niet schuldig was, Leicester had bij die gelegenheid gezegd, bereid te zijn hem ter verantwoording te zenden aan de Staten. Hij wilde niet dat dezen officier onrecht zou worden aangedaan,

evenmin dat hij in onrecht zou worden gefavoriseerd. Dat waren mooie woorden maar de Staten hadden terecht geantwoord dat een verhoor niets zou opleveren daar men geen bewijzen had doch dat aan ieder bekend was in welke qualiteit Salsburg van het begin van de oorlog af en na de Pacificatie van Gent de vijand had gediend.
Daarbij was het gebleven en Salsburg was gehandhaafd maar toch was twee maanden later bepaald dat de sleutels van de poorten zouden worden vernieuwd en dat één exemplaar voortaan zou berusten bij de drossaard en het andere bij de magistraat.
Om Drury wat ter wille te zijn, werden strengere maatregelen gemaakt op het pionieren maar wat de wachtdienst betrof was de burgerij vast besloten zich niet beschikbaar te stellen.
Wel waren er reeds officieren benoemd voor de burgervendels maar deze hadden het argument reeds klaar dat zij hun taak niet konden verrichten daar Antoine de la Garde hun indertijd de vuurwapenen had ontnomen. Men hoopte echter dat het argument niet noodig zou zijn want. . . . Thomas Morgan was reeds aangewezen als gouverneur van Bergen op Zoom.
Met een gerust geweten overhandigde men dus op 25 September aan Drury een prachtige attestatie waarvan het slot luidde.
"*Que ledict Seigneur's est comporté et gouverné en toutes occasions et endroicts comme à un Seigneur et gentilhomme de bien et honneur appartient. Et signalent qu'il a singneusement en toute dilligence gardé et advanché les fortifications de ladicte ville contre tous efforts et desseigns de l'ennemy pour le bien commun et la meilleure deffence d'icelle* .... "

Niet zonder leedvermaak werd dit stuk hem plechtig overhandigd, want de aanstelling van Thomas Morgan als gouverneur was reeds op gisteren gedateerd en vandaag deed

hij in Den Haag de eed, men kon hem dus elk oogenblik verwachten. De heren verlustigden zich reeds in het vooruitzicht maar dienzelfden middag verschenen Wilugby en Drury nog eens samen in het college en stelden de uitdrukkelijken eisch dat de burgers in vier vendels verdeeld, de wapenen zouden dragen.
De magistraat antwoordde dat het een belangrijke zaak was, waarover men eerst het oordeel van de dekens en van de raadsluiden moest inwinnen. Dit zou eenige dagen oponthoud geven en dan zou Morgan er zeker zijn, van wiens bewind men zich gouden bergen droomde. Drury, niet wetend dat de ontknooping nabij was, vond dathet oponthoud te lang duurde, hij had zijn attestatie in handen, hij voer weer heftig uit en dreigde dat hij het krijgsvolk desnoods in de wapenen zou stellen om de burgerij met geweld te dwingen.
Onder die omstandigheden verscheen Thomas Morgan op 28 September in het college van burgemeesters en schepenen en legde voor de tweede maal zijn commissie over.
Men besloot hem op de meest hartelijke wijze tegemoet te komen en voor hem het Hooghuis in de Wouwsche straat, het eigendom van Porquin te huren. Het zou van meubelen en al het verdere worden voorzien en intusschen verscheurde men de ordonnantie van het werken aan de fortificatiën. Men besloot als te voren een kapitale schatting te houden en daarvoor 150 pioniers en 40 karren in dienst te nemen.
Men zou alle burgers, die indertijd de stad ontvlucht waren laten meebetalen en het geld verhalen op hun huizen en op hun achtergelaten goederen,
Burgemeester Manteau legde Paul uit waarom dit zo slim was bedacht, men behoefde nu niet meer zelf te werken; hij zou het aan Holland en Zeeland voorstellen alsof dit geld was voorgeschoten en het

terugvragen. Misschien gelukte dat wel dank zij enige geschenken aan de betrokken ambtenaren.
Hoc vriendelijk Morgan overigens ook was, hij nam geen genoegen met de wijziging en eischte dat de burgerij het werk zelf weer zou opnemen. Met een zuurzoet gezicht werd toegegeven in de hoop dat hij over dat wachtdoen ten minste zou zwijgen.
Het stuk dat de Staten Generaal voor Morgan hadden opgemaakt, was min of meer zonderling, het luidde dat hij was benoemd "*midts het vertreck van Sir William Drury, ridder, tot noch toe sedert enighen tijde als gouverneur aldaar gecommandeert hebbende* .... " hij werd benoemd op voordracht van de Raad van State, op verzoek van de koningin van Engeland en omdat het volk blijkbaar zo op hem was gesteld: de attestatie van de Bergsche vroedschap had haar dienst gedaan.

Kapitein La Croix, een Luikerwaal had als hoofd der mineurs zijn intrede in Bergen op Zoom gedaan, zijn mannen kwamen evenals hij grootendeels uit het land van kolenmijnen en mergelgroeven, zij hadden tot taak de mijngangen te maken, een verdedigingsmiddel dat in de laatste jaren in zwang kwam.
Het was een uiterst gevaarlijk handwerk. Als mollen groeven de mannen hun gangen telkens voortkruipend en hun werk met planken en palen steunend. De gangen waren nauw, op handen en voeten kropen zij erdoor, in kleine mandjes werd de aarde geschept en achteruit kruipend weggebracht.
Was deze arbeid in vredestijd niet van gevaar ontbloot, veel erger werd het als de vijand de stad had omsingeld.

Dan moest de mineur zijn gangen graven tot onder de voorste vijandelijke werken, daar moest hij zijn mijn leggen en die met een lange lont ontsteken.
Maar ook de vijand gebruikte dit nieuwe strijdmiddel, hij groef zijn gangen tot onder de stadsmuren en liet die in de lucht springen. Dit ging veel gemakkelijker dan het beschieten en als bij een zware belegering de fronten waren vastgelopen dan volgde de strijd onder de aarde. Men groef luistergangen en wachtte de vijandelijken mineur onder de grond op; voordat hij het gewenschtc punt had bereikt, werd de verraderlijke springlading op zijn weg gelegd, een doffe knal en de mineur zag het zonlicht nimmer terug. ..
Er was voor de vijand alles aan gelegen te weten, waar de mijnen werden gelegd en het verbaasde Paul dat juist Salsburg door Morgan werd belast met het maken van mijngangen en het houden van toezicht op het werk van de mineurs.
Het was alsof men alles deed om het verraad van die buitenlanders in de hand te werken maar er zou de een of anderen dag een einde aan komen, de macht van die vreemdelingen en van hun aanhangers werd met iederen dag geringer. De grootste klap hadden zij nu gekregen door het sterven van Leicester die altijd opnieuw aan de koningin de raad gaf, zijn aanhangers te steunen.
Het was alsof met den dood van Leicester de Hollandsche partij ook meer ruggegraat had gekregen en tot zijn genoegen hoorde Paul, dat de zaken in Utrecht een plotselinge wending hadden genomen.
Adolf van Nieuwenaar, de stadhouder van Utrecht was tot de partij van Holland overgegaan, 1 October zou in Utrecht de wet worden verzet en dan zou Paul's neef van Deventer natuurlijk worden afgezet als burgemeester.

Prouninck had gekuipt, stille gezanten waren naar Engeland gezonden. Leicester had in zijn laatste levensdagen nog aan Nieuwenaar geschreven en ook Elisabeth had hem een brief gezonden, alles om de candidatuur van Prouninck te steunen. Nieuwenaar had er nu genoeg van, de partij van de goedwillenden werd steeds grooter, hij kon op de steun van een groot deel van de burgerij rekenen en als de burgers zijn kant kozen, misten de hoplieden alle kracht om Prouninck weer aan dien zetel te helpen.
Van Deventer had dit alles zien aankomen, de fatale datum naderde en hij bemerkte de onrust in de stad. Als zijn vrienden op wacht waren, vormden de anderen een contra-wacht om zijn mannen te bespieden en Nieuwenaar zelf bleef voortdurend in de stad.
Om zijn positie te versterken, had Prouninck kapitein Julian Cleerhagen, de man van de mislukte aanslag op den Bosch in strijd met alle bepalingen binnen Utrecht gehaald. Hij rekende op diens steun en dank zij de brief van Elisabeth, ook op de hulp van de Engelsche troepen; daarom had hij de ruitervaan van Blunt die door Utrecht trok onder vage argumenten opgehouden.
Met elken dag nam de macht van zijn tegenstanders toe en hij besloot door te tasten.
Toen hij vernam dat enkele mannen waren bijeengekomen voor een contra-wacht, liet hij hen gevangen nemen en op het stadhuis brengen. Hij had zijn krachten overschat, de tegenpartij liep te wapen, steeds meer burgers verschenen in het harnas op straat, op verschillende plaatsen sloten zij de straten met bierwagens af.
Prouninck riep de kornet van Blunt en kapitein Cleerhagen op het stadhuis. Toen de kornet aan de Oude gracht kwam, hielden gewapende mannen hem tegen, zij zonden hem terug en gaven de

raad zijn mannen kalm te houden daar het anders slecht met hen zou aflopen.
Cleerhagen werd eveneens op straat tegengehouden, er ontstond een vechtpartij, waarna hij gewond in een woning werd binnengedragen.
Een volksmenigte, wetend dat het vendel van Cleerhagen op het Mariakerkhof was opgesteld, liep daarheen, de mannen grepen luitenant Lambrecht van Vollehove aan, hij was een lange kerel, een hoofd boven het volk uitstekend. De groote troep ziende, gaf hij alle verzet op en volgde het bevel op, de stad te verlaten. De burgerhoplieden verlieten het stadhuis, zij zagen dat zij het pleit hadden verloren, de volksmenigte eischte de vrijlating van de gevangenen en daarop werden zowel Prouninck van Deventer als zijn vriend de schout Trello gevangen genomen.
Het was het einde van de onwettige Utrechtsche regering en Paul hoorde die berichten met voldoening hopend dat er betere tijden zouden aanbreken.
Ook zijn vriend Agileus die zich bovendien nog veel vijanden had gemaakt door het schrijven van een scherp libel, was de vaderlandse grond te warm geworden, hij nam de vlucht naar Engeland, waar niemand op zijn komst was gesteld nu de groote beschermheer Leicester was overleden.

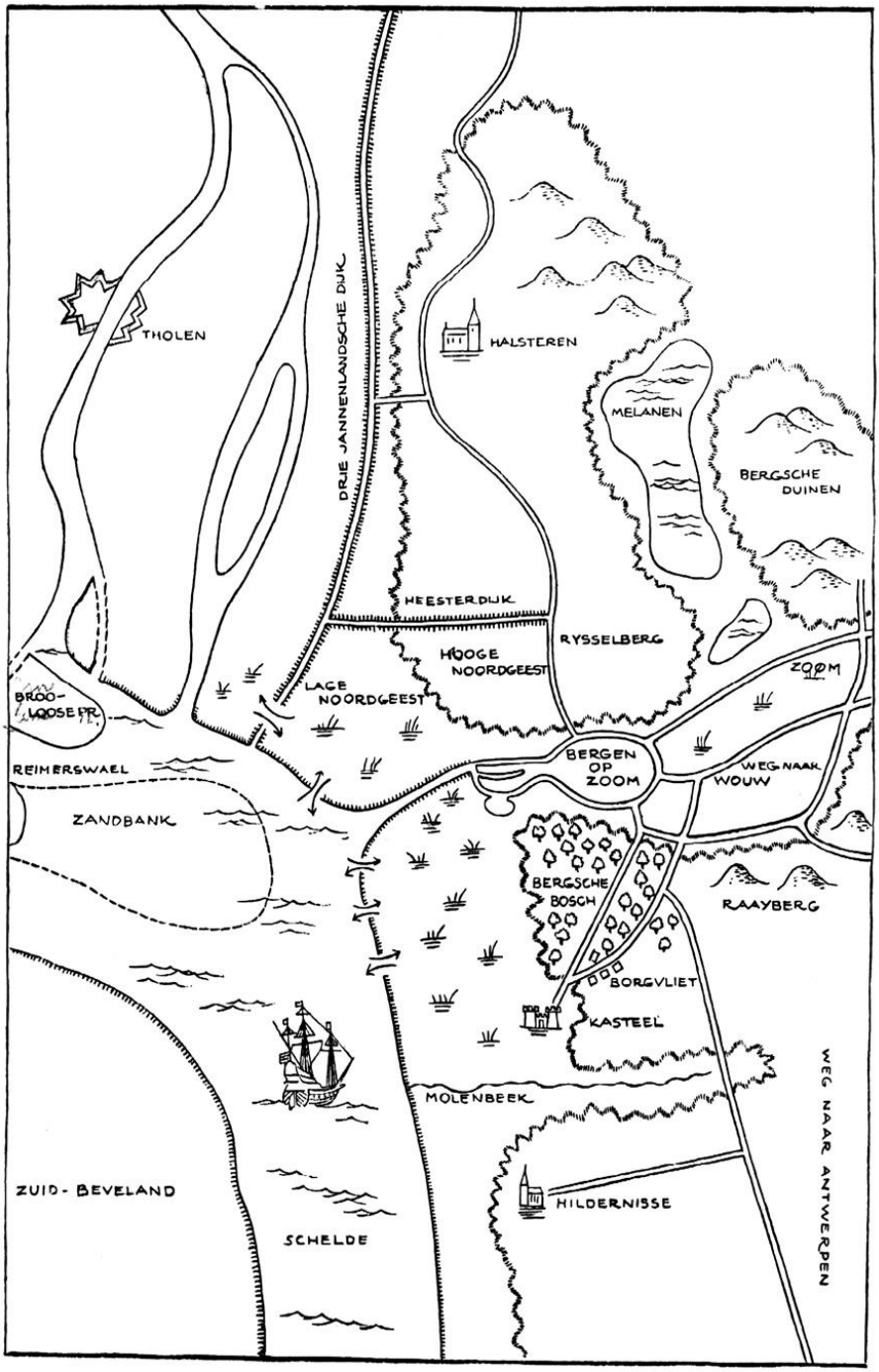
THOLEN
DRIE JANNENLANDSCHE DIJK
HALSTEREN
MELANEN
BERGSCHE DUINEN
HEESTERDIJK
RYSSELBERG
HOOGE NOORDGEEST
LAGE NOORDGEEST
ZOOM
BROO-LOOSE PR.
REIMERSWAEL
BERGEN OP ZOOM
WEG NAAR WOUW
ZANDBANK
BERGSCHE BOSCH
RAAYBERG
BORGVLIET
KASTEEL
MOLENBEEK
WEG NAAR ANTWERPEN
ZUID-BEVELAND
HILDERNISSE
SCHELDE

On Bergen op Zoom was het voorlopig allesbehalve rustig, spoedig bleek het gevolg van al dat gekuip en geknoei.
Elisaheth had aan de Staten een brief geschreven waarin zij Morgan aanbeval.
Zij schreef: “ .... *dat sij gants nyet en twijffelde aan de getrouwicheijt ende cloeckheijt van Drury, maer dat de lange ervarentheijt die Morgan in crijchssaecken hadde ende de genegentheijt van het gemeene volck tot hem, de enighe oorsaecke was van dese veranderinghe* .... "
Willugby had indertijd de Staten tegen zich ingenomen omdat hij tegen de wensch van dit college Drury in het gouvernement van Bergen op Zoom had geplaatst, het was dus voor de Staten een reden te meer om gevolg te geven aan de brief van de koningin.
Willugby stond voor de moeilijke taak zijn gunsteling heen te zenden en oplettend las hij de brief van de koningin nog eens door.
Wel hadden de Staten aan Morgan het bevel gegeven over de stad en over de schansen maar de koningin had in haar brief alleen gesproken over de stad en dus besloot Willugby het bevel over de schansen te laten in handen van Drury en Morgan alleen te erkennen als gouverneur van de stad.
Morgan verzette zich, hij beriep zich op de aanstelling van de Staten, hij zei dat de koningin weliswaar alleen had gesproken over de stad maar dat kwam omdat stad en schansen van oudsher steeds onder één commandant hadden gestaan. Willugby dacht er echter niet aan, zijn gunsteling te ontslaan en Drury liet zich niet wegzenden.
Het was het toppunt van wanorde, beide commandanten bleven in Bergen op Zoom, Drury hield zich meestal op in een van de schansen. Als zij elkaar ontmoetten gaf het aanleiding tot hooglopende onenigheid. Ook het garnizoen was in

twee kampen verdeeld, de Engelschen waren op de hand van Drury, Schotten en Nederlanders kozen de partij van Morgan die ook de steun had van de magistraat, de Engelsche partijgenoten van Drury verhuisden grootendeels naar de schansen.
Baselius schreef hiervan: “ .... *Drury quaem seer selden in de stadt, selden sprack hij met Morgan, oft daer en rees altijds eenich ghekijfs ende claeghde ooc seer van de Heren Staten ende vande magistraet*, ..”

Willugby maakte 30 September van zijn aanwezigheid gebruik om een groote uitval in het noorderkwartier te leiden.
Hij had de musketiers op de stadswallen geplaatst, op musketschotsafstand daarvan stond een ander gedeelte buiten de Steenbergsche poort. Daarna was de eigen ruiterij methodisch een zelfde afstand verder naar voren gereden waarop de vijandelijke ruiters een aanval hadden gedaan, niet omdat daaraan enig nut was verbonden maar het behoorde nu eenmaal tot de krijgsmanseer, op te komen als men werd uitgedaagd.
In het handgemeen werd het paard van Pauli onder hem doodgeschoten, hij besteeg onmiddellijk een ander paard en streed verder.
Marcelis Bacx, chargeerend tegen een Albaneeschen kapitein, doorstak hem met het zwaard en greep hem daarna bij het hoofd, trok hem met geweld tusschen de vijanden uit en sleepte hem met paard en al mede waarop hij hem als gevangene binnenbracht.
Nauwelijks binnen de poort gekomen, viel zijn paard dood neer, het was door enige kogels zwaar gekwetst.
Het was een zonderlinge strijd, geen van beide partijen wilde het veld ruimen, Marcelis had een ander paard bestegen en nam weer aan het gevecht deel. De kanonnen op het Steenbergsche poortbolwerk en op de Weverskat schoten voortdurend onder de vijand, nu en dan zag

men mannen en paarden getroffen neerstorten maar men vocht door tot de duisternis er een einde aan maakte en de verdedigers binnen de poort terugtrokken.
Officieren en manschappen konden met trots hun wapenen en harnassen toonen, zij droegen de onmiskenbare sporen van het handgemeen. Toch waren de verliezen gering, vermoedelijk ook bij de vijand.
Begin October begon de vijand de stad aan de oostkant in te sluiten, hij maakte een verbinding tusschen noorder en zuider kwartier en legde een groote schans aan de Wouwschen weg ter hoogte van de Laserije [17]}.
7 October werd de vijand in het noorderkwartier versterkt met 25 vendels voetvolk onder de graaf van Egmond. Daar het hooge terrein was bezet en men de stad ook zo ver mogelijk in het westen wilde afsluiten, legerden deze troepen in de lage Noordgeest.
Zij waren zo prachtig zichtbaar uit het bolwerk Boerenverdriet, dat aan de noordzijde van het havenkwartier lag, dat men de lust niet kon weerstaan er met geschut op te vuren en spoedig suisden de kanonskogels door de lucht, nu en dan een paar tenten omwerpend of manschappen treffend.
De vijand trachtte zich met schanskorven te dekken maar de tenten staken er boven uit en de vijand was verplicht dit deel van zijn kamp tot buiten het bereik van het geschut terug te trekken.
Een enkele kondschapper, door Bacx buiten de vesting gesmokkeld, bracht het bericht dat van de kant van Calmpthout een groot convooi naderde, het waren zware wagens, hij kon er

[17] leprozenhuis, ziekenhuis van de melaatschen. Dit was gelegen aan zuidzijde van de thans genoemde Oude Wouwse baan

niet dicht bij komen maar dacht dat het geschut was.
Spoedig bleek dat het geen kanonnen maar schuiten waren die de vijand op deze wijze aantrok.
Hij was over de Heesterdijk in het Driejannenland gekomen maar een coupure in de dijk had hem belet zijn geschut op de Scheldedijk te brengen.
Hij legde met de schuiten een brug in het gat dat door de werking van eb en vloed vrij breed was geworden en bracht het geschut aan de Schelde in stelling. Nu kon hij zowel de uitgang van de Eendracht als de vaargeul naar Bergen op Zoom die ten noorden van de zandbank van Reimerswaal liep, (zie kaart) bestrijken. Hij maakte er dadelijk gebruik van, de oorlogschepen die de stroom bewaakten, kregen een paar kogels door de romp en werden genoodzaakt achter Reimerswaal te ankeren terwijl een paar schepen die uit Bergen op Zoom uitvoeren zodanig werden toegetakeld, dat zij in de veilige haven terugvluchtten.

De nood maakte vindingrijk, een paar schippers herinnerden zich dat er vroeger nog een andere uitgang van de Eendracht was geweest die verloren was gegaan door de indijking van de Broolooze polder.
Daar die polder was ondergelopen, kon men wellicht de oude vaargeul weer in orde maken.
Holland spande zich ervoor, weldra voeren de schepen daardoor juist buiten het bereik van Parma's geschut en toen bovendien bleek dat men om Reimerswaal kon heenvaren en ten zuiden van de zandplaat kon koersen, was de vaart op Bergen op Zoom weer vrij.
De vijand had zijn doel gemist, ongehinderd werden de voorraden uit Holland en Zeeland weer ingevoerd; er waren echter nog interne moeilijkheden die moesten worden opgelost.

De Raad van State schreef: “ .... *Wij hebben verstaan, dat de soldaten garnisoen houdende binnen uwe stede hun getrouwelijck laten gebruiken totte fortificatie ende wercken aldaer sonder nochtans dat wij vernemen, dat de burgers ende inwoonders daertoe werden geëmployeert, twelck ons enigsints vreemt dunckt, nademael de burgers ende ingeselenen immers aen de behoudenisse vander stede meest gelegen is ende sijluijden daertoe aldermeest hun behoren gewillich te betoonen twelck oock de soldaten des te meer oirsaecke soude gheven van hun daerinne te vercloecken* .... "
Bovendien kon de Raad van State geen touw vastknoopen aan de verantwoording door de magistraat gevoerd over het landsmagazijn. De slordigheid had aan anderen gelegenheid tot diefstal gegeven, veel inwoners hadden gestolen buskruit en musketkogels opgekocht, anderen hadden zich in het bezit gesteld van schoppen en houweelen. Ze moesten alles terugbrengen, wie dit niet deed zou streng worden gestraft. Diertens, de magazijnmeester was reeds naar Den Haag geroepen en gevangen gezet.
De vroedschap wilde over het laatste protesteeren, Diertens was een geboren Brabander, het was violatie van de privilegiën als men hem buiten de provincie durfde berechten maar .... men zat zo in met de eigen tekortkomingen dat het protest ditmaal achterwege bleef.

Op 14 October verscheen Maurits plotseling in Bergen op Zoom, hij hoopte de strijd tusschen Drury en Morgan te beslechten, maar het was hem onmogelijk de oppositie van Willugby te breken.
Deze had de oplossing verzonnen, zelf het gouvernement van Bergen op Zoom op zich te nemen, dan waren Drury en Morgan beiden aan hem ondergeschikt, de eene op de forten, de andere in de stad.

Maurits moest zich hierbij neerleggen maar nauwelijks was hij heengegaan of Willugby verdween ook en liet de toestand zoals die was.
Paul vroeg zich af hoe het mogelijk was dat de stad zich nog staande hield. Er was onenigheid tusschen de beide bevelhebbers, de soldaten stalen het magazijn leeg en de burgerij die het werk aan de wallen saboteerde, kocht de gestolen goederen van de soldaten op en weigerde zelf de wapenen te dragen.
Dit alles geschiedde onder de oogen van de vijandelijken bevelhebber die over groote veldheersgaven en een overmacht van troepen beschikte.
Er was slechts één ding dat in het voordeel van de bezetting was: het najaar was ongunstiger dan ooit, koude regenvlagen en sneeuwbuien wisselden elkaar af, de vijandelijke troepen, voor een groot deel afkomstig uit het zonnige zuiden, waren daartegen niet bestand.
Dikwijls stonden ze tot de knieën in het water in de ondergelopen loopgraven en men ging de winter te gemoet waarin bijna nooit werd gevochten en de soldaat het recht had, na een tijdperk van ontberingen in de een of andere vesting op zijn verhaal te komen.
Het was voor Parma een moeilijk geval, hij had deze onderneming aangegrepen om zijn geschokt prestige te herstellen, de Goden waren hem niet ter wille; als de ontknoping niet spoedig kwam, zou ook deze zet op het militaire schaakbord zijn verloren.
Zijn mannen verkenden gedurende de nacht de zuidkant van de stad, des morgens vond men hun voetstappen op de droogliggende schorren.
Was Parma van plan een batterij op de zuiderdijk te leggen om op die wijze de ingang van de haven te blokkeeren?

Maar dan moest er met spoed aan dien kant een schans worden gelegd.
De Lion die het toezicht op de versterkingen had, sprak er met de burgerij over, maar men was daarvoor niet te vinden, de burgers vonden het werken buiten de wallen veel te gevaarlijk.
Elias sprak erover met verschillende magistraatsleden en met de jongen Baselius. De predikant besloot een voorbeeld te geven. In zijn predikatie op Zondagmiddag legde hij uit dat de sabbat er was voor de mens en de mens niet voor de sabbat, hij bracht Marc. 2, Exod. 35, Num. 15 en Matth. 12 als bewijs daarvan naar voren. Hij legde zijn hoorders uit dat alle gezag aan God was ontleend en het dus noodzakelijk was de bevelen van de magistraat getrouwelijk en zonder weerstreven te volbrengen.
Met de Lion had hij een afspraak gemaakt, onmiddellijk na de predikatie liet hij de trommel roeren om het volk op te roepen voor het werken aan de schans. Baselius Jr. en de burgemeester grepen een schop en stelden zich op achter de trommelslager en nadat de bevolking nog een oogenblik had geweifeld, sloten allen zich erbij aan en marcheerde de geheele bevolking mede.
Den Boschpoort werd geopend, de wacht bezette wal en poort en een troep musketiers rukte mede uit om de werkers te beschermen.
De vijand in het zuider kwartier was verschrikt, aan alle zijden werd alarm geblazen, de Italiaansche ruiterij op de Sint Geertruijdsberg steeg te paard, ook aan de Spaansche kant roffelden de trommels. Vermeenend met een groots opgezetten uitval te doen te hebben, stelde heel het zuiderkwartier zich te weer voor een tegenstoot. Zover kwam het echter niet, de burgerij hield halt op de plaats waar de schans moest worden gebouwd, de musketiers namen met brandende lonten hun opstelling in.

Toen .... ontdekte men, dat was verzuimd de instrumenten mede te nemen waarmee de schans moest worden uitgezet en men keerde naar huis terug. Het ijs was echter gebroken, de volgende morgen ging men inderdaad aan het werk en Parma, ziende dat zijn toeleg reeds vóór het begin was mislukt, gaf zijn plan op om de haven langs dien weg af te sluiten.

Een krijgslist

Nog eenmaal scheen de fortuin Parma gunstig te worden. In Bergen op Zoom liepen de munitiemeester en de edelman van het geschut die door Bacx waren gevangen genomen, nog steeds rond, zij gebruikten het middagmaal bij een van de Engelsche zoetelaars en hadden daar vriendschap gesloten met Grimston de vaandrig Van Basquevile. De beide mannen, ziende dat er voortdurend ontevredenheid heerschte onder de slecht betaalde troepen, polsten de vaandrig of hij niet bereid was Parma een dienst te bewijzen, zij waren overtuigd dat hij daarvoor schitterend zou worden beloond. Crimston, er niet aan denkend verraad te plegen, wendde zich tot Willugby die toestond op de zaak in te gaan, immers er broeide altijd verraad en het was beter in zulke gevallen de leiding te nemen dan hoogmoedig af te wijzen en op andere wijze in de rug te worden belaagd. Daarom ging Grimston zogenaamd op het voorstel in.
Een plan was spoedig gemaakt, Grimston was dikwijls op wacht in de Noordschans die bij laag water gemakkelijk uit het noorderkwartier kon worden bereikt.
Hij kon dan zonder enig gevaar de Spanjaarden binnenlaten; voordat iemand in de stad begreep wat er aan de hand was, zou men meester zijn van dit belangrijke punt.

De gevangenen schreven hierover aan Parma en Willugby zorgde ervoor dat de brieven ongehinderd doorgingen.
Parma besloot op het plan in te gaan en in de avond van 20 October slopen de vaandrig en de zoetelaar de vesting uit, in de Noordgeest hadden zij een onderhoud met Parma die hen nog maar half vertrouwde. Hij deed allerlei vragen over de toestand van de schans, de sterkte van de bezetting, de aflossing van de wacht en liet ten slotte beide mannen zweren dat zij geheel te goeder trouw handelden. Daarop schonk hij de vaandrig een gouden keten en beloofde beide mannen een groote som gelds als het plan zou gelukken.
Parma had voor deze onderneming een uitgelezen troep bijeengebracht, hij liet voor alle zekerheid Grimston de handen op de rug binden en hem bewaken door een man met ontblooten ponjaard. Willugby had de schans extra laten versterken, de bezetting was vergroot, aan de poort was een valscherm aangebracht, hij zelf stond klaar om op het juiste moment het scherm omlaag te laten vallen.
Het was doodstil en pikdonker, voorzichtig slopen de aanvallers over het noordland dat thans droog lag. Bij de schans gekomen zagen zij dat de poort open stond, er was een post die hun in het Spaansch een welkom toefluisterde.
Nauwelijks waren ongeveer 50 mannen binnen of Willugby liet het valscherm neer, de schans was onherroepelijk afgesloten. Grimston en de zoetelaar maakten van de verwarring gebruik, zich aan hun bewakers te onttrekken die op dat oogenblik trouwens reeds vergeefs voor hun eigen leven vochten, want van alle zijden sloeg men op hen los.
De troep die buiten was gebleven en begreep dat er verraad in het spel was trachtte te hulp te komen, er werd aan de palissaden gerukt maar

het bleek dat daarachter de musketiers gereed stonden die een moorddadig vuur openden.
De Spanjaarden sloegen op de vlucht, het water was wassende, in de duisternis konden zij de juisten weg niet vinden, de geharnaste commandanten konden zich niet zwemmende redden en de volgende morgen hoorde men in het vijandelijke kamp niet het vrolijke geschetter van de trompetten, noch zag men het wapperen van de vaantjes, het geheele kamp was in rouw, veel personen van aanzien waren gesneuveld of gevangen genomen.
De beroemde veldoverste Juan de Mendoza was zwaar gewond, hij stierf een paar dagen later in het Bergsche ziekenhuis, Gregorio Vites, Christophoro de Porres, Alonzo Idiaques en vele andere edelen van hooge geboorte waren hem reeds in de dood vooraf gegaan.
Het was voor Parma een zeer zware slag en voor andere verraders was het een vingerwijzing, niet verder te gaan.
Over Grimston waren de meningen verdeeld, Willugby was zeer tevreden, hij zond hem naar Engeland en droeg hem bij de koningin voor een bijzondere belooning voor. Sommigen vereerden hem bovenmate omdat hij behalve zijn leven bloot te stellen ook zijn geloof voor de goede zaak in de waagschaal had gesteld, maar velen waren van oordeel dat hij de naam van God niet had mogen misbruiken om deze krijgslist te laten gelukken.
Tot slot werden de beide aanstokers van het verraad gegrepen en opgehangen.

Het einde van het beleg

De belegerden hadden een succes behaald doch daarmede was het beleg allerminst af gelopen.
De vroedschap was tevreden maar van de Raad van State

kreeg men nog booze brieven over het magazijn, de Raad schreef dat men had gehoopt "*dat bij een saecke van soo groote gewichte soo confuselijck nyet en soude hebben gehandelt geweest*."
Dat de heren werkelijk zeer boos waren, bleek uit het vonnis van Diertens die werd veroordeeld tot openbare geeseling en brandmerk, gelukkig voor hem werd dit laatste deel van het vonnis niet uitgevoerd.
Op het gebied van het schanswerk kon de bevolking het niet eens worden met de gouverneur en de heren kwamen bijeen omdat " .... *de capiteijnen ende andere bevelhebbers deser stadt dagelijcx van ure tot ure genouchsaem met dreijghementen waren insisterende* .... " opdat ten minste de nieuwe schans aan de zuider havendam zou worden voltooid.
De magistraat had zich geëxcuseerd met het argument dat er geen geld meer was maar Morgan had geantwoord dat zij nog heel wat meer zouden moeten betalen als Parma door hun slapheid de stad in handen kreeg.
De burgemeester was ten einde raad, de heren spraken er lang over tot zij naar huis gingen om daar in alle eenzaamheid over de zaak na te denken "opdat hem een yeghelijck midlertijt mochte bedencken de naesten ende bcquaemsten middel daertoe dienende .... "
Men gaf toe .... "*alsoo men dagelicx gedurende de belegeringhe heeft bevonden ende alsnoch zonder ophouden bij experiëntie is bevindende dat verscheijde arbeyers, werckluijden, wagenluijden, timmerluijden, smeden ende alle andere arbeijders egheen uijtgesondert, diemen noodich is hebbende tot die wercken seer inobedient ende weijgerich sijn vallende hun daertoe temployeren nyettegenstaende dat men henl. alle redelijcke contentemente heeft gepresenteert* .... " waardoor men

in groote indignatie [18]) van het krijgsvolk viel. Men dreigde de mannen bij de nek te grijpen en hen op water en brood te zetten en men overwoog nog eens, hoe van dit afschuwelijke werk af te komen. Weer werd getracht het af te koopen mits de gouverneur dan ook beloofde "*dat geduerende die weeckelijcxe schattinghe die voors. burgerij sal sijn vrij ende exempt van enige wercken* .... "
Morgan kon zich hiermede verenigen en reeds de volgende dag besloot de magistraat de gelden te gaan innen. De toestand was intusschen zo gespannen geworden dat de burgemeester zich op straat niet meer veilig achtte en twee gewapende mannen in dienst werden genomen, om hem onderweg te beschermen.

Over Morgan was men niet al te ontevreden en men besloot hem een geschenk van *f* 100 te geven, niet zozeer omdat men tevreden was over de manier waarop hij toezicht had gehouden op het drankgebruik als wel omdat men hoopte dat hij dit in de toekomst zou doen.
Samen met eenige heeren van de magistraat zou de burgemeester hem opzoeken en verzoeken "*de voors. stadssaecken ende gerechticheden te mainteneren eensamelijck oock de borgeren voor gerecommandeert houden dat deselve met heure kinderen ende familie in heure huijsen geaccommodeert mochten blijven* .... "
22 October was Maurits weer in de stad, het begon zeer koud te worden, de soldaten braken overal de luifels van de huizen om er op wacht hun vuren mee te stoken. Het leegstaande huis van Jan d'Ayala hadden zij zo geruïneerd, dat het boven hun hoofden was ingestort en verschillende soldaten onder de puinhoopen de dood vonden.

---

[18] misnoegen

De belastingen moesten worden verhoogd om het geld voor de schanswerken te vinden en het volk begon te morren.
Toen dien avond de Prins naar Tholen voer en men vernam dul hij veel geld hij zich had, werd daarom onmiddellijk een van de magistraatsleden meegezonden die de volgende dag terugkwam met het heugelijke nieuws, dat hem *f* 3000 was beloofd, waarvan hij reeds *f* 1800 had meegekregen.
Eind October begreep de vijand dat hij in de lage landen ten noorden van de haven toch niets kon bereiken, hij verliet dat deel van zijn stellingen en behield alleen het hooge gedeelte.
Toen de Graaf van Solms, Oldenbarnevelt en enige andere hooge heren in de stad kwamen, vergastte men hen op een uitval in het noorderkwartier maar de vijand kwam niet buiten zijn loopgraven en men keerde zonder eenig resultaat terug.

Een week later kreeg Bergen op Zoom bezoek van de graaf van Northumberland en van enige andere hooge Engelsche edelen. Om hen te verwelkomen werd het geschut afgevuurd en de groote klok geluid. Men besloot hen ook op een militair schouwspel te vergasten en dadelijk trok de kornet Huchtenbroeck er met 6 man op uit, in galop reed hij op het vijandelijke kamp toe.
Hij keerde terug met als buit twee vijandelijke soldaten, een zoetelaar en een wagen met bier.
Men besloot voor de hooge gasten een nog grootscher schouwspel te vertoonen maar ditmaal was het voor de Engelschen "en familie" de Bacxen kregen geen uitnoodiging eraan deel te nemen.
Aan de zuidzijde werd een groote uitval beraamd, inderhaast werd een brug over de gracht geslagen, de Italianen, die op de Sint Geertruijdsberg lagen werden aangevallen terwijl de ruiterij de Wouwpoort uit

reed. Parcker hield halt op de Wijngaardsberg, Pauli viel verder aan op Borchvliet.
De aldaar liggende Duitsers namen stelling achter heggen en openden het vuur maar zij werden door de vaan van Vere verjaagd. Sarli, een jong Engelsch edelman die met Parcker de aanval meereed, was zijn paard niet meester, hij kwam alleen op de Raayberg terecht waar men hem gevangen nam en een paar dagen later uitwisselde tegen de jongen Mendoza.
Het was een zonderlinge gewoonte, dergelijke volkomen nuttelooze krijgsbedrijven te organiseeren, uitsluitend ten genoege van enkele hooge gasten en hun dames.

Op 11 November wilde men nog een groote uitval doen om de vijand te toonen, nog niets van het moreel te hebben ingeboet en hem daarmee ertoe te brengen het beleg op te breken.
Overste Balfour was met 600 man Schotten en Nederlanders uit Tholen overgekomen, men had een minimum troepen achter-gehouden voor bezetting van de wallen, alles wat men kon bijeenbrengen zou voor de uitval worden gebruikt.
De voorhoede stond onder bevel van kapitein Vere, Marcelis Bacx met zijn karabiniers beschermde de rechter flank, hij stond in slagorde op de Steenbergsche straat gereed. In de lagen landweg aan de linkerkant stond Paul met zijn lansiers.
Van de wallen werd een krachtig vuur op de vijand geopend, van alle zijden riep men hem honende woorden toe en tartte hem te voorschijn te komen maar er gebeurde niets.
Er kwamen slechts enkele ruiters aanrijden maar toen zij de groote overmacht zagen en enkelen van hun paard stortten, maakten zij keert en lieten zich niet meer zien, het was duidelijk dat de Spanjaarden de

strijd niet wenschten. Dien zelfden nacht stak Parma het slot Halsteren en de hutten van het noorder kwartier in brand en op de morgen van 12 November om 10 uur stonden alle troepen in slagorde. De bagagetreinen waren gedurende de nacht veilig afgemarcheerd. De vijand vormde nu zijn eindeloos lange colonne van ruiters, voetvolk, voertuigen, vrouwen en zoetelaars.
De Bergsche bevolking, op de wallen staande, genoot van dit schouwspel, in het golvende terrein zag men nu en dan de hoofden van de ruiters boven de hoogten uit komen. Toen de troepen nabij de lage terreinen van de Bal een goed doel voor het geschut boden, werden zij onder vuur genomen, er ontstond verwarring en in snellen gang werd die gevaarlijke zone telkens door kleine troepen doorschreden. de volgende nacht hoorde men in het zuiderkwartier niets dan het schallen van trompetten, het roffelen van trommels en het geroep van de wagenlieden die hun paarden in de bagagetreinen aanzetten.
Toen de zon opging laaide ook langs de zuidelijken hemel de rosse gloed van het brandende kamp. Onder beveiliging van een sterke achterhoede marcheerde de vijand af.

De ridderslag

Zoodra het licht werd, rukte Willugby met de geheele ruiterij en met 21 vendels voetvolk den Boschpoort uit, twee stukken geschut met zich voerende. Terwijl een deel van de ruiterij de vijand vervolgde, werd het voetvolk ~ op de Raayberg opgesteld en toen de laatste vijandelijke onderdelen aan de horizon verdwenen, liet Willugby de mannen voorkomen die zich in het beleg het meest door hun dapperheid hadden onderscheiden.

Het waren Vere, Knollys, Parcker, Pauli en de beide broeders Paul en Marcelis Bacx.
Marcelis was niet te vinden, hopend op een laatste treffen volgde hij de achterhoede.
Willugby dankte allen voor wat zij voor de koningin en het vaderland hadden gedaan en sloeg hen tot ridder.
Fanfares weerklonken en toen de laatste echo van de ontbrandingen van het geschut was weggestorven, behoorde dit beleg van Bergen op Zoom tot het verleden.
Het was of de geheele bevolking daarop had gewacht, allen trokken het terrein in, om in het verlaten kamp naar buit te zoeken. Met van alles beladen, sommigen met hoog opgestapelde karren, kwamen zij de stad weer binnen, alles was van hun gading, harnassen en stormhoeden, musketten en spiessen, schoppen en eetwaren, aan balken en planken vonden de armen genoeg om zich de geheelen winter er mede te verwarmen.
Men vond ook zieken en zwaar gewonden; van sommigen vond men de verkoolde lichamen eerst na het opruimen van de verbrande hutten.

Min of meer onder de stijgenden invloed van de predikanten en in het bijzonder van Baselius junior, werd een memorie van de belegering uitgegeven en het volk gelast zich naar de predikatie te begeven:
"*Soo eest dat mijne Heeren, Drossaerd, Schouteth, borgmeesters, schepenen ende raids bekennende in desen de overwonderlijcke goetheijt Godts, tot dese stadt genochsaem gethoont in de verlossinghe van hare vijanden ende willende tselve met danckbaerheijt nae heur vermogen bekennen:*

Hebben geordonneert ende bevolen allen borgeren ende ingesetenen deser stadt haere vaderlantsche vrijheijt lieff hebbende ende de Christclijcke religie toegedaen te houden eenen openbaeren vierdach ende feestdach op Woensdach naestcomende, alle winckelen alsdan toe te sluijten, haer hant- ende andere wercken te laten rusten ende tsamen te verscheijnen inder gemeijnte alhier om alsoo na eens yegelijcxs cranck menshelijck vermogen met gesamender stemmen Godt almachtich te loven ende te dancken vande voors, weldaden ende verlossinghe van onze vijanden ende lanckdurighe belegeringhe, zijn Woort alsdan te hooren ende eijntelijck alsoo aen te stellen als goede Christenen ende liefhebbers haers vaderlandts schuldich sijn ende behoeren te doen, vermanende voorts allen anderen die het niet gelegen en waere, midts enighe becommeringhe in de gemeijnte Godts te verscheijnen, de Heere ten minsten voor de weldaden deser stadt bewesen, binnen haere huijsen te prijsen ende te loven ende alsoo met danckbaerheijt in allen manieren mogelijck sijnde tot alle godsalicheijt te besteden opdat de toorn Godts van ons geweert .... "

Bovendien werd besloten dat de 13e November voor Bergen op Zoom ten eeuwigen dage een feestdag zou zijn.

Welke Bergenaar kende na enkele jaren nog het bestaan van dien te eeuwigen dage terugkeerende feestdag?

Baselius hield een lange preek, waarin hij zijn toehoorders ervan doordrong dat slechts God dank toekwam omdat Hij de stad had beschermd tegen alle geweld en listige aanslagen van de vijand. Hij vroeg de aanwezigen te bidden voor het welzijn van alle kerken in Nederland, voor die van Bergen op Zoom in het bijzonder en ook te bidden voor hen, onder wier wereldlijk gezag God allen had gesteld.

Het was niet druk geweest bij de preek, het volk vierde feest naar eigen smaak, de troepen schoten het geschut en de musketten af, de piekeniers bonden bosjes stroo aan hun wapenen en staken het stroo aan en overal suisden de vuurpijlen door de lucht. Het volk dronk zich een roes in de vele herbergen, genoot van het steken der trompetten, het roffelen van de trommels, het luiden van de vele klokken en het branden van pektonnen en vuurpannen die op alle hoeken van straten werden ontstoken.
Het was een weinig verheffend schouwspel en daarom besloot de magistraat, wellicht op aandrang van Baselius, dat de dankdienst ten tweeden male zou worden gehouden, maar .... toen moesten velen worden beboet omdat zij gedurende de predikatie hun winkels niet hadden gesloten of in de kroegen hadden gezeten. Het was alsof dit vrolijke zuidelijke volkje nog maar slecht paste in de streng Calvinistische levenswijze, het bracht zijn feestvreugde op luidruchtiger wijze tot uiting.
Veel was er niet bereikt, alleen het oogenblikkelijke gevaar was geweken, volkomen intact waren de troepen van Parma afgemarcheerd, evenals te voren bedreigden zij het Brabantse land, maar het volk was blij en de magistraat noodigde de gouverneur en de bevelhebbers der troepen aan een feestelijken maaltijd op het stadhuis.
De stadsrekening gaf later het overtuigende bewijs dat de maaltijd overvloedig was geweest, men had de drank niet karig geschonken. Vermoedelijk had ook hier de feestvreugde een hoogte bereikt die niet strookte met de strenge levensopvatting van de predikant Baselius.

Oudejaarsavond 1588

Als vanouds waren de vrienden op Oudejaarsavond bijeen gekomen, Paul, Marcelis en Elias de Lion, zij waren dezen keer de gast van Elias; Betteken was thuis gebleven daar zij in het vroege voorjaar haar eerste kind verwachtte.
Elias spotte een beetje met Marcelis die zoveel haast had gemaakt met het achtervolgen van de Spaansche achterhoede dat hij de ridderslag van Willugby had gemist.
Marcelis was niet in een stemming om grappen te maken, hij snauwde Elias toe dat een Engelsche ridderslag de laatste van zijn wenschen was, zijn naam had voldoende klank om buitenlandsche versiersels te kunnen ontberen, alle buitenlanders waren boeven en oplichters, waar ze ook vandaan kwamen.
Elias wilde weten waarom hij zo bij uitstek op de vreemdelingen was gebeten en Marcelis vertelde:
“Het is nu alweer 2½ jaar geleden dat ik dien Fransman gevangen nam, Antoine de Nouellis, Heer van Maiorcque. Ik hoopte op een behoorlijk rantsoen maar de kerel had geen geld.
Ten slotte kwamen wij voor f 700 tot een accoord. Ik liet hem gaan nadat hij voor schepenen de verklaring had afgelegd binnen zes weken te zullen betalen. Zijn zontje van tien jaar liet hij als gijzelaar in mijn handen. Hij bleef echter weg, zond geen geld, ik wist geen raad met de jongen en deed hem in de kost bij de cipier van de gevangenpoort die er tevens op moest letten dat de vader hem niet met de een of andere list terughaalde.
Ik werd in die jaren altijd nijdig als ik het kind zag, de vader had het rantsoen niet betaald en daar ik niet wist waar hij was gebleven, moest ik tot in lengte van dagen het kostgeld voor de jongen betalen.

Gedurende dit najaar, tijdens het beleg vernam ik dat die Sieur met zijn mooi klinkenden vreemden naam in Mechelen zat en dadelijk na afloop van de belegering schreef ik hem, waarop hij antwoordde te zullen betalen als ik hem zijn zoon terugstuurde.
Ik kreeg een paspoort voor een van mijn ruiters Huijbrecht Verbeke, die met de knaap naar Mechelen trok. De vader had echter geen contanten, hij wilde alleen betalen met een vordering die bij had op een Engelschman, Edmond Nevill, zoon van Milord Richard Nevill, Baron van Fatimer. Die Edmond was getrouwd geweest met de dochter van Philibert de Martinin, Ridder, Heer van Herinsart. De vrouw had een lijfrente gehad die bij haar dood overging op de Sieur van Maiorcque.
Om die te innen, moest hij echter een certificaat van haar dood hebben en onderwijl zat Edmond Nevill levenslang opgesloten in de Tower te Londen en was niet bereid die verklaring af te geven.
En nu moet ik weer brieven van faveur van onze magistraat hebben voor de magistraat van Londen of voor de kastelein van de Tower om eindelijk het geld te krijgen, waarop ik al zo lang recht heb.

Ook Elias was niet tevreden over de vreemdelingen.
Er kwamen slechte berichten uit Vlissingen, daar scheen nog altijd verraad te broeien, deze keer waren het de predikanten die zich met alles begonnen te bemoeien en die de zaak aan het rollen probeerden te brengen.
Russel was daar nog altijd gouverneur en zijn secretaris Adriaan Vasseur, een Antwerpenaar stookte hem voortdurend op en onderhield betrekkingen met de ontevreden elementen, vermoedelijk ook met de vijand.

Hij had zich openlijk oneerbiedig uitgelaten over de Staten Generaal en over de Raad van State.
De Vlissingsche predikanten hadden hem voor zich geroepen, zij hadden hem vermaand zijn leven te beteren, voorlopig hadden zij hem verboden aan het Heilige avondmaal te verschijnen.
Elias dacht dat de muis nog wel een staart zou hebben.
Hoe lang zou het nog duren voordat de laatste buitenlander uit het leger zou zijn verdwenen?
Paul hoopte dat de invloed van Maurits geleidelijk zou toenemen, hij deed wat hij kon om orde te scheppen en hij had een ijzeren wil om zijn taak te vervullen.
Alsof de stadskas boordevol was, ging men nog altijd verder met het uitdelen van geschenken; Maurits die aan de stad het poldertje had gegeven, zou een verguld zilveren cop krijgen van 50 pond Vlaamsch, Bruijnincx en Kinschot die hem zo goed hadden geadviseerd, kregen elk een zilveren schaal met het stadswapen van 8 of 9 pond Vlaamsch. Er zou het een of andere inschrift in worden gemaakt, ook de rentmeesters van de markies waren niet vergeten, zij kregen enkele ponden ten geschenke.
Onderwijl vielen de eerste kleine oneenigheden tusschen Morgan en de stadsregering en toen hij half December naar Den Haag was geroepen en men vermeende dat dit voor de instructie zou zijn, werd besloten een paar heren mede te zenden om de stadsbelangen te bepleiten.
Toen Morgan kwam, had men hem van meubelen voorzien, zijn kelder en schuur met turf gevuld en hem kaarsen verstrekt. Een paar malen was hem geld toegestopt en nu begon hij bovendien servitiegeld te eisen, het werd tijd dat zijn rechten en plichten eens precies in een instructie werden omschreven, helaas kwam hij zonder dat stuk terug.

Het was in Bergen op Zoom altijd hollen of stilstaan, nu eens dreigde het gevaar zozeer dat alle burgers inkwartiering kregen en dan weer dreigde het gevaar elders en werden de troepen weggeroepen. 26 December waren de vendels van Willugby, Vere, Basquevile, lndal en Barcker verdwenen, nu werden weer zes vendels opgeroepen, de koningin had hen in Engeland noodig. De magistraat vroeg aan Morgan het vertrek op te schorten, hij was aansprakelijk voor de goede verdediging van de stad, hetgeen niet kon geschieden als alle troepen de vesting verlieten.
Zo waren er elken dag moeilijkheden, het nieuwe jaar zag er niet beter uit dan de vorige jaren, al was men ook blij, het oogenblikkelijke gevaar tijdelijk te boven te zijn.

Goyaard van Eijck

Half Januari 1589 kregen Paul en Marcelis de hoogst onaangename tijding dat hun zwager Goyaard van Eijck was gevangen genomen.
Het was gebeurd op bevel van de Raad van State. Eigenlijk hadden zij de een of andere ontknoping al lang zien aankomen.
Goyaard woonde, nadat hij in 1579 den Bosch had verlaten in Heusden. Hij leidde een zeer onrustig leven, zijn administratie was in handen van zijn klerk Jan Goswinus en op al zijn kamers slingerde een deel van zijn verantwoordingsstukken.
Sedert 1581 was hij ontvanger van de contributiën van het platteland van Brabant, later was hij benoemd tot ontvanger generaal van de contributiën. In spijt van alle vriendelijke en later meer dringende vertoogen had hij echter nooit enige afrekening ingezonden.
Nu vijf jaren dienst had de generaliteit een commissie benoemd die zijn boeken zou controleeren maar toen hadden de Staten van Brabant

die nooit iets hadden nagekeken, zich bij de Raad van State beklaagd. Zij hadden zich ook tot Maurits, zelfs tot Leicester gewend en met klem betoogd dat deze controle tot haar competentie behoorde, het paste de generaliteit niet de rechten der Brabantse staten te schenden.
De Staten Generaal, tot schipperen bereid, hadden voorgesteld de controle door een gemengde commissie te laten geschieden, maar Brabant stelde zich op het scherp omlijnde standpunt dat alleen Brabant en geen enkele andere instantie iets had te controleeren.
Zo waren opnieuw drie jaren verlopen zonder dat iemand de verwarde papieren van van Eijck in handen nam en nu hadden de Staten Generaal en de Raad van State in onderling overleg de knoop doorgehakt terwijl van Eijck met een superieure minachting voor alle administratieve beslommeringen, dezen strijd om de macht onbewogen had gadegeslagen.
De Raad van State besloot hem te laten zoeken en waar hij mocht worden gevonden, in Dordrecht, Heusden of elders, zou men de hand op hem leggen, zijn papieren in beslag nemen en hem gevankelijk binnen Den Haag brengen, waar hij in apprehentie zou blijven totdat de zaak tot een goed einde zou zijn gebracht.
Zo waren van der Does, Herman van Duimen en een deurwaarder er op uitgetrokken, zij hadden van Eijck gevangen genomen en zijn doodelijk verschrikte vrouw had zich om hulp gewend tot haar broeders, Paul en Marcelis, Van der Does had aan van Eijck gevraagd waar zijn papieren waren en deze had op goed geluk geantwoord dat alles in Den Haag lag.
De eerste vraag was nu of men van Eijck op de voorpoort zou opsluiten of dat men hem milder zou behandelen.

Daar allen van oordeel waren dat hij geen bedrieger was en dat alles slechts het gevolg was van ongeëvenaarde slordigheid, werd besloten hem in een herberg onder te brengen onder bewaking van twee boden. De heer Donia werd naar hem toe gezonden om te vragen waar ergens in Den Haag zijn papieren lagen, van Eijck wist het niet, wat maakten die mannen zich toch druk om zijn papieren, vermoedelijk lag daar niets, hij herinnerde zich dat er nog· een paar "blaffaerden" in Delft moesten liggen en was bereid die op te zoeken, als de heren daar zo'n belangstelling voor hadden.
Toen Donia hem wilde onderhouden dat hij in Heusden had gezegd, de papieren in Den Haag te hebben, haalde hij achteloos de schouders op, hij herinnerde zich later pas dat Goswinus ze niet in Den Haag had.
Van zijn kant vroeg van Eijck, zich nu eindelijk naar zijn kamer te mogen begeven en verlost te worden van de last van de twee boden, hij had trouwens geen geld om de herbergier te betalen. De heren vonden zijn vragen vrijpostig en lieten hem weten, dat hij in de herberg bleef, hij moest zijn logies behoorlijk voldoen, deed hij dat niet dan zou hij worden overgebracht naar een plaats die minder naar zijn zin zou wezen.
De tresorier de Bie werd gezonden om de "blaffaerden" en andere stukken op te eischen en van Eijck, tot wien het doordrong dat er nu ernst werd gemaakt met deze zaak, had de moeite genomen een en ander te overdenken. Hij vertelde dat van der Does in Heusden beslag had gelegd op alle papieren die dagteekenden van na 1585 en dat de rest vermoedelijk in Gorkum lag. Zijn verklaringen waren echter zo vaag, dat van der Does werd teruggezonden met opdracht alles zwart op wit te zetten.

Ook moest hij nagaan of de stukken werkelijk in Gorkum lagen, waarop van Eijck hem vertelde dat de blaffaerden van 1585 en vroegere jaren vermoedelijk lagen bij Pruissen, dan waard in de Rooster te Gorkum.
Van Eijck voegde aan deze inlichtingen toe dat hij nu genoeg had van alle ondervragingen en dat hij wenschte te worden vrijgelaten.
De Raad die hem welgezind was, liet hem mededelen dat dit zou geschieden als hij een behoorlijke borgtocht had gesteld en als hij verder beloofde niet te ontvluchten en steeds ter beschikking te blijven voor het geval men hem wenschte te verhooren.

Een schaking

Terwijl Paul en Marcelis overlegden hoe zij hun zwager het best zouden kunnen helpen, kwam de Lion plotseling binnenstormen.
Hij had groot nieuws, Thomas Morgan had een tijdje geleden de hand van de dochter van Jan de Merode gevraagd, maar deze had geweigerd. Morgan was een oud man en het meisje was nauwelijks een en twintig. Bovendien had men een anderen huwelijkscandidaat op het oog.
Morgan was daarop naar Den Haag gegaan en de Bergsche magistraat denkend dat nu de instructie zou ter sprake komen, had met spoed een paar heren naar Den Haag gezonden.
Terwijl deze heren met bevriende leden van de Raad van State confereerden, had Morgan in alle stilte Den Haag weer verlaten. In Dordrecht was hij aan land gegaan, zijn adjudant Knollys lag met een schip met Engelsche soldaten op stroom voor de stad.
Tegen het sluitingsuur van de poorten waren Morgan en Knollys de stad ingegaan nadat zij even een praatje hadden gemaakt met Morgans neef, die op wacht was aan de Vuilpoort.

Op een afgesproken plaats waren daarop de twee meisjes Anna en Odilia de Merode met een dienstbode verschenen.
Zij hadden aan hun moeder gezegd dat zij de avond zouden doorbrengen bij een bevriende familie in de stad.
In het duister haastten zij zich naar de Vuilpoort, kapitein Morgan opende voor hen deze poort, buiten lagen twee roeiers in een schuit te wachten en enkele oogenblikken later waren zij aan boord van het schip geklommen, dat met aflopend tij in de richting van de rietdijk was weggevaren.
Toen de kinderen dien avond niet thuis kwamen, liet de moeder een onderzoek instellen, zij vernam van de schout Muys van Holy al gauw dat er een heel complot was gesmeed om de schaking te laten gelukken.

Vuilpoort te Dordrecht

Morgan nam in Dordrecht altijd zijn intrek bij Mels Jans Croonenburg die loods was op de Hollandsche en Zeeuwsche stromen en tevens de herberg de Zalm hield. Zijn zoon Pieter was getrouwd en woonde in Bergen op Zoom. Hij was een vriend van Ewout Jans de schippersknecht die vrijde met de dienstbode van de Mérode en die steeds de brieven van Morgan en Knollys bezorgde. Ewout Jans had dank zij deze connecties in het huis van de Mérode de bagage van de meisjes gehaald en gebracht op de Fortuijne, waar Knollys het bevel voerde.
In Bergen op Zoom aangekomen, hadden de meisjes hun intrek genomen bij de jongen Croonenburg.
Morgan had aan Baselius junior wijsgemaakt dat hij eigenlijk in Dordrecht al ondertrouwd was en dat hij zo spoedig mogelijk wilde trouwen met Anna de Mérode, terwijl Knollys in het huwelijk zou treden met de zeventienjarige Odilia. Baselius had op goed vertrouwen en in overleg met de kerkeraad de eerste huwelijksgeboden afgekondigd.

Mevrouw de Mérode, reeds eerder vermeld om haar fellen uitval tegen Bombergen, was buiten zichzelf van woede toen zij het bedrog bemerkte, haar man bevond zich op dat oogenblik in Brabant en zij besloot zelf handelend op te treden. de volgende morgen zond zij haar secretaris naar Den Haag, om zowel bij de Raad van State als bij de Staten Generaal te protesteeren.
Ook de Dordtsche vroedschap kwam in het geweer en de schout bracht een omstandig rapport uit, waarin hij er de aandacht op vestigde dat het geen gewelddadige ontvoering was geweest, zoals Mevrouw de Mérode had gezegd. De meisjes waren integendeel volgens de verklaring van de twee roeiers "*vrijmoedich ende sonder*

eenich misbaer" aan boord gegaan en door de heren met alle courtoisie [19]) behandeld.
Op Zaterdagmiddag verscheen de secretaris van mevrouw de Mérode in de Raad van State, hij deelde aan de verschrikte heren mede dat de dochters waren "*wechgevoert, nademael die te houwen bij haer waren geweijgert* .... " hij eiste, dat men de hand op de meisjes zou leggen en de schuldigen zeer streng zou straffen.
De heren zetten een ernstig gezicht en besloten de ouden Leoninus de beroemden vredestichter naar de Staten Generaal te zenden om de zaak te bespreken.
De secretaris van de Mérode was onderwijl naar de vergadering van de Staten gegaan en werd ongeveer tegelijk met Leoninus binnengelaten.
De Staten besloten Arnsma en Menin de pensionaris van Dordrecht naar Bergen op Zoom te zenden om de meisjes terug te halen, terwijl men aan Willugby zou verzoeken, Morgan te straffen.
Allereerst lieten zij Willugby roepen die toevallig in de stad was.
Met veel leedvermaak en goed gehuichelde ernst hoorde Willugby het relaas aan. hij antwoordde met leedwezen te hebben vernomen dat een landgenoot zulk een snoode daad had uitgehaald. Hij bracht de heren echter in herinnering dat niet hij maar zij kolonel Morgan tot gouverneur van Bergen op Zoom hadden benoemd, dat Morgan dus niet onder zijn bevelen stond en dat het hem speet, de heren in deze dus niet van dienst te kunnen zijn.
Menin had geen zin, zich in het Bergsche avontuur te begeven, hij verschool zich achter het argument geen tijd te hebben, hij moest naar de Statenvergadering. Arnsma, die hem op doorreis naar Bergen op

---

[19] hoffelijkheid

Zoom in Dordrecht had opgezocht, had geen zin alleen zijn opdracht uit te voeren en ging naar Den Haag terug.

Daar was intusschen de predikant Baselius aangekomen die aan de heren van de Raad van State eens precies zou uitleggen wat er was gebeurd. Mevrouw de Mérode had haar dochter willen uithuwelijken aan de heer van Montfort, een papist die bovendien in dienst van de vijand was.
Om die snoode daad beter voor te bereiden, had zij haar dochter willen zenden naar den Bosch waar zij zou logeeren bij mevrouw de Buy van Verlaeren en waar de geestelijkheid dit huwelijk verder in orde zou hebben gebracht.
In haar angst had Anna de Mérode zich gewend tot Thomas Morgan en deze was op haar verzoek gekomen om haar ter zijde te staan.
Morgan was overtuigd van zijn goed recht, hij had ook aan de Dordtsche magistraat geschreven overtuigd te zijn, dat men hem het gebeurde niet kwalijk zou nemen. Voor God en de menschheid achtte hij zich aan het meisje verbonden. hij was eveneens overtuigd dat God die over alle huwelijken disponeerde, hem tot haar echtgenoot had verkozen.
De heren van de Raad hadden hem zwijgend aangehoord omdat men altijd beleefd luisterde naar de woorden van een predikant maar toen hij eindigde met het uitspreken van het vertrouwen dat men de daden van hem en van de kerkeraad zou goedkeuren, had men hem uitgelegd, met leedwezen zijn verhaal te hebben gehoord .... “*soo ten respecte van d’interest die de ghemeene saecke daerdeur soude mogen lijden als van de eere ende authoriteijt vanden lande midtsgaders die reputatie van de ouders sijnde van grooter qualiteijt ende vande personen die tstuck hadden gedaen*."

Zij eischten dat er niet verder zou worden gegaan met de huwelijksgeboden en droegen hem op daaraan goed de hand te houden.

Arnsma kwam onderwijl terug met het bericht dat Menin verhinderd was en de tocht naar Bergen op Zoom dus niet had plaats gehad. Hij had in Dordrecht met mevrouw de Mérode gesproken en deze dame was niet op haar mondje gevallen, zij achtte het gebeurde “ .... *een zaecke van quaeden exemple ende consequentie* .... ", zij eischte teruggaaf van haar dochters en bestraffing van de schuldigen. De Raad van State en de Staten Generaal besloten dat een gemengde commissie naar Bergen op Zoom zou worden gezonden.
Hoewel na een paar dagen elke straatjongen in Bergen op Zoom wist wat er aan de hand was, achtten de heren het toch noodig, hun zending geheim te houden. Menin moest mee, hij kon zich niet meer verschuilen achter het argument van de Statenvergadering daar deze was uitgesteld, ook de secretaris Huijgens zou met Arnsma meegaan. Ter wille van de geheimhouding vertoonden de heren zich niet op het stadhuis, zij namen hun intrek in de Helm, waar zij achtereenvolgens enige heren van de magistraat, van de kerkeraad, de meisjes de Mérode en ten slotte Morgan bij zich ontboden.
De magistraat beloofde dadelijk haar medewerking, de kerkeraad wilde zich geen partij stellen en drukte slechts de hoop uit dat de meisjes zouden willen teruggaan. Toen kwamen de meisjes aan de beurt, zij legden de heren nog eens duidelijk uit, in het geheel niet te zijn ontvoerd, zij hadden alles zelf gewild en Morgan had haar geholpen omdat zij in gevaar verkeerden.
Morgan, ter verantwoording geroepen, kreeg opdracht de meisjes dadelijk terug te zenden maar hij zei dat zij zich niet lieten zenden. Hij

wilde niets doen tegen haar beider wil, het speet hem daar hij overigens zich gaarne naar de wil van de heren schikte, gewend als hij was, zich stipt naar de bevelen van de Staten te gedragen.
De commissie keerde dus met ledige handen terug en met gespannen verwachting keek iedereen in Bergen op Zoom uit, hoe dit zou aflopen. De magistraat zat ermee in, men bleef graag goede vrienden met de gouverneur, in zijn hart vond ieder het uitstekend dat deze freules waren ontsnapt aan een gedwongen huwelijk met vijanden des lands. Aan de anderen kant had men in het afgelopen beleg echter zoveel te danken aan de steun van de gedeputeerden en zeker niet het minst aan de medewerking van de Dordtsche magistraat dat men besloot een middenweg te bewandelen en de rekening betaalde die de heren in de Helm hadden achtergelaten.
Kon men de wil van het college niet uitvoeren, dan verplichtte men in ieder geval met dit nobele gebaar de leden van de commissie persoonlijk aan zich, wat wel de meest practische wijze van doen was.

Morgan had genoeg van het gezeur, hij hakte de knoop door en liet zich trouwen door de Engelschen predikant die tot zijn troepen behoorde. Op 31 Januari werd het huwelijk in alle stilte voltrokken. waarop het jonge paar zich vestigde in het Markiezenhof. Op denzelfden dag trouwden. ook Thomas Knollys en Odilia de Mérode.
Fel was de vijandschap van de moeder die ook na het huwelijk op bestraffing bleef aandringen en die haar dochter dezen daad nooit vergaf.

De Staten legden zich echter bij de loop der feiten neer, velen vonden particulier de oplossing zeer goed, al moesten zij ook als college een boos gezicht blijven zetten.

Dat zij het particulier niet zo erg vonden, blijkt uit de verdere correspondentie van Morgan en Huijgens en uit een brief van Floris van Pallandt, Graaf van Culemborg die de oom van de beide geschaakte meisjes was.

Toen in 1591 Morgan een zoon had gekregen, schreef Floris hem:

"*Monsieur, je suys esté singulièrement content et résiouy d'entrendre par le porteur de ceste l'heureuse accouchement de madame ma niepce votre compaigne d'ung jeusne filsz, et qu'iceluy avec madame sa dicte mère se portent raisonnablement bien. Quant à ce qu'il vous a pleu d'envoyer le susmentionné porteur en toute dilligence pour m'avertir l'estat du duc de Parme et son armée affin qu'on serait bien sur sa garde, contre les attrapes vous en remercie bien affectionnement. Estant pour le présent suyvant votre bon conseil et advis journellement empesché à mettre le meilleur ordre pour la garde de ceste maison et ville qu'aulcunement faire se pourra. Et comme mon nepveu le comte de Schauwenburg parte présentement pour se trouver auprès de vous Monsieur à Bergues ne feray ceste plus longue, d'aultant qu entendrez par le mesme les nouvelles de ce quartier avecq l'estat et disposition de nous aultres à Culemborg qu'à Ysselmonde, attendant aussy à son retour ulterieures de vos nouvelles et des vostres, cependant me recommande le plus affectueusement en vostre bonne grace et de madame vostre compaigne ma bienaimable niepce avecq offres de mon service et fidèle amitié. Monsieur, je supplie Dieu de vous donner avecq les vostres bonne santé, longue vie et salutaire.*

De Culembourg le 12e Juing 1591 stilo veteri.

Votre très affectionné amy et allié

Floris Comte de Culemborg.

Ontusschen zaten de heren van de Raad van State nog met de afrekening van van Eijck waaraan geen touw was vast te knoopen, terwijl van Eijck zich nog steeds om niets bekommerde. Hij had alle manualen, blaffaerden en andere stukken die Goswinus in de loop der jaren had volgeschreven aan de commisie overgedragen, zij moesten dit alles nu maar tot een goed einde brengen het liet hem koud of zij daarin slaagden, als zij hem maar zijn vrijheid teruggaven.
Hij was bereid zich verder naar de wenschen van de Raad te schikken, hij zou ten eerste cauti juratoir [20]) geven de stad niet te zullen verlaten, hij zou ook een geldelijke borgtocht verschaffen, daar werkten zijn zwagers Paul en Marcelis al aan, de heren moesten het bedrag maar noemen.
De Raad van State kwam zo onder de invloed van zijn woorden dat de invrijheidstelling hem werd beloofd.
Maar de Staten Generaal dachten er anders over, zij hadden zich al jarenlang geërgerd aan de slordigheid van van Eijck, zij wilden hem niet laten gaan zonder behoorlijke afrekening.
Als hij niet in staat was zijn rekening in de herberg te betalen, dan zouden zij wel voor een ander logies zorgen, het was voor de tweede maal dat zij die bedreiging uitten.
De Raad van State was op zijn teenen getrapt, de Staten moesten niet eerst de afdoening aan de Raad overlaten en een paar dagen later bezwaren maken. Openlijk verweet men de Staten, dat de zaak eerst in handen van de Raad was gegeven en men daarna "zijn gevoelens wilde dirigeeren."

---

[20] Erewoord of borgtocht

Na een tijdje kwam van Eijck voor de dag met zijn borgtochten, verstrekt door Paul, Marcelis en door Pruissen de herbergier uit Gorkum.
Toen ook de waard van de herberg in Den Haag verklaarde dat van Eijck zijn rekening had betaald, werd hij vrijgelaten.
Hij verzocht daarop al zijn papieren terug om zijn verantwoording te kunnen opmaken. De schrik sloeg de heren om het hart, zij hadden met veel moeite de stukken bijeengebracht en dachten er niet aan, die uit handen te geven.
Hij kon alleen inzage krijgen van de papieren die over 1581 liepen, als hij dat jaar had afgewerkt zou men hem de stukken van 1582 geven; van Eijck vond het kinderachtig, de papieren waren zijn eigendom, hij wilde ze terug hebben. maar nu werd ook de Raad van State kregel, het moest uit zijn, hij kon alleen de particuliere brieven terugkrijgen die tusschen de verantwoordingsstukken zwierven.
Er werd hem gevraagd, of nu alle inkomsten en uitgaven waren geboekt maar hij stelde de heren teleur, sedert het heengaan van Leicester had hij *f* 6000 uit eigen middelen voorgeschoten, en verder had hij nog *f* 2000 te goed die hij niet had kunnen innen, omdat er na de val van Antwerpen zo weinig meer was binnengekomen.

Na drie maanden snuffelen in de chaos van onvolledige stukken kwamen de controleurs tot de overtuiging dat van Eijck een eerlijk man was maar dat men hem nooit voor die functie had mogen aanwijzen, gezien zijn volledig gemis van administratieve talenten. Hij werd ontslagen als Ontvanger Generaal van de contributiën, welke functie men te gelijk ophief, terwijl men hem schorste in zijn betrekking van

ontvanger van de contributiën in het kwartier van den Bosch . Deze functie werd dadelijk opgedragen aan zijn klerk Jan Goswinus.
Alle afspraken, die van Eijck had gemaakt, werden herroepen, behalve de betaling van de ruitervanen van Paul en Marcelis Bacx en de betaling van de fourage voor hun paarden.
Het speet Paul dat alles zo was gelopen, voor zichzelf kon hij tevreden zijn dat de betaling van zijn vaan op de ouden voet bleef geregeld, hij moest toegeven dat het hoog tijd was geweest dat de Raad had ingegrepen, ook hierin erkende hij de regelende hand van Maurits.

Salsburg, de Engelsche kapitein met de slechte reputatie wendde zich begin Februari tot de magistraat. Hij legde uit dat hij de stedelijke belangen steeds zeer goed had gediend, hij stond echter leelijk in de schuld bij Lucas de Gheet, namelijk voor 218 potten Rijnschen en Spaansche wijn en 46 potten Fransen wijn; hij zou het erg op prijs stellen als de stad dien drank wilde betalen.
De heren van de magistraat wisten dat hij op het punt stond naar Engeland te worden teruggezonden en daar zij alleen maar betaalden, als zij daarvan in de toekomst profijt voorzagen, weigerden zij en lieten hem weten dat er geen geld in kas was.
Een tweede moeilijkheid was de toelage voor de gouverneur, de vriendschap met hem was in de laatste maanden sterk bekoeld. Men wilde hem echter toch te vriend houden en besloot hem *f* 50 per maand te geven, maar dan kreeg hij verder geen kaarsen of brandhout meer.

8 Februari 1589 was voor Paul Bacx een feestdag want Baselius doopte zijn eerste kind, zijn dochter Margaretha. Het speet Paul dat het geen zoon was en ook was het heel jammer dat er nog

steeds geen verbetering mogelijk was in de verhouding tusschen hem en zijn ouders.
Hoe graag zou hij nu zijn ouders bij zich hebben gezien, maar de kloof tusschen katholiek en protestant was te groot. In spijt van alle ervaringen was de vader een trouw aanhanger van Spanje gebleven en nimmer zou zijn moeder aanwezig willen zijn bij de protestantsche doop van het kind.

Kapitein Salsburg ging de stad verlaten en met hem zouden nog 5 Engelsche vendels worden overgeplaatst. In haast vroeg de stad toezending van Hollandsche of Zeeuwsche vendels om het garnizoen op sterkte te brengen, want er kwamen verontrustende berichten uit het zuiden evenals uit het oproerige Geertruidenberg waar John Winckfield nog altijd het bevel voerde.
Waarom werden de troepen niet te velde gestuurd? Paul was het volkomen eens met Graaf Willem Lodewijk en met Hohenlohe die te vergeefs de regering trachtten te overtuigen dat er nu moest worden toegeslagen.
De Armada was gevlucht, Spanje had ter zee een klap gekregen, die het in jaren niet te boven zou komen en Philips verspilde zijn laatste gelden aan een oorlog tegen Frankrijk die hem niet het minste nut opleverde. Bovendien was er onenigheid tusschen Parma en de Spaansche Raden, waardoor hij niet langer het geld kreeg benoodigd voor de oorlogvoering, ook zijn troepen muitten.

De Bergverkoopers

De mannen in Geertruidenberg eischten zes maanden achterstallige soldij, feitelijk was die eis niet onredelijk maar er was .geen geld meer in kas en de Staten chicaneerden, zij

beweerden tot betalen bereid te zijn, mits de mannen eerst opgaven, hoeveel ze zelf reeds hadden geïnd met hun brandschattingen op het Brabantse land. Als enig antwoord werd vernomen dat het garnizoen openlijk had verklaard, liever onder de vijand dan onder de Staten te dienen. Maurits ten einde raad besloot de stad te belegeren, in het geheim werden troepen bijeengebracht en Winckfield kreeg opdracht met zijn ruiters naar Bergen Op Zoom te gaan daar die stad door de vijand werd bedreigd.
Hij weigerde openlijk te gehoorzamen, hij stond niet onder de bevelen van Maurits, maar was in dienst van Willugby, zijn troepen wilden niet marcheeren. zolang zij niet volledig waren afbetaald en verder wilde hij niet van de andere troepen van het garnizoen worden gescheiden daar hij van het aanstaande beleg had vernomen.
Vier dagen later lag Maurits voor Geertruidenberg en opende het vuur uit 17 vuurmonden. Hij wilde bresschieten en stormen, maar het ging hem aan het hart deze stad die feitelijk het particuliere bezit van de Oranjes was, zoveel schade toe te brengen. Hij liet zich dus verleiden tot onderhandelingen. Dit was onverstandig, de muiters rekten de onderhandelingen zonder iets toe te geven, er volgden vier dagen van stromenden regen die elke beschieting onmogelijk maakten.
Willugby toonde zich verontwaardigd dat men geheel buiten hem om die maat regel had genomen. In een boozen brief aan Maurits nam hij het voor de muiters op. Intusschen onderschepte Maurits brieven waaruit bleek dat het garnizoen onderhandelde met de vijand.
Toen Parma daarop naar Geertruidenberg marcheerde, was Maurits verplicht inderhaast het beleg op te breken. Hoe moeilijk viel het de jongen veldheer het onderspit te moeten delven tegenover een troepje verraders.

Parma verscheen voor de stad, betaalde onmiddellijk 15 maanden soldij, de Engelschen openden hem de poorten, deze belangrijke stad op Hollands frontieren was in Spaansche handen. Holland nam dadelijk tegenmaatregelen, van alle zijden werden oorlogsschepen samengetrokken, de rivierdijken werden met schansen bezet.
De Staten vaardigden een plakkaat uit waarin de "Bergverkoopers" tot meineedige schelmen en verraders werden verklaard. Van hoog tot laag werden allen in het plakkaat met name genoemd. Bovenaan stond de naam van ritmeester John Winckfield, op elk hoofd werd een premie gesteld, voor de officieren *f* 100, voor de manschappen *f* 50 en al hun bezittingen werden verbeurd verklaard. Indien de mannen werden gegrepen, zouden zij onverwijld worden opgehangen. Kort daarop werd het plakkaat nog verscherpt, indien manschappen van de vijand op patrouille werden gegrepen samen met Bergverkoopers, zouden allen hetzelfde lot ondergaan.
Het was geen wonder dat deze gebeurtenissen in Bergen op Zoom de verhouding tusschen Nederlanders en Engelschen slechter maakten. Het begon met Morgan die ontevreden was omdat men voor *f* 50 per maand zijn vermeende rechten op brandstof had afgekocht, hij inde het bedrag en liet bovendien door zijn soldaten de karren met brandhout aanhouden die de poort binnenreden, een deel werd afgeladen waarmee hij zijn kelders vulde.
De handelaren in brandstoffen waren daarvan de dupe, zij stelden om erger te voorkomen enkele wagens ter beschikking van Morgan, hij mocht dan buiten de stad kappen wat hij wilde en het op eigen risico binnenbrengen.

Te midden van alle boosheid vergat Willugby zijn kleine particuliere belangen niet, hij liet informeren waar de gouden medaille bleef die men hem had beloofd tot dank voor zijn steun gedurende het beleg. De magistraat besloot hem iets anders te geven, een verguld zilveren beker met het stadswapen in kleuren en een mooie spreuk in het Latijn. Hoe ingewikkelder het was, hoe langer het zou duren en hoe meer men de zaak op de lange baan kon schuiven.

De strooptochten der Bacxen

Het was alsof de toestand geleidelijk ophelderde. Burgemeester Manteau liet aan Paul Bacx de instructie zien die aan Morgan was verstrekt, het stuk liet aan duidelijkheid niets te wenschen over, alle afpersingen werden de gouverneur verboden, ongeacht of ze gebeurden door hemzelf of door zijn troepen. Het deed goed te zien dat Maurits zulke strenge orders gaf maar dan moest hij ook beschikken over de sterke hand om die orders kracht bij te zetten en daaraan ontbrak nog veel.
In Utrecht was het proces tegen Prouninck van Deventer afgelopen, hij werd ten eeuwigen dage uit de provincie verbannen. Hij nam zich voor wraak te nemen en ging naar Engeland. Zijn beschermer was echter dood, ieder liet hem in de steek en na een paar maanden was hij terug. In den Briel zette hij weer voet aan land, zijn spel was verloren, hij was dankbaar dat Floris van Palland voor hem en zijn zoons een plaatsje inruimde in het groote kasteel te Culemborg.

Het jaar 1589 leverde geen groote veldtochten op, maar de mannen van Bacx hadden de handen vol met kleine ondernemingen.

Toen Parma het beleg voor Bergen op Zoom had opgebroken, begreep hij dat het oude spel van de Bacxen spoedig weer zou beginnen en daar zou hij een eind aan maken. Hij legde in Calmpthout een paar ruitervanen en wat voetvolk maar nu begon het oude spe] juist weer, de Bacxen kenden het terrein daar op hun duimpje. Het gevolg was dat zij het de Calmpthoutschen vijanden zo lastig maakten, dat deze zich zwaar verschansten en zich niet meer buiten hun dorp vertoonden waardoor het platteland van Brabant weer open lag voor Paul en Marcelis en zij als van ouds de belastingen konden binnenhalen. Bovendien overvielen zij telkens de transporten levensmiddelen die voor Calmpthout waren bestemd, van alle zijden kwamen de klachten weer bij Parma binnen. Zijn oog viel daarop op Corradin, de Italiaan die met zijn ruiters in Halle had gelegen en daar indertijd zulk goed werk had gedaan.
Zijn spionnage was onovertroffen geweest en steeds wist hij wat de plannen waren van het Brusselsche garnizoen.
Parma nam de mannen uit Calmpthout weg en legde Corradin in Wouw.
De Bacxen juichten, nu werden de Italianen een welkome prooi. Wouw lag onder de rook van Bergen op Zoom, hier kende zelfs de jongste ruiter de sluipwegen en uitkijkposten.
Voor spionnage behoefde Bacx niet bang te zijn, zijn mannen waren geen samengeraapte buitenlanders, zij vormden als het ware een groot gezin. Van hoog tot laag hadden zij een onbeperkt vertrouwen in elkander, zij waren gehard en geschoold in een jarenlange praktijk van de oorlog, zij waren bereden als de beste Italianen en hun wapens deden niet onder voor die der Spaansche keurbenden. De plannen werden steeds goed overdacht en dan bliksemsnel uitgevoerd.
Corradin die de streek niet kende, wilde allereerst de verbinding met

Antwerpen verkennen, maar hij trof het slecht, reeds bij zijn eersten tocht stuitte hij hij Calmpthout op 50 ruiters van Marcelis die daar onder hun kornet een strooptocht hielden.
De Bergenaren waren in de minderheid maar Corradin ontweek de strijd totdat men hem van zijn weg afsneed: "*sij wierden met sulcken resolutie gheattacqueert dat die van Bergen d'overhant cregen ende de compagnie van Corradin in disordre brachten, krijgende seer veel ghevangene ende peerden. Die van Wouwe waren een fray gewapent volck, in de banderolle van hare Iancien hebbende een dootshooft met dit devys: Non te temo manco io fugo* [21])."
Corradin begreep spoedig dat in Wouw het graf van zijn roem lag, hij vroeg overplaatsing, Wouw werd weder ontruimd en ten einde raad legde Parma eenige vendels voetvolk onder la Biche in Roosendaal.
De troep van Bacx stak wel zeer gunstig af tegenover de Engelsche vendels die reeds in het begin van het jaar alle monstering hadden geweigerd. Door desertie waren hun gelederen zo gedund dat de kapiteins hun mannen niet op de revue durfde vertoonen en dus botweg alle controle weigerden. Wel inden zij echter de betaling voor de volledige sterkte, ten minste voor zover die werd uitbetaald.
De raadsheer Bodley zou naar Bergen op Zoom worden gezonden om als tusschenpersoon op te treden, maar deze Engelschman excuseerde zich wegens ziekte.
Aan Bodley had men niet veel, hij verstond geen Nederlands en alles wat in de Raad van State werd besproken moest door de secretaris Gilpin in het Frans worden vertaald daar niemand het Engelsch machtig was.

---

[21] Ik ben niet bang voor je, ik vlucht niet.

De Raad van State wees nu de monstercommissaris Parasijs aan die zich blijvend in Bergen op Zoom moest vestigen. Parasijs had er weinig zin in, ook hij werd slecht betaald en hij verzocht hem ten minste een deel van zijn achterstand uit te betalen om zijn verhuizing te kunnen bekostigen.

Na het ontslag van van Eijck volgde de betaling van de vanen van Paul en Marcelis Bacx niet meer zo vlot als vroeger en Paul geraakte particulier in de schuld. Toen daarop de Staten hem gelastten zijn rekening bij de koopman Hendrik van Surck af te doen, legde Paul de heren uit dat zij eerst moesten beginnen met hem te betalen.
De Raad van State gevoelde het onrecht en schreef een brief aan de Staten van Holland: " .... *in faveur van de capiteijnen Paul ende Marcelis Bacx, die int aensiene van haere goede ende getrouwe diensten ende dat sij misdyen de viant soo naer omme Berge lijet, sijlieden weijnigh ofte nyet connen crijghen van de contributie van Brabant waerop sij geassigneert zijn* .... "
De Staten verzochten aan Holland de betaling van deze mannen over te nemen daar het een eerste eisch was, deze verkenners die men zo noodig had, naar behoren te behandelen.
De taak van de mannen was inderdaad niet eenvoudig. Zij gaven menig staaltje van groote durf zoals in April, toen Paul en Marcelis een strooptocht maakten tot in de buurten van Luik, waarbij zij een overrompeling van Borchloon in de zin hadden die echter mislukte. Op de terugtocht besloten zij Thienen te veroveren waar een overmacht van zes Spaansche vendels lag.
De stad lag een beetje achteraf en de bezetting gevoelde zich volkomen veilig, het viel de Bacxen dan ook niet moeilijk de poort te forceeren en tot aan de markt door te dringen.

De Spanjaarden, vermeenend tegenover een groote overmacht te staan, vluchtten de andere poort uit. De Bacxen maakten zich meester van drie vaandels en zij namen zoveel buit mede als hun paarden konden dragen.
De terugtocht was minstens even gevaarlijk als de onderneming zelf want de Spanjaarden herstelden zich, ruim 400 voetknechten, door ruiterij gesteund, trachtten Bacx in te sluiten maar hij sloeg zich erdoor heen en bereikte veilig met zijn buit het garnizoen.
Bij het waardeeren van die stoute stukjes moet niet worden vergeten dat de Zuidelijke Nederlanden geheel in handen van Spanje waren, dat Antwerpen, Lier, Herenthals, Diest, Mechelen, Leuven, Vilvoorden en Brussel met groote garnizoenen waren belegd en dat de vijand met het kleine troepje moest worden getrotseerd.
Toen Paul uit Thienen terug was, schreef hij aan de Raad van State en voegde eraan toe: "*Wij dencken wel dat U.E. bedroeft sijn om het verlies van Geertruijdenberghe, maer als U.E. gelieve te bedencken, dat het maer een speloncke was geworden van dieven en moordenaers, die toch ten eijnden niet beter en conden doen als sij alle de discipline militaire souden hebben bedorven gehadt, soe en behoeven U.E. het verlies van alsulcken eerloose schelmen niet te beclagen* .... "
Hij verzekerde de Raad, dat zijn mannen meer waren gebeten op de Bergverkoopers dan op de eigenlijke vijanden.
Een aardig staaltje van gemoedelijken omgang van de mannen uit die dagen is bewaard gebleven.
Terwijl Paul de brief schreef aan den Raad van State, was zijn kwartiermeester met enkele mannen op pad om de schuiten te verbranden waarmede de vijand dikwijls levensmiddelen naar Antwerpen bracht.

De kwartiermeester had zijn trompetter Antonie vooruitgezonden. Nabij Calmpthout werd Antonie staande gehouden door een troepje mannen die hij van vroeger kende, het waren kapitein William Thomasz, Hendrik van Elsloon en Spilleken, allen Bergverkoopers. Zij vroegen hem waarheen hij ging, waarop Antonie zei: „Naar huis maar dat kunt gij niet meer zeggen, Spilleken, gij hebt meer verspild dan gij in uw heele leven nog weer zult kunnen winnen, gij hebt uw ziel aan de duivel verkocht."
Toen had de magere Spilleken geantwoord: „Ach broerken, het doet ons genoeg leed maar wij hebben het niet kunnen tegenhouden."
Toen had Antonie gerepliceerd: „Neen Spilleken, wij zijn geen broerkens meer, mijn hals is mij te lief om broerkenswerk met je te doen."
Antonie was verder gegaan en doorgedrongen tot Herenthals, waar hij vernam dat de Bergverkoopers daar in garnizoen zouden komen, terwijl hun ruiterij in Antwerpen zou worden gelegd, maar de gouverneur van Herenthals had overplaatsing gevraagd, hij wilde niet met die bende verraders in één garnizoen liggen.
Steeds waren de verkenners van Bacx op het pad om gegevens te verzamelen en het is te begrijpen dat Paul geleidelijk voor de Raad van State het hoofd van de inlichtingendienst werd en ook de magistraat van Bergen op Zoom hem begon te beschouwen als de belangrijkste en betrouwbaarste man, van wien het behoud van de vesting in geval van gevaar zou afhangen.

De ongenade van Thomas Morgan

Het was alsof Morgan alles deed om zowel de landsregering als het stadsbestuur tegen zich in te nemen.
De Staten hadden hem Thomas Lonel als sergeant majoor

gezonden, het was voor de tweede maal dat deze man die functie in Bergen op Zoom zou krijgen. Morgan had de brutaliteit zijn commandanten bijeen te roepen en te bespreken of men Lonel al of niet in zijn functie zou erkennen. De functie was inderdaad belangrijk, hij had het algemeene toezicht op alle garnizoenszaken zoals het openen en sluiten van de poorten, de uitgifte van het wachtwoord, de controle van de wachten en de uitgezette posten. Bij hem moesten ook alle klachten inkomen over ongeregeldheden op de wachten en onrechtmatig optreden van militairen tegenover burgers.
De heren besloten Lonel niet als zodanig te accepteeren.
Op 10 Mei kregen de Staten een vertrouwelijke mededeeling van Bacx, hij meldde dat een der Bergverkoopers, kapitein Honincx met zijn vrouw in Bergen op Zoom was aangekomen en dat de vrouw van John Winckfield daar ook was verschenen. Honincx had het zelfs gedurfd, op de kerkdeur een manifest aan te plakken, waarin hij verklaarde dat het geheele plakkaat van de Staten gelogen was; als er iemand was die dit niet verstond, moest hij maar bij hem komen, dan zou hij hem wel inlichten.
De Staten schreven dadelijk aan Morgan, dat hij zeer goed wist hoe onloochenbaar het verraad van Geertruidenberg was, zij gelastten hem Honincx te grijpen en naar Den Haag te laten brengen, ook de drossaard kreeg bevel, beslag te leggen op de goederen van Honincx.

Parasijs lichtte de Staten eveneens in, hij meldde dat de bagage van Winckfield was aangekomen, ook klaagde hij over het slappe optreden van Morgan: als de Staten niet ingrepen zou Bergen op Zoom binnenkort een tweede Geertruidenberg worden.
Toen de Raad van State een paar dagen later vergaderde, kwam het vertrouwelijke bericht binnen dat Winckfield in Bergen op Zoom was aangekomen en dat hij daar vrij rondliep.

Wie zou men daarheen sturen?
Bodley verschuilde zich altijd achter zijn ongesteldheid, hij had geen zin zich in het wespennest te wagen, gelukkig waren er thans mannen als de Bacxen, van een onkreukbare trouw en aan wier speurzin niets ontsnapte. Ze kregen bericht dat zij hun vanen mochten uitbreiden, respectievelijk tot 90 en 80 ruiters.
De Staten besloten aan het gezantschap dat naar Engeland zou gaan, op te dragen over Bergen op Zoom te reizen en de toestand op te nemen, zo noodig zou men daar Hohenlohe met een paar Zeeuwsche vendels kunnen heenzenden.
Parasijs die voor geen klein geruchtje vervaard was, had van de Engelsche kapiteins geëischt dat zij met hun troepen op de monstering zouden komen. Zij waren ten slotte verschenen maar hadden van hun zijde geëischt dat hij alle mannen. voorkomend op hun monsterrol, die niet aanwezig waren toch als "present" zou boeken. Parasijs had hierover rapport uitgebracht aan de Staten.

Salsburg, de man die reeds lang erop rekende uit Bergen op Zoom te worden verwijderd, was naar Middelburg gegaan, de grond werd hem in Bergen op Zoom te warm onder de voeten.
De Staten van Zeeland vroegen, hoe men tegenover hem moest handelen. waarop zij bericht kregen, hem naar Engeland te laten vertrekken.
De gezanten namen naar Elisabeth het verzoek mede, Salsburg nooit meer naar de Nederlanden te zenden, het was aan ieder bekend dat hij onder de vijand had gediend en dat hij reeds zijn vrouw naar het vijandelijke gebied had vooruitgezonden.
De gezanten zouden Elisabeth ook inlichten over de toestand in Bergen op Zoom, zij zouden haar uitleggen dat Morgan, die daar indertijd op

haar voordracht was geplaatst, de oorzaak was van alle désordre en geschillen, zij moesten haar verzoeken, met spoed iemand "van qualiteit" te zenden om aan het plotseling opgekomen gevaar het hoofd te bieden.

Men schreef ook aan Morgan dat spoedig Bodley en de gedeputeerden in Bergen op Zoom zouden komen en men gaf hem streng bevel met zijn handen van het magazijn af te blijven; als hij er weer voorraden uithaalde, zou het van zijn tractement worden gekort. Verder moest hij zorgen dat volgens het contract steeds 2000 man voetvolk en 200 Engelsche ruiters in Bergen op Zoom aanwezig waren, niet op papier maar getelde koppen. In deze vendels mochten alleen Engelschen dienst doen, men hoopte daarmede te verhinderen dat hij bij de monstering zijn troepen met allerhande elementen tijdelijk aanvulde.
Intusschen werd de zuidgrens van Holland steeds meer door Parma bedreigd en Marcelis kreeg opdracht zich met zijn vaan te begeven naar Lienden in de Betuwe, ook de vanen van Willugby en van Hussel, de gouverneur van Vlissingen kregen bevel naar Lienden te marcheeren.
Het was een verstandige maatregel, de twee Engelsche vanen van wier betrouwbaarheid men niet volkomen zeker was uit de vesting weg te zenden.

Voordat Marcelis afmarcheerde kreeg hij nog een andere spoedopdracht. Parma had namelijk de hulp ingeroepen van de Brabantse boerenbevolking, deze moest zich wapenen en stelling nemen tegen de strooptochten van de Bakxen. Het rechtstreeksche gevolg daarvan was geweest dat de belastingen niet

meer binnenkwamen en de Raad van State gaf aan Marcelis opdracht de contributie met lontrecht te innen.
Marcelis rukte met zijn vaan op naar Wommelghem, waar hij vreeselijk huishield onder de boerenbevolking die de wapens droeg en dus als vijand werd beschouwd. Veel huislieden werden omgebracht; toen een aantal op de toren vluchtte en van daaruit het vuur op zijn troep opende, stak hij het oude bouwwerk in brand. Bij Boerbeek werd een schans veroverd die door de boeren was opgericht, ook hier schoten de verdedigers er het leven bij in.
Paul berichtte het resultaat van Marcelis tocht aan de Raad van State, hij voegde erbij te hopen *„…..dat tselve sal strecken grootelicx tot vermeerderingh van de contributie soo dese die principaelste sijn ende altijd hebben geweijgert ende d'andere daertoe geindiceert* .... "
Op 19 Juni vergaderde de Raad van State, voor haar zou verschijnen de pensionaris van Zeeland en daar hij zeer belangrijke mededeelingen zou doen, waren de landsadvocaat en enkele gedeputeerden van de Staten mede verschenen. Roels, de pensionaris vertelde dat er ook in Vlissingen verraad schuilde. Adriaan V asseur de secretaris van Russel stond ongunstig bekend, het vorige jaar had de kerkeraad hem reeds onderhouden over zijn omgang met de malcontenten.
Op aanwijzing van de predikanten was hij nauwkeurig in het oog gehouden en toen Russel afwezig was, had men Vasseur gegrepen en beslag gelegd op zijn papieren. Ook was de vervanger van Russel, Bourglas verzocht verdere papieren van Vasseur te verzamelen.
Men wist niet in hoeverre Bourglas of wellicht ook Russel medeplichtig waren, Bourglas had zich fel verzet tegen de gevangenneming van Vasseur, hij had zelfs uit weerwraak een paar burgers van Middelburg die toevallig in Vlissingen waren, laten gevangen nemen en gedreigd met nog erger dingen.

De Staten van Zeeland wilden de zaak nu eens uitvechten, zij stelden zich op het standpunt dat koningin Elisabeth deze landen zeer genegen was maar dat de verhouding werd vertroebeld door het geknoei van haar ondergeschikten, daarom wilden zij klaren wijn schenken.
Hussel eischte dat men Vasseur zou uitleveren, hij was in dienst van de Engelsche koningin en zij zou wel recht over hem spreken, de Staten hielden zich aan de privilegiën: Geen Nederlander mocht naar het buitenland worden gevoerd om daar door vreemden berecht te worden. Beide partijen lieten in het midden dat V asseur Antwerpenaar was en dus feitelijk aldaar door de vijand moest worden berecht.
In Bergen op Zoom volgde men deze zaak met groote belangstelling. Paul Bacx had zeer vertrouwelijk gehoord dat bij Vasseur ook brieven waren gevonden van de verrader William Stanley en tot zijn verbazing ook van de ouden Baselius, de onruststoker. Vlissingen eischte dat men binnen vier dagen de beschuldigde zou uitleveren en nu hadden de Staten van Zeeland hun pensionaris naar Den Haag gezonden om raad te vragen.
Nadat Roels de vergadering had verlaten nam Oldenbarnevelt het woord, hij legde uit dat het dringend noodig was deze zaak uit te pluizen; tusschen de Staten en de koningin werd de goede verstandhouding verbroken door een stel bankroetiers. Het contract werd telkens gevioleerd, hier had men weer zo’n avonturier die in deze landen was geboren, die in deze landen zijn misdrijf had gepleegd en die dus door dit land moest worden berecht.
Ten gevolge van al dat verraad moest men de bezettingen van de steden steeds grooter maken, er waren geen troepen meer

beschikbaar om te velde te worden gebruikt, men moest soms troepen onttrekken aan steden, waardoor deze in handen van de vijand vielen. Men hield zich aan de raad van Oldenbarnevelt, V asseur werd opgezonden naar Den Haag, waar men hem de brief voorhield dien hij aan Baselius had geschreven. Hij antwoordde dat het best mogelijk was, dat hij dien brief had geschreven, het was al lang geleden gebeurd en hij wist het niet meer. Hij was niet van plan te antwoorden, men behoorde hem voor competente rechters te leiden.
Juist had men het afschrift gevonden van een brief dien Vasseur in cijferschrift had gezonden aan de heer de la Motte. De advocaat fiscaal, geprikkeld door de hoogen toon die Vasseur aansloeg, besloot hem te verhooren in liet bijzijn van de scherprechter, staande voor de pijnbank.
Het zou Vasseur slecht zijn vergaan, als niet Elisabeth zelf voor hem in de bres was gesprongen, zij eischte zijn opzending naar Engeland. Men wilde hieraan niet voldoen, maar evenmin wilde men de boog te sterk spannen, Vasseur werd ontslagen en gedurende een tijd van drie jaren uit deze landen verbannen.
Paul had graag geweten, welk aandeel de oude Baselius in deze zaak had gehad. Hij kwam het echter niet te weten, natuurlijk was het uitgesloten dat deze predikant die ernaar hunkerde nog eens naar Vlaanderen terug te keeren om daar te prediken, gemeene zaak zou hebben gemaakt met de vijand.
Goswinus, de opvolger van van Eijck kreeg opdracht voorlopig maandelijks het tractement van Morgan te betalen, het werd aan Morgan verboden, eigendunkelijk verschillende dorpen onder sauvegarde te nemen om zich op die manier van geld te voorzien. Zodra de Bacxen in Bergen op Zoom terug waren, zouden zij Goswinus wel bijstaan in het binnenhalen van de gelden, de Bacxen hadden nu

eenmaal de naam, meesters te zijn in het innen van belastingen bij weerbarstige boeren.
Het was niet gemakkelijk alle eigenmachtige daden van Morgan te verhinderen. Toen in begin Augustus enkele ruiters van Paul Bacx in de buurt van Herenthout waren uiteengeslagen, wilde Morgan er dadelijk een strafexpeditie heenzenden en de bevolking een zware boete opleggen.
Bijtijds grepen de Staten in, zij stelden vast dat Herenthout prompt de belasting betaalde en er dus geen enkele reden voor een strafoefening was. De mensen konden er niets aan doen, dat er in de nabijheid van hun dorp een treffen had plaats gehad tusschen Spaansche en Staatsche ruiters.
Morgan was boos en toen een paar dagen later de Bacxen revanche namen en de kornet van La Salle met 12 Bergverkoopers gevangen namen. bracht Morgan dadelijk aan de Staten over dat de kornet in het bezit was bevonden van een paspoort, door Maurits geteekend.
De Staten gaven hem tot antwoord dat hij daarmede niets te maken had.
Weer een paar dagen later deed zich een derde feit voor, in Bergen op Zoom werd gefluisterd dat de oude Baselius betrokken was bij het verraad van V asseur en een van de Engelsche kapiteins die Baselius laat op de avond op straat tegenkwam gaf hem een pak slaag, waarop Morgan de ouden man midden in de winter zonder enigen vorm van proces buiten de poort liet zetten.
Baselius reclameerde bij de Staten, zij besloten een onderzoek in te stellen, het geval ging evenals zo vele andere in de doofpot maar toch werkte alles samen om de verhouding tusschen Morgan en de landsregering steeds meer gespannen te maken.

Te midden van allen tegenspoed kreeg Paul een goede tijding: Zijn broeder Johan, die reeds sedert enigen tijd geen functie meer had en die reeds het plan had opgevat zich met vrouw en kinderen in Bergen op Zoom te vestigen, kreeg weder een betrekking.
Floris van Culemborg, wiens graafschap aan de zuidelijke frontieren van Holland paalde en dat gedurende de wintermaanden open lag voor een inval over de bevroren rivieren, was met de Staten overeengekomen dat men een garnizoen zou leggen in Culemborg en dat Johan als superintendent aan het hoofd van die troepen zou worden geplaatst.
Ook uit Heusden dat de Bacxen nog steeds na aan het hart lag, kregen zij de tijding dat IJsselsteijn zijn betrekking had neergelegd, hij was opgevolgd door Charles de Levin, Heer van Famars die zijn taak met groote zorg vervulde. Hij hield zijn Walen onder behoorlijke tucht, liet de vestingwerken moderniseeren en had in het magazijn levensmiddelen en krijgsvoorraden opgelegd.
Half Juli schreef hij aan Maurits, door verspieders te weten dat Mansfelt van plan was Heusden te belegeren. Ter wille van de goede tucht verzocht hij de achterstallige soldij aan zijn mannen uit te betalen, zo noodig konden een paar lastige vendels door andere worden vervangen.
Maurits was in die dagen in Zeeland, hij wilde orde stellen op de bezetting van Ostende daar Parma troepen naar Vlaanderen zond. Mansfelt trok, dit hoorend, onmiddellijk naar den Bosch, klaar voor de belegering van Heusden maar een paar dagen later was Maurits reeds weder in Den Haag en gaf oogenblikkelijk order het garnizoen van Heusden te versterken. Hij zelf ging door naar Gorkum, hij wilde op de grens van Holland blijven om in geval van gevaar dadelijk bij de hand te

zijn. Hij was daar dringend noodig want bij aankomst kreeg hij bericht dat Waalwijk, Baardwijk en andere dorpen aan de Langstraat door 34 vendels onder Mansfelt waren bezet,
Tot Woudrichem vergezelde Maurits zelf de troepen die voor Heusden waren bestemd, in Gorkum teruggekomen, vond hij daar Marcelis Bacx die met zijn vaan daarheen was geroepen terwijl Hohenlohe iets verderop met zijn vaan in Herwijnen lag.
In Gorkum kreeg hij bericht dat Maarten Schenck een mislukten aanslag op Nijmegen had gedaan, Schenck was te water geraakt en met zijn zware harnas in de diepte verdwenen.
Zijn troepen zakten verder de rivier af en zouden wel ergens aan land komen. Daar Mansfelt Heusden bedreigde, wilde Maurits zich meester maken van de schans bij Hemert om daarmede de Bommelerwaard te beheerschen. Het gelukte hem echter niet een voldoend aantal troepen bijeen te brengen voor de onderneming, het was nog altijd het oude geknoei, de kapiteins hadden troepen met veel te geringe sterkte en als men desnoods met die kleine sterkte genoegen nam, verklaarde de troep niet te willen marcheren zolang de soldij niet was uitbetaald.
Toen verschenen plotseling in de buurt van Leerdam vier bevriende vendels, het waren de mannen van de mislukten tocht naar Nijmegen, Maurits wilde hen voor de onderneming tegen Hemert bestemmen maar zij verklaarden openlijk te willen blijven in het land waar de kaas groeide. Zij sloegen hun tenten op in Leerbroek en Middelkoop en waren er niet toe te bewegen een pas te verzetten. Doch toen kreeg Maurits van andere zijde versterking, het waren het vendel van Morgan en de ruitervaan van Kinsky, snel riep Maurits de ruiterij uit Bergen op Zoom op, ook Marcelis Bacx uit Gorkum ging mee. Toen men echter in de nacht op de plaats was gekomen waar volgens spionnenberichten de schans moest worden opgericht, bleek de grond

veel te hard en toen het de volgende morgen licht werd, bleek ook de plaats totaal ongeschikt.
Ontmoedigd zond Maurits de troepen naar hun garnizoen terug terwijl Marcelis hem met zijn vaan op de tocht naar Gorkum vergezelde. In die dagen werd de hechte vriendschap tusschen beide mannen bezegeld.
Met een belachelijke overmacht van volk verscheen Mansfelt voor het kasteel van Hedel dat dadelijk in zijn handen viel, dienzelfde dag brachten verspieders het bericht dat Mansfelt het nu had gemunt op Loevestein waarbinnen hij "verstandhouding" zou hebben.
Het was voor Maurits om radeloos te worden. Kon hij ten slotte niemand vertrouwen? Zijn oog viel op Marcelis die in de krijgsraad tegenwoordig was en wien hij opdracht gaf onverwijld met zijn ruiters naar Loevestein af te marcheeren.
Mansfelt had inderdaad dit plan gehad, dit was nu door Bacx verijdeld en thans legerden de Spanjaarden bij Brakel en Poederoyen in de onmiddellijke nabijheid van Loevestein.
30 Augustus werd Hohenlohe in Herwijnen plotseling midden in de nacht gewekt door groot alarm, het kwam van de overzijde van de rivier. Hij rukte met zijn troep naar de Noorder rivierdijk, rekenend op een overtocht van de vijand die in de laatste dagen te Brakel veel schuiten had bijeengebracht.
Tot zijn verbazing zag Hohenlohe een lichtschijnsel bij het kasteel van Brakel. Spoedig laaiden de vlammen hoog op, ook in het dorp brak op verschillende plaatsen brand uit doch de vijand kwam niet opzetten. Dadelijk zond Hohenlohe zijn spionnen uit en reeds de volgende dag kon bij aan Maurits rapporteeren dat Mansfelt inderdaad van zijn mannen had geëischt de rivier over te steken. Zij hadden geweigerd en hadden Mansfelt zelfs gedreigd waarop zij hem hadden weggejaagd en

enkele kogels achterna gezonden. Eigenmachtig hadden zij Brakel en het kasteel in de asch gelegd en waren toen naar het zuiden getrokken. Bij Hemert gingen zij de rivier over en lieten de geheele Bommelerwaard in de steek.
Maurits had zich het hoofd gebroken om middelen te bedenken tot verovering van dit stuk land, nu kon hij er zonder slag of stoot binnentrekken.
Mansfelt had nog een enkele poging gedaan om de muiters te straffen, maar de mannen hadden alle tucht afgeschud, pas in den Bosch was hij weder veilig geweest voor zijn eigen soldaten.
Rijnberck werd door de Spanjaarden uitgehongerd en de Utrechtsche stadhouder Nieuwenaar kreeg opdracht levensmiddelen binnen die vesting te brengen.
Maurits voorzag hem van troepen om dit transport te beveiligen, hij gaf hem Marcelis Bacx mede en riep Paul Bacx uit Bergen op Zoom. Paul lag in de eerste dagen van October echter met zware koorts te bed, hij zond zijn luitenant Johan van Huchtenbroeck naar Maurits met verzoek of deze de vaan zou mogen geleiden; zodra hij zich iets beter voelde, zou hij met zijn eigen paarden volgen. Toen antwoordde Maurits en het deed Paul oneindig genoegen dit van Huchtenbroeck te hooren, dat het hem niet te doen was geweest om de ruiters maar om de persoon van Paul Bacx, *„omdat hij van soo goet beleijt was in oorloochsche zaecken* .... "
Het zou de laatste tocht van Nieuwenaar zijn, in Arnhem hield hij nachtkwartier, in een kelder waren zeer geheimzinnige vuurwerken gelegd, die werden meegenomen naar Rijnberck.
Hij wilde die aan anderen laten zien, met een brandende toorts bezocht men de kelder, er volgde een knal en de volgende morgen

haalde men de stervenden commandant te midden van de lijken onder de puinhoopen uit.
Enkele wagens met buskruit die op de binnenplaats boven de kelder stonden, waren ook in de lucht gevlogen.
Het was een droeve tijding die aan Nieuwenaars vrouw moest worden gebracht. wier eerste man, de graaf van Hoorne op het schavot was gestorven.

Eind October kwam Marcelis na een geheelen zomer van omzwervingen en veldtochten in Bergen op Zoom terug waar hij Paul weer geheel hersteld aantrof.
Zijn broeder vertelde hem geen prettige dingen, de verhouding tusschen Morgan en de bevolking was er niet beter op geworden, bovendien had de vijand die de stad steeds meer naderde, nieuwe moeilijkheden gebracht.
Wat had men eraan, het land te bezaaien als de vijand het rijpe koren weghaalde? Op de weidevelden durfde men de koeien niet te laten grazen omdat de vijand ze medenam.
Hiertegen kon men zich alleen beveiligen door voortdurenden patrouillegang van ruiters en voetknechten.
Morgan toonde zich daartoe bereid mits de boeren geld bijeenbrachten om de soldaten daarmee extra te beloonen, vermoedelijk hoopte hij daaruit een nieuwe bron van inkomsten te maken.
Maar de boeren bezaten vrijwel niets meer en nu begon Morgan te dreigen. Als zij niet betaalden, sloot hij de geheelen dag de poorten, dan was hij beter beveiligd tegen overvalling.
In Augustus had het stadsbestuur hem verzocht gedurende twee weken te laten patrouilleeren, in dien tijd kon men veilig de veld

vruchten binnenhalen, men zou het wel verhalen op de bewoners van de poorterij.

Ook met de sergeant majoor Lonel kreeg men moeilijkheden. Hij was ingekwartierd geweest aan de haven maar vond dat hij daar in geval van alarm te ver uit het centrum woonde. Hij was nu ondergebracht in de Draak op de markt, het huis van Paschasius Turck.
Lonel had de gewoonten van de gouverneur overgenomen, hij oefende zijn schrikbewind aan de haven uit, hij hield daar alle schippers en handelaars aan en gapte van alles, eetwaren en visch, haver, hooi en stroo.
Toen de magistraat hem erover onderhield, verklaarde hij brutaalweg dat het zijn recht was. Wat hij nam, was zo weinig dat het voor de handelaars van geen belang was, het zou voor hen heusch geen reden zijn uit Bergen op Zoom weg te blijven en wat hooi en haver betreft, die moest hij hebben voor zijn paard.
Mochten de heren van plan zijn zich bij de Staten over hem te beklagen, dan dreigde hij reeds van te voren, zich niet meer te zullen bemoeien met het toezicht op de accijns. Zij zelf moesten dan maar zorgen voor het openen en sluiten van de poorten.
In sommige dingen was Paul het met Morgan eens, zo bv. met de slechte verzorging van zieke en gewonde soldaten.
Oorspronkelijk hadden de ziekenhuizen een uitgesproken geestelijk karakter gedragen maar dat was met de hervorming veranderd. Enkele zusters waren haar geloof getrouw gebleven, zij waren naar de zuidelijke gewesten vertrokken, anderen waren hervormd geworden en getrouwd, slechts een enkele was als leekezuster in het gasthuis achtergebleven.

In die ziekenhuizen kwamen de soldaten, dikwijls met afzichtelijke kwalen, er kwamen ook kerels die ziekte simuleerden omdat zij te lui of te bang waren mee te trekken op gevaarlijke ondernemingen. De mannen waren ruw en grepen de vrouwen aan, zij pleegden handtastelijkheden en slechts de vrouwen, die van een dergelijken omgang waren gediend, hadden ten slotte dit werk gekozen. Hieraan wilde Morgan een einde maken en ook het stadsbestuur was bereid mee te werken, zoals blijkt uit de bepalingen die men uitgaf:

> " .... *Ende alsoo onse meijninghe is dat tselve gasthuijs, dienstvrouwen ende andere personen darinne sijnde sullen onder onse protectie tegens alle gewelt van de soldaten worden gemainteneert ende beschermpt, ende van alsulcken overlasten bevrijt ende soo wij verstaen dat de vrouwen ende dienstmaegden hen onbehoorlijck houden tegen de siecken, dat daerinne oock sal worden voorsien* .... "

Morgan die de dubbele toelage van zijn voorganger kreeg, was nog steeds niet tevreden, hij vroeg allerlei huisraad en keukengerei, erbij voegend dat, als men hem dit alles verschafte, hij "der stadt gerechtigheijt" des te beter zou voorstaan. Het klonk als een bedreiging en op hoop van zegen gaf men zuchtende toe.
Baselius junior stond na de verdrijving van zijn vader alleen voor de taak tegenover de burgerij en het groote garnizoen, hij was tevens rector van de Latijnsche school en had als ondermeester de jongen Marcus Suerius. Deze gevoelde veel voor het predikambt, hij had reeds een verdienstelijken uitleg van de catechismus gegeven. Als hij verder studeerde, kon hij als predikant gebruikt worden, daarom werd hij op zijn verzoek ontheven van de functie van ondermeester, hij moest

beloven niet uit Bergen op Zoom weg te gaan, waarna hij voor *f* 150 bij Baselius in de kost ging om zich verder te bekwamen.

Het was intusschen December geworden, de tijd waarin de troepen na hun vermoeiende zomercampagne uitrustten in de vestingen, maar voor de Bacxen die steeds de kleinen oorlog voerden, bestond geen wintervacantie.
Hun verspieders berichtten dat de Duitsers uit Roosendaal samen met een ruitervaan van La Biche een convooi naar Antwerpen zouden vormen.
Paul en Marcelis besloten het convooi aan te grijpen en met 140 ruiters en enkele voetknechten, achter de ruiters op de paarden meegenomen, trokken zij naar de Calmpthoutsche heide, waar Marcelis, de vijand ziende, dadelijk wilde aanvallen De vijand, bemerkend dat ook voetvolk was meegenomen, trok zich eerst terug hopend daardoor alleen met de ruiterij te doen te krijgen, de ruiters reden naar de open heide, waar zij door Marcelis werden achterhaald. Paul had het voetvolk laten afstijgen en kwam met zijn vaan Marcelis te hulp.
De vijand, denkend thans alleen tegenover de ruiterij te staan liet de voertuigen in een cirkel oprijden om een wagenburcht te vormen, hiertegen konden de Staatsche ruiters niet chargeeren. Maar toen kwam het eigen voetvolk op het slagveld, zij grepen een paar bespanningen aan, zij versjouwden een paar wagens er ontstond een opening in de kring en de eigen ruiterij stoof naar binnen waar de Spanjaarden nu als in een muizenval zaten.
De troep van La Biche werd geheel verslagen, er werden drie vaandels buitgemaakt, er werden ook 200 gevangenen gegrepen, waaronder luitenant kolonel Malditz en verschillende kapiteins. De Bacxen

brachten de geheele colonne veilig binnen Bergen op Zoom, op de wagens vonden zij onder meer de nieuwe kleederen voor het geheele regiment van Don Fernando Gonzaga. Dit kwam alles goed te pas want de winter viel streng in en de ruiters van Bacx hadden dringend behoefte aan nieuwe kleeding.

Kort daarop werden de Bacxen opgeroepen voor een ruitertocht in de Langstraat. Slechts de kornet Hector van Huchtenbroeck bleef met 50 harquebusiers in den stad achter.
Dit was voor La Biche het moment om wraak te nemen. Hij legde een hinderlaag bij Bergen op Zoom en probeerde de ruiters naar buiten te lokken. Huchtenbroeck overzag alles en besloot toch aan te vallen. De vijanden werden in de hinderlaag verrust en uiteengeslagen. La Biche werd gewond en moest vluchten maar bij het handgemeen kreeg Hector van Huchtenbroeck die steeds in alle gevechten vooraan was, een zware wonde, hij werd in de stad teruggebracht en stierf zeer kort daarop. Hij was de broeder van Johan van Huchtenbroeck.
Het was voor Paul en Marcelis een smartelijke tijding toen zij van de nutteloozen tocht in de Langstraat terugkeerend, vernamen dat Hector reeds dood en begraven was.

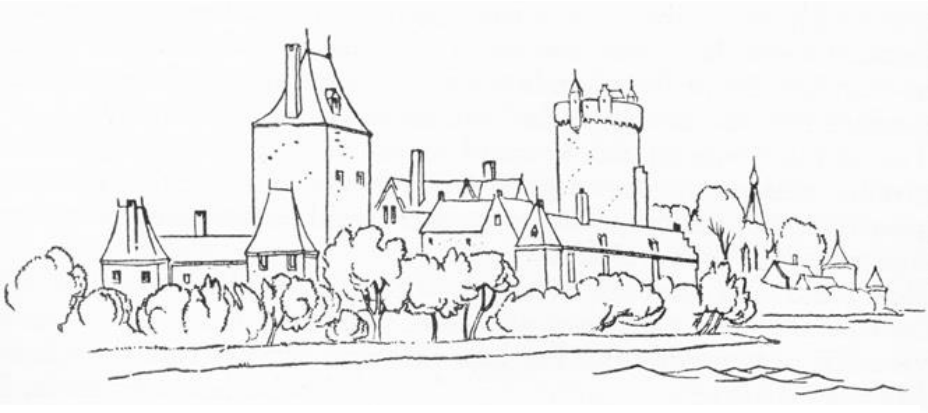

Kasteel Culemborg

Floris van Culemborg

On het laatst van December kreeg Paul bezoek van zijn broeder Jan en toen zij op een avond gezellig bij het houtvuur zaten en Betteken een van de fijnste flesschen van Duchesne uit de kelder had laten halen, moest Jan vertellen van zijn wedervaren in Culemborg en van graaf Floris.

Floris die nu 52 jaar was, eens de groote man van het verbond der edelen, wiens huis op last van Alva tot de grond was afgebroken, wiens goederen waren verbeurd verklaard en die jarenlang in ballingschap had rondgezworven, was na de Pacificatie van Gent op zijn goederen in Culemborg teruggekeerd.

Hij was in tweede huwelijk getrouwd met Philippa Sidonia van Manderscheid Blankenheim Gerolstein.

Evenals vele andere mannen had Floris gezocht naar de vrouw, die de hem ontbrekende eigenschappen bezat en daar hij van zijn krankzinnige moeder een sombere zwaarmoedige natuur had

meegekregen, had hij zich in de eerste tijden verwarmd aan de zonnige charme die van haar jeugd uitging.
Na een tijdje had hij haar echter liever wat ernstiger en meer bezadigd gewenscht, vooral met wat meer reserve tegenover andere mannen. Zij was vrolijk en onbezonnen, zij schonk haar hartelijkheid en warmte aan elken man die haar het hof maakte.
In Culemborg was men overtuigd dat het niet bij eenvoudige hofmakerij bleef maar dat zij slordig omsprong met de huwelijkstrouw. De predikant zowel als de kerkeraad waren hierover somber gestemd en ook de brave hervormden in het kleine stadje staken dikwijls de koppen bijeen om prettig in het geniep te roddelen over de jonge vrijvrouwe, zij waren overtuigd dat ze met andere mannen omging met de schaamteloosheid van de deerne uit een bordeel.
Floris had het hoofd vol met ernstige staatszaken, hij moest zijn werkelijke en vermeende rechten verdedigen tegen het gewestelijke bestuur van Utrecht, aan welk gebied hij paalde, hij zag van dit alles niets totdat zijn vijand, de Bommelsche ambtman hem honend de oogen opende.
Hij vernam dat zijn vrouw van lichte zeden was, dat een van haar minnaars Michael de Liere was, dat zijn nicht, de vrouw van de heer van Vladeracken de jeugdige Sidonia trouw in haar amoureuse avonturen diende en zich daarbij zelf ook niet onbetuigd liet en toen Floris in Culemborg terugkeerde, wilde het ongeluk dat hij daar juist de Liere en mevrouw van Vladeracken aantrof.
Hij liet Sidonia en de beide andere schuldigen gevangen nemen; men fluisterde ook dat Sidonia de minnares was van haar zwager Joost van Schauwenburg Floris liet zijn zusters overkomen en ondervroeg haar maar vreezend voor de gevolgen van zijn woede betuigden zij allen, niets te weten.

Een van de mannen die zich dadelijk tot vredestichter had opgeworpen, was Floris vriend Jan van Nassau geweest. Deze had niet aan de schuld van Sidonia geloofd. Floris liet daarop mevrouw van Vladeracken vrij, hij liet ook de Liere uit de gevangenis ontslaan op voorwaarde dat deze 6 maanden lang in Culemborg ter beschikking zou blijven en zijn vrouw die eerst op het huis Leede was opgesloten, mocht naar het kasteel Culemborg terugkeeren.
Johan van Nassau die eigenlijk niet zo geheel zeker van zijn zaak was, achtte het beter dat de Liere de stad zou verlaten. Floris wilde dit echter niet, hij wikte en woog en toen de zes maanden om waren en hij nog geen beslissing had genomen maakte Michael de Lierc dat hij wegkwam, hij had genoeg van dit avontuur Alles zou zijn terecht-gekomen als niet de Bommelsche ambtman in Breda was gevangen genomen. Hij deed bij de verhooren een boekje open over de zonden van Sidonia en over haar vrienden.
Toen daardoor de zaak volkomen wereldkundig was, liet Floris zich scheiden, hij wees zijn vrouw een van de kasteelen in het land van· Gulik als verblijf aan, daar vestigde zij zich en leefde er verder haar vrolijke onbezonnen leven, haar man met schulden overladende.
Dit alles was tien jaren geleden gebeurd en Floris was alleen op het sombere kasteel in Culemborg achtergebleven met zijn zoon, ook Floeis geheeten, aan wien hij een paar brave hervormde geleerden toevoegde voor zijn opvoeding.
Bijna als een gevangene sleet de Jonge Floris zijn leven zonder eenige vrolijkheid in gezelschap van zijn godsdienstleeraars en van zijn zwaarmoedigen vader die zich steeds verbeeldde in het laatste stadium van tering te zijn.

Brieven van Maurits en Elisabeth van Engeland

Toen in 1589 het gevaar voor een inval in zijn graafschap meer en meer begon te dreigen, had hij aan de Staten voorgesteld een bezetting in Culemborg te leggen. Juist in dien tijd was ook Prouninck van Deventer bij hem verschenen, de man van de onwettige Utrechtsche regeering, die eigenlijk niet wist waar hij zich kon vestigen nu hij uit Utrecht en Holland was verbannen en zijn Engelsche vrienden hem de rug hadden toegekeerd.
Daar Floris steeds overhoop had gelegen met de wettige Utrechtsche regering, waren de onwettigen zijn vrienden geworden en zo had dan Prouninck van Deventer zijn schreden gericht naar Culemborg waar hij als een welkome gast was opgenomen. Ook zijn zonen Jacob en Hendrik mochten op het kasteel wonen en zouden samen met de jongen Floris worden opgevoed.
Jacob zou later de krijgsdienst kiezen en hij zou de slotvoogd worden van wien de dichter zong:

Vrouw Reigersberg zei tot de kastelein,
Den slotvoogd van het sterke Loevestein ....

want hij was inderdaad de slotvoogd die de dupe werd van de handigheid van Hugo de Groot.
Natuurlijk lichtte Floris hem in over zijn militaire plannen waarop Prouninck van Deventer hem diens neef Johan Bacx aanbeval, die in die dagen in Ysselstein woonde en dadelijk bereid was voor besprekingen naar Culemborg over te komen. Floris had erover nagedacht en toen hij met zijn secretaris aan zijn "*memoriën van dagelijcxe besognes*" werkte schreef deze op zijn bevel daarin: " .... *Ende sal Sijn Genade wederom een ander goet vertrout edelman ende ervaren crijchsman als de Colonel Bacx of ander committeeren om over*

dcselve compaignie in Sijn Genades naem te commandeeren ende dye te beleijden .... "

Dadelijk schreef Floris de volgende brief aan de Staten:

> *Messieurs,*
> *Comme scavez les bonnes qualitez estants au Seigneur Colonnel Bacx lequel est maintenant d'intention de se retirer à Bergen op Zoom ne trouve cecy conseillé ny duisable veu que (sous correction) ledict Colonnel est pour le présent entre les principaux soldatz et gens de guerre dont pouvez recevoir bon service. Ouire les bons debvoirs que avez aussy receu de tous ses frères, ayans explorez le tout pour votre service et de la patrie parquoy te menhardis de aviser à Vos Srs. que ferez très bien de luy escripre amiables lettres pour se trouver à la Haye avecq declaration de votre bon vouloir, affection et gratitude, mettant quant et quant ycelle votre déclaration de tel effect afin que luy avecq ces frères moy et autres ses singuliers amys's en puissent louer et resiouir d'aultre part quant aux affaires de la bonne garde de ma Maison et propre personne, je ne says trouver humainement plus seure garde que de S.Sre après Messieurs les Estatz Generaulx vers lesquels je ne doubte, l'ayant tousiours expérimenté des bons addres que me fasses en cest endroict mais comme maintenant à cause de l'absence je ne puis communiquer plus avant de ceste manière comme il appartient je me rapporte au Sr. Comm. porteur de ceste, me confiant qu il vous plairast pour achever unefois les affaires envoys et renvoys d'envoyer à mons. le Chancelier susdict votre absolute resolution. Messieurs je supplie Dieu vous donner longue, prospère et salutaire vie*".

Johan Bacx had dezen brief aan zijn broers voorgelezen en Paul had gezegd dat hij dankbaar mocht zijn dat de Staten dit verzoek van Floris hadden goedgekeurd daar Johan toch als een warm aanhanger van Leicester bekend stond, zo zelfs dat Amsterdam geen rust had gehad voordat Johan definitief was ontslagen als drost van Muiden en op het kasteel vervangen door van Zuylen. Men wenschte dit sterke kasteel dat wel eens de "toom van Amsterdam" werd genoemd niet in handen van een aanhanger van Leicester.

Johan haalde een tweeden brief uit zijn portefeuille en zei:

„Ik had nog een betere troef in handen, koningin Elisabeth is persoonlijk voor mij in de bres gesprongen, en de Staten wilden haar nu gaarne hun goeden wil toonen".

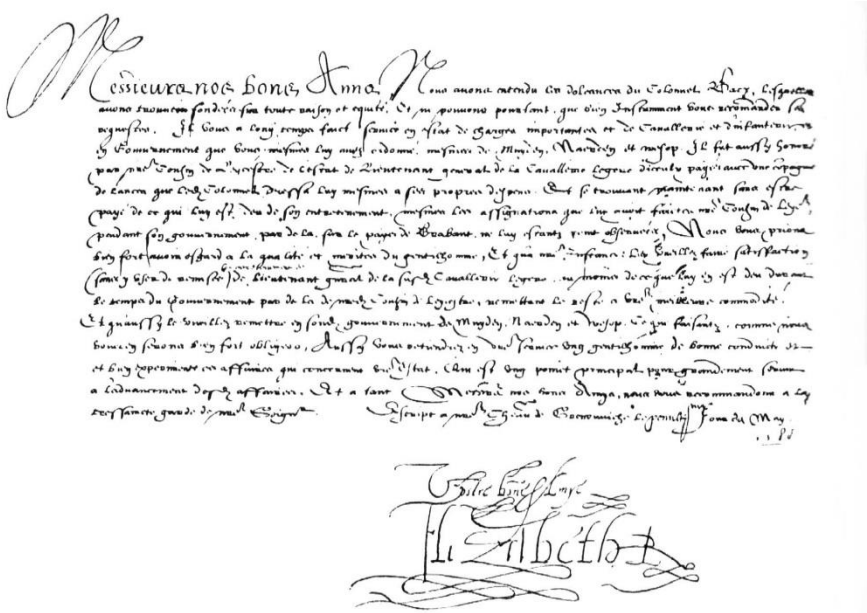

De brief, die Johan nu voorlas luidde:

Messieurs nos bons amis,

Nous avons entendu les doleances du Colonel Bacx lesquels avons trouvées fondées sur toute raison et equité. Et ne pouvour,

pourtant que bien instamment vous recommander ses requestes. Il vous a long temps faict service, en estat de charges importantes et de cavalerie et d'infonterie et en gouvernement que vous mesmes luy avez ordonné, mesmes de Muyden, Naerden et Wesop.
Il fut aussy honoré par notrc cousin de Leycester de l estat de lieutenant général de la cavalerie légère diceulx pays aussy d'une compaignie de lanceque ledict Colonnel dressa luy mesme a ses propres despences. Et se trouvant maintenant sans estre payé de ce quy luy est deu de son entretenement, mesmes les assignations que luy avait faictes notre cousin de Leycester pendant son gouvernement par de la sur le pays de Brabant, ne luy estant poinct observées.
Nous vous prions bien fort avoir esgard a la qualité et merites du gentilhomme et qu'a notre instance luy veuillez faire satisfaction (sans y user de remises) de son entretenement de lieutenant général de la susdicte cavallerie légère au mains de ce quy luy en est deu durant Ie temps du gouvernement par de la de notre cousin de Leycester remettant le reste a votre meilleure commodité. Et qu aussy le veuillez remettre en son gouvernement de Muijden, Naerden et Wesop. Et que faisant comme nous vous en serons bien obligées, Aussy vous retiendrez en votre service un gentilhomme de bonne conduicte et bien expérimenté en affaires qui concernent vostre estat. Quy est un poinct principal pour grandement servir a l'advanchement des affaires.
Et à tant Messieurs nos bons amys, nous vous recommandons a la tres saincte garde de nostre Seigneur.
Escript a nostre chateau de Greenwich Ie penulti jour de may 1588.
Vostre bonne Amye Elisabeth.

Betteken had met aandacht geluisterd, zij vond het wel heel eervol dat de koningin van Engeland zelf zulk een mooien brief had geschreven over de bekwaamheid van haar zwager, maar de verdere zakelijke besprekingen hadden toch lang niet zo haar belangstelling als het verhaal over Sidonia, de vrijvrouwe van Culemborg. Geboeid en sprakeloos had zij geluisterd, zij was niet preutsch opgevoed en wist heel goed wat er in de :wereld te koop was, maar voor het eenvoudige Bergsche vrouwtje met haar kleinsteedsche opvoeding was het een nieuwe ervaring te hooren van de zedeloosheid van zulke hooge edelvrouwen.
Johan vertelde verder dat deze beide brieven ten slotte succes hadden gehad, weer haalde hij een paar brieven te voorschijn, de eerste van de Staten Generaal behelsde de vergunning aan Floris verstrekt om in zijn huis en stad troepen te legeren, waarover hij het bevel zou voeren maar de naam van Johan werd er niet in genoemd en daarom was hij blij geweest te gelijk een brief van Leoninus te ontvangen, aldus luidend:

Edele Erentfeste Lieve besundere.
Alsoo volgens tgeene onlancx onse gedeputeerden (aldaer geweest sijnde) gehandelt hebben met de Welgeboren Heer Grave van Culemborg tot beter versekertheijt van derselver persoon, Stadt ende Huijs tot Culemborch, sal aengenomen worden een compaignie voetknechten van 200 hoofden over dewelcke ghij onder S.L. authoriteijt sult hebben te commandeeren.
Soo ist dat wij U ontbieden, ghij terstont de voors. Heer Graaff van Culemborch alle mogelijcke behulp doet tot prompte aenneminghe ende oplichtinghe van voors. kriegsvolcke ende midlertijt schicken wij tegenwoordelick derwaerts de commissaris Gelmen met penninghen tot bevorderinghe der voors. aenneminghe ende om

dieselve compaignie der tijd wesende te monsteren ende in behoirlijcke eedt te brengen. Wij schicken hierbij uwe acte van tractement met clausule van volcomen auctorisatie oyck copie van tgene wij tegenwoordelijck steunen aen de voors. Graeff van Culemborgh.
Hiermede Edele Erentfeste Lieve Besundere Gode bevelende.

Johan vertelde dat hij als superintendent van Graaf Floris een maandelijksche toelage van honderd gulden ontving die door Holland werd betaald. Dit was niet zonder horten en stoten gegaan, de gelden voor de monstering vloeiden langzaam en daardoor was het niet mogelijk geweest de sterkte op te voeren tot 200 man, op de monstering had Bacx er slechts 113 kunnen vertoonen.
Johan vertelde niet dat hij oudergewoonte. weer ruzie had gemaakt met den commissaris van monstering. Als Paul een blik had mogen slaan in de memorien van dagelijksche besognes die Floris zo trouw bijhield, dan had hij daarin gelezen:

Item dewijle door die hevicheijt van commissaris Gelmen ende de Colonnel Johan Bacx groot mistrouwen ende verbittertheijt tegen dienselven Colonnel Bacx is gevallen, die bevelhebbers ende soldaten mette magistraet tegen hem houdende, verclaren liever te vertrecken dan van hem geregeert te werden.

Van regeeren was trouwens weinig sprake, de officieele commandant van het vendel was graaf Floris zelf, in werkelijkheid werd het gecommandeerd door luitenant Dirck van Brakel en zolang er niet meer troepen in garnizoen kwamen, was de functie van superintendent dus weinig omvattend.

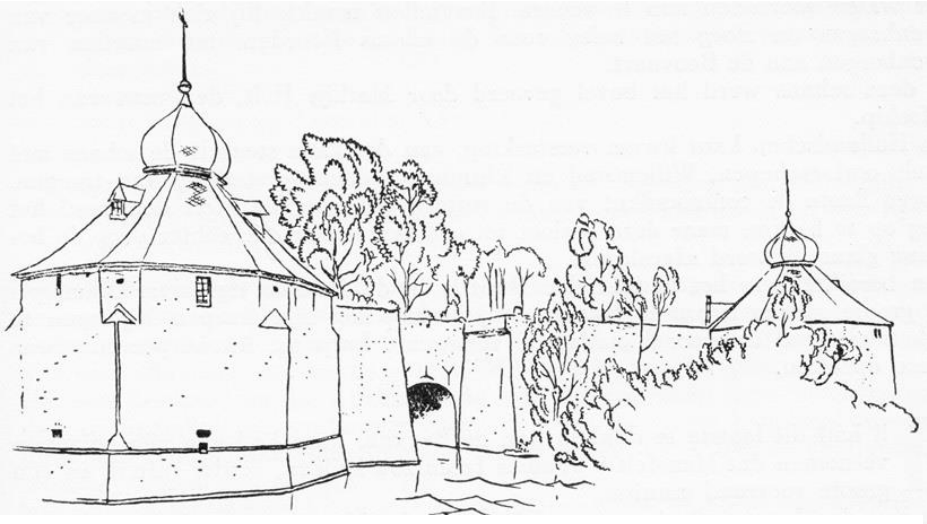

Het Spanjaardsgat te Breda

Het turfschip

Het jaar 1590 begon slecht voor Morgan: op nieuwjaarsdag werd zijn kindje begraven, de eerstgeborene van Anna de Mérode. De harde winter van 1589 op 1590 was voor de troepen geen periode van rust want reeds op 3 Februari dwong Mansfelt de stad Rijnberck tot overgave.
Het was voor de Staten een groote tegenslag geweest maar de enkele ingewijden troostten zich met de gedachte dat er in het geheim werd gewerkt aan een plan dat als het slaagde, zeker zou opwegen tegen het verlies van Rijnberck, dat zoo ver van de grenzen lag.
In het najaar had Maurits bezoek gehad van schipper Adriaan van Bergen die geregeld turf leverde aan het kasteel te Breda. Hij had voorgesteld de stad te verrassen. Maurits had hem het zwijgen opgelegd en over het plan nagedacht. Hij wilde zijn jongen neef Philips van Nassau het bevel over deze onderneming geven, maar Oldenbarnevelt had het hoofd geschud: voor een dergelijk wapenfeit

behoefde men de leiding van een man die in het krijgsgewoel was vergrijsd. Hij noemde de naam van Héraugière.
De Prins fronste de wenkbrauwen. Was Héraugière geen aanhanger van Leicester geweest? Lag hij niet onder verdenking mede schuldig te zijn aan den ontworpen aanslag op Leiden?
Wel moest hij toegeven dat Philips nog zeer jong en onervaren was. Oldenbarnevelt knikte toestemmend, Héraugière had zijn moed getoond bij de verdediging van Sluis, hij zou thans alles doen om zich de gunst van den stadhouder waardig te toonen en dat nog meer dan een ander, om alle verdenking van zich te weren.
Kort daarop kreeg Maurits gelegenheid Héraugière gade te slaan toen hij diens vendel inspecteerde dat op het eiland Voorne tegenover de Bommelerwaard lag. Hij polste de ouden krijgsman in het geheim en deze antwoordde dat hij den vader met lijf en ziel was toegedaan geweest en dat hij dit ook tegenover den zoon wilde toonen. Hij achtte het zich een eer daarvoor te worden uitgekozen.
Héraugière en Van Bergen werden naar Den Haag geroepen voor een bespreking, het vendel werd overgeplaatst naar Zevenbergen en onder persoonlijke leiding van Héraugière werd de turfschuit voor het doel gereed gemaakt.
De leider koos 16 man van het vendel van Philips van Nassau, onder Jean Logier, 16 Walen van Famars uit Heusden, 12 man uit Willemstad onder Mathijs Helt en de 24 meest geschikte mannen uit het eigen vendel onder Gerrit Pruijs, Maurits bracht tevens in het geheim proviand en munitie bijeen om het kasteel na de verovering van alles te voorzien; samen met Hohenlohe nam hij deze zaak persoonlijk in handen.
Toen op 25 Februari de mannen onder het houten zoldertje in de schuit kropen was Maurits in Dordrecht om van zo nabij mogelijk de

gebeurtenissen te volgen. De gouverneur van Breda, dit laatste door zijn spionnen vernemende, verliet de stad en begaf zich naar Geertruidenberg, dat hij bedreigd achtte.

Het was een hachelijk moment toen Van Bergen voor het kasteel verscheen en de Spaansche korporaal aan boord kwam om de schuit te inspecteeren. Het gebeurde met de gebruikelijke achteloosheid, de man moest dagelijks de schuiten inspecteeren en had nog nooit iets verdachts gevonden.
Evenals indertijd het paard van Troye was binnengehaald, zo trokken thans de mannen van de wacht de schuit binnen de kasteelhaven.
Tegen de avond was de helft van de turf gelost, Van Bergen gaf de mannen een drinkgeld en men besloot de volgende morgen het werk af te doen.
De wacht wilde niet hebben dat schipper en knecht beiden de nacht binnen het kasteel zouden doorbrengen, de knecht werd dus weggezonden. Hij kreeg daardoor de ongezochte kans Maurits op de hoogte te brengen. De stadhouder zette onverwijld zijn hulptroepen in beweging.
Toen was Héraugière met zijn mannen voor de dag gekomen, de wacht werd overrompeld, het kasteel was in Staatsch bezit en thans zou de strijd tegen de stad volgen.
De troepen van del Guasto die in de stad lagen, waren door de verrassing dermate verschrikt dat zij Breda ontvluchtten en toen Maurits op het kasteel verscheen om maatregelen tegen de stad te beramen, kwamen de burgemeesters hem reeds hun onderwerping aanbieden.
Het was voor de Bergenaars een verademing geweest toen zij hoorden dat deze groote Brabantse stad geen vijanden meer herbergde.

Het platteland van Brabant was nog lang niet schoongeveegd van vijanden en nu het voorjaar kwam, vroeg de bevolking van Bergen op Zoom zich af of men dit jaar de landerijen al of niet zou kunnen bewerken.
De meesten wilden met de vijand onderhandelen en tegen betaling van een bescheiden vergoeding van de Spanjaarden een sauvegarde vragen.
Daar Maurits tegen deze regeling geen bezwaren had, stelde men zich inderdaad in verbinding met Parma die een recognitie vaststelde, waarbij hij zich verbond de mannen ongehinderd hun land te laten bebouwen.
Bergen op Zoom begon weer te vervuilen, burgerij en garnizoen wierpen alles op straat wat in huis niet langer bruikbaar was, de hoopen vuil stapelden zich op, het was bij nacht niet meer mogelijk patrouille te loopen of in geval van alarm snel onder de wapenen te komen.
Morgan gelastte dat alles door de inwoners naar de wallen moest worden gebracht waar het werd gebruikt om de nieuw aangelegde bolwerken te vullen. Bovendien eischte hij dat in geval van nood de gewapende gilden op de alarmplaatsen zouden verschijnen, het 5e gilde, 'Van de groenen berch' kreeg ook opdracht mee te doen, de heren van de vroedschap keken leelijk maar durfden zich niet openlijk verzetten.
Parma besloot Breda van Holland af te zonderen, Mansfelt werd met 1300 ruiters en 4000 man voetvolk uitgezonden om Geertruidenberg en Steenbergen zwaar met troepen te beleggen, verder liet hij bij Terheiden ten noorden van Breda een groote schans graven waardoor hij het onmogelijk maakte over water voorraden aan te voeren. Bovendien maakte hij zich meester van

Zevenbergen en sloeg het beleg voor de schans Noordam ten noorden van Zevenbergen aan de Roovaart.
Op deze schans werd het bevel gevoerd door Mathijs Helt, de man van het turfschip.
Van Hollandschen kant kwam versterking, van der Does steunde de schans met enkele oorlogschepen, Willemstad en Klundert zonden versterking van troepen. George Basta de commandant van de ruiterij gaf aan Mansfelt de raad het beleg op te breken maar deze besloot tot een bestorming die echter door de bezetting glansrijk werd afgeslagen.
Toen bereikte hem het bericht dat Maurits in de Betuwe tegenover Nijmegen een groote schans begon te bouwen; hij besloot met zijn troepen Nijmegen te dekken en deed dit vooral omdat de verwachte hulp uit Antwerpen niet was komen opzetten.
Hij had dit laatste te danken aan de Bacxen. Paul had van zijn spionnen vernomen dat Mansfelt 8 vendels Ieren zou krijgen, verder ruiterij en een groote voorraad munitie.
Men zou de heren uit Antwerpen de pas afsnijden en natuurlijk werd Marcelis aangewezen om in de omstreken van Calmpthout een hinderlaag te leggen. In de nacht van 14 Mei rukte Marcelis uit met 200 ruiters en 400 voetknechten maar de vijand liet zich niet zien.
Tegen de middag het wachten moede, besloot hij op te breken en hij was reeds op pad, toen hij 200 ruiters ontmoette vnn Nicolacs Seese, van Corradin en van Vierslot, de verrader van Geertruidenberg, de vijand voerde bovendien nog handpaarden mede.
Dadelijk chargeerde Marcelis; in galop werd de vijand vervolgd tot aan de grachten van Antwerpen, 60 dooden bleven op het slagveld achter, de kornet van Corradin werd gevangen genomen, evenals een troep Bergverkoopers die dadelijk in Bergen op Zoom werden opgehangen.

Dit laatste was voor de mannen van Bacx een financieel voordeel, voor elken Bergverkooper werd nog steeds *f* 50 uitgekeerd.
Dienzelfden dag schreef Marcelis aan Oldenbarnevelt:

> "I*k hebbe uwen brief ontfangen. Voer nyeuwe tijdinge, wij sijn gistere nacht met ontrent twee hondert paerden ende vier hondert te voet wt de stadt getrocken doer de advertentie die wij hadden dat acht vendelen Iersche ende ettelijcke compagnien peerden ende vele amonitien van oorloghe zouden naer het leger comen. Ende alsoe wij langhe gewacht hadden en is nyemandt gecomen ende wederomme naer huijs commende hebben ontrent Calmpthout gerencontreert omtrent twee hondert peerden, waeronder waren omtrent vijftich bagagiepeerden, ende alsoe sylieden ons voetvolck sagen zijn uijt in de heijde geweken, alwaar sijlieden sonder ons voetvolck met onse ruijterije begeerden te vechten.*
> *Wij dit siende, verlatende ons voetvolck, zijn stBacx met een galop naer haer gelopen ende alsulcke charge met furie gegeven dat wij se op de vlucht gebrocht hebben.*
> *Wij hebben gecregen ontrent tseventich peerden off daerontrent. Zo gevangen als dooden ontrent tsestich van ons maer een gequetst.*
> *Onder dese troupe waren ontrent tsestich verraders van Geertruijdenberghe waervan enige quade schelmen al hier sijn; Wij sullen henne namen zo van de dooden als gevangenen oversenden om de vijftich guldens te mogen hebben.*
> *Dit is die rechte geschiedenisse van de zaecke zo ick noch anders nyet en weet, het sal die zaecke van de grave van Mansfelt seer verachteren int belegh van de schantse midts hij het volck ende amonitic zeer groot van doen heeft.*

Hiermede etc.
Vuijt Berghen op Zoom de XV May 1590.
Marcelis Bacx.
Wij en hebben van de officieren nyemant gecregen als de cornette van Corradin, nochtans hebben wij se vervolcht van Calmpthout tot voer die port van Antwerpen".

Nog steeds gluurde zowel binnen als buiten de vesting het verraad om elken hoek en men was blij toen de hand werd gelegd op de Engelschman Servaes Sechevereels die bekende met Parma in verbinding te staan. Nadat hem op de pijnbank alle geheimen waren ontfutseld, werd hij opgehangen.
Het was dringend noodig waakzaam te zijn. daarom werd ieder vreemdeling die de stad binnenkwam, voortaan gebracht voor de ontvanger Pierlincx, daar moest hij zijn attestatie laten zien, hij moest uitleggen wat hij in Bergen op Zoom kwam doen en waar hij verblijf zou houden.
Ieder die vreemdelingen huisvestte, moest daarvan aan Pierlincx mededeeling doen, de vreemden mochten niet op de wallen komen, zij mochten des avonds na 7 uur het huis niet verlaten en evenmin met anderen in de kroeg zitten te praten.

Op 4 April werd Constantia, de tweede dochter van Paul Bacx gedoopt en toen na afloop van de plechtigheid de vrienden nog even bijeen kwamen ten huize van de gelukkigen vader, was de stemming allesbehalve vrolijk. De toestand in het garnizoen was erger dan ooit, de soldaten roofden als in de dagen van Berwouts. In de omstreken van de stad werd alles verwoest, de boomgaarden

werden gekapt om aan brandhout te komen en bijna alle kapiteins lagen overhoop met de gouverneur.
Voor een deel was dit niet de schuld van Morgan want de heren kwanselden op de zonderlingste wijze met hun vrijbiljetten van de accijns, zij versjacherden de papiertjes aan de zoetelaars die er bier op haalden en het beneden de prijs aan de burgerij verkochten. Er waren echter andere moeilijkheden, Morgan gevoelde de steeds stijgende tegenzin van de inheemsche officieren tegen de vreemdelingen, hij begreep dat zich ook in Bergen op Zoom een partij tegen hem begon te vormen, ook wist hij dat de Bacxen en de magistraat daarbij èèn lijn trokken.
Als de ruiters van Bacx ergens een gevoeligen klap opliepen, gaf dit aanleiding tot honende opmerkingen van Engelschen kant. En juist in deze dagen hadden de Bacxen een verlies geleden dat zij zich zeer aantrokken.
Niet ten onrechte schreef Baselius enige jaren later van Paul en Marcelis:

> "*Ten anderen dat dese twee ghebroeders met een hertelijcke affectie ende couragieus accord vele jaren daerin hebben overeen gedragen om haer huijs op te richten tot een academie voor vele edelluijden, ende andere personen van qualiteijt, die sij niet alleen geinstrueert hebben naer haere wetenschap in saecken van oorloghe, maer oock naer haere macht getracteert.*
> *Van dewelcke daer na door goede diensten ende meriten wel ontrent vijfftich uijt hare compagnien tot de digniteijten van gouverneurs, colonnels, ritmeesters ende capiteijnen opgheklommen sijn ....* "

Onder de mannen die naar de mening van de Bacxen een belofte voor de toekomst waren, behoorde Lieven Seijs, zij hadden hem tot korporaal bevorderd Seijs was op verkenning uitgezonden in het land van Waes, hij had slechts 15 man meegekregen en onderweg was hij gestuit op 45 vijandelijke ruiters.
Hoewel hij ver in de minderheid was, had hij onmiddellijk gechargeerd en de vijand op de vlucht gedreven.
Maar toen had de vijand versterking gekregen van een paar vendels voetvolk, men had hem aangevallen en Seijs was met zijn mannen gevlucht.
Het kleine troepje was in dat met slooten doorsneden terrein, achternagezet en uiteengeslagen, slechts enkele mannen hadden zich kunnen redden, zij waren in Bergen op Zoom teruggekeerd maar van Seijs had men niets meer vernomen.

Plotseling dreunde de zware klopper op de huisdeur van Bacx en een moment later stond Lieven Seijs in levenden lijve voor hen en vertelde zijn wedervaren. Het was hem inderdaad gelukt met zijn jongen te ontvluchten maar nadat zij een tijd hadden gedwaald, stonden zij aan de Schelde tegenover Antwerpen, de stad die in handen van de vijand was.
Hoe gevaarlijk het ook was, er bestond voor beide mannen slechts èèn uitkomst, zij moesten zich houden alsof zij tot de troepen van Parma behoorden.
Zij lieten zich aan het Vlaamsche hoofd overzetten; met een beetje kloppend hart waren zij daarop de geheele stad doorgereden, zij gevoelden zich pas weer tot rust komen toen zij aan de andere zijde veilig buiten de Kipdorper poort stonden. Toen was het niet moeilijk meer, naar Bergen op Zoom terug te keeren.

Zo was korporaal Lieven Seijs, de man die later het geheele ruiterwapen onder zijn bevelen zou krijgen.
Het jaar 1590 leverde geen noemenswaardige krijgsbedrijven op. Maurits had de schans Knodsenhurg als een bedreiging tegenover Nijmegen op de noorder Waaloever voltooid, hij hoopte daarop de stad te veroveren maar de Staten achtten de onderneming te kostbaar en toen Mansfelt bovendien met zijn troepen naar Brabant terugtrok verviel het geheele plan.
Het gaf aanleiding tot wrijving tusschen Holland en Gelderland, dit laatste gewest had gehoopt op de verovering van Nijmegen, waardoor de Betuwe aan de zuidzijde voor invallen gedekt zou zijn. De landsregering achtte die kans echter niet groot immers Parma was 27 Juli met groote statie en met een schitterend leger naar Frankrijk getrokken.
Langs Halle komende, had hij evenals de vorige maal toen hij met de Armada moest samenwerken de voorspraak van de Heilige Maagd afgesmeekt maar de tegenspoeden zouden dezen keer niet geringer zijn; te vergeefs had hij ook nu een beroep gedaan op de Moeder Gods. Even was het Bergsche garnizoen te velde gekomen, de schans bij Terheiden was slechts door 400 man bezet en er was gebrek aan levensmiddelen en munitie. De Bacxen kregen opdracht de schans te verrassen maar Mansfelt was hen voor, hij voorzag de schans en de stad Geertruidenberg van al het noodige en het Bergsche garnizoen keerde onverrichterzake terug.

De nazomer bracht voor Maurits nog enkele kleine successen, hij veroverde de schans bij Elshout, waardoor de Brabanders in de komenden winter niet onverwacht voor Heusden konden verschijnen. Hij maakte zich meester van het kasteel van Hedel

en snel naar het westen trekkend, was hij 11 October meester van de schans bij Terheiden.
Toen hij daar vernam dat de gouverneur van Steenbergen voor een bespreking naar Mansfelt was, stond hij plotseling op 15 October voor de kleine vesting en opende het geschutvuur. De Waalsche sergeant majoor en de Duitse vaandrig betwisten elkaar bijna de voorrang hem de stad te mogen overgeven.
Maurits bood gunstige voorwaarden en toen de eigenlijke gouverneur met 400 man versterking kwam opdagen, wapperde de Statenvlag van de toren. Nadat ook Wouw was veroverd, kwam Maurits 18 October in Bergen op Zoom waar de magistraat hem verwelkomde met de gebruikelijke potten eerewijn, de veldtocht was voor dat jaar afgelopen.
Maurits legerde zijn troepen in Bergen op Zoom, Breda en Heusden op de zuidelijke frontieren om ze op het eerste alarm te velde te kunnen brengen.
Holland was tevreden doch de heren in Utrecht en Gelderland dachten er anders over en Maurits was verplicht voor het volgende jaar plannen te maken voor verovering van Zutphen en Deventer; voor men de winter inging kregen de Bacxen nog een opdracht, er moest een strooptocht in groot formaat worden gehouden in de Zuidelijke Nederlanden.
Het voetvolk zou worden beschermd door de ruitervanen van Vere, Sidney, Potlitz, Barchon, Pauli, Voisin, Parcker, Edmond, Kinsky en de beide Bacxen.
Het was een bewijs van groot vertrouwen van Maurits, aan Paul Bacx het commando over de gezamenlijke ruiterij, ook over de Engelsche vanen op te dragen, de roep van Paul’s krijgsmanskunst was zo groot, dat vele dorpen vrijwillig hun contributie kwamen brengen.

Gevaarlijk was de onderneming niet want juist in die dagen waren de Spaansche troepen in Diest, Leuven en Herenthals in volledigen opstand, zij joegen hun officieren weg, kozen Hernando Patigno tot hun leider en besloten het platteland te brandschatten om zich op die wijze aan soldij te helpen.
Begin December was Parma in Brussel terug, de hospitalen van Henegouwen en Artois gaven de weg aan die zijn troepen hadden gevolgd.

De verhouding tusschen de gouverneur en de Bergsche bevolking werd nog slechter, toen er nieuwe praatjes omtrent Engelsch verraad werden uitgestrooid en er zelfs op de Groote Markt en op de Vischmarkt een paar pamfletten werden aangeplakt, waarin ieder werd geraden goede wacht te houden en zorg te dragen dat de stad niet in handen van de vijand zou geraken.
De magistraat sommeerde de schrijvers binnen 24 uur op het stadhuis te komen en te vertellen wat zij wisten, als zij dat niet deden zouden zij worden beschouwd als "*perturbateurs* [22]) *van het algemeene welvaren en violateurs* [23]) *van de goede naam*" van de personen, in hun waarschuwing genoemd; als men ze in handen kreeg, zouden zij streng worden gestraft evenals de personen die hun huisvesting hadden verleend.

De onenigheid tusschen Morgan en de beide Bacxen was in het eind van December zo gestegen dat de broeders naar Den Haag gingen om zich ondershands bij enkele leden van de Raad van State te beklagen,

---

[22] Verstoorders.

[23] Overtreders.

zij rapporteerden dat zij in Bergen op Zoom niet meer veilig waren voor de wraakzucht van Morgan die hen wilde gevangen nemen.
Dat was de Raad van State te kras, de beide Bacxen stonden boven elke verdenking verheven, zij zonden Gilpin naar Bergen op Zoom om met Morgan en met de Lion te spreken.
De Bacxen werden teruggestuurd met de verzekering dat aan beiden de volledige vrijheid werd gegarandeerd; er dreigde gevaar in alle Frontiersteden en hun aanwezigheid was in Bergen op Zoom dus dringend noodig.
Paul antwoordde niets liever te willen dan zich blindelings te onderwerpen aan de bevelen van de Raad maar hij kon slechts teruggaan als hij de zekerheid had dat de gouverneur geen vinger naar hun persoon zou uitstrekken.
De Heren legden aan beide broeders uit, dat Gilpin reeds was vertrokken om een onderzoek in te stellen, zij kregen de raad mede, zich onderling te verdragen daar tweedracht zeer dangereus was.
Beide partijen moesten het gebeurde vergeten, ook de gouverneur had zich beklaagd over het ongelijk dat hem was aangedaan, men zou een regeling treffen waarover zowel de gouverneur als de officieren tevreden konden zijn.
De Bacxen waren inderdaad tevreden teruggekeerd, zij wisten dat de hooge landsregeering achter hen stond en dat de gouverneur met een behoorlijke instructie binnen de perken zou worden gehouden.
Ook de Bergsche magistraat was tevreden en beloofde aan Gilpin een zilveren schaal van 20 ons.

Baselius had intusschen een beroep gekregen naar Leeuwarden, er waren een paar leden van de kerkeraad overgekomen, zij hadden zijn preek gehoord en wilden hem dadelijk meenemen.

Men riep Baselius in het college en vroeg hem waarom hij eigenlijk weg wilde; toen kwam hij met allerlei klachten.
De Raad van Brabant had indertijd verschillende toezeggingen gedaan, er zouden twee predikanten zijn die elk *f* 600 zouden verdienen en verder een hoofd van de Latijnsche school met *f* 150 salaris. De rector zou tevens voorzanger zijn met een toelage van *f* 50, men zou een krankenbezoeker aanstellen op *f* 72, een koster op *f* 65, de organist zou *f* 72 krijgen, de klokluiders *f* 35, voor het bezoeken van synodes zou *f* 30 worden uitgetrokken, en er zou een beurs van *f* 250 worden gesticht om een student aan de universiteit te Leiden te onderhouden. Bovendien zou er geld worden gegeven voor brood en wijn bij het Avondmaal, maar van dat alles was vrijwel niets gekomen, hij stond nog altijd alleen voor zijn taak. De magistraat wendde zich tot Maurits met verzoek geld beschikbaar te willen stellen en daarop beloofde Baselius te zullen blijven.

De onenigheid bijgelegd

Op 5 Januari 1591 schreef de secretaris in de notulen:
"*Alsoo onlancx groote swaricheden geresen waren tusschen de gouverneur deser stadt ende de capiteijnen Bacx gebroederen, welcke oock eenige tijd geduird hadde ende dat deur middelen van enige gecommitteerden vanden Rade van Staten als oick daernae arbiters tot beide sijden sijn vercoren (alsoe men verstout) de differenten stonden op hope van payse jae alreeds door middelen van voors. arbiters seer nae was gedaen ende de verschillen gestilt ende men oick int heijmelick genouch verstout dat de pays eijnte-lijck ende te beter volcomelijck soude moegen gemaeckt worden indyen vander stadtwege enighe maeltijt bereijdt werde alwaer de gouverneur mette voors. capiteijnen soude moghen bij*

malcanderen comen ende de pays eijntelijck worden geconfirmeert ende doergedroncken, daertoe de occasie haer presenteerde mits de ordinaris maeltijt die de drossaerd ende schepenen jaerlijcx gewoon sijn te doen opten drije coninghendach vuijt de penninghen comende vande incomelinghen ende de breucken van de ambachten die op maendach naestcomende overgebracht worden ende want dit grootelijcx dient tot voordeel van de stadt alsoe aen de eendracht van de garnizoene de welvaert vande stadt grootelicx is gelegen .... "

daarom besloot de magistraat de gouverneur, de beide Bacxen, kapitein Parcker, Mattew Morgan, van de Broecke, kolonel Meetkercken, en monstercommissaris Lancelot Parasijs tot een vrolijken maaltijd bijeen te roepen.

Het jaar 1591 was dus begonnen met een interne vredespoging maar er bleven nog een paar puzzles op te lossen. Zo hadden de brouwers geleerd dat er in Engeland een soort bier werd gebrouwen zonder hop, het heette "ale" en zij wenschten er geen accijns voor te betalen omdat zij beweerden dat het geen bier was.

Verder hadden zij een nieuwen drank uitgevonden, die zij "anijswater" noemden, de magistraat eischte echter van beide nieuwigheden de vollen accijns en de leveranciers moesten ten slotte zwichten.

Met de sergeant majoor Lonel was de magistraat op voet van openlijke vijandschap; dit dronken heerschap gebruikte het geheele huis waarin hij was ingekwartierd. Voor Turck bleef geen enkel rustig plekje meer over, men besloot Turck van zijn lastigen huisgenoot te ontslaan en huurde voor Lonel het huis "De gulde schoen". Hij werd van meubelen voorzien onder voorwaarde dat Lonel beloofde zijn leven te beteren.

Zijn instructie werd aangevuld, hij moest iederen avond de wachten controleeren en nagaan of alle roers met scherp waren geladen, hij mocht het woord niet langer uitgeven zolang de poorten niet gesloten en de wachten uitgezet waren, verder moest hij's nachts onverwacht rondes lopen en zich overtuigen dat de poorten werkelijk waren gesloten.
Het voorjaar bracht in Bergen op Zoom weer de warme dagen en de gebruikelijken stank waaraan Morgan zich zo ergerde.
Op zijn verzoek besloot men alle honden op te ruimen, zij zwierven met hun schurftige lijven overal rond.
De magistraat droeg aan de scherprechter op, alle dieren te grijpen en af te maken behalve "*hasewinden, bracken, liggende honden ende juffrouwenhondekes*". Ieder die prijs stelde op het behoud van zijn hond moest het dier verder thuis houden.
En dan kwam Morgan weer met zijn oude klacht over de vleeschhouwers " .... *ende enighe anderen die hen dagelijcx vervoorderen* [24]) *tbloedt van haere geslagen beesten ende andere natte ende stinckende vuijlicheden, oock pluijmen, vellen, doode prijen* [25]) *ende diergelijcke onreijnheijt opter straten te werpen ende inde gemeijne goten uijt te gieten* .... "
Dank zij Baselius werd er nog een andere ordonnantie aan toegevoegd waarbij het aan de jongens werd verboden aan de kerkdeur te staan en de bruiden en de bruidegommen met onbehoorlijke gebaren te ergeren of hen na te roepen " .... *tot grooter cleijnicheijt vande houwelijcke state ende ontstichtinghe van vele*." Met zijn strenge zeden trachtte Baselius de bevolking dikwijls verplichtingen op te

---

[24] Verstouten.

[25] Krengen.

leggen die haar onsympathiek waren maar hij had aan de anderen kant een energie die de stad zeer zeker ten goede kwam.

Een der dingen die hem veel zorg baarde, was het groote aantal weezen en onverzorgde kinderen dat in de stad rondliep.

Het waren niet alleen de kinderen der poorters, veelal waren het de nakomelingen van de soldaten.

Tot elke troep behoorde de legertros, de zoetelaars met hun karren, de vrouwen en kinderen van de soldaten, en de talrijke vrouwen die nu eens met de eenen, dan weer met de anderen soldaat leefden.

Veel soldaten sneuvelden en lieten hun gezinnen onverzorgd achter, velen werden gevangen genomen of liepen naar de vijand over, soms lieten ook de vrouwen hun kinderen in de steek.

In Bergen op Zoom bestond geen weeshuis en al die armlastige kinderen zwierven rond, zij werden “ .... om de minste cost" bij schamele lieden onderdak gebracht, "wassende op in dese gesteltenisse des tijds ende der oirloge in alle woesticheijt ende godtloosheijt met quaede manieren .... " zoals Baselius zich uitdrukte.

Zijn ideaal was in deze vesting nog eens een behoorlijk weeshuis te stichten waarin al die arme en verwaarloosde kinderen een tehuis zouden vinden.

In Mei 1591 bood hij aan de magistraat zijn voorstellen aan doch er zouden nog enige jaren voorbijgaan voordat hij zijn plannen in daden kon omzetten.

Het voorjaar van 1591 bracht militaire moeilijkheden, wel had Spanje een groot deel van zijn troepen in Frankrijk gebruikt zodat men nu tot het offensief zou kunnen overgaan, maar Elisabeth gooide roet in het eten, zij liet door Norrits weten een groot deel van haar troepen die hier lagen, noodig te hebben voor een inval in Frankrijk.

De Staten wilden niet toegeven maar Engeland dreigde: op 5 Maart moesten de troepen voor vertrek gereed staan, wie dan niet present was, werd niet langer door Engeland betaald.
Norrits gevoelde dat de Staten niet tot wijken bereid waren, hij stelde Elisabeth voor, tevreden te zijn met het zenden van 2000 man in plaats van 3000 terwijl men Nederland van 1000 recruten zou voorzien.
Elisabeth gaf toe, de moeilijkheid was hiermee opgelost en de Staten die toch tot het offensief wilden overgaan besloten de vendels op te voeren tot 200 man.
Voor Bergen op Zoom hadden deze moeilijkheden nog gevolgen gehad.
De Staten waren bang dat de Engelschen zouden vertrekken, de vesting onverzorgd achterlatende. Daarom gaven zij aan de troepen bevel, niet te vertrekken zonder toestemming van de Raad van State.
Norrits volvoerde onderwijl zijn bedreiging, de thesaurier generaal staakte na 5 Maart zijn betalingen, de Staten hadden geen geld om de soldij te betalen en de troepen aten als van ouds het magazijn leeg, hetgeen men toeliet om erger te voorkomen.
Toen de koppige Elisabeth daarna bakzeil haalde, werd de betaling hervat maar het magazijn was leeg.
Toen kwam de vraag waar men zou vechten.
De afgevaardigden uit het noorden eisten: Groningen dat nog steeds in handen van Verdugo was.
De Staten van Gelderland en Utrecht eisten: Zutphen en Deventer.
Anderen wilden in Brabant doordringen.
Maurits oordeelde dat men in het oosten moest beginnen; als hij dadelijk naar het noorden ging, kon hij in de rug worden aangevallen, bovendien wilde hij gaarne Gelderland aan zich verplichten, de graaf van Nicuwenaar was in de lucht gevlogen, het stadhouderschap van

Utrecht was nog niet vergeven, Maurits zou gaarne ook dit gewest onder zijn bevelen hebben.

30 Mei 1591 veroverde hij Zutphen, waarbij Ritmeester Graaf van Falckesteijn sneuvelde. Tot zijn opvolger werd benoemd Johan van Huchtenbroeck die deze ruitervaan commandeerde tot hij in 1593 tot burgemeester van Utrecht werd benoemd. Toen de veldtocht tot zover was geslaagd, eischten Groningen en Friesland dat men nu naar het noorden zou trekken. Maurits zette echter door dat eerst Deventer werd veroverd.
De noordelijke gewesten gaven toe op voorwaarde dat Maurits daarna onherroepelijk het noorden te hulp zou komen; deed hij dit niet dan zouden zij met hun vendels van het tooneel van de strijd verdwijnen.
10 Juni werd Deventer bij accoord ingenomen en hier toonde Maurits hoezeer hij gebeten was op de Engelsche verraders.
Roelant Yorck, de man die de stad aan de Spanjaarden had verraden, was in Deventer gestorven en begraven.
Maurits liet het lijk opgraven en met kist en al aan de galg hangen.
Paul en Marcelis hadden beide belegeringen meegemaakt; hun eerste opdracht was, de verslagen troepen die vrije aftocht hadden bedongen, te convoyeeren. Maurits had een oogenblik geweifeld, hij had zo gaarne Nijmegen aangegrepen maar de Groningers lieten hem niet meer los en toen de Bacxen in Deventer terugkwamen was de afmarsch naar het noorden al begonnen. De voetknechten voeren reeds in schepen de Yssel af tot Kampen, 15 Juli brak de ruiterij op, vroeg in de morgen ging men op pad, dien avond werd in Zwolle gelegerd en de volgende avond in Meppel waar de voorhoede de hoofdmacht inwachtte. De wegen waren slecht, de achterhoede had met moeite Staphorst gehaald.

18 Juli rukte men verder naar Groningen, het was voor de Bacxen een groote eer thans dagelijks te mogen samenwerken met Maurits en te bemerken hoe zij in de loop der jaren zijn vertrouwen hadden gewonnen.
Bij deze twee belegeringen had Maurits nog op ander gebied een overwinning behaald. Tot op die dagen was het pionierwerk iets minderwaardigs wat geschiedde door boeren en landloopers. De gevangenissen werden leeggehaald als men pioniers noodig had, de soldaat stak voor graafwerk geen hand uit, hij diende slechts om te vechten.
In spijt van allen weerstand zette Maurits door dat de soldaat voortaan zelf het pionierwerk zou doen. Hij stelde daarbij echter als eersten eisch dat men den soldaat gewillig moest maken door de soldij steeds op tijd volledig uit te betalen.
20 Juni was Maurits in Zuidlaren waar ook de Bacxen bij hem waren. Toen volgde het beleg van Groningen. Dit was geen gemakkelijke taak, de stad was met moerassen omgeven, men kon geen loopgraven aanleggen en geen geschut in stelling brengen.
Maurits besloot de stad af te sluiten, allereerst door de verovering van Delfzijl. Hij lag met zijn gevolg in Uitwierda, bij hem waren de vanen van Voisin, Lespine, Balen en de beide Bacxen.
2 Juli gaf Delfzijl zich over, nu moest Steenwijk worden belegerd.
15 Juli lagen de schepen met voetvolk in Blokzijl, klaar om te ontschepen voor Steenwijk.
Daar bereikte Maurits het bericht dat de vijand de schans Knodsenburg belegerde. Dat kon hij niet gedoogen, Knodsenburg was zijn werk, het was de eerste stap voor de verovering van Nijmegen, nu zou deze schans verloren gaan en de geheele Betuwe weer open liggen voor de Spaansche invallen.

Om de Friesen niet te veel tegen zich in te nemen, liet hij graaf Willem van Nassau met enkele troepen in dat gewest achter, maar onmiddellijk werden bevelen gegeven de schepen die nog in Blokzijl lagen, weer den Yssel op te sturen.
18 Juli was Maurits in Deventer terug, waar hij den volgenden dag over de schipbrug trok, twee dagen later waren de Bacxen in Arnhem, door slecht weer kwamen de schepen langzaam vooruit.
22 Juli werd de brug bij Arnhem gelegd, de ruiterij trok erover en legerde in de Betuwe in hutten die inderhaast werden gebouwd, intusschen viel de regen in stroom en neer.
Maurits kreeg hier bericht dat de bezetting van Knodsenburg vol goeden moed was. Als bewijs van ontvangst van die tijding loste hij de afgesproken twee kanonschoten en ontstak een vuur op den Arnhemschen toren.
In den nacht van 23 Juli trok Maurits met 1000 man voetvolk en 500 ruiters de Betuwe in om bij Knodsenburg een hinderlaag te leggen volgens het beproefde systeem.
Toen de infanterie en een groot deel van de ruiterij hun opstelling hadden ingenomen, werden een paar vanen uitgezonden om den vijand tot een vervolging uit te lokken.
Er gebeurde echter niets en na eenige uren wachten besloot Maurits terug te keeren, hijzelf marcheerde af met de ritmeesters terwijl de luitenants met de troepen volgden.
De infanterie liet eerst de cavalerie afmarcheeren en toen ook de vendels voetvolk in bewcgmg kwamen, verscheen de vijand ter elfder ure.
Snel keerde de infanterie in de hinderlaag terug, rustig liet men den vijand voorbij trekken, voorop reed luitenant Petro Franchesco de

Niselli met de eigen vaan van Parma. Vroolijk scheen de zomerzon op het schitterende goud en de mooie kleuren van den standaard. Daarop volgden vijf andere vanen terwijl Corradin met vier vanen de achterhoede vormde.
Men liet den vijand verder trekken, tot een brugje was gepasseerd dat slechts door twee ruiters te gelijk kon worden overgetrokken.
Toen greep het voetvolk in, met volle kracht chargeerden de Staatsche troepen. Corradm liep slechts geringe verliezen op maar van de overige ruiterij kwam niet veel terecht.
150 mannen en 250 paarden werden buit gemaakt, Nivelli en zijn kornet behoorden tot de gevangenen, de prachtige standaard van Parma werd aan het eind van de onderneming aan Maurits aangeboden. Vóór dien tijd had hij echter reeds het bericht van het treffen gekregen en in de snelsten galop hadden Francis Vere en Marcelis Bacx hun vaan weer opgezocht.
Daar de vaan van Marcelis geheel achteraan marcheerde, kon hij die niet meer bereiken, maar hij zag een troep Engelsche ruiters zonder commandant, ook zag hij dat vijandelijke ruiters een aanval deden op de Staatsche voetknechten. De Spanjaarden reden tot vlak voor het voetvolk, schoten hun pistolen af en reden dan snel terug om hun wapens te laden en opnieuw aan te vallen op de infanterie die in slagorde slechts langzaam opschoot.
Marcelis overzag de toestand, hij stelde zich aan het hoofd van de Engelsche ruiters en chargeerde op de vijand dien hij uiteensloeg.
Alles bij elkaar was het geen groote strijd geweest maar toch had men de vijand een goeden klap toegebracht, Parma gaf het beleg op en keerde op de zuider Waaloever terug.

Maurits had zijn doel bereikt en bij de schipbrug te Arnhem monsterde hij de troepen; Paul passeerde de revue met 85 en Marcelis met 90 ruiters.
In afwachting van verdere plannen, werden de ruiters naar hun garnizoenen teruggezonden.
Bergen was in groote onenigheid met Morgan, een van diens gevangenen was gevlucht en Morgan verdacht twee vrouwen ervan, bij de ontvluchting behulpzaam te zijn geweest, hij liet de vrouwen gevangen nemen en pijnigen. De vroedschap was te hoop gelopen. Was dat nu de dankbaarheid nadat men hem bij de doop van zijn zoon een half aam rijnwijn en twee brooden suiker had laten brengen?
De gevangen vrouwen vielen onder de burger justitie, hij had niet het recht de handen naar haar uit te steken, bovendien was het in strijd met zijn instructie en men haastte zich te klagen hij de Raad van State en bij Maurits.
Morgan wilde de vrouwen alleen afgeven als de magistraat beloofde ze onmiddellijk op de pijnbank te verhooren, maar het geduld van het stadsbestuur was uitgeput, Morgan begreep dat hij ter ver was gegaan. Hij gaf de vrouwen over aan de drossaard die ze op de gevangenpoort liet brengen, waar zij door twee schepenen werden ondervraagd.
Toen was de drossaard door Morgan ter verantwoording geroepen, de vrouwen moesten onmiddellijk gevonnist en terechtgesteld worden maar de Lion dacht er niet aan zijn rechten prijs te geven, hij wendde zich tot de magistraat die bepaalde dat de vrouwen voorlopig gevangen bleven.
Na een paar dagen liep Morgan woedend de vergaderzaal van het college binnen; om zijn woorden kracht bij te zetten had hij de sergeant majoor en enkele Engelsche kapiteins meegebracht.

Hij trof het slecht, want hij stuitte juist op de gecommitteerden die door de Raad van State waren gezonden om de zaak te onderzoeken. Hij snauwde de secretaris af en vroeg of deze de stukken betreffende het onderzoek ter kennis van de magistraat had gebracht.
De secretaris antwoordde dat hij had gehandeld zoals zijn plicht hem voorschreef. Daarop wendde Morgan zich tot de burgemeester en zeide dat hij zich zeer had te beklagen over de magistraat die hem in alles tegenwerkte. Indertijd had men ook een van zijn gevangenen losgelaten en daarom was hij verplicht geweest dezen keer de draden zelf in handen te houden.
Dreigend vroeg hij aan de heren of zij hem al of niet nog als hun gouverneur erkenden.
De magistraat verwees hem kalm naar de privilegiën van het land en naar zijn eigen instructie, hij kon zelf uitzoeken hoever zijn macht ging. Hij antwoordde dat hij de heren wel zou dwingen hun klachten overal te herroepen waar zij die hadden geuit en heengaande zei hij dat hij zowel namens de Koningin van Engeland als uit hoofde van zijn functie van gouverneur hen gelastte te gehoorzamen.
Als enig antwoord droeg de burgemeester aan de secretaris op Morgan drie brieven uit te reiken die men zo juist voor hem had ontvangen; ongeopend nam hij de brieven mee.
De magistraat wist wat er in die brieven stond, de eerste was van Maurits, geschreven uit Arnhem waarin hij Morgan verweet iets te hebben gedaan dat zijn reputatie ten zeerste zou schaden; de kennis van alle politieke zaken kwam uitsluitend aan de magistraat toe, hij vermaande hem de vrouwen onverwijld vrij te laten.
De tweede brief was van de Raad van State; deze hield in dat hij geheel in strijd met de privilegiën twee burgeressen had gevangen genomen en gepijnigd, dat hij de poorters verhinderde hun land te bebouwen en

hen op onbehoorlijke manier uitbuitte, alles in strijd met zijn instructie die hij had bezworen.
De derde brief van de secretaris Gilpin behelsde dat men gecommitteerden zou zenden om het geschil op te lossen.
10 Augustus verschenen de officieele gecommitteerden in Bergen op Zoom, de magistraat haastte zich de heren volledig in te lichten.
De vroedschap verheugde zich reeds op het komende schouwspel: Morgan op het stadhuis geroepen en in bijzijn van de stadsregering in het ongelijk gesteld.
De gedeputeerden luisterden aandachtig toe en .... vertrokken daarna want zij waren door Morgan geïnviteerd op het doopfeest van zijn zoon. Zij vierden met de gouverneur het vrolijke feest en lieten daarna aan de magistraat weten dat zij alles met Morgan hadden besproken en deze beterschap had beloofd.
De magistraat was ontevreden, het was een slappe afdoening want zodra de heren zouden zijn vertrokken zou Morgans gedrag in niets veranderd zijn.
De stad stond er machteloos tegenover, de gedeputeerden waren groot in aantal en aanzienlijk van namen geweest. voor Holland de heer van Nivel en Muys, de schout van Dordrecht, zij hadden gelogeerd in de Moses en zij waren getracteerd met 6 kannen wijn.
Namens Zeeland waren gekomen Pieter de Rijcke en de tresorier Valck, de baljuw van Vere en de burgemeester Meros, de pensionaris Roels van Middelburg en dan nog een paar heren uit Zierikzee en Vlissingen.
Zij hadden allen in de Grote Valck gelogeerd en samen had men hun 12 stadskannen wijn gestuurd.
Natuurlijk had de burgemeester alles haarfijn aan de Bacxen verteld en Paul had geantwoord dat al die heren werden getracteerd omdat men daarmede voordeel hoopte te behalen. Als het stadsbestuur wist dat

men zonder giften op iemands hulp en goede trouw kon rekenen werden nooit geschenken aangeboden. De burgemeester had erover nagedacht, Bacx had gelijk en 27 Augustus schreef de secretaris in het notulenboek:

> "*Alsoo de ritmeesters beijde de Bacxen gebroederen Paul ende Marcelis haer menichmael hebben laten ontfallen dat men van stadtwegen hen wel behoorde met enige beleeftheijt te beschencken vuijtdien nyet alleene zij nu over de acht jaeren alhier gedurichlijck hebben garnizoen gehouden sonder de stadt met eenighe meubileering ofte servitie sunderlinge moeyelijck geweest te hebben, hebbende hen altijts nyet alleene beleefdelijck teghen de magistraet als de borgeren gedragen maer oick ten tijde van de belegeringhe met haere compagnien tot welvaren van de stadt met groote eere tegens de vijant gequeten te meer dat het hunluyden wel genouchsaem was toegeseijt. Ende dat sij ontrent drye maenden int leger geweest sijnde, de gecommitteerden vander stadt inde leste vergaderinghe tegens de gouverneur goed behulp aen Sijn Exc. hadden gedaen op eergisteren met haere compagnien wederom binnen deser stadt in garnisoen gecomen op hope dat sij int gene voors. is altijt sullen continueren, is bij mijn Heren geresolveert dat men vander stadtwegen sal doen maecken ses vierkante penninghen van goude op het gewichte ende forme van degene die ter memorie vande belegheringhe vanden jaere 1588 gemaeckt sijn, daertoe voeghende enighe woorden haer ter eere daeraf de voors. ritmeesters elck eenen sal geschoncken worden ende de andere noch ter tijt bewaert*."

Het werd inderdaad tijd dat men eens aan deze beide mannen dacht. Toen de belegering was afgelopen, had men op stadskosten gouden penningen laten slaan die men in de eerste plaats had uitgereikt aan

de leden van de magistraat en verder aan allerlei mensen wier gunsten men moest koopen.
De Bacxen die ook zonder geschenken hun plicht deden, had men daarbij over het hoofd gezien.
Voor Paul en Marcelis was de tijd van rust nog niet gekomen, zij kregen van Maurits opdracht het platteland van Brabant te doorkruisen om de vijand afbreuk te doen.
Paul was dadelijk gaan verkennen in de richting van Antwerpen waarbij twee mannen in handen van de Antwerpsche burgerij waren gevallen.
Nu waren de verkenners van de Bacxen eigenlijk de voorlopers van al hun tochten en daarom had Mondragon geëischt dat de burgerij hem die twee mannen zou afstaan.
De beide ruiters waren daarop opgehangen, de burgerij deed het voorkomen alsof Mondragon hun die mannen had afgenomen.
Paul bedacht een krijgslist. Twintig ruiters zouden zich als boeren verkleeden, zij zouden met een paar wagens naar Antwerpen rijden, op de wagens zouden zakken zand liggen maar daaronder zouden zij hun vuurroers verbergen.
Zij zouden de poort binnenrijden, zich van de wacht meester maken en dadelijk worden gesteund door 100 ruiters die in Berchem zouden wachten.
Men zou dan alle gildebroeders die aan de poort op wacht stonden, als gijzelaars meenemen naar Bergen op Zoom.
Bacx trof het slecht; toen de mannen aan de poort kwamen, was deze wegens reparatie gesloten maar juist op datzelfde oogenblik verscheen voor de poort een transport uit Luik, door ruiters geconvoyeerd.
De ruiters van Bacx grepen hun wapenen en voordat een Antwerpenaar te hulp kon komen, waren de vijanden gevangen genomen en op weg naar Bergen op Zoom.

De aanvallen op Antwerpen werden herhaald, de burgemeester kon berouw hebben over het afstaan van de gevangenen aan Mondragon. Telkens werden Antwerpsche burgers gegrepen als zij zich buiten de poorten vertoonden, de schrik zat er ten slotte zo in dat niemand zich zonder Nederlands paspoort buiten de stad durfde wagen.
Maurits was met een deel van zijn troepen bij Knodsenburg gebleven maar toen Parma 5 Augustus in de richting van Venlo afmarcheerde en Verdugo bovendien Friesland verliet, wenschten velen voor dat jaar de veldtocht te eindigen. Het stortregende elken dag, de ruiters klaagden dat zij te velde hun paarden niet langer in leven konden houden, veertien dagen gingen met praten voorbij, toen gaf Maurits zich gewonnen, de troepen kregen vergunning naar hun garnizoenen af te marcheeren.
Juist op dat moment kwam Oldenbarnevelt met het verzoek Nijmegen aan te grijpen om Gelderland gunstig te stemmen.
De troepen kregen bevel niet te vertrekken maar ten slotte besliste de Raad van State, vreezend voor onwilligheid van de troepen dat men toch uiteen zou gaan. Maurits kon er niet toe komen de troepen die geleidelijk beter werden betaald en ook beter onder tucht stonden, ongebruikt in de garnizoenen te laten.
Hij wilde een inval doen in het land van Waes dat in de laatste tijden geen contributie meer opbracht, hij hoopte daarmede tevens Parma uit zijn schuilhoek te lokken.
Op 14 September kregen de commandanten order zich gereed te houden. Maurits bracht in Dordrecht Engelschen en Nederlanders bijeen, 18 September lag hij met 235 schepen voor Arnemuiden. Bij Kruiningen werd ontscheept, 2 dagen later capituleerde de schans bij Wilsenoord, vervolgens trok Maurits naar Hulst.

20 September kwamen daar 60 schepen met ruiters: de Bacxen en de Engelsche ruiterij uit Bergen op Zoom.
Onverwijld werd het terrein gezuiverd van vijandelijke ruiters, enige karabiniers van de vaan van Parma werden gegrepen.
Ilet waren gulden dagen voor de ruiters, het land dat geen contributie betaalde was daardoor vijandelijk gebied, zij mochten er vrij koeien weghalen en plunderen naar hartelust. Het feest duurde slechts drie dagen, toen was het land onder contributie gebracht en werden alle rooverijen verboden.
Maurits bracht zijn geschut in stelling, 24 September gaf Hulst zich over.
De stadhouder wilde terug maar de wind was uit de kust en het water bleef laag, een week lang lagen de troepen werkeloos in deze val opgesloten en toen zij zich eindelijk konden inschepen bleven 12 schuiten op het droge liggen. Deze werden door de vijand die hen reeds op de hielen zat in brand gestoken want Parma had intusschen zijn troepen bij Antwerpen samengetrokken.
Ook de Bacxen werden weder ingeladen en in Bergen op Zoom ontscheept.

Paul en Marcelis hoopten dat hiermede de veldtocht voor dit jaar zou zijn afgelopen, zij hadden particuliere zaken af te doen die niet konden wachten. Hun vader was overleden en zij hadden aanzienlijke bedragen geërfd die soliede moesten worden belegd.
In tegenstelling met de andere commandanten die in hun armoede niet wisten hoe zij moesten rondkomen, waren de Bacxen zeer bemiddeld, zij leefden op groote voet. Als zij door de magistraat te gast waren gevraagd, geschiedde dit niet als een gunst maar zij verkeerden

met het stadsbestuur op voet van gelijkheid, ook de magistraat was van tijd tot tijd de gast van de broeders.
Marcelis was nog steeds ongetrouwd en nu besloten Paul en Marcelis het mooie groote huis van Porquin in de Wouwsche straat te koopen. Het was een van de grootste huizen van Bergen op Zoom en daar het drie verdiepingen hoog was, werd het 'het Hooghuis' [26]) genoemd.
De oude naam van het huis was eigenlijk Sint Barbara maar sedert Porquin, de rijke rustelooze paedagoog het had laten vergrooten had het de naam Hooghuis gekregen. Reeds in het voorjaar van 1591 was het gezin van Paul in het nieuwe huis getrokken terwijl ook Marcelis daar enkele kamers bewoonde.
Daar Paul dikwijls afwezig was, had hij aan zijn secretaris Dirk van Clermondt opgedragen het huis te koopen, hij verlangde ernaar de laatste dagen van het jaar samen met zijn vrouw in de nieuwe woning door te brengen.
Bij het huis was een groote tuin, achter de tuin lag de groote stal die in de Nieuwstraat uitkwam.
De ramen van de voorgevel zagen uit op het kleine pleintje van de Sint Maartenskapel.

---

[26] Thans deel van het Gouvernement, voorheen militair hospitaal.

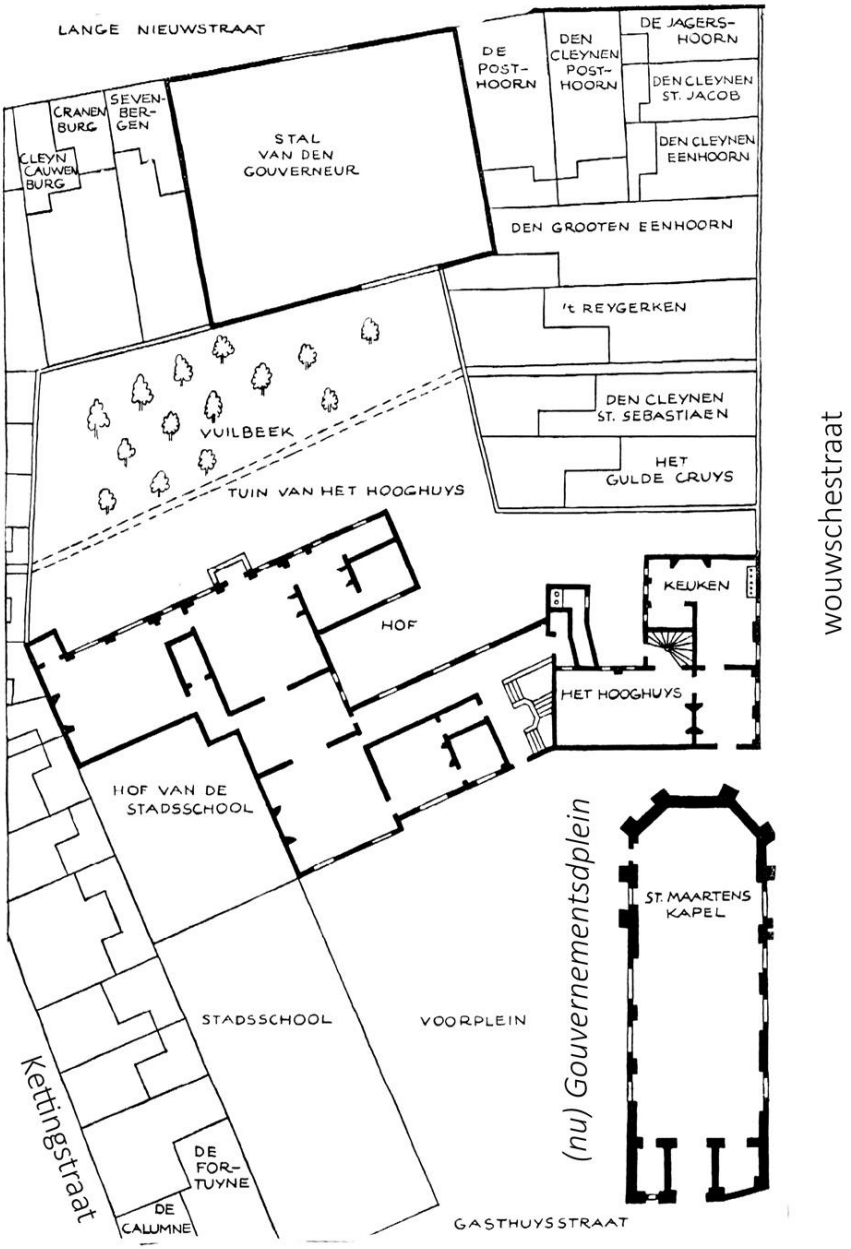

Het hooghuis en de St Maartenskapel

De veldtocht was echter nog niet afgelopen, Maurits kon nog altijd niet afzien van Nijmegen, het merendeel van de troepen was, uit Hulst terugkeerend, op de schepen gelaten om de vijand in het onzekere te houden.
10 October voer de geheele vloot van transportschepen voor Gorkum; er werd uitgeladen, de troepen marcheerden naar Bommel.
12 October trok Maurits de Bergsche ruiters aan, hij werkte zeer methodisch, hij verschoof alles als de stukken van een schaakspel, ruiterij, voetvolk, schipbruggen, schepen met zwaar geschut, wagentreinen, enz.
Hij was ermee vertrouwd, de beweging van de troepen werd aangepast aan de vaartsnelheid van de schepen en voordat iemand begreep wat er aan de hand was, lag hij voor Nijmegen. Toen zijn troepen werden uitgeladen, was ook het geschut ter plaatse, alles was gereed voor de beschieting en voordat enig ontzet kon opdagen eischte hij de overgave.
De magistraat had eerst heel wat noten op haar zang maar Maurits was kortaf: generaal pardon voor alles wat men had misdreven, behoud van de privilegiën, Als men talmde schoot hij de zaak tot puin.
Nijmegen capituleerde, 24 October betrad zijn garde de stad, dienzelfden avond hoorde men enige kanonschoten uit de richting van Grave. Dit was het sein dat Verdugo met 10 vanen ruiters en 2300 man voetvolk tot ontzet opdaagde, hij kwam echter te laat.
In de stad deed Maurits een ontdekking. Een paar jaar geleden was de veldheer Maarten Schenck voor de stad verdronken, de Spanjaarden die hem als een verrader beschouwden daar hij eerst aan hun zijde had gevochten, hadden hem opgevischt, gevierendeeld en de stukken aan de galg gehangen, daarna hadden zij de overblijfselen in een vat met pekel in de toren bewaard.

Maurits liet de droeve resten van zijn ouden wapenbroeder in een kist leggen en met groote praal werd Schenck in de groote kerk begraven, ook de beide Bacxen waren bij deze plechtigheid tegenwoordig. .
Eind October gingen de troepen uiteen en begin November kwamen de ruitervanen eindelijk weer thuis.
Daar kreeg men de laatste berichten over Morgan, hij was met stille trom naar Vlissingen gegaan maar daar men vreesde dat hij nog naar Den Haag zou gaan om zijn beklag te doen, had men dadelijk gedeputeerden daarheen gezonden.

Men was krachtig opgetreden tegen de sergeant majoor Lonel, men weigerde verder zijn servitiegeld uit te betalen.
Huilend stond hij voor de magistraat, evenals altijd was hij dronken, hij bekende schuld, verzocht alles te vergeven en te vergeten hij zou zich voortaan gedragen zoals het behoorde en smeekte om uitbetaling van zijn servitie.
De heren dachten er nog eens over na en onderwijl werd Lonel naar Den Haag geroepen, men zond een paar gedeputeerden mede. Het kon geen kwaad als de Haagsche autoriteiten van beide kanten werden ingelicht.
Geleidelijk drong ook tot Bergen op Zoom de strenge tucht door die de Calvinisten eischten. Zeker was het niet naar de zin van de gemoedelijke Bergenaars maar de magistraat was gedwongen de aanwijzingen te volgen en de menselijke dwalingen werden in de stedelijke ordonnantiën streng gegispt.
Eind Februari 1592 boekte de secretaris:

> "*Ende want men mede bevindt dat dagelicx veel ongeregeltheden voorts gestelt worden ende comende sijn uijt het vergaderen van maeltijden, bruijloften ende oock in herbergen bij jonge lieden,*

dronckaerts, mommaers, ende ander ongeschickt geselschap, zo bij daghe als bij nachte comende vuijt voors. bruijloften, maeltijden ende herbergen maeckende op ende lancx de straeten groot getier, met spel, dansen, roepen, crijschen, tieren ende andersints, twelck al in dese benarde ende verschrickelijcke tijden ende in een frontierstadt nyet en behoort getolereert te worden.
Daerenboven alsoo door dese langduerighe oorloge veel goddelooser mensen boosheijt haer mede hoe lancx hoe meer openbaert nyet alleene in vergaderingen, versmadenisse van de wereltlijcke politie ende regeringhe ende tot aenstootinghe ende schandael van velen.
Maer oock jegens Godts vuijtgedruckte woort ende bevel ende sonderlinghe (= in het bijzonder) tot cleijnachtinghe van de heijlige houwelijcke staet bij Gode self ingestelt, int houden van concubinen ende heeren, daerbij vele thans sitten in gemeijne huijshoudinghe ende tsaemen Kinderen genererende sonder te trouwen ende int wettelijck houwelijck hen te vergaderen waerdoor in toecomende tijden boven het schandael nyet anders dan een confusiael ende verwartheijt der Staten der mensen ende groote processen ende quellagien te verwachten staen, indyen daerinne nyet bijtijts geremediert ende versien en werde, bovendyen dat Godt oock dreijght dat hij alle heereerders ende overspelers volgens sijn Woordt sal oordelen, ende dat alsulcke oock egeen deel en sullen hebben int Rijck Godts, Soo ist dat mijn heren condigen, waerschouwen ende ordineren mits desen dat alle borgeren ende ingesetenen sittende ende huijshoudende met enighe concubinen oft vrouwspersonen ongehout dat sij binnen de tijt van ses weken haer sullen begeven totten wettelijcken houwelijcken staet ende denselven behoirlijck te doen bevestigen

op pene van 150 gld. voor d'eerste te converteren in drye, een derde voor de Heer, een derde voor de stad ende een derde voor de aenbrenger ."

Ieder kon op zijn vingers natellen dat de redactie van dit stuk niet het werk was van de magistraat maar dat het was gedicteerd door Baselius en zijn kerkeraad.

Natuurlijk was het niet bedoeld tegen ingezetenen die intiem samenleefden met huishoudster of dienstmaagd maar tegen de verborgen katholieken die hun huwelijk elders door een priester

De St Maartenskapel met er achter het Hooghuys, nu het Gouvernement

hadden laten inzegenen en daarna waren gaan samenwonen.
Het was een middeleeuwsch gebruik de aanbrenger een derde van de boete af te staan, het beteekende in dit geval het gewin van 50 gld.
Het gaf aanleiding tot veel gespionneer terwijl het verraden meestal bovendien een rechtstreeksche wraakoefening was.

Het leven in Bergen op Zoom werd niet prettig en het was geen genoegen meer tot magistraatslid te worden gekozen. Zo dachten de heeren er in het voorjaar van 1592 ook over, zij staken hun gevoelens niet onder stoelen of banken en richtten zich rechtstreeks tegen de gouverneur. Zij somden alle misbruiken op waaraan hij zich had schuldig gemaakt, waardoor het onmogelijk werd de stad naar behoren te besturen. Zij deden de eed ditmaal onder protest en wilden zelfs dat de drossaard de gouverneur ter verantwoording zou roepen.
De Lion legde de heeren uit dat het oogenblik daartoe slecht was gekozen, wel beloofde hij het zijne te doen en nauwkeurig toezicht te houden op het naleven van de privilegiën.

Eind Maart kwam Gijsbrecht van Zuijlen, Secretaris van de Raad van State voor een verpachting van de gemeene middelen in Bergen op Zoom, hij had tevens opdracht tegen Morgan op te treden en het was de ongenaakbaren edelman best toevertrouwd de vreemden indringer op zijn plichten te wijzen.
Hij riep Morgan voor een bespreking op het stadhuis en in tegenwoordigheid van de magistraat nam hij hem onderhanden. Het moest uit zijn met het geknoei van clandestiene zoetelaars, met het gesjacher met accijnsbiljetten en andere ontduikingen.

Morgan sloeg een hoogen toon aan, beweerde dat hij zich hield aan de afspraak, die drie jaren geleden was gemaakt. De tegenwoordige officieren waren geen haar minder in aanzien dan hun voorgangers, zij hadden recht op hetzelfde; zonder nadere bevelen van de Koningin dacht hij er niet aan zich bij een andere regeling neer te leggen.
Zonder hem een moment in de rede te vallen, had Van Zuijlen hem laten uitspreken maar nu nam hij het woord en voegde Morgan ijskoud toe dat dit de bevelen waren van de Raad van State. Er bestond geen andere regeling dan het contract met Engeland, mocht Morgan dit wenschen dan zou het hem verder door de heer Bodley worden bevolen.
Hij eindigde met de opmerking dat hij zich hiermede van zijn taak had gekweten en dat hij aan zijn machthebbers zou rapporteeren.
Morgan gevoelde zich geslagen, hij had in de ijzigen aristocraat zijn meerdere gevonden, dadelijk kwam hij met nieuwe voorstellen tot de magistraat, de heren keken Van Zuylen aan als om te vragen wat hun antwoord moest zijn, maar deze stond op en zei dat hij niet voor verdere besprekingen was gezonden waarop hij de vergadering verliet.
De magistraat gevoelde zich sterk door dezen steun en besloot zich evenmin tot concessies te laten verleiden.

Het krijgsbedrijf van 1592

Met het krijgsbedrijf wilde het in het voorjaar van 1592 niet vlotten; toen men de troepen naar Frankrijk wilde brengen moesten deze door tegenwind werkeloos in de havens blijven liggen, een aanval op Sluis mislukte, een overrompeling van Turnhout eveneens omdat de medegebrachte ladders te kort waren.

Alleen de Bacxen boekten een succes toen zij zich met de Bergsche ruiterij meester maakten van het kasteel van's Gravenwezel bij Antwerpen.
Paul die langzamerhand groote bedragen had ontvangen van de erfenis van zijn vader, kocht in Maart het huis en de tuin van Gillis Cool in de Koevoetstraat en voordat hij in Mei met zijn ruiters afmarcheerde, kocht hij er nog een tweede huis in die straat bij.
Toen hadden de trompetten geschetterd, vader Jorie de oude trompetter had een lustig deuntje ingezet terwijl de vaan langs het Hooghuis reed en nagestaard door Betteken waren Paul en Marcelis met hun ruiters de poort uitgereden, ditmaal was Steenwijk het doel van de tocht.
Maurits was naar Utrecht gegaan, de troepen hadden bevel ontvangen op de Veluwe te verzamelen.
23 Mei waren de Bacxen in Harderwijk, de volgende dag in Zwolle, het voetvolk lag in Hasselt in de schepen.
26 Mei trok men uit Zwolle over Hasselt, waar het voetvolk zich erbij voegde, er werd gemarcheerd door Zwartsluis, dien avond kwam de voorhoede tot Kolderveen, de trein marcheerde over Genemuiden en had Vollenhove bereikt.
Den volgende avond lag men tusschen Steenwijk en Havelte. Paul en Marcelis waren blij de moerassen gepasseerd te zijn en de open heide voor zich te zien. De ruiterij werd op verkenning uitgezonden, de methodische veldheer wilde allereerst de kwartieren voor de verschillende troepen afbakenen.
De 16 ruitervanen kregen opdracht kwartier te maken in Havelte maar het was een arme streek, de weinige boeren waren gevlucht, zij hadden hun vee meegenomen, er was gebrek aan levensmiddelen,

fourage en bier terwijl de aanhoudende regens de aanvoer bemoeilijkten.
Maurits verplaatste de Cavalerie naar Giethoorn, het land van water en smalle weggetjes, in dit natte jaargetijde lag het bijna geheel onbereikbaar, overal moesten de wegen met takkenbossen berijdbaar worden gemaakt.
Paul die jichtig van aanleg was, vond het een verschrikkelijk oord en hij was altijd blij als zijn vaan op wacht was voor Steenwijk, daar lag hij tenminste op behoorlijken zandgrond.
Op 30 Mei had Marcelis de wacht tegenover de wallen, de troepen deden een uitval, zij hadden het systematische vechten van Maurits precies afgekeken.
De musketiers waren op de wallen opgesteld, de ruiterij trok niet verder dan de vuursteun van de wallen reikte, Marcelis bleef rustig op grooter afstand staan, er werden een paar schoten gewisseld, een enkele karabinier werd gewond, na twee uren was de troep onverrichterzake binnen de poort van Steenwijk teruggekeerd. 3 Juni was het belegeringsgeschut gekomen, ook waren de gedeputeerden van de Raad van State in het kwartier van Maurits aangekomen, zij kozen Blokzijl tot verblijfplaats.

Met gespannen aandacht volgden de aanvallers een proef die thans werd genomen; eigenlijk was het iets uit de oude doos, er werd een groote toren gebouwd die van boven geblindeerd was.
Daarin zaten de musketiers en als de toren naar de wallen zou worden gereden zouden zij van hun hooge standplaats het bedienen van de kanonnen op de wal, kunnen verhinderen.

Velen spotten met het machtige bouwwerk, het werd "lijmstang" of "schroevenburg" genoemd, en toen het met eindeloos veel moeite tot op 300 pas van de wallen naar voren was geschoven vuurde de vijand er enkele kanonskogels dwars doorheen. De musketiers waren morsdood, de toren waarop enkele nieuwelingen al hun hoop hadden gebouwd, bleek volkomen onbruikbaar te zijn. De maker die dit strijdmiddel uit een oude handleiding van de Romeinen opdiepte, had er niet aan gedacht dat de Romeinen geen geschut hadden en dat de omstandigheden in die dagen dus wel heel anders waren.
Deze kleine tegenspoed had echter geen invloed op het verloop van het beleg. Eind Juni begon het parlementeeren maar de bezetting achtte de eischen van Maurits te hoog, de aanvaller besloot door te zetten en te stormen.
Gedurende dit krijgsbedrijf kreeg Maurits een matten kogel [27]) door zijn kaak. Hij verliet het tooneel van den strijd en vergat het trompetsignaal te geven dat voor de Engelschen het teeken voor den aanval zou zijn. Sarcastisch werd later gezegd dat hij heenging ....
„mette intentie dattet beter ware te logeren als te stormen .... "
Toch capituleerde de vijand en beloofde een half jaar lang niet aan deze zijde van den Rijn te dienen.
21 Juli marcheerden de Bacxen uit Giethoorn af, zij hadden behalve den gebruikelijken wachtdienst niet veel te doen gehad.

Terwijl Maurits tusschen Hasselt en Zwolle was, ontving hij bezoek van den raadsheer Bodley die de tijding bracht dat Elisabeth dadelijk 17 vendels opeischte voor haar eigen verdediging. De Nederlandsche

---

[27] In kracht en snelheid afgezwakte kogel.

troepen trokken verder naar Coevorden, de Engelschen naar hun garnizoenen, klaar om daar te worden ingescheept.
23 Juli vertrokken Paul en Marcelis uit Zwolle, zij kwamen dien avond in Dalfsen, den volgenden middag in Ommen.
25 Juli bereikten zij Hardenberg waar zij opdracht kregen Coevorden te verkennen. Het was een klein plaatsje met dunne wallen, het lag in een moeras en had slechts één toegangsweg dien men gemakkelijk kon afsluiten. Buiten de stad lag echter een schans die met zijn 5 bolwerken en twee hooge katten zeer sterk was.
Maurits besloot zich eerst meester te maken van Ootmarsum waarbij Famars sneuvelde. Het was voor den stadhouder een groot verlies, Famars was een van zijn trouwste dienaren geweest.
Voisin en Huchtenbroeck werden aangewezen om den trein van zoetelaars te convoyeeren die telkens uit Zwolle levensmiddelen haalde.
Van 1 tot 26 Augustus werd het geheele veldleger gebruikt om deze schans te veroveren. Op dien laatsten dag hield Maurits wapen-schouwing, ook de Bacxen moesten hun mannen vertoonen, van de vaan van Marcelis lag een detachement van 30 man in Bergen op Zoom.
Maurits liet de schans opeischen maar de dronken Frederik van den Berg liet hem weten dat hij de schans niet afstond en dat hij hem wel te rusten wenschte. Door een voortgezet beleg moest men hem dus tot andere gedachten brengen. Verdugo kwam met groote macht tot ontzet opdagen maar Maurits had de gewoonte zijn troepen zoowel aan de binnen- als aan de buitenzijde van een sterke rij schansen te voorzien.

Verdugo, opgevoed in de oude school zag geen kans de Staatsche troepen aan te grijpen, evenmin liet Maurits zich verleiden tot een gevecht op een ander terrein.

Weer eischte men de schans op, de bezetting vroeg vergunning eerst met Verdugo te spreken hetgeen werd geweigerd.
Maurits stelde zeer ruime voorwaarden, het liep tegen het najaar, zijn troepen hadden veel geleden, de levensmiddelen waren schaars, de aanvoer uiterst moeilijk. Van den Berg gaf de schans over, met vliegende vaandels mocht de bezetting afmarcheeren.
25 September waren de Bacxen in Zwolle, waar Maurits krijgsraad hield met de gedeputeerden van de Staten Generaal en van den Raad van State.
Iedereen had genoeg van dezen veldtocht die door het abnormaal slechte weer buitengewoon veel van de mensen had geëischt. Voor Coevorden had men 1200 zieken gehad, de wagens hadden veel geleden, de paarden waren op, de kleeren van de soldaten waren tot de laatsten draad versleten, het tentmaterieel was verrot en vergaan.
In Zwolle verscheen ook de ambassadeur van Frankrijk, hij verzocht de troepen naar Vlaanderen te brengen, men kon daar met de een of andere onderneming de Spanjaarden dwingen Frankrijk niet te overvallen.
Er werd geen beslissing genomen, het leger trok langs Deventer en Zutphen met het doel bij’s Gravenweert de Rijn over te gaan, dan kon men verder een aanval doen op Grave of op den Bosch .
28 September maakten allen zich marschvaardig, 2 October waren Paul en Marcelis in Olst, 4 October trokken zij door Zutphen, zij verlangden naar huis, het stortregende dag in dag uit, alle landerijen Ingen onder water, de wegen waren onbruikbaar.

Op 8 October werd in Arnhem krijgsraad gehouden, het stortregende en stormde nog steeds. Dagenlang hield het afschuwelijke weer aan, 15 October besloot Maurits het veldleger te ontbinden, Gelderland protesteerde te vergeefs, het had nog een onderneming tegen Goor, Oldenzaal en Grol gewild.
20 October trokken de Bacxen door de Betuwe naar Brabant, het geschut voer de Waal af naar Dordrecht, Maurits besloot tot de wolvenjacht in Ede, die echter door het noodweer niet doorging.

De Franse gezant had de toestand juist overzien, Parma volgde met groote belangstelling de bewegingen van de Staatsche troepen en toen de spionnen hem berichtten dat de winterkwartieren werden betrokken, trok hij de Franse grens over, het was zijn laatste tocht, hij stierf 4 December te Atrecht. Het jaar 1592 was dus ten einde, Paul en Marcelis gingen in Bergen op Zoom de winterrust in.
Daar had men met spanning de bewegingen van het leger gevolgd, na elke overwinning van Maurits hadden de klokken geluid en was een speciale kerkdienst gelast. waarin Baselius de Heer dankte voor de weldaden aan Zijn volk geschonken.
De troepen van het garnizoen waren feitelijk de geheelen zomer afwezig geweest. dat had een groote rust gegeven maar van de gouverneur had men des te meer last gehad.
Hij had in de oogsttijd de brutaliteit gehad, van elken wagen met graan die de stad binnenreed, enkele bossen af te nemen die hij naar zijn huis liet brengen. De bevolking beklaagde zich bij de drossaard, Morgan had hem uitgelachen toen hij daarover begon.
Indertijd had men bepaald dat de troepen wachtdienst zouden doen voor de boeren en daartegenover behoorden zij een kleine

beleefdheid te stellen. Als zij dat deden zou hij geen vinger naar hun wagens uitsteken maar zolang hij geen uitsluitsel kreeg, nam hij van elken wagen 4 bossen; ten einde raad was men weer naar de Raad van State gegaan.
22 September was Dirck van der Does gekomen voor de verpachting van de belastingen. Hij bracht brieven mee voor Morgan; kapiteins en zoetelaars moesten zich strikt aan het contract houden.
Morgan antwoordde dat het onmogelijk was, het zou aanleiding geven tot oproer. de kapiteins hadden die voorrechten al zo lang bezeten dat zij er geen afstand van wilden doen; mochten er echter nieuwe komen dan was hij bereid de bepalingen uit te voeren.

Het toeval wilde dat juist veel Engelsche vendels het garnizoen verlieten. opgeëischt door de koningin, zij werden tijdelijk vervangen door 5 Zeeuwsche vendels en ook de burgers rouleerden mede in de wachtdienst.
Toen kwam Morgan met nieuwe bezwaren, het zou moeilijkheden geven als men de nieuwe troepen accijns liet betalen; wanneer de vijand kwam, zouden de ontevreden troepen rustig toezien als de koeien onder de stadsmuren werden weggeroofd.
Burgemeester Manteau werd naar Den Haag gezonden, men hoopte de strijd
tegen Morgan tot een goed einde te brengen. Het kostte hem echter moeite gehoor te krijgen, hij verzocht dus aan het stadsbestuur nog drie gouden en een zilveren medaille te sturen, hij moest verschillende functionarissen tot de Bergsche zienswijze overhalen. In de eerste plaats was daar Aerssen, de griffier van de Staten, dan de tresorier de Bie, verder Doublet en de agent Ramet.

De medailles werden uitgereikt en op dien zelfden dag teekenden de Heren van de Raad van State het bevel dat alle kapiteins in Bergen op Zoom accijns moesten betalen.
En toen kwam de brief, waarnaar de Bergsche vroedschap reeds zo lang reikhalzend had uitgezien. De brief van de Koningin was aan Morgan gericht, de vertaling luidde:

"*Getrouwe ende welbeminde. Wij groeten u wel. Aengesien ghij ons hebt versouck gedaen dat met onse goede gunste ende oirloff ghij voor· enigen tijt mocht herwaerts comen om ordre te stellen in U eijghen besundere saecken en hebt ons genoemt Capiteijn Bacx ende capitein Vere als personen bequaem te nemen een last van dyer stadt in uw afwesen. Wij laten U weten om het regard dat wij van U hebben, wij daerinne bewilligen soe nochtans dat ghij terst besorcht de goede beliefe ende verwilliginghe van de Staten Generaal daeraff de voors. Bacx ofte Vere of beijden U alsdan mach nemen de last van dyer stadt tot Uw wedercomste aldaer. Ende dese onse brieven sullen U genouchsaem bescheet wesen voor soevele dit soude moghen aengaen.*
Gegeven onder ons signet tot ons huijs van Hamptoncourt de 29en dach van November 1592. Elisabeth.

Aen onsen getrouwen ende welbeminden dienaer Sr. Thomas Morgan Ridder, gouverneur van Bergen opten Zoom.

Het pleitte voor de ridderlijkheid van Morgan dat hij zijn tegenstander Bacx had aanbevolen als een van de meest geschikte mannen om zijn taak waar te nemen.
De regering liet er geen gras over groeien, reeds 3 December gaf de Raad van State haar order uit, vermeldend dat het noodig was wegens

het verlof van Morgan een gequalificcerd persoon in zijn plaats te stellen en dat men na overleg met de Staten Generaal had besloten hiervoor aan te wijzen den Ridder ende Ritmeester Paul Bacx.

> *"…Hem gevende volgende last, auctoriteijt ende bevel te voriger gestelt geduerende d'absentie van Ridder Morgan voorn. binnen Bergen op Zoom ende forten aldaer te commandeeren ende van alle voorvallende saecken met ons goede correspondentie te houden, ontbiedende ende bevelende allen ende een yegelijeken ritmeesters, capiteijnen, bevelhebbers ende gemeijne crijchsluijden van de voors. garnisoene de voors. ritmeester Paul Bacx in qualiteijt ende geduerende de tijt als voir en behoirlijck te gehoirsamen ende te respecteren, sonder eennich wederseggen ...*"

Bovendien kreeg Morgan opdracht voor zijn vertrek alle ritmeesters en kapiteins bij zich te laten komen en hun op te dragen gedurende zijn afwezigheid Paul Bacx als gouverneur te erkennen.
Morgan vertrok met vrouw en kind naar Engeland, met een zucht van verlichting zagen de leden van de magistraat hem heengaan. De koningin had de pil van zijn ontslag verguld door het te doen voorkomen als een tijdelijke afwezigheid, maar de Raad van State greep in en besloot na een half jaar dat Morgan als gouverneur van Bergen op Zoom was ontslagen wegens "verscheijde quaede deportementen ende inobedientien."
Nog eens sprong Elisabeth toen voor hem in de bres maar de heren waren onverbiddelijk. Zij waren om de koningin te believen bereid hem een pensioen van *f* 1200 per jaar te geven maar met de uitdrukkelijke bepaling dat men daarmede de zaken niet in het vergeetboek wilde schrijven en een tijdje later vulden de heeren hun beslissing aan met een verzoek aan Elisabeth hem nooit weer met enig bevel in deze

landen te belasten, daar dit hun zeer onaangenaam zou zijn. Morgan kwam nooit terug, hij stierf spoedig daarop in Engeland, zijn weduwe Anna de Mérode kwam later met haar zoon in Holland terug.
Er was blijdschap in Bergen op Zoom toen men vernam dat Paul Bacx was benoemd tot opvolger van Morgan, al was het pro forma slechts "bij provisie". Men had Bacx lceren kennen als een betrouwbaar, dapper man met een hart van goud. Maar het meest tevreden was zijn vrouw geweest want als gouverneur van zulk een belangrijke vesting zou hij niet te velde worden gezonden. Wel zou van tijd tot tijd een deel van de ruitervaan onder de luitenant worden opgeroepen maar dan zou Paul bij haar blijven, zij zou niet langer de eindeloos lange zomermaanden alleen zijn, in voortdurende angst naar berichten van hem uitziende.
Eindelijk zou voor haar dan ook een geregeld leven zijn weggelegd en zouden de kinderen zich meer aan de vader kunnen hechten.

Bergen onder het gouvernement van Paul Bacx

Er bestaat slechts een oppervlakkige overeenkomst tusschen de legeronderdeelen in deze tijden en die van de 80-jarigen oorlog. Tegenwoordig is elk beroepsmilitair van hoog tot laag een staatsambtenaar, wiens positie nauwkeurig is geregeld; zijn bezoldiging, bevordering, ontslag en pensioen zijn aan vaste bepalingen gebonden, op gezette tijden komen in e!k onderdeel recruten onder de wapenen. Vroeger was dit geheel anders. Eigenlijke hogere commando's bestonden niet, men kende alleen de ruitervanen en de vendels voetvolk; als men te velde ging werden enkele, bv. 3, 4 of meer verenigd onder bevel van een kolonel, die bijna altijd tevens commandant van zulk een onderdeel, ruitervaan of vendel voetvolk was.

Zodra de onderneming was afgelopen verviel dit hoogere verband en de troepen gingen weer naar hun garnizoen terug.

In die dagen was de commandant van het vendel feitelijk de enige staatsambtenaar, eigenlijk was hij meer te beschouwen als een "aannemer" die een contract met de Staat aanging. Hij nam op zich een ruitervaan of een vendel voetvolk te werven en dit onderdeel verder te oefenen en op een bepaalde sterkte te houden. Zo was bv. de sterkte van de vaan van Paul op dat oogenblik 120 man, Paul kreeg daarvoor maandelijks *f* 3500 uitbetaald.

Voor dit bedrag moest hijzelf 6 paarden houden, hij stelde een luitenant, een kornet, een kwartiermeester en een schrijver aan,

verder 4 korporaals, een paar trompetters, een veldscheerder, een harnasmaker en gewone ruiters tot een totaal aantal van 120.
Als de troep voor de eersten keer namens de regering werd geïnspecteerd moesten allen de eed aan de republiek afleggen maar verder stonden zij eigenlijk geheel in particulieren dienst van hun ritmeester, hij kon hen naar welgevallen ontslaan, anderen in dienst nemen, hij kon zijn mannen verhoogen of verlagen, naar het hem goed voorkwam.
Allen moesten voorzien zijn van wapenen, dekkingsmiddelen en paarden-uniform bestond in die dagen niet.
Als de Staat de soldij geregeld uitbetaalde en de betalingsmaand bv. niet van 31 op 45 dagen bracht en de ritmeester verder niet met de betaling knoeide, liep alles vanzelf.
De moeilijkheid was echter steeds in de betaling gelegen en de commandanten trachtten zich tegen risico's te dekken door minder soldaten te onderhouden dan waartoe zij volgens het contract verplicht waren.
Werd er plotseling inspectie gehouden dan had de commandant wel een paar burgers bij de hand, die het vak verstonden en bij die controle voor zijn soldaten moesten doorgaan.
Op ongeregelde tijden verscheen de commissaris van monstering die de manschappen moest tellen, hun wapens en paarden nakijken, hij inspecteerde hen op hun geoefendheid in het paardrijden, in het uitzetten van wachten, enz.
Hij lette erop dat de commandant geen jonge onbruikbare kerels toonde of oude die elders reeds waren ontslagen en zich voor een appel en een ei weer hadden laten aanmonsteren.

Veel ritmeesters beschouwden zich inderdaad als een soort aannemers, zij waren nooit bij de troep aanwezig, zij lieten alles over aan hun lieutenant, hun plaatsvervanger.
Het was moeilijk te ontgaan daar men vooral bij het ruiterwapen gaarne commandanten met klinkende namen had, het waren soms groote heeren, die uitgestrekte goederen bezaten. Deze waren niet bereid hun leven te slijten op een schans in de Bourtanger moerassen of ergens in een uithoek van Friesland, zij dachten er niet aan hun eigen bezittingen onderwijl te laten verwaarloozen. Erger was het als de troep te velde ging en de kapitein evenmin verscheen. Bij het beleg van Ostende ontbraken dikwijls een groot aantal kapiteins, er werd dan wel met zware straffen gedreigd, maar zij die een groote naam hadden werden niet zo gauw aangepakt.
Een van de redenen waarom de Bacxen zich konden verheugen in het onbeperkte vertrouwen van Maurits, was dat zij steeds bij hun troep waren. Ook wist hij dat zij nooit knoeiden, iets wat men van hun broeder Johan niet kon zeggen.
Zij hadden ruim tien jaren geleden hun vaan opgericht en die in allerlei ondernemingen steeds zelf geleid, zij hadden van tijd tot tijd verliezen geleden en die weder aangevuld; recruten die niet voldeden, ruiters die iets misdreven, waren zonder vorm van proces ontslagen.
Enkelen hadden de vaan verlaten daar zij met de voorspraak van de Bacxen elders promotie maakten, onder hen die bleven, was geleidelijk een band ontstaan hetgeen zo gemakkelijk was daar de verschillen tusschen officier en ruiter niet zo groot waren, veel jongelieden van goeden huize gingen in dienst op hoop van bevordering. Zij kozen dan natuurlijk een vaan die goed bekend stond en rekenden op de voorspraak van de commandant. Zij kwamen met eigen paarden, brachten dikwijls een page voor het grove werk mede, maar deden

overigens dienst als gewoon ruiter, zoals jonker Bleckenborch, Meganck, Quets en anderen. Daarbij kwam dat men soms tijdelijk in rang werd verlaagd. Toen de vaan van Alexander Wishart werd opgeheven, kwam deze ritmeester als gewoon ruiter met 6 paarden in de vaan van Paul Bacx, hij bleef tot een nieuwe vaan beschikbaar kwam.
In Paul's vaan vinden wij in die dagen ook vreemdelingen zoals kapitein Vincento Neapolitano en kapitein Genouts, die eveneens als gewone ruiters waren ingedeeld.
Het kon niet uitblijven dat die mannen die alles deden om ter wille van bevordering uit te blinken en daardoor tot daden van groote moed in staat waren, het moreel van het geheele onderdeel omhoog voerden. Samen moesten zij alle gevaren trotseeren, herhaaldelijk hadden zij het behoud van eigen leven te danken aan het moedig ingrijpen van de kameraden.
Die band bestond ook buiten dienst. Herhaaldelijk worden officieren en ruiters dooreen vermeld als getuigen bij elkaars huwelijk of bij de doop van kinderen.

Ook was er nog iets anders. Maurits bracht in die dagen eenheid in bewapening en opleiding, hij overdacht alles en het werd op het slagveld op bruikbaarheid getoetst.
Hij eischte dat de troepen gedurende de wintermaanden in het garnizoen de exercitiën zouden beoefenen, hij was er trotsch op des zomers bij de veldtochten aan vreemde vorsten en groote bevelhebbers de bewegingen en manoeuvres van zijn troepen te toonen; het wekte hun bewondering op en het was de reden dat hij spoedig als een van de beroemdste legeraanvoerders van zijn tijd werd beschouwd. Velen in het leger waren lui en conservatief, zij moesten

niets hebben van die nieuwe snufjes en van de exercitiën in de wintermaanden en pleegden lijdelijk verzet doch de Bacxen waren steeds bereid de proeven van Maurits blindelings uit te voeren.
Zij waren jarenlang zelf te velde geweest en zagen waarschijnlijk beter dan de anderen het groote nut dat in deze nieuwe school was gelegen.
On het licht hiervan beschouwd, zijn de woorden van Baselius zoveel beter te begrijpen als hij zegt, dat de Bacxen hun huis tot een academie voor de jonge krijgslieden maakten, terwijl hun gastvrije woning ook particulier steeds voor hen open stond.
Paul en Marcelis hadden veel jonge mannen aangeworven die thans in de kracht van hun leven waren, later kwam de moeilijkheid deze mannen te ontslaan die hun geheele leven trouw hadden gediend en voor wie geen pensioen bestond.
In die dagen vinden wij in hun vaan drie Bosschenaars, de gebroeders Hendrik, Roeland en Willem van Os. Willem werd op jeugdigen leeftijd doodgestoken maar de anderen kwamen ongedeerd uit elk gevecht weder thuis, zij hadden een schitterenden staat van dienst, maar ten slotte werden zij te oud voor de dienst te velde en toch kon men er niet toe komen hen te ontslaan.
Merkwaardig is het deze mannen terug te vinden in een verklaring die zij 4 November 1639 aflegden voor notaris van Wesel:

> "*De eersame heren gebroederen Hendrik van Os, luitenant onder Brouchem, oud 70 jaar* [28]) *en Roelant van Os, ritmeester over de compaignie kurassiers, oud 62 jaren, beide alhier in garnisoen, getuijgen ten versoecke van Jan Pieters Vrindt oud 73 jaar, dat luitenant Hendrick van Os gedurende 54 jaren en Roelant van Os*

---

[28] en nog steeds niet gepensionneerd.

over de 46 jaren desen Jan hebben gekent, alreets van de tijt af dat voors. Jan als domestique bij Paul ende Marcelis Bacx beijde ritmeesteren, als ruijter heeft gediend."

Het loont de moeite de bijzonderheden die omtrent beide mannen bekend zijn, te vermelden daar zij tot de vertrouwde medewerkers van de Bacxen behoorden, zij waren beiden zoons van Jan van Os, uit een bekend Bosch geslacht.
In 1585 kwam Hendrik als jongen van 16 jaar in de vaan van Paul, hij maakte gauw promotie; toen de vaan van Marcelis werd opgericht werd hij tot schrijver benoemd, kort daarop volgde zijn bevordering tot kornet. De luitenant was Robert de la Ruelle die bij de dood van Marcelis tot ritmeester in die vaan werd benoemd, waarbij Hendrik van Os tot luitenant werd bevorderd.
Na de dood van Ruelle ging de vaan over op Bruchem, Hendrik bleef luitenant tot zijn dood, hij werd 1 September 1644 begraven.
Roelant van Os kwam ook op 16 jarigen leeftijd in dienst, het was in 1593, drie Jaar later werd hij korporaal, in 1608 was hij luitenant in de ruitervaan van Lambert van der Well. In November 1637 kreeg hij ten slotte een eigen vaan die hij behield tot zijn dood, hij werd 4 Augustus 1642 begraven. De gebroeders van Os hebben dus feitelijk hun geheele leven in Bergen op Zoom in garnizoen gelegen, zij kochten er huizen en landerijen, zij trouwden er, waren stedelijke notabelen en toen zij stierven werd gedurende 4½ uur de klok geluid.
De staat van dienst van deze mannen is een typisch voorbeeld van het particuliere leven dier ruiters.
Het leven van een voornaam heer was in die dagen zeer duur, hij was niet alleen verplicht kostbare kleederen te dragen, doch moest ook veel bedienden houden (bij de Bacxen worden herhaaldelijk

verschillende domestieken vermeld, zoals koetsiers, bottelier en valkeniers), paarden en koetsen. Vooral getrouwden leden daardoor dikwijls onder geldgebrek en herhaaldelijk was die opgeschroefde levenswijze oorzaak dat velen van een huwelijk afzagen en in concubinaat leefden.
Dit is ook een van de redenen waarom voorname personen gaarne aan het hoofd van een ruitervaan stonden, men kon zich dan min of meer op ’s lands kosten van bedienden voorzien.
Een voorname dame, zoals de vrouw van een ritmeester ging nooit te voet uit, zelfs voor boodschappen binnen de kleine vesting kwam de koets voor, op alle oude prenten vinden wij die rondrijdende dames in hun koetsjes, sleetjes of draagkoetsjes afgebeeld.
Geheel zuiver was dit systeem niet, vooral niet toen de nieuwe exercitiën door Maurits werden ingevoerd, want de bedienden die steeds klaar moesten staan voor huiselijke werkjes, rukten niet mede uit. Zelfs bij de veldtochten bleven zij dikwijls in het garnizoen achter, zoals blijkt uit de logieslijsten.
Wanneer Paul als gouverneur in de vesting moest achterblijven terwijl zijn vaan onder de luitenant werd te velde gezonden, hield hij minstens 6 ruiters als domestieken achter, zij werden dus onttrokken aan de gevechtskracht van het onderdeel. Maar zo nauwkeurig keek men in die dagen niet, men was reeds tevreden als er niet erger werd geknoeid.
Heel de ruitervaan vierde feest, toen Paul tot gouverneur was benoemd. Alle mannen die door dienzelfden band waren verenigd, wisten dat ook voor hen aan die veranderde positie voordelen waren verbonden.
In de eerste plaats zouden de Engelsche troepen een toontje lager zingen nu er weer een inheemsche gouverneur was en voor alle snelle

ondernemingen die zo dikwijls met de vaan op touw werden gezet, kon nu plotseling het garnizoen worden verlaten, er behoefde niet langer van te voren toestemming te worden gevraagd aan de gouverneur, waardoor men zijn plannen moest blootleggen, hetgeen de kans op verraad vermeerderde.
Afgescheiden daarvan (be)leefden zowel de ruiters als de Bergsche magistraatsleden dezen dag mede als een heugelijke gebeurtenis, zij kwamen allen de nieuwen gouverneur gelukwenschen en Paul zowel als Marcelis waren gulle gastheeren, als echte Brabanders verstonden zij de kunst van feestvieren.
Zeer zeker was de magistraat dankbaar voor deze verandering. Welk een verschil met de vorige gouverneurs die men steeds met gouden medailles en geldsommen aan hun plichten moest herinneren. Met dezen gouverneur zou men op voet van gelijkheid verkeeren, de stedelijke belangen zouden bij hem veilig zijn, dat wist het stadsbestuur reeds bij voorbaat.
Paul was dus geplaatst in een zeer belangrijke functie maar zeer spoedig zou hij bemerken dat de werkzaamheden aan die functie verbonden, lang niet alle belangrijk waren terwijl zij toch zijn werkkracht geheel in beslag zouden nemen. Daar was in de eerste plaats het struikelblok van de inkwartiering.
Tot nu toe had Paul de gemakkelijke taak gehad kritiek uit te oefenen op de wijze waarop de gouverneurs hun plicht vervulden. Als hij met een paar vrienden of met enkele magistraatsleden bijeen was, hadden zij dikwijls geklaagd dat voor velen de inkwartiering zulk een last was. Een willekeurig militair werd aan een gezin toegewezen, hij nam zijn plaats in aan de huiselijken haard, men miste alle vrijheid en moest bovendien nog extra toezicht houden op dochters en dienstmaagden.

Aan de anderen kant waren er ingezetenen die zich dat alles gaarne zouden laten welgevallen ter wille van het financieele voordeel.
Kon er dan geen regeling worden getroffen waarbij men de troep onder dak bracht bij die burgers die bereid waren kamers of bedden te verhuren?
Voor het verhuren van een bed kreeg men 7 stuivers per maand en daar militairen er genoegen mee moesten nemen, samen met een collega in een bed te slapen, verdiende men er 14 stuivers aan. Had men een kamer met twee bedden dan zou dit volgens deze berekening 28 stuivers opbrengen, in werkelijkheid echter 42 stuivers daar een derde van de manschappen steeds op wacht was en hun bed dus ongebruikt bleef; dat dit allesbehalve hygiënisch was, liet ieder koud.
Nauwelijks was Paul tot gouverneur benoemd of de heren kwamen hem aan de afspraak herinneren. Paul was dadelijk bereid het plan in daden om te zetten.
Hij sprak er met de kapiteins over en kwam tot de volgende oplossing: Eens per maand zou de magistraat het logicsgeld aan de kapiteins uitbetalen, men zou dan een trommelslager rondzenden; de burgers die kamers hadden verhuurd, konden hun geld komen halen.
Reeds op 1 Januari 1593 vergunde de magistraat aan alle burgers die kamers wilden verhuren, bordjes uit te hangen.
De magistraat had eens over het voorstel nagedacht en vroeg: “Volgens welken maatstaf moeten wij uitbetalen?" De kapiteins antwoordden: “Volgens de monsterrol." Zij hadden allang berekend dat zij op hun monsterrol vrij veel mannen hadden staan die in werkelijkheid niet aanwezig waren, voor die ontbrekenden staken zij het logiesgeld dan in hun zak.

De magistraat wilde daarvan niets weten, men had de zaak onderzocht en bevonden dat er 400 mannen minder waren ingekwartierd dan op de monsterrol voorkwamen.
Nu leek deze knoeierij erger dan zij in werkelijkheid was, de armoede had de soldaten vindingrijk gemaakt, zij hadden dikwijls met een vrij groot aantal samen een huis gehuurd en van het logiesgeld dat zij uitbetaald kregen, betaalden zij de huur en hielden dan nog wat over. Maar dat wilden de ingezetenen juist niet, zij wilden de volle verdienste van die inkwartiering zelf opstrijken.
Paul verweet hun, dat zij er eigenlijk niets mee te maken hadden, want de ingezetenen schoten het geld alleen voor, zij kregen het terug uit de landsbelastingen. Hij vond het een zielig geharrewar ter wille van dat luttele gewin. Als de magistraat volhield dat zij het geld buiten de kapiteins om rechtstreeks wilde betalen aan de kamerverhuurders, dan zouden al die ongelukkige kerels die gezamenlijk een huis hadden gehuurd, niets krijgen.
Er werd lang over gepraat, nu eens op het stadhuis, dan weer bij Paul op het Hooghuis, er kwamen steeds meer complicaties hij: hoe moest men handelen met de mannen die op de schansen lagen of die in een leegstaande kapel waren ondergebracht? Hoe stond men tegenover de vrouwen die feitelijk geen recht hadden op inkwartiering als de mannen te velde waren?
Paul had al gauw genoeg van al het gepraat, hij legde de heren uit dat het sop de kool niet waard was, zij moesten ook rekening houden met de belangen van de soldaten, zij konden dit veilig doen daar zij er ten slotte geen geldelijk nadeel van konden hebben. Als zij het onderste uit de kan wilden halen, zou de troep zeer zeker ontevreden zijn en de heren zouden zelf de dupe zijn als daardoor relletjes ontstonden.

Met angst zagen de magistraatsleden het oude spook van de muiterij verrijzen, het stemde hen toegeeflijker en zij kwamen overeen dat elke kapitein 10 man van zijn monsterrol zou aftrekken, van het overblijvende aantal zou het stadsbestuur de inkwartiering uitbetalen. Op één punt had de magistraat niet willen toegeven, zij weigerde de inkwartiering te betalen aan de soldaten die zelf huizen huurden en daar herberg hielden, een winkel deden of zich hadden gevestigd als zadelmaker, kleermaker, chirurgijn of verkooper van kramerijen. Zij duldden de concurrentie met de eigen poorters niet.
Tevens werd besloten de sergeant majoor Lonel in het geheel geen servitie meer uit te betalen, hij had in dronkenschap de kuiper Merten Mertens toen hij hem op straat tegenkwam, een pak slaag gegeven.

Met een zucht van verlichting had Paul deze eerste transactie als gouverneur eindelijk afgedaan, maar hij was er nog niet. Het verhuren van bedden werd nu voor veel inwoners een broodwinning, zij klampten de soldaten aan, zij boden provisie als zij de klandizie kregen, zij onderkropen elkaar en de soldaten verhuisden dagelijks van het eene kwartier naar het andere. Noch de magistraat noch de commandanten wisten ten slotte waar de kerels huisden en aan wien men moest betalen. Van de mooie regeling van Maurits dat de mannen van een zelfde vendel in elkaars nabijheid moesten liggen, was niets meer overgebleven.
Paul was verplicht te bepalen dat wie binnen de maand verhuisde, in het geheel geen logiesgeld kreeg uitbetaald.

Ook de magistraat was blij dat deze zaak was afgedaan want er was iets belangrijks te doen. Men wilde handel drijven met de vijand en had reeds herhaaldelijk gedeputeerden naar de

Staten gezonden. Ook waren reeds zeer veel geschenken uitgedeeld om een gunstig antwoord te krijgen. Waarom mochten Holland en Zeeland wel uitvoeren? Waarom mochten de kooplieden daar grof geld verdienen terwijl Bergen op Zoom dat zo dicht bij Antwerpen lag, wegkwijnde? Inderdaad werd de vergunning verleend, Bergen op Zoom kreeg een licentmeester die controle zou houden op de uitvoer. Op dien handel lag een hoog uitvoerrecht dat aan hem moest worden betaald.
Spoedig bleek dat de nieuwe regeling slechts ergernis gaf in plaats van verdienste. Bergen op Zoom was de hoofdstad van het markiezaat, de bewoners van de dorpen Woensdrecht, Ossendrecht en Hogerheide kwamen in Bergen op Zoom hun inkoopen doen. Dat daarvan een groot percentage werd doorgezonden naar de vijand wist iedereen, maar men wilde nu in het groot uitvoeren, zij het ook dat men daarvan een hoog licent moest betalen. De licentmeester vatte zijn taak heel streng op. Hij hief licent van alles wat de stad verliet, het liet hem koud of de Ossendrechters of Woensdrechters het al of niet verder wilden doorsturen.
De poorters beklaagden zich bij de magistraat, het werd de doodsteek voor de Bergschen handel, men had zich van de regeling een gouden toekomst gedroomd en nu verliep de laatste handel want de inwoners van het markiezaat gingen de Bergsche winkeliers voorbij. Er werd met de licentmeester een wapenstilstand van drie maanden gesloten, in dien tijd zou hij kleine voorraden ongemoeid laten passeeren en men zou intusschen met de regering tot een vergelijk trachten te komen. Betteken had misgerekend toen zij dacht dat men haar man rustig in Bergen op Zoom zou laten, Maurits kon hem te velde niet missen. Zelfs van de winterrust was niets gekomen, reeds in Januari werd een tocht in Luxemburg gemaakt, om Mansfelt uit zijn tent te lokken maar deze

bracht alleen uit verschillende garnizoenen enkele vendels bijeen die Philips van Nassau uit Luxemburg verjoegen.
Daarop hadden de Staten geëischt dat men zou optreden tegen Geertruidenberg, de grensvesting die men weer binnen de "Hollandschen tuijn" wilde brengen. Maurits wenschte daar geen tweede nederlaag, hij besloot de onderneming groot op te zetten, ook de beide Bacxen kregen opdracht zich gereed te houden.

Geertruidenberg belegerd

Maurits bracht de vendels voetvolk op 150 man. De Staten moesten nog geduld oefenen want tot in Maart was de sneeuwval zo zwaar dat alle krijgsbedrijf in groote stijl was uitgesloten.
Onderwijl verbood Mansfelt, de tijdelijke opvolger van Parma aan het Brabantse boerenvolk contributie aan de Staten te betalen. Het platteland van Brabant werd voor de zoveelste maal tot vijandelijk gebied verklaard en de Bacxen rukten uit om buit te verzamelen. Mansfelt verjoeg ook hen spoedig, het geheele krijgsbedrijf van de broeders beperkte zich tot de verovering van het kasteel van Westmalle.
Paul en Marcelis kregen opdracht 29 Maart met hun vanen voor Geertruidenberg te verschijnen.
28 Maart sloot Héraugière de stad voorlopig met ruiterij en voetvolk af. In de volgende dagen stroomden de belegeraars van alle kanten toe. Er werden schansen en verbindingsloopgraven gemaakt, de Bergsche en Bredasche ruiters legerden in Made, 12 vanen uit Gelderland werden naar Raamsdonck gezonden. De eerste daad van Maurits was de schans aan de Steelhovenschen dijk van Geertruidenberg af te

scheiden, waarna Paul Bacx opdracht kreeg de schans door een trompetter te laten opeisen.
De bezetting gaf tot antwoord dat zij toestemde mits zij binnen Geertruidenberg mocht terugtrekken. Paul weigerde, de troep mocht alleen wegtrekken naar Antwerpen, het aanbod gold slechts voor dien eenen dag, als er langer werd getalmd zou de bestorming volgen.
De schans capituleerde, de Staatsche troepen trokken er binnen en zagen met verbazing de groote voorraden munitiën en levensmiddelen die de vijand had achtergelaten.
In Bergen op Zoom was alles in rep en roer, de oppasser van Lonel was gevlucht, hij schreef dat zijn heer schandelijke dingen van hem had geëischt die hij niet wilde volbrengen.
Lonel had dus verraad willen plegen en het zou hem gemakkelijk zijn gevallen:
De gouverneur lag met zijn vaan voor Geertruidenberg, in Bergen op Zoom waren slechts 5 vendels waarvan één onder Vaillant bevel had gekregen zich naar Geertruidenberg te begeven. Bovendien was Lonel in bezit van de sleutels van de poorten, hij gaf het wachtwoord uit en controleerde wachten en posten.
De magistraat riep hem op het stadhuis.
Wist hij niet dat zijn oppasser al een paar dagen zoek was? Waarom had hij er met geen woord over gesproken met de andere kapiteins? Welke maatregel had hij getroffen om de vluchteling te vangen?
Maurits werd dadelijk gewaarschuwd, Vaillant kreeg order in Bergen op Zoom te blijven, de kapiteins kregen bevel gedurende de nacht hun vendels onder de wapenen te houden.
Ook de burgers moesten weer wachtdienst doen, de sleutels van de poorten werden vernieuwd, zij moesten op het stadhuis worden bewaard in een ijzeren kist, op die kist zouden twee verschillende

sleutels zijn, de eene zou op het stadhuis berusten, de andere bij de drossaard.
Het was alles dringend noodig, verkenners meldden vijandelijk voetvolk in de buurt van de stad.
Paul en Marcelis kregen bevel onmiddellijk met hun vanen naar Bergen op Zoom terug te gaan, er werden nog twee andere vanen meegezonden.
De magistraat was nog niet gerust en verzocht aan de Staten, uit het magazijn 200 vuurroers te mogen ontvangen om die te verdelen onder de schamele burgers die wachtdienst moesten doen.
De rust keerde weer maar er bleef groote rivaliteit tusschen de Engelsche vendels en de burgers die samen wacht deden. Er was een paar malen alarm geblazen en dan vergaten de burgers hun verplichtingen; in plaats van naar hun wapens. te grijpen en. op de alarmplaatsen samen te komen, holden zij als een troep meuwsgierige kinderen ongewapend naar de wallen om te kijken wat er gaande was.
De Engelschen dreigden dat binnen 5 of 6 dagen Morgan zou terugkeeren; hij zou de burgers wel strenge tucht leeren en hun de sleutels weer afnemen. Was het een verzinsel? Of wisten die mannen meer dan de magistraat? Gedeputeerden werden naar Maurits gestuurd met de smeekbede Paul Bacx als gouverneur te mogen behouden.
Het praatje was ook voor Maurits nieuw, hij raadde de gedeputeerden aan onverwijld aan de Staten te vragen de terugkeer van Morgan te verhinderen.
Het was toen dat de beslissing werd genomen, Morgan definitief van zijn functie te ontheffen.
Toen Paul officieel tot gouverneur was benoemd, vroeg hij aan de magistraat hem de accijns en de impost van wijn en bier terug te geven

dien hij had betaald gedurende de tijd dat hij als gouverneur had dienst gedaan. Het was een gunst die steeds aan alle gouverneurs was verleend. De magistraat was dadelijk bereid de accijns terug te geven maar zij legde uit, hem niet te kunnen vrijstellen van de impost daar deze tot de Generale middelen behoorde.
Toen de andere kapiteins van de beslissing van het stadsbestuur hoorden, kwamen allen vrijdom van accijns vragen maar het werd geweigerd, wel werd aan allen een toelage van *f* 25 beloofd als zij trouw de accijns betaalden en bovendien niet meer knoeiden met de monsterrol. Het aantal mensen waarvoor in de laatsten tijd logiesgeld moest worden betaald, was namelijk onrustbarend gestegen.

Het beleg van Geertruidenberg vorderde slecht, het weer was afschuwelijk, regen, hagel en storm wisselden elkander af, het land rondom de stad lag grootendeels onder water en het was onmogelijk naderingsloopgraven te maken. De bezetting deed telkens uitvallen die niet behoorlijk werden afgeslagen daar de Schotten slecht wacht deden.
Herhaaldelijk gelukte het de uitvallers, groote stukken loopgraaf te slechten. Ook was Maurits heel boos op zijn jongen neef Philips van Nassau die gast was geweest van Overste Brerode en daar te veel had gedronken.
Terugkeerend was zijn paard op hol geslagen waardoor hij vlak bij Geertruidenberg was terechtgekomen.
Om de aandacht daarvan af te leiden had de majoor zoveel mogelijk met het geschut laten vuren, hij had de dronken graaf van het paard gehaald waarbij hijzelf een musketkogel in het been had gekregen.

Hohenlohe had de jongen Philips willen halen uit de batterij waarin hij was terecht gekomen maar hij was zo uitgevaren dat Hohenlohe hem aan zijn lot had overgelaten.

De Bacxen kregen opdracht voor Geertruidenberg terug te keeren omdat zij Louise van Nassau naar Duitsland moesten geleiden, waar zij zou trouwen met de Rijngraaf.
Toen zij zich meldden, waren de plannen reeds veranderd, de prinses zou over zee reizen, de vanen kregen de opdracht in Capelle in de Langstraat te legeren. Eind April kreeg Maurits bericht dat Mansfelt tot ontzet oprukte, snel werden meer troepen uit de niet bedreigde vestingen opgeroepen, de belegeraars versterkten hun schansen zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde, half Mei lag Mansfelt in Turnhout waar hij revue hield over 8000 man.
Een week later trok hij over Alphen en Gilse naar Dongen, beide partijen zaten zo dicht opeen dat de troepen van Maurits het eene einde van het dorp verlieten terwijl de verkenners van Mansfelt er aan de andere zijde binnentrokken.
Zou Maurits het beleg opbreken of slag leveren?

26 Mei lag Mansfelt in Oosterhout, verkenners meldden dat er veel Bergverkoopers bij waren. Hij gaf teekens met vuren, de belegerden antwoordden met lantarens op de toren van Geertruidenberg. Maurits liet dien uitkijkpost onder vuur nemen en een paar dagen later berichtte een deserteur dat daardoor de gouverneur Masière, zijn biechtvader en een kapitein waren gesneuveld.
7 Juni kwam Marcelis van een verkenning terug, hij meldde dat Oosterhout vrij was van vijanden en dat Mansfelt zijn hoofdkwartier

had verplaatst naar Loon op Zand. Blijkbaar wilde hij Maurits niet aanvallen, de schanswerken waren hem te stevig.

Veertien dagen later zat Marcelis op het kasteel te Breda te praten met Héraugière toen de kornet Balfour een onderschepten brief bracht. Het was een order voor Louis de Villars te Loon op Zand zich aan te sluiten bij het convooi van de markies de Varrabon die in Antwerpen geschut moest halen. Hij moest met Barlaymont, van der Strate en Philips de Soria over Goirle, Poppel, Weelde en Ravels naar Turnhout mareheeren.
Marcelis besloot hun met de Bredasche troepen een hinderlaag te leggen, hij zelf had 65 uitgelezen mannen, Edmond en Risoir konden een gelijk aantal bijeenbrengen. de volgende morgen om 5 uur rukte de troep uit, voorop Bacx met zijn karabiniers, dan volgde Edmond met 58 lansiers, Risoir mer 60 karabiniers had de achterhoede.
In Gilse rapporteerden de verkenners dat de vijand al voorbij was. Achter Gilse lag de open heide, daar kon geen hinderlaag worden gelegd, het moest achter Ravels gebeuren waar het terrein weer bedekt was.
Er werd een omweg gemaakt over Baarle Nassau maar toen ze ten zuiden van Ravels kwamen, passeerde de vijand juist een klein brugje, het was te laat hem daar nog te verrassen.
Er werd besloten hem in de straten van Turnhout aan te grijpen.
De Spanjaarden vermoedden niets, Varrabon liet niet behoorlijk verkennen, Corradin en de verrader Stanley reden voor hun genoegen mee, zij waren van plan een bezoek te brengen op het kasteel van Turnhout.

Zij bereikten het kasteel, de paarden rustten op het voorplein, een deel van de ruiters was in de dorpstraat en op de markt gelaten waar zij naast hun paarden rustten.
Risoir die voor zijn persoon graag aan de veiligen kant bleef, stelde voor dat hij om het dorp zou heenrijden en de vijand aangrijpen als deze het dorp uitvluchtte.
Marcelis reed met zijn karabiniers het dorp binnen, gevolgd door Edmond met zijn mannen.
De Spanjaarden waren voor een groot gedeelte in de herbergen gegaan, een enkele man liield. 5 of 6 paarden vast.
Marcelis reed allen onder de voet, slechts enkele vijanden konden naar het kasteel vluchten.
Bacx, denkend dat hij allen had uiteengeslagen, vergunde aan twee derde van zijn mannen, de huizen binnen te gaan om wat buit te halen; een derde deel moest bij de paarden achterblijven.
On het voorplein van het kasteel stonden 150 ruiters bij hun paarden te wachten toen de vluchtelingen de poort binnenrenden. Er lag ook voetvolk op het kasteel, de ruiters kregen bevel op te stijgen en samen met het voetvolk de Staatsche ruiters uiteen te drijven.
Het was voor Bacx een hachelijk moment, Risoir liet zich nergens zien en Edmond vervolgde de vluchtelingen.
Als Marcelis vluchtte met de 23 man die bij de paarden stonden, zouden de anderen reddeloos verloren zijn.
Dadelijk zond hij Balfour uit om Edmond te hulp te roepen en begrijpend dat hij op de ruime markt door de overmacht zou worden geslagen, posteerde hij zijn mannen in een klein zijstraatje op de markt uitkomend.
De Spanjaarden vonden de markt leeg, zij reden door maar werden plotseling met zulk een furie uit het zijstraatje besprongen dat de

geheele overmacht naar het kasteel terugvluchtte, waar juist Varrabon met de hooge heren was opgestegen.
De markies besloot zelf aan te vallen en weer zat Marcelis in de klem maar op dat oogenblik chargeerde Edmond uit een van de zijstraten.
De vijand die door het warnet van straten en steegjes geen begrip had van de sterkteverhouding, werd opnieuw op de vlucht gejaagd.
De aanval had met zulk een onstuimigheid plaats dat de vijand meende tegenover een groote overmacht te staan. Ieder trachtte zich binnen het kasteel te redden, aan de poort verdrongen zich ruiters en voetknechten. Velen sprongen van hun paarden in de gracht en trachtten zwemmende binnen de veilige ruimte te komen. Met schetterende trompetten marcheerden de Staatsche ruiters af, zij hadden veel gevangenen gemaakt, zij waren met buit beladen en voerden bovendien nog 80 veroverde paarden mee.
Marcelis was de kornet Balfour zeer dankbaar voor de betoonden moed, hij besloot hem warm aan te bevelen bij Maurits.
Balfour kreeg kort daarop het bevel over een vendel Schotten. Dank zij deze bevordering durfde hij te vragen om de hand van Anna van Middachten en 9 December 1595 was Marcelis aanwezig bij de doop van Maurits Marcelis Balfour, de zoon van William en Anna van Middachten.

Ook Paul was in die dagen zeer tevreden over zijn kornet Robert de la Ruelle. Paul was in de buurt van Herenthals bij een verkenning onverwacht gestuit op een sterk bezette hinderlaag.
De plaats was goed gekozen, het was een terrein met walletjes en greppels, totaal ongeschikt voor een ruiteraanval maar na anderhalf uur schermutselen wist de la Ruelle toch met zijn mannen in de

hinderlaag door te dringen, waarop de vijand zich op genade of ongenade overgaf.
Bij het laatste gedeelte van het gevecht viel Robert door een kogel getroffen van zijn paard. Zijn mannen waren zo op hem gesteld, dat zij zich uit wraak op de vijanden stortten en geen hunner dit treffen overleefde.
Robert, uit Linckebeeke afkomstig, was indertijd door Paul aangeworven, hij had hem op alle tochten vergezeld en de geheele vaan was verheugd dat hij dank zij zijn jeugd en gezondheid spoedig weer herstelde.
Maurits lag nog steeds voor Geertruidenberg, methodisch werd te werk gegaan en ieder vroeg zich af of ten slotte de overwinning zou worden behaald of dat Maurits voor de tweede maal zou worden verjaagd voor de muren van de stad die zijn particulier bezit was.·
Op 24 Juni werd door een van de onderdelen op eigen initiatief gestormd op een vijandelijk ravelijn dat daarbij werd veroverd.
Daar deze actie niet methodisch was opgezet, ontbraken de reserves om het succes uit te buiten maar zonder het te weten was een groot voordeel bereikt. De gouverneur vernam van de strijd om het ravelijn en ongewapend was hij naar de wallen gesneld waar hij door een musketkogel getroffen, sneuvelde.
Dien zelfden avond parlamenteerde de bezetting. Maurits gaf niet veel tijd tot praten, de troep mocht zonder vaandels en ongewapend heengaan, de officieren mochten zijdgeweer en bagage behouden. De bezetting gaf toe en dadelijk rukte de garde van Maurits de plaats binnen, hij deed dit steeds om plundering door de eigen troepen te voorkomen.
De Bergverkoopers werden van het pardon uitgesloten en opgehangen.

Dien avond stonden de soldaten op de wallen, de musketiers schoten hun vuurwapen af, het geschut deed mede, het begon op een afgesproken sein en op die manier liep het vuur als het ware enige malen de vesting rond. Daardoor vernam Mansfelt dat zijn hulp niet had mogen baten, hij marcheerde zo snel mogelijk af en de volgende dag kwamen schepen vol kijkers uit Holland, het was als een kermis, Maurits had de prinses-weduwe, Frederik Hendrik en Oldenbarnevelt als zijn gasten aan tafel, hij was tevreden met de uitslag en bovenal was hij dankbaar zijn eigen bezit voor een bestorming te hebben behoed. Bestorming en plundering behoorden nu eenmaal bijeen, dit was het ongeschreven recht van de soldaat.
Paul en Marcelis gingen naar Bergen op Zoom terug, hopend dat de veldtocht hiermee zou zijn af gelopen maar toen er midden in de zomer bericht kwam dat de Spaansche troepen in Artois muitten, besloot de Raad van State tot een tocht in het land van Waas dat geen contributie meer betaalde.
Tegen zijn zin voerde Maurits de wil van de regering uit, hij verwachtte er niets van.
18 Juli gingen de Bergsche ruiters scheep, zij werden in Zeeuwsch Vlaanderen aan wal gezet en 28 Juli werd naar Hulst gemarcheerd waar enkele kleine schansen werden veroverd.
De bevolking was met zijn eigendommen gevlucht en toen Maurits Gent wilde aangrijpen, weigerde Balfour met zijn Schotten verder mede te gaan.
Zonder de Schotten was de troep te zwak voor de onderneming en 30 Juli werden de troepen opnieuw ingescheept.
Twee dagen later laadden de Bacxen mannen en paarden in Bergen op Zoom uit, de Hollanders waren zeer verontwaardigd over de

handelwijze van Balfour, binnenkort zou de bom barsten en de weerbarstige Schot zou daarvan de gevolgen ondervinden.

De muiterij der Schotten

Plotseling was er muiterij uitgebroken onder de Schotsche vendels in de Bommelerwaard.

7 Augustus was het betaaldag maar kapitein Waddel knoeide blijkbaar. De luitenant werd bij de uitbetaling beleedigd, hij liet een paar belhamels in de boeien slaan wat aanleiding was dat het geheele vendel in opstand kwam. Barchon die met zijn vaan in de buurt lag, wilde een voorbeeld stellen, hij nam de raddraaiers gevangen waarop het geheele regiment Schotten opstond.

De Schotten legden hem uit dat zij niets tegen de regeering hadden, zij verzetten zich tegen hun kapiteins, die het geld. van de soldij achterhielden, een groot deel van de mannen had 20 of 22 maanden soldij te goed.

De Schotsche kapiteins waren doodelijk verschrikt dat door het optreden van Barchon hun handelwijze aan het licht kwam. Zij lieten de belhamels weer vrij, het oproer was gestild maar de achterstand was niet ingehaald en de zaak ging niet meer in de doofpot.

Den Haag had dikwijls verzuimd de soldij op tijd te betalen maar ditmaal hadden de heren een zuiver geweten en durfden zij op te treden.

Zij zonden *7* monstercommissarissen en de Schotsche kapiteins, die te velde geen 1000 man bijeen konden brengen, vertoonden nu 1220 mannen, zij hadden kans gezien uit allerlei hoeken en gaten 250 passe-volanten te voorschijn te tooveren en deze als echte soldaten de revue te laten passeeren.

Geen der soldaten kwam hiertegen in verzet, hoe meer soldaten op de monstering verschenen, hoe grooter het uit te betalen bedrag zou worden, des te grooter werden ook hun kansen om de achterstand uitbetaald te krijgen.
Balfour, de commandant van het Schotsche regiment durfde niet tot straffen overgaan, hij wilde ook niet dat Barchon dit deed. Die was trouwens niet bereid met één ruitervaan de strijd tegen tien vendels voetvolk op te nemen.
Om de kracht van de muiters te breken werden drie hunner vendels naar Friesland gestuurd, geëscorteerd door de vanen van Hohenlohe, Huchtenbroeck en Laurens.

Na het gevecht bij Turnhout hadden de Bacxen nog eens nagepraat over het gedrag van Risoir. Zij waren zeer ontevreden geweest over de wijze waarop de garde van de Prins onder het bevel van Hisoir had gevochten en juist dezer dagen kregen zij een bericht dat hun mening omtrent Risoir versterkte.
In Augustus waren de Staten aan de koning van Frankrijk honderd duizend gulden schuldig, het geld moest naar Luik worden vervoerd. Het geld werd in Breda op 4 paarden gepakt, elk paard zou worden geëscorteerd door een vaan ruiters. Daarvoor werden gekozen de garde onder Risoir en verder de vanen van Chinsky, Edmond en Héraugière.
Bij Lommel stuitten zij op 6 vijandelijke ruitervanen.
Vlug werd de troep in 6 groepen verdeeld, rechts Risoir met 2 groepen, links Edmond, in het midden Chinsky en Héraugière. Nog voordat tot een aanval werd overgegaan, chargeerde de vijand, waarop Risoir dadelijk op de vlucht sloeg, de anderen medesleepend.

Slechts één van de valiezen dat twintig duizend gulden aan goudstukken bevatte, viel in handen van de vijand, de andere werden gered.
Eigenlijk gebeurde er dien zomer niets, werkeloos lagen de muitzieke Schotten in de Bommelerwaard, werkeloos lagen ook de Spanjaarden bij Grave en Orthen, uit welke streek zij ten slotte wegtrokken om zich bij de troepen in het Noorden te voegen.
Hohenlohe was van plan terug te keeren naar zijn goederen in Duitsland. Eens was hij de vertrouwde vriend van Prins Willem geweest, misschien wel omdat hij zo tolerant was op godsdienstig gebied.
Maurits was hem spoedig boven het hoofd gegroeid en niet bereid te luisteren naar zijn raadgevingen op krijgskundig gebied. Hij was steeds meer ter zijde geschoven en toen Geerlruidenberg aan de muiters was ontnomen, was Frederik Hendrik tot gouverneur benoemd.
Zelfs toen deze de functie niet in persoon kon waarnemen was Duvenvoorde tot plaatsvervanger aangewezen, ook Breda was aan een ander gegeven.
Het zou voor de Bacxen een verlies zijn als Hohenlohe heenging, hij was jarenlang hun voorspraak geweest, er was een band van vriendschap ontstaan die zij noode zouden verliezen.

Uitvoermisère

On Augustus zou Bacx gaarne mede te velde zijn gegaan maar hij moest in het garnizoen achterblijven daar hij de interne moeilijkheden beter tot een oplossing zou kunnen brengen dan een Schot of Engelschman.

Half Augustus kwamen de burgemeester en een paar schepenen praten over de belangen van de stad.
De burgemeester begon met de gewonen aanhef, Bergen op Zoom had meer dan enige andere stad van de oorlog te lijden gehad, geen vreemdeling dacht er aan zich te vestigen in een plaats waar de ingezetenen zich niet zonder sauvegarde van de vijand buiten de poorten durfden vertoonen.
Zij behoefden de gouverneur daarvan geen bijzonderheden te vertellen, evenmin behoefde zij hem uit te leggen dat vier mijlen in het rond alle polderlanden door het Scheldewater waren overstroomd en alle hoeven, boomgaarden en bosschen waren verdwenen. Hij wist ook dat binnen de stad de krijg niets dan ellende had gebracht, de lange inkwartiering van de troepen, de muiterij, de afpersingen door de commandanten. Honderden en nog eens honderden gegoede burgers hadden de stad voorgoed de rug toegekeerd, de ledige huizen waren door de soldaten geplunderd en afgebroken en er bestond geen andere nering dan die welke door de veramde bevolking onderling werd gedreven.
En wat gebeurde er met de producten die naar elders werden verkocht, naar Reimerswaal en naar Tholen?
De bewoners van die plaatsen haalden hier zeep, olie en zout, zij vervoerden alles daarop naar de vijand en leefden van die winst terwijl de handelaars in Bergen op Zoom van armoede omkwamen.
Een oogenblik hadden zij gehoopt zelf de voordelen van dien uitvoer deelachtig te worden, er was licent verkregen en zij hadden gedacht dat evenals in de oude tijden de karren met ijzer en andere handelswaren uit het land van Luik en Namen zouden komen, om te ruilen tegen zout, zeep, meekrap en verdere producten die hier werden bereid. .

Er was lang gepraat met de heren van de Raad van State, de magistraat had nauwkeurige opgaven moeten verstrekken van alles wat hier werd verbouwd en gefabriceerd zout, zeep, raapkoeken, raap- en lijnzaad, olie en meekrap en toen eindelijk de licentmeester was gestuurd, had hij niet alleen licent geheven van de groote hoeveelheden waren, maar van alles wat de stad werd uitgedragen: een pond kaas, een paar schoenen, een el lijnwaad, een fleschje olie; het laatste restje handel had hij vermoord.
Paul had enige malen geknikt, hij woonde al tien jaren in Bergen op Zoom, hij had alles van nabij meegemaakt, de bijzonderheden die hem werden verteld, kende hij reeds haarfijn, hij luisterde alleen zo beleefd omdat hij dat als gouverneur tegenover de bevriende magistraat was verplicht. Hij wist heel goed dat de heren alles wilden doen om de nering te steunen, zij waren immers zelf die neringdoenden, zij hadden hun brouwerijen, hun zoutkeeten, hun zeepziederijen en meestoven, het was het welbegrepen eigenbelang dat zij bepleitten. Maar nu was het ineens veel erger geworden, de vijand had verboden aan de Staten belasting te betalen, de Staten hadden daarop van hun zijde verboden contributie te betalen aan de vijand, wie dit toch deed werd tot vijand van het land verklaard, ook als men van de vijand een sauvegarde had gekocht, werd dit beschouwd als een vijandelijke daad.
Het was van algemeene bekendheid dat de bewoners van de dorpen van het markiezaat om erger te voorkomen inderdaad contributie betaalden aan de vijand. Daardoor was volgens de letter het geheele markiczaat vijandelijk gebied geworden en de licentmeester had uitgemaakt dat elke leverantie aan de dorpen van het markiezaat dus wel degelijk handel met de vijand was waarvan het volle pond moest worden betaald.

"Begrijpt gij, hoe men zo iets kan volhouden?" vroeg de burgemeester. “Die boeren zijn toch onze eigen pachters, zij hebben trouw hun belasting aan de Staten betaald, hoe kan men hen voor vijanden houden?"
Paul gaf toe dat het voor de betrokkenen niet prettig was, ieder wist dat de stumpers aan beide zijden belasting betaalden. Door dit alles werd de verhouding tusschen bevolking en licentmecster met de dag meer gespannen.
In den breeden Raad had men zijn handelwijze "*onbehoirlijcke extorsiën*" genoemd en uit wraak trad hij nog strenger op. Hij eischte licent van de kleinste kleinigheden, van een paar vetkaarsen, van een zak pruimen of een handvol zout. Wat had de licentmeester gedaan in de drie maanden waarin zijn taak was opgeschort?
Van elke zending, hoe klein ook had hij aanteekening gehouden en paspoort geëischt en nu haalde het volk zijn levensbehoeften in Steenbergen, Gastel, Roosendaal, Willemstad en zelfs in Holland waar niemand hun moeilijkheden in de weg legde.
Een werkelijke handel met de vijand was in het geheel niet ontstaan, de eerste wagen uit Luik of Namen moest de poort nog binnenrijden en ten einde raad was aan de Raad van State verzocht de licentvergunning weer in te trekken en de licentmeester terug te roepen.
Holland had de zaak in handen gegeven van Zeeland dat indertijd de licentmeester had gezonden, Zeeland naijverig op de concurrentie van de Bergenaren had ten slotte bepaald dat het bleef zoals het was, mochten er moeilijkheden ontstaan tusschen inwoners en licentmeester dan zou het college van de admiraliteit van Zeeland wel een beslissing nemen.

De magistraat vatte dit laatste als een onwettige bedreiging op, Brabanders mochten niet voor Zeeuwsche rechters worden gebracht. En nu wilde het stadsbestuur optreden tegen de licentmeester en verzocht bij voorbaat aan Paul zich hierbij afzijdig te houden.
De Staten van Zeeland hadden dit voorzien en aan de gouverneur gelast de licentmeester en diens dienaren volledig steun te verleenen in dien strijd tegen de Bergsche vroedschap. Paul kon dus ermede volstaan zijn brief te laten lezen, hij voegde erbij dat het orders waren die hij stipt moest opvolgen.
De heren hadden tegen zijn houding geprotesteerd, zij stelden hem zelfs aansprakelijk voor de gevolgen van zijn handelwijze en waren daarop ontstemd heengegaan.

Toen besloot het stadsbestuur Maurits ervoor te spannen, als markies van Bergen op Zoom had hij het grootste belang hij de welvaart van zijn grondgebied. Men wendde zich dus tot zijn ambtenaren Hessels, Bruijnincx en Kinschot, maar zij waren onvermurwbaar en gaven bovendien de raad de zaak niet te ver te drijven tegenover Zeeland dat pas goed betaalde vendels had gestuurd om de stad tegen overrompeling te beschermen.
Een laatste poging om te insinueeren dat de licentmeester misschien verraad pleegde, had evenmin succes.
De tijding dat hij telkens in Wouw kwam en dagelijks verkeerde in gebieden die door de vijand waren bezet, werd voor kennisgeving aangenomen.
Ook de Staten Generaal, die zeer goed inzagen dat de Bergenaren in de loop der jaren veel hadden verdiend aan de klandestienen handel met de vijand via de dorpen van het markiezaat, waarschuwden niets tegen de licentmeester te ondernemen.

Paul dacht met weemoed terug aan de tijd, zo kort geleden nog toen hij met al die beslommeringen niets had te maken, in zijn hart was hij trouwens overtuigd dat Bergen op Zoom met dien verboden handel steeds een zoet winstje had gemaakt. Het was de Bergenaren naar het hoofd gestegen, zij hadden gehoord van de groote winsten die anderen maakten en zij wilden ook daarvan profiteeren maar toen hadden de Staten van Zeeland de vinger gelegd op het lek waardoor zoveel koopwaar ongecontroleerd naar de vijand wegvloeide. Juist het misbaar dat zij hierover maakten, bewees dat het gewin niet gering was geweest en Paul vond dat men de oorlog slechts verlengde als men de vijand aan levensmiddelen hielp.
Precies zo was het hem indertijd ook uitgelegd door zijn neef Prouninck van Deventer. Wat was die gauw uit de blekende gunst van graaf Floris geweest, Johan had hem pas het noodige daarvan verteld. Het vorige jaar reeds had Floris over Prouninck de volgende aanteekening gegemaakt:

> "*Memorie om aen Geraerdt Prouninck genaemt van Deventer overgelevert te wesen. Dat wij mette edelen alhier resulverende, voorts mit onsen tegenwoordigen magistraet ende andere voormaels de regering geweest hebbende gecommuniceert om die gevangenen tot Utrecht te verlossen ende beter aldaer correspondentie te houden dan nu een tijtlanck is geschiet, namentlijck sedert van Deventer bovengenoemt tot Culemborch heeft geresideert, persoon te odieus bij onsen nabueren wesende, derhalven ons vruntlick begeren is dat hij wil overleggen tot verschooninghe van onse persoon ende ondersaten of hij niet elders een betere gelegentheijt ende woning weet te becomen*."

Waarom was van Deventer zo snel uit de gunst geraakt?

Hogeschool Leiden

Sidonia was plotseling in Culemborg verschenen, zij was met hulp van de Staten Generaal een actie tegen de ouden Floris begonnen, het was een schandaal dat haar zoon wegkwijnde in dat sombere kasteel. Iemand van de hoogen adel behoorde een betere opvoeding te hebben, hij moest de hooge school te Leiden bezoeken en daar naar zijn stand resideeren.
De Staten waren het geheel met haar eens en hadden haar een vrijgeleide naar Culemborg gegeven waar zij zich verbond met de ontevreden elementen in de stad.
Blijkbaar was van Deventer bezweken voor de charmes van deze vrouw, hij was haar raadsman geworden en had zich daardoor de felle haat van Floris op de hals gehaald.
Rekenend op de steun van Sidonia was van Deventer niet vertrokken en daarom had Floris 9 Februari 1593 het volgende plakkaat uitgegeven.:

"*Onse Genadige Heere, Grave van Culemborg doet weten: Alsoe verscheijden personen. sich alhier verhouden, die nabuijren onaengenaem, ettelijcke van henluijden geleijde van Sijn Genade hebbende. Voorts anderen soo gheen attestatie vande magistraet*

ende overheijt daer sij lestmaels gewoont hebben vertoont, noch enighe gelofte van trauwicheijt als bij borgeren ende inwoonderen gebruijckelijck gedaen:
Soe ist dat dieselve altemael morgen voormiddach te thien uren opten stadthuijse alhier solden erscheinen ende aenhooren sulcx als hunluijden aengeseijt sal werden.
Welverstaende soo enighe niet erscheinen dat hunluijden geleijde ende protectie in dese stadt van Culemborgh in sulcken gevalle wert opgekundigt ende sollen daerneffens mette stadsdienaeren vuijtgeleijdet werden."

Den volgende dag spiedde Floris of van Deventer niet zou verschijnen, hij had de schout reeds opgedragen hem dan uit zijn huis te halen.
De Bossche vriend waagde het niet weg te blijven, hij kreeg bevel de stad onverwijld te verlaten.
Met hem werden de partijgenoten van Sidonia mede verbannen.
Floris had begrepen dat de Utrechtsche regering hem heel kwalijk nam dat al hun bannelingen in Culemborg vrij bleven rondlopen. Daarom schreef hij in zijn memorien:

"*Secreet wert te kennen gegeven dat wij het Utrechtsche volck gerne aff willen wesen, wij weten hoe wij met Deventer, Trello, Bacx ende Modet sijn gevaren*".

Blijkbaar was hij ook niet tevreden geweest over het gedrag van Jan Bacx en toen na een tijdje de Raad van State genoeg had van de zwartgalligen Floris en men hem het commando over het vendel ontnam en luitenant Dirck van Brakel tot kapitein daarover aanstelde, was er voor Jan Bacx geen reden meer om veel in Culemborg te verkeeren, hij vestigde zich voorgoed in zijn huis te Ysselstein en

bracht een deel van zijn dagen door op het huis Riplicqueweert dat niet ver daar vandaan aan de rivier lag.

Een ander lastig man was de oude Baselius en toen Paul diens zoon sprak, die zijn spijt uitdrukte dat er door al die staatszaken geen tijd overbleef voor het krijgsbedrijf, vroeg Paul hem uit beleefdheid hoe het met zijn vader ging. Baselius zuchtte en zei: “Vader is al een tijd lang predikant in Ouwerkerk in Zeeland maar ook daar kan hij zich geen vrienden maken.
Hij heeft onenigheid gekregen met een boer, van Westen geheeten, hij heeft hem ten laste gelegd dat hij de melk had bezworen en bewerkt dat de boer door de kerkeraad werd veroordeeld. Toen de classis hem daarop vrijsprak, heeft mijn vader hem aangeklaagd wegens meineed en woeker.
Toen is de zaak voor de synode in Goes gekomen die heeft uitgemaakt dat de man misschien de melk had bezworen in vroeger tijden toen hij nog Roomsch was, maar na de overgang heeft hij het niet meer gedaan en mijn vader kreeg een terechtwijzing in het vervolg beter in vrede met de mensen te leven".

Paul en Marcelis hadden in 1593 geen deel gehad aan de groote krijgsbedrijven maar hun ruiters hadden de kleinen oorlog gevoerd als in vorige jaren. Op 29 September was een troepje van 16 man gestuit op twee vendels Walen van Barlaymont die op marsch waren naar Lier.
Bij Duffel hadden zij geschermutseld maar zij moesten terugtrekken. Bij een boschje komend, vonden zij daar 33 andere Bergsche ruiters die ook zelfstandig op avontuur uit waren.

Zij besloten samen een hinderlaag te leggen, zij wisten welken weg de vijand moest volgen en aan beide zijden stelden zij zich verdekt op.
De mannen van Barlaymont werden daarop van twee kanten verrassend onder vuur genomen, 43 Walen sneuvelden, waarop de ruiters op de rest chargeerden. De vijandelijke vaandrig sneuvelde, een kapitein en 23 man werden gevangen genomen, het speet de Staatsche ruiters dat de andere kapitein niet bij de troep aanwezig was.
Bovendien brachten zij twee vaandels mee in Bergen op Zoom.
De ruiters die deze hadden veroverd, kregen vergunning de zegeteekenen zelf naar Den Haag te brengen en ze aan Maurits te overhandigen.
5 October rukten opnieuw enkele Bergsche ruiters uit, het was noodweer, het had dagen aan één stuk geregend en gestormd.
Onderweg kwamen zij de ruitervaan van Hoogstraten tegen, zij chargeerden en brachten 40 gevangenen en paarden mee thuis.
Toen was het krijgsbedrijf voor dat jaar afgelopen, wel werd Coevorden nog belegerd maar dat ging buiten de Bergsche ruiters om.

Nu verschillende Brabantse steden in Staatsche handen waren en de Spanjaarden grootendeels op Fransen bodem vochten, keerde er enige rust op het platteland terug hetgeen dadelijk in Bergen op Zoom merkbaar was.
Het was een verblijdend verschijnsel dat de magistraat de volgende ordonnantie kon uitgeven:

> *"Alsoe naerdyen Godt belieft heeft gehadt naer vele jaeren van verwoestinghe door die tegenwoirdighe oirlogen van alle dorpen ende landen binnen ende ontrent de marckgraefschappe deser stadt te wege te brengen dat deselve dorpen nu allencxkens beginnen bewoent te worden ende dat de lantlieden hebben begonst binnen*

deser stadt te brengen met harer wagenen coren, bouckweijde ende andere greijnen, daertoe oock beter fruijt, hoenderen. eijeren, ende allerhande victualie ende eetwaren, gelijck deselve voor tijden plagen te doen .... "

Het deed Paul genoegen dit te lezen, het klonk zo heel anders dan wat de magistraat hem kort geleden had gezegd en hij was geheel gerustgesteld over de houding die hij laatst had aangenomen, het was hem toen moeilijk gevallen stelling te nemen tegen het eigen stadsbestuur.

De publicatie was een voorbeeld van de goeden zorg die de magistraat voor de ingezetenen had.

Het kwam namelijk voor dat de kettinghandelaars de boeren tegemoet trokken, hun de waren afkochten en deze daarop op de markt veel duurder te koop aanboden.

De magistraat verbood de boeren zich onderweg op te houden en hun waren te verkoopen, zij moesten de stad binnenrijden en naar de markt gaan waar ze tusschen de Keerse en de Lakenhal moesten halthouden.

Daar moesten zij alle zakken afladen en alles te koop aanbieden, er mocht onder geen voorwendsel iets worden achtergehouden onder belofte dit later thuis te brengen.

Verder kregen alle graankoopers, bakkers en brouwers streng verbod iets te koopen of door derden te laten koopen voordat de klok elf had geslagen.

Aan alle burgers die geen graankoopers waren, werd verboden graan te koopen anders dan voor eigen gebruik.

Met de licentmeester kwam het tot een uitbarsting. Joost Paschasy wilde een paar zakken meel uitvoeren maar Cornelis in de Wolsaek die namens de licentmeester toezicht hield aan de poort, wilde het niet toelaten.
De mannen werden handgemeen, anderen kwamen te hulp, natuurlijk waren allen op de hand van Paschasy,
Cornelis liet het er niet bij en toen Joost een paar dagen later in Steenbergen kwam, werd hij op last van de licentmeester ingepikt.
Hij wilde hem dadelijk op transport stellen naar Middelburg maar de Bergsche vroedschap liep te hoop, dit beteekendc verkrachting van de privilegiën, geen Bergenaar zou voor een Zeeuwschen rechter terecht staan.
De zaak werd gesust en een paar dagen later was Joost in Bergen op Zoom terug.

Nieuwsjaarsdag 1594

Paul woonde met veel genoegen in het mooie Hooghuis welks tuin achter alle huizen van de Wouwsche straat om liep. tusschen zijn hof en het oude klooster, dat sedert lang stadsschool was, liep een straatje dat het gebruik van zijn tuin onvrij maakte; daarom wilde hij het graag bij zijn grond aantrekken . Erg frisch was de tuin eigenlijk niet, midden erdoor liep de vuilbeek, waarboven Porquin met toestemming van de stad een privaat had laten bouwen. Misschien was de magistraat nog een beetje boos want men had in het vorige jaar beslist dat het straatje stadseigendom was en dat men het dus niet wilde vervreemden.
Aan het einde van het jaar hadden de heren blijkbaar spijt gehad van hun optreden, zij wilden het weer goedmaken.

Zij waren bijeengekomen om te beraadslagen of men Bacx een toelage zou geven omdat hij reeds een jaar gouverneur was, waarvoor hij geen enkele tegemoetkoming had gehad.

„.... Hebbende in alle occurentien altijd seer neerstich ende vigilant tot grooten voordeele van de stad ende gemeijnte gedragen ende goede ordre onder de garnisoen gehouden welcke diensten wel behoirden van stadtwegen met enighe beleeftheijt te erkennen, of t mijn heren nyet geraetsaem souden vinden met eenige recompense te congratuleeren .... "

Men kwam terug op de weigering van het straatje, men zou het nog eens visiteeren en er met Bacx over spreken.

Eenparig werd besloten hem een zilveren schaal of kop aan te bieden ter waarde van twee honderd gulden.

Dit laatste was een duidelijk bewijs dat Bacx tot de gezeten inwoners behoorde, men gaf hem geen baar geld, men beloofde een "juweel" te geven, iets dat men slechts aan hooge heren aanbood, de lageren waren beter gediend van contanten. Bij het begin van het jaar 1594 kreeg Paul bezoek van zijn broeder Johan die weer eens bijpraatte over de bijzonderheden van zijn leven en de groote gebeurtenissen in Culemborg.

De oude graaf Floris had het moeten afleggen tegen de gedeputeerden van de Staten, zij eischten dat hij zijn zoon naar de universiteit te Leiden zou sturen om hem daar volgens zijn stand te laten opvoeden. Floris had zich verscholen achter zijn armoede maar de Staten hadden gezegd dat hij dan maar een bekwaam rentmeester moest aanstellen. Blijkbaar waren zij van oordeel dat hij zijn goederen slecht beheerde. Natuurlijk kwam het gesprek ook op neef Prouninck van Deventer die met de andere medestanders van Sidonia uit de stad was gezet, terwijl

ook zijn beide zonen Culemborg moesten verlaten, zij waren evenals de jonge Floris naar Leiden gegaan.
Van Deventer had een vleienden brief aan de jongen graaf geschreven, hij verzocht hem zich in Leiden het lot van zijn beide zonen te willen aantrekken.
Op slimme wijze zeide hij te hopen dat zijn trouw de jongen Floris nog eens te pas zou komen; in hem speurde hij die zeldzame eigenschap van mannen van qualiteit, namelijk dankbaarheid voor hetgeen anderen voor hen deden.
Zo was dan de neef smadelijk verjaagd maar ook over Johan sprak Floris op een wijze die duidelijk deed uitkomen dat hij diens gunst had verbeurd.
Floris die soms met een enkele aanteekening zijn geheugen wilde te hulp komen, schreef daarvan in zijn memoriën alleen: “ .... *de ongeschickten handel van Bacx ende Kerckhoff* .... "
Deze Kerckhoff was in Culemborg het hoofd van de katholieken en de ijverige medestander van Sidonia geweest.

De eerste berichten die de Bacxen in 1594 vernamen, waren dat Mansfelt niet als opvolger van Parma had voldaan en dat hij zou worden opgevolgd door aartshertog Ernst die tevens landvoogd zou worden.
Met groote praal was hij 30 Januari in Brussel ontvangen maar niet als Parma had hij fier te paard gezeten, zijn lakeien hadden de podagralijder [29]) met moeite uit de karos moeten beuren en eveneens met groote moeite was hij de trappen van het stadhuis opgestrompeld.

---

[29] Jichtlijder

De Staten besloten nu krachtig aanvallend op te treden; Vere die in Engeland troepen wierf, kreeg opdracht haast te maken, ook de aartshertog wierf nieuwe troepen.
Er was nog steeds geen regeling getroffen met Balfour en zijn Schotten. Eigenlijk was deze man het slachtoffer geworden van zijn koning die hem van alles had voorgespiegeld.
Hij zou hier een soort onafhankelijk veldheer worden die naar believen troepen mocht werven en afdanken hetgeen de koning hem financieel mogelijk zou maken. In werkelijkheid had de koning nooit een cent gestuurd en de Staten hadden steeds beslist over de sterkte van de troepen. Zij lieten de troepen altijd zelf monsteren zodat Balfour eigenlijk niets had te zeggen gehad.

In Februari verscheen Balfour ongevraagd voor de Staten; om zijn woorden kracht bij te zetten had hij de kapiteins Waddel, Prop, Dalachy, Broek, Murray en Egger meegebracht, hij bood een afrekening aan. De Staten vonden de rekening veel te hoog en ergerden zich bovendien aan de toon die Balfour durfde aanslaan. De tijden daarvoor waren voorbij; dank zij het krachtige optreden van Maurits woei er thans een andere wind en toen Balfour niet naar rede wilde luisteren,werd hij staande de vergadering met al zijn kapiteins ontslagen.
Hij dreigde met zijn troepen naar Schotland te zullen terugkeeren maar de Staten waren hem voor geweest.
Reeds waren commissarissen gestuurd naar Delft, Gorkum, Dordrecht en de andere plaatsen waar Schotten lagen, zij gingen allen in dienst van de Staten over en de een na de ander kwamen de kapiteins met hangende pootjes terug en vroegen weer in hun functie hersteld te worden.

Het werd toegestaan, alleen Balfour bleef ontslagen, zijn vendel werd aan luitenant William Balfour gegeven.

On die dagen kreeg Paul bericht dat elf van zijn ruiters in de buurt van Lier waren gegrepen en opgehangen.
Het moment was daartoe slecht gekozen want Paul had juist 43 gevangenen. Van deze mannen liet Paul er dadelijk 13 ophangen, hij vroeg aan Maurits wat hij met de rest moest doen.
Toen zich, hangende deze zaak, een vijandelijke tambour voor de Bergsche poort vertoonde, wilde men zijn boodschap niet hooren, hoewel hij kwam om te spreken over het rantsoen van de overblijvenden. Hij kreeg alleen tot antwoord dat hij onverwijld zou worden opgehangen als hij niet maakte dat hij weg kwam. Paul achtte zich tot deze strafoefening verplicht want dagelijks werden mannen op verkenning gezonden. Het gebruik eischte dat men over en weer de gevangenen inruilde of tegen losgeld vrijliet, hij kon zijn mannen niet de kans laten lopen opgeknoopt te worden.
De Staten Generaal gaven Paul opdracht geen enkelen gevangene vrij te laten zolang men niet wist of het al of niet op last van de aartshertog was gebeurd en toen dit niet het geval bleek te zijn, werd het stilzwijgend als een vergissing beschouwd, er werd niet meer over gepraat en verder hielden beide partijen zich aan het ongeschreven contract.

Pogingen tot verrassing van den Bosch en Maastricht

Maurits wilde het jaar inzetten met de overrompeling van den Bosch, in alle stilte bracht hij in Gorkum 2300 man bijeen uit Holland, Utrecht en Gelderland.

Uit Bergen op Zoom en Breda kwamen 1000 man en 5 vanen ruiters, 26 Februari trok hijzelf met zijn garde uit Den Haag over Rotterdam naar Gorkum. Cleerhagen was weer met enkele anderen aangewezen om de eersten stoot te doen. Zij beslopen de vesting bij de Vughterpoort en vonden bij het wachthuis geen schildwacht.
Zodra het middernacht was geweest en de maan was ondergegaan, werden de troepen naar voren geschoven, zij moesten op het eerste sein ingrijpen.
Maurits besloot tot het morgenuur te wachten en de sergeant majoor te laten overvallen als deze de poort opende.
Terwijl men daar lag, begon het te sneeuwen en in strijd met de gegeven bevelen, slopen een paar mannen tot vlak bij de gracht. Een hunner trapte bij ongeluk op een lossen steen die met een plons te water rolde. Of maakte hij met opzet dat geluid?
De schildwacht op de wal hoorde het, hij schoot zijn musket af, de vaandrig kwam toegesneld, de geheele wacht opende het vuur op de buitenzijde van de gracht. Maurits begreep dat de waakzaamheid nog steeds niets te wenschen overliet en dat er geen kans van gelukken was als hij tot een overrompeling overging. In alle stilte werden de troepen teruggenomen.
De volgende maand besloot hij een aanval op Maastricht te doen, hij was hiertoe overgehaald door de heer von Pesch, wiens vader indertijd door de Spanjaarden was terechtgesteld.
Von Pesch wilde zijn leven op het spel zetten om de stad aan de Spanjaarden te ontrukken, Maastricht had op dat oogenblik slechts een ruitervaan en 2 vendels voetvolk als bezetting.
Philips van Nassau kreeg order met de ruiterij uit Nijmegen over het land van Gulik naar Maastricht te trekken en Maurits koos voor de aanval aan de anderen kant zes bekwame kapiteins, die allen 100 man

onder hun bevelen kregen. Het waren Langeveld, Wijngaarden, Brog, Dubois d'Ardenne, Egger en luitenant Carel die kapitein zou worden als het plan gelukte; von Pesch zou tot gouverneur worden benoemd. 300 man moesten gewapend zijn met halve pieken, 200 met vuurroers, 100 met musketten.
De piekeniers hadden in strijd met de bevelen van Maurits lange pieken meegenomen, uit angst onderweg door ruiterij te worden overvallen. Zij moesten marcheren tot Petterson en daar scheep gaan, dan zouden zij varen tot Wijk en daar tegenover Maastricht uitladen.

Deze keurbende van 600 man begon al slecht door overal onderweg te rooven. Von Pesch kwam hen te gemoet, hij was vol vuur voor deze onderneming die hij zelf zou leiden.
Brog was de eerste wien de moed in de schoenen zakte. Hij vertelde aan von Pesch dat 25 van zijn schutters onderweg waren gedeserteerd, hij was bang dat zij het plan hadden verraden. Von Pesch had al zijn overredingskracht noodig om de mannen aan boord te krijgen, waar zij hun lange pieken afzaagden en de stukken overboord wierpen.
De stukken werden gevonden door visschers, die op weg waren naar Maastricht en onraad vermoedden. De visschers waarschuwden de schippers naar Geuzen uit te kijken, zij hadden veel pieken zien drijven. Brog zat voortdurend te jammeren en zei dat zij ter slachtbank werden gevoerd. Ook de anderen kapiteins werden bang toen zij dat hoorden, alleen von Pesch en Carel wilden doorzetten.

De kapiteins pruttelden tegen, zij waren niet van plan zich te "*hasardeeren*" [30]), voor hen viel geen kapiteins- of gouverneursplaats te verdienen.
Von Pesch stelde hen gerust, zijn dienaars zouden hem uit Maastricht te gemoet komen en waarschuwen als er gevaar dreigde. Brog vloog op. Von Pesch had dus in Maastricht mannen achtergelaten, die van de onderneming afwisten? Dat was een reden te meer voor ruchtbaarheid en verraad.
Tot overmaat van ramp kwam een van de dienaars aan boord met de mededeeling dat de wachten waren verdubbeld en men het geschut schoonmaakte.
Er dreigde geen gevaar, alleen was het uitgelekt dat Philips van Nassau onderweg was en alle aandacht van de bezetting was gericht naar het oosten, terwijl zij de stad juist in het westen zouden aangrijpen.
De kapiteins waren echter zo bang geworden dat zij de schippers gelastten aan te leggen.
Brog beweerde dat het duidelijk was dat men in de val liep, alle kapiteins vielen hem bij, alleen Carel wilde verder varen. Er vielen hooge woorden, de schippers hadden vrouwen en kinderen in Maastricht, de onderneming moest slagen, anders liepen hun gezinnen groot gevaar.
Er was echter geen houden meer aan, kapiteins en soldaten gingen aan wal, zij marcheerden naar Maurits en meldden dat de aanslag was ontdekt, alleen von Pesch bezwoer de stadhouder dat alles gelogen was. Maurits was echter machteloos tegenover dezen onwil, hij moest van de onderneming afzien.

---

[30] In gevaar brengen.

De Bacxen schudden het hoofd toen zij de bijzonderheden van de mislukten tocht hoorden. Dit waren nu de besten onder de besten, deze zes kapiteins waren boven alle anderen uitverkoren voor een taak die zij volgens hun eed en soldateneer hadden moeten volbrengen.
Hoe meer de soldaten de oorlog leerden kennen, hoe minder zij te vinden waren voor de aanval, het was of het minste of geringste voldoende was om het zelfvertrouwen plotseling te doen verdwijnen en dan was niemand er meer toe te brengen door te zetten en zijn leven te wagen.
Toen zij hierover zaten te praten met de burgemeester gaf deze de schuld aan alle vreemdelingen die slechts hadden dienst genomen om in hun levensonderhoud te voorzien, het ideaal waarvoor de ingezetenen vochten was hun vreemd. Het land was overstroomd met al die vreemde nationaliteiten en het ergste was dat zij hier trouwden en zich met de burgerbevolking vermengden.
Dit laatste was Bacx niet geheel met hem eens, de Schotten waren sobere geharde kerels, zij hadden in hun bergland veel doorstaan, hun commandanten, de Gordons, Balfours en anderen behoorden tot de hoogen adel.
Als deze mannen geregeld werden betaald, was de tucht niet slecht en het was de vraag of het kwaad kon dat er eens wat nieuw bloed kwam in dit kleine plaatsje welks inwoners steeds onder elkaar trouwden.

Het krijgsbedrijf

Begin April 1594 marcheerde Marcelis met alle Bergsche ruiters en met drie vendels voetvolk de poort uit; na zich verenigd te

hebben met de Bredasche ruiterij werden de troepen boven Heusden overgezet in de Bommelerwaard. Met spijt had de Bergsche burgerij hen zien vertrekken, er bleven slechts vier vendels over en door het werk aan de versterkingen lag de stad nog op verschillende plaatsen open. De 8 burgervendels telden elk hoogstens 50 man, zij moesten voortdurend zwaren wachtdienst doen.
Daarom en omdat er voortdurend werd gesproken van verraad, mocht Paul op zijn post blijven, iederen avond liet hij de kapiteins en de officieren van de burgervendels bij zich op het stadhuis komen om hen samen met de officieren en soldaten van het garnizoen voor de nachtelijke visitaties in te delen.

6 April kwamen de troepen te Arnhem aan, er werd doorgemarcheerd in de richting van Wesel. Het was een behoorlijke legermacht, 25 vendels voetvolk en nagenoeg de geheele ruiterij. Er waren voor de duur van drie maanden Duitse ruiters geworven en Maurits besloot allereerst Coevorden te ontzetten.
26 April waren ook de nieuwe Engelsche troepen in Holland ingescheept, 3 Mei hield Maurits revue bij de Berkumer brug, waar 21 vanen met 1872 ruiters aanwezig waren. Marcelis bracht 75 man uit en ook de vaan van Paul telde het zelfde aantal. Daar verscheen ook de vaan van Johan van Huchtenbroeck, die nu werd gecommandeerd door Smelsinck; hun vriend had op 23 December van het vorige jaar het leger verlaten.
6 Mei trok men in volledige slagorde op, in de voorhoede de vanen van Chinsky, Hohenlohe, Paul en Marcelis Bacx.
Dien dag legerde men in Ommen terwijl Warmelo en Marcelis voor verdere verkenning doorreden.

De vijand had onderwijl bij Dalfsen de Staatsche troepen laten verkennen, de verspieders telden zulk een groote sterkte dat Verdugo niet langer durfde blijven, zijn volk was te zwak in aantal en onvolledig verschanst.
Hij trok weg en Coevorden werd ruim van munitie en proviand voorzien.
Thans was Groningen aaan de beurt, 21 Mei was Maurits weer op marsch, de volgende dag kwamen zijn eerste ruiters voor de stad aan. Pas in de laatste helft van Juli gaf de stad zich over, het regende veel, de sterfte onder. de soldaten was groot, zij hadden in de moerassen een zwaren tijd gehad. Maurits besloot hen voorlopig naar hun garnizoenen terug te zenden en 6 Augustus aanvaardde Marcelis de terugtocht.
Het eerste bericht dat hij uit Bergen op Zoom vernam, was dat de sergeant majoor Lonel was weggejaagd wegens de ernstige delicten, waarvan hij werd verdacht. De Bergenaars hadden deze beslissing te danken aan Hohenlohe die voor zijn vertrek naar Duitsland op 2 Juli de gast van Paul was geweest.
Uit dankbaarheid zond men aan Paul een half anker Rijnwijn, omdat hij "*de stadseere had bewaard*."

Zodra de tijding van de verovering van Groningen in Bergen op Zoom bekend werd was de klok geluid, Baselius had gepreekt en de heren van de magistraat hadden zich mel Paul tot een blijden maaltijd op het stadhuis vereenigd.
Elke verovering was een stap in de goede richting want nog steeds leefde men in groote onzekerheid, nog altijd dreigde het verraad, meedoogenloos werd getracht met andere middelen het doel te bereiken als men te velde niet kon slagen. Kort geleden was de priester

Michet Ranchon gevangen genomen en geëxecuteerd omdat hij op last van Floris van Barlaymont naar de Nederlanden was gekomen om Maurits te vermoorden.

In de republiek was geen plaats meer voor de verdraagzaamheid, die Prins Willem indertijd zo krachtig had voorgestaan.
Dat ondervond ook de Caluard, de Nederlandse gezant aan het Franse hof. In een gesprek met de koning had hij diens zienswijze beaamd toen deze zeide het onjuist te vinden dat na de verovering van Groningen geen enkele kerk aan de katholieken was gelaten; over en weer behoorde men gelegenheid te geven zijn godsdienst uit te oefenen. Aan de katholieken in de protestantsche landen moest dit ook worden vergund, de koning was overtuigd dat zowel Prins Maurits als de Staten zijn meening deelden.
Woordelijk had de Caluard dit gesprek aan de heren overgebracht, maar zij waren heel boos geworden over zijn instemming met die koninklijke woorden. Op wiens last had hij de koning gelijk gegeven? Hij behoorde zich in het vervolg te onthouden van dergelijke onberaden antwoorden, de tijd had geleerd dat men niet verdraagzaam kon zijn. Als men op die manier vrede sloot. zou de koning van Spanje hier weer spoedig meester zijn en de katholieke godsdienst aan allen worden opgedrongen.

Tegen het einde van September moesten de troepen zich weer gereed houden om uit te rukken maar voor dien tijd was het nog een dag feest op het Hooghuis want Jan Joachimi, de zwager van Paul Bacx ging trouwen met Agnete Heeren.

De vanen gingen weer op pad, 7 October waren zij bij Doesburg waar ook Maurits met de gedeputeerden van de Raad van State kwam, de garde voer in schepen de Lek op, het geschut was in aantocht.
Dien avond kwam de Franse gezant in de legerplaats, hij bracht voor Maurits een brief mee van de Staten met opdracht een groot deel van de ruiterij en van het voetvolk ter beschikking te stellen van de Fransen koning.
Maurits ontbood onverwijld de gedeputeerden van de Raad van State bij zich, hier bleek het diepgaande verschil tusschen beide hooge colleges van Staat.
Dit buitengewoon belangrijke besluit was gevallen zonder dat Maurits en de Raad van State daarin waren gekend, er viel niets aan te veranderen, de troepen moesten worden afgestaan en de rest was te zwak voor enige onderneming.
Nutteloos waren alle gemaakte kosten geweest, de scheepsvrachten zowel als het huren van paarden en wagens, Maurits was zeer ontstemd en besloot de troepen naar hun garnizoenen terug te zenden.
Nog sterker werd zijn ergernis opgewekt toen hij onmiddellijk daarop een boozen brief van de Staten kreeg: Waarom bleef het leger werkeloos liggen, terwijl dit leidde tot grondig bederf van de landen en groote kosten voor de generaliteit? Maurits, wetend dat hij met de overgebleven troepen zelfs niet in staat was Grol te belegeren, stuurde de troepen toch naar huis.

Paul was in Bergen op Zoom gebleven, spoedig zou zijn aanwezigheid dringend noodig zijn. De soldaat Pierre Du Four uit Nivelles had eerst in het Staatsche en daarna in het Franse leger gediend.

Hij had het overal verbruid en wilde het nu aan Spaansche zijde proberen, kieskeurig was hij niet meer.
Hij meldde zich aan bij de heer de la Motte en speelde open kaart waarop deze hem voor de aartshertog bracht die hem een schoone toekomst voorspelde als hij de koning een dienst wilde bewijzen.
Du Four was tot alles bereid als er maar geld aan viel te verdienen en hij kreeg opdracht dienst te nemen in de garde van Maurits. Er werd hem een pistool overhandigd waarmee hij Maurits moest doodschieten.
De aartshertog zei bemoedigend dat Du Four als de aanslag mislukte, rechtstreeks naar het paradijs zou gaan; hij volgde voor het laatst de mis in de Brusselsche kathedraal, kreeg een som gelds mee en de raadgeving, als het misliep niets te verraden daar de aartshertog toch alles zou loochenen.
In koopmanskleeren ging Du Four op pad maar bij de eersten stap op Staatsch gebied, bij de schans Lillo, werd hij herkend door een schipper die vermoedde dat hij een aanslag tegen Bergen op Zoom beraamde.
Du Four werd gegrepen en naar Bergen op Zoom gebracht, Paul berichtte het onverwijld aan de Staten, het geval werd ernstig opgenomen en Bacx kreeg hooge gasten die de zaak zouden berechten.
Op de pijnbank bekende Du Four alles en hij bleef bij zijn bekentenis toen hij later buiten pijn opnieuw werd verhoord.
Twee dagen later werd hij gevonnist en geëxecuteerd, hij werd geworgd en gevierendeeld, de vier delen van zijn lichaam werden op palen boven de Bergsche poorten gespijkerd, zijn hoofd werd naar Lillo gezonden.
Even ontstond er oponthoud in de afdoening, daar de schippers uit vrees voor Spaansche weerwraak niet bereid waren dit vervoer te doen.

De magistraat toonde zich onverbiddelijk, de schippers mochten onderling loten, verdere weigering zou worden beschouwd als "*cleijnachtinghe van de justitie*" de schuldige zou de stromen nimmer meer mogen bevaren.
Twee dagen later prijkte de bloederige kop van Du Four op een paal boven de poort van de schans Lillo.
Het gevaar was afgewend maar Bergen op Zoom gevoelde zich toch niet veilig, er werd nog steeds heel langzaam aan de wallen gewerkt, het bolwerk aan de Bagijnepoort lag nog open en in de nacht van 19 November deed de vijand een poging langs dien weg de vesting binnen te dringen.
Dank zij de activiteit van Bacx die scherp wacht liet houden, mislukte de aanslag, Paul drong er daarna op aan, dit deel van de versterkingen zo snel mogelijk af te werken.
Het was voor de stad niet prettig toen Paul kort daarop van de Staten van Zeeland order kreeg 300 man weg te zenden, waakzaamheid was nu dubbel geboden en hij bepaalde dat iedere vreemdeling die de stad binnenkwam voor hem moest worden geleid, zij die met paspoort uit het vijandelijke gebied kwamen werden extra scherp verhoord.

Op de laatsten December verscheen Elias de Lion, de drossaard in de vergadering van de magistraat.
Hij sprak woorden van lof over de gouverneur die nu al twee jaren in functie was.
Hij had in dien tijd de eendracht onder de burgerij bewaard, ook bij het gezamelijke wachtdoen van burgers en soldaten. Hij had naar behoren toezicht gehouden op de accijns en dag en nacht stonden zijn ruiters gereed om de stad tegen overvalling te vrijwaren.

Er was hem een tijd geleden een geschenk ter waarde van ƒ 200 beloofd maar hij had nooit iets ontvangen.
De heren behoefden den toestand maar te vergelijken met de tijd onder Drury, Winckfield en Morgan doorgebracht om te weten hoe dankbaar zij dezen gouverneur moesten zijn.
De magistraat had haar instemming betoond, zij was inderdaad dankbaar en zeer ingenomen met dezen Brabantschen gouverneur.
Toen Elias op de oudejaarsavond zijn vriend Paul bezocht, bracht hij hem de goede tijding dat het stadsbestuur een toelage van *f* 600 had ingewilligd.

Baselius de schooldictator

Ook Baselius was na de oudejaarsavondpreek gast in het Hooghuis en met genoegen hoorde hij van het meningsverschil tusschen de Staten en de gezant de Caluard.
Dat was koren op zijn molen, de mensen praatten van verdraagzaamheid maar het was niets dan slapheid en halfheid. Ieder behoorde met alle kracht mede te werken aan de opbouw van de kercke Christi en een van de eerste middelen was de opvoeding van de jeugd.
Wie het oor had van de jeugd, had over enkele jaren het oor van het geheele volk; dat had de katholieke kerk altijd heel goed ingezien, de kleine kinderen werden reeds zoet gehouden met verhalen over de heiligen en als zij op school kwamen, bleef dit een belangrijk deel van het onderricht. Lang voordat de kinderen in staat waren tot oordeelen, werden zij reeds lidmaten van de kerk.
In het geheim ging het volgens Baselius in Bergen op Zoom nog steeds zo. Altijd had de magistraat met schandelijke oogluiking gedoogd dat er allerlei kleine schooltjes bleven bestaan waarin aan de kinderen

supersticieuse [31]) boecxkens in handen werden gegeven. Daardoor werd de jeugd niet alleen gehouden in de oude dwalingen maar zij ging ook voort in velerlei ongeregeldheid tot groot nadeel van de eere Gods en "cleijnachtinghe" van de Christelijke religie en van de Staat des land in toekomende jaren. Ouders en schoolhouderessen spanden samen om het nageslacht te doen opgroeien in ongeloof en afgoderij.

Maurits had de eersten stap gedaan om in Bergen op Zoom hieraan een einde te mnken: de leden van de vroedschap mochten voortaan alleen worden gekozen uit diegenen die de gereformeerde religie beleden en nu zou hij, Baselius de volgende stap doen, hij zou verschijnen in de eerste vergadering van de magistraat in 1595 en zijn eischen stellen.
In de eerste plaats moest de meester van de stadsschool van de gereformeerde religie en lidmaat van Christus kerk zijn. Hij had reeds twee mannen op het oog, Laurentius Honsbergius en Thomas Betten. Het waren twee godzalige personen, beide mannen konden in de stadsschool wonen, zij zouden elk *f* 75 per jaar verdienen en zij zouden bovendien schoolgeld mogen eisen van de kinderen. Baselius zou als rector van de Latijnsche school tevens toezicht op die stadsschool houden, als men alle kleine schooltjes opdoekte zou het aantal leerlingen van de stadsschool aanzienlijk stijgen.
Met één pennestreek van de magistraat moesten al die broeinesten van het papisme worden gesloten. Natuurlijk waren er bewaarscholen noodig voor de kinderen die nog te klein waren voor de stadsschool, het stond aan de goedheid van de magistraat om aan enkele

---

[31] Bijgelovige.

vertrouwde vrouwen vergunning te geven dergelijke schooltjes op te richten.
Er behoorde streng toezicht te worden gehouden op de leerboekjes, alleen die welke in de geuniëerde provinciën waren toegelaten, zouden in Bergen op Zoom mogen worden gebruikt.
Op de bewaarschooltjes zou alleen het ABC worden onderwezen, desnoods ook lezen, maar al het andere behoorde tot het domein van de stadsschool.
Baselius had reeds het tarief voor het maandelijksche schoolgeld ontworpen:

Frans, schrijven, rekenen, penning leggen en cijferen	6 st.
Frans, zonder rekenen en cijferen	5 st.
Nederlands, lezen en cijferen	5 st.
Nederlands zonder rekenen en cijferen	3 st.
Zij die alleen leerden lezen	2 st.

Alle kleine schooltjes die met toestemming van de magistraat zouden worden opgericht, behoorden verder een schadeloosstelling aan de stadsschool te betalen. Baselius had zich opgewonden, dat deed hij altijd als hij een lievelingsgedachte uitwerkte.

Zwijgend schonk Paul hem nog eens in; hij vond dit niet de sympathieke zijde van zijn vriend Baselius.
Bergen op Zoom was een Brabantse stad, de hervormden waren er indertijd door geweld meester geworden, deze toestand was door de Staten Generaal bestendigd tegen de zin van zovelen, wellicht van het grootste deel van de bevolking.
Waarom konden die mannen niet in vrede met elkaar leven?

Evenals de katholieken dit indertijd hadden gedaan, werd nu door de protestanten het geloof op de spits gedreven.
Wel werden de andersdenkenden niet om hun geloof vervolgd maar zij waren van alle leidende functiën uitgesloten, in alle zaken van belang werden buiten hen om beslissingen genomen die steeds in hun nadeel waren.
Is het wonder dat velen klaar stonden om samen te spannen met de Spaansche regering, als onder de hervormde regering in hun woonplaats voor hen geen plaats en geen toekomst was?
Telkens werd er verraad ontdekt, de aanstichters waren dikwijls boeven die voor een som gelds hun leven op het spel zetten maar indien ook aan de katholieken in dezen Staat een behoorlijk bestaan was verzekerd, zouden zij niet bereid zijn telkens opnieuw met de verraders gemeene zaak te maken.
Hoe oneindig hoog had Prins Willem boven allen gestaan toen hij probeerde een Staat te vormen waarin voor allen plaats zou zijn.
Het was nauwelijks tien jaar geleden dat hij was vermoord en ieder volgende jaar was men verder verwijderd van zijn mooie toekomst-droom. Zijn taak was overgenomen door anderen, zij kenden slechts het gevoel van wrok over geleden onrecht, dat zij wreekten aan allen die hadden behoord tot de partij die hun dat onrecht had aangedaan.
De jaren van strijd hadden hen hard en onverzoenlijk gemaakt maar was aan Prins Willem niet het grootste onrecht geschied en was hij niet tot zijn dood verdraagzaam gebleven?

Er stonden twee ideologiën tegenover elkaar, aan beide zijden waren de geestelijke herders militanter dan de strijders, zij verhinderden de vrede dien allen zozeer behoefden.

Het ergerde Paul als hij Baselius zo hoorde spreken, het ergerde hem nog meer toen hij een paar dagen later zag dat de magistraat die plannen zonder enig voorbehoud goedkeurde en uitvoerde.
Als een kleine inquisiteur had Baselius voor zich het recht opgeëischt onverwacht de kleine schooltjes te mogen bezoeken en te controleeren welke boekjes werden gebruikt.
Door het ondervragen van de kinderen zou hij verder nagaan wat er werd onderwezen.

Hoey

Eind Januari staken Paul en Marcelis de koppen bij elkaar, er waren geheime orders gekomen.
Betteken maakte zich altijd ongerust als de mannen zo geheimzinnig deden, er werden dan gewaagde ondernemingen op touw gezet.
Deze keer kon zij gerust zijn: alleen Marcelis zou uitrukken, hij zou een deel van de mannen van Paul meenemen, Maurits vond het beter dat Paul op zijn post in Bergen op Zoom bleef.
2 Februari rukten de vanen uit, het was vrij goed weer en op de Brabantse heide kwamen allen samen, de ruiters uit Bergen op Zoom en Breda, uit Geertruidenberg en Heusden, totaal 700 man en bovendien 800 voetknechten op wagens.
De tocht stond onder het bevel van Héraugière, de volgende dag werd Diepenbeek bij Hasselt bereikt en na een korte rust werd in de nacht verder gemarcheerd. Nog was de zon niet op toen zij voor het kasteel van Hoey verschenen, zij hadden verstandhouding in het kleine huisje dat aan de voet van het kasteel lag.

Als burgers vermomd gingen 24 mannen naar voren, hun wapens lagen in zakken verpakt op een wagen. Bij het huisje was een ladder gereed gelegd, een van de ramen van het kasteel stond altijd open, snel kropen de mannen door het raam naar binnen en maakten zich meester van de bezetting die uit 16 man bestond. Toen het op 5 Februari licht werd, eischten de Staatschen de stad op die door het kasteel werd gedomineerd.
Groot was de schrik van de magistraat die de strijd niet aandurfde. Reeds dien zelfden dag trokken zij Hoey binnen, het plan van Héraugière was gelukt.

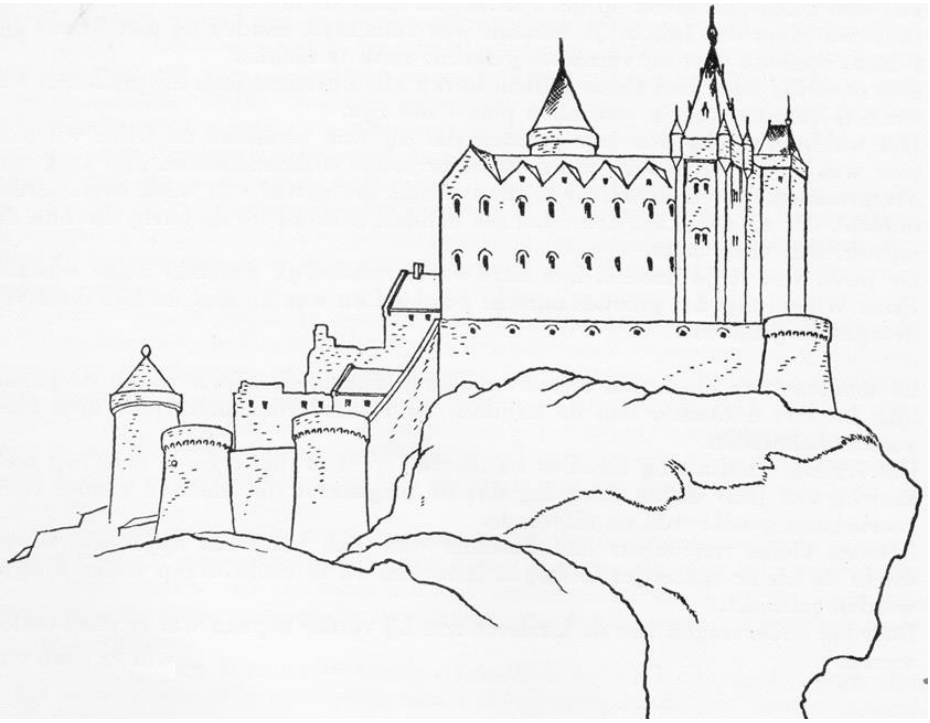

Het kasteel van Hoey

De Haagsche autoriteiten waren zeer tevreden over het welslagen van de onderneming want bij Hoey lag een groote brug over de Maas, wie deze brug in handen had, kon marcheren van Bergen op Zoom naar Sedan, in Artois, Henegouwen en Namen kon de handel met Duitsland belet worden, wellicht zouden die landen onder contributie kunnen worden gebracht.
12 Februari werden de Bredasche ruiters naar hun garnizoen teruggezonden, zij konden in Hoey worden gemist. Zonder de minste verkenning te doen, reden zij door het vijandelijk land, hun paarden waren hoog opgeladen met buit.
In het land van Tongeren werden zij onverwacht besprongen, zij dachten niet aan vechten, doch wilden zich slechts met hun buit in veiligheid stellen.
De gevolgen bleven niet uit, zij werden achtervolgd, 100 paarden gingen verloren, de helft van de buit kwam in handen van de vijand, op 14 en 15 Februari kwamen de verstrooide mannen druppelsgewijs de poort van Breda binnen.

De bisschop van Luik tot wiens gebied Hoey behoorde, protesteerde bij Héraugière over de schending van neutraliteit maar deze antwoordde dat de bisschop de vijand steeds krachtig had gesteund. Ter geruststelling voegde Héraugière erbij dat hij niets zou ondernemen tegen de bevolking mits deze zich rustig hield. Veertien dagen later kwamen de gezanten van de bisschop in Den Haag aan, zij eischten ontruiming van de vesting.
Maurits begreep dat het misschien op strijd zou uitlopen en ondershands liet hij informeeren of de stad behoorlijk kon worden verdedigd.

Héraugière schreef dat het kasteel onneembaar was, waarop krachtiger tegen de Luiksche heren werd opgetreden, hetgeen een onverwacht gevolg had.
Zij fluisterden Maurits in dat hij Barchon gerust met 50 of 60 man op het kasteel kon laten mits hij de bevolking niet lastig viel. De reden van die toeschietelijkheid was duidelijk. De Nederlanden zouden deze verafgelegen vesting nooit blijvend in bezit nemen maar als de Spanjaarden zich er meester van maakten, was inlijving bij de Zuidelijke Nederlanden niet uitgesloten.
Enkele dagen daarna verschenen de Spanjaarden plotseling voor Hoey, zij brachten het geschut in stelling en openden het vuur. Van het bouwvallige kasteel vielen groote stukken muurwerk omlaag, reeds op 20 Maart capituleerde Héraugière in zijn onneembare veste.
Hij bedong dat de manschappen mochten heengaan zoals zij waren gekomen maar nauwelijks buiten het kasteel gekomen wilden de Spanjaarden zich op hen werpen hetgeen gelukkig door de Luiksche troepen werd verhinderd.
Inderhaast reed Héraugière met zijn mannen naar Breda terug. Alles had zich zo snel afgespeeld dat de Luiksche gezanten nog in Den Haag redetwisten over de overgave van het kasteel toen de stad reeds in Spaansche handen en Héraugièrc in Breda terug was.
Spoedig liepen er leelijke praatjes over Héraugière. Hij zou de bevolking van het Luiksche land hebben uitgeplunderd en had hij niet gesproken van onneembaarheid?
De Staten riepen hem over dit laatste ter verantwoording.
Héraugière zei dat hij inderdaad de brief had geschreven doch het was een krijgslist geweest. Hij voorzag dat de brief door de vijand zou worden onderschept daarom had hij te gelijk zijn luitenant naar Maurits gestuurd om dezen geheel anders in te lichten.

Het was voor de Staten een moeilijk moment. Was Héraugière een leugenaar? Of had zijn luitenant werkelijk de boodschap aan Maurits overgebracht? En waarom had de stadhouder de heren dan niet beter ingelicht? Zij lieten de zaak liever rusten en Héraugièrc kwam er zonder kleerscheuren af.
lntusschen was de aartshertog in het laatst van Februari ziek geworden, men fluisterde het woord "vergift", hij kreeg de eene neusbloeding na de andere, hij werd steeds zwakker en stierf nadat hij de graaf van Fuentes tot zijn voorlopigen opvolger had aangewezen.

Maurits was een groot liefhebber van de jacht en hij had aan Paul Bacx opgedragen streng toe te zien dat de landlieden niet stroopten of strikken zetten.
Paul had zich dat geen tweemaal laten zeggen, hij ergerde zich steeds daaraan en hij hield dus een wakend oog op alles wat op dat gebied in het markiezaat gebeurde.
Toen hij hoorde dat iemand hazen had gestroopt, liet hij hem op de markt te Bergen op Zoom te pronk zetten. Geheel naakt, slechts met een gordel van hazevellen om de lendenen en een een strop om de hals werd hij onder de galg gezet.
Dat was de magistraat te kras, de gouverneur behoorde zich tot zijn soldaten te beperken, het was inbreuk op hun rechten, het geschiedde bovendien voor de vensters van hun stadhuis.
10 Maart verschenen de heren met hun grieven op het Hooghuis waar Paul hen hartelijk ontving en vertelde dat het zo’n vaart niet liep met die vermeende schending van de privilegiën.
De man was eigenlijk geen burger, hij had onder hopman Berendrecht gediend en was deserteur, hij was niet in het markiezaat geboren ergo

vreemdeling, hij viel dus in het geheel niet onder de jurisdictie van de heeren.
Bovendien had Paul hem willen overgeven aan de drossaard maar deze had hem gevraagd de zaak zelf te willen beslechten.
Hij bracht de heren onder het oog dat hij aan niemand minder dan aan Maurits als markies van Bergen op Zoom had beloofd streng toezicht te houden.
De heren waren met de uitleg volkomen voldaan en nadat de botelgier [32]) een extra fijne flesch uit de kelder had gehaald verzekerde Paul hun dat hun privilegiën bij hem veilig waren.
Toen de heren een uurtje later op dien frisschen voorjaarsmorgen door de Zuivelstraat naar het stadhuis terugwandelden waren zij eenstemmig van oordeel het met dezen gouverneur uitstekend te hebben getroffen.

Een paar maanden later had Paul een man uit Wouw gegrepen die vroeger onder de vijand had gediend. De burgemeester en de drossaard waren afwezig, de krijgsraad had hem in handen en wilde hem "onder torture" verhooren, doch was gaarna bereid de delinquent aan de burgerjustitie af te staan.
De magistraat oordeelde dat het *crimen lese majestatis* [33]) was en dat men hem aan de krijgsraad zou overlaten mits dit geval niet in consequentie werd getrokken.
Met het krijgsbedrijf bleef het voorlopig slap, de Bergsche ruiters hadden in het voorjaar toen de dooi inviel een inval in het land van

---

[32] Bottelier, wellicht sommelier.

[33] crimen laesae maiestatis, majesteitsschennis

Waas willen doen omdat de boeren hun contributie niet meer opbrachten.
Zij kwamen niet verder dan Hulst, de glibberige half ontdooide wegen waren onbegaanbaar. De boeren haastten zich echter naar Hulst om daar vrijwillig hun penningen te brengen.
12 April 1595 was in zoverre een belangrijke dag voor de republiek, dat Spanje opnieuw een vredesduif opliet.
Aan het fort hij Lillo meldden zich twee gezanten. De Staten die aan deze zaak niet de minste ruchtbaarheid wilden geven, zonden de gezanten door naar Middelburg waar zij bijna als gevangenen werden behandeld.
Angstvallig waakte men ervoor dat zij niet met derden in aanraking kwamen. Slechts Maurits stond hen te woord en deelde mede dat de Staten alleen wilden onderhandelen met de vertegenwoordigers van de zuidelijke gewesten en niet met de koning in wiens woord zij niet het geringste vertrouwen stelden. Als men met hem vrede sloot, zou men spoedig na het afdanken van de troepen ten prooi zijn aan zijn wraak, daar hij de uitspraak van de Leuvensche theologen: *quod hereticis non sit seroenda fides* [34]), tot de zijne had gemaakt. Liever zou men doorvechten tot de laatste vijand van het gebied was verdreven, om dan als vrije mannen de vroegeren meester te ontmoeten.

[34] Het geloof van ketters is niet het ware.

De strijd in 1595

Stonden de zaken werkelijk zo goed dat men een dergelijken toon kon aanslaan? Antonie Duyck, de man die daaromtrent volkomen goed was ingelicht, schreef 21 Mei 1595 in zijn dagboek:
Frankrijk wil troepen, Engeland wil geld, Schotland wil steun, alles ten koste van het kleine stukje land dat half onder water ligt en zelf geldgebrek heeft.
Het loopt mis als God ons niet te hulp komt.
Er was geldgebrek, tweedracht en meeningsverschil tusschen de hoogste leiders en tusschen de leidende gewesten. De verhouding tusschen Maurits en Hohenlohe was zo gespannen dat de Staten tusschenbeide kwamen met de eis dat er binnen twee maanden een vergelijk moest komen.
De verhouding tusschen Holland en Zeeland was zo slecht dat er geen geld meer binnen kwam en dat het tot half Juli duurde voordat er aan een veldtocht kon worden gedacht.
Waar zou de vijand thans worden aangetast?
Moest men ditmaal zijn krachten in Brabant concentreeren?

Friesland dreigde reeds bij voorbaat in dat geval zijn troepen te zullen terugroepen. Dus koos men het oosten. Grol zou worden belegerd.
4 Juli werd het geschut in Dordrecht ingescheept, 6 Juli vertrok Maurits uit Den Haag, 11 Juli was hij met de gedeputeerden van de Rand van State in Doesburg, 13 Juli werden de troepen gemonsterd.
Er waren 15 ruitervanen van Maurits, Chinsky, Hohenlohe, Warmelo, Barchon, Paul Bacx, Héraugière, Marcelis Bacx, Balen, Edmond, Dubois,

Onsta, Parcker en Vere, totaal ongeveer 1000 ruiters, verder 71 vendels voetvolk.
Als men de matrozen meetelde, waren er 9960 man terwijl er volgens de laatste monstering in de garnizoenen 14.000 man moesten zijn.
Maurits was boos, hij wilde een voorbeeld stellen en bepaalde dat er zou worden uitbetaald naar de sterkte van dien dag, alle andere namen moesten op de betalingslijsten worden doorgeschrapt.
De kapiteins liepen te hoop, hoe moesten zij de mannen uitbetalen die ziek in het garnizoen waren achtergebleven of die zij met een opdracht hadden uitgezonden? Als zij werden betaald naar de presente sterkte waren zij verplicht een deel van de mannen te ontslaan, waarvoor deze 'aannemers' natuurlijk de besten kozen omdat die het hoogst waren bezoldigd.
De Raad van State kwam tusschenbeide en stelde voor de bezichtiging van Maurits te beschouwen als een revue niet als een monstering.
Tien dagen later was Grol aan alle zijden ingesloten, de kapiteins hadden in tusschen minstens 1000 van hun beste soldaten ontslagen.
Het systematische beleg kostte veel tijd en onderwijl kwam de 92 jarige Mondragon met Spaansche troepen tot ontzet.
Maurits, wetend dat de vijand sterker was dan hij, kon het niet op een slag laten aankomen. Inderhaast werd Grol opgeëischt. De bezetting weigerde te capituleeren, wetend dat het ontzet in aantocht was.
Maurits hield krijgsraad, het beleg kon nog hoogstens 2 of 3 dagen gerekt worden, dan moest men weg zijn, er was geringe kans dat de vesting zich in dien lijd zou overgeven.
Maurits geloofde er niet aan, 25 juli begon de afmarsch, er was juist veel munitie aangevoerd die men niet kon meenemen, er waren niet genoeg wagens beschikbaar, veel voorraden schansmaterieel, lonten

en andere dingen moesten worden achtergelaten. Alles werd in brand gestoken om te voorkomen dat het in handen van de vijand viel.
26 Juli was Maurits in Lochem, de volgende morgen marcheerde hij af naar Zelhem, de vanen van Paul en Marcelis waren bij de hoofdmacht ingedeeld.
Om te toonen dat men niet voor de vijand vluchtte, werd halt gehouden, er werd gelegerd in het rayon Burch, Silvolde en Schuilenburg, Marcelis was bij de voorposten ingedeeld.
De legering was niet slecht gekozen, in het westen en zuiden was men beschermd door de moerassen van de Ouden Yssel, aan de noord- en oostzijde lag een hooge weg en waren de perceelen bouwland van elkaar gescheiden door aardranden en heggen. Het was een terrein waar men geen ruiteraanval behoefde te vreezen. Maurits was verplicht daar te blijven, als hij verder ging lag het geheele graafschap van Zutphen voor Mondragon open.

Er werden brieven onderschept, Mondragon had de opdracht gekregen door te tasten, de vijand had behoefte aan een wapensucces omdat er in Frankrijk niets werd gepresteerd.
Er was ook een brief van Mondragon, klagend dat hij aan alles gebrek had. Het volk werd niet betaald, hij had soldij beloofd maar er kwam geen geld, Maurits was laf voor Grol weggeloopen, terwijl het binnen de vesting al heel erg spande en bij de overhaasten aftocht hadden de Staatschen veel munitie en voorraden achtergelaten.
Mondragon beloofde dat hij Maurits zou aangrijpen als deze mocht blijven liggen. Toen Maurits dit las, liet hij in haast de legerplaats versterken, de Fransche gezant kwam en smeekte hem te blijven, de Staten lieten de beslissing aan hem over. Om de kapiteins tevreden te

stellen besloot de Raad van State de monsterrollen af te sluiten met een grooter aantal mannen dan laatst was geteld.
Het was niet duidelijk wat de vijand eigenlijk wilde, voortdurend wijzigde hij zijn opstelling. Maurits besteedde intusschen zijn tijd met het beter africhten van de soldaten, telkens werd een derde gedeelte gecommandeerd om met spoed de loopgraven te bezetten of andere kleine manoeuvres uit te voeren.

Daar ook de vijand niets deed, besloot Maurits zijn troepen te verplaatsen, 14 Augustus marcheerde hij met het geheele leger naar Elten, de voJgenden dag trok hij naar Emmerik, hij sloeg een brug over de Hetter, dien avond was hij in Bienen, daarna in Bislich dat tegenover Xanten aan de Rijn ligt.
Daar besloot hij te blijven, de legerplaats werd precies volgens de voorschriften uitgezet, de loopgraven werden gelegd, gelukkig kwamen de zoetelaars met hun voorraden opzetten want er begon gebrek te komen aan alles.
Mondragon versterkte zijn troepen met vendels uit Grol en Oldenzaal, spionnen berichtten dat een aanslag op het Staatsche kamp zou worden gepleegd.
Met geladen karabijnen lagen de mannen van Donck gereed; toen de vijand kwam, werd hij onder een overstelpend vuur genomen, de Spanjaarden trokken terug, hopend Donck uit het kamp te lokken én hem dan verderop in een hinderlaag te laten lopen maar Donck deed het niet, slechts enkele doode en zwaar gewonde vijanden bleven op de plaats van de overval liggen.
Weer kwamen berichten dat de vijand versterking had gekregen, er bestond niet de geringste kans meer hem aan te vallen.

Maurits stelde aan de Staten voor de troepen naar hun garnizoenen terug te zenden, men kon het geld beter voor een volgende veldtocht bewaren.

Een mislukt wapenfeit

Maurits besloot te toonen dat hij niet laf was. Hij wilde vóór de afmarsch de vijand nog een behoorlijk nadeel toebrengen. Zijn verkenners hadden ontdekt dat de vijand iederen dag 5 vanen uitzond die steeds op dezelfde plaats werden opgesteld. Beschermd door die wacht rukten dan de ruiters met handpaarden uit om te fourageeren.
Maurits gaf orders een sterke macht langs een omweg uit te zenden, deze zou een eind stroomop de Lippe overgaan, de ruiters met de handpaarden zouden worden gegrepen en de wacht in de rug aangevallen; zij zouden van het leger worden afgesneden.

Op 1 September te 8 uur in de avond rukte de ruiterij uit, ook de vanen van Paul en Marcelis waren daarbij ingedeeld.
Het plan was heel eenvoudig, bij Kruidenburg moest de Lippe worden overgetrokken, de luitenant van ritmeester Balen zou met 40 ruiters de handpaarden opjagen, hij zou in tweede linie worden gesteund door ritmeester Conteler met 60 man, alles zou worden opgedreven in de richting van de Lippe.
Warmelo zou met 100 man de wacht aangrijpen en deze naar de heide jagen, de andere troepen zouden hem in verschillende échelons steunen, allen zouden naar de Lippe terugkeeren. Op de plaats waar zij de rivier moesten overgaan, lag een eilandje waar Maurits de volgende morgen zijn musketiers zou leggen. Deze konden de overtocht beschermen.

Daar zou ook Maurits met groote macht liggen, hij nam daarvoor 5000 man met 3 vuurmonden en de rest van de ruiterij. Mocht de vijand tot over de Lippe willen achtervolgen dan zou dat hem duur te staan komen.

De ruiterij marcheerde in vier groepen, een spits, een voorhoede, een hoofdmacht en een achterhoede. Bij de hoofdmacht die onder bevel stond van Balen, marcheerden Philips van Nassau, de graven Ernst en Lodewijk van Nassau en graaf Ernst van Solms. Philips reed met Balen aan het hoofd van de hoofdmacht, zij bemerkten door vijandelijke verkenners te zijn ontdekt en Balen vroeg daarop aan Philips:
Waarom moeten wij eigenlijk dezen weg volgen?
Philips wist het niet en besloot het te vragen aan Warmelo die hij de voorhoede was. Warmelo legde hem uit dat Maurits dien weg voor de hoofdmacht had gekozen omdat deze de kortste was.
Toen Philips eenmaal bij de voorhoede was, kon hij er niet toe komen terug te keeren, doch wat erger was, hij matigde zich het bevel over de voorhoede aan. Gedurende de nacht marcheerde hij ongehinderd verder en toen het de volgende morgen 5 uur sloeg, marcheerde Maurits met zijn groote macht naar de opnamestelling.
Onderweg bereikten hem slechte berichten, de opmarsch was door de vijand ontdekt, deze had zijn wacht een halve mijl verder opgesteld, de wacht was aanzienlijk sterker dan anders, de handpaarden waren in het geheel niet uitgezonden.
De vijand had aan de wachten nog 1000 man piekeniers toegevoegd. Het was te laat om de uitgezonden troepen hiervan op de hoogte te brengen, zij moesten trouwens voor hun eigen verkenning zorgen.
Het was een prachtige ochtend en van alles onkundig marcheerde Philips van Nassau aan het hoofd van de voorhoede.

Hij zond de luitenant van ritmeester Balen met 40 man uit om de handpaarden op te jagen en stuurde hem de luitenant van Héraugière achterna om zo noodig te steunen. Conteler en Marcelis Bacx wees hij aan om de wachten aan te grijpen. De luitenant van ritmeester Balen ontdekte het eerst onraad, hij was een hollen weg ingereden en op de heide komende had hij de vijand ontdekt. Terugrijdend vroeg hij aan Philips nadere bevelen. Deze geloofde niet aan de aanwezigheid van de vijand, evenmin nam hij de moeite nader te verkennen, hij antwoordde alleen: “Mijn bevelen opvolgen, doorrijden."
De vijand die zich nu verdekt had opgesteld, liet de eerste 40 man rustig voorbijgaan, zo ook de 60, die zo noodig moesten ondersteunen, de Staatsche troepen moesten de indruk krijgen· dat de passage veilig was.
Warmelo die de zaak niet vertrouwde, had ook verkenners uitgestuurd en juist toen Philips aan de hollen weg kwam, meldden zij dat aan het einde van dien weg de heide begon en dat daar minstens 300 vijandelijke ruiters stonden opgesteld. Philips werd boos, hij gaf er zich nog steeds geen rekenschap van dat de vijand de plannen doorkruiste met tegenmaatregelen, hij zei dat de verkenners logen en gelastte de mannen, zich weer bij hun eigen vaan te voegen.
Daarop gaf hij aan Warmelo bevel met zijn mannen de hollen weg in te rijden maar deze had meer vertrouwen in zijn ervaren verkenners. Hij protesteerde, de weg was zo smal dat er slechts twee man naast elkaar konden rijden, zo zou hij op de heide verschijnen en niet in staat zijn de slagorde aan te nemen, de lange lans zou de mannen onderweg hinderen, het zou een muizenval zijn.
Philips had bovendien de fout begaan van elk onderdeel manschappen weg te nemen en daarmede een eigen troep te vormen.

Warmelo zei bereid te zijn als Philips hem de 25 karabiniers teruggaf, maar de graaf voegde hem honend toe dat er slechts 50 vijanden zaten die hij best met 75 man kon chargeeren.
Philips wilde een voorbeeld geven. Hij droeg aan de karabiniers die hij van de verschillende vanen had afgenomen op hem te volgen, zette de helm op, trok zijn zwaard en reed in galop de weg in.
Warmelo had geen andere keus dan met zijn lansiers te volgen.
Philips, aan de andere zijde van de hollen weg gekomen, stond plotseling voor de werkelijkheid. Vóór hem lag een breede sloot en geheel gedekt daarachter stonden 300 vijanden, 200 lansiers en 100 karabiniers.
Hij overzag de toestand, hij stond vrijwel alleen, twee aan twee kwamen de mannen uit de hollen weg te voorschijn; verschrikt door het gevaar, verzuimden zij de slagorde aan te nemen.

Nu kwam de vijand in beweging, de troep splitste zich in twee delen die rechts en links om de sloot heenreden en de lansen ten aantal geveld, in galop aansprongen.
Philips wilde de rechter troep chargeeren, aan moed ontbrak het hem zeker niet maar de korporaal, de troep ziende die linksom was gezwenkt, riep: “Messieurs, c’est icy oû il faut donner" [35]), waarop alle ruiters naar links reden.
Philips had door de zwaren helm van dit alles niets gehoord, door de smalle oogspleten kon hij het terrein niet voldoende overzien. Vrijwel alleen reed hij tegen de lansiers op, hij werd overmand, de helm werd hem van het hoofd geslagen, een pistool drukte met de monding tegen

[35] Heren, het is hier waar u moet zijn.

zijn buik, het werd afgeschoten, hij voelde een hevige brandende pijn, stortte van het paard, de ruiters chargeerden over hem heen. Vertrapt en zwaar gewond bleef hij op de grond liggen.
Slechts enkele mannen die naar links waren gereden, ontsnapten aan de slachting, zij brachten de tijding aan Maurits over.
Anderen vluchtten in de hollen weg terug, zij verdrongen zich om vooruit te komen en stuitten op de ruiters van Chinsky die in opmarsch waren, ook deze renden in paniek terug.
Aan het einde van de hollen weg vonden zij Balen met de gewonden luitenant van Barchon, zij waren wijselijk de hollen weg nog niet ingereden.
Het gelukte Chinsky een verdere vlucht van de mannen te voorkomen en hen weder tegen de vijand aan te voeren.
Op de heide komende, dreven zij de Spanjaarden achter de sloot terug, er kwam zelfs versterking maar toen werd Chinsky door een kogel in het hoofd getroffen en zijn mannen vluchtten.
Balen, die onderwijl voldoende volk had verzameld, reed de weg in, kwam op de heide, zwenkte om de slootrand en bracht de vijand zulke verliezen toe dat deze vluchtte.
Helaas gebeurde toen wat altijd plaats had, de overwinnaars stegen af en plunderden zwaar gewonden en lijken.
Onbeweeglijk had een Spaansche ruitervaan in reserve gestaan, deze ongeschokte troep chargeerde op de plunderaars die als een troep kippen werden uiteengeslagen.
Ook Marcelis had gehoord wat er gaande was en met 25 man nam hij een anderen weg, hij kwam op de heide en zag achter de sloot drie vijandelijke groepen staan. Voor hij iets kon doen, werd hij met zijn handje vol mannen verjaagd.

Hij retireerde maar werd opgevangen door Parcker, weer ging hij voorwaarts, even raakten de Spanjaarden in het nauw, het gelukte aan enkele gevangenen te ontvluchten. Spoedig keerde de kans. Robert Vere werd gevangen genomen. een kornet en enkele mannen trachtten Philips weer te paard te helpen maar de pijn was de zwaar gewonden man te hevig, alleen gelaten bleef hij achter een heg liggen. De luitenant van ritmeester Balen die rustig de hinderlaag was gepasseerd, ontdekte nergens de handpaarden die hij moest opjagen, hij begreep dat er iets niet in de bank was, terugkeerend kwam hij verschillende troepjes vijanden tegen gevangenen meevoerend. Hij chargeerde op een van die troepjes en bevrijdde de gevangenen. Daarna op de heide komende overzag hij de débacle.
Hij slaagde erin Bacx, Conteler en de anderen terug te vinden. Allen waren in volledigen aftocht, zonder door de vijand te worden opgejaagd. Marcelis vormde met 30 man de achterhoede, in stap vervolgden de mannen hun weg.
Balen, Warmelo en enkele anderen waren een anderen weg gevolgd, zij waren door de vijand tot aan de Lippe nagezet, waar graaf Lodewijk van zijn paard viel en ritmeester Barnaerd werd gevangen genomen.

Philips van Nassau lag nog steeds zwaar gewond achter de heg, de pijn was iets minder, hij probeerde een paard te bestijgen dat in zijn nabijheid stond maar het gelukte niet, hij viel weer neer en zo werd hij na afloop van de strijd door de vijanden gevonden en naar Rijnberck vervoerd waar hij denzelfden nacht stierf.
Ook Robert Vere was dood evenals de kwartiermeester van Paul Bacx, Graaf Ernst van Solms was in het hoofd en in de buik getroffen, hij overleed een paar dagen later in Wesel, graaf Ernst van Nassau was op de vlucht gegrepen en meegevoerd naar Rijnberck. Men telde behalve

deze aanvoerders 24 dooden en 83 gevangenen terwijl 128 paarden waren verloren gegaan.
Na afloop werd krijgsraad gehouden, enkelen schoven de schuld op Warmelo die niet dadelijk met zijn lansiers had gechargeerd toen hij op de heide kwam maar ten slotte zag ieder in dat de geheele mislukking het gevolg was geweest van het onbesuisde optreden van graaf Philips. Warmelo had als bezadigd man niet anders kunnen handelen.
Merkwaardig was dat bij een treffen dat uren duurde en waaraan zovelen deelnamen, nog geen 30 mannen sneuvelden.
Het was alweer een bewijs dat de mannen niet met doodsverachting vochten, zij streden slechts zolang zij er op vertrouwden sterker te zijn dan de vijand; zodra zij ontdekten dat dit niet waar was, zochten allen hun heil in de vlucht.
Zonderling was in die dagen de handel in krijgsgevangenen. Don Juan de Cordova kocht de gevangen graaf Ernst van Nassau uit de handen van de mannen die hem hadden gevangen genomen, hij rekende erop een nog grooter losgeld er uit te slaan.
22 September kwam Ernst van Nassau terug, Don Juan de Cordova had goede zaken gemaakt, het losgeld was vastgesteld op tien duizend gulden.

Half September meldden de verspieders dat de vijand was afgemarcheerd naar de Roer, Maurits wilde nu opnieuw· Grol belegeren maar de Staten beslisten dat twee regimenten voetvolk moesten worden gezonden tot ontzet van Kamerijk. Zij vreesden dat Frankrijk anders tot een afzonderlijken vrede met Spanje zou besluiten. Het werd moeilijk nog langer te velde te blijven, de streek was door vriend en vijand kaalgegeten, steeds verder moesten de dagelijksche levensmiddelen en fourage worden gezocht. Maurits klaagde erover bij

de Staten, de manschappen hadden geen kleeren meer, de paarden waren gedrukt en gewond, ze waren oververmoeid, de ruiterij was niet langer marschvaardig, de vijand legde overal hinderlagen, veel soldaten liepen naar de tegenpartij over, het werd hoog tijd naar de garnizoenen terug te keeren,
Desnoods kon men hier of daar nog een kleine onderneming proberen.

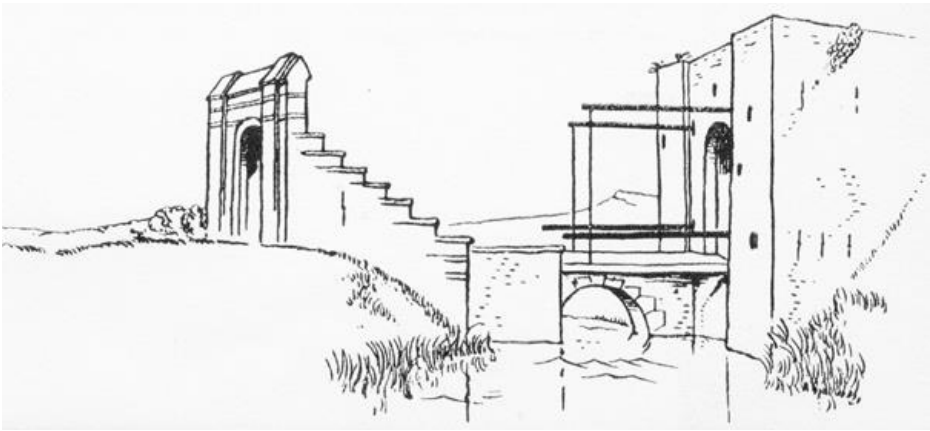

Lisperpoort te Lier

Lier was bijvoorbeeld slechts bezet door twee vendels vijandelijk voetvolk, Héraugière kon gemakkelijk uit Breda uitrukken om die stad te veroveren. De Staten vonden dit laatste goed, in alle stilte rukte Héraugière uit met 160 ruiters en 840 man voetvolk, hij maakte zich meester van de Mechelse poort waar de wallen niet van palissaden waren voorzien.
Aan de binnenpoort werd hard gevochten en op de markt sneuvelde kapitein van Boetzelaer met 150 man. Velen werden gewond waaronder de luitenants van Pieter van Dorp, van Gijselaer, van Grenu en van Aert van Brienen.

De Spaansche gouverneur Alonso de Luna hield ten slotte met nog slechts 20 man stand bij de Lisperpoort.
Met de groote overmacht waarover werd beschikt, had men hem buiten die poort kunnen jagen maar Héraugière kon geen 20 man meer bijeenbrengen om dit laatste werk te doen, de geheele troep was aan het plunderen geslagen. Onderwijl hadden de gouverneurs van Antwerpen en Mechelen gehoord dat Lier werd bedreigd, zij zonden hulp en de Luna liet deze helpers door de Lisperpoort binnen.
Het Staatsche krijgsvolk werd plunderend uiteengeslagen en de poort uitgejaagd. Héraugière vluchtte te voet, greep ergens buiten in een weide een boerenpaard en kwam 15 Oetober in Breda terug, ook de ruiters waren te voet gevlucht, de onderneming kwam te staan op een verlies van 300 man en 155 paarden.
In volkomen wanorde waren de ruiters in Breda en Bergen op Zoom teruggekeerd, velen gaven de schuld aan Héraugière en zijn kapiteins die de tucht niet hadden weten te bewaren, maar in werkelijkheid schuilde de oorzaak dieper. Nog steeds werd de soldaat slecht betaald en als hij de kans kreeg, hielp hij zichzelf aan een behoorlijke toelage, terwijl de Staten volgens Maurits steeds te slap optraden, zij straften niet streng genoeg, evenmin gaven zij behoorlijke belooningen voor betoonde dapperheid.
Dat er flink was geplunderd bleek al spoedig. De mannen van Héraugière die de dans waren ontsprongen hadden hun zakken gevuld met goud en zilver en zeer spoedig was zijn ruitervaan mooier gekleed en beter bewapend dan ooit te voren. De Staten lieten aan Maurits over uit te maken of hij te velde wilde blijven of inrukken maar Maurits eischte uitdrukkelijke bevelen.
Hij ging onderwijl voort met het methodisch oefenen van de troepen, dagelijks werden de exercitiën beoefend, nu eens in het klein met de

piek, karabijn en musket, dan weer in grooter verband. Geheele regimenten moesten in twee partijen tegen elkaar oefenen, hij zette verbeten door, allen tegenstand van de ondergeschikte commandanten ten spijt. Als er geen ondernemingen konden plaats hebben, dan zou hij ten minsten zorgen dat de tijd niet nutteloos verstreek.
Op 19 October hield hij revue, het was droevig de sterkte van de ruiterij te zien, Paul Bacx had niet meer dan 40 paarden in zijn vaan, Marcelis bracht het tot 47, het leger was in korten tijd 2300 man in sterkte achteruit gegaan.
Maurits was moedeloos, hij besloot het leger naar huis te zenden, het was tot niets meer in staat, hij twijfelde of men zelfs een volgend jaar te velde zou kunnen komen.
Hij achtte het des te noodzakelijker gedurende de winter in de garnizoenen te blijven exerceeren. Hiermede wilde hij de sergeant majoors in de vestingen belasten, hopend met zijn weloverwogen reglementen de tucht te verbeteren, de troepen in de hand te houden en plundering te voorkomen.

21 October wilde hij de vijand voor het laatst de voet dwars zetten. Verspieders berichtten dat de vijand opbrak en 5 vanen naar Overijssel zond.
Dienzelfden avond om 9 uur rukte Graaf Willem van Nassau met de geheele ruiterij, ongeveer 1000 man uit, men zou de vijand met een groote overmacht, de pas afsnijden, met dit laatste wapenfeit zou de veldtocht worden besloten. Graaf Willem haastte zich, maar de wegen waren slecht, overal had hij oponthoud, de vermoeide vanen hadden te veel van hun marschvaardigheid ingeboet. Het was zelfs niet

mogelijk de vijand in te halen die rustig doormarcheerde en de poorten van Enschede veilig achter de laatsten ruiter sloot.
Doodop kwamen de ruiters terug, zij hadden 18 uren onafgebroken in de zadel gezeten, 8 uur hadden zij gegaloppeerd, veel ruiters waren achtergebleven, hun paarden zouden de eindstreep niet meer halen.
Al die tegenspoed en ellende leidden tot een ontzettende verwildering van zeden, zoals bleek uit het laatste bedrijf waarmee de veldtocht werd geëindigd.
Het huis Weert was slechts bezet door 32 man en Maurits gaf order dit kasteel te veroveren, hij zeide de bezetting de bek te zullen breken.
De Staatsche troepen verschenen voor Weert en eischten het huis op, de bezetting weigerde, het geschut kwam in batterij doch stond te ver om het kasteel te kunnen bereiken, de bezetting weigerde opnieuw zich over te geven.
Toen werd het geschut naderbij gesleept, het vuur werd geopend, de bezetting capituleerde, zij kwam met hopman Schaeff overeen dat men "*hun crijchsgebruijck doen soude*."
Vere die de hoogste leiding had, legde dit krijgsgebruik aldus uit dat de helft van de 26 man bezetting zou worden opgehangen, de gevangenen mochten strootjes trekken, zij die de kortste strootjes trokken werden opgehangen.
Toen de 13 slachtoffers waren aangewezen werd uit hun midden een man gekozen, wien men de vrijheid beloofde als hij als beul fungeerde en zijn kameraden ophing.
De eerste die werd terechtgesteld was de adelborst Pruijs. Toen hij werd opgeheschen gleed zijn hoofd uit de strop, hij kwam in het water van de gracht terug, waarop de Engelsche soldaten toeschoten en hem onder water hielden tot hij was verdronken.

Het kasteel werd geplunderd, het werd bezet door een half vendel van hopman Spaen.
Het gordijn viel over de krijgsbedrijven van 1595, de Bergsche ruiters keerden naar hun garnizoen terug.
In het begin van December wachtte de beiden broeders Bacx nog een familiefeestje. Anna van Gameren, de weduwe van hun broer Simon was hertrouwd met den ingenieur Joannis van Rijswijck en 12 December werd hun zoon Paul Marcelis geboren. De beide Bacxen waren naar Middelburg gegaan om getuigen te zijn van dit doopfeest. Deze zoon was in 1622 vaandrig te Axel en 27 Mei 1624 trouwde hij daar met Susanna de Bussière, de dochter van de commandeur. Uit het huwelijk werd een dochter Helena geboren, zij trouwde met Nicolaas Colve, kapitein en commandeur van Aardenburg.
19 Juli 1622 was Anna van Gameren overleden, haar man was toen gouverneur van Heusden.

Nog zouden de Bacxen geen rustige Kerstdagen hebben, want het werd bekend dat 600 Italianen in de buurten van de Peel de contributiën inden, zij hadden reeds meer dan *ƒ* 80.000 uit de boerenbevolking geperst. De geheele Brabantse ruiterij met 1000 man voetvolk werd uitgezonden om deze 600 Italianen te verjagen en hun de buit afhandig te maken.
Duyck schreef hierover in zijn dagboek dat zelfs die onderneming mislukte door de onderlinge naijver van de commandanten. Niemand wenschte onder de bevelen van de anderen te staan, niemand gunde aan een ander het succes van dezen tocht. Er werd zo langzaam gemarcheerd dat de vijand zich met het geld in veiligheid stelde en de wanorde onder de Staatsche troepen was zelfs zo groot,

dat zij bij een treffen groote kans hadden gehad, door dit handjevol Italianen te worden verslagen.

Oudejaarsavond 1595

Toen op Oudejaarsavond de beide Bacxen, Elias de Lion, Jan Joachimi en Baselius bijeen waren, vielen er geen heldenfeiten te vermelden. De mannen waren somber gestemd maar zij gaven zich niet gewonnen, Paul en Marcelis hadden zich voorgenomen in de overblijvende wintermaanden de bevelen van Maurits nauwkeurig op te volgen en met hun mannen de nieuwe exercitiën trouw te beoefenen.

In April was hun oude kennis Agileus gestorven, hij had een leven geleid van veel arbeid, onrust en vervlogen illusies.

Paul had zijn verblijf in Bergen op Zoom benut om eens naar zijn nieuwen tuin om te zien, het was nu eenmaal de gewoonte van welgestelde burgers, er ‘speeltuijnen’ op na te houden met veel boomen, gezellige koepels waarin men vrolijk bijeen kon zijn en kleine verborgen paadjes en hoekjes waar de jeugd haar eigen genoegens vond. Vroeger had men die tuinen buiten de stad gehad maar het houden van feesten buiten de wallen was uitgesloten en daarom had Paul verschillende gronden gekocht die achter zijn andere woning aan de Moeregreb lagen. Tenslotte had hij alle gronden in bezit die ten westen van de Steenbergschestraat en ten noorden van de Moeregreb lagen. Zijn tuin grensde aan de stadswallen, waar men bij vloed een prachtig uitzicht over de Schelde had.

Hij had aan de magistraat gevraagd dien wal evenals zijn tuin met boomen te mogen beplanten. De heren hadden er lang over gepraat, met '*verscheijde convocatiën ende debatten*'. Het ging er om, hem de '*hooge catte comende achter sijnen hoff bij de Steenberchsche straete aen de nieuwe merckt*' in eigendom te geven.
Het was eigenlijk onmogelijk maar men wilde dezen gouverneur in alles ter wille zijn en zijn vrienden hadden ten slotte doorgedreven '*d'usagie van dyen bij provisie tot wederseghen*'.

Jan Joachimi voelde zich in dit gezelschap geheel thuis, hij was een gezellige kerel, die het leven van de vrolijken kant bekeek. Met de huwelijkstrouw nam
294

hij het niet zo nauw en Baselius keek hem daarover wel eens heel streng aan. Een tijdje geleden was Jan benoemd tot stadswachtmeester, hetgeen beteekende dat hij tegenover de burgervendels dezelfde taak vervulde als de sergeant majoor tegenover het garnizoen. Hij controleerde de wachten en de posten voor zover die door de burgerij werden bezet.

Baselius vertelde dat hij naar Amsterdam was beroepen, bijna zouden de vrienden hem niet meer hebben aangetroffen. Er was echter alles gedaan om hem hier te behouden en hij had gezegd dat hij wilde blijven als men zijn tractement wilde verhoogen tot *f* 700.
De magistraat had toen een beetje getreuzeld. Paul kon dat best begrijpen als hij dacht aan de strenge zeden die deze '*dienaer des Goddelijcken woordts*' zoals de kerkeraad hem altijd plechtig omschreef, van de Bergenaren eischte.
Doch toen had de magistraat een brief gekregen van de beroemden Jacobus Arminius die verzocht dezen dienaar vrij te laten en hem zijn beroep naar Amsterdam te laten volgen.
Ook Baselius had gevraagd hem te laten gaan maar toen had Maurits als markies van Bergen op Zoom het tractement verhoogd tot *f* 700.
Baselius haalde een brief te voorschijn dien de Raad van de Prins aan de magistraat had geschreven en met de gebruikelijke kanselstem en innige zelfvoldaanheid las hij voor hoe de Prins vermeend had dat Baselius tevreden zou zijn geweest met de *f* 600 tractement, denkend dat hij daarmede in Bergen op Zoom zeer goed kon leven, waardoor hij niet naar een andere standplaats zou omzien maar ....

"*des nyettemin Godt almachtich danckende die hem soo rijckelijck begaeft heeft dat deselve in soo aensienlijcke gemeente ende kercke als in die van Amsterdam gevoirdert wordt, ende dat het hem genadich gelieft heeft der gemeente ende kercke van Bergen opten Zoom zijn leeringhe ende stichtinghe dus langhe te laten genieten ende om te thoonen hoe aengenaem des voors. Basely dienst Sijn Exc. ende ons geweest is, ende noch wesen soude vo verde hem geliefde de werckinghe van de Geest Godts soo wel in sijn vorige beroep aldaer als toecomstich tot Amsterdam oft in dyergelijcke aensienlijcke steden ende plaetsen te bedencken ende plaets te geven, willen wij de presentatie van zijn jaerlijcx tractement hem bij Uwen Rade tot f 700 gedaen gaerne mede goet vinden ....* "

Jan Joachimi had zitten schuifelen op zijn stoel, de zelf verheerlijking van Baselius was hem een doorn in het oog, de predikant had aan de magistraat gevraagd hem te laten gaan. Hij had erop gerekend dat zij 'neen' zouden zeggen, maar de heeren hadden 'ja' gezegd en gevraagd naar een goeden opvolger te willen uitzien. Dat was geheel anders dan Baselius het zich had voorgesteld en toen had hij de kerkeraad, de classis en anderen ervoor gespannen, die aan de magistraat hadden gevraagd hem niet te laten gaan waarop Baselius ten slotte was gebleven, maar Jan zou heel tevreden zijn geweest als deze predikant naar Amsterdam was vertrokken.

Baselius vouwde de brief dicht en verontschuldigde zich met gepasten eenvoud zoolang over zichzelf te hebben gepraat.
Wist Marcelis al, dat de lakenweverij weer begon te herleven?
Die industrie had in oude tijden veel bijgedragen tot de stedelijke welvaart, natuurlijk zouden de wevers de welvaart doen terugkeeren.

In Leiden waren zij weer aan het werk gegaan en het was gelukt een paar Leidsche wevers over te halen naar Bergen op Zoom te verhuizen. Jan was blij dat het gesprek op een neutraal onderwerp was gekomen waarover hij zijn hart eens kon luchten, eigenlijk alleen uit behoefte de predikant tegen te spreken.
Min of meer schamper ontnam hij Baselius het woord.
De tijden waren veranderd, dat zagen de kortzichtigen niet die dachten de welvaart te gelijk met de wevers binnen te halen. Men had ze met schoone beloften gepaaid. Touchain Facce die het eerst kwam, kreeg vrijwonen, vrij van accijns, vrij van inkwartiering en wacht, men had hem zelfs *ƒ* 900 gegeven voor zijn verhuizing. Touchain bleek een gewone oplichter te zijn, de goede wevers verdienden thans in Leiden een bescheiden stuk brood en dachten er niet aan hun woonplaats te verlaten; maar zelfs dat alles bracht slechts schijnwelvaart zolang de handel met de Zuidelijke Nederlanden onmogelijk was.
Alleen een bankroetier als Touchain had het aanbod aangenomen, maar het zou op niets uitlopen, hij en zijn medewerkers zouden de stad een financieele strop bezorgen.
Baselius was een beetje onthutst, hij was zo gewend dat men hem nooit tegensprak, het was hem of ineens zijn gezag werd aangerand. Jan was een ruwe kerel, vooral als hij een goed glas wijn had gedronken. Juist wilde Baselius vertellen dat zijn oom, die predikant was in Sandwich in Engeland zich reeds tot de magistraat had gewend met het voorstel meer wevers te zenden, maar hij kon den draad niet terugvinden en Paul voorzag reeds dat de stemming minder prettig zou worden. Gelukkig sloeg toen de klok van de Oude Sint Geertruijdstoren haar twaalf slagen, allen stonden op en met het glas in de hand wenschten zij elkaar het beste voor 1596.

Een jaar zonder veldtochtplannen

Toen Paul en Marcelis op nieuwjaarsdag 1596 bijeenzaten was de allesoverheersende gedachte: Wat zal dit jaar ons brengen? Zij waren het erover eens dat het leger niet veel waard was, nog steeds was Fuentcs waarnemend opperbevelhebber in de ZuideJijke Nederlanden, maar Albertus was onderweg en hij bracht een vrij aanzienlijk leger mede; als hij deze landen wilde aanvallen zou men zich tot de verdediging moeten bepalen.
Mocht hij zijn schreden tegen Frankrijk richten dan kon men hem misschien met kleine stooten in de rug hinderen, maar daarbij zou het zeker blijven, de Staten hadden dezen winter niets gedaan om de troepen op hoger peil te brengen, het volk verlangde naar vrede, arbeid, welvaart en levensgeluk.
Bijna dertig jaren had de oorlog· geduurd, steeds hadden de inwoners van deze landen geleefd in een toestand van onrust en onveiligheid. Bovendien bracht de godsdienstige verdeeldheid mee dat men nooit zeker was van de gezindheid van zijn mede-inwoners.
In Bergen op Zoom kon men zich niet buiten de vestingwallen begeven, Wouw was nog altijd in Spaansche handen, vijandelijke ruiters spiedden rond; wie in hun handen viel werd medegenomen en kon tegen een hoog losgeld zijn vrijheid terugkoopen. leder vroeg zich af of Albertus met vredesvoorstellen zou komen. Men wist dat Prins Philips Willem van Oranje in zijn gevolg meekwam; waarschijnlijk zou hij thans een zending te vervullen hebben.
Welke zou het zijn? De Staten hadden vernomen dat hij gaarne deze landen zou bezoeken en zij vroegen zich af of hij wellicht de vredesvoorstellen moest overbrengen.

Ook de Staten wenschten vrede, maar een vrede die duurzaam zou zijn. Een toestand die elk oogenblik weer in oorlog kon overslaan zou nooit welvaart kunnen brengen.

De drie groote landen, Engeland, Frankrijk en Nederland vroegen zich af:

Wat willen de anderen? Allen verdachten die anderen ervan te kuipen om een afzonderlijken vrede met Spanje te sluiten.

Paul had laatst in Den Haag gehoord dat de gezant van Engeland bij de Franschen koning was geroepen, het gesprek was gebracht op de hulp die Engeland zou moeten geven in de strijd tegen Spanje. De gezant had zich daarbij een beetje ontwijkend uitgelaten, de koning was boos geworden en had zeer uit de hoogte gezegd dat hij vrijuit kon spreken; zo noodig was Fmnkrijk in staat de oorlog alleen te voeren.

De Engelsche gezant had toen gezegd dat, als het moest, zijn koningin in staat was zowel voor haar land als voor Frankrijk te vechten.

Ook Elisabeth had de Nederlanden gepolst of zij misschien over een afzonderlijke vrede dachten. Het was zo moeilijk daarop een antwoord te geven, de Staten vroegen zich voortdurend af wat Philips Willem zou ontsluieren.

Om hem uit zijn tent te lokken, schreven zij een brief, zij wenschten hem geluk dat hij uit de gevangenschap was ontslagen doch vreesden dat hij het werk van zijn vader ongedaan zou maken.

Zij verzochten hem niet te komen. Mocht hij toch willen komen dan moest hij daarvan bericht zenden want zonder hun paspoort werd niemand in deze landen toegelaten. Nu zou hij wel moeten vertellen wat hij kwam doen, als het niet naar de zin van de Staten was, kon het paspoort geweigerd of desnoods later worden ingetrokken.

Zes weken later kwam het antwoord dat blijkbaar in overleg met Albertus was

opgemaakt.
Het was zeer ontwijkend; hij dankte voor de gelukwenschen, het speet hem dat hij deze landen nooit van dienst had kunnen zijn, hij hoopte dit nu beter te kunnen doen en daardoor te komen tot rust en vrede. Er hing dus wel degelijk een vredesvoorstel in de lucht.
11 Februari hield de kardinaal zijn intocht in Brussel, tusschen de hertogen van Aumale en Aerschot reed Prins Philips Willem mede aan het hoofd van de stoet. De eerste weerstand ondervond Albertus reeds te Brussel. De stad weigerde troepen in te nemen, zij werden gelegerd in Mechelen, Diest en Herenthals.

Voor de ruiters van Bacx ging het leven zijn gewonen, zij het ook gevaarlijken gang. Een deel van beide vanen, aangevuld met ruiters van Dubois en Donck trok in Januari op avontuur naar Maastricht, zij zouden beslag leggen op het veerschip. Het garnizoen van Maastricht kon dit niet toelaten het zou op een treffen uitlopen.
De toeleg mislukte, de bezetting kwam niet buiten de wallen en bij de verovering van het veerschip werden slechts enkele priesters en een paar burgers gevangen genomen. Op hoop van rantsoen werden zij meegenomen naar Bergen op Zoom.

Nog altijd verwachtte Engeland een antwoord op de vraag of men vrede wilde; Elisabeth van haar kant beloofde zich stipt aan het accoord te houden en in geen geval een afzonderlijke vrede te zullen sluiten.
De Nederlandsche gezant Caron haastte zich aan de koningin mede te delen dat ook de Staten wilden doorvechten en toen in de eerste helft van Maart Vere uit Engeland terugkwam, herichtte hij dat de koningin dankbaar was voor deze hulp. Zij wilde de Spanjaarden in hun eigen

land een klap toebrengen en vroeg tijdelijk 2200 man te leen van de Engelsche troepen en bovendien 3 vendels van het regiment van Vere. De Staten vonden het een beetje bezwaarlijk, zij hadden juist Breda van troepen moeten voorzien omdat er praatjes in omloop waren van een aanslag; eigenlijk konden zij de mannen dus met missen. Uit dankbaarheid stemden zij echter toe, zonder te weten wat haar plannen waren.

13 Maart berichtten de spionnen dat de vaan van Hendrik van de Berg in het land van Namen lag, dadelijk werden 55 ruiters uitgezonden om die vaan te verjagen.
Zij werden echter zelf onderweg verrast door 74 ruiters van Mendo en van Jaquemo de Belgiojosa.
Op de vlucht gedreven ontmoetten zij daarop 13 Bredasche ruiters die op avontuur uit waren.
Samen grepen zij de Spanjaarden aan, de vijand liet 9 dooden liggen, de luitenant van Belgiojosa en bijna alle manschappen werden gegrepen. Het kwam de Bergschen ruiters goed te pas want deze Spanjaarden waren uitstekend bewapend en van zeer goede paarden voorzien.

De zuinige Engelsche koningin liet niet na, telkens te spreken over de groote bedragen die de Staten haar schuldig waren.
Bodley kwam met het voorstel dat men haar jaarlijks op haar verjaardag zou gelukwenschen en twee ton gouds aanbieden.
Als eenmaal de vrede was gesloten zou men haar op vier verjaardagen nog acht ton brengen, dan zou zij een streep halen door alle oude rekeningen.

De Staten rakelden liever geen oude schulden op, zij wisten toch al niet hoe ze door de nieuwe zouden heenkomen.

Plotseling werd aller aandacht gevraagd voor iets nieuws, de vijand sloeg het beleg voor Calais. Maurits besloot een tocht door Brabant te maken om hem daar weg te lokken. Uit alle garnizoenen werd de ruiterij weggehaald, tot zelfs uit Groningen, deze mannen marcheerden van 11 tot 22 April om zich in het land van Luik te verenigen met Barchon, die daar met de Brabantse ruiters op hen wachtte. Langs Halen, Leuven en Waveren werd verder gemarcheerd, overal werd geroofd en geplunderd en toen de bevolking van Fleurus zich voor een deel had gered op een ouden toren, werden kerk en toren in brand gestoken en mannen, vrouwen en kinderen hadden de keus levend te verbranden of van groote hoogte naar beneden te springen. Er werd slechts een poover resultaat bereikt, de meeste boeren waren met hun vee gevlucht, de vijand bleef kalm voor Calais liggen, welke stad verloren ging. Zowel Maurits als de Engelschen kwamen te laat voor ontzet.
De Fransen lachten in hun vuistje, het was wel jammer dat hun stad in Spaansche handen viel maar zij hadden liever tijdelijk Spanjaarden in deze vesting dan Engelschen aan wie zij geen voet op het Europeesche vasteland gunden.
Paul Bacx, wiens vertrouwde spion vijf weken had rondgezworven in het leger voor Calais en daarna in Gent en Yperen schreef 19 Mei 1596 aan de Staten:

> *“ .... Het en schijnt nyet dat onder de soldaten des vijants de reputatie van de Ertshertoge yet can vermeerdert sijn doer het innemen van Cales, ten sij hij andere crijge .... de Spaignaetts en noemen de Hertoge nyet anders als Roo-mutse, de Waelen*

Victorie-mutse ende de nederlanders toot-mutse, seer op hem schimpende behalve de Duytschen, hij sal hem machtich moeten weeren ende wel betaelen eer het beteren sal .... "

Voor Nederland was het verlies van de stad een zware slag, vooral met het oog op de zeevaart.

Om verdere verliezen te voorkomen, besloot Maurits Ostende te versterken, dadelijk werden er 4 vendels uit Bergen op Zoom heengezonden en ook het zuidfront van het land moest worden voorzien. Hulst, Bergen op Zoom en Breda werden geïnspecteerd en van munitie voorzien, Bergen op Zoom kreeg 8000 pond buskruit toegezonden, meer vond Maurits niet noodig daar de stad niet kon worden ingesloten.

20 Mei boekten de Bergsche ruiters een bescheiden wapenfeit. De mannen van Donck en Dubois waren uitgerukt onder Andries van Beeringen en de luitenant Van Donck, zij sloegen bij Weert in het land van Hoey 2 ruitervanen, nieuw aangekomen Italianen en brachten 45 paarden mee in Bergen op Zoom.

Den volgende dag hadden ook de Bacxen succes, zij zonden 80 ruiters met 80 voetknechten naar Antwerpen, bij Borgerhout groeven zij een gat in de wal, zij stormden naar binnen en stroopten tot voor de Kipdorper poort, zij versloegen de burgervendels die uitrukten om hen te verdrijven en brachten 200 schapen in Bergen op Zoom mede.

Maurits belangstelling ging in die dagen het meest uit naar Ostende, hij had vernomen dat Vlaanderen ruim een millioen aan Albertus had gegeven op voorwaarde dat hij Ostende zou belegeren.

De Staten smeekten den stadhouder niet verder te gaan dan Middelburg, hij mocht zijn persoon niet in de waagschaal stellen, doch

het was hem onmogelijk de verkenning van die belangrijke plaats aan anderen over te laten.
In Ostende vond hij de forten goed in orde, de vijand had het beleg nog niet geslagen. Wel hadden er voortdurend verkenningen plaats, spionnen berichtten dat de vijand troepen samentrok bij Gent.
Maurits vreesde voor een aanval op Zecuwsch Vlaanderen omdat er bij Gent ook veel platboomvaartuigen werden bijeengebracht. Om Maurits met zijn troepen uit de buurt van Hulst weg te krijgen simuleerde Albertus een aanval op Breda. Héraugière vroeg en verkreeg versterking maar de stadhouder bleef in Hulst. Het was voor hem om wanhopig te worden, het toch al zo kleine leger was verdeeld over de vestingen, er was geen man beschikbaar om te velde te worden gebracht maar ook de vestingen waren te zwak bezet en voortdurend moest men spieden naar de plannen van de vijand.
Meende men dat hij het oog had geslagen op een plaats, dan werden daar de troepen versterkt, zij werden weggehaald op plaatsen waar de toestand minder dreigend was.
De burgervendels moesten in de zwak bezette plaatsen voor de soldaten invallen. Maurits vroeg aan de graaf van Solms met hoeveel troepen hij in Hulst kon volstaan, hij was met tien vendels tevreden, de rest werd naar Tholen overgeplaatst.
Verspieders berichtten dat de vijand zich verplaatste van Oudenbosch in de richting van den Bosch .
Zou Heusden bedreigd worden? Hohenlohe stuurde er dadelijk 50 van zijn ruiters heen en waarschuwde de commandanten van de schansen waakzaam te zijn. Plotseling bracht de vijand al zijn volk uit het land van Waas voor Hulst waar de kapiteins Kotwits, lngenhaven en Berchem zeer onvoldoende wacht hielden, De vijand overrompelde een paar voorwerken, het was alsof de Staatsche troepen tot niets

meer in staat waren, overal waar de de vijand zich vertoonde sloegen zij op de vlucht.
Een deel van de Spaansche successen was het gevolg van de slechte dislocatie van de troepen: de Staten van Zeeland hadden niet gedoogd dat de soldaten werden gelegd in de kersen- en appelboomgaarden.
9 Juli was Maurits in Bergen op Zoom waar hij de berichten over Hulst kreeg, gelukkig kon de stad niet worden omsingeld en uit Zeeland kon alles worden aangevoerd.

Toen hij hoorde dat ook de troepen uit Hoogstraten op marsch waren naar Hulst, zond hij er nog enkele vendels heen. 17 Juli hield hij er zelf inspectie, de volgende dag liet hij Marcelis Bacx met zijn ruiters komen, ook Dubois en Donck werden uit Bergen op Zoom ontboden. Zij werden uitgeladen bij de Kattesteert, waarna zij de vijand op het lijf vielen, die 140 dooden op het slagveld achterliet terwijl er 60 gevangenen werden gemaakt. Deze werden aan boord gebracht maar toen de Spanjaarden daarna de trompetter van Marcelis doodschoten, was de woede onder de manschappen zo groot, dat Marcelis aan boord komend geen enkelen gevangene meer vond, zij waren in de Schelde verdwenen.
19 Juli ontstond er groote ontevredenheid onder het volk dat in de voorste schansen lag, de kapiteins Rollé, Barnevelt en kolonel Frederik van Dorp traden er niet tegen op, de schansen gingen in handen van de vijand over, thans konden nog slechts de stadswallen worden verdedigd.
Kapitein Vaillant, een van de bekenden uit Bergen op Zoom kreeg van Maurits bevel de schans Sandhergen te bezetten. Hij deed zijn naam geen eer aan, hij voegde Maurits toe dat deze hem ter slachtbank

voerde waarop de stadhouder zo boos werd dat hij hem op staanden voet ontsloeg.
Maurits voegde erbij dat hij hem zou ophangen als hij het waagde naar zijn vendel terug te keeren. Wat bezielde de mannen toch? Geen hunner durfde meer te vechten, in een treffen lieten zij zich met geweerkolven afmaken. Justinus van Nassau had wel gelijk gehad toen hij, uit Frankrijk terugkeerend, had geklaagd over de lafheid van kapitein Vaillant.
De anderen waren trouwens weinig beter, nooit werd er een uitval gedaan, Solms miste de kracht tegen die slapheid in te gaan, Maurits voorzag dat de stad op deze wijze niet te houden zou zijn.
29 Juli was Maurits weer in Bergen op Zoom waar hij bericht kreeg dat Solms ziek was, zijn plaatsvervanger Jan Piron was in het hoofd geschoten en kolonel van Dorp had Hulst zonder enige machtiging verlaten. Solms vroeg wanneer hij terugkwam, de sergeant majoor de Bruges was ongeschikt voor zijn taak, Solms wenschte een krachtige persoon om de kapiteins tot hun plicht te brengen.
Ook de vijand vroeg zich af wat er bij de bezetting aan haperde, zonder slag of stoot werd de eene schans na de andere veroverd, er werd geen enkele uitval gedaan.
Van Dorp die zich in Tholen had opgeborgen, werd naar Hulst teruggestuurd.

Op 4 Augustus stierf Barchon in Den Haag, Paul Bacx vernam dat zijn doodstrijd vreeselijk was geweest, in zijn stervensuur zag hij alle wreedheden voor zich die hij in de oorlog had bedreven, één visioen stond tot zijn ontzetting steeds scherp voor zijn geest, de brandende toren van Fleurus en de mannen, vrouwen en kinderen, die zich gillend boven op de omgang hadden verdrongen.

En waarom was dat alles geschied? Slechts om een luttel bedrag aan belasting te innen dat de bevolking, door beide partijen uitgezogen aan de Staten schuldig was.
De eigen onmacht was oorzaak dat men de mensen niet tegen de vijand kon beschermen, die onmacht was ook oorzaak dat de Staatschen als struikroovers optraden, snel roovend en plunderend om daarna even snel weer te verdwijnen voordat de wreekende hand van de vijand zich naar hen uitstrekte.

Hulst verloren

Op 6 Augustus deed de vijand een mislukte bestorming op de geschoten bres in de stadswal van Hulst. Solms had zijn wapenrusting afgelegd en sliep, alleen Ernst van Nassau, die op de angstkreet van Solms naar Hulst was gestuurd, had met een piek in de hand te midden van enkele getrouwen op de bres gestaan. Kapitein Egger was door een kanonskogel gedood, ook kapitein Balfour sneuvelde, kapitein Holstein was zwaar gewond en stierf kort daarop, evenals kapitein Schinckel.
Solms, die zich er steeds op had beroemd dat geen ingenieur hem nog iets over vestingbouw kon leeren, vroeg nu om een notabel persoon voor toezicht op het maken van de versterkingen. Alle waren zeer slecht geprojecteerd, de werken konden elkaar onderling niet steunen, er werd krijgsraad gehouden en Jan de Wit werd gezonden om Maurits mondeling in te lichten.
De stadhouder was zeer ontstemd over die inlichtingen, hij begreep dat dit het einde bcteekende. Maar nog wilde hij niet toegeven, hij riep de gedeputeerden van de Staten bij zich. In de stad had men het pionieren gestaakt, men deed geen enkelen uitval en er werd gewerkt

op plaatsen waar geen gevaar dreigde, daar werd de arbeidskracht verspild.
Zeeland had twee schepen met graan gezonden, zij kwamen slecht te pas nu Solms de stad juist wilde overgeven; hij zond ze terug met het praatje dat de huizen waren platgeschoten, er was geen plaats om het graan op te bergen.
De volgeladen, diepliggende schepen voeren terug, zij geraakten aan de grond, de vijand maakte zich ervan meester en stak ze in brand. . ..
Met spoed werd 600 man versterking gestuurd, honend schreef Maurits dat hij geen ingenieurs beschikbaar had maar dat Solms zich beter dan iemand anders verstond op fortificatiën. Hij eischte strenge tucht, alles moest worden klaar gemaakt voor het geval de vijand tot een generalen storm besloot.
Solms moest een commandant voor de bres aanwijzen en een tweeden voor de ondersteuning, er mocht niet om worden geloot, bekwaamheid en moed moesten de doorslag geven.
Maurits drukte Jan de Wit op het hart uitdrukking te geven aan zijn ontstemming dat men durfde praten van overgeven. Het kleine stadje immers had een bezetting van 37 vendels, het had aan niets gebrek en kon niet worden omsingeld. Alles kon uit Zeeland worden aangevoerd, als men zo laf was, dan zou Breda nog met geen 100 vendels te verdedigen zijn.
12 Augustus ging Jan de Wit terug, hij kreeg twee brieven mee, voor Solms en voor de krijgsraad. Alleen de laatsten leverde hij af, hij vertelde de anderen in het slijk te hebben vertrapt toen men hem achterna zat.
Later lekte echter uit dat hij samen met de Bruges de brief voor Solms had opengebroken en gelezen, zij durfden het stuk niet af geven daar eruit bleek dat zij alle schuld op Solms hadden geschoven.

Evenmin had hij iets gedaan om het garnizoen moed in te spreken. Maurits wist dat hem de troepen ontbraken om Hulst te ontzetten, alle vendels waren te klein, daar de kapiteins erger dan ooit met de aantallen knoeiden. Hij besloot met de waardgelders een nieuwe methode te volgen, zij zouden rechtstreeks, persoon voor persoon worden betaald; als dit systeem voldeed, wilde hij het ook in het leger invoeren.

13 Augustus deden de soldaten uit Hulst eindelijk een uitval, bootslieden gingen mee om het geschut te vernagelen, het gelukte tot de vijandelijke batterijen door te dringen, er werd geplunderd en .... vergeten het geschut onbruikbaar te maken. Een dag later kreeg Maurits een brief van Solms. Deze had de brief van de stadhouder niet ontvangen maar uit een gesprek met Jan de Wit had hij de indruk gekregen dat ook Maurits de zaak hopeloos vond, het was beter de storm niet af te wachten en met de vijand te parlamenteeren. Dadelijk stuurde Maurits hem copie van de brief, de Staten beloofden met hulp van Frankrijk en Engeland tot ontzet te komen, half Europa was ten slotte betrokken bij het behoud van dit kleine stadje in Zeeuwsch Vlaanderen.

16 Augustus deed de vijand drie schoten, hij eischte daarna de stad op. Allen beloofden met Solms te leven of te sterven, ofschoon bij velen „*de couragie besweecken was*".
De stad werd dus niet overgegeven en het bombardement begon. Roorda en de Wit werden zeer bang, zij probeerden de anderen tot parlamenteeren over te halen.
Met Mathijs Helt, de man van het turfschip troffen zij het slecht hij was niet voor te praatjes te vinden maar de Wit stookte allen op tot het

houden van krijgsraad buiten Solms om. Hij praatte erover met den adjudant van Solms, aan het volk vertelde hij dat het een hopeloos geval was, men moest de storm niet afwachten.
Hij dreef door dat men in het kwartier van kapitein Zaagman bijeenkwam, daar verschenen ook kolonel Taco Hettinga, Jan van Egmond en Frederik van Dorp. Allen maten de gevaren breed uit, alleen Mathijs Helt dreef de spot met hun angst, en zei bereid te zijn de vijand met 600 man buiten de wallen te slaan. De Wit lachte hem uit, zeggend: „Wat praat je van vechten? Niemand volgt je immers”.
Hettinga zei dat de Staten toch geen troepen van de boomen konden plukken. Waar zou men de nieuwe troepen moeten zoeken als deze sneuvelden?
De stemmen waren verdeeld. Helt wilde doorvechten, anderen wilde nog eens het advies van Maurits vragen, de meerderheid was ervoor de vesting dadelijk over te geven.
Met dit laatste bericht ging Jan de Wit naar Solms die dadelijk toegaf en op denzelfden dag 17 Augustus werd het contact opgenomen met de vijand die zeer verrast was, hij had niet durven vermoeden al zover gevorderd te zijn. Het was hem een raadsel waarom men de stad overgaf.
Over water waren levensmiddelen en krijgsvoorraden ongehinderd aangevoerd, vermoeide en gewonde troepen werden door andere vervangen, de wallen waren nog steeds in het volle bezit van de verdediger en er lagen nog 41 vendels met 3075 gezonde mannen.
Nog vóór een beslissing was genomen ontruimden de verdedigers de bres, er werd geen wacht meer gedaan, de troepen bedronken zich en verkochten het graan uit het magazijn aan de burgers.
Veel soldaten maakten zich met voorraden graan en buskruit uit de voeten.

Als de tegenpartij had gewild had hij de stad kunnen binnentrekken en alles uitmoorden, verschillende manschappen boden hun diensten aan de vijand aan. Ten slotte trok de vijand de stad binnen; in strijd met het accoord werd er geplunderd, vrouwen en meisjes werden geschoffeerd, mannen die zich ertegen verzetten, werden afgemaakt.
Alsof dit alles hem niet aanging, bleef Solms nog rustig drie dagen in Hulst, daarna meldde hij zich in Axel hij Maurits die daar al het mogelijke deed om de stad tegen overrompeling te beveiligen.
Solms ging door naar Terneuzen waar een oorlogschip lag, bestemd voor de gedeputeerden van de Staten.
Hij liet de bagage van de gedeputeerden aan wal zetten en gelastte de kapitein naar Holland te zeilen.
Solms werd voor de Staten geroepen, zij wilden uitleg waarom hij de stad had overgegeven. Hij vertelde iets van gebrek aan hulp maar de heren eischten dat hij zich schriftelijk zou verantwoorden.
Solms weigerde: hij was een krijgsman vaardig met het zwaard maar niet met de pen.
De heren voegden hem sarcastisch toe dat hij zijn vaardigheid met het zwaard niet had getoond en dat hij van jongsaf op school was geweest, zodat hij zeer goed in staat was zulk een verantwoording te schrijven,
Zij ergerden zich aan zijn lafhartige houding tegenover de vijand, de overgave van de vesting had hun prestige zeer geschaad en nu hij in veiligheid was zette hij een hooge borst op.
Uit de hoogte behandelde hij zijn lasthebbers die hem bovendien nog zeer kwalijk namen dat hij de bagage van hun gedeputeerden uit het oorlogschip had laten halen.
De Staten van Zeeland, vernemend dat Solms zich verschuilde achter gebrek aan hulp waren zo boos dat zij hem op staanden voet ontsloegen.

Nu het geval Hulst was afgedaan bedachten de Staten dat zij de heer Bodley nog steeds antwoord schuldig waren op zijn vraag waar het achterstallige geld bleef., Natuurlijk was er geen geld; daaraan was ieder gewend doch de heren wisten wel raad, er werd een gezantschap naar Engeland gestuurd, het kreeg *ƒ* 30.000 mede, niet voor afbetaling maar om de raadslieden van Elisabeth gunstig te stemmen.
'Omkoopen' was een woord dat zij nooit gebruikten.

Opnieuw verraad

Toen Maurits vernam dat de vijand troepen naar Brabant bracht haastte hij zich 27 Augustus naar Bergen op Zoom waar hij met Paul Bacx een bespreking hield.
Een paar weken later kreeg Paul door een patrouille bericht dat er vijandelijke ruiters dichtbij de stad waren gesignaleerd, hij was juist van plan te gaan jagen en besloot enkele manschappen mee te nemen.
Bij de poort kwam hij kapitein Smit van het regiment van Vere tegen, Paul vroeg hem of hij lust had mee te gaan jagen.
Smit informeerde waarom hij zoveel ruiters meenam op de jacht waarop Bacx hem uitlegde dat er vijanden waren gesignaleerd. Smit stelde hem echter gerust, hij was dien morgen al buiten de poort geweest en had niets verdachts gezien, gaarne wilde hij Paul op de tocht vergezellen.
Paul had de gewoonte zich niet alleen te bepalen tot het uitzenden van patrouilles, hij maakte ook gebruik van de diensten van handige boerinnen die ongemerkt zijn brieven overbrachten.
Buiten gekomen kwam een van die vrouwelijke boden naar hem toe en waarschuwde hem voorzichtig te zijn, er dwaalden vijanden in de

buurt rond, zijzelf had gezien dat er dien morgen een ruiter uit de stad was gekomen die zich kenbaar had gemaakt met een roode sjerp. Daarop keek de vrouw Smit scherp aan en zei zeker te meenen dat hij die ruiter was geweest.
Smit ontkende enigen vijand gezien te hebben maar de vrouw hield vol, zij had gezien dat de beide mannen achter een heg van het paard waren gestegen en daar samen hadden gepraat.
Nog altijd sloeg Paul geen geloof aan die woorden, het leek hem uitgesloten dat Smit zich tot zoiets zou leenen maar toen zij een tijdje later in de richting van Wouw achter het wild aanjaagden, maakte Smit zich uit de voeten, Bacx zag hem nooit terug.
Bij het onderzoek bleek dat Smit in de laatsten tijd groote belangstelling had getoond voor de vestingwerken, hij had zelfs door zijn manschappen de diepte van de gracht laten peilen.
Kort daarop werd Smit in Brussel ontdekt, samen met de vrouw van kapitein Appelman die eveneens inderhaast de vesting had verlaten. Evenals vroeger gluurde het verraad nog om elken hoek.

On het laatst van September was de Hertog van Bouillon als afgezant van Frankrijk in Den Haag aangekomen. Hij was met veel plechtigheid ingehaald . en had in een vertrouwelijk gesprek met Maurits gezegd zelf te zijn gekomen in plaats van brieven te schrijven. De Staten stonden ervoor bekend dat zij zich bij alle belangrijke zaken verscholen achter hun "principaelen" maar in Engeland had men hem uitgelegd dat Oldenbarnevelt en Maurits veel macht hadden om beslissingen door te zetten.
Na die inleiding kwam hij met zijn verzoek Frankrijk te ontlasten door het zenden van een leger naar Brabant.

De Hertog van Bouillon had wel gelijk toen hij zeide dat de Staten van uitstel hielden want het duurde tot November voordat zij besloten door te tasten.
Toen Maurits eenmaal de vergunning had, ging alles heel snel, 2 November besloot hij een tocht naar de Demer te doen, de patenten werden gezonden aan 13 ruitervanen en 50 vendels voetvolk, ook Bergen op Zoom moest een groot contingent leveren.
8 November zouden zij elkaar rendez-vous geven bij Bergen op Zoom.
5 November kwamen de eerste troepen aan, gedeeltelijk in de haven, gedeeltelijk aan het hoofd.
Aan de haven hadden de zoetelaars hun tenten opgeslagen, daar werd de accijnsvrije drank in het groot verkocht, daar tierde de fraude welig.
Ook Sedlnisky die met de leiding van de tocht was belast, kwam in Bergen op Zoom aan, hij had een bespreking met Paul die hem waarschuwde dat de goede tijd al lang was verstreken, de wegen waren onbegaanbaar.
Paul besloot Maurits eveneens te waarschuwen, het zou een dwaasheid zijn nu nog uit te rukken.
14 November had de generale monstering plaats, in de stad lagen 8 vanen en 23 vendels, op de schepen nog 33 vendels, sommige waren zeer zwak maar dank zij veel listigheid waren zij oogenschijnlijk op sterkte gebracht.
Den volgende dag kreeg Maurits bericht dat de vijand van de plannen had gehoord, hij had 5 vanen ruiters en 2 regimenten voetvolk aan de troepen in Frankrijk onttrokken, in zoverre was de voorbereiding dus reeds een succes geweest.

Enkele Bergsche ruiters die de kans op avontuur nog hadden waargenomen, waren te Bursem geheel verslagen, Dubois verloor 22 man, Donck 32, de Bacxen slechts 8 man, de overigen waren gevlucht. Sedlnisky vroeg nadere bevelen aan de Staten, het volk had genoeg van het lange wachten, de Friezen begonnen te muiten omdat hun gewest geen geld zond. Ook het volk op de schepen werd lastig en drie dagen later gaf Maurits bevel tot inrukken hij had zich hierbij laten leiden door het advies van Paul, de wegen waren inderdaad volkomen onbegaanbaar.
Het was in 1596 gegaan zoals Paul en zijn vrienden hadden voorspeld, het leger was niet in staat geweest tot enig offensief en de overgave van Hulst trad bewezen dat het met de verdediging niet beter was gesteld. Steeds deed men dezelfde ervaring op, de meesten hadden geen eigenlijken moed, slechts door strenge tucht kon men de groote massa ertoe brengen haar angst te overwinnen en ook in hachelijke momenten haar plicht te doen.
Kapitein Rollé die in Zeeland diende, was met de jaarwisseling naar Bergen op Zoom gekomen om zijn schoonmoeder mevrouw Waes te bezoeken en na de Oudejaarsavondpreek hield hij Paul en Marcelis nog wat gezelschap, zij praatten na over de gebeurtenissen in Zeeland. De graaf van Solms had zich bij de Staten beklaagd dat Zeeland hem had ontslagen, hij was slecht bij kas en dit ontslag ruïneerde hem geheel.
De Staten van Zeeland, om inlichtingen gevraagd, antwoordden laconiek dat zij Solms hadden ontslagen omdat zij zijn diensten verder niet behoefden.
Solms liet zich niet uit het veld slaan, hij voerde aan dat hij indertijd door de Staten Generaal was benoemd zodat het ontslag van Zeeland ongeldig was. Rollé vond Solms nog zo kwaad niet, hij was van nature

niet lafhartig maar hij miste alle overwicht op zijn minderen, die hem dan met hun klachten en hun angst het hoofd op hol brachten. Tuchteloosheid, angst en verraad lagen zo dicht bij elkaar, van dit laatste had Rollé juist in deze veertien dagen weer een staaltje meegemaakt.
Kortgeleden was hij in garnizoen in Lillo waar hij kennis had gemaakt met een jong Schotsch edelman James Wins die indertijd uit zijn land was gevlucht wegens een misdrijf tegen de koning.
Hij was in Brabant gevangen genomen maar was weer vrijgelaten en wilde zijn geluk proberen in de Nederlanden.
Hij bleef een paar dagen in Lillo. Samen met Rollé had hij menig glas gedronken, zij waren een beetje bevriend geworden en toen Rollé was overgeplaatst naar Vere waar zijn vader indertijd gouverneur was geweest, ging Wins mede.
Ook daar hadden zij samen goede sier gemaakt en de drank had Wins op een avond zeer vertrouwelijk gemaakt, hij polste Rollé. Wat had deze in het Staatsche leger voor kansen op bevordering? Hij, wiens vader nog wel gouverneur van deze vesting was geweest.
Rollé had toegevend geknikt en toen was Wins over de brug gekomen. Hij vertelde dat hij in Brabant was gegrepen maar de Jesuïeten hadden hem aangeklampt, voornamelijk de Schotsche Jesuïet Hamilton.
Als hij aan zijn vaderland werd uitgeleverd, ging hij de dood tegemoet maar hij kon de gunst van de Spaansche koning verwerven als hij dezen een dienst bewees, bv. Bergen op Zoom, Breda of een andere stad in handen van Spanje bracht.
De koning had de gewoonte dergelijke diensten ruim te beloonen, voor Rollé was hier ook kans op een vorstelijke belooning.
Rollé had hem nog een paar maal ingeschonken om wat meer te weten te komen en bij het scheiden had hij zijn hulp beloofd.

Den volgende morgen was Rollé naar de burgemeester gegaan om de verrader aan te klagen, maar zonder het minste bewijs zou men Wins weer moeten loslaten en zou hij elders proberen hetzelfde uit te halen. Rollé moest dus doen alsof hij op de plannen inging maar hij was zeer bevreesd zich met verraad in te laten en besloot daartoe eerst nadat hij van de Staten een acte van décharge had gekregen.
Toen had hij Wins opgezocht, samen waren zij naar de poort gegaan waar Wins hem had uitgelegd wat hij moest doen.
Als hij poortwacht had, zou Wins met schepen voor het hoofd verschijnen, het was gemakkelijk 4000 man uit Calais of Duinkerken aan te voeren, dat hadden de Jesuïeten hem beloofd. Rollé zou dan een kolonelsplaats krijgen en tot gouverneur worden benoemd en op de koop toe een belooning van *f* 40.000 ontvangen.
Rollé antwoordde dit alles heel mooi te vinden, maar hij had weinig aan de mondelinge belofte van zijn nieuwen vriend.
Daarop stelde Wins een stuk op in het Frans, hij teekende het en beloofde dat zijn naam spoedig zou worden vervangen door de handteekening van Albertus zelf.
Rollé stak het papier in zijn zak en legde het een oogenblik later over bij de burgemeester.
Onverwijld werd de hand gelegd op Wins die eerst alles trachtte te ontkennen maar toen hij voor de pijnbank werd geplaatst en de beul verscheen, die zijn voorbereidingen trof voor het ‘scherper examen’ ontzonk hem de moed, hij biechtte alles op. Hij was daarop berecht, onthoofd en gevierendeeld.

Paul en Marcelis hadden met aandacht geluisterd, zo ging het telkens in de grensgarnizoenen. Pas had hij dat geval gehad met de Engelschman Smit, nu had zich weer zo’n geval

afgespeeld niet dien jongen Schot in Vere en ten slotte vertelde Paul hoe men getracht had hem om te koopen.
Na de val van Hulst was de aandacht natuurlijk op Bergen op Zoom gevallen maar de stad was sterk, aan een overrompeling kon niet worden gedacht en dus had Serraers, de markgraaf van Antwerpen een brief geschreven aan Paul Bacx. Hij vond dien brief op een morgen tusschen een hoop andere stukken die een van de vrouwelijke boden hem had gebracht. Het was het gewone liedje, Serraers legde hem uit dat de verovering van de Nederlanden nog slechts een questie van korten tijd was, nog gaf men Bacx de gelegenheid om de gunst van de koning te verwerven.

Dadelijk had Paul copie van de brief doorgezonden naar Den Haag. De brief met zijn antwoord had hij aan de galg laten timmeren en er een lantaren en een bril bij gehangen. Hij schreef aan Serraers dat de lantaren noodig was omdat lieden die zulke streken uithaalden bij voorkeur bij nacht om antwoord kwamen. Mochten zij slecht van gezicht zijn dan konden zij gebruik maken van de bril: hij kon slechts de brief van Serraers aan de galg hangen maar liever had hij de schrijver zelf opgeknoopt.
Serraers zon op wraak en toen enkele dagen later de ruiters van Cavaliero Melzi 9 voetknechten uit het Bergsche garnizoen hadden gegrepen, kocht hij die gevangenen van de Antwerpsche magistraat ten einde aan hen zijn woede te koelen. Bacx, dit hoorende deed alles om het leven van die mannen te redden, dadelijk zond hij een troep ruiters uit die tot de muren van Antwerpen reden en enkele stadssoldaten en burgers gevangen namen.
Toen zond Paul aan Serraers een waarschuwing, zijn gijzelaars zouden worden behandeld zoals hij zou doen met de 9 Bergsche voetknechten. Paul wist niet hoe dit alles zou aflopen, hij hoopte dat Serraers zo verstandig zou zijn de mannen los te laten.
Toen kwam het gesprek op de nieuwe exercitiën van Maurits, de beide broeders waren warme aanhangers van de veldheer, ook waren zij toegewijde helpers van Sedlnisky die als sergeant majoor van het leger door Maurits was aangewezen om in alle garnizoenen te waken over de beoefening van de nieuwe vechtwijzen. Reeds thans verheugden Paul en Marcelis zich erop dat zij waren opgeroepen om in de eerste dagen van Januari in Den Haag te komen waar alle ruiteraanvoerders waren ontboden.

Van Maurits zelf zouden zij de nieuwe richtlijnen vernemen voor bewapening en africhting van de soldaten.

Het gevecht bij Turnhout

De telkens terugkeerende pogingen tot verraad dwongen Paul in Bergen op Zoom te blijven en dus ging Marcelis alleen naar de bespreking die Maurits begin Januari in Den Haag hield.
De stadhouder was geheel vervuld van de nieuwe organisatie en de bewapening van de ruiterij die zo juist was goedgekeurd en die hij zo snel mogelijk wilde invoeren om de ritmeesters in de gelegenheid te stellen zich ermee vertrouwd te maken voordat zij in het voorjaar te velde gingen.
Naarmate het land meer door beide partijen was kaalgegeten, werd het voor de ruiters moeilijker hun fourage te vinden, zij zwierven soms urenlang te paard rond, kwamen zwaar beladen met hooi en haver thuis en als zij dan op een onderneming werden uitgestuurd, waren de doodvermoeide paarden niet marschvaardig, Maurits wilde daarom aan alle ruiters een tweede paard geven. Dit fouragepaard of bidet zou door een jongen aan de hand worden geleid.
Die organisatie zou bovendien het voordeel hebben dat men desnoods een paar dagen door een kaalgegeten streek kon marcheeren.
De Staten waren het met Maurits eens maar zij achtten het plan te kostbaar, zij kozen een middenweg en brachten de vaan op 100 paarden, de 25 beste ruiters zouden kurassier worden en een handpaard houden.
Daardoor kreeg men in elke vaan een kern van uitgelezen mannen die steeds op expeditie konden worden uitgezonden.

Ook de bewapening was geregeld, tot dekking zouden de ruiters over de casaque [36]) die voor allen als kleedingstuk verplicht werd gesteld, een borst- en rugkuras dragen.
De hals zou worden beschermd door een stalen halskraag, aan het kuras werden schouderweren met armstukken bevestigd en verder dijstukken die tot onder de knie moesten doorlopen, Op het hoofd zou de helm of salade [37]) worden gedragen, de wapenen zouden bestaan uit een pistool waarvan de loop minstens twee mansvoeten lang moest zijn en waarvan het kaliber door Maurits was vastgesteld. Verder zouden zij een kort zwaard dragen eveneens van een vastgesteld model, het was geschikt voor houwen en steken. Het pistool werd meegevoerd in een holster vóór aan de zadel, ritmeester en luitenant zouden een tweede pistool laten meevoeren door hun jongen. Het kuras moest ondoordringbaar zijn voor een pistoolkogel. De ruiters van Paul en Marcelis zouden kurassiers worden.

Met Marcelis was ook Héraugière meegekomen en samen praatten zij over de gevaren die Brabant bedreigden.
In het najaar had de graaf van Varax 4000 man voetvolk en 300 ruiters in Turnhout gelegd, het was goed Italiaansch en Duits volk, de ruiterij stond onder Nicolaes Basta, een ervaren aanvoerder die reeds onder Alva had gediend. Spionnen berichtten dat Varax de aartshertog een plan had voorgelegd om bij het invallen van de vorst een tocht naar Tholen te ondernemen.

---

[36] Rij-jas.

[37] Celata; Italiaanse strijdhelm

Marcelis besloot er met Maurits over te spreken, de troepen in Turnhout moesten onverwacht worden overvallen, zij moesten in het kantonnement worden verslagen voordat zij de slagorde konden aannemen.
Marcelis maakte van de gelegenheid gebruik om zijn hart bij Maurits uit te storten.
Wat had men eigenlijk voor toekomstplannen met Brabant?
Hoeveel honderden Brabanders hadden niet evenals hij dienst genomen in het Statenleger, zij waren gehecht aan hun stad, hun dorp, hun bodem en hoopten dat het Brabantse land eenmaal weer vrij zou zijn maar hoe kon men ooit van hen die thuis bleven eisen dat zij de zaak van de Staten zouden aanhangen Wat hadden de Staatsche legers op de Brabants en grond uitgericht? Zij waren nooit in staat geweest de bevolking te beschermen, zij hadden slechts belastingen geïnd, zij hadden de bewoners gepijnigd als het geld niet werd opgebracht en de uitvoer van levensmiddelen en goederen naar Brabant verhinderd.
Als de Spanjaarden het land bezetten, hadden de Staten de dorpen laten platbranden om de vijand de hulpbronnen te ontnemen, waarna zij de bevolking aan hongersnood ten prooi achterlieten.
En zelfs als men de vijand ergens wilde weglokken, bv. van Calais, van Hulst of uit Frankrijk, dan werd een inval in Brabant gedaan. Meestal was het tegenover de vijand een slag in de lucht geweest, een krachtige tegenpartij liet zich door nevenoperaties niet van zijn doel afbrengen maar de slag had steeds de arme boerenbevolking getroffen die telkens opnieuw trachtte uit de onvruchtbaren bodem een sober levensonderhoud te halen. Er moest niet langer worden gestreden tegen deze onschuldigen, men moest slechts strijden tegen de Spaansche krijgsknechten en tegen hun aanhangers die er verblijf hielden, hen en hen alleen moest men aangrijpen. De bevolking moest

zien en aan de lijve ondervinden wat de bescherming van de Staten beteekende, dan zou Brabant ten slotte niet het veroverde land, het wingewest zijn, maar een onvervreemdbaar deel van de Vereenigde Provinciën.
Maurits had met aandacht geluisterd, hij was dadelijk bereid de troepen in Turnhout aan te vallen, hij wilde zelfs vooruitlopen op de beslissing van de Raad van State, pas op het allerlaatste moment zou hij de heren op de hoogte brengen. Hij zond aan 50 vendels voetvolk en aan 16 ruitervanen de geheime waarschuwing zich gereed te houden om op het eerste sein af te marcheren naar Geertruidenberg.
Hohenlohe was niet gevraagd, hij vernam het toen hij in Rhenen was op doortocht naar Duitsland en besloot daarop zijn reis te onderbreken en de tocht mee te maken.
21 Januari was Maurits in Dordrecht waar hij aan de Bergsche ruiters order gaf de volgende avond af te marcheren naar Princenhage, het voetvolk werd in schepen vervoerd.
In de vroegen morgen van 23 Januari meldde Marcelis zich, hij kreeg opdracht zich met de anderen te verenigen op de groote heide van Oosterhout waar Hohenlohe het bevel zou overnemen.
Te Oosterhout werden dadelijk bevelen voor de afmarsch gegeven. In de voorhoede marcheerden Dubois (= Werner van de Houte) en Marcelis Bacx met hun vanen en de vaan van Paul Bacx onder diens luitenant.
Het weer was slecht, de wegen waren vrijwel onbegaanbaar, dien avond werd Ravels op 5 mijlen van Turnhout bereikt.
De achterhoede en de levensmiddelentrein waren verdwaald, uitgezonden verkenners voorkwamen nog juist dat deze onderdelen het door de vijand bezette Turnhout binnenreden.

Maurits liet het dorp Ravels aan alle zijden met sterke wachten omgeven hij liet Marcelis bij zich komen en besprak hoe de volgende morgen Turnhout zou worden aangevallen.
Samen gingen zij na waar het geschut zou worden opgesteld. Midden onder de bespreking rapporteerde een patrouille dat de vijand de brug tusschen Ravels en Turnhout verkende. Onverwijld werd Marcelis met vier vanen daarheen gezonden om te voorkomen dat de brug zou worden afgebroken.
Het samentrekken der Staatsche troepen was aan Varax niet ontgaan en het liefst was hij dadelijk afgemarcheerd maar dit was niet overeen te brengen met de krijgsmanseer.
Toen hij echter hoorde dat Maurits zelf het bevel voerde en zag dat de nachtelijke hemel in het noorden rood gekleurd was van de vele bivakvuren waarbij de verkleumde mannen zich verwarmden en hun natte plunje droogden, besloot hij de strijd niet af te wachten. Hij gaf bevel de volgende morgen af te marcheren over de Thielensche heide naar Herenthals.
Op 24 Januari te 4 uur zette de bagagetrein, die gedekt door 40 ruiters vooruit werd gezonden, de marsch in.
Achter de bagagetrein zou de voorhoede marcheren, dan volgde de hoofdmacht en daarachter de achterhoede, alle onderdeelen met 9 of 11 man in front; in elk onderdeel de musketiers aan het hoofd en aan de staart, de piekeniers in het midden.
Varax zelf marcheerde bij de achterhoede terwijl de geheele ruiterij de rechter flank van de colonne zou dekken.

Maurits had een groot deel van de nacht gewijd aan de beraadslagingen maar toch was hij al op toen hij van Marcelis de tijding kreeg dat de vijand in vollen aftocht was en de

achterhoede het stadje Turnhout reeds verliet. Onmiddellijk gaf hij aan Hohenlohe opdracht met de geheele ruiterij af te marcheeren, om Turnhout heen te rijden en de afmarsch van de vijand te verhinderen. Hohenlohe kwam niet verder dan een doorwaadbare plaats van het riviertje de Aa. waar hij de laatste vijandelijke ruiters nog juist zag overgaan. De plaats was zeer smal, er konden geen twee ruiters te gelijk passeeren, daarnaast was het diepere water met planken aangegeven, de paarden gingen tot de buik door het water.
Maurits bracht een deel van het voetvolk daarheen en hield ter plaatse krijgsraad. Wat moest er worden gedaan? de vijand vervolgen?
Bacx kende het terrein aan de overzijde precies, het was dicht bedekt met houtopslag, een uitstekend terrein om hinderlagen te leggen. Hohenlohe, Sidney en Solms wilden ervan afzien, men kon het riviertje slechts druppelsgewijs overtrekken, als men onder dien overtocht werd aangevallen, kon de slagorde niet worden aangenomen, de troep zou onder de voet worden gelopen.
Vere en Bacx pleitten voor doorzetten, Marcelis fluisterde Maurits in dat het zijn reputatie zou schaden als werd vernomen dat hij de vluchtenden vijand ongehinderd had laten wegtrekken.
Bacx won het pleit, Maurits besloot dadelijk 200 musketiers te laten overgaan, zij zouden enkele heuvels aan de overzijde bezetten en de overtocht zo noodig met hun vuur dekken.
Marcelis was niet meer te houden.
Nog vóór dat de eerste musketiers overgingen, was hij aan de doorwaadbare plaats. Maur1ts voorbijrijdend riep hij: “Thans hebt gij de vijand in de hand." Hij dreef zijn paard te water en slechts door Vere en enkele ruiters gevolgd bereikte hij de overkant, hij wilde de voeling met de vijand niet verloren laten gaan.

Er knalden een paar schoten, het paard onder Marcelis stortte dood neer, bijna had zijn strijdlust hem het leven gekost, een paar vijandelijke musketiers, verdekt opgesteld hadden den overtocht willen verhinderen. Zij hadden echter geen tijd meer hun wapens opnieuw te laden en werden door de ruiters neergeslagen.
Ook Sidney voegde zich met 12 ruiters bij Bacx en met dit kleine troepje besloten zij telkens kleine charges te doen op het voetvolk dat daardoor tot stilstand zou worden genoopt.
Zij hoopten de vijand op te houden tot de geheele Staatsche ruiterij zou zijn overgebracht en men een aanval in groote stijl zou kunnen inzetten.
Doch ook voor de Staatsche ruiters was de rivier een hindernis die hen lang ophield; het duurde anderhalf uur voordat de ruiterij aan de overzijde in rij en gelid stond, klaar om af te marcheeren en in dien tijd had de vijand reeds de open Thielensche hei bereikt.
Marcelis had onderwijl de geheele colonne verkend, de voorhoede onder de graaf van Sultz, de hoofdmacht met de regimenten Archicourt en Barlotte, de achterhoede onder Trevique, de ruiters op de rechterflank van de hoofdmacht.

Aan de andere zijde van de heide lag een holle weg. Als de vijand dien eenmaal had bereikt, kon hij met een kleine achterhoede het geheele Staatsche leger tegenhouden terwijl de hoofdmacht rustig afmarcheerde naar het veilige Herenthals.
Toen hij dit aan Maurits had gemeld, kreeg Hohenlohe bevel ongezien de vijand te omtrekken en de hollen weg af te sluiten.
Sidney, Vere en Edmond grepen nu de achterhoede aan, Bacx die zijn eigen vaan en die van Paul commandeerde, chargeerde op de musketiers die in het wilde hun wapens afvuurden zonder veel te

raken, daarna reed hij op de piekeniers in die verzuimden zich in slagorde te stellen, zij werden verslagen.
De Spaansche ruiterij, de groote overmacht der Staatschen ziende, werd door paniek aangegrepen, het werd een wilde vlucht in de richting van Herenthals. Hohenlohe, ziende dat de voorhoede niet langer werd beschermd, besloot deze aan te grijpen, de troepen van Sultz wierpen de wapens weg en vluchtten in wanorde.
Een deel van de Bredasche ruiters zette intusschen de gevluchte Spaansche ruiterij na.
Parcker stond nog met 4 vanen in reserve toen hij van Maurits opdracht kreeg met èèn vaan mede de achterhoede aan te vallen, de drie andere vanen moesten in reserve blijven.
Parcker die door de gesloten helm het bevel niet goed had verstaan chargeerde met de 4 vanen.
Zowel voor- als achterhoede waren in korten tijd verslagen en de mannen vluchtten in doodsangst naar de hoofdmacht waar zij bescherming hoopten te vinden maar hun paniek sloeg over op dit gedeelte en in minder dan een uur lagen 2000 vijanden dood op het slagveld, van de 4 regimenten waren 38 vaandels buitgemaakt. Varax was onder de gesneuvelden.

De ruiters van Breda die de vijand in de hollen weg hadden willen vervolgen, stuitten onderweg op de bagagetrein, zij verjoegen de 40 man dekking die daarbij marcheerden maar. . . . toen was het uit met allen strijdlust en tucht.
Het werden weer de oude struikroovers toen zij de koetsen van de officieren zagen, die hoog met koffers waren opgeladen, zij dachten nog slechts aan buit en sloegen aan het plunderen.

Het troepje ruiters dat de trein had moeten beschermen, bemerkte dat het niet werd vervolgd, de mannen kwamen tot bezinning en de commandant besloot naar de bagagetrein terug te keeren.
Hij greep de roovers aan bij wie alle samenhang was verloren gegaan, zij stoven weg, renden door de hollen weg terug vervolgd door de Spaansche ruiters.
Op de heide gekomen liet de Spaansche ruitercommandant met zoveel élan de aanval blazen dat de Staatsche ruiters niet meer tot staan kwamen.
Maurits was niet in staat meer dan 20 man om zich heen te verzamelen om hem tegen de onverhoedschen aanval te beschermen. Marcelis en Edmond kwamen hem met slechts 8 ruiters te hulp, Maurits riep de drie vanen van Parcker op die in reserve moesten staan maar zij waren door het misverstand met Parcker verdwenen, het was een hachelijk moment.
Zouden werkelijk die 40 Spanjaarden de schitterende overwinning in een nederlaag doen veranderen en zou Maurits hier met een handjevol getrouwen sneuvelen? De geheele strijd was tot nu toe gestreden door de ruiterij. Op dit hachelijke oogenblik kwam Karel van der Noot met het Staatsche voetvolk op de heide aan doch bij een deel van de Staatsche ruiterij zat de schrik er zo in dat zij zelfs toen nog niet tot staan was te brengen.
Deze wanorde kostte ook aan de vijand veel mensenlevens want een groot deel van de ruiters bewaakte op dat oogenblik de gevangenen en toen zij vermeenden uiteindelijk toch zelf verslagen te zullen worden maakten zij de gevangenen af.
Zonder aan de strijd deel te nemen, had het voetvolk de overwinning gebracht; volgens krijgsgebruik bleef Maurits nog een uur lang op het

slagveld, toen trok hij terug naar Turnhout waar hij bezit nam van het kasteel, 28 Januari was hij in Den Haag terug.

Antonie Duyck die niet gewend was in zijn dagboek iemand te sparen, gaf een volledig verhaal van de gemaakte fouten en in Bergen op Zoom teruggekeerd vertelde ook Marcelis toen hij met Paul en Baselius samen was, eerlijk wat er was gebeurd. Baselius die een voorzichtig man was schreef aan het slot van zijn overwinningsbericht dat er na de eerste overwinning "[....] *sonder eenich subject een leelicke ende nyet te excuseeren disordre quaem, waer van de schande blijft bij de ghene, die deselve begaen hebben* .... "

Paul had de moeilijkheden met Serraers nog niet tot een goed einde gebracht. Zijn tegenstander gevoelde zich bespot, hij wilde zijn wraak koelen aan de negen Bergsche soldaten hoewel die niet eens tot de troep van Bacx hadden behoord.
Paul deed een laatste poging om het leven van die mannen te redden, hij riep de bemiddeling in van een dame, die in Antwerpen goede relaties had. (Was het de vrouw van Leoninus ?) Toen zij echter aan Serraers verzekerde dat de gijzelaars in Bergen op Zoom hetzelfde lot zouden ondergaan, had hij honend gezegd dat de geuzen nooit iemand afmaakten als zij er een goed losgeld voor konden krijgen.
Hij liet twee van de mannen op het uiteinde van een groote wip binden, nadat zij slechts waren gekleed in een hemd dat in was was gedrenkt. Onder beide uiteinden van de wip werd een vuur ontstoken en beurtelings liet de beul de mannen in het vuur neer.
Hoog laaiden de vlammen op, als kaarsen brandden de ongelukkigen als zij de lucht ingingen; toen hun lichamen waren verkoold, werden de overblijvende Duitsers onthoofd en de Nederlanders opgehangen.

Paul liet daarop ook negen gevangenen, zowel soldaten als burgers executeeren.
Paul en Marcelis waren in de volgende weken druk bezig hun vanen te reorganiseeren en van nieuwe wapenen te voorzien. Met tevredenheid dacht Marcelis terug aan de bespreking in Den Haag. Maurits was toch een kerel uit één stuk. Verschillende ritmeesters waren met allerlei bezwaren gekomen, zij konden geen afstand doen van de lans al wisten zij ook dat er drie jaren noodig waren om een man tot een bruikbaar lansier te maken.
Maurits had de knoop doorgehakt, hij had gezegd dat op 10 April alles klaar moest zijn, wie dit niet wilde doen mocht het zeggen dan zouden anderen zijn taak overnemen.
De heren van de oppositie hadden gezwegen, alleen de vanen van Balen, Warmelo en Smelsing werden karabiniers, alle andere werden met het pistool bewapend.
Na de slag bij Turnhout gebeurde er eigenlijk niets meer, voornamelijk omdat de verhouding tusschen Holland en Zeeland zo slecht was.

De Portugeesche prinsen

Begin April waren in Den Haag twee Portugeesche prinsen aangekomen, zonen van de verdreven koning Don Antonio van Portugal. Zij waren indertijd uitgeweken naar Engeland, maar toen Elisabeth vernam dat deze jonge mannen connecties onderhielden met personen die haar suspect waren, hadden zij een wenk gekregen om het land te verlaten.
De jeugdige avonturiers waren daarop naar Den Haag verhuisd waar zij door de regering met onderscheiding werden ontvangen. Hun vader was weliswaar een zwerver geworden maar in de oogen van de Staten

was hij nog steeds een pretendent voor de troon en daarom hun medestander in de strijd tegen Spanje. Maurits hield zich afzijdig; toen hij werd gepolst of de prinsen hem te velde mochten komen verwelkomen, gaf bij ten antwoord dat hij binnenkort in Den Haag terugkwam. Er was dan nog tijd genoeg om kennis te maken.
Het was alsof Maurits een voorgevoel had dad deze mannen hem nog eens veel leed zouden aandoen.
Maurits hoofd stond trouwens allerminst naar vriendelijkheden: hij hield inspectie over de Oostelijke vestingen en was verontrust en verontwaardigd over de toestand van grenzenlooze verwaarloozing waarin hij alles aantrof.
Zwolle, Doesburg en vooral Zutphen; in deze laatste vesting kon men zelfs droog te paard en te voet door de stadsgrachten gaan.
Zijn gedachten waren met ernstiger dingen bezig, hij besprak met de gedeputeerden hoe men de vrede tusschen Holland en Zeeland zou kunnen herstellen en dan werkte hij de plannen uit voor de aanstaanden zomerveldtocht.
12 Mei kregen alle ritmeesters bevel zich gereed te houden 24 Mei te velde te trekken, ook 69 vendels voetvolk werden opgeroepen.
De eerste tocht gold Venlo doch de aanslag mislukte. Het was zeer te betreuren dat bij de poging om de poort te overmeesteren, Mathijs Helt sneuvelde.
In die dagen rukten de Bergsche ruiters uit versterkt met voetvolk. Zij sloegen een brug over de Demer en kwamen met ruim 300 koeien terug, het was de straf voor het land volk dat de contributie aan de Staten niet betaalde.

Terwijl de Nederlandse regering niet in staat was iets te presteeren, vroeg Elisabeth duizend musketiers te leen voor een geheime onderneming.
Het geheim was zo goed bewaard dat de vijand het reeds wist en de bedreigde stad Calais inderhaast van troepen had voorzien.
De Staten besloten de musketiers af te staan maar een enkel lid maakte toch de opmerking dat de zuinige koningin heel slim was.
Zij kon de troepen blijkbaar's winters evenmin gebruiken als wij, liet ze dus hier overwinteren en vroeg ze op als zij ze in het voorjaar noodig had.
Het was alsof alle gewesten nog slechts aan het bekrompen eigenbelang dachten, zij hadden toegestemd in de betaling van de troepen mits deze niet buiten de eigen provincie zouden worden gebruikt doch hoe kon men op die manier ooit een veldleger op de been brengen?
Weer kwam de Franse gezant met klachten: Zijn koning, rekenend op de steun van Nederland, belegerde Amiens, maar de toegezegde hulp bleef uit; hij dacht aan een afzonderlijken vrede met Spanje.
Hij eischte dat men hulp zou zenden, hetzij naar Amiens, hetzij men een andere plaats wilde aanvallen om de vijand te hinderen.

Het was reeds half Juli toen Maurits met de Staten en de Raad van State hierover beraadslaagde.
Er werd besloten Rijnberck te belegeren, weer kregen de troepen bevel zich gereed te houden, het tolhuis te Lobith was het punt van samenkomst.
1 Augustus marcheerden de Bergsche en Bredasche ruiters door de Betuwe, een week later reden zij langs Kleef en Calcar. Maurits logeerde in het klooster Mariënboom, hij had 21 vanen en 65 vendels

bijeengebracht. Alle schepen met geschut, alle ponten en sohipbrugmaterieel werden met jaagpaarden tegen de stroom opgetrokken tot beneden Rijnberck.
9 Augustus werd de stad verkend, ten oosten van de vesting tot aan de Rijn kwam het kwartier van Maurits met de garde onder Risoir, daar lag ook Marcelis met zijn vaan en de vaan van Paul onder de luitenant.
13 Augustus was Hohenlohe dronken, hij reed tot vlak voor de stad en bralde dat men hem wel aan zijn stem kon herkennen, hij daagde de heren uit naar buiten te komen, maar niemand stoorde zich eraan, er werd geen uitval gedaan.
Reeds na 6 dagen maakte de bezetting accoord, het werd tijd want de vijand was met 3000 man tot ontzet in opmarsch.
Maurits was hem te vlug af, de bezetting sterk 850 man mocht op gunstige voorwaarden heengaan, de stadhouder die nog niet veel op de tucht vertrouwde, zond zijn garde het eerst binnen de stad om zo noodig de orde te handhaven.
Nu was Meurs aan de beurt. Velen rieden het af, meenden dat het beleg te lang zou duren maar Maurits zette zijn wil door, hij wilde eens tegenover echte Spanjaarden staan.
29 Augustus sloeg hij het beleg en 5 dagen later trok de bezetting eruit, het was slechts een armzalig hoopje kerels.

Maurits had dermate met geldgebrek te kampen dat hij, om een deel van de soldij te kunnen betalen een collecte hield bij zijn hofhouding. Hij besloot het land van Zutphen van vijanden te zuiveren, 8 September marcheerde hij af, Marcelis behoorde tot de hoofdmacht, het was voor hem die zo volbloed krijgsman was een groot voorrecht dagelijks met Maurits te mogen omgaan en te bemerken dat deze prijs stelde op zijn raad.

Uit Frankrijk kwam bericht dat de koning met meer moed dan troepen Amiens belegerde en dat Albertus van plan was de stad te hulp te komen; als hij daarvoor troepen uit het graafschap weghaalde zou men de handen vrij krijgen.
Uit Engeland werd vernomen dat de vloot was teruggekeerd zonder iets te hebben bereikt.
10 September was Maurits in Aalten, hij liet Grol verkennen dat bezet was met 3 ruitervanen en 12 vendels voetvolk. Verkenners meldden dat Goor door de vijand was verlaten, Ootmarsum en Enschede waren slechts zwak bezet; Maurits sloeg het beleg voor Grol.

Vijandelijke ruiters hadden een van Marcelis mannen dood-geschoten, hij hoopte zich te kunnen wreken.
Dien middag ging hij met ritmeester Stakenbroeck en 20 ruiters tot vlak voor de poort, het lange pistool rustte in de holster, hij had het zwaard getrokken en wachtte af of men tot vechten bereid was.
Enkele vijandelijke ruiters wilden hun kracht met hem meten, de poort werd geopend, zij kwamen naar buiten doch onmiddellijk stak Marcelis het zwaard op, haalde het pistool voor de dag, welke beweging door zijn ruiters werd nagevolgd. De tegenpartij die niets moest hebben van dit moderne vuurwapen maakte keert en vluchtte binnen de poort.
De vijand had intusschen een troep van 40 ruiters klaar staan en toen zij van de wal hadden gezien dat Marcelis bij het bukken zijn hoed had verloren, stormden zij naar buiten om dit zegeteeken te veroveren.
Hoewel Marcelis en Stakenbroeek ver in de minderheid waren, chargeerden zij, de vijand werd weer naar binnen gedreven.
Het was jammer dat een van de jonge ruiters van Stakenbroeck zijn paard niet meester was, hij rende alleen verder, drong te gelijk met de

anderen de stad binnen, de zware poort draaide op haar scharnieren en hij was gevangen.
20 September eischte Maurits de stad op, het was reeds de derde maal dat hij Grol belegerde, de overmoedige bezetting liet weten dat de vraag vermoedelijk was gedaan door iemand die van oorlogvoeren geen verstand had, hij moest maar eens terugkomen als zijn troepen voor de gracht lagen.
Het werkte niet mee om Maurits gunstig te stemmen en toen het garnizoen zelf na zes dagen kwam parlamenteeren, stelde hij de eis dat de ruiters alle paarden en wapenen moesten inleveren.
Een van de kapiteins kwam naar buiten met de mededeeling dat de ruiters liever wilden sterven dan hun paarden afstaan.
Maurits beet hem toe dat zij wel bereid waren hun koning en hun stad in de steek te laten maar dat zij zich liever lieten doodslaan dan hun eigen beesten af te staan; de eischen bleven onveranderd, als men nog iets te vragen had, moest de gouverneur Comte Paolo Emilio zelf maar komen.
Nu kwamen de gedeputeerden van de Staten echter tusschenbeide.
Als Maurits de eisen te hoog stelde, hield hij het krijgsbedrijf te lang op.
Bovendien fluisterden zij Maurits in dat de verdeeling van die 300 paarden over de eigen ruitervanen aanleiding zou geven tot veel wangunst.
Toen Emilia zich liet aandienen zei Maurits dat hij zijn eisch handhaafde doch dat hij bereid was de ruiters de paarden uit courtoisie terug te schenken.
28 September reed hij het veroverde Grol binnen, hij besloot Bredevoort te belegeren, dien dag kwam bericht dat de Fransen Amiens hadden veroverd.

4 October kregen de Schotten bevel tegen Bredevoort op te treden, zij schoten dadelijk goed op hetgeen dusdanig de jalousie van de graaf van Solms opwekte dat hij hun verbood verder te gaan. De Schotten beklaagden zich bij Maurits die aan Solms het zwijgen oplegde.
7 October verschenen de gedeputeerden van Utrecht met verzoek een burgemeester aan te wijzen. De stadhouder koos Johan van Huchtenbroeck, het deed Marcelis goed dat zijn oude wapenbroeder en familielid niet werd vergeten.
Dienzelfden dag kwam Solms dronken naar Bredevoort kijken, hij waagde zich te ver naar voren en werd door een kogel op de buik getroffen, het harnas scheurde evenals zijn wambuis maar de kogel drong niet verder door.
Twee dagen later liet Maurits drie kanonschoten lossen, het bewijs dat zijn geschut in stelling stond, hij eischte de stad op.
De bezetting vroeg een dag bedenktijd maar Marcelis antwoordde dat hij geen uur tijd gaf waarop de bezetting antwoordde dat hij het dan maar moesten laten.
Dit brutale antwoord van een troepje soldaten ergerde hem zo dat hij onmiddellijk order gaf bres te schieten en te stormen. Het kostte veel mensenlevens, kapitein John Balfour sneuvelde, Egger werd zwaar gewond, hij stierf de volgende dag, Potter kreeg een schot in de hals, Cardon, de luitenant van de Bruges werd zwaar gekwetst.
De vijand ziende dat het ernst was. zwaaide met de hoeden maar niemand lette daarop, de bres werd bestormd, de stad werd veroverd en de bezetting werd nagezet op het kasteel waarheen zij was gevlucht. Er werd om genade gesmeekt, Maurits liet aan de mannen slechts het leven, zij moesten alles afstaan, de troep mocht vrij plunderen, de garde mocht het kasteel uitplunderen, waar zich ook de dochter bevond van kapitein Broeckhuijsen die in Spaansche dienst was.

Maurits schonk het meisje aan de heer van den Tempel, hetgeen dezen een losgeld van *f* 500 opleverde.

Anna de Mérode

Floris van Culemborg had als oudste van het geslacht de leiding in alle familiezaken.

In het eigen huwelijk had hij veel verdriet beleefd en ook in zijn familie moest hij meermalen moeilijkheden tot een goede oplossing brengen. Zijn zuster Margaretha had in vele opzichten het moeilijke karakter van haar krankzinnige moeder en had haar dochter Anna nooit kunnen vergeven dat zij het geslacht de Mérode de smaad had aangedaan zich door de ouden kolonel Morgan te laten schaken. Het was Floris niet mogelijk geweest een verzoening te bewerken, ook niet toen Anna na het sterven van Morgan naar Holland was teruggekeerd en zich met haar zoontje in Den Haag had gevestigd. Margaretha woonde meestal op haar goederen in Ysselmonde of in haar huis in Dordrecht.

Floris had reeds dadelijk dien stap van zijn nichtje vergeven; als fel Calvinist had hij het in zijn hart toegejuicht dat zij er niet in had toegestemd zich te laten uithuwelijken aan de heer van Montfoort die katholiek en bovendien in Spaansche dienst was.

In het voorjaar van 1597 had Anna haar oom in Culemborg opgezocht en toen zij rustig samen praatten, had zij hem raad en steun gevraagd. Zij wilde hertrouwen met Justinus van Nassau.

Floris had lang gezwegen, er was een tijd geweest waarin hij hoopte zijn geslacht aan het huis van Nassau te verbinden, het was heel lang geleden en van zijn schoone plannen was niets gekomen.

En nu wilde Anna trouwen met Justinus. Hij was de zoon van Prins Willem maar hij was helaas van onechte geboorte. Toch was hij een persoon van aanzien geworden, Maurits noemde hem openlijk zijn broeder.
Wat leeftijd betreft, paste het paar wel bijeen, Justinus was thans 38 en Anna 34 jaar.
Ten slotte had Floris toestemmend geknikt en Anna wist dat zij het pleit had gewonnen. Kort daarop was ook Justinus de welkome gast op het kasteel.
Floris wist dat Maurits die verbintenis gaarne zou zien. De stadhouder had hem 24 Juli geschreven:

Mijn Heere. Die Heere van Nassau, mijn broeder heeft mij verhaelt het goet tractement d'welck U belieft heeft in uwen huijse Culemborgh aen hem te doen, ende van de goede genegentheijt die ghij hebt bewesen te dragen inden voortganck ende volbrengen van de houwelick die hij begeert te doen mette vrouwe van Morgan, daerinne ick seer verblijt ben en U grootelick bedancke.
Ende dewijle die goede conditien van de gemelten Nassau mij ganselick hebben doen trecken om sijn saecke te bevorderen, heb ik U mijn Heere wel willen bidden dat U believe Uwe goede gunste ende vruntschap themwaert te continueren ende uwe authoriteijt ende gelove bij mevrouwe van Mérode uwe suster soe vele gebruijcken dat dieselve daertoe mede gedrage haere concent ende beneughen. Ende ick sal mij des te meer verbonden houden om U aengenamen dienst te bewijsen.
Tot welcken eijnde naer mijn zeer dienstelicke eerbiedenisse in Uwe goede gratie bidde Godt U te mogen behouden Mijn Heere in sijn heijlighe bewaernisse.
Uijten Haghe de 24 Juli 1597.

Maurice.

Ook Anna had haar oom gesmeekt haar moeder tot toestemming te bewegen, maar het gelukte hem niet. De enige concessie die hij verkreeg, was dat zij bereid was naar Culemborg te komen, zij wilde op 4 Augustus desnoods aan een maaltijd deelnemen waaraan Justinus en Anna zouden aanzitten, maar zij wilde weggaan voordat tot de plechtige viering van de verloving zou worden overgegaan. Zij machtigde Floris daarbij in haar plaats op te treden.

Nog een andere vrouw van hooge geboorte had bij deze verloving aanwezig willen zijn, namelijk Louise de Coligny, de weduwe van Prins Willem. Zij riep Margaretha van Pallandt bij zich in Vianen maar de stijfhoofdige moeder verscheen niet.

Het was voor Louise de Coligny een teleurstelling en tevens zulk een beleediging, dat zij daarop niet met Margaretha aan tafel wilde zitten en wegbleef.

Floris die steeds zijn plannen vastlegde in zijn memoriën, schreef daarvan op de morgen van 4 Augustus:

Solmen geerne stracx naeden elffen aen tafel wesen, opdat men ten naemiddaghs te beter sij gedisponeert om zaecken te verhandelen, laetende naeden clockslach eenen ofte tween die vrouwe van Mérode vuijtgaen ende anderen verblijven om dieselven door Dirck van Baden in bijwesen van twee schepenen als getuijgen die acte voorgelesen ende daernaer door die contrahenten alleen gesuscribeert te werden ende voorts te verblijven als men dienthalven soude resolveren.

Welstaende dat copie door voorgeroerte schepenen ende secretaris andersints opten stadhuijse soude verblijven.

Het protocol dat Floris van de groote gebeurtenis had laten opmaken luidde:

Wij onderschrevenen bekennen ende doen te weeten. Alsoe eenen geruijmen tijt wij eerlijcke liefde totten echten staet malcanderen gedragen hebben, dat wij met handtastinghe ende beloofte ons inden selven echten staet verbinden oock wijders beloven die heijlicxe verscrijvinghe ende vordere solempnisatie naer gewoonte te volbrengen.

Actum tot Culemborgh de 4en Augusti 1597 gedaen voor Hermannus Bargens kerckendienaar, in bijwesen van scepenen ende secretaris der stadt Culemborgh tot onsen versouck mede onderteijkent hebbende ende bij provisie tot onser beijden believen desen brief bij henluijden verblijvende.

Zo waren dan Justinus en Anna officieel verloofd en de moeder had zich noodgedwongen in het onvermijdelijke geschikt. 11 Augustus schreef Louise de Coligny haar de volgende brief:

Madame,

Je pensois avoir ce bonheur de vous trouver a Vyanen et la vous parler particulierement de la recherche que fait monsieur de Nassau de Madame de Morgan, vostre fille et du désir que Monsieur le prince Maurice mon beau filz et moy nous avons deu voir une bonne issue mais puis que j'ay failly à mon esperance say recours à ce papier qui vous témoignera Madame que c'est chose que nous désirons infiniment et parce que c'est vous qui y avez la plus de pouvoir c'est à vous aussy Madame, à qui je m'adresse et vous supplie qu'à ce coup vous en preniez une bonne résolution et preniez tour pour en faire faire les promesses en présence de Monsieur Ie Conté de Culemborgh vostre frère et de vous c'est chose Madame que je m'asseure que neme refuserez comme estant tres raisonnable

et me faict poinct douter que Dieu ne benye encor d'avantage leur mariage quant il sera honoré de vostre présence. Je vous en supplie donc encor un coup Madame et de me Iavoriser de vostre bonne grace que je tiendray tous jours bien fort chères, je vous baize les mains humblement et prie Dieu vous donner Madame heureuse et longue vie.
A Utrecht ce 11 Doust
Vostre humble et affectionée pour vous faire service.
Louyse de Colligny.

In spijt van de boosheid der moeder ging ook het huwelijk door en 1 December 1597 verscheen Justinus in de vergadering van de Staten Generaal en deelde mede "*dat hij Cristelijck met consent van S.Exc., mevrouwe de Princesse ende anderen vanden huijse van Nassau voirgenomen heeft een alleantie an te gaen mette dochter van de heere de Mérode, weduwe van de collonel Morgan Saligher, daertoe de dach van de feesten ende solempnisatie des houwelijcx beraempt is te geschieden in Godes naem van morgen in veerthien dagen naestcommende* .... "
Hij verzocht aan de Staten of zij hem de eer wilden aandoen dit feest '*met Haer E. presentie te cohonesteren ende vereeren*'.
De heren antwoordden hem dat zij met genoegen van zijn plannen hadden gehoord en dat zij hem alle geluk en voorspoed toewenschten, zij zouden enige heren uit hun midden deputeeren om hen bij het feest te vertegenwoordigen.

Men heeft wel eens gezegd dat Justinus te water geen held was en twee jaar later verscheen hij weer in de statenvergadering. Hij berichtte dat hij met 10 schepen de wacht had gehouden om de

galeien van Sluis het uitvaren te beletten. Zij waren toch uitgevaren en te Vlissingen terugkeerend, had hij de brieven van de Staten ontvangen die hem wegens de storm niet eerder hadden bereikt. Onder die brieven was ook een brief van zijn vrouw geweest.
Zij berichtte hem dat zij ernstig ziek was en verzocht hem bij haar te komen als hij haar nog in leven wilde zien.
Hij verzocht gedurende de ziekte van zijn vrouw aan land te mogen blijven, hetgeen hem werd toegestaan.

Justinus zou zijn vrouw niet alleen levend terugzien, hij zou nog 33 jaar lang met haar samenleven en pas op hoogen leeftijd sterven.
Zijn grafzerk in het koor van de Hooglandsche kerk in Leiden vermeldt:

Hier leyt begraven de Heer Justinus van Nassau ghewesen in sin leven Colonel van 't Walen regiment
Admirael van Zeelandt XVll jaren
Generael vanwegen de Groot Mog. Heren Staten van Hollandt ende West Vrieslandt in Vranckricke
Governeur van Breda XXV jaren
sterf int Jaer XVI CXXI de XXVI Juny out sijnde LXXII jaren.
Met mevrouwe Anna van Mérode sijn Ed. Huisvrouwe gheboren Baronesse van Mérode sterf int jaer XVI c XXXIIII de VIII Octobris out sijnde LXXI jaren.

Emilia van Nassau

Plotseling werd de aandacht van Maurits geroepen voor onaangename familieomstandigheden. Kort geleden had zijn zuster Brabantine zich verloofd met de Heer de la Tremouille.

Het was geen mooi huwelijk, de bruidegom was mismaakt, zijn hoofd stond bijna zonder hals op zijn romp en zijn eene oog was veel grooter dan het andere. Maurits had liever gezien dat Brabantine nog wat had gewacht totdat zij kon trouwen met de markies de Rohan, een flinken kerel, afstammeling van een machtig oud geslacht, maar nu was er iets veel ergers gebeurd.
Nu had een van de Portugeesche prinsen, Don Emanuel de oogen durven opslaan naar Maurits volle zuster Emilia.
Maurits had haar te verstandig gehouden voor zulk een stap maar nu zij aandrong had hij haar uitgelegd dat Emanuel een avonturier was zonder een cent, bovendien was hij Roomsch waardoor hij in deze landen nooit een behoorlijke betrekking zou mogen bekleeden. Het ergste was echter dat hij in werkelijkheid een bastaard was die nooit enige kans op de troon van Portugal had, al noemde deze jonge man zich ook prins.
Emilia met haar romantischen aanleg was echter smoorlijk verliefd op haar prins. Zij zette door en Emanuel verscheen voor Maurits om de hand van diens zuster te vragen. IJskoud had Maurits hem de naam van zijn moeder gevraagd.
Als hij kon bewijzen dat zijn vader en moeder voor zijn geboorte getrouwd waren, kon hij terugkomen. Met dit onoplosbare probleem was Emanuel heengezonden. Emilia, boos dat haar zusters eerder trouwden dan zij, dook plotseling voor Grol op om haar broeder te vertellen dat zij haar eigen baas was en met Emanuel zou trouwen.
Zij had reeds een romantische ontknoping voorzien: gevangen genomen en opgezonden naar de Dillenburg. Met het oog hierop had zij een koffer met haar juweelen aan Emanuel ter hand gesteld, mochten zij elkaar niet terugzien dan zou dat alles zijn eigendom zijn.

Maurits dacht allerminst aan romantiek, hij zei dat deze Portugees eerst moest bewijzen dat hij een "getrouwd" kind was, dan zou hij verder zien, hij kwam binnenkort in Den Haag, doch eerst moest hij de Achterhoek van Spanjaarden zuiveren.
Met deze nuchtere uiteenzetting ging Emilia naar Den Haag terug, in Leiden vond zij haar geliefde, samen reisden zij verder.

Marcelis volgde Maurits steeds op zijn tochten, eerst naar Winterswijk, 18 October lagen zij voor Enschede, dat zich dadelijk overgaf, 19 October volgde Oldenzaal; Solms en Duvenvoorde werden vooruitgezonden naar Ootmarsum.
In Oldenzaal heerschte de grootste wanorde, soldaten, mannen, vrouwen en kinderen verdrongen zich op de wallen om naar de aanvallers te kijken en toen Maurits de stad opeiste, kreeg hij een huiselijk antwoord.
Zij wilden het niet doen, zij deden een beroep op hun tegenstander, hij zou ook niet toelaten dat zijn soldaten zo’n plaats overgaven, hij moest eerst nog veel meer doen, zij wenschten hem goedenavond en hoopten oprecht dat hij hun weigering niet kwalijk zou nemen.
Maurits liet het geschut oprijden, het bombardement begon, in de legerplaats kreeg hij bezoek van de Prinses weduwe van Oranje en van Brabantine, zij waren op weg naar de bruiloft.
Dien avond ging het geheele gezelschap naar het kasteel Twickell.
Terwijl men daar bijeen was, zond de bezetting een trommelslager naar de legerplaats met de smeekbede het geschutvuur te doen ophouden.
Maurits liet antwoorden dat het schieten zou ophouden zodra zij hun gijzelaars hadden gezonden. Zij voldeden daaraan, de volgende dag

trok de garde de stad binnen, dien nacht sliep Maurits er reeds met zijn familie.
Hij besloot vervolgens Lingen aan te tasten, ofschoon het al in het laatst van October was. De ruiterij werd ruim ondergebracht in de dorpen in de omtrek, er waren behoorlijke stallen voor de paarden zodat de ritmeesters niet al te veel klaagden, bovendien behoefde zij slechts nu en dan wachtdienst te doen.

Onderwijl had Emilia door de afwezigheid van de familie vrij spel en op 6 November ontbood zij de hofmeester van Egmond en eenige andere heren bij zich op haar kamer.
Toen zij binnen waren sloot zij de deur af waarna Emanuel en een priester te voorschijn kwamen.
Zij maakte aan de heren bekend dat zij getuige zouden zijn van haar huwelijk. De priester excuseerde zich, hij was niet in het verlangde gewaad gekleed en bovendien stond op die handeling een zware lijfstraf.
Emilia stelde hem gerust, zij zou dit wel met haar broeder in orde maken.
De priester las de verklaring in het Latijn en in het Nederlands voor en maakte zich na afloop van de ceremonie zo snel mogelijk uit de voeten.
Emilia schreef een brief aan de Staten, zij legde uit dat zij tot dit katholieke huwelijk verplicht was daar haar kinderen anders geen recht zouden hebben op den troon van Portugal, Zij was dadelijk bereid het huwelijk protestantsch over te oen.
De Staten schrikten toen zij de brief lazen, zij lieten de heren van de Raad van Maurits komen en gelastten ook Emanuel voor hen te verschijnen.

Zij vroegen hem wie hem de gevaarlijken raad had gegeven zo tegen de bevelen van de stadhouder te handelen. Emanuel verschool zich achter de wil van Emilia, hij begreep niet dat hij iets had misdaan.
Zij vroegen hem hoe hij een vrouw van afkomst en stand zoals Emilia zou kunnen onderhouden. Hij untwoordde dat zij samen van haar geld konden leven, ook zou hij de aanspraken op de troon aan de Spaansche koning kunnen verkoopen.
Het gesprek was weinig romantisch, de heeren brachten hem onder het oog hoe minderwaardig zijn gedrag was.
Emilia was de dochter van Prins Willem, die op last van de Spaanschen koning was vermoord. Nu zou hij met de dochter willen leven van het geld dat die koning hun schonk.
Hoewel laat traden de heren nu streng op, zij lieten Emilia in haar kamer opsluiten en verboden Emanuel haar te bezoeken.
Toen de heren een paar uur later de prinses opzochten vonden zij de twee gelieven zeer innig samen, zelfs in het bijzijn van de heeren liet Emilia haar geliefde niet uit haar omarming los.
De afgezanten van de Staten stonden beteuterd en vroegen Emanuel op de man af "*of hij se bekent hadde*" waarop hij ontkennend antwoordde maar de heren vreesden het tegendeel, nogmaals verboden zij hem Emilia verder te bezoeken.

7 November was Lingen geheel ingesloten en 5 dagen later gaf de stad zich over, het was half November en hoog tijd naar het garnizoen terug te keeren.
Ook Maurits snelde naar Den Haag, waar zowel de staatszaken als de particuliere aangelegenheden zijn aanwezigheid dringend vereischten.
Toen de Staten vernamen dat Maurits in aantocht was, haastten zij zich de beide prinsen uit Den Haag te verjagen, zij vreesden dat

Maurits geweld zou gebruiken. Na overleg werden de prinsen naar Schiedam gezonden.
Maurits wilde zijn zuster niet zien, hij gaf orders dat zij naar Delft moest gaan *en* daar haar intrek nemen in het Prinsenhof.
Emilia was ziek van overspanning, zij huilde de geheelen dag om haar zwager Hohenlohe die haar in Delft een huis zou hebben aangeboden. Hohenlohe loochende echter die toezegging, wellicht wilde hij de verhouding tot Maurits niet nog meer gespannen maken.

Om Zutphen te sparen, waren de Bergsche ruiters door het land van Munster en Kleef naar de Betuwe getrokken en 20 November waren zij weer thuis. De terugkeer van de ruitervanen was noodig want juist in die dagen werd de vesting weer bedreigd.
Albertus, doende alsof hij Ostende wilde belegeren, bracht uit verschillende garnizoenen 3000 man bijeen onder La Barlotte die in de nacht van 11 November in Borchvliet vlak bij Bergen op Zoom stonden, klaar voor een overrompeling.
Het moment was goed gekozen, nabij den Boschpoort was een dam in de gracht gelegd, een deel was leeggemalen voor het uitdiepen doch Paul die overal zijn luisteraars had, was op alles voorbereid.
Nog op 3 November had hij aan de Staten geschreven dat zowel zijn verkenners als de reizigers die uit Antwerpen kwamen, rapporteerden dat men Ostende wilde belegeren. Hij wist echter ook dat Albertus op 1 November in Brugge had overnacht en dat hij in Gent werd verwacht en deze plaatsen lagen toch zeker niet op de weg naar Ostende.Hij was overtuigd dat Albertus het oog had op Bergen op Zoom en hij was dus op zijn hoede.
Bovendien had hij enige deserteurs gekregen uit Aerschot.

Deze hadden hem verteld dat de vendels zich daar gereed moesten houden voor een tocht in Brabant.
Paul wist dat de vijand bij Borchvliet stond, hij had achter de drooggelegde gracht een wacht van 40 man opgesteld die voortdurend patrouilles uitzond. Verder was het geheele garnizoen gewaarschuwd om op het eerste sein op de alarmplaatsen aan te treden.
Twee mannen op patrouille uitgezonden, zagen een paar soldaten door de droge gracht kruipen en de wal beklimmen, blijkbaar verkenden zij de weg voor de verrassing.
De patrouille riep hen fluisterend aan en de anderen denkend met eigen mannen te doen te hebben gaven tot antwoord: "*Vive la Barlotte*".
Dadelijk gaven de Bergenaars vuur, de wacht kwam te voorschijn, het alarm werd gegeven, in enkele minuten waren de wallen bezet. .
De vijand, ziende dat de bezetting zeer waakzaam was en de toeleg dus niet kon gelukken, trok weg doch twee dagen later kwamen de Spanjaarden terug.
Voor alle zekerheid had de bezetting de dam doorgestoken en de gracht laten vollopen, ook deze poging kon dus niet gelukken.

Paul had van zijn verkenners bericht gekregen dat in Borchvliet niet alleen La Barlotte was gesignaleerd maar ook de weggelopen kapitein Smit en verschillende Bergverkoopers. De vijand had wagens hij zich met touwladders, petarden [38]) en groote haken, ook waren er 8 koetsen met zeilen gedekt zodat zij niet konden zien wat de inhoud

[38] Explosief om poorten op te blazen.

was. Wel hadden de verspieders gezien dat zij zeer zwaar waren en door 4 paarden werden getrokken.
De vijand had de boeren ondervraagd om te weten te komen of er altijd zo nauwkeurig wacht werd gehouden en men de patrouilles steeds zover uitzond. Toen hij vernam dat dit slechts sedert een paar dagen gebeurde, begreep la Barlotte dat men van zijn plan op de hoogte was, hij trok over de Schelde maar dreigde het landvolk dat hij Bergen op Zoom toch spoedig in zijn macht zou hebben.
De kardinaal zou terugkomen, al zou hij ook zijn heele leger voor Bergen op Zoom moeten samen trekken.

Het gevaar was voorbij, Paul riep zijn schrijver en dicteerde de volgende brief:

Edele wijse voersienige seer vermogende Heeren.
lck hadde uwe M.Ede. veradverteert dat de vijant groote vergaderinghe in Brabant was maeckende, waer door ick over enighe dagen niet alleen binnen de stadt maer oyck buijten aende naeste duijnen scherpe wacht hadde doen houden te meer mits ick ghisteren verscheijde advertentien hadde becomen ende onder andere van veerthien soldaeten der vijanden, de welcke op ghisteren over quaemen van Aerschot, die mede verclaerden dat men haer haestelijck op seecker entreprinse hadden willen doen trecken het welck ick tsaemen desen voorleden nacht waer bevonden hebbe mits de vijant hier mit enighe duijsenden op hondert vijftich passen naer bij de stadt heeft geweest, maer soo de selve buijten wachte hem gewaer wierden ende een schot daernaer hadden geschoten naerdat de vijant hadde geantvoort Vive la Berlotte meijnende dat de onse van haer eijgen volck waeren sijn sij tsamen confuselijck gaen lopen hebbende veel van haere wapenen spiessen, cnapsacken,

rappieren, poenjaerden ende andere gereetschap wech geworpen, sij hadden oyck bij haer enighe scherpen op waegens daermede sij meijnden bij gebreck van andere de stadt in te schieten als sij het bolwerck van den Boschpoort e in hadden gehadt, daermen aen werckt, die wij oyck hebben becomen, wij sullen in alles voorder goede sorge draegen ende uwe M. Ed. dagelijcx adverteren.

De voors. veerthien soldaten comen hier haer lijff genaede soecken, sijnde fray jonge mannen, maer de compagnie is gans verlopen doordien soomen haer op de entreprinse wilden gebruijcken ende sij binnen Meurs noch daernaer noyt gelt ontfangen en hadden, ende alsoo nyet connende marcheren haeren capitaine doot hadden geslaegen, mits hij haer het ontfangen gelt was onthoudende ende de soldaeten even wel wilde geweldelijck tracteren, hiermede Godt alle machtigh biddende,

Edele wijse voersienige seer vermogende Heeren, Uwe M.Ed. te behoeden in sijne protectie vuijt Bergen opten Zoom desen Xllen Novembris 1597.

Uwer M.Ede secr ootmoedige dienaer.

De schrijver reikte hem de brief over, Paul las hem aandachtig door, knikte toestemmend en met zwierige letters plaatste hij er zijn handteekening Paul Bacx onder.

Eeg.

Dale 12:

Recep 14 november 1597

Edele wyse voersinnige seer vermogen heeren,

Ick hadde uwe: M: E:des beraduerteert dat den byant groote bergaderinghe In Brabant waer maeckende, waer door Ick ouer Enighe dagen mit alleen binnen de Stadt maer oyck buyten aende naeste duynen scherpe wacht hadde doen houden, te meer mits Ick ghisteren berscheyde aduertentien hadde becomen, en onder andere van beerthen soldaeten der byanden, de welcke op ghisteren ouer quaemen van Aerschot die mede verclaerden datmen haer haestelyck op seker entreprinse hadde willen doen trecken, het welck Ick tsaemen desen voorleden nacht waer benouden hebbe, mits den byant hier mit Enighe duysenden op houdert vyftich passen naer byde stadt heeft geweest, maer soo de selue buyten wachte hen gewaer wierden en en schote daer naer hadden geschoten, naer dat den byant hadde geantwoort vaue La Berlotte, meynende dat de onse van haer eygen volck waeren, sy sy tsaemen confuselyck gaen loopen hebbende veel van haere waepenen spiessen, cnapsacken, rappieren, poenjuerden, en andere gereetschap wecy geworpen, sy hadden oyck by haer Enighe scherpen op waegeur daer mede sy meynden by gebreck van andere de stadt In te schieten. Als sy het volwerck vande Bosspoorte In hadden gehadt daermen aen wercht die wy oyck hebben becomen, wy ullen In ullers voorder goede sorge draegen en uwe. M: E:des dagelycx aduerteren /.

De voorß beeltjes soldaten comen hier haer lyft
genaede soeken synde fray Jonge mannen; maer de
compagnie is gans verloopen, doordien soomen haer
op dese entreprinse wilden gebruycken, en sy binnen
meer noch daer naer, noyt geelt ontfangen en hadden,
en alsoo met commende marcheren haeren Capitaine
doot hadden geslaegen; mits hy haer het ontfangen
geelt waer ontfondende, en de soldaeten eens wel
wilde gewelddelyck tructeren, hier mede
Godt alles machtich bidden

Dese wyse voorsmunge selle vermogen hieren,
~~[illegible]~~, ulber: M: Z^d te behoeden in syne
protectie uyt Bergen [illegible] dezen xvj^e novembris
1597

ulber M Z^d

Alsoo als Borgmr deser
stadt selver naer uwe M: X^des
is gaende bidde selle ontmoedelyck
hy Godt addres en corte expeditie
[illegible] verbeuren.

Seer ontmoedige dienaer

E. Sauerjaer

Toen Paul en Marcelis weer bijeenzaten bij het houtvuur onder de groote schouw van hun kamer in het Hooghuis viel er veel te vertellen eerst moest Marcelis zijn verhaal doen en toen kwam Paul aan het woord.
Groote krijgsbedrijven hadden zij niet meegemaakt maar toch viel er het een en ander te zeggen van de kleinigheden die hem als gouverneur moeilijkheden hadden bezorgd.
Het was al in het vroege voorjaar begonnen, de Bergenaren smokkelden weer veel waren uit Holland naar de vijand en natuurlijk bleef dat niet verborgen, zij betrokken uit Holland veel meer dan zij voor eigen gebruik behoefden.
De admiraliteit van Zeeland was daar boos over en toen op een dag de veerschipper uit Bergen op Zoom in Rotterdam kwam om bestellingen te halen, was hij met een leege schuit teruggestuurd.
De magistraat had de hulp van Paul ingeroepen maar hij had geweigerd zich hiertoe te leenen, er was zelfs een beetje gespannen toestand ontstaan maar toen Jaspar van Kinschot in Bergen op Zoom kwam om namens de Prins de nieuwe magistraat te benoemen, had hij de partijen verzoend, ook de magistraat was er zeer tevreden over en de heren hadden samen met Bacx en Kinschot de vrede besproeid met 8 kannen wijn.

Paul vertelde dat de pest weer begon te heersen.
De magistraat had allerlei maatregelen genomen, men probeerde de vuilheid te beteugelen. Baselius had weten door te drijven dat ter vermijding van het besmettingsgevaar alle bijzondere schooltjes werden gesloten en men had Gilles van Cauwendael aangesteld tot pestmeester.

Marcelis kende Cauwendael heel goed, hij was in Bergen op Zoom een merkwaardige figuur. Indertijd was hij cellebroeder geweest maar na de beeldenstorm waren de meeste broeders verdwenen.
Cauwendael was met een anderen socius gebleven, hij was een handige kerel die voor veel dingen bruikbaar was, waarvoor men anders niemand kon vinden.
Was er iemand geëxecuteerd dan rolde Cauwendael hem in een mat en zorgde verder voor de begrafenis, hetgeen de stad slechts een gulden kostte.
Had men de stad trachten te verrassen en dreven er enkele verslagen vijanden in de grachten rond, dan werden zij door hem opgevischt en begraven; was er een paard verdronken en begon het cadaver kwalijk te rieken, dan zorgde hij ervoor dat het verdween.
Verder was hij barbier, enkele jaren was hij zelfs deken van het barbiersgildc geweest, hij was ook gezworene van het chirurgijnsgilde.
Nog steeds woonde hij in het oude cellebroedersklooster dat nooit eigendommen of kostbaarheden had bezeten, het was door de beeldenstormers gespaard, misschien omdat de broeders geen eigenlijke geestelijken waren, zij belastten zich in hoofdzaak met de verzorging der pestlijders evenals de cellezusters dit deden voor de lijderessen en met het begraven van de dooden.
Ten slotte was Gillis protestant geworden en hij had de kroon op dit werk gezet toen hij in 1586 trouwde met Willemijntje Jans, de weduwe van Claes van de Sale. Vooral daardoor verheugde hij zich in de blakende gunst van Baselius, hij was een trouw kerkganger en Baselius had hem in gedachten reeds bestemd voor de functie van binnenvader in zijn nog steeds niet opgerichte weeshuis.
Dit weeshuis, zijn toekomstdroom sinds jaren, begon langzamerhand meer vasten vorm aan te nemen. Juist dezer dagen kwam alles in orde,

maar nu Gilles het gevaarlijke ambt van pestmeester had aangenomen kon hij bezwaarlijk tevens vader in het weeshuis worden, bovendien dacht Gillis erover de stad voorgoed te verlaten.
Het was jammer maar het kwam wel te pas dat men daardoor de beschikking kreeg over het cellebroedersklooster. Al een paar malen was daarover de opinie van Maurits gevraagd die als markies van Bergen op Zoom het '*jus patronatus*' [39]) over die stichting had en hij had steeds geantwoord dat het gebouw pas ter beschikking kwam als van Cauwendael ergens anders naar zijn zin onderdak kwam.

Paul vertelde ook van de overval van La Barlotte, hij had aan de magistraat een wenk gegeven; de twee mannen die de vijand hadden ontdekt en het alarm hadden gegeven, kregen elk twee ponden vlaemsch, het waren Gille Rosseau van het vendel van Achthoven en Jan Sardijn van Cotwits.
De gouverneur was blij dat de beide vanen terug waren, ook Sidney had na de overvalling dadelijk Vleming met een vendel van 200 man ter ondersteuning gezonden.
De enige man die nog niet tevreden was met de goeden gang van zaken, was de provoost van het garnizoen.
Hij wist na de slag bij Turnhout en de gevechten bij Hulst geen raad met zijn gevangenen.
Zij moesten worden gerantsoeneerd en uitgeleverd maar dat duurde lang en hij moest ze nl dien tijd de kost geven. De autoriteiten kennend

---

[39] Recht van benoeming van een geestelijk leider; hier de abt. In burgerlijk recht het collatierecht.

had hij er weinig zin in al dat geld uit de bescheiden eigen middelen voor te schieten. Evenmin kon hij de gevangenen laten verhongeren. Paul bond de zaak aan hij Maurits die dit groote aantal gevangenen in de grensvesting bovendien zulk een gevaar achtte dat hij last gaf dadelijk een groot deel naar Holland te verschepen.
Ook het jaar 1597 was voorbij, van vredesvoorstellen had men niets gehoord, wel werd er gemompeld dat de aartshertog zou gaan trouwen met de Infante van Spanje en dat zij de Nederlanden als bruidschat zou meebrengen; als dat zo was zou Albertus zeker met vredesvoorstellen komen.
Toen Marcelis Baselius tegenkwam, begon deze dadelijk over het weeshuis te praten, hij kreeg de beschikking over het Cellebroedersklooster en kocht de heelen inboedel van meester Gillis van Cauwendael. Er was in de stad reeds voor het goede doel gecollecteerd en nu had hij bovendien brieven van aanbeveling gekregen aan alle autoriteiten in de verenigde provinciën, hij ging dus op reis en beloofde Marcelis met goud beladen terug te keeren; het volgende oudejaar zouden de weezen in hun eigen tehuis vieren.

Frankrijk laat de Republiek in de steek

Weer was een jaar voorbij gegaan en Paul hoorde tot zijn genoegen dat zijn waakzaamheid in het vorige jaar nog een onverwacht succes had gehad. In de buurt van Doesburg was de klerk van de heer Dirk van Sijpesteijn gevangen genomen op vermoeden van verstandhouding met de vijand.
Het spoor dat men op deze manier in handen kreeg, leidde naar Albert Smit, een kerel uit Bommel die al eens verraad had gepleegd. Men had hem losgelaten op voorwaarde dat hij daarna voor de Staten zou spionneeren.
Smit had de heeren gewezen op Pieter Haringman, een notaris die wegens het opmaken van valsche acten van zijn ambt was vervallen verklaard. Haringman had zijn onschuld betuigd en gezegd dat hij het slachtoffer was van Sijpesteijn, deze had hem willen overhalen een inval der SpanJaarden in Tholen voor te bereiden.
Sijpesteijn en Haringman beweerden beiden elkaars slachtoffer te zijn, beiden hadden zich van de daden van de tegenstander op de hoogte willen stellen om de andere aan de gerechtigheid over te leveren.
Haringman stond slecht bekend maar Sijpestcijn niet minder, hij was in het land van Woerden indertijd gegrepen wegens overspel en andere delicten en "infaam" verklaard.
De rechters hakten de knoop door en lieten beide mannen executeeren. Het was voor Paul een aanwijzing om met onverflauwde waakzaamheid op alles te blijven letten.

On de eerste dagen van Januari werden de Staten opgeschrikt door de heer Gilpin die namens Elisabeth mededeelde dat Spanje zowel met Frankrijk als met Engeland vrede wilde

sluiten.
Om het ergste te verhinderen, werden naar beide hoven gezanten gezonden, Justinus van Nassau en Oldenbarnevelt gingen naar Frankrijk, zij smeekten de koning geen vrede te sluiten en gaven geschenken aan zijn raadslieden. Dit gaf echter niets, de koning was onvermurwbaar, het volk had dringend vrede noodig. Ongetroost vroegen de gezanten hun afscheid, zij reisden over Engeland terug. De koningin was zeer uit haar humeur en was vol grieven tegen Hendrik IV. Zij was niet van plan vrede te sluiten en was best in staat ook zonder hulp van Frankrijk de oorlog voort te zetten.
De gezanten knikten toestemmend en zeiden dat ook de Staten op haar hulp rekenden maar vinnig viel zij uit dat zij deze landen pas zou helpen als het water tot aan de kin was gestegen. Waar bleven de Staten met het afbetalen van de achterstallige gelden?
De Franse koning had toch immers beloofd vier millioen terug te betalen die hij aan Nederland schuldig was.
Met looden schoenen gingen de gezanten naar Den Haag terug. Om de koning tot voortzetting van de oorlog over te halen hadden zij in Frankrijk hoog opgegeven van de sterkte der Nederlandsche troepen. Wij hadden 3000 ruiters onder de wapenen en beschikten over 130 vendels voetvolk, wij hadden een machtige trein van geschut en munitie, meer dan honderd oorlogschepen kruisten in de binnenwateren en op zee, maar toen zij weer onder elkaar waren, versmolt die krijgsmacht tot veel bescheidener afmetingen.
Waar moest het geld vandaan worden gehaald om al die troepen te bezoldigen? Waar zou men het kapitaal vinden om alle verwaarloosde vestingen op te knappen en de ledige magazijnen te vullen?
Als zij de optelsom maakten, bleek dat zij bij Elisabeth voor meer dan twaalf millioen in de schuld stonden, er zou een nieuw gezantschap

worden gestuurd om over die schuld te praten. Hoe men aan geld moest komen, wisten zelfs de knapste koppen niet en van het beramen van veldtochten kon in het geheel geen sprake zijn.

Gelukkig gingen ook bij de vijand de zaken verkeerd. De koning had in een oogenblik van nijpend geldgebrek alle betalingen die hij aan zijn geldschieters had beloofd, herroepen.
Het gaf een geweldige klap, de schatkist had geen crediet meer.
De koning was verplicht de bepaling ongedaan te maken maar hij moest nieuwe verplichtingen aangaan die ver boven zijn draagkracht gingen, zijn oorlogen hadden het land volkomen uitgeput.
Toch wilde Philips zijn dochter steunen, hij zag af van de groote onderneming tegen Engeland, 4 regimenten werden in 42 schepen geladen, zij werden in Calais ontscheept.
Het was een blamage voor de Hollandsche vloot die altijd voor de Vlaamsche kust kruiste dat zij wegens het zware weer was weggezeild.
Toen de oorlogschepen na de storm terugkwamen, konden zij nog juist het laatste schip met 200 man in beslag nemen, de rest lag veilig in de haven.
3 Maart meldde de commandant Don Zanchio de Leyva zich in Brussel, men berekende dat zich thans minstens 10.000 man Spaansche troepen in de zuidelijke Nederlanden bevonden.
En dat terwijl Spanje vrede had gesloten met Frankrijk. Gelukkig voor de hervormden had de Franse koning hun te Nantes vrijheid van godsdienst beloofd.

Paul en Marcelis hadden zelden zulk een rustigen tijd gekend, zij behoefden Bergen op Zoom geen moment te verlaten, zij konden met de manschappen de reglementen grondig

instudeeren.
Een paar malen was Marcelis naar Den Haag geweest om de stedelijke belangen te bepleiten.
De stad schoot altijd het logiesgeld voor van de soldaten, de mannen bleven soms maanden lang op veldtocht, zij lieten vrouwen en kinderen in het garnizoen achter maar de soldij werd zeer gebrekkig uitbetaald en dan leden vrouwen en kinderen gebrek.
Om hieraan tegemoet te komen had de magistraat in die gevallen de helft van het logiesgeld aan de gezinnen vergoed maar de Staten, die meer dan ooit geldgebrek hadden, wilden dit in het vervolg niet meer doen: als de man niet in het garnizoen was, kreeg hij geen logiesgeld uitbetaald, het was onmogelijk verder iets aan de gezinnen te geven.
De magistraat besloot het oude beproefde middel toe te passen, zij kocht 36 tonnen bier tegen *f* 9 per ton en zond die aan Den Haagsche Heren die over het logiesgeld hadden te beslissen.
Paul over wiens hulp men zeer tevreden was, kreeg *f* 400 per jaar toelage.
Van Baselius bemerkten de broeders niets meer, hij zwierf nog steeds door Nederland om gelden bijeen te brengen voor zijn weeshuis.

16 Juli kwam Jaspar van Kinschot namens Maurits in Bergen op Zoom en de magistraat maakte van de gelegenheid gebruik om hem samen met de gouverneur en de commandanten van de ruitervanen een gezelligen maaltijd aan te bieden. Natuurlijk kwam het gesprek op de verhouding van Maurits en zijn zuster Emilia. In vertrouwen vertelde Kinschot dat Maurits geheel had gebroken met zijn zuster. ln November van het vorige jaar was zij officieel getrouwd met Emanuel en de stadhouder had haar Wesel als verblijfplaats aangewezen, hij wenschte het jonge paar niet in zijn nabijheid.

De wittebroodsweken waren reeds lang voorbij, Emanuel gevoelde zich bekocht, het huwelijk waarvan hij zich zoveel had voorgesteld had zijn verbanning uit deze landen ten gevolge gehad en zijn liefde voor Emilia was daardoor erg bekoeld.

De strijd om Rijnberck

Het liep alweer naar September zonder dat de troepen te velde waren geweest, ook de Spanjaarden deden niets. 28 Augustus schreef Albertus aan de Staten dat het land aan hem en aan de Infante was afgestaan, het was dus niet langer Spaansch bezit en de Nederlanden hadden dus geen reden langer ongehoorzaam te zijn, hij hoopte dat de Staten tot vrede bereid zouden zijn. Dreigend voegde hij erbij dat hij anders de strijd met heftigheid van wapenen zou doorzetten ook al smartte hem dit te moeten doen.
De Staten bepaalden dadelijk hun standpunt: sedert de afzwering van Philips waren zij geen Spaansch bezit meer, de brief bleef onbeantwoord.
De bedreiging bracht hen ertoe een nader accoord met Elisabeth te sluiten tot het voorzetten van de oorlog.
Albertus ging op reis omdat zijn huwelijk met groote plechtigheid moest worden gevierd.
Gedurende zijn afwezigheid zou zijn neef kardinaal Andreas van Oostenrijk als landvoogd fungeeren terwijl Don Francisco de Mendoza, amirant van Arragon tot bevelhebber over de troepen werd aangewezen.
Mendoza geleidde Albertus met een groote troepenmacht tot Namen. Toen ging hij terug, trok bij Roermond onverwacht over de Maas, liet

de geheele rivier schoonvegen van Nederlandse oorlogschepen en marcheerde in de richting van Rijnberck.
In alle haast werd het Staatsche leger te velde gebracht.
25 October monsterde Maurits de troepen in de Geldersche weerd, hij telde 1767 ruiters en 61 vendels voetvolk.
De troepen werden samengetrokken bij ’s Gravenweert en Doesburg, ieder vroeg zich af wat de plannen van Mendoza waren.

On een geheime bijeenkomst ontvouwde Mendoza zijn plannen aan zijn onderbevelhebbers.
Hij had geen opdracht steden te veroveren, hij moest zich meester maken van beide oevers van de Rijn; als de winter kwam kon hij daar overwinteren. Daar het neutraal gebied was zouden de betrokken landstreken reclameeren, Daarom moest hij zo mogelijk de Yssel overtrekken en op de Veluwe zijn tenten opslaan.
Verder had Albertus hem opgedragen zeer zuinig te zijn met de troepen, er was geen sprake van dat er uit Spanje aanvulling zou komen, de schatkist was leeg. Tegenover elkaar lagen dus twee legers die beide uit geldgebrek de strijd ontweken.
De Spanjaard nam het kleine stadje Orsoy in en liet aan de anderen kant van de rivier een schans bouwen, hij maakte daarmede de vrije vaart op de Rijn onmogelijk.
Na dit bescheiden wapenfeit bleef zijn leger een maand werkeloos liggen. Mendoza had het oog geslagen op Rijnberck dat uit zuinigheid niet was versterkt nadat de Staten het hadden ingenomen.
Waarom zou men zich die kosten getroosten? Men wilde het niet blijvend bezetten en de keurvorst zou daarvan tenslotte slechts de vruchten hebben geplukt.

Het Spaansche geschut, benoodigd voor de beschieting, voer intusschen de Maas af, Don Velasco wachtte het te Maastricht in.
9 October was hij met het transport in de legerplaats, de volgende dag werd Rijnberck voorlopig alleen door de ruiterij omsingeld.
De stad had veel te lijden van de pest, de gouverneur, hopman Schaef was een paar dagen geleden aan die ziekte gestorven, Lucas Hidding was hem juist opgevolgd.
Een deel van de Staatsche troepen lag in hutten op een eilandje in de rivier; daar deze mannen de strijd niet konden opnemen tegen het groote Spaansche leger. werden de hutten in brand gestoken en het eiland ontruimd.
14 October was Mendoza genaderd tot aan de wallen van Rijnberck, hij eischte de stad op maar Hidding weigerde.
Toen volgde het bombardement waarbij de kruittoren in de lucht vloog, veel soldaten verloren het leven, Hidding werd vermorzeld onder de gevel van een ineenstortend huis, er was geen buskruit meer en de capitulatie volgde.
Het garnizoen mocht wegtrekken met gesloten vaandels, stille trom en gedoofde lonten, de mannen moesten zich verplichten in 4 maanden niet tegen Spanje te vechten.
Mendoza stelde uit beleefdheid 40 wagens beschikbaar voor het vervoer van de bagage.

Maurits, bang voor verder oprukken, versterkte Doesburg en Zutphen en richtte zich daarop tot de Staten.
Hij wees erop dat de vijand de oorlog blijkbaar in de Achterhoek wilde voeren. de verdedigingswerken van de vestingen waren slecht in orde, de steden waren zwak bezet, het was te voorzien dat bij het invallen van de vorst een aanval zou worden gedaan. Niet alleen de steden

zouden daarvan het slachtoffer zijn maar ook het platteland zou onder contributie worden gebracht en de vijand zou misschien tot in het hart van het gewest doordringen. Slechts met een groot en sterk leger kon dit worden belet.
In de eerste plaats moest deze streek dus zwaarder met troepen worden belegd want als de nood aan de man kwam, konden zo snel geen troepen uit Groningen en Friesland worden aangevoerd.
Daar de vrede met Frankrijk was gesloten had Albertus de beschikking over alle troepen die tegen dat land hadden gestreden.
Het leger moest dus worden uitgebreid maar in plaats daarvan hadden verschillende provinciën de sterkte van de vendels verminderd waardoor het effectief was gedaald met 3000 man.
Nog eens legde Maurits er de nadruk op dat hij reeds dadelijk over troepen moest beschikken om verder doordringen van de vijand tegen te gaan.
Ook moest hij het volgende voorjaar kunnen uitrukken met minstens 2000 ruiters en 12.000 man voetvolk.
Het was dringend noodig 500 kurassiers te lichten en 2 regimenten voetvolk, bij voorkeur een regiment Fransen en een regiment Duitsers. Maurits zou voor goede kapiteins zorgen die deze troepen in het buitenland konden werven. Allereerst moesten die vendels behoorlijk worden ingedeeld op de repartitie van de gewesten, zij moesten streng worden gecontroleerd op hun sterkte en de nieuwe lichtingen moesten grondig worden geoefend in de nieuwe exercitiën.
Daarmede zouden een paar maanden gemoeid zijn, alles moest met spoed gebeuren. Als zijn plannen werden goedgekeurd kon hij nog voorkomen dat de vijand het platteland onder contributie bracht.
Ook de Raad van State kwam hij de Staten Generaal met de dringenden wensch dat de provinciën nu eens niet te laat met hun

goedkeuring van de Staat van Oorlog (= oorlogsbegrooting) zouden komen. Dit jaar moesten de consenten er vóór 1 November zijn anders konden geen troepen geworven en geen veldtochtplan opgemaakt worden, de gevolgen zouden niet te overzien gijn.

Terwijl de Staten redekavelden over deze moeilijkheden, bezette Mendoza Wesel, Rees, Emmerik en nog enkele andere kleine plaatsen.
Het was neutraal gebied van Kleef maar daarvan trok hij zich niets aan, weigerden de steden zijn troepen in te nemen dan liet hij het geschut opstellen, er bleef slechts de keus: toegeven of bombardement.
De steden kozen het eerste.
5 November marcheerden 3 Spaansche regimenten naar Doetinchem, Hohenlohe wilde dit verhinderen maar hij was te overhaast, hij marcheerde zonder behoorlijke verkenning. Mendoza volgde een anderen weg. 7 November lag de vijand reeds voor het plaatsje en liet met 4 vuurmonden de poort beschieten.
Doetinchem was slechts door 4 vendels bezet, in een oogenblik was de poort stukgeschoten, de vesting gaf zich over evenals het kasteel Schuylenburg. Maurits bang voor een overtocht van de Yssel, bracht nog enkele vendels in Doesburg terwijl Hohenlohe met een deel van de troepen de lijn van het tolhuis bij Lobith tot aan het dorpje Huissen bezette om doordringen in de Betuwe te voorkomen.
Toen kreeg Mendoza van Andreas het bevel de Yssel over te trekken en de Veluwe binnen te dringen.
Mendoza wilde dit bevel van de landvoogd liever niet opvolgen, Doesburg was behoorlijk bezet en Maurits lag met 8000 man aan de Yssel, hij zou minstens de dubbele krijgsmacht moeten inzetten om het

doel te kunnen bereiken en Albertus had hem verboden de troepen te gebruiken om steden te veroveren.
Bovendien had Mendoza geen schepen of brugmaterieel om de rivier over te trekken.
Hij bleef met zijn leger rustig op neutraal gebied, voor zichzelf koos hij Rees tot residentie, 15 November was het geheele leger onderdak.
Uit Rees schreef hij begin December brieven aan alle steden en dorpen van de Veluwe, aan Westfalen en Munster met bevel de koning van Spanje contributie te betalen als zij rustig onder zijn sauvegarde wilden leven.
Maurits waarschuwde de heeren in Munster en Westfalen dat zij integendeel contributie aan hem moesten betalen. Wie de vijand van geld voorzag steunde diens oorlogsdaden hetgeen tot het eigen verderf leidde; wie echter de Staten steunde besteedde het geld voor de bevrijding.
De Staten verboden aan de bevolking van de Veluwe de belasting op te brengen. Toen Mendoza in de laatste dagen van November zijn troepen over de verschillende steden had verdeeld, besloot ook Maurits de winterkwartieren op te zoeken, het hooge water dwong hem trouwens de buurt van Doesburg te verlaten. Willem Lodewijk ging naar Friesland en nam 9 vendels mee, Maurits wilde de veldtocht gaarne met een of ander wapenfeit besluiten en toen hij vernam dat Doetinchem elken dag 300 man voetvolk uitzond om onder bescherming van ruiterij rijshout te kappen voor de versterkingen, gaf hij aan 400 ruiters en een paar vendels voetvolk bevel een hinderlaag te leggen.
Het plan gelukte niet daar de ruitervaan juist op dien dag naar Ulft moest en het voetvolk zonder die bescherming niet ging werken.

Het plan werd dus veranderd en de ruitervaan werd achtervolgd. Juist reed deze het kasteelplein van Ulft op waarop de brug werd opgehaald. Een paar Staatsche ruiters stegen af, zij kwamen aan de overzijde van de gracht en voor de vijand wist wat er aan de hand was, lieten zij de valbrug neer.
Als een wervelwind snelden de Staatsche ruiters naar binnen en op het voorplein ontstond een gevecht waarbij de Staatschen 39 gevangenen en 62 paarden buitmaakten, de dieren waren aan het einde van de veldtocht volkomen afgereden. zij waren het meenemen nauwelijks waard.
Maurits verdeelde de Engelschen over Zutphen, Arnhem, Wageningen, Rhenen en Culemborg, de ruiterij kwam in Zutphen, Overijssel en op de Veluwe, 18 December was hij in Den Haag terug.
Twee dagen te voren was Elbertus Leoninus, de kanselier van Gelderland, de man aan wiens goedmoedigheid en overredingskracht zoveel was verschuldigd in Arnhem overleden.
Hij was reeds lang ziek geweest. Toen hij in het najaar van 1596 met de andere gezanten naar Engeland zou gaan, was hij wegens ziekte in Zeeland achtergebleven en toen hij in 1598 werd aangezocht om met de Spanjaarden te onderhandelen, stelde hij zich niet meer beschikbaar.
Hij was de trouwe vriend van Prins Willem geweest en ook bij Maurits stond hij hoog in aanzien.

De Bacxen hadden een rustig jaar gehad, de Bergsche vanen hadden vrijwel niet te doen gehad, Zij hadden geen verliezen geleden en toen Marcelis in het garnizoen terugkwam, vond hij daar ook zijn broeder Johan.

Er viel over en weer veel te praten, graaf Floris van Culemborg was ruim een jaar geleden gestorven, hij had een vreugdeloos leven gehad maar in de laatste jaren had ook hij dingen gedaan die niet door de beugel konden.
Toen Holland de Diefdijk die van Leerdam naar het noorden liep, door poldergasten onder toezicht van soldaten liet ophoogen, had Floris deze Staatsche soldaten laten gevangen nemen onder voorwendsel dat zij de afwatering van zijn gebied onmogelijk maakten.
Het ergste was echter dat hij verdacht werd van valschemunterij. In Culemborg had hij een eigen munt waar ook verscheiden kleine staatjes hun munt lieten slaan, hetgeen hem een groot voordeel opleverde.
De Staten hadden het verboden en Floris had beloofd het niet meer te doen maar hij was er rustig mee doorgegaan en toen zijn muntmeester was gevangen genomen en hij ter verantwoording werd geroepen beweerde hij dat het zonder zijn voorkennis was geschied.
De Staten hadden toen als strafmaatregel twee vendels voetvolk naar Culemborg gezonden.
Johan vertelde dat de Staten niets hadden tegen de jongen Floris, hij kwam als kind bij Maurits aan huis en mocht er dikwijls blijven eten. In Leiden was hij verscheiden malen de gast van Frederik Hendrik, maar juist in die dagen was Floris gestorven en Johan was in Culemborg in het geheel niet meer noodig. Toen op 3 October 1597 de Staten Generaal bijeenkwamen, hadden zij langdurig gedebatteerd hoe men zou handelen met de tractementen van Egmond, Jacob van de Eijnde en Johan Bacx.
Vijf provinciën wilden de beslissing aan de Raad van State overlaten, Utrecht en Friesland wilden liever onderzocht hebben of zij noodig waren of niet en daarvan hun beslissing laten afhangen.

De zaak was toen niet afgedaan maar nu hadden de Staten van Utrecht op 1 December 1598 voorgesteld Jan commandant te maken van een vaan zodra er weer Nederlandse ruiterij werd geworven, waarop de Staten beloofden hem voor gerecommandeerd te houden.

Het jaar 1598 had voor Baselius de beslissing gebracht van de weeshuisquestie. Na het heengaan van Cauwendael had Maurits hem de beschikking gegeven over het Cellebroedersklooster, de stad had een subsidie van *f* 200 per jaar beloofd.
Baselius had zich gewend tot de staten van de gewesten, tot de stedelijke vroedschappen, tot de classis der hervormde kerken en tot de kerkeràden in de verschillende gemeenten. Meer dan 200 dagen was hij op reis geweest en toen hij weer voor de magistraat verscheen, legde hij een bedrag neer van f 17.500 in goud, rentebrieven en andere geldswaardige papieren.
Hij kreeg opdracht samen met de secretaris Manteau een cartularium op te stellen en op Oudejaarsavond 1598 was zijn wensch vervuld, de weezen waren opgenomen in de nieuwe stichting.
Zeer nauwgezet had Baselius omschreven aan welke eisen de toezieners moesten voldoen;

de buitenvaders moesten zijn "*den lande getrouw, der Christelijcken religie toegedaen ende hen tot het gehoor der leere der selver religie begeven*".

de binnenvader en -moeder moesten zijn: “*een eerlijck vroom ende godsalich paar volcx, connende lesen ende schrijven, met geen ofte weijnich als mogelijck kinderen belast wesende, ende litmaten der gereformeerde Christelijcke kercke*."

Baselius was een man van gewicht sedert de kerk eigenlijk een partij in de Staat was geworden. Hij hield toezicht op de jeugd en op de volwassenen, de stedelijke ordonnantiën dragen de onmiskenbare teekenen dat zij uit zijn pen zijn gevloeid. Hoe weinige van die mannen hadden enig begrip van de verdraagzaamheid, de groote drijfveer van de daden van Prins Willem, die wel door hen allen werd verheerlijkt maar niet nagevolgd.
Kon men verdraagzaamheid verwachten van een man als Baselius die in letterlijken zin, stappend over de vergruisde heiligenbeelden van de Sint Gudule in Brussel, de preekstoel had beklommen en het evangelie had verkondigd, van de man die bij elke betrekking die hem werd aangeboden eischte onverwijld te worden vrijgelaten als Vlaanderen weer vrij zou zijn, dan wilde hij immers naar zijn geboorteland terugkeeren om daar het evangelie te prediken.
Kon men eigenlijk verdraagzaamheid verwachten in een tijd toen met het wapen in de vuist de godsdienstvrijheid was afgedwongen en de tegenstander nog steeds in volle wapenrusting klaar stond om het verloren terrein te heroveren? Verkeerde men niet nog steeds zelf in levensgevaar als de vijandelijke troepen zegevierden of het verraad in eigen kring aan de vijand de weg baande?

Vredes- en veldtochtplannen

Op nieuwjaarsdag waren de drie gebroeders Bacx bijeen op het Hooghuis en ook Baselius bracht de gouverneur de gebruikelijke nieuwjaarswenschen. Waar zou het gesprek anders over lopen dan over de kansen en plannen voor 1599?
Den laatsten vredesgezinden verging de lust tot onderhandelen als zij hoorden wat de inhoud was van de brieven door de Spaansche koning

geschreven en door Staatsche agenten onderschept. Zijn gezanten mochten met Engeland vrede sluiten maar in dien vrede mochten de Nederlanden niet worden betrokken. Als de rebellen vrede wilden, moesten allen tot het Roomsche geloof terugkeeren, de souvereiniteit van de koning moest volledig worden hersteld, alle oude ambtenaren die nog in leven waren, moesten in hun betrekkingen terugkeeren en de nieuwe zouden katholiek moeten zijn zonder de geringste kettersche besmetting. Baselius vatte vuur als hij daarover begon. Men moest de gevolgen maar ondervinden als men met de Spaansche koning wilde onderhandelen, God had hem gedurende zijn leven gestraft. Hij had hem geteekend, zwaar rustte de wreekende hand Gods op dezen koning die zijn eigen zoon Don Carlos had laten ombrengen. De laatste levensjaren van Philips waren vreeselijk geweest, maandenlang lag hij uitgeteerd op het ziekbed, het lichaam met booze zweren bedekt.
Zijn geneesheren hadden machteloos gestaan tegenover deze ziekte welker symptomen zij zo dikwijls hadden waargenomen bij de krijgslieden, zij kenden het ongeneeslijke karakter ervan.
Philips had op een wonder gehoopt, hij had uit heel Spanje de meest befaamde reliquieën laten bijeenbrengen, de arm van de Heiligen Vincentius, de knie van Sint Sebastiaan. Ook het geheele geraamte van de Heiligen Albanus.
Alles lag ten toon gesteld op het prachtige altaar dat hij in de ziekenkamer had laten oprichten.
Vol devotie had hij deze kostbaarheden aan zijn lippen gebracht, de geestelijken hadden zijn wonden ermede bestreken maar het wonder was niet geschied. 13 September had zijn ontredderde lichaam de strijd opgegeven.

Baselius zeide dat God de koning had gebruikt als zijn instrument om het volk te straffen en te louteren.
Betteken kon de zin van die woorden niet bevatten. Wat had het volk toch misdreven dat het Gods toorn telkens opnieuw opwekte en hij daarom de mensen sloeg met oorlog en pest?
De mensen waren volgens haar van nature zo vriendelijk en blijmoedig, zij wilden bijna allen het goede, ook al deden zij eens iets verkeerds, zij waren niet verstokt in het kwade en als God dien koning Philips als zijn instrument had gebruikt, waarom moest hij dan reeds gedurende zijn leven daarvoor worden gestraft met die vreeselijke ziekte?
Zij durfde er nooit met Baselius over praten, het zou zijn geweest alsof zij aan zijn woorden durfde twijfelen en met Paul sprak zij in het geheel niet over zulke dingen; die had al genoeg aardsche moeilijkheden aan het hoofd.
Paul had alleen tijd en belangstelling voor militaire dingen en de drie broeders hadden het op dien dag ook heel druk over de oorlogskansen.
De troepen die Spanje in Frankrijk had gebruikt, konden na de vrede van Vervins alle tegen de Nederlanden worden te velde gezonden, noodgedrongen werd het leger versterkt. Men volgde de raad van Maurits, de troepen, door de Staten in Frankrijk gebruikt, werden met 2000 man uitgebreid, zij zouden komen te staan onder Odet de la Noue, verder werden nog 1000 Zwitsers in dienst genomen die ook in Frankrijk hadden gevochten.
Graaf Ernst van Nassau kreeg opdracht in Duitsland 2000 man te werven en ook de inheemsche ruiterij werd uitgebreid. Daarop had Johan al lang gehoopt, de Raad van State had hem een ruitervaan beloofd, alles wachtte nog slechts op de toestemming van de Staten die iederen dag werd verwacht.

Met angst spraken de broeders over de slechte gezondheid van Maurits, het land had hem nu meer dan ooit noodig.

De Staten waren over alle financieele moeilijkheden heengestapt, de vijand maakte zulke groote toebereidselen dat zij inzagen dat wellicht reeds dit jaar over het onafhankelijk volksbestaan zou worden beslist. Er was een groot leger noodig om Spanje te weerstaan, beter konden de ingezetenen de grootste offers brengen dan later door Spaansche gouverneurs te worden uitgezogen.
De Bacxen zagen die uitbreiding met genoegen, zij hoopten dat er nu eindelijk eens aanvallend zou worden opgetreden.

De Duitse landsheren beklaagden zich intusschen bij Andreas dat zijn troepen wederrechtelijk op neutraal gebied lagen en hun steden waren bezet terwijl er allerlei moedwil werd bedreven.
Andreas zat ermee in, hij had gehoopt zich gedurende de afwezigheid van zijn oom een goeden naam te maken maar Albertus zond geen geld en heel slim verschool Andreas zich achter Mendoza die het militaire gezag uitoefende.
Hij liet aan de Duitse vorsten weten dat hij slechts de landvoogd was, Mendoza was de bevelhebber, hij had zelfs aan Mendoza opgedragen met de troepen naar de Veluwe te trekken maar het bevel was niet uitgevoerd.
De Duitse heren die met een kluitje in het riet waren gestuurd, besloten zich te verenigen en desnoods met behulp van de Staten hun land weer van Spanjaarden te zuiveren.

Maurits liet in het voorjaar de zelfde stellingen van 1598 bezetten, hij maakte daardoor de vijand de toegang tot de Veluwe en de Betuwe onmogelijk.
Vier lange maanden verliepen zonder dat er iets gebeurde.
Plotseling kwam Mendoza in beweging, hij veroverde het huis te Hedel en. het fort Crèvecoeur dat slechts was bezet door een vendel onder hopman Spronck en 60 schutters uit Heusden.
Hij trok dadelijk de Maas over, ging dwars door de Bommelerwaard en sloeg met 4 ruitervanen en 12000 man voetvolk het beleg voor Zaltbommel.
Als hij deze plaats innam en ook over de Waal trok lag de Neder-Betuwe en de weg naar Holland voor hem open.
Het Staatsche leger werd in de rug bedreigd, onmiddellijk legde Maurits bij Bommel een brug over de Waal, hij legerde zijn troepen op de Noordelijken Waaloever van Ophemert tot Opijnen, de toeleg van Mendoza was mislukt. Hij kon de stad niet omsingelen en 13 Juni was hij verplicht het beleg op te breken. Hij was echter allerminst verslagen, hij bracht zijn troepen hoger de rivier op tot de plaats waar Maas en Waal elkaar bijna raakten. Daar liet hij een fort bouwen dat hem in de toekomst de vrijen overgang over beide rivieren moest verzekeren.
Uit beleefdheid tegenover Andreas noemde hij dit fort naar diens beschermheilige Sint Andries.
Maurits kon de bouw van het fort niet beletten doch hij bezette bij Heerewaarden in het smalle strookje land tusschen beide rivieren een stelling aangeleund aan de beide hooge rivierdijken. Hiermede sloot hij de toegang tot het land van Maas en Waal af. Lamgeslagen door geldgebrek lagen beide legers verder werkeloos tegenover elkaar.
Bijna twee maanden bleef Meudoza liggen, het was hem niet gelukt de Nederlanden binnen te dringen.

Om muiterij te voorkomen besloot hij 18 December de winterkwartieren te betrekken en de troepen ver uiteen te legeren.

Paul Bacx had een rustig jaar gehad, zijn vaan was te velde gegaan maar hij was achtergebleven met zijn schrijver Lambrecht de Rouck die ook zijn particulier secretaris en rentmeester was. Hij had eveneens zijn domestieken [40]) in Bergen op Zoom gehouden, Urbain La Hauw, zijn valkenier, Jeremias Nicolai, Hendrik Michiels, Harmen Camphuijsen en Cornelis van Heusden. Marcelis was het geheele jaar te velde geweest, ook Johan had in Februari zijn ruitervaan gekregen, hij had in zeer korten tijd 80 ruiters en 25 bidets bijeengebracht.
Het jaar bracht hem geen geluk, op 3 October werd de grafkelder van het geslacht van Huchtenbroeck in de kerk te Ysselstein geopend en zijn vrouw Maria begraven.
Juist in die dagen verwachtte Paul weer vermeerdering van gezin. Betteken en hij hoopten dat het dezen keer een zoon mocht zijn en inderdaad doopte zijn vriend Baselius op 5 November een zoon die naar de grootvader de naam Jacob kreeg. Wat zou de toekomst van dit kleine mannetje zijn? Beide ouders hoopten dat hij het voetspoor van de vader zou volgen en dat hij nog eens een hoog commando in het ruiterwapen zou krijgen.
Hun wensch zou niet worden verhoord. Jacob werd geen sterke krijgshaftige jonge kerel, hij zou de dienst bij het ruiterwapen niet kunnen volgen doch overgaan naar het voetvolk; jong en ongetrouwd zou hij na een lange ziekte als vaandrig sterven.

---

[40] Huispersoneel

Niet alleen de magistraat van Bergen op Zoom en van Tholen waren getuigen bij de doop maar ook de Staten van Zeeland zonden hun gedeputeerden. Het was feest op het Hooghuis en toen Betteken dien avond ging slapen dacht zij aan Robert de Ruelles, de luitenant van Marcelis die te velde was. Hij hoopte over een paar weken als de troepen de winterkwartieren betrokken, naar zijn jonge vrouw in Bergen op Zoom terug te keeren om samen met haar het kerstfeest te vieren. Nog wist hij niet dat zijn vrouw was overleden en op dezen zelfden dag begraven.

Johan Bacx was voor de plechtigheid overgekomen. Hij was door de dood van zijn vrouw in sombere stemming maar hij stond ook voor andere moeilijkheden. Zijn vaan was gesteld op de repartitie van Friesland, een gewest dat steeds bezwaren maakte als nieuwe troepen werden aangeworven en op rekening van die provincie werden gesteld. Dan werd de soldij eenvoudig niet uitbetaald en de commandant moest maar zien hoe hij dat met zijn manschappen klaarspeelde. Om zich van groote kosten te vrijwaren was hij verplicht te knoeien met de sterkte, aan de overblijvende manschappen moest hij proberen zo weinig te geven dat zij net niet tot muiterij vervielen.
Voor Johan was het dubbel moeilijk daar hij van huis uit een zeer slecht financier was en de gevolgen zouden dan ook niet uitblijven.

Het jaar 1599 zou niet eindigen zonder dat Paul nog eenmaal voorbereidingen moest treffen om te velde te gaan, hoe angstig Betteken zich daarover ook maakte. De Staten besloten het leger voordat het de winterkwartieren betrok nog een tocht door Brabant te laten maken voor het innen van de belastingen, zij konden het geld

goed gebruiken want de uitgaven waren dit jaar ver boven de draagkracht gegaan.
De Staten stonden letterlijk overal in de schuld en Elisabeth was zeer boos uitgevallen tegen de gezant, zij had juist dit jaar een nieuwe regeling getroffen voor de uitbetaling, er was zelfs van betaling van de eersten termijn niets gekomen en ook Elisabeth zuchtte onder geldgebrek. Haar Iersche onderdanen waren in opstand gekomen, zij wilde de rebellen met een vloot tuchtigen.

Op 20 November hadden de Staten de beslissing genomen dat Paul de contributie zou innen en in het bijzonder streng zou optreden tegen de dorpen aan gene zijde van de Demer die de wapenen tegen de Nederlanden hadden opgenomen.
Die landstreek zou worden behandeld met alle daden van vijandschap als brand, roof, dooden van de veestapel, vangen en zelfs doodslaan van de bewoners. Voor dezen tocht zou Paul de titel van generaal krijgen, hij zou het bevel voeren over ruiterij en voetvolk, het zou een groote legermacht worden, allereerst 12 ruitervanen dan 500 Engelschen uit Zeeland, 200 man uit Heusden, 300 uit Breda, 200 uit Woudrichem en nog 800 uit allerlei andere garnizoenen.
Paul zou brugmaterieel meekrijgen voor het overtrekken van de Demer en verder nog twee veldstukken om voor zover noodig het verzet te breken.

Maurits gaf hiermede aan Paul een bewijs van groot vertrouwen. Hij zou commandant van het geheel worden. Het voetvolk stond onder kolonel Karel van der Noot. Maurits wetend dat Paul in de laatsten tijd dikwijls ziek was, hij leed namelijk aan jicht, bepaalde dat indien Bacx

wegens ziekte moest uitvallen, de gezamenlijke ritmeesters een anderen commandant mochten kiezen.
Hoe gaarne Paul ook met deze legermacht zou zijn afgemarcheerd, moest hij Maurits toch waarschuwen dat zijn verkenners hem de meest betrouwbare berichten hadden gebracht over de onbegaanbaarheid van de Brabantse wegen.
Maurits die als altijd naar zijn raad luisterde, gelastte de onderneming af maar de voorbereiding had er bij de boeren de schrik zo ingebracht dat de belasting vrijwillig werd opgebracht.
Zowel voor Paul als voor Marcelis was het een opluchting te hooren dat de onderneming niet doorging, zij gevoelden zich nog steeds verwant aan de Brabantse bevolking.

Nu konden zij werkelijk nog enige weken rust nemen voordat het nieuwe jaar kwam dat weer hooge eisen zou stellen aan de manschappen.
Paul en Marcelis spraken dikwijls over de bruikbaarheid van het leger en vergeleken de eigen troepen met de buitenlanders. Zij waren van oordeel dat zij de vergelijking glansrijk konden doorstaan.
Tegelijk met Johan Bacx had bv. Jean Francois de la Salle, Heer van Argenton het commando over een nieuwe ruitervaan gekregen. La Salle was vroeger ritmeester geweest, in 1588 was zijn vaan afgeschaft, in 1592 was hij weer als kornet in dienst gekomen bij Louis Laurent en nu had hij in het voorjaar in Frankrijk een eigen vaan mogen werven, de mannen hadden tegen Spanje gevochten en waren na de vrede van Vervins werkeloos geworden.
Toen een paar maanden later la Salle werd gevangen genomen, verzocht hij aan de Staten het bevel tijdelijk over te geven aan zijn zwager, de kornet Junius van Crabbendijcke.

De Staten hadden daartegen bezwaren gehad en daar de vaan in Bergen op Zoom lag, hadden zij het advies van Paul gevraagd.
Paul had samen met de luitenant monsieur de Vocare de vaan geïnspecteerd, de sterkte had slechts 46 man bedragen, de luitenant had op zijn zaligheid verklaard dat er 6 tijdelijk afwezig waren en 2 krijgsgevangen.
Paul had ook de monsterrol eens goed bekeken; wat hadden die Fransen toch mooie namen vergeleken bij de mannen in zijn vaan. Onder die kurassiers dienden 5 kapiteins en velen droegen titels van goederen, zoals Sieur de Borneville, Sleur de Sonin, Sieur de Roucheville, Sieur de Ribeaucourt en vele andere. Dit maakte een grootschen indruk maar Paul wist wel dat het in werkelijkheid niet zo mooi was als het leek. De kurassiers waren voor een deel flinke kerels maar er ontbraken er heel wat, anderen misten hun vuurwapenen. Hij meldde dit aan de Staten die juist dien zomer de troepen erg noodig hadden.
De Staten bepaalden dat aan de mannen een halve maand gage moest worden verstrekt, zij zouden bevel krijgen af te marcheren naar het veldleger. Als zij dat niet wilden, zouden zij op staanden voet worden ontslagen.
Paul had niet alles op schrift gesteld maar 19 Juli was van Zuijlen gekomen om te monsteren en toen had Paul eens een boekje opengedaan.
Een deel van de heren met die mooie namen zat gevangen wegens valsche munt, ook de luitenant werd van dit misdrijf verdacht, verschillenden waren reeds naar de vijand overgeloopen.
Paul gaf aan van Zuijlen en aan de Staten de raad de vaan nog een tijdje in Bergen op Zoom te laten tot alles was uitgeplozen. Als men de

mannen nu te velde stuurde, zouden zij bij het eerste treffen worden verslagen.
Met trots dachten Paul en Marcelis aan de mannen van hun vanen, zij kenden ze allen door en door, er waren er onder die nu reeds 18 jaar onder hen dienden, blindelings kon op hen worden vertrouwd, nooit was een hunner naar de vijand overgelopen, nooit had er verraad onder hen geschuild en thans waren zij geoefend in de nieuwe exercitiën. Paul wist dat zij den naam van hun commandant nooit te schande zouden maken.

Het eerste krijgsbedrijf van 1600

Reeds in de eerste dagen van Januari was Marcelis met zijn vaan uitgerukt en op een avond zaten Paul en Baselius te praten. Zij vonden de toestand slechter dan ooit, Frankrijk leefde nu in vrede, er werd gezegd dat de koning ook vrede wilde sluiten met de Paus, omdat hij zijn huwelijk wilde laten ontbinden.
De bevolking van Engeland snakte naar vrede om de handel op Spanje en Portugal te hervatten, spoedig zouden de Nederlanden alleen staan tegenover den machtige vijand.

Andreas had weliswaar de winterkwartieren laten betrekken, maar Mendoza werkte hard aan het fort Sint Andries dat hij beschouwde als de sleutel tot Gelderland en Utrecht en dat hem ook de weg naar Holland zou openen.
Hij liet in het fort een kerk bouwen die Andreas als kardinaal inwijdde en waar hij zelf het eerst de Heilige mis celebreerde.
De schans werd voorzien van 5 machtige bolwerken hoog uitstekend hoven het voorterrein dat voor de aanvaller te drassig was om er loopgraven in te maken Wie meester was van de schans, beheerschte op dat punt de overgangen over Maas en Waal, vooral wanneer de vorst was ingevallen en er dus geen pontonmaterieel noodig was.

Paul vertelde ook dat hun vriend Johan van Huchtenbroeck het burgemeestersambt weer had neergelegd, hij was krijgsman in hart en

nieren en was nu benoemd tot kolonel, commandant van het Stichtsche regiment op een maandtractement van *f* 500.
Baselius luisterde met aandacht en kon niet nalaten te zeggen hoe het hem speet nooit meer iets te hooren van wapenfeiten van de beide broeders, ook de laatste tocht in 1599 was niet doorgegaan.
Paul stelde hem gerust, hij had juist een brief van Marcelis ontvangen die een nieuw wapenfeit had medegemaakt.
Een deel van de Spaansche ruiterij lag ten zuiden van de Maas zo ongeveer tusschen Alem en Diessen, de streek was volledig afgegraasd en dagelijks trokken de ruiters erop uit om verder in Brabant naar fourage te zoeken, een enkele ruitervaan moest hen op die tochten beschermen.

Graaf Lodewijk van Nassau besloot met 500 ruiters een tocht in Brabant te doen, bij Ravestein zou de Maas worden overgetrokken, een deel van de ruiters zou de weg afsluiten die naar de Spaansche kwartieren leidde. De ruiters, die ver uiteen op de dorpen lagen zouden worden gevangen genomen, zo ook de fourageurs en zo mogelijk zou slag worden geleverd met de vanen die ter bescherming waren uitgezonden. Alles moest zeer snel verlopen, hij moest weg zijn voordat de vijand de verspreide groepjes kon verenigen.
De opzet slaagde naar wensch, na een tijdje was een groot aantal gevangenen,
paarden en bidets bijeen, zij werden onder dekking van enkele ruiters en jongens naar Gennep gezonden dat in handen van de Staten was en waar 20 man lagen. Daar moesten zij de Maas overtrekken.
Maar ook graaf Lodewijk moest voortmaken, overal was alarm gemaakt en waren de klokken geluid; van alle kanten stroomden de

vijandelijke ruiters samen, als zij zich hadden verenigd, zouden zij een gevaarlijke overmacht vormen en bovendien meldden de verkenners dat de Spaansche vendels die in Grave lagen, waren uitgerukt om de weg naar Gennep af te snijden.
Snel werd de troep verdeeld in voorhoede, hoofdmacht en achterhoede.
Marcelis was commandant van de drie vanen voorhoede, er werd zo vlug mogelijk gemarcheerd, Marcelis galoppeerde met zijn vanen over de heide, bereikte een hollen weg, de hoofdmacht volgde en reed eveneens de hollen weg in. Toen werd de achterhoede voordat zij de heide verliet, aangevallen door een overmacht, zo groot dat er aan vechten niet viel te denken, in een oogenblik waren de mannen uiteengeslagen, verstrooid en de ritmeesters gevangen genomen.
Graaf Lodewijk kreeg het bericht in de hollen weg, het was niet mogelijk terug te rijden en hulp te bieden, er kon alleen worden gevochten als de slagorde op de heide was aangenomen.
Als de ruiters twee aan twee als het ware druppelsgewijze uit de hollen weg op de heide zouden komen, zouden zij hij kleine troepjes worden afgemaakt of gevangen genomen, er was geen andere keus, er moest zo snel mogelijk worden doorgereden.
Marcelis werd ingelicht en zo vlug als de paarden hen konden dragen, reden de mannen van de voorhoede verder, na een tijd kwamen zij op de open heide, onmiddellijk hield Marcelis halt, maakte keert en nam de slagorde tegen do achtervolgers aan.
Nauwelijks was dit gebeurd of ook de hoofdmacht deboucheerde uit de weg. Graaf Lodewijk wilde nu op zijn beurt ook de slagorde aannemen maar Marcelis smeekte hem door te rijden en zich met de hoofdmacht in veiligheid te stellen. Hij zou de achterhoede vervangen en de aftocht dekken. Graaf Lodewijk volgde de raad en reed snel door.

Marcelis behoefde niet lang te wachten. Reeds kwamen de eerste vijandelijke ruiters uit de hollen weg en reden de heide op.
Voordat zij zich konden groepeeren, werden zij met pistoolvuur ontvangen, zij maakten keert en reden weer de hollen weg in waar zij botsten tegen de anderen die nog in opmarsch waren. De achtervolging stokte, de vijand kon geen gebruik maken van zijn overmacht en Marcelis slaagde erin de vijand ruim anderhalf uur tegen te houden. Toen had de hoofdmacht een voldoenden voorsprong gekregen en kon de achterhoede inrukken.
Dil laatste was niet zo eenvoudig; als hij nu afmarcheerde en als het ware de hollen weg ontkurkte zou hij dadelijk door de overmacht worden vervolgd. Marcelis had dit voorzien en Lieven Seijs, zijn vriend uit Bergen op Zoom die nu luitenant was in de vaan van Johan Bacx en met deze vaan tot de voorhoede had behoord, vroeg hem met 40 kurassiers te mogen blijven.
Het was jammer dat Panier met zijn harquebusiers tot de achterhoede had behoord en gevangen was, men kwam vuurwapenen te kort en moest zich nu met de pistolen behelpen.
Dus marcheerde ook Marcelis af, hij koos een eind verder een nieuwe stelling, hield halt en wachtte Seijs in, die in snellen gang door de vijand werd nagezet, de mannen van Marcelis vuurden hun wapenen af. De voorste vijandelijke ruiters tuimelden uit de zadel, de troep geraakte in verwarring. Seijs galoppeerde onderwijl met zijn mannen verder.
Voordat de vijand weder in slagorde stond, klaar voor de aanval marcheerde Marcelis snel als de wind met zijn mannen af, een eind verder weer opgevangen door de mannen van Seijs.

Zo dwong men de vijand tot uitkijken en oponthoud en toen zij ten slotte al schermutselende aan de Maas kwamen, waren de laatste mannen van de hoofdmacht reeds aan de overzijde.
Nu moest hij onder druk van de vervolgers zien de overzijde te bereiken, maar graaf Lodewijk had het hem gemakkelijk gemaakt. Achter de hoogen dijk aan de overkant waren de 20 man voetvolk uit Gennep opgesteld, hun trommelslager roffelde nu hier dan daar achter de dijk alsof er veel vendels lagen. Snel gingen de ruiters te water terwijl de vijanden overlegden of zij de vervolging zouden voortzetten. Op dit oogenblik kregen de Staatsche ruiters bovendien onverwacht hulp van 100 Schotten uit Ninorden. Deze openden een krachtig vuur op de terugkeerende Spanjaarden.
Wel was bij deze onderneming de achterhoede ingeboet maar de vijand was niet in staat geweest de gevangenen, paarden en bidets te heroveren.

Het had Paul goed gedaan toen hij dit bericht van Marcelis kreeg, Lieven Seijs was een flinke kerel, die wel verdiende spoedig een eigen vaan te krijgen.
Het speet Paul dat Johan niet zelf met de vaan was uitgerukt, waarom bleven de commandanten thuis als zij bij hun troep te velde behoorden te zijn? Hoe kon op die manier ooit enige samenhang ontstaan? Hoe kon de troep vertrouwen krijgen in een commandant die de gevaren te velde niet met haar deelde?
Hoc dikwijls gebeurde het in dagen van geldgebrek dat de kapitein zich zelfs niet bij zijn vendel durfde vertoonen. Met dergelijke troepen viel weinig te bereiken want slechts enkelen bezaten werkelijk moed.

Daarover had Marcelis hem juist in zijn laatsten brief nog geschreven. Toen graaf Lodewijk met zijn hoofdmacht op de heide verscheen en de geheele troep de slagorde wilde laten aannemen, verbaasde hij zich over de geringe sterkte, doordat velen "*de resolutie niet hebbende, hen dikwils gerne versteken*", zoals Marcelis zich in zijn brief uitdrukte. Maurits deed alles om de troep onder tucht te brengen en wat kwam er dikwijls weinig van terecht.

In Januari had Graaf Lodewijk het kleine stadje Wachtendonck overrompeld. het ging prachtig, de voorhoede en de hoofdmacht trokken de stad binnen maar het kasteel was nog in Spaansch bezit en opende het geschutvuur op de veroverde plaats.
De troep was intusschen aan het plunderen geslagen en graaf Lodewijk kon geen mannen bijeenbrengen om het kasteel aan te grijpen. Gelukkig verscheen op dat moment de achterhoede die zich behoorlijk van haar taak kweet en het kasteel veroverde.
Dit waren slechts kleine ondernemingen geweest, ieders aandacht was gevestigd op het veldtochtplan van Mendoza. Met alle middelen spiedde men bij Crèvecoeur en Sint Andries waar de beslissing zou moeten vallen.

Sint Andries

Op 10 Februari verzamelde la Barlottc een paar regimenten, hij overnachtte te Sint Oedenrode, hij was van plan naar Sint Andries te gaan, daar de bezetting te monsteren en met de besten een inval te doen in de Tielerwaard. Hij bracht het niet verder dan Sint Andries; toen hij wilde monsteren eischte de troep betaling, het was uit met het geduld. La Barlotte had geen geld meegebracht, de

bom barstte, er ontstond volledige opstand en de kwartieren van de officieren werden geplunderd.
13 Februari muitte Sint Andries, vier dagen later volgde Crèvecoeur dit voorbeeld.
Sedlnisky die van Maurits het bevel over de Bommelerwaard had gekregen, was gewaarschuwd voor de plannen van la Barlotte. Hij vroeg onmiddellijk steun aan graaf Lodewijk en haalde zich daarmede de woede op de hals van Hohenlohe, die beweerde het bevel in de Bommelerwaard te voeren en dreigde hem te zullen doorsteken.
De komst van la Barlotte was slechts het voorspel van het plan dat Mendoza had ontworpen, hij trok de troepen in Brabant samen, de rivieren waren dichtgevroren, de inval was nu zeer goed mogelijk, Holland liep gevaar.
Maurits was naar Gorkum gesneld waar hij troepen samentrok, ook de Bergsche vanen kregen opdracht naar Gorkum te marcheeren.
Overal liet hij het ijs stuk hakken en wachtte toen af wat zijn spionnen hem zouden berichten.
In Gorkum vernam hij van de muiterij op de twee Spaansche forten, hij wendde zich dadelijk tot de muiters, beloofde betaling en vrijen afmarsch mits zij hun schansen overgaven.
Ook kreeg hij bericht van de oneenighcid tusschen Hohenlohe en Sedlnisky en van de wijze waarop de laatste die zich niet opzijde liet dringen, de Tielerwaard met zijn troepen dekte.
Maurits stond klaar om in te grijpen maar er gebeurde niets, la Barlotte trok naar het zuiden terug, de dooi viel in, de rivieren konden niet meer worden overgetrokken.
Maurits herademde, het speet hem alleen dat de muiters uit Sint Andries geen antwoord hadden gestuurd, hij was tevreden over de

geruchten van geldgebrek en muiterij, die uit alle delen van de Zuidelijke Nederlanden kwamen.
Hij besloot Sint Andries aan te pakken, eerst met voetvolk en desnoods riep hij de geheele Brabantse ruiterij op, om de onderneming te steunen.

Zijn goede stemming bedierf echter grondig toen de gedeputeerden van de Staten van Holland kwamen praten over de oneenigheid met Hohenlohe. De Prins van Oranje had nooit veel tijd gehad voor het krijgsbedrijf, zijn werkkracht was steeds opgeëischt voor zaken van staatsmansbeleid en daarom was indertijd Hohenlohe benoemd tot zijn luitenant generaal over Holland, Zeeland, de Tieler- en de Bommelerwaard.
Nu hadden de Staten van Holland de fout begaan de benoeming van Hohenlohe in 1590 te vernieuwen, Hohenlohe had zich bij Maurits gevoegd maar deze had hem uitdrukkelijk gezegd zijn hulp niet noodig te hebben, waarop Hohenlohe weder zijn beklag bij de Staten deed.
Maurits was zeer kortaf tegen de gedeputeerden, hij zei dat hij lang geleden Hohenlohe tot zijn luitenant had willen benoemen, maar deze had toen bedankt. Daarna was Maurits stadhouder geworden, alle oude commissiën, indertijd door zijn vader uitgegeven, kwamen daardoor te vervallen. Hij had verder niemand benoemd, de Staten van Holland mochten buiten zijn voorkennis om evenmin iemand benoemen en zeker niet over gewesten die buiten de provincie lagen.
De stadhouder wond zich op en zeide: “Ik ben niet van plan de graaf ergens voor te gebruiken, ik begeer evenmin dat de Staten hem voor enigen dienst aanwijzen, ik heb geen luitenant generaal noodig en als ik er een noodig had zou ik zeker de graaf niet kiezen. Ik kan de hoon niet vergeten mij aangedaan toen hij dreigde Sedlnisky te doorsteken

dien ik had aangewezen. Ik heb Hohenlohe gezegd dat het leed, Sedlnisky aangedaan, mij persoonlijk zou treffen en daarmee basta."
De heeren brachten schuchter in het midden dat Hohenlohe zich had beklaagd in geen enkele onderneming meer te worden gekend.
Maurits antwoordde dat dit juist was, hij was niet van plan Hohenlohe ergens in te kennen omdat deze nooit kon zwijgen, hetzij omdat hij van nature te spraakzaam was, hetzij omdat hij de plannen wilde dwarsboomen.
Boos vervolgde hij: “Het is ondienstig hem ergens voor te gebruiken, hij sticht verwarring in plaats van te helpen, verder heeft hij ruzie met alle kolonels en kapiteins."
De gedeputeerden namen met een bezwaard hart afscheid, zij moesten Hohenlohe van hun bevindingen rapporteeren maar Oldebarnevelt verzweeg de meeste argumenten door Maurits genoemd om de toestand niet erger te maken.
18 Maart had Hohenlohe als familielid bij Maurits ten hove gegeten maar deze had hem met geen woord gesproken over de krijgsplannen en als een kleine wraakoefening ging Hohenlohe naar Delft om daar met veel vertoon een bezoek te brengen aan Emanuel en Emilia die sedert eenigen tijd in die plaats mochten wonen; hij wist dat dit Maurits zeer zou hinderen.
Drie dagen daarna was de stadhouder in Bokhoven waar hij zijn bevelen gaf, hij wilde de schans van Crèvecoeur het eerst aangrijpen.
Hij riep de Bredasche ruiters op, de 5 vanen uit Bergen op Zoom kregen order een verkenning in Brabant te houden om achter de plannen van Mendoza te komen.
Het toeval wilde dat den Bossche magistraat aan Helmond en Eindhoven had geschreven over de muiterij op Crèvecoeur en daarbij

het voorstel deed de muitende bezetting door goede troepen af te lossen.
Inderdaad stuurde de vijand daarop 500 man, uitgelezen Spanjaarden, Italianen en Walen, zij kwamen de 24en Maart voor den Bosch en vroegen doortocht, maar de bevolking wantrouwde hen, er was niet de minste zekerheid dat de troepen aan de anderen kant den Bosch weer zouden verlaten, dus gaven zij tot antwoord dat het al te laat was daar Maurits de schans reeds had omsingeld. Dus keerden de vijanden naar Helmond en Eindhoven terug waar zij de 5 Bergsche vanen op hun pad vonden.
Marcelis liet onmiddellijk aanvallen, 250 vijanden werden gedood, 150 gevangen genomen, benevens een paar kapiteins en de sergeant majoor van een Spaansch regiment.
Zij lieten de 150 man vrij nadat de meegevoerde kapiteins beloofden, voor hun rantsoen borg te blijven. Er bleef geen andere keus, de ruiters hadden de 150 man niet kunnen meenemen: het zou anders op een massamoord zijn uitgelopen.
Op weg naar Breda vingen zij nog een troep ruiters op van de vaan van Grobbendonck die zij allen afmaakten uit wraak over het vermoorden van de heer de Bréauté.

25 Maart reden de Bergsche ruiters weer naar huis, onderweg overvielen zij nog enkele ruiters van de bezetting van Wouw, ook die mannen overleefden de ontmoeting niet.
24 Maart stond het geschut in stelling voor Crèvecoeur en reeds dien zelfden middag om 4 uur vroeg de bezetting om een accoord.
De meesten wilden in de richting van den Bosch afmarcheeren, 120 man uit Sint Andries afkomstig wilden naar die schans terug.

De stadhouder stemde erin toe, ook vergunde hij aan de mannen, in Staatschen dienst over te gaan, 25 Maart werd de schans bezet, de Walen die tot de bezetting hadden behoord verscheurden hun vaandel en 100 man gingen naar het Staatsche leger over.
Jan Gilson die sergeant majoor was geweest, werd hun commandant ook 40 Duitsers van de graaf van Emden gingen over.

Nu was Sint Andries aan de beurt en Johan van Huchtenbroeck kreeg bevel het huis Alem in te nemen; het fort werd omsingeld en Maurits begon de naderingsloopgraven aan te leggen.
27 Maart steeg het water echter zo dat het graafwerk onmogelijk werd, slechts de dijken en de hooge bolwerken van de schans staken hoog boven alles uit.
De stadhouder liet de troepen weer naar de schepen teruggaan en hield alleen de dijken bezet. Hij liet daar 12 stukken in stelling brengen en de schans door een trompetter opeischen.
De bezetting nam de trompetter onder vuur, het was een duidelijk antwoord en Maurits opende het geschutvuur.
6 April zond hij nog eens een trompetter, ditmaal met 2 brieven maar de bezetting wilde niets van accordeeren weten. Wetend dat ontzet in aantocht was riep zij de bode toe, dat hij over een dag of tien mocht terugkomen.
Maurits wist ook dat reeds 4 regimenten in Geldrop lagen, er werd zelfs gefluisterd dat zij het achterstallige geld voor de belegerden meebrachten.
De Staatschen konden door het hooge water niet aanvallen, maar alle wegen waarlangs de vijand kon naderen waren met schansen bezet, ook de Spanjaarden kregen geen kans iets te ondernemen. Het

ontzettingsleger lag met 8000 man voetvolk en 1000 ruiters werkeloos in Sint Oedenrode en omgeving, op die plaats kon men ook den Bosch steunen als de Staatschen tegen die stad iets wilden ondernemen.
Den Bosch hield naar gewoonte de poorten zorgvuldig voor vriend en vijand gesloten. Eind April was het water zover gezakt dat Maurits de naderingsloopgraven kon maken. De bezetting van de schans, bemerkend dat er van ontzet niets kwam, begon te parlementeeren. Zij vreesde na langer wachten slechts ongunstiger voorwaarden te kunnen bedingen. Natuurlijk begonnen de belegerden te overvragen, zij eischten volledige betaling van de achterstallige soldij, zij wilden in dienst van de Staten overgaan, mits hun de Spaansche soldij werd beloofd en zij een jaar lang in garnizoenen zouden worden gestuurd zonder te velde te komen. Maurits antwoordde dat hij bereid was hen in dienst te nemen doch alleen op de soldij die aan de Staatsche troepen werd betaald.
Hij was bereid *ƒ* 125.000 te geven voor achterstallige betaling, de mannen moesten die zelf maar onder elkaar verdelen, hij voegde er dreigend hij niet tot verder loven en bieden bereid te zijn.
8 Mei 1600 ging de schans over, kolonel van Huchtenbroeck werd tot gouverneur benoemd, de mannen kregen vergunning zelf hun kapiteins en luitenants te benoemen.
De Walen vroegen de gunst hun vendels tot een regiment te mogen verenigen en verzochten Frederik Hendrik tot hun commandant aan te wijzen, zij rekenden erop daarmee tegen verdere beschuldigingen beschermd te zijn. Ook deze gunst werd verleend en de heer van Marquette werd tot luitenant kolonel benoemd.
11 Mei was het prachtig voorjaarsweer, het Prinsenjacht zeilde voor de schans, het voerde de *ƒ* 125.000 mee.

De garde rukte daarop naar binnen, gevolgd door de troepen die tot bezetting waren aangewezen.
Maurits keerde tevreden naar Den Haag terug, Sint Andries en Crèvecoeur, de schansen die de vijand de vrijen inval in deze landen moesten garandeeren, waren in Staatsche handen, vrolijk wapperde de Statenvlag van de kerk die kort geleden nog door kardinaal Andreas zelf was gewijd.

Nieuwpoort

Het liefst zou Maurits de troepen naar Brabant hebben gebracht om daar de vijand aan te grijpen maar de Staten hadden andere plannen. Holland en Zeeland eischten een tocht naar Vlaanderen. Er moest een eind worden gemaakt aan het werk van de kaperschepen die aan de zeehandel zulke groote schade toebrachten.
De Staten drongen aan op een beleg van het kapersnest Duinkerken, tegen zijn zin moest Maurits gehoorzamen.
Er werd besloten 3000 man gedurende vijf maanden in dienst te nemen, de werving zou geschieden in het binnenland.
Ook dit was tegen de zin van Maurits.
Met hoeveel zorg had hij de nieuwe reglementen op de exercitiën samengesteld en ingevoerd en nu werden weer mannen geworven die niets wisten. Zij zouden zonder verdere opleiding tegenover de vijand moeten worden gebruikt. Het enige wat tot tevredenheid stemde, was dat er van alle zijden berichten kwamen over geldgebrek en muiterij onder de Spaansche troepen. De slecht hetaalde soldeniers hadden zelfs uit het Antwerpsche kasteel met hun geschut op de stad geschoten en in Diest hadden zij de commissaris van Albertus

weggejaagd. De stadhouder gaf zijn orders uit, 5000 man voetvolk en 2000 ruiters moesten zich gereed houden om 6 Juni uit te rukken en 800 schepen moesten worden bijeengebracht voor het vervoer van de troepen. Het ging langzaam en toen Maurits eind Mei de schepen nog niet bijeen had, besloot hij met de tocht naar Vlaanderen te wachten tot de nieuwe troepen zouden zijn geworven.
9 Juni waren de troepen samengetrokken, 125 vendels voetvolk, 25 vanen ruiterij. 100 wagens met 250 trekpaarden, 3? vuurmonden van verschillend kaliber, er werd voor 24 dagen brood in voorraad gebakken.
Er kwamen intusschen nieuwe berichten over Spaansche muiterij binnen, in Brabant hadden 2000 man voetvolk en ruiterij gemuit, zij hadden zich meester gemaakt van Helmond en brandschatten het land om aan soldij te komen. Velasco had een bode gezonden om hen tot rede te brengen doch zij hadden de bode in een mand aan de galg opgeheschen en gewaarschuwd dat zij hem werkelijk zouden ophangen als Velasco nog eens dergelijke brieven durfde schrijven.

Om de vijand in het onzekere te laten had Maurits een deel van het leger onder Hohenlohe naar de Betuwe gezonden, een deel van de troepen werd in schepen de rivier opgezonden tot bij Heusden, hij wilde de vijand de indruk geven dat er een aanslag op den Bosch werd voorbereid.
Op het laatste oogenblik kregen de schepen bij Heusden bericht naar Dordrecht terug te varen.
17 Juni vertrok Maurits uit Den Haag. Hij had gedeputeerden van de Staten Generaal meegenomen om spoedshalve te velde beslissingen te kunnen nemen. Twee dagen later lag hij voor Rammekens, de

bedoeling was over zee naar Nieuwpoort te varen en die stad te belegeren.
Tegenwind belette het uitvaren en de stadhouder, wetend hoe lastig het volk werd als het op de schepen bleef, deed het voorstel onderwijl Sluis te veroveren. De gedeputeerden wilden dit echter niet, vreezend dat het de eigenlijke onderneming te lang zou ophouden, zij wilden zo spoedig mogelijk verder naar Duinkerken.
Toen er echter steeds meer schepen met troepen kwamen en de wind voortdurend ongunstig bleef, terwijl de paarden van het lange verblijf aan boord veel te lijden hadden, veranderde hij het plan, de troepen werden in Zeeuwsch Vlaanderen uitgeladen, de schans Philipine werd veroverd en nu kon hij over land achter Brugge om naar Nieuwpoort marcheeren.
De schepen met geschut, munitie en levensmiddelen kregen bevel verder te varen naar Ostende.
Maurits verdeelde het leger in drie afzonderlijke groepen, de ruiterij was in 7 regimenten verdeeld, Johan Bacx stond met zijn vaan onder Frederik van Solms. Marcelis had daarentegen zelf het bevel gekregen over een regiment, bestaande uit zijn eigen vaan, de vaan van Paul aangevoerd door luitenant Hans Sixen en verder de vanen van La Salle en van Panier.
23 Juni lag Marcelis met zijn vier vanen in Philipine, 24 Juni werd verder gemarcheerd, het was prachtig zomerweer, Marcelis en Balen waren ingedeeld bij de hoofdmacht.
Ook den volgenden dag scheen de zon helder, reeds voor zonsopgang was Graaf Lodewijk uitgezonden met Marcelis en Balen en om 6 uur kwamen zij voor Brugge waar zij vee en enkele gevangenen buitmaakten.

Boven Sluis hoorden zij geschutvuur, enkele schepen met bagage waren uitgevaren in strijd met de bevelen, slechts geconvoyeerd door een enkel oorlogschip. Zij waren in strijd geraakt met de vijandelijke galeien en gingen daarbij verloren.

Op 26 Juni was Marcelis bij de achterhoede ingedeeld, de troep trok zo dicht langs Brugge dat zij door het walgeschut werd beschoten, daarna werd een verkeerden weg ingeslagen, er moest naar Brugge worden teruggekeerd, weer verdwaalde de troep en pas met een vertraging van 5 uren werd in groote wanorde Jabeekc bereikt waar werd overnacht.

Als de bezetting van Brugge op deze troep was uitgevallen, zouden de gevolgen verschrikkelijk zijn geweest.

Onderweg werden de verlaten schansen van Oudenburg, Passendaele en Breedene bezet, Piron kreeg het bevel in Oudenburg, François de Bruges in Breedene, zij kregen opdracht de schansen bezet te houden en een opmarsch van de vijand te verhinderen.

Maurits geloofde niet aan enig optreden van de vijand, de graaf van Solms kreeg ten overvloede nog bevel de schans Albertus te veroveren die tegenover Ostende in de duinen lag.

Solms bracht het geschut in stelling en opende het vuur, de opstelling was slecht, de uitwerking nihil, maar toch haastte de commandant kapitein Méron zich de schans over te geven.

Er waren echter dingen gebeurd die aan de aandacht van Maurits waren ontsnapt.

Albertus en Isabella waren samen naar de muiters in Diest en Hamond gereisd. Isabella zelf had de mannen toegesproken, zij had gesmeekt haar niet in de steek te laten. De Staatschen waren diep in Vlaanderen doorgedrongen, er bestond een groote kans hen volledig te verslaan,

daar zouden de mannen zich met roem en krijgsmanseer bedekken, het geld zou toevloeien, alle achterstallige soldij zou worden uitbetaald, zowel de aartshertog als de koning zouden hun leven lang dankbaar blijven voor dezen bewezen dienst.
De muiters hadden zich laten bepraten, Velasco was met zijn troep uit Gelder weggeroepen, Albertus had alles tot een aanzienlijke legermacht verenigd.
28 Juni kwamen Albertus en Isabella in Gent, de volgende dag zouden zij verder gaan naar Brugge.
De bevolking van Vlaanderen stond zo vijandig tegenover de Staatsche troepen dat geen enkel bericht naar Maurits uitlekte en toen Albertus in Brugge was aangekomen, liet hij alle wegen afsluiten om verdere 'correspondentie' te voorkomen.
29 Juni was Maurits in Ostende, de schepen met geschut en voorraden waren aangekomen, alles werd ontscheept, het geschut werd marschvaa.rdig gemaakt, de levensmiddelen en munitie werden uitgedeeld, zo spoedig mogelijk zou het beleg worden geslagen voor Nieuwpoort.
Den volgende morgen marcheerde hij af, hij had onderweg veel tegenslag, het land stond voor een deel onder water, zijn brugmaterieel was ontoereikend, van hetgeen achter zijn rug in Brugge geschiedde wist hij niets.
1 Juli was Maurits naar gewoonte zeer vroeg op, langs het strand marcheerde hij naar Nieuwpoort, de vier regimenten voetvolk van Vere nam hij mee, ook de ruitervanen van graaf Lodewijk van Nassau, graaf Frederik van Solms, Marcelis Bacx en Balen.
De troep werd ten westen van Nieuwpoort gelegerd, ook aan de oostzijde werden de kwartieren verkend en uitgezet.

Piron die het bevel voerde in Oudenburg, had evenmin iets bemerkt van de komst der Spaansche troepen in Brugge en zorgeloos zond hij 100 man naar Ostende om munitie te halen terwijl hij aan de rest van de bezetting, ruiterij en voetvolk, vergunning gaf, in de omgeving van Brugge te stroopen. Hij was vrijwel alleen toen Albertus met groote troepenmacht voor zijn schans verscheen en het werk opeischte, hij kon slechts capituleeren, de Spanjaarden bezetten de schans.
De mannen die nabij Brugge stroopten, vernamen onderweg dat het leger van Albertus in opmarsch was, zij haastten zich naar hun schans. terug maar door gebrek aan samenwerking kozen ruiterij en voetvolk verschillende wegen, de ruiterij werd onderweg gevangen genomen. Het voetvolk, niets kwaads vermoedend, kwam voor de schans, de poort ging open en toen allen binnen waren vielen de Spanjaarden op hen aan, alle Staatsche soldaten sneuvelden.

Piron had ook accoord gemaakt voor de schans van Passendaele welker bezetting de uitslag daarvan noch de komst van de Spanjaarden had afgewacht en naar Ostende was gevlucht.
In Breedene had de Bruges een en ander gehoord en ook hij was van plan de schans over te geven maar kapitein Gilson verzette zich daartegen.
De Bruges zond hem daarop naar Brugge om aan de Staten versterking te vragen. Nauwelijks was Gilson uit het gezicht verdwenen of de Bruges zond het vendel van Gilson naar buiten en haalde toen de andere kapiteins over de schans te verlaten. Nog voordat men een Spanjaard had gezien, was hij samen met de overgeblevenen van Piron op weg naar Ostende.

Ook de bezetting van de schans bij Snaeskercke liet zonder strijd het haar toevertrouwde fort in de steek.
Op weg naar Ostende werd deze laatste troep soldaten door de vijand overvallen en verslagen, Albertus legerde dien nacht in Leffingen.

On Ostende vernamen de Staten het gebeurde, zij zonden bericht aan Maurits die voor Nieuwpoort lag. Noch de Staten noch Maurits vermoedden de werkelijke sterkte van de vijand en de stadhouder gaf dan ook aan graaf Ernst last de volgende morgen naar het fort Albertus te gaan en de weg naar Leffingen af te sluiten.
2 Juli ging graaf Ernst reeds vroeg op pad maar de vijandelijke voorhoede was reeds eerder op marsch gegaan en te Mariënkerke komende vernam Ernst dat een deel van de vijand reeds voorbij was getrokken.
In plaats van zijn opdracht te vervullen en door te rijden naar het fort, nam hij de slagorde aan op een plaats waar hij de vijand onmogelijk kon tegenhouden, hij zond bericht aan Maurits en deelde mede waar hij stond.
De Staten in Ostende vermeenden dat het fort Albertus beter van troepen moest worden voorzien, zij gelastten Piron en de Bruges daarheen te gaan.
Met looden schoenen gingen de mannen op pad, zij waren de angst van de vorigen dag nog niet te boven.
Albertus had het plan opgevat Maurits aan te grijpen en toen hij uit Leffîngen komende, Graaf Ernst op zijn pad vond, dacht hij tegenover de voorhoede van het Statenleger te staan.
Hij besloot voorzichtig te zijn en deze voorhoede rechts en links te omtrekken. De mannen. van graaf Ernst, ziende hoe hun flanken werden bedreigd, vluchtten de duinen in, waar zij stuitten op Piron en

de Bruges, de paniek greep allen aan en zonder dat zij de vijand hadden gezien, kwamen zij in wilde vlucht in Ostende terug samen met de troep van graaf Ernst.
De bezetting van de schans Albertus deed niets, zij vuurde slechts een enkel schot af, wenschte slechts de schans te ontvluchten en zich in Ostende in veiligheid te stellen. Als Albertus de schans had aangevallen, zou de bezetting dadelijk hebben gecapituleerd.
Bij de gehouden schermutselingen waren 600 Schotten gedood, waaronder *7* kapiteins, de vaandels gingen verloren, de wapenen vielen in handen van de vijand. Van het regiment van der Noot sneuvelden 130 man, alleen de Bruges had geen verliezen, zijn mannen waren zo haastig gevlucht dat zij veilig binnen Ostende kwamen.
Albertus dacht nog steeds dat hij de vijandelijke voorhoede had aangegrepen en hij schreef naar Brugge dat hij die voorhoede had verslagen en op de vlucht gejaagd, hij had Maurits naar het westen afgedrongen, deze kon niet meer ontsnappen.
In Brugge luidden de klokken om de overwinning te vieren, het bericht werd naar de andere steden doorgegeven, overal werd zeer voorbarig feest gevierd.
Albertus hield krijgsraad. Wat moest er nu gebeuren? Eerst de schans veroveren of dadelijk de vervolging tegen Maurits inzetten?
De jongeren stemden voor het laatste, men kon nu met één slag een einde aan de oorlog maken, de Geuzen hadden opnieuw getoond dat zij wel bruikbaar waren voor kleine strooptochten maar dat zij voor een grooten veldslag niet deugden. Albertus besloot tot het laatste, de schans bleef onaangetast. Hij had 10.000 man voetvolk en 1600 strijdende ruiters tot zijn beschikking, waarvan 2000 man dienden tot dekking van de treinen. Maurits had hoogstens 10.000 man en 1200

ruiters, de mannen waren voor een groot deel zeer gedemoraliseerd door het succes van de vijand.
Om elken terugtocht onmogelijk te maken liet hij dien morgen bij vloed de schepen uitzeilen, de eb viel in, de schepen waren niet meer te bereiken.
Nu moest het geheele leger door de haven waden en allereerst werden de vier vanen van graaf Lodewijk en Conteler door het water gezonden, daarop zouden voetvolk en treinen volgen.
De Engelschen en Friezen zouden de voorhoede vormen, Lodewijk berichtte dat de vijand langs het strand in opmarsch was.
Maurits maakte haast, hij gelastte het voetvolk geheel gekleed te water te zenden, regiment na regiment bereikte de overkant, werd in slagorde geschaard en naar het strand gezonden.
Reeds een tijd tevoren had Marcelis voor zijn vaan uitrijdend zich bij graaf Lodewijk op het strand gemeld.
Vere zou het bevel over de geheele voorhoede krijgen en toen hij de vijand zag naderen, wilde hij zich ingraven wat Maurits verbood, daar hij slag wilde leveren voordat het bekend werd dat de troepen van Solms en de Schotten waren verslagen en vernietigd.
Als veldheer bleef hem nog steeds de keus te sterven of te overwinnen, de verantwoording kwam voor de Staten die dezen tocht hadden geëischt, het behoud van het vaderland hing aan een haar.
Maurits liet voor zich en voor Frederik Hendrik het harnas brengen, dat zij aangespten. Het was voor het eerst dat Frederik Hendrik aan een werkelijken veldslag zou deelnémen.
Hij gelastte nu ook aan de geheele hoofdmacht de haven te passeeren, hij liet voor alle zekerheid bovendien nog een schipbrug slaan voor het geval dat het water te hoog zou worden.

Zo wachtte Maurits de vijand af, de eerste die hem in de steek liet was Philip Sidney die naar de haven vluchtte en zich voor een groot bedrag naar de vloot liet roeien.

Nog weifelde Albertus. Zou hij toeslaan?
Maurits had zulk een groote naam als veldheer. Kon hij het wagen alles op één kaart te zetten?
Zijn onderbevelhebbers stookten hem op, de tegenpartij had geen 4000 man meer over, de schepen waren reeds in zee, de hooge commandanten hadden zich blijkbaar in veiligheid gesteld, hij kon op de overwinning rekenen.
Op de wallen van Ostende stonden de gedeputeerden. Zij zagen de vijandelijke ruiters voorbijtrekken en smeekten de Staatsche ruiterij die nog in de stad was. uit te rukken en de vijand in de rug aan te vallen maar de mannen waren met doodsangst geslagen, zij durfden de poort niet uit te rijden.
Zou Maurits kunnen vertrouwen op de Walen die na de gebeurtenissen van Sint Andries waren overgelopen? Luitenant kolonel Marquettc liet alle mannen de hand opsteken en zweren dat zij op dezen dag aan de voeten van Maurits zouden vechten en desnoods sterven.
Ook Maurits zag de vijandelijke ruiters, hij zond twee vanen harquebusiers die de Spanjaarden in verwarring naar de duinen deden terugwijken, zij brachten aan hun veldheer het bericht dat Maurits in slagorde stond.

De stadhouder hoopte op het strand de overwinning te kunnen bevechten, hij legde zijn musketiers achter de duinkopjes, zij konden met hun vuur de vijandelijke ruiterij flankeeren, maar hij zag ook dat de vloed opkwam, dat het strand steeds smaller werd en dat de strijd

misschien zou moeten worden uitgevochten in de duinen of in de clingen [41]), het onoverzichtelijke terrein daarachter.
Steeds meer troepen moesten in de duinen worden opgesteld, steeds meer vijandelijke troepen kwamen opzetten, ook deze breidden zich over de duinen uit.
Maurits moest snel een beslissing nemen. Op het strand liet hij slechts het geschut met 6 vendels Engelschen achter, het voetvolk werd verdeeld over de duinen en de clingen, het vlakke veld meer landwaarts in werd aan de ruiterij toegewezen. Maurits haatte die bedekte terreinen waar de blooden zich zo gemakkelijk uit de voeten konden maken.
Het was half vier, de voorhoeden waren elkaar zeer dicht genaderd, onophoudelijk knetterde het musketvuur, het richten was de vijand moeilijk daar hij de zon in de oogen had.
Ook de vijand had het duinterrein zwaar met voetvolk belegd en zijn ruiters naar het vlakke veld gestuurd doch hij was de Staatsche ruiters iets voor en hoopte met een snelle charge de Nederlanders te verhinderen uit het duinterrein op het vlakke veld te komen.
Graaf Lodewijk en Marcelis begrepen de bedoeling van de vijand, zij besloten onmiddellijk te chargeeren. La Salle werd naar Maurits gezonden met verzoek een regiment voetvolk te hulp te zenden.
Er was geen tijd te verliezen, de vijand trachtte reeds de duinrand af te sluiten en zonder zich een moment te bedenken stortte graaf Lodewijk zich met zijn mannen op de vijand.

---

[41] Clinge of klink of het Germaanse 'clinga', dat binnenduin betekent. Dit duidt een hoogte aan die door zandverstuivingen of binnenduinvorming is ontstaan. (Wiki)

Het waren uitgelezen troepen, de vaan van Maurits onder luitenant van Gent, de vaan van graaf Hendrik van Nassau onder ritmeester Bernaerd en de eigen vaan van graaf Lodewijk.
Naast hem chargeerde Marcelis met de eigen vaan en die van Paul, en verder de vaan van La Salie.
Tegenover zich vond Marcelis de troep van Jean Giacomo Barbiano, Graaf van Belgiojosa, die zich achter een sloot had opgesteld.

Het was erop of eronder en Marcelis liet zich door niets weerhouden. Zonder zich te bedenken sprongen ook zijn zwaar geharnaste kurassiers over de sloot en grepen de Spanjaarden zo fel aan dat deze op de vlucht sloegen en door Marcelis werden vervolgd tot aan de grachten van Nieuwpoort.
Velen werden gedood, er werden veel gevangenen gemaakt, maar ook de eigen troep had verliezen geleden door het vuur van de musketiers, die achter de kopjes lagen.
Toen la Salle terugkwam met het bericht dat Maurits de aanval toestond en Marquette met zijn Walen te hulp snelde, was het pleit reeds beslist, de vaan van Belgiojosa zou Albertus dien dag geen diensten meer bewijzen.
Even was Marcelis nog in gevaar want toen hij met zijn mannen op het tooneel van de strijd terugkeerde, hield Maurits hem voor vijand en stuurde enige vanen om hem te bestrijden.
Gelukkig herkenden de mannen elkaar en was het misverstand dadelijk opgelost. Marcelis stelde zijn ruiters weder in slagorde en meldde zich bij Maurits terug. De ruiterij streed met afwisselend geluk, zij had het voordeel dat de Staatsche voorhoede sterker was dan die van de vijand.

Albertus zag dit ook en bracht zijn hoofdmacht die zeer sterk was in het vuur, zij drukte de Staatsche voorhoede ineen.
Francis Vere had een goed heenkomen gezocht maar Horatio Vere had dadelijk zijn plaats ingenomen, hij verenigde 600 à 700 Engelschen en weerstond daarmee de schok van 2000 Spanjaarden: het was niet mogelijk de kleine Engelsche troep te doen wijken.
Maurits bracht hulp, hij zond enkele vanen ruiters om de flanken van de vijandelijke hoofdmacht aan te grijpen maar de vijand bleef te sterk.

Toen zette ook Maurits zijn hoofdmacht en het regiment Walen in maar voordat zij hun musketten hadden kunnen afvuren, begon de troep van Horatio Vere terug te trekken, de overmacht was te sterk.
Vergeefs zond Maurits eerst de Zwitsers en daarna de Fransen ter versterking, het werd geen vlucht maar kopje na kopje werd ontruimd.
Ook de Engelschen die op het smalle strookje strand hadden getracht aan te vallen en het vijandelijke geschut te veroveren, werden teruggeslagen.
Wel hadden de ruiters de vijand zware verliezen toegebracht maar zij hadden zelf ook een groot deel van hun gevechtskracht ingeboet. Zij waren verspreid en Maurits besloot toen zijn laatste troef uit te spelen, hij zette de achterhoede in, de Duitsers, het Utrechtsche regiment van Huchtenbroeck en het regiment Ghistelles.
Het gaf verademing, Maurits smeekte de ruiters nog eens in te grijpen, zij hadden slechts drie kansen, winnen, sneuvelen of verdrinken.
Toen wreekte zich de groote fout dat men de treinen te dicht achter de troep had laten marcheeren. Bij de terugtocht moesten de voertuigen inderhaast keert maken, zij brachten een groote wanorde die nog werd verhoogd toen de wagenmeester sneuvelde.

Francis Vere was gevlucht op een schip in de haven, ritmeester van Gent en verschillende laffe officieren volgden zijn voorbeeld, na enigen tijd was het schip met vluchtende officieren gevuld, allen hadden in de strijd hun troep in de steek gelaten.
De vijandelijke ruiterij was door de Staatsche verslagen, maar het Spaansche voetvolk was ver in de meerderheid en bovendien zette de vijand nu pas zijn achterhoede in.
Maurits zag de troepen terugwijken, op het strand, in de duinen, in de clingen. Twee regimenten van de achterhoede, de Fransen en het regiment Ghistelles hadden de vijand geheel de rug toegewend, de anderen trokken langzaam terug, zich telkens in het terrein vastbijtend. Op het strand maakte de vijand snel vorderingen, bijna was het Staatsche geschut in zijn handen.
Maurits deed wanhopige pogingen de Staatsche ruiters te verzamelen voor een laatste charge, bij had nog slechts drie vanen als laatste reserve in handen.
Nu kregen ook die mannen hun opdracht. Balen zou langs het strand chargeeren. Cecil in de duinen, Horatio Vere in de dingen.
Balen zag hoe de kanonniers het geschut voor de laatste maal laadden, hij hield zijn ruiters in, stapvoets ging hij voorwaarts, bij de laatste charge moesten de paarden op adem zijn. Toen dreunde de kanonschoten, de kanonniers trokken terug, lieten het geschut achter, de vijand stormde voorwaarts en nam bezit van de vuurmonden. Balen had op dit moment van wanorde bij de vijand gewacht. onverwacht stoven zijn ruiters van de duinrand omlaag en sabelden alle vijanden neer die zij bij het geschut vonden.
Ook in de duinen en de clingen bracht die laatste aanval verademing, Friezen en Engelschen vatten weer moed. met de piek stormden zij op

de vijand in en van het strand klonk het Victoriegeroep van de bootsgezellen die weer in het bezit van hun geschut waren.
Een laatste Spaansche ruitervaan werd onder de voet gereden, overal weerklonk de kreet: „*Valt aan, valt aan!*" De hoofdmacht, van zijn laatste ruitersteun beroofd, weifelde en begon terug te trekken, steeds weer bracht Maurits kleine ruitergroepen bijeen die de hoofdmacht op de flanken aanvielen, het terugtrekken werd een vlucht.

Maurits was en bleef meester van het slagveld, de strijd was gewonnen.
De belangrijkste gevangene was Mendoza, de amirant van Arragon. Albertus was zo zeker geweest van zijn overwinning dat hij Mendoza had uitgezonden om eens een kijkje te nemen bij de charges van de weer aangenomen muitende Spanjaarden. Geen gevaar vermoedend, was deze op een van de bagagepaarden geklommen.
Bij de charge van Panier was hij onder de voet gereden, herkend en gevangen genomen een half uur vóór de algemeene vlucht van de Spanjaarden.
De ruiters en het voetvolk in Ostende die eerst geen voet buiten de poorten durfden zetten, gevoelden plotseling hun moed terugkeeren nu de vijand was verslagen. Belust op buit trokken zij uit en sloegen iederen vijand dood die in hun handen viel.
Het aantal verslagenen aan beide zijden was groot, Maurits telde 1000 dooden en 700 zwaar gewonden, 14 kapiteins en ritmeesters waren gesneuveld, de vijand had ongeveer 3000 dooden waaronder velen van hooge geboorte.
Het was een toeval dat Albertus niet werd gevangen genomen, hij vluchtte naar Oudenburg waar hij zich nog niet veilig achtte, want dadelijk zette hij de tocht voort naar Brugge en later naar Gent.

Zijn bagagetreinen stonden onbeschermd te Leffingen, de Spanjaarden uit de schans Oudenburg rukten met losse spannen uit en brachten de wagens in veiligheid.
De pages van Albertus, zijn geheele hofhouding, 90 vaandels en 4 standaarden werden buitgemaakt.
Maurits noodigde de gevangen Mendoza bij zich aan tafel. Hij bracht de volgende dagen te midden van de troepen in Ostende door. De Staten hadden gaarne gezien dat hij onmiddellijk Nieuwpoort had belegerd maar Maurits wilde dit niet en de Staten drongen niet verder aan.
Zij waren echter overtuigd dat de stad zich zou hebben overgegeven nu de schrik voor het overwinnende leger er nog inzat en het bekend was dat van de overwonnen Albertus geen steun was te verwachten.
4 Juli hield Maurits opnieuw bespreking met de gedeputeerden. Zou hij Sluis of Nieuwpoort belegeren?
Er werd besloten tot Nieuwpoort en reeds na 2 dagen lagen de troepen voor de vesting die echter niet geheel kon worden ingesloten.

Albertus had weer troepen bijeengebracht in Brugge, hij gevoelde zich dus allerminst verslagen en van Staatsche zijde werden de troepen die onder Hohenlohe in Gelderland lagen naar Zeeland geroepen.
8 Juli kwamen de Staten tot de overtuiging dat er wel veel eer was behaald op het slagveld doch dat de tastbare resultaten gering waren. Nieuwpoort was nog steeds in handen van de vijand, de stad wilde zich niet overgeven evenmin als het fort Oudenburg.
Albertus bracht in Brugge troepen bijeen, het was niet alleen een bedreiging voor de belegeraars van Nieuwpoort maar ook voor het behoud van Ostende.

De onderneming had schatten gekost, er had veel bloed gevloeid maar het doel van dat alles, de bevrijding van de scheepvaart van Holland en Zeeland was niet bereikt.
De gedeputeerden kregen de indruk dat Maurits op vele gedachten hinkte, er had geen bestorming van Nieuwpoort plaats en het was evenmin mogelijk het land onder contributie te brengen. Het regende vrijwel iederen dag, de loopgraven moesten worden verlaten als zij nauwelijks waren voltooid, de troepen van Hohenlohe die uit Zeeland waren aangetrokken, moesten op de schepen blijven omdat er aan land geen plaats was. Zij liepen steeds meer schade op, er werden batterijen opgeworpen maar het geschut voor die batterijen bleef op de schepen, men bouwde een kostbare batterij voor 12 vuurmonden en een paar dagen later werd de plaats als onbruikbaar ontruimd. Wat vandaag werd bevolen, werd morgen herroepen, tot hun verbazing bemerkten de gedeputeerden dat de bezetting van Nieuwpoort gedurende de nacht met 2000 man was versterkt zonder dat het was bemerkt of dat er iets was gedaan om het te verhinderen.

De gedeputeerden hadden er genoeg van, zij besloten naar Bergen op Zoom terug te keeren, aan Maurits overlatend hoe hij verder te velde wilde handelen.
De Stadhouder was hierover zeer ontstemd, de heren hadden hem eerst tegen zijn zin gedwongen tot de tocht, daarna tot het beleg van Nieuwpoort en nu het misliep gingen zij heen en lieten de beslissing aan hem over.
Hij inspecteerde de loopgraven, vond dat alles verkeerd was gedaan, de kapiteins werden wanhopig, zij vermeenden dat zij zijn bevelen precies hadden opgevolgd.

Aan de Oostzijde van de stad lagen de Schotten, die blijkbaar doodsbenauwd waren voor een uitval. Als zij in de stad het minste alarm hoorden, vluchtten zij reeds uit hun loopgraven, zelfs als de vijand niet eens buiten de poort kwam.
De troep werd ontevreden, nauwelijks was zij aan de dood ontsnapt of zij was aan nieuwe gevaren ten prooi. Er werd gefluisterd dat men beter het land eens goed kon aflopen en geld verdienen dan hier in voortdurend levensgevaar te liggen in loopgraven, die door de vijand en de regen werden geïnundeerd. Allen klaagden over slechte betaling en oneetbaar brood.
Maurits besloot tot een andere onderneming, hij trachtte het fort Isabella te veroveren maar het mislukte, hij deed een aanslag op de schans Sint Catharina maar het was of zijn troepen allen moed hadden verloren.
In het duister waren zij voor de schans gebracht en toen een der posten uit de schans zijn musket afschoot was het geheele aanvalsleger op de vlucht geslagen. Hij had genoeg van dezen veldtocht, 30 Juli zond hij 15 vanen ruiters naar Ostende, om daar ingescheept te worden.
Het was of die mannen de schrik van de veldslag nog altijd in de beenen zat, het inladen geschiedde met een haast of de vijand hen op de hielden zat, nog dien zelfden dag voer een groot gedeelte weg, de volgende dag werden de overige schepen geladen; uit gebrek aan scheepsruimte moesten 7 vanen in Ostende blijven.
Alle schepen voeren naar Bergen op Zoom.

Nieuwe vredespogingen

Toen de gedeputeerden uit Vlaanderen vertrokken, waren zij naar Bergen op Zoom gegaan ten einde een samenkomst te hebben met afgevaardigden van de Staten die aan Albertus waren onderworpen, zij wilden over vrede praten.
Dit was steeds aan de koning geweigerd omdat zij niet geloofden in zijn koninklijk woord, zij hadden meer vertrouwen in een bijeenkomst met mannen die evenals zij verlangden naar welvaart en levensgeluk.
In Bergen op Zoom zouden dus belangrijke besprekingen worden gehouden.
21 Juli waren de gedeputeerden van de Staten daarheen gegaan, zij logeerden in het Markiezenhof. Een uur na hun aankomst verschenen ook de graaf van Bassigny en enkele andere vertegenwoordigers van de zuidelijke Nederlanden.
Dienzelfde avond noodde Paul Bacx de heren van beide partijen bij zich te gast, tot laat in de nacht was men vrolijk bijeen.
De magistraat was heel blij dat Paul zulk een royaal gastheer was, enkele dagen geleden toen Hohenlohe door Bergen op Zoom kwam, had hij ook bij zijn ouden vriend Bacx gelogeerd en de stad had hen toen 12 stadskannen rijnwijn vereerd. Nu lieten zij 15 kannen bij Paul bezorgen. Zij waren van oordeel dat de frissche rijnwijn in deze warme zomerdagen beter naar de smaak van de heren zou zijn dan de zware Spaansche wijn.
Op 22 Juli kwamen de gedeputeerden officieel bijeen en Bassigny zeide dat hij sprak namens de Staten van Brabant, Limburg, Luxemburg, Gelderland, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Valenciennes, Namen, Rijssel, Douay en Orchies, Doornik en het land van Doornik en Mechelen.

Allen waren bijeen geweest en gaarne hadden zij ook de afgevaardigden van de noordelijke staten daar ontmoet hetgeen door de onenigheid niet mogelijk was geweest.
Sedert de landen niet meer onder één Heer stonden was er geen welvaart meer geweest, het was dus gewenscht daarnaar terug te keeren.
Zij hoopten in deze mondelinge bespreking daartoe te komen, alles zou worden vergeten, eeuwig zou over het gebeurde worden gezwegen, er moest een einde komen aan de verwarring die nooit tot enig resultaat had geleid.
Nu er een nieuwe vorst was gekomen was de tijd gunstig om weer onder zijn bewind terug te keeren. Er moest een neutrale plaats worden gevonden, zij hoopten dat ook de Staten van de noordelijke gewesten daarheen hun afgevaardigden met volledige volmacht zouden zenden.
Zij hadden een langen brief meegebracht die verhaalde van de ellende van de binnenlandschen oorlog en het genot van de vrede, zij hoopten dat hun zending nut mocht hebben en men tevreden uit elkander zou gaan.

De Nederlandse afgevaardigden hadden aandachtig geluisterd, zij misten in het betoog, hoe goed ook bedoeld, datgene wat zij zo gaarne hadden gehoord en zij antwoordden niets liever te wenschen dan vrede en welvaart te zien in de landen die door Spanje werden verdrukt.
Om dit gemeenschappelijke doel te bereiken, moesten ook de zuidelijke staten zich tegen Spanje keeren, de Spaansche troepen moesten het land verlaten, de belangrijke betrekkingen moesten door landzaten worden vervuld, de gelegenheid was nooit zo gunstig

geweest als thans nu Spanje in de verloren slag bij Nieuwpoort zijn zwakheid had getoond.
Scherp stelden zij de vraag waar alles van afhing: spraken zij met de zuidelijke staten, dus met haar alleen of hadden zij te doen met Spanje en met den aartshertog als over vrede gesproken zou worden.
Bassigny antwoordde dat hij tot het eerste geen opdracht had ontvangen, hun staten hadden een vorst buiten wiens medeweten zij niet konden handelen, zij wisten slechts dat ook Albertus de vrede wenschte.
De bijeenkomst was dus een doodgeboren kind, de noordelijke afgevaardigden hadden er genoeg van, zij verklaarden ronduit dat zij geen onderhandelingen wenschten met Spanje of met Albertus.
Bassigny drong erop aan nog eens samen te komen maar na deze paar uren was men reeds op het doode punt. De zuidelijken zaten blijkbaar met het geval verlegen doch zij hadden het voordeel bereikt aan de minderen man in de zuidelijke landen te kunnen zeggen dat zij de hand tot vrede hadden uitgestoken maar dat de noordelijken onverzoenlijk waren en dat deze dus de schuld droegen voor hun armoede en werkeloosheid.
Dien zelfden dag besloten de heren reeds naar huis te gaan, na de noen waren zij gast van Oldenbarnevelt, maar de gastheer had haast, hij liet de gasten feestvieren en trok zo snel hij kon naar Sint Maartensdijk voor een onderhoud met Hohenlohe, die daar ziek te bed lag.
Toen ook voor de anderen de vrolijke maaltijd was afgeloopen, gingen zij scheep; op Sint Annaland kwam Oldenbarnevelt aan boord.
Onderwijl waren ook de zuidelijken naar Brussel teruggekeerd.

Nabetrachtingen over vredesplannen en zaken van oorlog.

On de eerste dagen van Augustus kwamen de troepen in Bergen op Zoom terug en op 3 Augustus was graaf Lodewijk van Nassau de gast van Paul Bacx op het Hooghuis waar ook de drossaard en de beide burgemeesters waren gevraagd. De stad, tevreden dat Paul de stadseere zo goed wist te bewaren zond een vat rijnwijn van 37 potten ten geschenke en op 10 Augustus toen ook Marcelis terug was en hij aan de heren een vrolijken maaltijd aanbood, hadden zij 12 kannen stadswijn laten brengen.
Maurits beschouwde het als een bedreiging dat Albertus weer troepen bijeenbracht bij Brugge. De frontierstad Bergen op Zoom moest dus goed van mannen worden voorzien en hoewel de vaan van Johan eigenlijk niet tot de ordinaris troepen behoorde, bleef zij daar toch voorlopig in garnizoen.
Het spreekt vanzelf dat de drie broeders nadat Johan en Marcelis alle gevaren getrotseerd hadden, nog eens napraatten.
Maurits was zowel gedurende als na de slag van Nieuwpoort zeer ontevreden geweest.
Hoeveel zorg had hij besteed aan de opleiding van de troep? Maar wat gaf het als de hoogere officieren nooit bij de troep aanwezig waren en dus van de nieuwe exercitiën niets afwisten?
Wat gaf het als men gedurende de wintermaanden de troepen in de garnizoenen ijverig oefende en de Staten in de zomermaanden nieuwe troepen wierven voor de luttelen tijdsduur van vijf maanden?
Men bracht een troep werkloozen bijeen, zij misten alle tucht en hadden niet de minsten moed, het gevecht trachtten zij te ontlopen en als het gevaar voorbij was, kwamen zij te voorschijn om te rooven en te plunderen, zoals ze weer in Ostende hadden vertoond.

Wat bleef er over van de moed van de hogere bevelhebbers? Hoevelen van hen hadden niet het veege lijf in Ostende geborgen?
Had Sidney niet tegen grof geld een schipper overgehaald hem naar buiten te varen?
Wilde men de oorlog voortzetten dan moest Maurits de gelegenheid krijgen de troepen onder zo strenge tucht te brengen dat zij tegenslagen konden verdragen. Als men daartoe geen kans zag, dan moest er maar vrede worden gesloten, een oplossing die men helaas niet kon bereiken omdat tusschen noord en zuid de onoverbrugbare kloof van de geloofsbelijdenis lag.
De zuidelijke katholieke staten waren niet tevreden, zij wenschten het land bevrijd te zien van de vreemde troepen, ook wenschten zij het ontslag van alle vreemde hooge ambtenaren, maar katholiek wilden zij blijven: dit was en bleef de band tusschen volk en koning.
In het noorden was het geheel anders, daar had men sedert tientallen jaren vrijheid van geloof. Holland en Zeeland, de twee machtige provinciën, hadden hun gewest gedurende tal van jaren vrij weten te houden van vreemde troepen, eigen landzaten vervulden de hooge betrekkingen, nooit zouden de noordelijken toestaan dat er vrede kwam waarbij dit alles weer teloor zou gaan.

Bij de bijeenkomst in Bergen op Zoom had Oldenbarnevelt dit de zuidelijken heren wel zeer duidelijk aan het verstand gebracht toen zij beweerden dat de toestand zoveel was verbeterd nu men een eigen vorst had en niet meer onder Spanje stond.
Konden zij ontkennen dat Albertus nog kort geleden een jonge vrouw levend had laten begraven omdat zij hervormd was?
En hoe had Mendoza huis gehouden in het neutrale land van Gulik en Kleef? Kon men ooit vrede sluiten en vertrouwen op zulke mensen?

De zuidelijke heren hadden gezegd dat dit nog slechts tijdelijk was, ook zij zouden zorgen dat de vreemde troepen zouden verdwijnen en dat vreemden uit de leidende functiën verdwenen.
Oldenbarnevelt had toen het hoofd geschud.
Wisten de heren dan niet op welke voorwaarde Albertus de Nederlanden had gekregen? Was het hun onbekend dat de landen tot Spanje zouden terugkeeren als het huwelijk kinderloos bleef?
En als er kinderen kwamen, zouden deze met Spaansche huwelijken weer aan het moederland worden gebonden en .... nooit zou Spanje toestaan dat de Nederlanden handel dreven op Indië.
Het was een afschuwelijke cirkelloop, beide landen gingen aan de oorlog ten gronde doch er was geen vrede denkbaar zolang een van de partijen niet volkomen verslagen was en zich op genade en ongenade moest overgeven.
Marcelis vertelde ook dat la Barlotte, een van de dapperste en trouwste dienaren van de Spaansche koning, bij Nieuwpoort was gesneuveld.
Hij was een eenvoudige Lotharinger geweest, als chirurgijn was hij in dienst gekomen, door zijn inzicht en militaire eigenschappen was hij omhoog geklommen maar toch had hij veel teleurstellingen ondervonden omdat de Spaansche veldheren die in bekwaamheid ver bij hem ten achter stonden, uit de hoogte op hem hadden neergezien en in eigenwaan zijn raad niet hadden willen opvolgen.
Hun gesprek ging over Mendoza die nu veilig in Woerden opgeborgen, de gevangene was van de Staten.
Zij lachten nog eens om het grapje dat Maurits zich aan tafel had veroorloofd toen hij zeide dat Mendoza eigenlijk de gelukkigste man van het geheele Spaansche leger was. Hij had al vier jaren gehoopt

deze landen te mogen zien en nu was hij er zonder slag of stoot in toegelaten.
1 Augustus was ook Maurits scheep gegaan in Ostende en 2 dagen later besprak hij in Middelburg met de heren welke plannen zij nog zouden maken.
In de eerste plaats wilde hij de troepen op hun verhaal laten komen, het zou van de vijand afhangen wat er verder moest gebeuren. De Staten wilden graag dat hij Sluis veroverde, waar de vijandelijke galeien nog steeds lagen die bij windstil weer aan onze vrachtvaarders die dan niet door oorlogschepen konden worden gesteund, zoveel schade toebrachten.
Maurits vond het beleg te moeilijk, wel vond hij goed dat er maatregelen werden getroffen voor een inval in Brabant waarbij het bevel zou worden opgedragen aan Paul Bacx, tenzij graaf Lodewijk zichzelf met de leiding wilde belasten. Alles moest zeer in het geheim gebeuren in overleg met Héraugière die uit Breda troepen en geschut moest afstaan.

Héraugière had terecht bezwaren tegen het afstaan van troepen. Door verandering van de verdedigingswerken lag de stad voor een deel open, hij kon geen troepen missen. De zaak werd opgeschort tot Maurits in Bergen zou komen. 9 Augustus verscheen de stadhouder daar, hij was van plan lang te blijven en zond zijn jacht en bagage ook daarheen.
Daar ontbood hij de commandanten van de onderdelen voor een bespreking van de tocht naar Brabant. Men zou de overzijde van de Demer tuchtigen, de kwaadwillige dorpen betaalden geen contributie meer.

14 Augustus kreeg Maurits bericht dat de vijand troepen verzamelde bij Lier en Mechelen en dat hij een brug over de Schelde had gelegd. Hij besloot het Brabantsche plan uit te stellen, het werd te gevaarlijk Bergen op Zoom van troepen te ontblooten.
Drie dagen later kreeg hij bezoek van de gedeputeerden van de Staten, zij drongen aan op de een of andere onderneming, bv. tegen de galeien in Sluis of naar de Rijn.
Maurits wenschte ook dit niet en er gingen praatjes, dat er iets haperde, dat er onenigheid was tusschen hem en de Staten, Oldenbarnevelt zou al in Woerden gevangen zitten.
Het bleek al spoedig lasterpraat te zijn geweest, in werkelijkheid gebeurde er niets, 26 Augustus was Maurits nog steeds in Bergen op Zoom, waar hij slechte berichten kreeg uit Ostende. De troepen waren niet menswaardig onder dak gebracht, er was gebrek aan ligstroo, de sterfte was groot en de soldaten durfden zich niet meer buiten de stad vertoonen.
Twee dagen later stemde Maurits in een kleine onderneming toe. Alle Brabantse ruitervanen, 18 in getal marcheerden onder graaf Lodewijk naar Weert, waar de oude Spaansche muiters van Hamont met 800 paarden lagen, men zou ze overvallen.
De tocht leverde niets op, de ruiters waren op convooi, overal werd op waakzame schildwachten gestuit.
Een overrompeling was uitgesloten. Met oververmoeide paarden keerde de troep naar het garnizoen terug, onderweg werd de boerenbevolking van de laatste bezittingen beroofd.

Eind Augustus had Maurits opnieuw een bespreking met de gedeputeerden, hij weigerde enig plan uit te voeren zolang de vijand aan de Schelde lag.

12 September gaf graaf Lodewijk aan Alfonso, luitenant van de vaan van Prins Maurits vergunningen met een deel van de Bergsche ruiters uit te rukken naar de Rijn en de vijand afbreuk te doen.
In werkelijkheid gingen de heren echter plunderen op neutraal gebied en de Staten van Gelderland deden spoedig daarop een boekje open over het optreden van de eigen ruiters. Het platteland had veel meer last van de soldaten dan toen het door de vijand was bezet.
Toen hielden vriend en vijand elkaar in evenwicht, zij durfden bij nacht niet buiten te stroopen maar nu maraudeerden de kerels naar hartelust, zij eischten op hun tocht eten, drinken, fourage en geld. Meer dan anderhalve mijl per dag marcheerden zij niet; zij leefden van het brandschatten van de eigen bevolking. Zij eischten zogenaamd slechts eten maar zij weigerden rustig aan tafel te gaan zolang er geen geld onder hun bord lag.

De gedeputeerden eischten strenge bestraffing van de schuldigen. Het was niet gemakkelijk omdat de hoofdschuldige Alfonso Cacho Caputo, luitenant van de eigen vaan van Maurits was. Toch was het de heren te kras, Alfonso werd naar Den Haag ontboden.
Hij verontschuldigde zich, hij lag te Utrecht met podagra [42]) te bed.
De heren kenden die verontschuldigingen, zij lieten hem halen, gevankelijk werd hij overgebracht, jammer genoeg niet naar de voorpoort maar naar een herberg die slechts aan de voorzijde werd bewaakt, hij vluchtte langs de achterkant, geholpen door een paar getrouwen van graaf Lodewijk.

---

[42] Jicht.

Bij die vlucht bleek overtuigend dat hij geen podagra had, terwijl Maurits nog juist voor de Raad van State had verklaard dat de ziekte '*waerachtich*' was. Deze jonge man had reeds heel wat op zijn kerfstok. Vier jaar geleden had hij de dochter van de raadsheer Bruyninck uit haar vaders huis geschaakt, de zaak was gesust nadat hij haar had getrouwd.
Alfonso werd thans veroordeeld 'in effigie' [43]) te worden opgehangen, zijn schoonvader wist nog tijdig te bewerken dat de straf werd veranderd in levenslange verbanning.
Paul en Marcelis hadden met spanning het verloop van deze zaak gevolgd. Zo ging het telkens als de goede betrekkingen werden gegeven aan buitenlandsche avonturiers.
In het laatst van September had Maurits nog eens een bespreking met de Raad van State en de Staten Generaal.
Verschillende leden wilden de troepen die niet op de repartitie van een gewest stonden, afschaffen maar Maurits verzette zich. Weer werden de niet-gerepartiëerden verdeeld.
Johan Bacx trof het niet dat hij aan Friesland bleef toegewezen.
De Staten wilden het leger buiten het grondgebied sturen, het kon dan leven op kosten van den vijand, maar ook dit wilde Maurits niet, hij stelde in overleg met den Raad van State voor, nog enkele vestingen te belegeren.
Dit kon de goedkeuring van de Staten niet verwerven, naar het advies van de Raad van State luisterde niemand meer.
10 October besloot Maurits nog een laatste wapenfeit te toonen voordat de winterkwartieren werden betrokken.

---

[43] Als beeltenis; symbolisch.

Hij liet het voetvolk afmarcheeren en onderweg deelde hij aan de kolonels mede dat de stad Venlo moest worden overrompeld.
Velen werden zo bang dat zij met hun troepen bijna niet meer vooruitkwamen, de opmarsch was daarom reeds ontdekt lang voordat het leger in de buurt van de stad verscheen. Een overvalling was uitgesloten '*de arme huijsman droech de last*' zoals Duijck in zijn dagboek schreef.
Het was het einde van het krijgsbedrijf in dat jaar dat zo mooi was begonnen met de slag bij Nieuwpoort.

Nog nooit had de Bergsche magistraat den markies zo lang binnen haar wallen gehad en op 25 Augustus werd aan Maurits een maaltijd aangeboden waarover nog lang werd nagepraat, het stadhuis was bijna te klein geweest voor de stadhouder en zijn groote gevolg, de 4 Engelsche milords, de leden van de Staten van Holland en Zeeland, de ritmeesters Paul en Marcelis Bacx en hun wapenbroeder Dubois (= van Houte) benevens nog enige "goede vrunden".
De concierge had voor 147 gulden aan eetwaren voorgeschoten, de pasteibakker leverde een rekening in van 120 gulden, twee wijnhandelaren berekenden 250 gulden en toen de heren gedurende de maaltijd hun tevredenheid betuigden over een prachtigen steur die werd opgediend, werd zowel aan Maurits als aan de gedeputeerden van Holland nog zulk een visch aangeboden wat 32 gulden kostte.
Zij die het feest meemaakten, kregen niet de indruk dat de stad noodlijdend was, er werd met de geldmiddelen omgesprongen alsof er een onverwachte erfenis was ontvangen.
Bij elke samenkomst werd op stadskosten gegeten en gedronken, bij bijzondere gebeurtenissen waren de uitgaven evenredig hoger, ieder

die iets voor de stad deed of wiens gunst voor de toekomst moest worden gekocht, kreeg een ‘vereering’.

Wie de rekening van het jaar 1600 nog eens doorbladert, schrikt van de hooge bedragen die min of meer ten eigen bate werden gebruikt. Zo kreeg de ontvanger Pierlinck 3½ aam wijn voor *f* 250. Toen de nieuwe magistraat werd gekozen, dronken de heren voor *f* 192 wijn op, bij normale bijeenkomsten werd voor *f* 230 opgedronken. Er werd voor *f* 510 bier naar Den Haag gezonden om enkele heren van de Staten, van de Raad van State, van de Staten van Holland en van de Raad van de Prins aan zich te verbinden.
Ook werd aan dezelfde heren voor ruim *f* 100 brandhout gezonden, aan de raadsheer Kinschot vereerde men 25 potten wijn voor *f* 22, dan volgen weer *f* 135 voor wijn bij gewone bijeenkomsten, *f* 200 gratificatie voor de drossaard, *f* 600 voor de gouverneur; toen de magistraat afscheid nam van de ontslagen kapiteins van de schutterij werd er voor *f* 73 wijn opgedronken, er werd bovendien *f* 32 besteed aan brood, vleesch, visch, hoenders, enz.
Toen een paar dagen later kapitein Dupuys met de Zwitsers op het stadhuis afscheid nam, dronk men *f* 26 Fransen wijn op en toen de magistraat werd vernieuwd, at en dronk men voor *f* 65. Intusschen leverde een apotheker een rekening in van *f* 66 voor specerijen en banketsuiker die bij verschillende feesten waren gebruikt waarbij Jan de Hase, de waard uit de Valk een rekening voegde van *f* 25.
De komst van de graaf van Hohenlohe kostte de stad *f* 32, bij een bijeenkomst met Paul Bacx en kolonel Duvenvoorde werd voor *f* 84 verteerd. Na de goede tijding van de slag bij Nieuwpoort maakte men voor *f* 51 wijn op, toen de gedeputeerden van Noord en Zuid bij Bacx aten, werd voor *f* 40 wijn gestuurd, toen deze heren op het stadhuis

aten, kostte dit *f* 193, de terugkeer van Marcelis werd gevierd met *f* 32 wijn, de komst van graaf Lodewijk met f 37, terwijl aan Paul voor *f* 24 wijn werd gezonden toen graaf Lodewijk zijn gast was.
Allard Vaillant, de kapitein door Maurits weggejaagd, was in Bergen op Zoom blijven wonen en hield nu en dan open tafel voor afgevaardigden uit andere plaatsen. Hij leverde daarvoor een rekening in van *f* 96. Toen de nieuwe kapiteins van de burgerij met de magistraat samenkwamen, dronken zij voor *f* 50 wijn op, de koks van Maurits en van Frederik Hendrik die hadden geholpen bij het bereiden van het feestmaal, kregen een fooi van *f* 25 en toen graaf Lodewijk de stad verliet, kreeg hij *f* 61 wijn mee.
Toen men met Bacx een bespreking hield over de plaats waar een wachthuis zou worden gezet, kostte dit *f* 21 aan wijn, de rekening noemt verder nog enige gouden herinneringsmedailles, aan verschillende personen gezonden.
In het jaar 1600 werd voor *f* 4262 aan wijn uitgegeven.
Dit feestvieren op rekening van de berooide kas doet niet sympathiek aan, maar misdadig lijkt het als men tegelijk ontdekt dat de rekening van de smid en van de timmerman onbetaald bleven omdat er geen geld in kas was.

De verhouding tusschen de magistraat en de gouverneur was en bleef steeds even hartelijk en dit jaar gaf men hem op de verjaardag van zijn zoon een groote zilveren beker.
Ook in de oogen van de magistraat was de kleine Jacob een toekomstige ruiteraanvoerder, de rentmeesters van de stad boekten dit jaar: "*Pieter van Velthem, ter causen dat hij gelevert heeft aen borgemeester Govaert Willems enige reijgerpluijmkens waermee*

beschoncken is geweest de sone van gouverneur Paul Bacx, deser stadt peter is. 9 gld."
Sedert Paul in 1591 samen met Marcelis het Hooghuis had gekocht, waren geleidelijk meer huizen in zijn bezit gekomen, namelijk de Cleijne molen in de groote Potterstraat, de groote en de Cleijne Linde in de Potterstraat, gelegen naast het huis Conijnenburg dat hij daarna ook kocht. Vervolgens kocht hij twee huizen in de Koevoetstraat en het huis in de Moeregrebstraat waarin Jan Boogaert was gestorven.
Van de erven van Jan Boogaert kocht hij ook een huis, twee kleine huisjes en een erf in de Brouwerstraat [44]).
Van Johan de Visschere kocht hij een geruïneerd perceel in de Steenbergschestraat, daarna werd hij samen met Marcelis bezitter van een boerderij met 36 gemet grond in de Noordgeest. In 1597 kocht hij het huis genaamd 'Prieel van Rosen' [45]) in de Lieve Vrouwestraat. Hij behoorde tot de zeer gezeten Bergsche familiën waarbij nog kwam dat zijn vrouw, geboren Bergsche, hem verschillende huizen en gronden ten huwelijk had meegebracht.

Ostende belegerd

In de eerste jaren van Paul's gouverneurschap had Betteken wel eens voor groote moeilijkheden gestaan, zij was van eenvoudige afkomst. Zij vond het prettig als de heren van de magistraat kwamen eten, zij kende hen allen, maar Paul en Marcelis vroegen soms ook hooge gasten, de graaf van Hohenlohe, graaf Lodewijk van Nassau, Justinus van Nassau, zelfs Maurits deed Paul herhaaldelijk

---

[44] Kortemeestraat.

[45] Lievevrouwestraat 24.

de eer aan gast te zijn op het Hooghuis en dan viel het haar niet gemakkelijk als gastvrouw te fungeeren.
Het allermoeilijkste was het voor haar geweest als de hooge Engelsche of Schotsche bevelhebbers haar gasten waren. Die mannen spraken onder elkaar zulk een onbegrijpelijk taaltje en zij kon zich tegenover hen slechts in gebrekkig Frans verstaanbaar maken.
Gelukkig waren er geleidelijk meer Nederlandse troepen gekomen, de commandanten behoorden tot de trouwe vrienden van haar man.
Daar was in de eerste plaats Werner van de Houte, Betteken had hem gekend toen hij nog een jongen was, hij was de zoon van de Bergschen secretaris Thomas van de Houte, Werner noemde zich nu heel deftig 'Heer van Elst' omdat hij was getrouwd met Alida Melis. Vrouwe van Elst. Meestal werd bij zelf Dubois genoemd. Hij was iets ouder dan Paul en had al groote kinderen.
Paul en Werner hadden in 1591 samen gevochten bij Knodsenburg, samen hadden zij Maurits gesteund in de slag bij Turnhout.
Van de Houte was in Bergen op Zoom in garnizoen gekomen en beiden waren uitgerukt voor de tocht naar Vlaanderen die in de slag bij Nieuwpoort eindigde. Betteken kon heel goed opschieten met het gezin van de Houte, zij had met genoegen gezien dat de dochter Katharina een paar jaar geleden was getrouwd met Lambert van der Well, een jongen Delftenaar die als adelborst in de vaan van van de Houte diende. Het was een groot feest geweest, Katharina's groot-vader de voormalige secretaris was er voor overgekomen en de stad had de ouden dienaar enige kannen wijn vereerd, ook Lamberts vader was in Bergen op Zoom geweest. Deze was een voornaam man, hoofdingeland van Delft en lid van de Staten van Holland.
De Bergsche magistraat had de gelegenheid aangegrepen en zich gedurende het feest bij hem gerecommandeerd.

Ook Lambert was daarna tot ritmeester bevorderd en in Bergen op Zoom in garnizoen gekomen.

Op de nieuwjaarsdag kwamen zeer velen op het Hooghuis samen om de gouverneur hun beste wenschen aan te bieden, daar kwamen de leden van de magistraat, ook Johan kwam met luitenant Lieven Seijs die zich gedurende dit verblijf in Bergen op Zoom had verloofd met Mey ken Testers, een Bergsch meisje.
Daar verscheen ook de Franse ritmeester la Salle en natuurlijk de predikant Baselius wiens zwaarwichtige gelukwenschen met gepasten eerbied en een beetje onderdrukt ongeduld werden aangehoord.
Daar kwamen ook Thomas, Maximiliaan, Daniël en Paul, zoons van Werner van de Houte, allen kurassiers in dienst van de Staten.
Betteken mocht deze jongens graag maar het meest hield zij nog van hun blinde zusje Alida.
Tot de gasten behoorde ook Jacob Prouninck van Deventer, de zoon van neef Gerard. Hij had de studie in Leiden eraan gegeven en had als kurassier dienst genomen in Paul's vaan.
Natuurlijk liep het gesprek over François de Provin, de jongen Fransen edelman die Geertruidenberg aan de vijand had willen verraden en ter dood was veroordeeld.
Hij kon op geen gratie rekenen en zou dezer dagen worden geëxecuteerd. Het bleef met al die buitenlanders voortdurend uitkijken en oppassen.

En dan kwam het gesprek weer op de plannen van de vijand. Er was uitgelekt dat hij het oog had op Ostende: de troepen uit Brabant werden samengetrokken en naar Vlaanderen gezonden.

Men zei ook dat hij een tocht naar de Rijn in de zin had, het was geen wonder dat al die mannen en vrouwen steeds met een zekeren angst naar de toekomst staarden en dat zij steeds waren vervuld van de strijdplannen en krijgskansen waarvan hun bestaan afhing.
Holland en Zeeland wenschten beide af te rekenen met de roofnesten op de Vlaamsche kust die aan hun scheepvaart onnoemelijke schade toebrachten, het was dringend noodig Ostende te versterken, de stad heette onneembaar maar een eerste eis was dat daar een krachtige figuur tot commandant werd benoemd. Paul wist dat de gouverneur, de heer van Cruijningen altijd ziek was en in de krijgsraad niet het minste overwicht over zijn onderbevelhebbers had. Hij miste de gave van het woord en liet zich altijd bepraten.

Kort na dezen Nieuwjaarsdag bleek dat Albertus werkelijk doorzette om het beleg voor Ostende te slaan. Nu zou de vloot daadwerkelijk moeten optreden en de vesting aan de zeezijde steunen.
Justinus van Nassau die nooit de periode van de zeeziekte was te boven gekomen, nam ontslag, sommigen verdachten hem daarom van gebrek aan moed.
Maurits drong erop aan, de troepen zo spoedig mogelijk te velde te sturen hetzij voor een tocht in het land van Hulst, om Albertus van Ostende weg te trekken hetzij voor een onderneming tegen Rijnberck dat nog steeds door de Spanjaarden was bezet die daar alle vervoer langs de Rijn beletten.
Het bleef bij plannen en voorbereidingen hoewel bekend was dat Italiaansche troepen in opmarsch waren, zij konden voor het einde van Juni reeds in Luxemburg zijn.

Maurits was in die dagen ziek, hij verscheen zelfs niet bij het huwelijk van graaf Lodewijk.

Paul en Marcelis hadden zich de tijd ten nutte gemaakt en dagelijks met de troep de nieuwe exercitiën beoefend. Pas begin Juni kregen zij opdracht te velde te komen, na maanden treuzelen moest nu alles hals over kop geschieden.
10 Juni zou het leger hij's Gravenweert worden samengetrokken. 33 ruitervanen en 102 vendels voetvolk waren opgeroepen, 7 Juni hadden de Bergsche vanen de Betuwe bereikt.
Paul zelf kon in Bergen op Zoom niet worden gemist. Werner van de Houte commandeerde zijn eigen vaan en die van Wagemans, van der Well en Brouchem.
Jan Bacx had drie vanen onder zijn bevelen; behalve zijn eigen vaan ook de oude en de jonge vaan van Solms.
Marcelis had ook het bevel over drie onderdelen, namelijk de vanen van Paul en van La Salle en verder zijn eigen ruiters.
11 Juni was het leger geformeerd, het was prachtig zomerweer. Jan Bacx was bij de hoofdmacht, daarachter volgde het geschut, weer gedekt door de achterhoede waarbij Marcelis was ingedeeld.
12 Juni verscheen Maurits voor Rijnberck, de stad werd omsingeld en de buitenzijde van de aanvalswerken werd ook geretrancheerd om aan een ontzettingspoging het hoofd te kunnen bieden.
Vier dagen later werd Frederik Hendrik door een matten kogel [46]) aan de hals getroffen, de oude krijgslieden vonden zo'n lesje niet kwaad, het leerde voorzichtigheid.

---

[46] In kracht en snelheid afgezwakte kogel.

Voor Rijnberck vernam Maurits dat Elisabeth heel boos was dat men die stad aantastte in plaats van in Vlaanderen te vechten, ook hoorde hij dat de vijand troepen tot ontzet stuurde.
Albertus handelde anders dan de stadhouder had gehoopt, hij liet zich niet van zijn plannen afbrengen door het leger dat bij Hulst opereerde. Dit leger kon dus gerust worden verkleind. Huchtenbroeck kreeg bevel met 17 vendels naar Rijnberck te komen.
De order was nog niet verzonden toen het bericht kwam dat Albertus met een groote troepenmacht op Ostende aanmarcheerde.
Huchtenbroeck kreeg tegenbevel, hij moest 10 vendels die nog in Bergen op Zoom lagen, binnen Ostende brengen, tevens werden daar 20 vendels Engelschen heengezonden.
5 Juli was Albertus voor Ostende verschenen waarmede een beleg begon dat in de krijgsgeschiedenis steeds een bijzondere plaats zou blijven innemen.
31 Juli gaf Rijnberck zich over, Ghistelles werd tot gouverneur benoemd.

Daar Maurits in de buurt was, besloot hij van deze gelegenheid gebruik te maken om op krachtige wijze zijn eigen belangen te bepleiten. Meurs was hem indertijd bij erfenis toegevallen maar Kleef wilde de stad niet afstaan. Hij trok er met 25 vanen ruiters benevens voetvolk en geschut heen, Marcelis was ook bij deze troep ingedeeld.
De belegering had een hoogst gemoedelijk verloop. Hij verscheen voor de stad en eischte die op. De gouverneur vroeg of hij geschut had meegebracht en of hij dit mocht zien.
Nadat de gouverneur zich van de aanwezigheid had overtuigd, gaf hij de stad over. Maurits nam bezit van de erfenis en bevreesd dat de

troepen op zijn particuliere bezit zouden stroopen, zond hij ze onmiddellijk weg.
Daarna beraadslaagde hij met de gecommitteerden van de Staten, hij wilde graag iets ondernemen tegen Grave of Hulst.
Terwijl hij zich in de kerk te Meurs met groote praal liet huldigen kreeg hij bevel van de Staten onverwijld 2000 man naar Ostende te sturen, de rest van het leger moest naar de garnizoenen teruggezonden, hijzelf werd in Den Haag ontboden.
Waren de Staten ontstemd dat hij het leger gebruikte om zijn particuliere belangen te behartigen?
Het was allesbehalve naar zijn zin maar hij moest gehoorzamen. Het voetvolk werd ingescheept en de ruiters reden naar huis terug.

Maurits had tijdig de heer van Cruijningen als gouverneur van Ostende vervangen door Karel van der Noot maar daarna was Francis Vere erheen gezonden om het commando over de troepen te voeren.
Vere, die niet tot de dappersten behoorde zoals hij reeds bij Nieuwpoort had getoond, stribbelde tegen maar hij ging ten slotte toch. Toen hij kort daarop in Ostende werd gewond, had hij er dadelijk genoeg van, hij liet van der Noot en Huchtenbroeck bij zich komen en betoogde dat hij van der Noot niet uit zijn commando had willen verdrijven, hij was nu van plan heen te gaan. Onverwijld liet hij zich naar Zeeland brengen.
Het verblijf in Ostende was inderdaad geen genoegen. Het liep naar het einde van Augustus, de aanval werd met kracht doorgezet, bijna voortdurend werd de stad gebombardeerd, de huizen stortten in, de troepen leden zware verliezen.

Er was gebrek aan chirurgijns en verbandmiddelen. Het liefst hadden de Staten de stad overgegeven maar er was alles aan gelegen de gunst van de Engelschen niet te verbeuren en daarom waren zij verplicht van de zeezijde nieuwe troepen aan te voeren om de oude te vervangen. Ook nieuwe voorraden levensmiddelen en oorlogsmateriaal waren noodig, men zag wel in dat de onneembaarheid van de stad een fabel was.
Er waren drie middelen om Ostende te helpen. Het eenvoudigste was met een groot leger tot ontzet op te rukken en Albertus te verslaan. De Staten zagen er geen kans toe, het geld ontbrak. Zeeland had juist verklaard dat het zijn aandeel in de financiën niet kon opbrengen noch de achterstallige schulden betalen.
Een ander middel was de stad van alles te blijven voorzien maar bij een dergelijke aanhoudende beschieting zou ten slotte het geheele leger te gronde gaan.
Er werd besloten tot het derde middel dat reeds zo dikwijls had gefaald, men zou proberen Albertus door een andere onderneming weg te lokken of hem ten minste dwingen een deel van zijn troepen naar elders te zenden.
Onder de mannen die aan de verdediging van Ostende medewerkten, behoorde ook Paul's zwager Goyaerd van Eijck, hij had thans de functie van magazijnmeester nadat hij korten tijd commissaris van monstering was geweest.
Hij zag hoe de voorraden steeds slonken en in onvoldoende mate werden aangevuld, samen met van der Noot hield hij een nauwkeurige inspectie en ging daarop scheep om in Zeeland bij Vere rapport uit te brengen over zijn bevindingen. Vere zond hem door naar Den Haag, Paul vernam dat Vere zeer op van Eijck was gesteld, toen hij Ostende

verliet had hij van Eijck willen meenemen maar deze was op zijn post gebleven.
Van alle zijden kregen de Staten berichten over de slechten toestand in Ostende en zij dachten erover Maurits naar Zeeland te zenden om meer van nabij zijn bevelen te kunnen geven toen van Eijck op 25 Augustus als een bode der verschrikking voor hen stond.
Nadat hij alles had verteld, kreeg Maurits bevel zo spoedig mogelijk naar Zeeland te vertrekken.
Henri de Culigny, heer van Chatillon kreeg opdracht met 23 vendels Franschen naar Ostende te gaan. De stad was echter reeds zo vol, dat men daar niet meer dan 6 vendels ter versterking wenschte, de rest werd naar Zeeland teruggezonden.
De stadhouder besloot Lier te overrompelen, verschillende troepen kregen opdracht naar Zeeland te gaan, de heer van de Tempel begaf zich naar Bergen op Zoom waar deze troepen werden verzameld, hij zou het bevel over de onderneming voeren.
Graaf Lodewijk zou alle ruiters die langs Rijn en Waal lagen, verenigen en naar Breda marcheeren.
Sedlnisky werd naar Ostende gezonden om met van der Noot te beraadslagen of deze nog tijdelijk troepen kon missen.
Hohenlohe, buiten alles gehouden trok zich met zijn vrouw boos in Ysselstein terug.
3 September voeren de troepen van de Tempel uit Vianen naar Bergen op Zoom, dien avond werd al het volk aan de haven ontscheept, petarden, ladders en ander gereedschap werden op wagens geladen.
De Bergsche ruiters zouden de troep geleiden maar hoe snel men ook handelde, de opzet was te groot geweest, er waren te velen in het geheim genomen, Lier was gewaarschuwd, de stad was in rep en roer, de wachten waren verdubbeld en rondes doorkruisten de vesting.

Onbewust van dit alles kwam van de Tempel tegen middernacht voor de stad. In alle stilte trachtte hij een biezen brug over de gracht te leggen.
Een schildwacht schoot echter zijn musket af, dadelijk dreunden drie kanonschoten, de kerkklok begon te luiden, trommels roffelden, garnizoen en burgerij snelden gewapend naar de alarmplaatsen, een overrompeling was uitgesloten. Van de Tempel gaf het op, reeds de volgende avond was de ruiterij in Bergen op Zoom terug.

Rotterdam en Amsterdam voorzagen het einde van het beleg van Ostende en daar zij veel overlast hadden van de vijandelijke galeien en zij berekenden dat het nog erger zou worden als de stad verloren ging, besloten zij zelf galeien te laten bouwen.
Het was een uitstekend strijdmiddel, zij konden bij windstil weer varen als de oorlogschepen tot stilliggen waren gedoemd, zij hadden weinig diepgang er konden gemakkelijk zonder loods over ondiepten komen. Zodra de galeien klaar waren, voeren zij uit. Het was een beetje beschamend dat men in dit waterland de methode van vechten van een Italiaan moest afkijken Onverwijld werd het gat van Sluis met deze galeien afgesloten.

In Ostende was het leven onderwijl een hel, bij honderden sneuvelden officieren en manschappen, er was geen zoet water om bier te brouwen, er was gebrek aan buskruit en kogels, er kwamen handen te kort om de gewonden te ver binden.
Op 9 September hielden Chatillon, Huchtenbroeck en Brog een inspectie.

Zij stonden in een van de batterijen gedekt achter de borstwering toen Chatillon door een kanonskogel werd getroffen. Hij was in het hoofd getroffen en was op slag dood. Zijn hersenen en de stukken van zijn schedel vlogen in het rond, het gelaat van Huchtenbroeck was ermede bedekt maar veel erger was Brog eraan toe. Een groot stuk schedel van Chatillon verbrijzelde zijn jukbeen, neus en kaak, hij werd zwaar gewond weggedragen.
Hohenlohe die het met zijn onrustigen aard in het stille Ysselstein niet langer kon uithouden, verscheen plotseling in Ostende.
Aan tafel bij de gouverneur had hij te veel gedronken, hij liep naar de wallen zonder zich te dekken. Het was een wonder dat hij niet werd getroffen.
In zijn dronkenschap had hij aan tafel hooglopende ruzie gemaakt met Horatio Vere. Vandaar dat hij dienzelfden avond in alle stilte weer scheep ging en zich niet meer in de stad liet zien.
Sedlnisky die een bezoek aan Ostende had gebracht, kwam in Zeeland bij Maurits terug, met Vere werd krijgsraad gehouden, allen waren het er over eens dat er de een of andere onderneming moest worden uitgevoerd om den druk op Ostende te verlichten. Er werd besloten de Spaansche galeien in Sluis te veroveren, het bevel werd opgedragen aan Van den Tempel.
Vere, die geheel was hersteld, werd naar Ostende teruggezonden.
Bij de onderneming tegen Sluis zouden de eigen galeien worden gebruikt maar door gebrek aan samenwerking mislukte de poging, de schepen kwamen te laat omdat ze op de Zeeuwsche stromen waren verdwaald.

Opnieuw viel in Ostende een slachtoffer. Johan van Huchtenbroeck had op 22 September zeer goed getafeld, hij had een stevig glas wijn gedronken en wilde daarna plotseling de wachten visiteeren. Het gelukte niet hem van het plan af te brengen, evenmin dacht hij eraan zich behoorlijk te dekken. Een vijandelijke musketkogel trof hem in de schouder en sneed een slagader door, in enkele minuten was hij doodgebloed.
Zijn lijk werd naar zijn kwartier gebracht waar het door de chirurgijns werd gebalsemd terwijl de auditeur militair Fleming een inventaris van zijn papieren opmaakte.
Evenals zijn vader was ook Johan van Huchtenbroeck te velde gestorven, hij was een lange slanke kerel met een knap uiterlijk die het uitstekend kon vinden met zijn soldaten. Ook zijn zuster Maria, die met Johan Bacx was getrouwd gold voor een van de schoonste vrouwen in het land.
24 September werden de ingewanden van Huchtenbroeck plechtig ter aarde besteld in de kerk te Ostende terwijl het lichaam aan boord werd gebracht, naar Holland vervoerd en in Ysselstein begraven. Met hem verloor Maurits een bekwaam officier en een trouw dienaar.

Het jaar verliep, Ostende moest worden geholpen maar niemand zag enige uitkomst. Maurits liet het oog vallen op den Bosch, het was de stad waaraan de vijand veel was gelegen. Als den Bosch werd belegerd was er kans dat men Albertus van Ostende wegtrok.
In Weert lagen zeer veel Spaansche troepen die in een toestand van muiterij verkeerden maar die vermoedelijk toch niet bereid zouden zijn-Maurits te steunen. Een beleg van den Bosch moest dus gepaard gaan met een onderneming tegen Weert.

Maurits riep 33 vanen ruiters en 73 vendels voetvolk bijeen. Hij wilde de muiters dwingen kleur te bekennen, als zij de Staatschen niet wilden helpen, zouden zij worden verslagen.
Ook de Bergsche vanen kregen opdracht 22 October in de Langstraat te zijn. Op dien dag was Maurits in Gorkum waar hem het spionnenbericht bereikte dat een groot deel van de troepen uit Weert op marsch was. Misschien ondernamen deze mannen iets, misschien marcheerden ze naar Brussel; slechts 200 man waren in Weert achtergebleven.
Vier dagen later marcheerde Maurits uit Heusden af, bij het rendez-vous ontmoetten elkaar veel bekenden: Héraugière, Werner van de Houte, Lambert van der Well, Lasalle, Marcelis Bacx en luitenant Jan Sixen met de vaan van Paul. De ruitermacht trok langs Vught naar Boxtel waar de nacht werd doorgebracht. Daar hoorde de stadhouder dat de muiters nog steeds niet in Weert waren teruggekeerd.
Maurits wilde dadelijk den Bosch aangrijpen maar de anderen vonden dat er eerst met de muiters moest worden onderhandeld, zo hadden de Staten het ook gewild.
De stadhouder bracht zijn officieren onder het oog dat Weert voor hem onbelangrijk was, als de Spanjaarden opdaagden was Weert toch niet te houden maar de anderen waren in de meerderheid. Zij betoogden dat de vijand vrouwen en bagage in Weert had achtergelaten en dus zeker zou terugkomen.
27 October kwamen graaf Willem en graaf Lodewijk van Nassau met hun mannen, onder hen bevond zich ook Jan Bacx.
Jan werd in Geldrop onder dak gebracht, Marcelis lag in Eindhoven.
De stadhouder vernam dat de Spanjaarden op de terugweg waren en liet naar hun plannen vragen. Wilden zij neutraal blijven totdat hun achterstand was betaald? Of wilden zij vijanden zijn?

Den volgende dag marcheerde hij naar Weert waar hij, voor de stad liggend, tot antwoord kreeg dat het onmogelijk was hem uitsluitsel te geven daar het grootste deel van de troep nog onderweg was. Men verzocht vrijgeleide om met de anderen te kunnen overleggen.
Den volgende dag, toen de termijn was verstreken had Maurits nog geen antwoord. Wat moest hij doen? AJbertus zou in vuistje lachen als de Staatschen zijn muiters belegerden. Dat zagen nu ook de officieren in, die in de krijgsraad hadden doorgedreven dat zij eerst naar Weert zouden gaan.
Zij draaiden om en stemden voor een onverwijld beleg van Den Bosch. De muiters kregen bericht niet met Maurits te spotten daar hij de middelen bezat hen te dwingen, als hij wilde kon hij hun de stad afnemen.
Het antwoord luidde dat zij niet gewend waren te spotten met iemand die dat niet verdiende maar zij waren met in zijn dienst en behoefden dus geen enkele verklaring af te leggen. Zij voegden eraan toe dat hun soldij was geregeld, zij zouden de stad dus voor de aartshertog bewaren, dit was hun laatste antwoord, de trompetter hoefde niet terug te komen.

Het was reeds 1 November toen de de stadhouder voor Den Bosch verscheen; het was hopeloos zo laat in het jaar te beginnen. De stad was sterk en van alles voorzien. De bevolking was voor het overgroote deel anti-Staatschgezind.
Dien avond lagen Marcelis en Jan gekantonneerd in het hun zo goed bekende Vught.
Zij waren overtuigd dat het beleg op niets zou uitlopen, evenmin was het gelukt Albertus voor Ostende weg te lokken. Hij had slechts een klein deel van zijn troepen van Ostende weggezonden. Deze moesten

zich vereenigen met de mannen uit Namen, Luxemburg, Henegouwen en Artois, de heele troepenmacht zou naar den Bosch oprukken. Daarbij kwam dat het onmogelijk was de stad geheel in te sluiten. Aan de eene zijde was het terrein hoog, daar kon men troepen legeren maar in de wintermaanden stond het land aan de anderen kant onder water. De troepen die dat deel moesten afsluiten werden veel verder weg gelegerd, zij lagen ver uiteen en hielden zo slecht wacht dat het dadelijk gelukte een paar honderd man uit Grave binnen de stad te brengen.
Marcelis was het roerend eens met Duijck die zeide dat er veel kapiteins waren die het vak niet verstonden, zeer velen misten allen moed en de meesten wenschten in de buurt van Maurits te leven en daar eer te behalen zonder te strijden. Zij trachtten alle ondernemingen met uitvluchten op de lange baan te schuiven zoals zij met Weert hadden gedaan.
Ook graaf Willem maakte een slechte beurt toen hij in een bespreking met de gedeputeerden van den Raad van State er openlijk voor uit kwam dat hij niet veel liet werken aan de naderingsloopgraven, het voornaamste was voor hem een veilige retraite als het ontzet zou komen opdagen.
Zulke redeneeringen waren uiterst schadelijk voor de strijdvaardigheid van de troep.

Uit onderschepte brieven las Maurits dat den Bossche magistraat rekende op het ontzet en dat zij bereid was tot het uiterste stand te houden.
Inderdaad was het ontzettingsleger in aantocht, 1800 man waren door Diest getrokken, 11 vanen ruiters waren Vilvoorde gepasseerd, graaf Frederik van de Berg lag met 3000 man in Overpeelt, in Helmond

waren 1000 man aangekomen van het regiment van Archicourt, zij waren bestemd voor de bezetting van den Bosch .
De muitende ruiters uit Weert zouden hen convoyeeren tot Dongen. Dit laatste was ontdekt door Lambert van der Well, hij haastte zich het aan graaf Willem te berichten, omdat op de weg dien zij moesten volgen, slechts een paar schansen lagen, door 30 man bezet.
Graaf Willem trok zich van de melding niets aan, hij versterkte alleen zijn eigen kamp en liet de schansen verder aan hun lot over.
Inderdaad kwam de vijand langs dezen weg, hij legde wat mannen tegenover de schansjes om een uitval te verhinderen, hij marcheerde verder en bereikte ongehinderd den Bosch.
Maurits was ontstemd, hij liet de gevolgden weg door de ruiterij verkennen, het bleek dat deze uitstekend begaanbaar was doch dat deze door de eigen troepen in het geheel niet was afgesloten.
Half November begon het te vriezen, de vorst zette door, de onbegaanbare lage terreinen werden begaanbaar voor de vijand, maar voor de verdediger was het onmogelijk er loopgraven in aan te leggen, de positie werd iederen dag ongunstiger.
22 November stelde graaf Willem voor, het beleg op te breken, ook Maurits had er genoeg van, het vroor hard, de troepen wilden niet werken en niet vechten, alleen aan de kant van de Vughter uitgang werden zeer langzaam naderingsloopgraven gemaakt en toen zes man van de vijand een uitval deden, verjoegen zij alle werkers en bovendien nog een wacht van 40 man die de gravers moest beschermen. Maurits wilde een. voorbeeld stellen. Hij dacht er over de lafaards te laten ophangen maar de officieren die zelf ook schuldig waren, kwamen voor de mannen op. De groote kou en de ontberingen waren volgens hun oordeel de oorzaak van dit alles.

Toch had het optreden van Maurits gunstig gewerkt want toen de vijand opnieuw een uitval deed, ditmaal met 100 man, gingen de Staatschen niet aan de haal, zij weerstonden de vijand zo goed dat hij binnen de poort terug vluchtte.
24 November gaf graaf Willem nog eens de raad het beleg op te breken, Maurits besloot toe te geven, hij wilde de dooi niet meer afwachten.
Eigenlijk was het moment niet gunstig, Holland zond juist 3000 bootsgezellen, het had 1000 sleden laten maken en bracht op korten termijn nog 2000 man bijeen. Toch gaf Maurits de hoop op, het vroor nog zeer hard, de wegen waren onbegaanbaar, hij kon het aangevoerde schansmateriaal niet meenemen en 50.000 palissaden, groote voorraden kruiwagens, schoppen en bijlen werden op hoopen gestapeld en in brand gestoken, de geheele onderneming die schatten had gekost, was voor niets geweest.
28 November was Maurits in Woudrichem, door de ijsgang kon hij de Maas en Waal niet overtrekken, de koude nam steeds toe, de volgende dag zat de rivier vast.
Maurits ging met zijn hofhouding over maar bleef voorlopig in Gorkum, hij was bang dat de vijand over de bevroren rivieren in Holland zou vallen.
Eindelijk viel op 6 December de dooi in en toen deze aanhield, ging Maurits naar Den Haag terug waar hij zijn volle aandacht verder kon bepalen tot het beleg van Ostende.
Uit die plaats kreeg hij leelijkc berichten, er waren mannen die Francis Vere niet vertrouwden, hij liet zeer slecht wacht houden en ook waren verschillende Nederlandsche bevelhebbers onder allerlei voorwendsels uit de stad weggezonden en door Engelschen vervangen.

Een klein troepje vijanden probeerde de stad te overrompelen, zij drongen tot in de oude stad door, als hun aantal grooter was geweest zou Ostende in Spaansche handen zijn gevallen.

Zonder de krijgsraad erin te kennen, begon Vere met de vijand te onderhandelen. Hij wilde een paar kapiteins zenden maar deze weigerden, zij achtten het moment daartoe nog niet gekomen.
Daarop koos hij twee andere, Ogle en Fairfax die zich lieten uitzenden, ook de Spanjaarden zonden twee onderhandelaars in de stad.
Maar nu liepen officieren, soldaten en magistraat te hoop, zij achtten zich door Vere verraden en riepen hem te verantwoording.
Zijn antwoord was dat zij misschien van plan waren in Ostende te sterven maar dat hij daaraan niet dacht. Als zij een middel wisten om de stad te behouden, mochten zij het beproeven, hij zag er geen kans toe en zou met over elkaar geslagen armen naar hun pogingen kijken.
Zijn woorden vielen in slechte aarde, aan alle zijden zag hij dreigende gezichten, het volk liep te wapen, overal hoorde hij de alarmtrom roeren.
Toen draaide hij ineens bij, zeggende dat het maar een krijgslist van hem was om de vijand op te houden tot hij versterking zou hebben gekregen, hij zond de onderhandelaars weg en beloofde niets meer buiten de krijgsraad om te zullen beslissen.
De vijand liet zich zo echter niet afschepen, hij hield Ogle en Fairfax gevangen en vroeg aan Vere wat hij nu eigenlijk van plan was. Vere ten einde raad, bracht die vraag in de krijgsraad waar hij probeerde de mooie rol te spelen, hij had de vijand zo lang aan het lijntje willen houden maar de kapiteins hadden door hun optreden roet in het eten

gegooid en nu zou de vijand zeker tot de algemeenen aanval op de buitenwerken overgaan.
Hij had indertijd de wachten op die buitenwerken ingetrokken, de kanonnen lagen daar verlaten in het slijk, op lijf straf verbood hij thans aan allen naar Zeeland te gaan.
Wilde hij zijn daden voor de regering verborgen houden?
25 December kwamen enige schepen met oorlogsvoorraden aan en daarmede was aan Vere elke reden tot parlamenteeren ontvallen, bovendien had hij op dien dag 5 nieuwe vendels gekregen en 120 matrozen met musketten bewapend, hij was nu wel verplicht de buitenwerken weer te bezetten.
De vijand begreep dat de toeleg was mislukt, de beschieting werd hervat, Vere verscheen nog eens in de krijgsraad en legde uit. dat het alles slechts een krijgslist was geweest, hij vroeg een schriftelijk bewijs, dat de heren zijn optreden goedkeurden en wilde dit aan Maurits opzenden.
De krijgsraad gaf het bewijs af maar velen bleven hem als een verrader beschouwen wat er niet op verminderde toen men in Den Haag op 27 December een spionnenbericht uit Antwerpen kreeg, meldend dat Vere opnieuw parlementeerde, inderhaast werd besloten nog 8 vendels uit Holland te sturen.

Weer was het oudejaarsavond, sedert een paar dagen was Marcelis teruggekeerd met sombere verhalen over alles wat te velde was gebeurd, de eene mislukking was op de andere gevolgd en in intiemen kring werd zeer afkeurend gesproken over Vere en het beleg van Ostende.
Het was geen wonder dat Bergen op Zoom geheel meeleefde met alles wat in Ostende gebeurde, vele Nederlanders en Engelsche vendels in

Ostende waren uit Bergen op Zoom afkomstig, vrouwen en kinderen waren daar gebleven en zwaar gewonden werden per schip naar huis vervoerd. Dag in dag uit hoopte men op goede berichten van de familieleden die in Ostende streden maar al hun tijdingen waren somber getint.
In October hadden de chirurgijns in Ostende zich erop beroemd reeds 500 armen en beenen te hebben afgezet. Lang niet alle patiënten overleefden die marteling welke zonder eenige verdooving moest geschieden. Ter voorkoming van wondkoortsen en bloedverlies werd bovendien de zware wond meestal met een gloeiend ijzer dichtgeschroeid.

Wat was Francis Vere eigenlijk een droevige figuur. Hij was licht gewond geweest en naar Zeeland gegaan onder het motief dat het voortdurende bombardement hem uit de slaap hield. en zijn genezing vertraagde. Erger nog was het dat hij voor het behandelen van zijn onbeteekenende wond twee chirurgijns had meegenomen uit Ostende waar zulk een groot gebrek aan deze heelmeesters was. Zijn vrienden vonden hem laf, zijn vijanden noemden hem een verrader want nauwelijks in Ostende terug was hij begonnen te parlamenteeren.

Afschuwelijk was het leven in die stad waar de pest vreeselijk huishield en een groot aantal soldaten aan roodvonk en scheurbuik leed. Met schepen vol werden de zieken naar de hospitalen van Holland en Zeeland af gevoerd.
In spijt van de voortdurende aanvoer van nieuwe troepen was het niet mogelijk de vendels op sterkte te houden. Dikwijls werden twee of drie vendels vereenigd omdat commandanten en officieren zowel als veel manschappen waren gesneuveld of gestorven.

De mannen die ziek werden weggevoerd, bezaten meestal zelfs geen kleeren meer er werd bepaald dat er per gewonde 9 gulden mocht worden uitgegeven om hem van wat onderkleeren, schoenen, broek en wambuis te voorzien, de gewonden konden toch niet naakt worden verzonden.
En welke ondernemingen zou men in het nieuwe jaar proberen?
Het beleg eistc zoveel troepen dat er niets overbleef om te velde te sturen, het was dus evenmin mogelijk Albertus met een ontzettingsleger te verjagen. Anderen waren van mening dat men desnoods een groote schuld kon maken en met een behoorlijk leger oprukken om Ostende te bevrijden, het zou ten slotte nog goedkooper zijn dan dit eindelooze defensief dat veel grooter sommen verslond.
Men rekende erop dat de Franse koning, die weliswaar met Spanje in vrede leefde, niet ongeneigd was de Nederlanden te steunen. Hij deed dit liever dan zowel in het noorden als in het zuiden aan zijn Spaansche vriend te grenzen. Ook was bekend dat Elisabeth tot hulp bereid was.
Op oudejaarsavond had het Hooghuis een paar gasten die men in langen tijd niet had gezien.
Anna van Gameren, de weduwe van Simon Bacx was overgekomen met haar zoon Jan. Na Simon's dood had zij in Antwerpen gewoond maar toen die stad door Parma was veroverd, had zij zich in Middelburg gevestigd. Nu was zij naar Bergen op Zoom gekomen waar haar zoon Jan dienst nam als kurassier in de vaan van Paul. Maar in die vaan werd op nieuwjaarsdag nog een andere ruiter geboekt, namelijk Jacob Bacx, de zoon van Paul.
Eigenlijk was hij nog geen drie jaar oud, maar dat waren nu eenmaal van die kleine vriendelijkheden die men oogluikend bewees aan

commandanten die voor gunsten in aanmerking kwamen. Het leger telde verschillende van die 'mortepayen' [47]).
Juist dezer dagen had Walraven van Brederode, de zoon van Floris het commando over een vendel voetknechten gekregen terwijl hij ook pas drie jaar oud was. De Bergsche magistraat lachte over dezen nieuwen ruiter die het stads petekind was en besloot hem het een of ander moois voor zijn uniform te schenken, de keus viel op een sabelbonte muts, waarop de reigerpluimpjes geen kwaad figuur zouden maken.
Jan Bacx bracht de oudejaarsavond in Den Haag door, hij trouwde daar 5 Januari met Geertruyd van Dorp.

Ijskoud blies de wind over de Schelde, bibberend in hun versleten plunje liepen de wachten over de Bergsche wallen en bastions; in de haven en aan het hoofd lagen de ledige schepen. De schippers wachtten op de gunstigen wind om de troepen naar Ostende te brengen.
12 vendels lagen gereed om te vertrekken, 2 vendels waren reeds uitgezeild doch werden door storm gedwongen terug te keeren.
De vrouwen herademden toen haar mannen werden ontscheept, nog enkele dagen ten minste waren zij voor de hel van Ostende bewaard.
Het weder knapte op, het vendel van Achthoven ging reeds scheep, de anderen talmden nog en weer draaide de wind.
Achthoven landde met zijn vendel ergens in Zeeland, hij liet niets meer van zich hooren, het was als hoopte hij dat men hem daar zou vergeten.

---

[47] Niet bestaande soldaten in je compagnie die toch werden opgevoerd.

De afschuwelijkste verhalen deden de ronde, dag en nacht dreunde daarginds het vijandelijke geschut. Er waren dagen waarop meer dan 50 mannen werden gedood of gewond maar de verliezen door dit vuur geleden, verdwenen in het niet bij de offers die de pest eiste.
De mannen stierven als ratten en muizen, de nieuwe troepen kwamen in de besmette hutten en legerden in het vuile stroo waaruit zo juist de gestorven pestlijders waren weggesleept. Er was groot gebrek aan doktoren, chirurgijns, pestmeesters en verbandmiddelen.
Als er eindelijk na lang wachten wijn, verbandmiddelen en medicamenten kwamen, brouwden de chirurgijns daarvan voor zichzelf een slaapdrankje, want het gedonder van het kanon, het inslaan van de kogels, het gerinkel van gebroken ruiten en het gekraak van instortend muurwerk maakten alle geregelde nachtrust onmogelijk.
Paul wist dat de verhalen niet overdreven waren, zo juist had hij uit Ostende een brief gekregen waarin werd verhaald van het optreden van de auditeur Fleming tegen een geval van verwildering, zoals zelfs Paul het nog nooit had beleefd.
Fleming liep langs de loopgraven toen hij zag dat enkele soldaten bezig waren een kameraad te begraven.
Zij hadden hem in een mat gerold en met een stuk lont dichtgebonden. De kuil waarin zij de man hadden geworpen stond vol water en het lichaam wilde niet zinken.
Met hun spiessen drukten zij het pak omlaag en toen zij met een spies een arm verwondden die buiten de mat uitstak, zag Fleming dat de arm bewoog en binnen de mat werd getrokken.
De pestlijder was dus niet dood, de felle pijn had hem tot bewustzijn gebracht, de soldaten hadden het ook gezien en met alle macht drukten zij het lichaam onder water, zij hadden de kleeren van het slachtoffer al verdeeld en wilden die niet teruggeven.

Fleming had zijn rapier getrokken, de kerels waren gevlucht; met behulp van een paar burgers werd het slachtoffer uit de mat bevrijd, de spiernaakte man werd gerold in een droge mat die inderhaast uit de nabijzijnde kerk was gehaald, hij werd onderdak gebracht en genas spoedig daarop.
Het was een wonder dat sommige lijders de ziekte te boven kwamen. Eigenlijk was in Ostende geen enkel vakkundig persoon aanwezig die tot pestmeester kon worden benoemd, tot ten slotte onder de soldaten een man werd gevonden, Symon Damman genaamd die beweerde er verstand van te hebben.
Hij werd aangenomen op een tractement van 46 stuivers per dag voor welk bedrag hij kosteloos aan de honderden pestzieken hun medicamenten moest leveren, Het was geen wonder dat de pest verwoed om zich heen greep. De mannen lagen in groote houten barakken die verdeeld waren in vakken van 20 bij 21 voet, dus ongeveer 6½ bij 7 m. In elk vak waren 10 bedsteden getimmerd, elke bestemd voor 2 man.
De bedsteden hadden een oppervlakte van 4 bij 6 voet, midden in de open ruimte van elk vak was een stookplaats, daarboven was in het dak een gat waar een soort schoorsteentje boven was getimmerd.
In die kleine bedorven ruimte woonden en sliepen 20 vervuilde, slecht gekleede, onvoldoend gevoede mannen, de gezonde deelde zijn bed met de zieke, de gestorvenen werden door nieuwe vervangen.

Thans was de heer van Marquette aangewezen om de versche troepen naar Ostende te brengen, hij zou daar zelf ook in garnizoen komen, door zijn overwicht moest hij alle verdere gekuip en geparlamenteer van Vere verhinderen.

Vere volgde daarop een geheel andere tactiek. Terwijl kort geleden een groot deel van de troepen van Chatillon wegens gebrek aan logiesruimte was teruggestuurd, eischte hij nu een garnizoen van 1200 ruiters en 9000 voetknechten.
De bedoeling lag er dik op, natuurlijk zou dat groote aantal nooit worden verstrekt. Gaf hij de vesting over dan kon hij zich steeds beroepen op het argument dat hem de noodige troepen waren onthouden. Bovendien gaf hij de wensch te kennen zijn functie neer te leggen.
Nog voordat de Bergsche vendels waren uitgevaren, deed de vijand een mislukten generalen stormaanval. Met spoed werden op 9 Januari de troepen uitgezonden nog versterkt. met een vendel uit Zeeland.
Een week later vertrok ook kolonel Edmond uit Dordrecht naar Ostende met 25 nieuwe vendels, hij kreeg eveneens opdracht toezicht te houden op het geparlamenteer van Vere.
16 Januari waren alle nieuwe troepen in Ostende ontscheept en gemonsterd, er waren 82 oude vendels met 3365 man en 30 nieuwe met 2500 man. De oude moesten worden weggezonden maar tot ergernis van Maurits liet Vere niemand vertrekken.
Sedert lang bestond er een groote rivaliteit tusschen beide mannen, Vere trachtte steeds door lijdelijk verzet of door openlijke tegenorders de maatregelen van Maurits te saboteeren. Nu had Maurits de troepen uit Ostende noodig, zij moesten eerst in verschillende garnizoenen op hun verhaal komen, zij zouden daar alleen wachtdienst doen terwijl de troepen uit die gamizoenen dan konden worden gevoegd bij het veldleger.
De staten wilden namelijk, wat het ook kosten mocht, een onderneming op touw zetten om Ostende te behouden.

Zij maakten plannen om Maurits met een groot leger door Brabant naar Vlaanderen te zenden, daardoor zou Albertus worden gedwongen het beleg op te breken en nu hield Vere de troepen achter waardoor hij de stadhouder verhinderde zijn leger op sterkte te brengen.

Mendoza was nog steeds de gevangene van de Staten, telkens probeerde hij uit naam van Albertus vredesplannen te lanceeren maar vooral Holland was niet bereid daarop in te gaan. Het gewest wilde niet terugkeeren onder een vreemden potentaat, ook al beloofde deze godsdienstvrijheid.
De Staten legden dus aan Mendoza het zwijgen op, zeggend dat zij met een gevangene geen vredesplannen bespraken en dat hij zijn tijd beter kon gebruiken met het bijeenbrengen van zijn losgeld.
In Mei had Mendoza zijn losgeld betaald, hij had afscheid genomen van de Staten de laatsten dag was hij de gast van Maurits, de jonge Frederik Hendrik bracht hem in de koets weg tot Delfshaven.
Uit Engeland werd bericht ontvangen dat daar 3000 man waren gelicht tot inscheping gereed.
Begin Maart had Vere weer genoeg van zijn verblijf in Ostende. Hij ging heen nadat hij het bevel had gelegd in handen van kolonel Frederik van Dorp.
In Den Haag gekomen, werd hij ter verantwoording geroepen. De heeren verweten hem zelfs dat hij de sterkte van de troepen steeds te laag had opgegeven om uitvallen te kunnen nalaten. Hij kreeg vergunning naar Engeland te gaan om nieuwe troepen te werven. In de eerste plaats werd zijn afwezigheid gebruikt om de Engelsche vendels uit Ostende naar Zeeland over te brengen.

De tocht naar Henegouwen

De Staten brachten eindelijk het plan ten uitvoer dat zij reeds zo lang in het hoofd hadden. Maurits moest met het leger langs de Maas en daarna door Brabant en Henegouwen trekken en ten slotte doorstoten naar Vlaanderen. Kon hij niet zo ver komen dan moest hij onderweg de een of andere belangrijke vesting veroveren, er was reeds een lijst opgemaakt van de belastingen die hij zou heffen. Als alles goed ging, dan zou de veldtocht zichzelf betalen.
Maurits gevoelde niets voor het plan, hij was zeer methodisch, het was zijn gewoonte alle moeilijkheden te overdenken, dan nam hij daartegen zijn maatregelen en vervolgens voerde hij het plan uit. Wellicht miste zijn wijze van werken het spontane dat men te velde zozeer noodig heeft.
Veel liever had de stadhouder een scherp omlijnd plan uitgevoerd, bij voorbeeld een beleg van Antwerpen.
Sproot zijn tegenstand misschien voort uit het innerlijke besef dat hij de gaven miste voor een veldtocht met zijn vele snel opkomende wisselende kansen? Bovendien kwam door dezen veldtocht zijn systeem voor een groot deel op losse schroeven te staan.
Wat gaf het als er reglementen voor de exercitiën werden samengesteld die in de wintermaanden trouw werden beoefend, als men nu weer te velde trok met 3000 nieuwe Engelschen en met 2000 Duitse ruiters die nog moesten worden bijeengebracht?
Wat gaf alles als de kapiteins maling hadden aan zijn reglementen?

Ontbrak in Ostende onder de rechtstreeksche bedreiging van de vijand niet steeds een groot aantal kapiteins hij hun troep?
Onder allerlei nietszeggende uitvluchten verlieten zij het tooneel van de strijd. Wel dreigden de Staten met straf, zelfs met cassatie, maar de schuldigen hadden altijd goede vrienden die voor hen in de bres sprongen waardoor zij steeds opnieuw de dans ontsprongen.

Het ergste was voor Maurits het gevoel dat dit plan een bedenksel van Vere was. Evenals in 1601 verliep vrijwel de geheele eerste helft van het jaar met nietsdoen. Pas half Juni kwamen de troepen in beweging. De stadhouder besloot de moeilijkheden van de troepenleiding te verminderen door decentralisatie van het gezag. Hij splitste het veldleger in drie delen die min of meer zelfstandig langs evenwijdige lijnen marcheerden. Een groep kwam onder bevel van Vere, hij moest zijn mannen bij Pannerden verzamelen, de tweede groep stond onder bevel van Frederik Hendrik die wegens zijn jeugd in het commando werd gesteund door Graaf Willem van Nassau. Deze groep kwam bijeen te Neder Elten, de derde groep onder graaf Ernst Casimir was bij het tolhuis ontboden waar ook Maurits op 11 Juni verscheen.
Reeds dadelijk was hij ontstemd omdat de Duitse ruiters minderwaardige paarden bereden en hun wapens, die in Keulen waren aangekocht, van slechte qualiteit waren.
De ruiterij werd in verschillende regimenten verdeeld, Marcelis voerde een troep aan, bestaande uit de eigen vaan en die van Paul, terwijl ook La Salie met zijn vaan erbij was ingedeeld.
Jan Bacx behoorde tot het regiment van Cecil.
Verder had Werner van de Houte een regiment waartoe ook zijn schoonzon Lambert van der Well behoorde. Aan alle troepen werd voor tien dagen brood uitgereikt.

Toen Maurits in de krijgsraad bekend maakte dat een deel van de vijand in het Peelland lag, stelde Vere voor, hem met de geheele ruiterij en met een deel van het voetvolk op het lijf te vallen, alle treinen moesten worden achtergelaten om de grootst mogelijke marschsnelheid te halen en hem te overrompelen.
Maurits schrikte terug voor het spontane van dezen opzet, de vijand kende de sterkte der Staatschen en hun legerplaatsen, zodra de opmarsch begon zou hij verdwijnen, het leger zou een stoot in de lucht doen, daarna zou het moeten terugkeeren omdat het zonder treinen tot niets in staat was. In dien tijd zou al het meegebrachte brood zijn opgegeten.
De andere bevelhebbers zwegen, zij kenden de gespannen verhouding tusschen deze twee mannen, niemand ondersteunde het plan na de scherpe uitleg die Maurits had gegeven.
De stadhouder gevoelde zich sterk nu Vere alleen stond in zijn mening, natuurlijk had hij het slechts geopperd om Maurits in gevaar te brengen. Hij hoopte alleen reeds uit naijver tegenover zijn veldheer dat het zou mislukken.
Maurits besloot zich door niets van zijn plan te laten afbrengen. Hij ging op marsch nadat hij de treinen die door al zijn voorzorgsmaatregelen zeer groot waren geworden en meer dan 3000 wagens telden, in drie groepen had verdeeld.
Het geschut, van de blokwagens genomen en op de affuiten gelegd volgde de gemakkelijksten weg.
Was het plan van Vere werkelijk zo onuitvoerbaar geweest?
Bleek niet telkens in de oorlog dat een snel doorgevoerde aanval onverwacht succes had? En was het dwaas van ere deze topzware treinaf deeling even achter te laten?Had de trein bij Nieuwpoort niet

bijna een débacle veroorzaakt omdat de voertuigen te dicht achter de troep waren opgesloten en niet weg konden toen er snel moest worden teruggetrokken?
De Maas volgend kwam het leger langs Venlo en Roermond welke plaatsen door de vijand waren bezet.
De gedeputeerden van de Staten stelden Maurits voor, Venlo aan te grijpen maar hij weigerde, de Staten hadden de tocht naar Brabant en Vlaanderen gelast, hij zou doorzetten ook al was de geheele opzet tegen zijn zin geweest.
Op 25 Juni legerde hij te Blerick, tegenover Venlo aan de andere zijde van de Maas gelegen. Daar bereikten hem de eerste klachten van Vere, het brood was beschimmeld, hij wenschte ander brood.
Bij de andere groepen waren geen klachten, daar had men eerst het oudste brood opgegeten, bij Vere was juist het tegengestelde geschied. Maurits had gehoopt tijdig in Sint Truyen te zijn en daar brood te laten bakken maar de troepen schoten traag op, zijn berekening faalde volkomen. De volgende dag kreeg hij bericht dat de vijand zich in de buurt van Thienen verschanste. Het bericht prikkelde hem, het was alsof hij niet was opgewassen tegen de wisselvalligheden van een verblijf te Velde.
Het ging veel te langzaam, misschien maakten zijn groote treinen het geheel te log. Hoe kon hij ooit op die manier ver in het vijandelijke land doordringen?
Het was onmogelijk het jonge onrijpe koren reeds te snijden, hij moest proberen in Maaseijck brood te laten bakken; dan zou het ontbrekende misschien kunnen worden aangevuld, maar daar ging alles langzaam. Hij had groote voorraden graan laten zenden maar er was pas 50 last gemalen en er was nog geen enkel brood gebakken.

Maurits wilde weten hoeveel ovens er in het plaatsje waren maar de berichtgever die na het invallen van de duisternis voor de poort kwam, werd niet toegelaten, hij mocht de volgende morgen terugkomen als het licht was.

De stadhouder was de wanhoop nabij, er was nog voor drie dagen voedsel, er kon niet verder worden gemarcheerd zolang de voorraad niet was aangevuld en stilliggend zouden die drie rantsoenen worden verbruikt.
Vere kwam met ernstige klachten, de troep leed honger. de kerels hadden in de eerste dagen hun rantsoen verdobbeld of in drank omgezet en hadden niets meer.
De gedeputeerden drongen erop aan dat er zou worden doorgemarcheerd naar Tongeren, daar was een voldoend aantal ovens. Een enkele merkte schuchter op dat het probleem van de voeding niet zou zijn ontstaan als Roermond dat slechts zwak was bezet, was veroverd.
Maurits liet zijn ingenieurs komen, zij beloofden in enkele uren ovens te bouwen. Inderdaad verrezen in de kerk van Aldeneich 13 groote ovens, in Maaseijck en in de kloosterovens aldaar toog men ook aan het bakken maar alles bij elkaar kon men niet meer dan één rantsoen per dag bakken, op die manier zou men nooit een stap verder komen.
Vere kwam met nieuwe klachten, zijn troepen konden van brood alleen niet leven, de mannen roofden overal in de buurt, doch als zij zich te ver van het leger waagden, werden zij door de bevolking doodgeslagen.
De gedeputeerden werden ongeduldig, zij vroegen aan Maurits of hij nu eens precies wou zeggen wat zijn plannen waren. Hij haalde de schouders op, hij zou hier proviand bijeenbrengen tot de troep weer

op marsch kon gaan, dan zou hij proberen de vijand bij Thienen tot een gevecht te verlokken. Gelukte dit niet dan zou hij naar de Maas terugtrekken en iets anders bedenken.

De enkele fout van de onvoldoend voorbereide voedsel-voorziening deed het geheele veldtochtplan dat schatten had gekost, mislukken. Een paar dagen bleef de troep liggen, er werden levensmiddelen verzameld zodat een kleine reservevoorraad werd gevormd, binnenkort kon men weer in beweging komen.
De vijand lag nog steeds bij Thienen, Albertus was ziek en Mendoza voerde het bevel over 3000 ruiters en 8000 voetknechten, terwijl Italianen ter versterking in opmarsch waren.
Maurits besloot voor vier dagen levensmiddelen aan de troepen te laten uitreiken en dan op marsch te gaan.
Hij riep zijn ingenieurs weer bij zich. Hoeveel man waren er noodig om in 2 maal 24 uur ovens te bouwen waarin 12 last koren kon worden gebakken?
De heren begonnen te rekenen, het antwoord luidde: 500 metselaars en 1000 bakkers, het antwoord hield de onmogelijkheid van de uitvoering in.
Het leger kwam in beweging, de wegen waren slecht, veel katholieke Franschen deserteerden nu zij in een katholieke streek waren aangekomen. Tongeren wenschte de poorten niet te openen, zelfs niet voor de zoetelaars, wel waren de bakkers bereid tegen betaling brood te bakken. Weer lag het leger stil, voerlieden verdrongen zich met hun wagems voor de poorten van Tongeren, zij laadden de voorraden op. Dienzelfde middag konden weer vier rantsoenen worden uitgegeven.

In Bergen op Zoom

Links was vaag de lijn van Zuid Beveland te zien en de toren van het stadje Reimerswaal dat geleidelijk de strijd tegen de golven moest opgeven, rechts staken de torens van Tholen ver boven de stadswallen uit.
Elias de Lion had het voorbeeld van Paul gevolgd, hij had een tuin laten aanleggen in het bastion Boerenverdriet ten noorden van het havenkwartier en Betteken's broer had aan de anderen kant van de stad bij het minderbroederskerkhof in het bastion Bagijnepunt ook een speeltuin gemaakt.
Pauls voornaamste taak was te zorgen voor de veiligheid van de stad, er moest niet alleen een wakend oog worden gehouden op de wachtdienst en op het gaan en komen van vreemdelingen. Hij moest ook goed op de hoogte blijven van de plannen van de vijand en daarvoor was een geregelde kond-schapsdienst steeds in volle werking.
Voor de buitenstaander leek dit gemakkelijk, de vijand belegerde Ostende waaraan hij zijn handen vol had, de Staatsche troepen lagen voor het onbelangrijke Grave dat zij nog steeds niet konden veroveren tot ergernis van de leden van de Staten die reeds meer dan een ton gouds hadden uitgegeven aan schanswerk voor dat kleine nest.
Zij kregen de indruk dat Maurits zijn aanval wel zeer methodisch en grootscheeps deed en dat het eer een academische proefneming dan een ouderwetsch beleg was.
Er was dus oogenschijnlijk geen kans dat er nog andere ondernemingen zouden worden geprobeerd maar Paul wist wel beter. Bergen op Zoom lag ver vooruitgeschoven buiten Holland aan de Schelde, verder stroomop was .de geheele rivier in handen van

Albertus. Het sterk bezette Antwerpen lag zeer dichtbij, ook Hulst en Sluis waren zwaar versterkte punten in ’s vijands hand.
Het was en bleef dringend noodig nauwkeurig te letten op alles wat buiten de stad gebeurde, maar ook binnen de stad moest hij voortdurend zijn voelhorens uitgestoken houden.
Wat wist hij eigenlijk van de betrouwbaarheid van een groot deel van de eigen officieren en soldaten?
Werden niet telkens hier en daar officieren terechtgesteld wegens pogingen tot verraad? En werden niet herhaaldelijk soldaten aangenomen die reeds onder de vijand hadden gediend?
Sommigen kwamen met het praatje dat zij hadden gemuit wegens slechte betaling, anderen brachten volledige paspoorten mede van volbrachten diensttijd, wie weet hoevelen van hen betaalde spionnen waren.
Een van de moeilijkste dingen was steeds na te gaan wat er broeide onder de eigen stadgenoten.
Velen waren in hun hart katholiek gebleven ook al lieten zij noodgedwongen hun kinderen bij Baselius doopen en gingen zij bij hem ter kerk.
Godsdienst was nu eenmaal iets dat niet als een plicht kon worden opgelegd, er waren van die gevoelens die diep in het onderbewuste zetelden en waarvoor velen bereid waren alles op het spel te zetten.
Ook daarmede moest Paul rekening houden en het toezicht daarop was zo moeilijk omdat de vijand in de naaste omgeving kon schuilen.
De vertrouwde die medewerkte aan de bewaking van de stadspoorten, kon een aanhanger van de vijand zijn.
Paul zag in dat er een groot onderscheid was tusschen Holland en Brabant. In de noordelijke provinciën was vrijwel de geheele bevolking indertijd naar het protestantisme overgegaan, hier in het zuiden was

die overgang slechts zeer spaarzaam geschied. Daarna was het protestantisme van hogerhand aan allen opgelegd.
Er was een groot verschil in aanleg en karaktereigenschappen van noord en zuid en beide hadden de godsdienst gekozen die bij die eigenschappen paste.

Bergen op Zoom in gevaar

Een groot opgezet beleg van Bergen op Zoom was thans niet te vreezen maar wel een poging tot overrompeling gesteund door elementen van binnen soldaten of ingezetenen. Het garnizoen was zeer klein en Bacx had versterking gekregen van twee vendels uit Vlissingen.
Nacht en dag stond de uitkijk op de toren, patrouilles en rondes liepen langs de wallen en voordat de poort des avonds werd gesloten, glipten nog enige vertrouwde mannen naar buiten, zij doorkruisten het voorterrein en gaven een teeken als daarbuiten gevaar dreigde.
Die maatregelen waren allerminst overdreven, in de nacht van 16 Augustus verscheen la Biche die thans gouverneur van Hulst was, in alle stilte met 2000 man voor de stad, hij hoopte ongemerkt te naderen maar ver buiten de wallen was hij reeds ontdekt, er klonken een paar waarschuwende schoten, de torenwachter greep het klokketouw, weldra ging de klok over èèn kant, het teeken van alarm, trommels roffelden, soldaten en burgers liepen te wapen.
Paul liet drie kanonschoten afvuren, het teeken met Tholen afgesproken dat de bezetting op haar hoede moest zijn.
La Biche begreep dat hij geen kans had de onderneming in te zetten, toen de zon opkwam was hij reeds op de terugweg naar Hulst, de

waakzaamheid van de gouverneur had Bergen op Zoom voor een ramp behoed.

Het beleg van Grave werd uiterst langzaam voortgezet. Er werd gewerkt op de binnenlijn waar de bezetting met parallellen en naderingsloopgraven steeds nauwer werd ingesloten, en er werd ook gewerkt aan de buitenlijn waar de belegeraars zich tegen ontzet verschansten.
Het ergerde Maurits als hij zag dat verreweg het hardst werd gearbeid aan de buitenlijn tegenover Mendoza, die van zijn kant ook met graafwerk trachtte de belegeraars te naderen.
Op 22 Augustus was er groot rumoer in het leger van Mendoza. Vere die blijkbaar zeer nieuwsgierig was klom op een borstwering om te zien wat er aan de hand was. En musketkogel trof hem onder het oog, hij was vrij zwaar gewond, hetgeen niemand speet. Zelfs zijn eigen Engelsche troepen waren niet op hem gesteld, '*omdat hij heur soo seer gourmandeert, soo arrogantelijck ende verachtelick tracteert ende quaelijck betaelt hadde*' zoals Duyck in zijn dagboek schreef.
Maurits vernam van zijn verspieders dat Mendoza zijn leger opbrak, hij hoopte de gelegenheid te hebben hem nu nog aan te grijpen. Hij liet dus de ruiterij opstijgen, ook het voetvolk zou zoveel mogelijk naar de buitenwerken worden verplaatst. Er viel een zware mist, het was 8 uur toen de mist optrok, weer werden de bevelen gegeven maar de commandanten werkten zo langzaam dat de vijand niet meer te bereiken was toen de troep eindelijk gereed was om af te marcheeren.

Maurits was bang dat Mendoza iets tegen Rijnberck in de zin had en liet daarom dat garnizoen versterken.

Vere was naar Engeland vervoerd waar hij ver van het strijdgewoel genezing wilde zoeken.
De stadhouder vertrouwde Vere's troepen toe aan de achttienjarigen Frederik Hendrik. Het was voor de eerste maal dat de prins een zelfstandig commando kreeg.
Eind Augustus lag Mendoza bij Baerle, hij schreef brief op brief naar Brussel, waarschuwend dat het geheele leger tot muiterij zou vervallen als hij niet onmiddellijk geld kreeg.
Van de Houte en Stakenbroeck werden samen uitgezonden om de vijand hier en daar afbreuk te doen, zij kwamen terug met 70 gevangenen en 100 paarden, bovendien hadden zij een brief onderschept van een van de officieren waarin stond vermeld dat reeds meer dan 1000 man van Mendoza's troepen muitten en dat de rest niet meer voldoende kracht had om een schuur te veroveren.
Begin September had Maurits bronchitis en zware koorts, hij was boos toen hij van de Staten een aanmaning kreeg sneller voort te maken voor Grave en verder iets tegen de belegeraars van Ostende te ondernemen.

On Hamont lagen nog steeds de muitende Spanjaarden, het was Mendoza niet gelukt met hen tot een vergelijk te komen, hij wilde hen nu tot gehoorzaamheid dwingen.
Dus rukte hij met een groote macht uit om Hamont te veroveren maar de muiters waren tijdig gewaarschuwd, de ruiters maakten zich uit de voeten namen ieder een voetknecht op hun paard mede en toen Mendoza het stadje binnenreed, vond hij daar slechts enkele mannen. Deze kregen pardon.
Daarna liepen echter steeds meer mannen naar de muiters over, zij veroverden het huis Grobbendonck.

Maurits meende een troef uit te spelen door aan de muiters zijn hulp aan te bieden maar de meesten wilden hierop niet ingaan, zij leefden weliswaar wegens wanbetaling in onenigheid met hun eigen bevelhebber maar zij wilden niet heulen met de geuzen.
Zij plakten de brief van Maurits op de schijf en begonnen daarop te schieten. De bezetting van Grave begreep dat zij niets meer had te wachten van de hulp van Mendoza, 18 September zond zij parlamentairs, 2 dagen later deed Maurits zijn intocht in de stad, waarna de troepen werden gemonsterd. Marcelis toonde 85 paarden, Jan kon er slechts 55 bijeenbrengen. Sedlnisky werd tot gouverneur benoemd, de tijdelijk geworven Duitse troepen werden ontslagen en naar huis gezonden.

De Spaansche muiters, bevreesd voor Albertus, hadden spijt van hun optreden tegen Maurits, zij vroegen vergunning om naar de omstreken van Breda of Zevenbergen te mogen uitwijken als zij door Albertus zouden worden opgejaagd, waarin Maurits toestemde.
Het Spaansche leger was in de buurt van Maastricht, waar Albertus ook vertoefde, voor Grave dreigde dus geen gevaar meer en Maurits besloot de troepen naar hun garnizoen te zenden.
De Staten van Gelderland waren boos dat er niets meer werd ondernomen tegen Venlo maar Maurits antwoordde dat wie niet betaalt ook niets heeft te eisen; 30 September marcheerden de Brabantse ruiters over Nijmegen naar huis.
Van de Houte had het commando gekregen over een kleine ruitermacht van Breda en Geertruidenberg, hij mocht ermee op avontuur rijden. Terwijl de Spaansche benden van ordonnantie die Albertus naar Maastricht hadden geconvoyeerd, op de terugweg de nacht rustig doorbrachten, werden zij aangegrepen. Velen vluchtten te

voet of verscholen zich, er werden veel gevangenen en 400 paarden buitgemaakt. Ook de standaard van Mansfelt viel in handen van van de Houte.

Een strooptocht in het Luxemburgsche land

Maurits gelastte de zomercampagne te eindigen met een strooptocht in het land van Luxemburg. De Staten hadden het tot contributie willen dwingen maar Mansfelt had dit aan de bevolking verboden.
Graaf Lodewijk kreeg alle ruiters en 1200 man voetvolk onder zijn bevel. 7 November voegden de Brabantse ruiters zich in Maaseijck bij hem, de totale sterkte bedroeg 33 vanen.
Vier dagen later was Sint Vit bezet, hetgeen 24.000 gulden rantsoen opbracht.
19 November stuurde hij Marcelis naar Marche met order alles plat te branden. Het was het oude liedje, de boeren zaten tusschen twee vuren: als zij betaalden beschouwde Mansfelt hen als vijanden en als zij niet betaalden, werden zij door de Staatsche troepen geëxecuteerd. Bijna de geheele bevolking van de streek sloeg op de vlucht, overal vond hij verlaten huizen en ledige stallen, geld en kostbaarheden waren begraven en uit wraak werden de gevulde graanschuren in brand gesloken.
Graaf Lodewijk liet de omstreken van Bastogne platbranden, 15 November trok hij langs Hardenge dat in vlammen opging, voor zover de eigenaars van de huizen niet heimelijk hun belasting hadden betaald. Zo verging het ook de volgende dag Petersdorf terwijl het stadje Docheri parlamenteerde en beloofde te betalen. Verder ging de tocht over Bettendorf, steeds werden de ritmeesters links en rechts

van de marschweg uitgezonden om de straf te voltrekken, 19 November stond Walsot in brand, twee dagen later brandde Dopwel tot de grond af, toen trok graaf Lodewijk de Eiffel in. De strafoefening was afgelopen, in Gerolstein bezocht hij zijn schoonvader en 30 November werden de Brabantse ruiters uit Stralen naar hun garnizoen teruggezonden.
In drie weken hadden zij meer dan honderd dorpen in de asch gelegd, een breede strook land met verkoolde dorpen en boerderijen teekende zich langs hun marschweg af. Het was een tocht die voor de bevelhebbers roem noch eer opleverde die evenmin aan hen als aan het land tastbaar voordeel bracht, maar de ruiters hadden gouden dagen beleefd. Zij roofden zonder het minste gevaar voor eigen leven en voordat de huizen in brand werden gestoken viel er particulier nog heel wat te verzamelen.
4 December kon Marquette in de vergadering van de Staten mededelen dat de onderneming was afgelopen en dat de soldaten goeden buit hadden behaald. Hij beroemde zich erop de schrik er bij de boeren zo te hebben ingebracht dat zij niet meer zouden luisteren naar de waarschuwingen van Mansfelt. Als hij nog een paar kartouwen had meegenomen, had hij alle steden van Luxemburg kunnen forceeren en zou de onderneming voor de Staten een goudmijn zijn geweest.

Toen Paul en Marcelis weer bijeen waren, kwamen zij evenals altijd tot de slotsom dat de ruiters toch veel meer behagen schepten in dit rooverswerk dan in hun eigenlijke taak, hoezeer de commandanten zich ook beijverden de nieuwe exercitiën te beoefenen en de goede tucht erin te brengen.
Zou er voor Nieuwjaar nog weer moeten worden uitgerukt?

Half December meldden de Staten van Zeeland dat de vijand 4000 man had gezonden naar Sluis en Cadzand. Zou hij een strafoefening willen houden op Staatsch gebied uit wraak voor de tocht naar Luxemburg? In ieder geval zouden de Bacxen Mendoza niet meer tegenover zich krijgen, hij was naar Spanje vertrokken.
Gelukkig beleefden de Bergenaren een rustige kerstmis, de stadhouder zou wel beslissen wat er in 1603 voor hen zou zijn weggelegd.
Eindelijk konden de mannen dus een paar dagen uitrusten en zich aan hun gezin wijden. Verschillende dier gezinnen waren onderwijl vermeerderd. Lieven Seijs had een zoon gekregen evenals Werner van de Houte, wiens dochter Katherina op 17 Februari zelfs een tweeling had gekregen. Een van de kinderen was weliswaar gestorven maar reeds op 8 December was haar opnieuw een dochter geboren die Lucretia was gedoopt.
Robert de la Ruelle, de luitenant van Marcelis, wiens huishouding tot nog toe was bestuurd door zijn oude dienstbode had de kerstdagen gebruikt om te ondertrouwen met Margriet Jans, de dochter van Jan Lodewijcx uit Bergen op Zoom.

Op Oudejaarsavond kwamen de Bacxen oudergewoonte met enkele vrienden bijeen en werden de laatste nieuwtjes uitgewisseld.
Lambert Charles de vroegere sergeant majoor van Breda was benoemd tot gouverneur van Geertruidenberg. Hij was een eerlijke trouwe kerel maar toch vonden Paul en Marcelis het jammer dat een avonturier die bovendien vreemdeling was en lezen noch schrijven kon, voor zulk een belangrijke functie werd gekozen.
Zijn opvolger in Breda was Andries Breder, zijn bestaan daar was slechts kort geweest, hij had ruzie gekregen met Risoir, de man die zich

in gevechten steeds op een veiligen afstand had gehouden. De woordenwisseling was zo hevig geweest dat zij de wapenen hadden getrokken, zij hadden elkaar zo toegetakeld dat Risoir dadelijk de geest gaf en Breder twee dagen later aan zijn wonden stierf.
Het gesprek kwam ook op Ostende dat reeds anderhalf jaar werd belegerd en nog steeds stand hield.
Het was een oord van verschrikking, een massagraf geworden.
In de 10 maanden die van Dorp daar nu het bevel voerde, waren 20 kapiteins, meer dan 60 luitenants en vaandrigs en ruim 4000 man gesneuveld of aan ziekten te gronde gegaan.
Telkens werden de vendels door nieuwe vervangen, van Dorp was boos dat ook hij niet van die afschuwelijke functie werd ontheven. Het aantal pestzieken nam steeds toe, er waren reeds meerdere personen tot postmeesters aangesteld, nu ook Andries Roels de veldscheerder [48]), hoewel deze niet de minste ervaring had.
Voor de andere steden waarheen men de zieken stuurde, werd Ostende een hron van besmetting, ook in Bergen op Zoom begon de pest steeds erger te heersen. Kapitein Thomas Freijer lag met 15 man van zijn vendel ziek in Bergen op Zoom, Bernard Pluchard was eveneens met enkele zieke soldaten teruggekeerd en kapitein Hoboken was juist dezer dagen begraven evenals kapitein Castricum. Inwoners, die de vorigen dag nog gezond op straat liepen, waren een dag later gestorven en met groote haast begraven.
In de groote kerk waar vrijwel dagelijks de grafzerken moesten worden gelicht om dooden bij te zetten, hing een verpestende walm, onder de steenen werden de dooden naast de half vergane lijken opgestapeld.

---

[48] Barbier, chirurgijn.

Boven de stad buiten de stadswallen lagen aan de Moeregreb de groote bleekvelden. Daar werd het vuile ondergoed gewasschen en gebleekt.
Onder dit waschgoed bevond zich ook het lijfgoed van de zieken, wellicht ook van hen die aan een verdachte ziekte waren gestorven. Dikwijls werd daarvan geen aangifte gedaan omdat er bij pest ingewikkelde maatregelen moesten worden genomen, die gemakshalve achterwege werden gelaten.
Welke zuinige huisvrouw kwam er toe de kleeren van haar overleden man of van haar kinderen te laten verbranden?
Het besmette water stroomde de stad binnen en werd voor een deel afgeleid naar de brouwerijen, waar het tot bier werd verwerkt.

De Brusselsche aflaat

Het jaar 1603 begon onder sombere voorteekenen, het was de Spanjaarden weliswaar niet gelukt Ostende te veroveren, maar ook alle pogingen van de Staten om Albertus te dwingen het beleg op te heffen waren mislukt. Nog steeds voeren de schepen met gewonden en zieken uit Ostende naar Holland en Zeeland, voortdurend lagen oorlog- en transportschepen op de reede van Vlissingen te wachten op het aanvoeren van nieuwe troepen die reeds uit de garnizoenen gelicht, zo dicht mogelijk bij hun bestemming op nadere bevelen wachtten.
Met angst in het hart zagen de nabestaan der militairen in Bergen op Zoom dagelijks naar berichten uit, zij durfden niet op terugkeer hopen, het gebeurde immers slechts onder droeve omstandigheden, de gezonden werden niet teruggestuurd. Allen hoopten dat op de een of andere wijze een eind zou komen aan deze afschuwelijke belegering.

De pest breidde zich ook in Bergen op Zoom nog steeds uit. In de kerken mocht niet meer worden begraven, des avonds na tien uur trokken de sombere begrafenisstoeten met hun fakkels door de straten langs de kortsten weg naar de aangewezen kerkhoven. Groot was het aantal huizen waaraan de stroowisch hing, het teeken dat daarbinnen een pestlijder was of dat deze daar kortelings was gestorven.
Die huizen moesten geheel gesloten blijven, in haast werd een emmertje buiten gezet, liefdadige buren vulden het met frisch

drinkwater. De huisgenoten van de pestlijders die zich noodzakelijk op straat moesten begeven, droegen een geschilde stok van 2 el lang in de hand. Door ieder gemeden mochten zij onderweg met niemand praten, wilden zij wandelen dan moesten zij langs de kortsten weg naar een van de poorten gaan, pas daarbuiten mochten zij zich vrij bewegen.
Alle geleerden waren het erover eens '*dat die saecke der pest is corruptie der locht ende des waters, die welcke corrumpeert ende geinfecteert worden uijt diversche quaede stancken*'. Onderwijl bleef men het vuilnis op straat werpen terwijl de faecaliën rustig door de Moeregreb stroomden naar de haven waar de schepen bij eb op het droge lagen omringd door deze overblijfselen.
Men sprak van '*pestwalm*' en gebruikte als middel daartegen welriekende watertjes, voorlopers van de latere *eau de Cologne*, die eveneens bij een pestepidemie werd uitgevonden, men noemde ze '*pestwater*'.
De aanvoer van '*onloffelijck fruijt*' zoals blauwe pruimen en onrijpe appelen werd verboden en als alle middelen faalden dan werd deemoedig het hoofd gebogen, de ziekte was immers de straf van God, „*op sijn volck verstoort, mits de groote sonden van de mensen ende de ondanckbaerheijt voor de groote beneficien ende gratien die Hij dagelijcx verleenende is*". God kon slechts worden ver zoend als allen een beter leven leidden.

Het was een schande dat nog steeds een groot deel van de kapiteins uit Ostende zich met allerlei kletspraatjes in veiligheid had gesteld, ook luitenants en vaandrigs hadden hun voorbeeld gevolgd, verschillende vendels werden door sergeanten gecommandeerd, de troep liep van de wachten weg en bedronk zich om zijn ellende tijdelijk te vergeten. Er was niemand die hiertegen met

kracht optrad. In Februari waren van alle Engelsche kapiteins slechts 2 aanwezig, bij het Franse regiment was de toestand even erg, van de 13 vendels van de Bruges ontbraken 10 kapiteins.
Het eenvoudigste middel zou zijn deze plichtvergeten mannen te ontslaan en de ondergeschikten bevordering te laten maken maar de afwezigen hadden hun vrienden in de Statenvergadering, het werd "*om enighe consideratien goet gevonden, tsclve vooralsnoch op te houden*". De gouverneur kreeg slechts de opdracht de luitenants die waren gebleven te "*encourageeren tot haerlieder devoir, deselve toeseggende datse niet laeten en souden haerlieden te voorsien met enighe advanchementen*".
Daar alles zo slecht was geregeld, eischte de verdediging van Ostende nagenoeg de geheele gevechtskracht van het leger op, er waren doorlopend 100 vendels voor noodig en de vestingwerken kostten *f* 100.000 per maand.

Plotseling werd even de aandacht af geleid, de vijand veroverde begin Maart Wachtendonck. Het kleine stadje was de sleutel van de Rijn, de invalspoort voor de Spaansche troepen in de Achterhoek en het Geldersche. Gelukkig werd de stad een paar dagen later heroverd waarna meer zorg werd besteed aan het onderhoud van wallen en grachten.
Een maand later stierf de oude koningin Elisabeth, zij werd opgevolgd door de Schotschen koning Jacobus. Dadelijk zonden de Staten een gezantschap om hem geluk te wenschen en te peilen wat men van hem had te verwachten.
Het viel mee, hij beloofde steun te verleenen zoals Elisabeth had gedaan en vergunde zelfs aan de Staten een tweede regiment Schotten te werven.

On April had Robert de la Ruelle, luitenant van Marcelis een onverwacht voordeeltje. Hij had in de slag hij Nieuwpoort een Spaansch edelman Hernando de la Bastigue gevangen genomen maar de Staten hadden hem dezen gevangene afgenomen. Hernando was daarop in Staatsche handen gestorven.
Robert had zich dus het losgeld zien ontgaan en om hem tevreden te stellen, schonken de Staten hem *f* 300.
Een paar weken later trof zijn wapenbroeder Jan Sixen, luitenant van Paul Bacx een zware slag, zijn jonge vrouw en haar kindje stierven aan de pest. Baselius trachtte hem te troosten, het was voor hem die achterbleef een groot leed, maar hij mocht blij zijn dat hij niet katholiek was, nu had hij de zekerheid dat zij bij God zelf waren, hij verwees naar Lucas 2 : 29, waar Simeon zeide: „*Heere nu laat gij uwen knecht in vrede na uwen woorde. Want mijn oogen hebben Uw zaligheid gezien, die Gij bereid hebt voor aller volken aangezicht. Een licht tot verlichting der heidenen en tot een heerlijkheid van Uw huis Israël*".
De hervormden wisten dat Christus met zijn bloed de mensen van zonden had gereinigd, dat was het fondament van de rust, die aan de Katholieken ontbrak. Voor hen bracht het sterven slechts twijfel aan de zaligheid. De gedachte aan het vagevuur werd reeds aan de kleine kindertjes bijgebrucht, reeds op de thans verboden schooltjes leerden zij het versje:

Drye dyngen bedroeven mijn gemoet
't Eerste dat ick sterven moet
Het tweede noch veel meer
Dat ick nyet en weet wanneer
Ende het derde bovenal
Dat ick nyct en weet, waer ick varen sal.

De reden waarom Baselius juist in die dagen zo fulmineerde tegen de katholieken was dat de Paus indertijd in het eeuwjaar 1600 aan de katholieken had vergund in Rome een aflaat te verdienen en nu had hij op verzoek van Albertus en Isabella daaraan een uitbreiding gegeven. Omdat zovelen niet in de gelegenheid waren geweest naar Rome te gaan, konden zij nu in Brussel in 1603 de zelfde aflaat verwerven.

Baselius had zich op dit onderwerp geworpen, hij had van de Staten octrooi gekregen om een boek daartegen uit te geven dat op de pers van de Bergschen drukker Canin het levenslicht had aanschouwd.
Hij had dadelijk aan de gouverneur een exemplaar ten geschenke gegeven en liet aan Paul zien dat het boek was opgedragen aan Maurits. Als een tweede Gideon was deze verkoren om de altaren Baäls te verstoren. Hij hoopte dat Maurits erin zou slagen nogeens te bereiken dat de kerk te Brussel zou worden gezuiverd van de verschrikkelijke superstitiën en dat hij, Baselius nog eens in die Sint Goedelekerk het ware evangelie zou mogen prediken, zoals God reeds achttien jaar geleden had beliefd door hem te laten geschieden.
Paul, die zich nooit in kerkelijke vraagstukken had verdiept en ook niet van plan was dit nu te doen, had hem gevraagd hoe de mensen die aflaat dan moesten verdienen.
Baselius bladerde even in het boek en las toen voor:

> *„Ende daerom willende ooc besorgen haerlieder zielen salicheijt ende van andere geloovige mensen. Tot ootmoediger bede ende begeerte van onsen welbeminden sone Edele Eertshertoghe Albertus ende onse lieve dochtere in Christo edele Infante Isabella, Eertshertoginne van Oistenrijck, zijn huijsvrouwe, Heren ende Princen van Nederland: betrouwende op de barmherticheijt Gods*

almachtich ende de authoriteijt van zijn Heijlige apostelen Sint Petrus ende Sint Paulus, uijt onser apostolischen macht, consenteeren ende verleenen wij mits desen aen alle geloovige mensen, mans ende vrouwen innewoonders van de landen, steden, plaetsen ende vlecken van Nederlandt: lnsgelijcx ooc aen allen anderen Christi-geloovige mensen, mannen ende vrouwen van alle canten derwaerts comende, hebbende oprecht berou, zijnde gebiecht ende hebbende ontfangen 't heijlich sacrament des autaers, devotelijck besoeckende de kercke van Sint Goedelen inde stadt van Brussele int bisdom van Mechelen, vijffthien dagen lanck vervolgens oft niet vervolgens, ende aldaer voor seven offte vijf autaeren indien daer soovele sijn (oft andersints gelijck de aertsbisschop van Mechelen of sijn vicaris sal ordonneren) voor elcken autaer sullen lesen vijf paternosters, ende vijf Ave Marias, devotelijck biddende Godt almachtich om verghiffenisse hunner sonden, voor peijs ende eendracht der Christene Princen ende bekeeringhe der heretycken, totten schoot van onse Moedere die heijlighe Kercke, uytroeyinghe der ketterijen ende verheffinghe derselver heijlighen kercke, onse Moedere, dat die sullen genieten des jaers jubilei volle vergiffenisse ende aflaet van allen hunnen sonden".

Baselius klapte het boek dicht, volgens hem werd de weg naar de zaligheid op deze wijze een rekensom. Eerst biechten en dan 15 dagen lang iederen dag 5 paternosters en 5 Ave Marias bij een zeker aantal altaren.
De aartsbisschop mocht zelf bepalen hoeveel altaren het zouden zijn en hij had het de mensen wel gemakkelijk gemaakt nu de Paus, zoals hij schreef het te zijner discretie had gesteld, „*te ordineren alle tgene hem goet ende bequaem tot die salicheijt der sielen duncken soude*".

Om het de eenvoudigen duidelijk te maken bepaalde hij dat zij in de kerk van Sint Goedele moesten nemen het altaar van het Hoogweerdich sacrament, vervolgens de twee onder het oxaal en dan de twee bij de eerste kolom.
Dil gold voor de mensen die in Brussel woonden, hij wilde het de bezoekers die van buiten kwamen niet zo lastig maken, zij behoefden maar drie dagen de kerk te bezoeken maar dan moesten zij hun gebeden verdubbelen, dus 10 paternosters en 10 Ave Marias bij elk altaar.
Kon men door de oorlog niet naar Brussel komen dan mocht men 15 dagen lang in de hoofdkerk van de plaats de genoemde verplichtingen nakomen en zij die op plaatsen woonden waar het beoefenen van de katholieke godsdienst niet mogelijk was, mochten 15 dagen lang een rozenhoedje en 5 paternosters en 50 Ave Marias bidden om hetzelfde resultaat te bereiken.
Elke volgende categorie die de aartsbisschop noemde, kon op eenvoudiger manier de zaligheid verdienen, zo bv. maagden, weduwen en andere vrouwen die niet naar Brussel konden komen. Voor haar werd het overgelaten aan de pastoors van haar parochie te bepalen "*alsulcken ende soovele autaren als de voors. parochiaenen sullen ordineren, diewelcke haerlieden ooc sal mogen absolveren na inhout van de voors. apostolische bulle*".
De katholieken mochten Albertus en Isabella wel dankbaar zijn dat hij op die wijze hun voorspraak was geweest bij de Paus. Zeker zouden zij gehoor geven aan het verzoek God te smeeken de moederkerk te verheffen en de ketterij uit te roeien, dit alles op verzoek van de aartshertog die voortdurend trachtte diezelfde ketters tot vrede over te halen.

Hoe kon men onder dergelijke bedreiging in het vrije protestantsche Nederland ooit denken aan het sluiten van vrede met dezen vorst. Nooit zou men het aandurven het leger af te schaffen en op zijn goedgunstigheid vertrouwend weder rustig aan de arbeid te gaan.

De eerste helft van 1603 ging voorbij zonder dat er iets van beteekenis op militair gebied gebeurde.

Maurits hoopte met de muiters in Hoogstraten te kunnen samenwerken, zij hadden zich georganiseerd tot een soort republiek, er waren een paar hoofden gekozen en deze eletto's [49]) oefenden het gezag uit, steeds streng gecontroleerd door de mannen die wantrouwend tegenover elkaar stonden, zij noemden zich het "esquadron" waarin een vrij goede tucht werd onderhouden.
Toen Maurits vernam dat Frederik van de Berg met groote troepenmacht op marsch was om de muiters in Thoogstraten te belegeren, had hij het esquadron gewaarschuwd. De muiters lieten 800 man op het kasteel van Hoogstraten achter, de anderen trokken naar Oosterhout waar zij zich onder bescherming van Maurits stelden. Nu voor henzelf het gevaar dreigde, waren zij tot samenwerking bereid en de stadhouder zond hun eletto door naar Den Haag waar dadelijk een overeenkomst werd gesloten.
Zij zouden Maurits trouw zweren, zij zouden voor hem vechten. Mocht deze strijd tot een algemeenen opstand in het zuiden leiden dan zouden de Staten hun achterstallige soldij betalen uit de contributie die men zou innen in het veroverde land. voorlopig ging het verbond niet verder dan voor de strijd om Hoogstraten. De muiters

---

[49] Naam dien de Spaansche soldaten in den 80 jarigen oorlog, bij hunne veelvuldige muiterijen aan het door hun gekozen opperhoofd gaven.

waren dus wel zonderlinge bondgenoten. Maurits verzamelde het leger, ook de Bergsche en Bredasche ruiters werden opgeroepen.
7 Augustus brak het leger bij Geertruidenberg op, er waren 3000 ruiters en 9500 man voetvolk, het esquadron telde 1100 ruiters en 1500 voetknechten, het was uitgelezen volk.
Frederik van de Berg, die het beleg had geslagen voor het kasteel van Hoogstraten aanvaardde de strijd niet. Onder achterlating van een licht scherm van troepen marcheerde hij in de loop van de nacht in alle stilte af.
Hij had reeds een groote voorsprong toen de laatste wachten inrukten en Maurits tot de ontdekking kwam, dat hij niemand meer tegenover zich had.
Snel werd de ruiterij ingezet voor de achtervolging maar Frederik van de Berg had dit voorzien, zijn achterhoede bestond uit voetvolk, gesteund door ruiterij en bovendien voorzien van geschut.
Tegen deze gecombineerde troep kon hij met enkel ruiterij niets uitrichten en de voorsprong was zo groot dat het voetvolk niet meer kon worden ingehaald.
Dankbaar gestemd kwam de elletto met zijn mannen uit het bevrijde kasteel, hij vereenigde zich met de rest van het esquadron. Allen waren zeer verbaasd over het vertrouwen dat Maurits in hen stelde toen hij, van slechts vijf ruiters vergezeld, zich onder hen begaf en hen met het behaalde succes gelukwenschte ...
Feestelijk werd hij ingehaald en na afloop van de ontvangst werd hij met groot gevolg geconvoyeerd naar zijn legerplaats in Minderhout.
Met deze daad had hij zich het esquadron voor het oogenblik tot vriend gemaakt.

De stadhouder vroeg zich af wat hij nu met zijn krijgsmacht moest beginnen, de troep was van alles goed voorzien, de geest was ook uitstekend, er waren nog geen ontberingen geleden en het was het mooiste deel van de zomer.
Hij stelde aan de Staten voor, onverwijld het beleg te slaan voor den Bosch, de gouverneur was afwezig, de stad had eigenlijk geen garnizoen, het moment was gunstiger dan ooit.
De Staten keurden het niet goed, een beleg in de tegenwoordigen stijl kostte zeer veel geld en tijd, Frederik van de Berg lag met zijn troepen nog dichtbij en kon dwingen het beleg op te breken. Bovendien zagen zij liever een tocht in Vlaanderen om Zeeland te vriend te houden.
Er werd nog eens over gecorrespondeerd, acht dagen later lieten de Staten het aan het oordeel van Maurits over. Deze marcheerde dadelijk naar den Bosch maar het goede moment was voorbij, de gouverneur was teruggekomen en had zelfs tegen de zin van de bevolking 4000 man troepen in de stad gebracht.

Noodgedrongen hadden de Staten toegegeven, zij geloofden niet aan een gunstigen uitslag van het beleg. Volgens de tactiek van die dagen werd er meer gegraven dan gevochten, het geheel had een langzaam, min of meer zwaarmoedig verloop en kostte schatten. Het had echter het voordeel dat niet, zoals in de slag bij Nieuwpoort, alles op één kaart werd gezet en ten slotte bereikte men het bijkomstige voordeel dat een deel van de Spaansche troepen werd onttrokken aan het beleg van Ostende.
Bovendien lagen dan de eigen troepen in vijandelijk gebied en werd de Bemmeler waard tegen een inval beschermd.

19 Augustus was Maurits voor de stad verschenen, zijn hoofdkwartier lag in Vught, voor de zoveelste maal kwamen Jan en Marcelis Bacx met hun ruiters terug op het voor hen zo overbekende terrein.
De vijand lag met zijn hoofdkwartier bij Schijndel, zijn voorste afdeelingen lagen hij Hintham dus vrijwel bij de uiterste werken van den Bosch.
Beide partijen lagen daar werkeloos tot 5 November. Toen besloot Maurits het nuttelooze beleg op te heffen.
Trouw hadden de mannen van het esquadron hem terzijde gestaan, dikwijls had hij overwogen waar hij ze moest laten als de veldtocht van dat jaar ten einde zou zijn en 1 November had hij een overeenkomst gesloten, zij zouden in Grave in garnizoen komen en hem Hoogstraten af staan.

Dus kwamen de muiters in Grave maar hoewel zij beloofd hadden zich rustig te houden, bedreven zij zoveel kwaad op het omliggende land (hun sterkte bedroeg toen 1500 ruiters en 2000 samengeraapte voetknechten} dat Maurits een tocht in het vijandelijke land beraamde onder Frederik Hendrik en graaf Lodewijk van Nassau om hen wat te doen te geven.
Het zou evenwel Januari 1604 worden voordat de tocht doorging, de muiters toonden zich onwillig aan de tocht deel te nemen.

Na maandenlang te velde te zijn geweest, kwam Marcelis tegen half November in Bergen op Zoom terug.
Veel viel er niet te vertellen, ook in het beleg van Ostende kwam geen verandering. 28 Augustus was kolonel Piron plotseling ziek geworden, hij was naar Zeeland vervoerd waar hij aan pest stierf.

Te gelijk met hem was een schip uitgezeild waarop 12 zieke soldaten waren. Het geraakte aan de grond, de Spanjaarden maakten zich er meester van en knoopten dadelijk zowel de schippers als de zieke soldaten op onder het motief dat het accoord over en weer om de krijgslieden tegen losgeld uit te leveren slechts gold voor de strijd te land.
De gouverneur van Ostende stuurde een paar verkenners uit die een ouden trompetter grepen.
Zonder enigen vorm van proces werd hij, gelaarsd en gespoord zoals hij was gegrepen opgehangen.

Maurits, voor den Bosch van het gebeurde hoorende, liet onmiddellijk aan de vijand weten dat voor elken gevangene dien zij ophingen, hij er twee zou laten executeeren.
De bedreiging hielp, het accoord werd weder aan beide zijden geëerbiedigd. Johan Sixen had in deze zomermaanden te velde zoveel afleiding gehad dat hij zich reeds over het verlies van vrouw en kind had heengezet.
In Bergen op Zoom teruggekeerd trouwde hij 22 November met Elisabeth van Montfoort, een jong meisje uit Bergen op Zoom.
Onder de gestorven pestlijders uit Ostende behoorde ook kapitein de Caluard en toen op 4 Januari 1604 aan de weduwe nog een zoon werd geboren die Isaack werd gedoopt, waren Paul Bacx, ritmeester Meganck en de vrouw van Lambert van der Well als getuigen aanwezig.

Marcelis Bacx benoemd tot commissaris generaal van de ruiterij

Het jaar 1603 had geen enkele oplossing over oorlog en vrede gebracht, men tastte volkomen in het duister omtrent hetgeen de toekomst zou brengen. De strijd in Ostende duurde voort, wekelijks werden duizenden ponden buskruit verschoten, de vuurmonden waren zo versleten en de zundgaten zo uitgebrand dat de gasdruk minimaal werd en men de vijand nauwelijks kon bereiken.
Er werd slordig omgesprongen met het buskruit, er werd veel vermorst en gestolen, de gouverneur besloot zelf met een paar kapiteins inspectie te houden en zo noodig huiszoeking te doen. Bij Joachim Machin, luitenant van Calistenes Broek vond hij een halve ton gestolen buskruit, bij de onderhavenmecster bovendien een bed waarin Joachim 342 pond buskruit had verstopt, klaar om te verzenden. Er werd zonder genade gestraft, Machin werd ter dood veroordeeld, hij kreeg drie weken tijd om aan Maurits gratie te vragen.

Enkele Bergsche vrienden hadden in die dagen bevordering gemaakt. Werner van de Houte was sedert Juli 1603 behalve ritmeester ook commissaris generaal van de ruiterij en eind November 1603 was hij aangesteld tot superintendent van de krijgsraad op een tractement van *f* 300 per maand.
Lieven Seijs, luitenant bij Jan Bacx maakte eveneens promotie. In het officieele stuk werd hij Livinus Chijs genoemd, 1 Januari 1604 werd hij benoemd tot kwartiermeester generaal van de ruiterij. Het was een functie die vroeger slechts voor de duur van een veldtocht werd verleend, voor Seijs werd het een vaste betrekking. In het garnizoen

kreeg hij *f* 60 per maand, te velde *f* 100, tevens zou hij het bevel krijgen over een ruitervaan of over een vendel voetvolk zodra er een plaats open kwam.

Door de bevordering van Werner van de Houte kwam de betrekking van Commissaris Generaal der cavalerie open, op voordracht van Maurits werd Marcelis daarvoor aangewezen, 20 Januari kreeg hij zijn commissie die als volgt luidde:

„De Staten Generaal der Vereenichde Nederlanden, bevindende tot dienst vanden lande noodich te wezen, dat een bequaem ende gequalificeert persoon gestelt worden omme d'officien van de Commissaris Generaal ende sergeant majoor over de Cavaillerie inden dienst van de lande wesende te bedienen, hebben omme de goede kennisse die sij hebben van de bequaemheijt, vromicheijt ende ervarentheijt van de ritmeester Marcelis Bacx, denselven Bacx totte voors. officien van Commissaris generael ende sergeant majoor over de voors. Cavaillerie inden dienst van de lande wesende opte recommandatie van Sijn Exc. gestelt ende gecommitleert stellen ende committeeren mitsdesen, hem gevende last ende commissie deselve officien voortaen wel ende getrouwelijck te bedienen opte instructie als eede daertoe gemaeckt ende noch te maecken op een tractament van f 150 van XL groote tpont per maent, ten 32 dagen Ordonneren alle ritmeesters, officieren ende gemeene ruijteren inden dienst ende onder de gehoorsaemheijt der voors. Verenigde landen wesende, ende anderen dien dit enigsints aengaen mach, de voors. Marcelis Bacx als Commissaris Generael ende Sergeant Majoor over de Cavaillerie te erkennen ende te respecteeren naer behoren .

Gegeven onder onsen cachette in's Gravenhage de 21 Januari 1604".

Tevens behield hij het commando over zijn ruitervaan.
In Ostende bedacht men de vreemdsoortigste dingen om elkander afbreuk te doen. Een van de ravelijnen werd dagelijks door de Spanjaarden aangevallen. In de voorgelegen gracht werden de dooden geregeld begraven omdat de bezetting er geen raad mee wist. Het grondwater was zo hoog dat ze niet konden worden ingegraven en daarom werden de kisten neergezet en met wat grond bedekt. Zo ontstond in de droge gracht een borstwering waarachter de aanvaller bij zijn kleine ondernemingen stelling nam.
Hiervan maakten de belegerden gebruik, zij maakten een groote doodkist, die geheel werd gevuld met oude musketloopen, zeer zwaar geladen met buskruit, spijkers, stukken glas, enz. Verder werd de kist gevuld met buskruit.
Met de gebruikelijke ceremoniën zoals het afschieten van de vuurroeren, werd de kist ter aarde besteld waarna het geheel door een lont werd verbonden met het eigen werk.
Toen de Spanjaarden weer een aanval deden en zich achter deze borstwering opstelden liet de bezetting de lont werken, hetgeen tot een ongedacht succes leidde.

Aan de andere zijde van Nederland kwamen steeds meer klachten over het esquadron muiters, zij stroopten in het land van Cleef, Gulik en Keulen.
Zij zouden daarom verenigd met 15 vanen ruiters onder Werner van de Houte een strooptocht doen in het land van Artois en Henegouwen.
Zij bedongen dat als zij daar contributiën zouden innen, de helft zou dienen om hun achterstallige soldij aan te zuiveren, de rest zou aan de Staten worden afgedragen.

Half April kwamen zij bij Kessel aan de Maas samen, er werd over Tongeren naar Thienen gemarcheerd, de muiters haalden veel geld op doch droegen niets af. tusschen Binche en Mons weigerden zij verder te gaan, het bleek dat zij reeds lang in alle stilte met Albertus hadden onderhandeld. Deze had gunstige voorwaarden aangeboden daar geheele ruiterafdeelingen klaar stonden om eveneens te muiten en zich bij het esquadron aan te sluiten.
Zij hadden zich nu met Albertus verzoend. Zij beloofden hem Hoogstraten terug te geven en waren bereid Grave te ontruimen en aan de Staten te laten. Onverwacht verlieten zij het legertje van Werner van de Houte die te zwak was om zonder hun hulp verder te gaan. Hij ging daarop naar de Achterhoek van Gelderland. om dit deel tegen de invullen van de muiters te verdedigen duur de vroegere vrienden reeds na veertien dagen tot vijandelijkheden overgingen.

Paul Bacx, wiens mannen en spionnen steeds op kondschap uit waren meldde reeds 2 Mei aan de Staten, dat hij nog geen nauwkeurige tijding kon geven „*doerdijen men soo diverselijck daervan is sprekende*", volgens sommigen zou het esquadron te Halsenberge liggen tusschen Brussel en Halle, waar het de bevolking brandschatte, maar het zou bevel hebben gekregen naar Dendermonde te marcheeren.
7 Mei berichtte hij dat de vorige avond het garnizoen van Breda in de wapenen was geweest, omdat 2000 man van den Bosch naar Antwerpen marcheerden, de mannen „*lieten verluyden, dat sij trocken om het esquadron te rencontreren*" maar nog voor het sluiten van de poort was een van zijn vertrouwden binnengekomen met het bericht dat het een regiment uit den Bosch was dat samen met alle troepen, die uit de forten waren gelicht, naar Vlaanderen marcheerde, het

esquadron zou in Leuven liggen; een spion, die naar Herenthals was gezonden berichtte hetzelfde, zijn ruiters die twee dagen te voren daar vandaan kwamen wisten nog niets.
Een paar dagen later meldde Paul dat het esquadron inderdaad naar Ostende was afgemarcheerd.
Toen het bleek dat het esquadron over Maastricht naar Vlaanderen was afgemarcheerd waar het bij het leger van Ostende dienst zou gaan doen, rukte van de Houte in, ook Jan Bacx die tot het detachement had behoord, werd naar Bergen op Zoom gestuurd waar hij moest scheep gaan om zich voor Sluis bij Maurits te melden.
Hiermede eindigde het avontuur met het esquadron muiters dat het land veel last en weinig voordeel had opgeleverd.

In Ostende deed de gouverneur alles om op de hoogte te komen van de plannen van Albertus en zijn veldheer Spinola.
Paul was hierover dikwijls in correspondentie met Fleming, de auditeur die hem mededeelde hoe er voortdurend verkenners werden uitgezonden en dat ook de overlopers nuttige inlichtingen verstrekten.
Deze kerels wilden dikwijls een goede beurt maken, voordat zij overgingen stelden zij zich van veel dingen op de hoogte zoals de sterkte van de vijand, de namen van de onderdelen, de opstelling van de batterijen, enz. sommigen brachten zelfs uitgewerkte aanvalsplannen mee. Natuurlijk moesten hun verhalen met enige reserve worden aangenomen als zij uitweidden over oneenigheid, slechte voeding, slechte betaling, muiterij en groote verliezen door het vuur van de verdediger. En dan waren er nog de gevangenen die werden verhoord.
Enkelen zwegen uit plicht, zij moesten soms ter scherper examen worden gebracht om hen aan het spreken te krijgen, zij wisten dikwijls

veel en hadden soms een juist inzicht in hetgeen er gebeurde, of wat de legerleiding deed.
Fleming had de ondervinding dat de Latijnen in de regel intelligenter waren dan de Duitsers.

Op 22 Mei .1604 werd Elias de Lion, de trouwe vriend van de Bacxen begraven. In die dagen stierf ook de kornet Jonker van Eijnetten.
Het beleg van Ostende duurde nu reeds meer dan drie jaren en van beide zijden werd besloten er een einde aan te maken. Maurits kreeg opdracht met een leger tot ontzet op te rukken, Albertus spande zijn krachten tot het uiterste in, de aanval werd tot de hoogste kracht opgevoerd, hij wilde meester zijn van de stad voordat Maurits in Vlaanderen doordrong. Onafgebroken donderde het geschut, slag op slag werd de belegerden toegebracht.
21 Maart sneuvelde de gouverneur Pierre de Giselles, de krijgsraad wees voorlopig Johan van Loon als opvolger aan. Vier dagen later sneuvelde hij. Nu zou het gouvernement worden waargenomen door een driemanschap. 9 April sneuvelde een hunner, Jacques de Buvry, juist toen hij door de Staten tot opvolger was benoemd. Een week later verklaarde Jacques van der Meer van Berendrecht zich bereid hem als gouverneur te vervangen, reeds 6 Juni werd hij doodgeschoten. Van der Burch een van de mannen van het driemanschap sneuvelde eveneens. Nauwelijks had de krijgsraad kolonel Anton van Uytenhove tot opvolger aangewezen of ook hij viel onder het vijandelijke vuur.
27 Juni werd de heer van Marquette gezonden, het was een wonder dat deze het einde van het beleg beleefde.

De tocht naar Sluis

Maurits was aangewezen om Ostende te ontzetten en 1 April werden in Bergen op Zoom inderhaast 148 houten bruggen gemaakt voor het inschepen van de paarden.
20 dagen later gingen de troepen in Willemstad aan boord, 25 April landden zij in Vlaanderen, in twee dagen werden de forten van Cadzand veroverd.
Spinola zond van de belegeringstroepen van Ostende 1000 man voetvolk en 500 ruiters om de overgang over het gat van Sluis te verhinderen, de galeien zochten beveiliging in het sterke Sluis.
Reeds was Maurits van plan zich in Cadzand in te graven toen een boer hem uitlegde hoe hij ten oosten van Sluis doormarcheerend, in Vlaanderen kon vallen, 28 April wees hij aan de troepen de weg naar Oostburg.
Den volgende dag gingen de Staatschen op marsch, zij schermutselden met de vijand die terugtrekkend als vanzelf de te volgen weg aangaf.
Een dag later stond de aanvaller voor het schansje Coxie, de Spanjaarden werkten juist aan de buitenwerken.
Zij werden verslagen en gevangen genomen waarna de bezetting van de schans zich overgaf. Nu was er een klein gaatje gemaakt waardoor Vlaanderen kon worden binnengeslopen.
Maurits marcheerde verder, hij was zich bewust dat het zo doorsneden land veel gevaren herbergde.
1 Mei stond hij voor de schans Sint Katharina die bezet was door graaf Trcvulcio met soldaten en Gentsche burgers.
De schans werd beschoten maar Trevulcio beschikte ook over geschut en vuurde terug, het was duidelijk dat de schans niet zo eenvoudig kon worden veroverd. De stadhouder zag er geen kans toe, hij gaf last

tegen het vallen van de avond het geschut terug te halen, allen zouden naar Cadzand terugkeeren.
Toen de avond viel en het geschut werd teruggesleept, geraakte een kanon in een sloot. De bootsgezellen wilden het niet in de steek laten, bij hun pogingen om het weer op het droge te brengen maakten zij veel lawaai en toen terzelfder tijd de terugtrekkende ruiters langs de schans kwamen, dacht Trevulcio dat Maurits nog meer geschut en ruiters aanvoerde, en verliet hij vrijwillig zij*n* schans waarop de Staatschen er dadelijk introkken.
Den volgende dag gaf de schans Philipine zich zonder slag of stoot bij de nadering van Maurits over.
3 Mei lag hij voor Ysendijke, hij verhinderde een poging om het garnizoen te versterken.
6 Mei deed het garnizoen van Sluis, versterkt door de troepen die voor Ostende hadden gelegen, totaal ongeveer 2000 man bij verrassing een aanval op het eilandje van Cadzand.
Er waren reeds 600 man ontscheept voor het werd bemerkt en de troep alarm maakte. Dadelijk gingen twee vendels Schotten tot de aanval over, zij dreven de Spanjaarden naar hun sloepen terug. De vaartuigen werden te zwaar bemand en zonken, de overrompeling was mislukt en er werden veel gevangenen gemaakt. Maurits liet Ysendijke door zijn trompetter Han opeisen.
De bezetting schoot hem dood, hetgeen de stadhouder zo ontstemde dat hij onmiddellijk met geweld wilde optreden.
De bezetting, dit ziende, gaf zich over en leverde tevens de Italiaan uit die de trompetter had doodgeschoten.
De bezetting kreeg vergunning af te marcheren naar Sas van Gent op voorwaarde dat zij in vier maanden niet in Vlaanderen zou vechten.

Op 12 Mei kwam Maurits voor Aardenburg; hoewel het een sterke plaats was, gaven de Duitsers zich dadelijk over.
Vier dagen later stond de stadhouder voor een nieuwe hindernis, het waren de twee riviertjes de Zoute en de Zoete, die ongeveer evenwijdig aan elkaar van Brugge over Damme naar Sluis-liepen.
Aan de overzijde bij Stampershoek lag Don Louis de Velasco in een goed verschanste stelling.

Maurits hield krijgsraad: het was vrijwel ondoenlijk Velasco aan te vallen, hij lag achter de rivierdijken, terwijl zijn troepen op een aanval voorbereid in slagorde stonden.
Daartegenover zouden de Staatsche troepen door het vrij diepe water moeten trekken, zij zouden min of meer in wanorde de overzijde bereiken en daar onder ongunstige omstandigheden moeten aangrijpen.
Zij die de aanval moesten doen, adviseerden tegen, zij waren niet van plan hun leven daarbij te riskeeren.
Het gevolg zou echter zijn, dat van een beleg van Sluis moest worden afgezien en wat had men aan Cadzand en een paar schansen als Sluis onaangetast bleef? De stadhouder wist dat de Zoute hij laag water op enkele plaatsen droog lag en gemakkelijk kon worden overgetrokken, maar de Zoete was veel dieper en tusschen beide watertjes lag een breede strook moerassig land. Er waren niet meer dan 7000 man beschikbaar terwijl Velasco met minstens 5000 man in zijn uitstekend gekozen stelling lag, waarbij hij kon rekenen op ondersteuning uit Sluis.
Slechts Marcelis wilde de aanval doorzetten, hij commandeerde op dien dag de voorhoede bestaande uit zijn eigen vaan en die van Paul en van Bruchem. Hij vroeg of Maurits ten minste goed vond dat hij met

de vijand schermutselde. Maurits antwoordde: “Seer wel, maer en hasardeert U niet te wijd."
Marcelis trok er dadelijk met zijn mannen op uit. Zijn troep was klein en Velasco kreeg versterking uit Sluis.
Toen beging Velasco een fout. Rekenend op zijn groote sterkte verliet hij zijn sterke stelling en ging tot den aanval.nver. Dat was het juist waarop Bacx had gehoopt.
Hij trok langzaam terug, telkens even strijdend, dan weer teruggaand en de overmoedig geworden Spanjaard meetrekkend, recht op het leger van Maurits aan. Daar werd het net gespannen om de Spaansche vogels te vangen.
De troep van Velasco kreeg een leelijke klap, maar ook de voorhoede van Bacx was er niet zonder kleerscheuren af gekomen, van de 250 paarden waren er 90 dood of gewond, van de eigen vaan was er niemand die geen wonden had opgelopen of een gewond paard had. Marcelis had een musketkogel door het been gekregen.
Zowel de gedeputeerden varrde Staten als 0ldenbarnevelt-waren opgetogen over de staaltjes van moed die Marcelis en zijn mannen hadden getoond en staande de onderneming kregen de drie vanen een belooning van honderd rozennobels. Het resultaat was dan ook verrassend geweest, 500 Spanjaarden waren gesneuveld of verdronken, 309 waren gevangen genomen waaronder elf kapiteins. Maar al was het gevecht gewonnen, Velasco had na de terugtocht zijn stelling weder bezet. Nu tastte Maurits door, hij liet geschut aanrukken, zijn mannen werden opgesteld alsof zij een aanval zouden doen en de volgende morgen liet hij verder stroomop bij laag water een andere troep overgaan en langs een omweg de vijand in de rug-aanvallen. De Spanjaarden, bang van hun verbindingslijn te worden afgesneden, trokken in allerijl op Damme terug.

De stadhouder liet een brug over de Zoete slaan, hij bracht zijn ruiterij naar de westkant van Sluis waarop de Spanjaarden hun voorgelegen schansen verlieten, behalve de Sint Jorisschans aan de mond van de haven bij het Zwin.
Ook die schans gaf zich spoedig over, Maurits nam er op 23 Mei bezit van. Hij vond er 9 kanonnen en 19 tonnen buskruit.
De vijand had een lange lont gelegd, hopend de Staatsche troepen in de lucht te laten vliegen maar het werd tijdig ontdekt en de lont gedoofd.
Sluis werd nu geheel omsingeld, op het nippertje had de stad nog 1500 man versterking en een transport meel gekregen.
21 Mei liet Maurits bekend maken dat de volgende Woensdag een biddag voor het geheele leger zou zijn. Het was de eerste maal dat dit gebeurde, er was kans dat de troep zich niet aan dit nieuwtje zou houden en daarom dreigde hij de zoetelaars dat hun geheele bezit zou worden geconfisqueerd en dat zij ten eeuwigen dage uit het leger zouden worden verbannen als zij op dien dag drank aan de troepen durfden verkoopen.

30 Mei wilde Barlaymont de stad van proviand voorzien maar de ring, die Maurits er om heen had getrokken was te sterk, het gelukte niet. Uit die zending begreep Maurits dat er gebrek aan levensmiddelen was en daarom besloot hij in plaats van veel mensenlevens te wagen, de stad door honger tot de overgave te dwingen. Om niet werkeloos te blijven werd de ruiterij diep het land in gezonden om te brandschatten. De stadhouder hoopte dat een deel van de belegeraars van Ostende zou worden uitgestuurd en inderdaad werd Spinola aan het einde van Juli gezonden, het was zeer tegen diens zin. Uit een onderschepten brief bleek dat hij in de onderneming niet het minste heil zag.

16 Augustus veroverde hij de schansen Sint Katherina en Sint Philippe. De stadhouder die in Cadzand was, zond allereerst graaf Willem om hem te stuiten, daarop verzamelde hij enkele Friesche, Engelsche en Fransche vendels.
Spinola had zich reeds meester gemaakt van een ravelijn dat voor Cadzand lag en het kostte graaf Willem veel moeite bij de eb (van zee) de Spanjaarden zolang tegen te houden tot de vendels ter versterking waren opgerukt.
Maar zelfs toen nog kon bij Spinola niet baas worden en de stadhouder was verplicht zijn geheele macht in te zetten om te voorkomen dat Cadzand werd genomen en al het werk weer ongedaan werd gemaakt. Spinola liet 200 dooden achter waaronder velen van hooge geboorte, ook het “esquadron" had meegevochten en veel verliezen geleden.

Toen de bezetting van Sluis vernam dat het ontzet was mislukt, bood de gouverneur aan, de stad over te geven mits hij de galeien, het geschut en de slaven mocht wegzenden.
Maar Maurits voelde zich sterk, hij antwoordde dat hij thans vergunde met wapens en bagage af te marcheren, als er tot morgen werd getalmd, zou alleen het medenemen van het zijdgeweer worden toegestaan en overmorgen zou de bezetting zich op genade of ongenade moeten overgeven.
Sluis gaf zich over, op 20 Augustus verlieten ruim 3000 goed gewapende mannen de stad. 1400 Slaven, grootendeels Turken werden vrijgemaakt. Er lagen 70 zware vuurmonden, de 10 galeien waren gedurende het bombardement bijna alle in de haven gezonken.

Frederik Hendrik werd tot gouverneur benoemd, het was een vriendelijk gebaar hem die toelage te geven, in werkelijkheid zou het bevel worden gevoerd door van der Noot.
Graaf Lodewijk werd ziek en stierf, ook Maurits was voor Sluis weer ziek geweest.
Ostende was intusschen onhoudbaar geworden en daar de Staten door de verovering van Sluis dat nog zeer werd versterkt, over een goede invalspoort in Vlaanderen beschikten, kreeg Marquette vergunning te parlementeeren.
Caspar de Vries, de trompetter van Marcelis was de eerste die de verovering van Sluis in Bergen op Zoom bekend maakte. Hij kreeg *f* 17 belooning, de klokken werden geluid, de pektonnen brandden als even zovele vreugdevuren op de hoeken van de straten en de heren van de magistraat grepen de gelegenheid aan tot het houden van een feestelijken maaltijd waarbij Paul, de nieuwe drossaard Van Stralen en verdere "goede vrunden" werden genoodigd.
20 September werd Ostende overgegeven, Marquette bedong de mooiste voorwaarden die een krijgsman kon wenschen, met vliegende vaandels, slaande trommels, brandende lonten en kogels in de mond mocht de troep af marcheeren.
De volledige bagage werd vrijgegeven, na het verlaten van de stad mochten zelfs schepen worden gezonden om de rest van de bagage te halen, ook vier vuurmonden mochten worden meegenomen.
Drie jaren en 80 dagen had dit beleg geduurd.
Marquette en zijn officieren werden door Spinola op een schitterend banquet genoodigd en toen zij de volgende dag afmarcheerden, stonden de Spaansche troepen in slagorde als een afscheidsgroet langs de weg geschaard.
De stad was een onbewoonbare puinhoop geworden.

Reeds in Mei hadden de gezanten van Albertus en van de Spaansche koning getracht Engeland tot vrede over te halen en 28 Augustus was die vrede inderdaad gesloten, de Nederlanden stonden voortaan alleen in de strijd tegen het machtige Spanje.

Veel eerder dan in andere jaren was Marcelis weer in Bergen op Zoom teruggekomen en kalm verliepen de laatste maanden van 1604.
Het speet Paul dat Marcelis het groote feest op het stadhuis niet had meegemaakt. Met trots vertelde de secretaris hem dat er voor *f* 52 was opgegeten en voor *f* 150 gedronken, terwijl de pasteibakker nog een rekening van *f* 32 had ingediend. Het was nog steeds het oude liedje, er was geen geld voor de versterkingen en de heren vierden feest op stadskosten.
Dat de versterkingen zoveel geld kostten, kwam door de manier van werken. Er was geen geld om borstweringen van zuiver zand te maken en daarom nam men takkebossen, waarover zand werd gebracht.
Na een tijdje rotten de takkebossen echter weg en de wallen verzakten. De palissaden stonden nooit stevig, de beddingen van het geschut verzakten eveneens en lagen nooit waterpas zoals het behoorde, telkens moest het werk worden vernieuwd.
Als Marcelis daarop de aandacht van de magistraat vestigde haalden de heeren de schouder op, het was altijd zo geweest en zou ook altijd wel zo blijven.
Toen de nieuwe drossaard kwam en Maurits de vergunning gaf ook weer een schout te benoemen, was er feest gevierd bij Cornelis Pieters de waard ‘in Bourgondien’. Er was voor *f* 123 wijn opgedronken.

Toen Floris van ·der Moelen de eed had gedaan als burgemeester, had het aan wijn *f* 66 en aan kapoenen *f* 49 gekost, maar daarvan trok niemand zich iets aan, zeker ook niet de hooge ambtenaren in Den Haag die dit jaar voor *f* 23 brandhout hadden gekregen en voor *f* 424 aan bier in hun kelders hadden zien kruien, alles om Bergen op Zoom in "gunstige recommandatie" te houden. Zo waren de leden van de Staten Generaal en van de Raad van State.
De burgemeester maakte tegen Marcelis dan ook de juiste opmerking dat men niet kon werken als men zich geen vrienden maakte. Toen de admiraal van Zeeland bij Paul logeerde, stuurde de stad 18 potten rijnwijn, aan Aleman de raadsheer van Maurits was een zilveren schaal van *f* 176 gegeven en Paul kreeg toch ook ieder jaar een stadstoelage van *f* 800 waartoe men niet was verplicht.
Marcelis moest erkennen dat het alles waar was en toen het Nieuwjaar was, bracht de magistraat aan Paul bovendien een gouden medaille als geschenk voor het stads-petekind, waarop Paul de geheele magistraat, de buitenraad en de kapiteins van de burgervendels op het Hooghuis tot gast vroeg.
Paul keek dan niet op geld, de heren waren bij het heengaan zo voldaan dat zij besloten aan de koks en domestieken van de gouverneur - op stadskosten - een fooi van *f* 23 te geven.
Financieel stonden Paul en Marcelis er in die dagen zeer goed voor, hun moeder was op 18 Juni van dat jaar gestorven, zij was zeer gefortuneerd, al had zij in de laatste jaren ook verschillende processen verloren.

Toen Marcelis uit Vlaanderen was teruggekeerd, moest hij ook aan Baselius vertellen van zijn lotgevallen. Baselius had alles meebeleefd, hij vertelde dat op 26 Augustus een troep

van 29 bevrijde slaven door Bergen op Zoom was gekomen, zij hadden overnacht en waren door de stad getracteerd.
Baselius zei dat het feest natuurlijk in verband met de ernst van de tijden zeer sober was geweest, het had voor al deze mannen slechts 8 gulden en 9 stuivers gekost. Marcelis had een beetje afwezig geknikt, hij dacht aan andere feesten, die in deze ernstige tijden waren gehouden en duurder waren uitgevallen.
Daarop had Baselius hem een boekje aangeboden, het was uitgegeven te Bergen op Zoom in de drukkerij van Canin. Het heette: '*Bekentenisse des waren geloofs, ende verloocheninghe des pausdoms*' [50]) , Het was geschreven door Jan van Hersijn, uit Doornik, eertijds priester en prediker van de orde van Sint Augustinus binnen Enghien en later kapelaan te Heerle bij Bergen op Zoom, die nu het oude geloof had vaarwel gezegd.
Het was een verovering van Baselius die haar hoogtepunt had bereikt toen Jan van Hersijn op 12 October 1603 in de groote kerk te Bergen op Zoom naast Baselius de kansel had beklommen en voor de bijeengestroomde menigte had verklaard dat hij van de dwalingen zijns weegs was teruggekeerd.
Daarom was Baselius zo trotsch op het boekje dat hij Marcelis in de hand had gestopt, hij had ook bewerkt dat de magistraat *f* 25 had bijgedragen aan de drukkosten.
Bijna dagelijks zwierf Baselius om het Hooghuis, Pauls tuin grensde aan de stadsschool die nu werd bewoond door Mr. Abraham Buydens, de rector van de Latijnsche school.

---

[50] Zie Googlebooks; achterin staat een attestatie afgedrukt, van Jacob Baselius.

Die Buydens gaf Baselius veel zorg, hij voedde de jeugd in het geheel niet zo godsdienstig op als de predikant dat eischte en de strijdbare dominee was niet van plan het daarbij te laten.

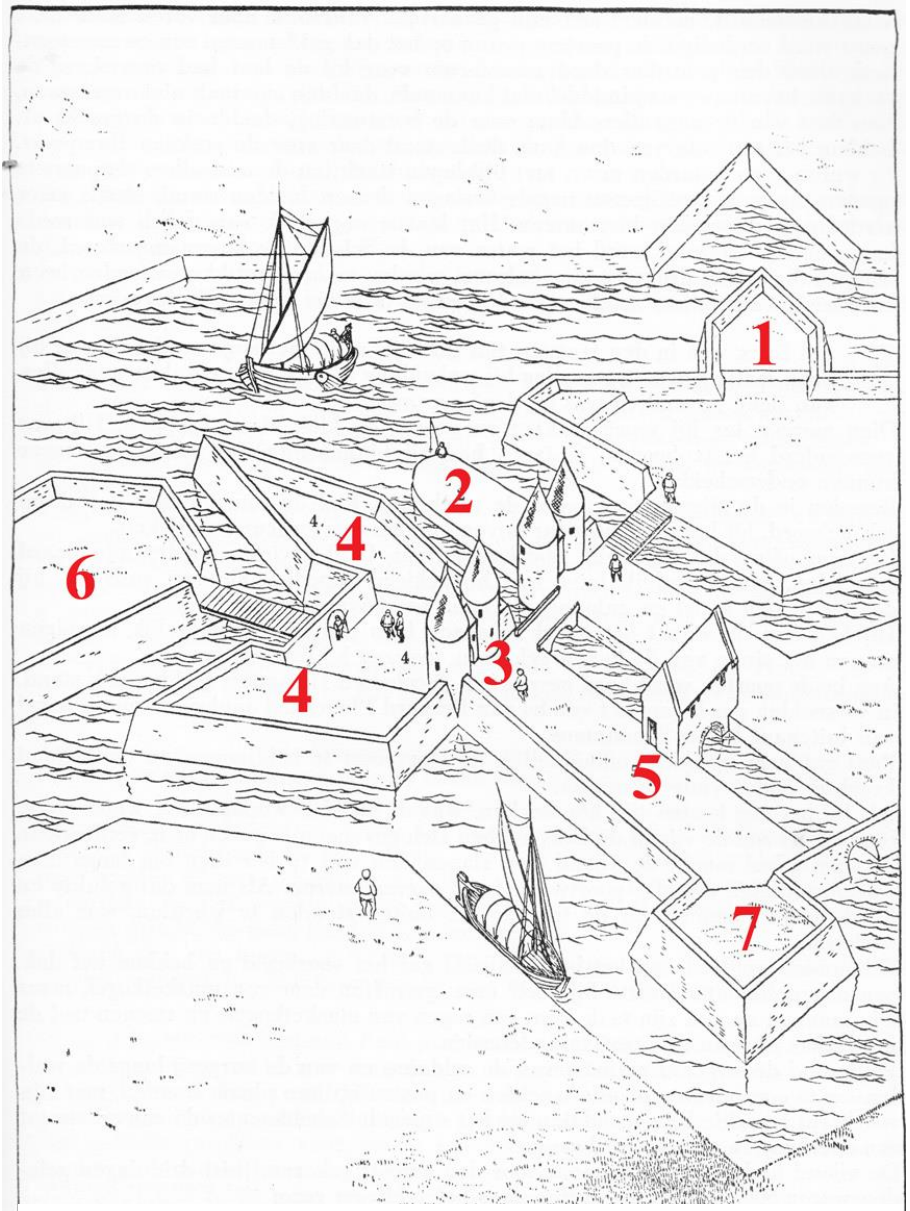

Het gemoderniseerde havenkwartier van Bergen op Zoom

1. Bastion Boerenverdriet; **2**. Hampoort; **3**. St Jacobspoort;

4. Hoornwerk Beckaf; **5**. Watermolen; **6**. St Jacobspolder;

7. Watermolenbolwerk

De aanslag op Bergen op Zoom

Bij het begin van 1605 was het garnizoen van Bergen op Zoom niet groot maar des te grooter was de verscheidenheid van landaard.
In de eerste plaats lagen er de vanen van Paul en Marcelis, van van de Houte en van der Well, het waren de goede oude bekenden. Verder de vaan van Jean François de la Salle. het waren de Franschen die reeds in veel ondernemingen met de Bacxen hadden samengewerkt.
Er lag een compagnie Zwitsers onder Bartelmeed, 5 vendels Engelschen en Schotten van Robert Herrel, Louis Orrel, John Mario, William Winter, Antony Cotwits, en de Walen en Fransen onder Daniel de Caluard, Philippe Lalau, Pierre Baldran genaamd La Case en Jean de Buisson.
Ruim 22 jaar waren de Bacxen in Bergen op Zoom in garnizoen geweest en de magistraat was dankbaar voor de samenwerking die er steeds met deze aanvoerders had bestaan. Er was niet langer geharrewar over legering van troepen, over afpersingen van ondercommandanten, maar hoe goed de verhouding ook was, de burgerij die reeds bijna 49 jaar van de oorlog te lijden had, verlangde hard naar vrede.

Ook de Duitse keizer bood zijn bemiddeling aan. De Staten verzochten hem kort en bondig zich niet ermee te bemoeien, de vijand kende slechts twee machten: de geestelijke van de Paus en de wereldlijke van

de Spaansche koning, steeds bleef de eis dat men tot gehoorzaamheid aan beide zou terugkeeren.
Dit zouden de Staten nimmer doen. sedert lange jaren had de vijand geen voet meer binnen hun gebied kunnen zetten, reeds 24 jaar geleden hadden zij zichzelf onafhankelijk verklaard, koningen en vorsten hadden met deze onafhankelijke staten als met gelijken, verdragen en bondgenootschappen gesloten.
Als een vrij en onafhankelijk Nederland waren deze landen beschouwd en als zodanig wilden de Staten onderhandelen met de Zuidelijke Nederlanden waarmede zij oorlogvoerden. Meermalen hadden zij getracht de hand uit te steken om met die staten vrede te sluiten maar zij waren verwezen naar Albertus.
Indien zij hem erkenden werd ook weer de Spaansche koning, de Spaansche Raad en de Spaansche inquisitie erkend, dit was weer overduidelijk gebleken uit de instructie door de nieuwen veldheer Spinola naar deze landen meegebracht. De oorlog zou dus noodgedrongen worden voortgezet.

Door de val van Ostende waren 93 vendels vrijgekomen, er konden troepen worden geworven in Frankrijk, Engeland, Schotland en Duitsland: eindelijk zou de oorlog aanvallend worden gevoerd.
Maar ook Albertus had tot de aanval besloten, 9 April 1605 verscheen markies Ambrosius Spinola in Brussel, hij werd benoemd tot ridder van het Gulden Vlies. Hij had veel geld meegebracht om de muiters te betalen en nieuwe troepen te werven. Tevens bracht hij aan Albertus de belofte mede dat het geld voortaan maandelijks ruim zou toevloeien, ook zou hij in Engeland troepen mogen werven, precies zoals de noordelijken dat deden.

De Staten klaagden hierover bij Jacobus, het zou een zonderlinge toestand worden, vriend en vijand wierven troepen in hetzelfde land, Engelschen zouden dus tegen Engelschen strijden, aan beide zijden zouden de troepen bij de minste ontevredenheid naar de tegenpartij overlopen.
Dadelijk kreeg de vloot opdracht te voorkomen dat Engelsche troepen naar Vlaanderen overstaken. Als die mannen werden gegrepen, zouden zij niet krijgsgevangen gemaakt maar in volle zee overboord worden gezet.
In spijt daarvan wierf Albertus veel troepen in Engeland, hij bracht in Lombardije 2 regimenten Italianen bijeen, in Napels ging de werftrom rond, het leverde 22 vendels op, Mansfelt wierf in Luxemburg 2 regimenten Duitsers en in de Ardennen een regiment Walen, blijkbaar vloeiden de gelden inderdaad overvloedig binnen.
De Staten hoorden dat Albertus drie legers wilde vormen, het eerste zou Sluis belegeren, het tweede zou aan de Rijn opereeren tegen Rijnberck en het derde zou gereed staan om Maurits te verslaan, waar hij ook te velde zou mogen verschijnen.
De Staten zagen in dat de offensieve oorlog ver boven hun krachten zou gaan. Albertus trachtte Rijnberck te verrassen, de poging mislukte. In Bergen op Zoom waren de Bacxen waakzamer dan ooit en Trevulcio die op 18 Maart met 500 ruiters en voetvolk uit Antwerpen probeerde de stad te verrassen, moest onverrichterzake terugkeeren.

24 April waren Van der Mijlen en van Loo de raadsheren van de markies in Bergen op Zoom, de magistraat nam de gelegenheid waar zich bij de prins te recommandeeren, hetgeen zij deed met een feestelijken maaltijd waarbij Paul en Marcelis ook werden genoodigd.

15 Mei trok Maurits met de ruiterij en met veel voetvolk naar Bergen op Zoom. Met hem kwamen de gedeputeerden van de Staten Generaal, van de Raad van State mede en de admiraal Haultain die uit Zeeland was ontboden.
De stadhouder logeerde bij Paul op het Hooghuis, de stad zond hem 48 potten rijnwijn.

80 Vendels voetvolk werden ingescheept, zij stonden onder het bevel van graaf Ernst van Nassau en zouden een aanslag doen op Antwerpen. Door de sterken wind was het niet mogelijk met de groote schepen aan de Vlaamsche kunst te landen, de schuiten dreven naar de Brabants en kant, de troepen moesten daarop met sloepen naar de overzijde worden geroeid.
Het ging zo langzaam dat er geen sprake meer was van een verrassing. Spinola was juist op een verkenning naar Ysendijke, hij had het bevel overgegeven aan Don Inigo de Borgia commandant van het kasteel van Antwerpen.
Borgia die tijdig was gewaarschuwd, verscheen met 3000 man en enkele vuurmonden, hij trof slechts 300 man aan die reeds waren overgezet, deze sneuvelden of werden gevangen genomen. 80 gevangenen werden overgebracht naar het kasteel. Er waren aan Staatsche zijde 100 dooden.

Graaf Ernst trok daarop naar Eeckeren waar Maurits hem met de rest van de troepen wachtte. Op de terugweg besloot hij het kasteel van Wouw te veroveren, de bezetting daarvan gaf veel overlast, de soldaten hadden hier en daar aan de Schelde hun booten verstopt en als er een vaartuig door tegenwind of windstilte naar de wal dreef,

kwamen zij te voorschijn, roofden alles uit het schip en namen de schipper op rantsoen mede.
18 Mei verscheen Maurits in Wouw, vijf dagen hield het kasteel met 85 mannen bezetting hem tegen, toen gaven zij het op, zij kregen vrijen aftocht maar Spinola was hierover zo ontstemd dat hij enkelen liet opknoopen omdat zij hun kasteel zo lichtvaardig hadden ontruimd.

Spinola trok nu zijn macht bij Antwerpen samen, hij liet een schipbrug over de Schelde slaan, naar verkiezing kon hij op de Vlaamschen en den Brabantschen kant optreden.
Maurits had een tocht naar Rijnberck willen doen maar de Staten zouden hem naar Zeeuwsch Vlaanderen.
1 Juni scheept hij zich in, hij landde bij Ysendijke en liet alle forten goed van troepen en voorraden voorzien, de Staten wilden dat hij Brugge zou belegeren maar de stadhouder achtte dit onmogelijk daar Spinola zo nabij was, hij legerde dus bij Watervliet waar hij zich zwaar verschanste.
De Spaansche opperbevelhebber die hem de doortocht wilde beletten, legerde vlak tegenover hem in het hogere bos terrein, slechts langs een paar dijken konden beide legers elkaar benaderen, van gevechten kwam niets, er werd slechts van tijd tot tijd een beetje geschermutseld.
Toen werd vernomen dat Spanje oorlogschepen en galeien uitrustte. Daarom werd Haultain half Mei in zee gezonden om met de vloot de toegang tot de Schelde af te sluiten.

Toen Ostende was overgegeven en er geen zieken meer werden opgezonden, verdween de ziekte in Bergen op Zoom even geheimzinnig als zij was gekomen. Het was een wonder dat dit verband aan de geleerde doktoren van die dagen ontging. Meer dan twee jaren

had de pest in Bergen op Zoom vreeselijk huisgehouden, meer dan 4000 mensen waren gestorven en de magistraat, voorgelicht door Baselius, gaf de volgende proclamatie uit:

> *„Alsoo de seer groote ende beclagelijcke straffe der pestilentie ende sterfte daermedc dese stadt borgeren ende ingesetenen nu meer als twee jaren lanck gedurelijck bij de Handt des Heren seer swaerlijck syn besocht ende gestraft geweest, daer deur bijna de merendeel der voors. borgeren so wel jonck als oudt sijn wech genomen ende gestorven, nu jegenwoordelijck is cesseerende, ende dattet Sijn Goddelijcke Majesteijt gelieft heeft dese stadt ende de resteerende borgeren ende ingesetenen daeraff te bevrijden met ophouding der voors. plagen ende sieckten .... “*

Daarom zou op Woensdag 29 Juni een algemeene biddag worden gehouden.De inwoners moesten dien dag hun winkels sluiten, zij mochten hun bedrijf niet uitoefenen op boete van *f* 6 voor de overtreders. leder werd verzocht op dien dag in de kerk te komen om daar Gods woord te hooren en eendrachtig de Heer te prijzen en te danken en God te bidden ook verder zijn genade over de stad uit te storten. Het tappen van drank gedurende de predikatie werd ten strengste verboden.
De redactie van de proclamatie toonde duidelijk met wien men bij het opmaken was te rade gegaan.

Het leger van Spinola werd dagelijks sterker, de stadhouder was tot werkeloosheid gedoemd, hij kon slechts door het verrichten van schanswerk zijn positie bij Ysendijke *zo* sterk mogelijk maken en verder voortdurend op zijn hoede zijn.

Het was noodig want de vijand trachtte een aanval te doen op zijn transportschepen die in een van de kreeken voor anker lagen. Dank zij de waakzaamheid mislukte de aanslag.
Spinola begreep dat hij niet tot in lengte van dagen werkeloos tegenover Maurits kon blijven liggen.
De graaf van Bucquoy kreeg last met 5000 Italianen en 2000 Engelschen en Schotten Rijnberck te belegeren, Albertus zou tegelijkertijd het beleg slaan voor Sluis.
Bucquoy bracht alle gereedschap voor zijn onderneming bijeen, met groote plechtigheid werd het leger door de legaat van de Paus gezegend, toen trok hij de Rijn af tot Witler, waar hij zich aan beide zijden van de rivier verschanste om een brug te slaan.
Maurits had de ruiterij dadelijk naar Rijnberck gestuurd onder commando van Ernst van Nassau en Frederik Hendrik, er werd bij Rijnberck een brug geslagen, de troepen moesten Wesel, Rees en Emmerik beschermen.
Lingen, Oldenzaal, Grol en Bredevoort die zich bedreigd achtten, riepen om versterking van de bezetting en krijgsvoorraden. De gedeputeerden beloofden hulp aan Ernst van Nassau te zenden.
Ernst beging de fout de kracht van zijn tegenslander te onderschatten, hij hield zijn troepen bijeen voor het eigen graafwerk en wilde zelfs Bucquoy aanvallen maar de gedeputeerden verboden dit, zolang Maurits niet aanwezig was.

Zoodra Spinola van Bucquoy bericht kreeg dat de brug klaar was, liet hij een deel van de troepen onder Frederik van de Berg in Vlaanderen achter, hij zag van het beleg van Sluis af omdat Ysendijcke te zwaar was versterkt en terwijl Bucquoy aan de Rijn bleef liggen trok hij over de brug en daarna kwam hij met het

geheele leger in beweging, 3 Augustus zond hij enige vanen ruiters met pioniers vooruit om de wegen te verbeteren en de bruggen te verzwaren.
Daarop volgde op 4 Augustus de voorhoede, bestaande uit ruiterij voorzien van ponten en schuiten op wagens, er waren ook 24 vendels voetvolk bij ingedeeld en 11 vuurmonden, benevens enige honderden wagens met munitie en andere voorraden. Dan volgde de hoofdmacht, die slechts uit 24 vendels voetvolk bestond, de delen marcheerden alle in slagorde.
De achterhoede stond onder het bevel van Spinola zelf.
Totaal had hij 3000 ruiters en 15000 man voetvolk bijeen, hij trok plotseling Twente binnen waar geen enkele sterkte lag om hem de weg te versperren.
8 Augustus kwam Spinola voor Oldenzaal waar slechts 3 vendels lagen. Hij maakte reeds de zelfden dag zijn loopgraven, stelde zijn geschut op en hegon het bombardement. Binnen een dag gaf de stad zich gewonnen.
Onmiddellijk zond hij een deel van de troepen verder naar Lingen, waar slechts 500 man lagen. Zij waren juist bezig de vesting te moderniseeren, de grachten waren drooggemalen, de tonmolens [51]) lagen nog op de bodem, een deel van de wallen was weggegraven om de bastions volgens een nieuw tracé aan te leggen, eigenlijk lag de geheele stad open.

---

[51] Koker mer inwendige schroefgang, schroef van Archimedes. Gebruikt om water op te pompen.

Ernst van Nassau had aan Lingen hulp beloofd maar hij had sJcchts 300 man gestuurd en het zenden van meer troepen overgelaten aan Maurits, die nog in Vlaanderen was.
9 Augustus sloot Spinola de stad voorlopig alleen met ruiterij in. Toen kwam zijn leger uit Oldenzaal, onmiddellijk werden de loopgraven uitgezet en begon het graaf werk.

Toen Maurits dit vernam was hij 4 Augustus inderhaast uit Vlaanderen gekomen waar hij 50 vendels onder van der Noot had achtergelaten.
In Deventer riep hij Frederik Hendrik met het grootste deel van zijn leger op, daar kwamen ook 8 vendels nieuw geworven Engelschen, 10 vendels die hij uit de garnizoenen had gehaald, ruim 25 vendels uit Vlaanderen en nog 10 vendels van de Rijn. Hij liet 28 vendels bij Deventer liggen en hoopte nu snel Lingen te ontzetten maar eer zijn trein en geschut in beweging waren gekomen was Lingen in Spaansche handen.
Coevorden en de Boertanger schans riepen om hulp, zij vreesden een inval in Friesland maar Maurits hield zijn mannen bijeen, als Spinola had willen doormarcheeren, zou niets hem dat hebben belet.
Blij met de verovering van Lingen bleef hij echter enkele dagen werkeloos liggen en toen had ook Maurits meer volk bij elkaar, hij zond de gevraagde troepen naar Coevorden en Boertange, hij stuurde graaf Willem met 6 vanen ruiters en 18 vendels voetknechten naar Groningen en 6 vendels naar Grol. Met de rest van de troepen bleef hij bij Deventer liggen, Bredevoort en Doesburg werden van meer troepen voorzien.
Op dringend verzoek van Friesland en Groningen verlegde hij zijn troepen naar Coevorden waar hij 31 Augustus aankwam, ook graaf Willem meldde zich daar weer, samen hadden zij 3000 ruiters en 9000

voetknechten bijeen. Maurits was zo boos over het verlies van Lingen dat hij de commandant liet gevangen zetten.

Terwijl Maurits en Spinola elkaar in het oosten in evenwicht hielden, werd Bergen op Zoom opnieuw bedreigd.
Paul had er iets van vernomen, zijn vaan was te velde, hij had slechts enkele vertrouwde mannen ter beschikking, hij zond er drie op kondschap uit, zij keerden niet terug.
Te Beveren liet Albertus 3 vanen ruiters en 4000 voetknechten verzamelen onder bevel van kolonel Thoricourt.
Zijn onderbevelhebber was la Biche, de gouverneur van Hulst, terwijl Du Terrail erbij was ingedeeld.
Van dezen man ging de roep uit dat hij wonderen kon verrichten met zijn geheimzinnige vuurwerken.
Hij zou laten zien hoe hij met petarden (stevig opgesloten buskruitladingen, die hij met een lont deed springen) poorten zou openen en palissaden zou opruimen. 21 Augustus werd in Antwerpen kermis gevierd, alle poorten werden gesloten gehouden, dien avond reed de cavalerie in alle stilte de stad uit, bij Calloo werd het voetvolk uit Vlaanderen over de Schelde gezet.
Den volgende morgen was hij in alle vroegte voor Bergen op Zoom, ruiters en voetvolk werden opgesteld in het terrein tusschen Boschpoort en Wouwpoort, wachtend tot anderen voor hen die poorten zouden opensluiten.
Die anderen trokken om de stad heen door de Noordgeest. Daar de eb op het laagst was, konden zij vrijwel droogvoets door de haven trekken. Alles ging goed, ongemerkt waren 1000 man naderbij geslopen, zij stonden onder in de droge gracht voor het hoornwerk Beckaf en

splitsten zich in twee groepen de eene zou tegen de wal opklimmen, de andere zou de waterpoort forceeren.

Waakzaam stond de schildwacht op zijn post, hij maakte alarm, maar de wacht, uit slechts enkele mannen bestaande, stond machteloos tegen de overmacht en trok langs de Houwerdijk terug naar het watermolenbolwerk.
De andere groep baande zich met petarden een weg door palissaden en staketsels en stond daarna op de brug voor de waterpoort.
Snel werd de petarde aan de poort genageld en de lont ontstoken. De mannen dekten zich, er klonk een geweldige knal, met hoorde gekraak en toen de witte kruitdamp was opgetrokken, lag de vernielde poort open voor hen.
Met de kreet '*Ville gagnée, vive la messe*', stormden allen naar binnen, waar zij ook de andere groep vonden die over de wallen was geklommen. Onwrikbaar stond echter de oude massale Sint Jacobspoort voor hen en versperde de toegang tot de stad.
In grooten getale waren burgers en soldaten daarheen gesneld om hun poort te verdedigen.
Het hoornwerk Beckaf was een modern verdedigingswerk dat aan de buitenzijde voor de oude stadspoort lag en dus zaten de aanvallers in een soort kooi, aan alle zijden door hooge borstweringen omgeven.
396
Afbeelding pg 397

Weer kwamen de mannen met hun gevaarlijke vuurwerk naar voren maar deze poort werd verdedigd, de poorters waren op het dak geklommen, een zwaar steenbrok deed de petardier dood neerstorten voor hij de lont had ontstoken, de anderen, het nieuwe strijdmiddel niet kennende, durfden zijn taak niet overnemen. Een deel van de aanvallers klom over de borstwering, daalde in de gracht af, beklom het uiteinde van den Ham, doch stond daar voor de gesloten Hampoort. Er waren geen petarden meer. Met bijlslagen trachtten de aanvallers de poort te openen maar de met ijzeren nagels beslagen deuren hielden stand, steeds meer verdedigers stroomden hier samen. Het laatste oogenblik van de eb was reeds lang voorbij, klotsend werd het water van de Schelde de haven in gestuwd, de schepen die op het droge hadden gelegen, werden omhoog getild en wiegden heen en weer, de aanvallers zouden spoedig geheel door het water zijn ingesloten.

Paul Bacx was in de laatsten tijd dikwijls ziek, met spijs en drank was hij nooit matig geweest, soms lag hij wekenlang te bed, gekweld door aanvallen van jicht, bovendien was hij doof geworden.

Dien morgen lag hij vroeg wakker en hoorde de klok alarm kleppen. Hij was verwonderd het te hooren, in jaren had hij binnenshuis dat geluid niet meer kunnen onderscheiden.

Beneden in de bijgebouwen waar de wacht lag, had de commandant het alarm ook gehoord, hij haastte zich naar boven om de gouverneur te wekken.

Het was of op dat oogenblik alle kwalen van Paul afvielen, hij liet zijn paard opzadelen, een oogenblik later was hij gekleed beneden, als

vanouds zat hij daarna in de zadel en galoppeerde naar het havenkwartier.
Hij had aan de wacht het bevel gegeven hem zo spoedig mogelijk te volgen en aan het einde van de haven gekomen, overzag hij de toestand.
Aan beide poorten werd hard gevochten, Jacobs- en Hampoort hielden nog stand, in versnelden pas kwam het vendel van Bernard Plouchard aanlopen onder bevel van luitenant Pieter Schoumans.
Paul gaf hem opdracht onmiddellijk de Hampoort te beklimmen en de vijand krachtig onder vuur te nemen.
Als hij het nog korten tijd kon rekken, was de strijd gewonnen, het water steeg, binnenkort zou de vijand de keus hebben zich gevangen te geven of te verdrinken. In geen geval mocht de vijand erin slagen de wal te bereiken om langs dien wal oprukkend, een der poortwachten te overmeesteren. Als hem dat gelukte en hij de poort opende voor de troepen die buiten stonden te wachten, was alles verloren.
Schoumans voldeed aan het bevel, hijzelf gaf het voorbeeld en beklom het dak, een oogenblik later stortte hij dood neer, getroffen door een musketkogel, maar zijn mannen namen zijn taak over, een regen van musketkogels en steenen trof de aanvallers die van de poort terugdeinsden.
Paul zond de sergeant majoors van de soldaten en van de burgerij langs de wallen om te controleeren of alle wachten en posten op hun plaats stonden, met zijn voorbeeld bezielde hij de soldaten tot het stijgende Scheldewater de aanvallers tot een overhaasten terugtocht dwong.
De vijand had een goed moment voor de aanval gekozen, juist drie dagen geleden waren 500 man uit de vesting naar het veldleger gezonden.

Zijn plan was geweest na het veroveren van dit deel van het havenkwartier de eene groep te zenden naar den Boschpoort, de andere naar de Wouwpoort, zij zouden aan de binnenzijde die poorten openen en hun kameraden binnenlaten. Nadat de vijand was verdreven, werden de poorten geopend, burgers en militairen bezichtigden nieuwsgierig de plaats waar zoëven was gevochten.
Met ontzag keken zij naar de verwoesting die door de petarden was aangericht. Zware ijzeren staven waren als zwavelstokken afgeknapt. eiken palissaden waren gebroken, hoe zou men in de toekomst een vesting nog kunnen verdedigen als de ketenen en de zware deuren die voor afsluiting van de stad werden gebruikt, niet bestand waren tegen dit nieuwe geheimzinnige strijdmiddel?
Spinola was zeer boos toen hij vernam dat de poging was mislukt. Hoe was het mogelijk dat de kerels vrijwillig waren teruggetrokken nadat zij reeds vasten voet hadden gekregen in een buitenwerk dat zoo gunstig was gelegen? Zij hadden als het ware reeds een wig gedreven tusschen de bezetting van de stad en van de waterschans aan het einde van de haven.
Begrepen die mannen dan niet dat ze bij de eerste poging reeds een dubbel voordeel hadden bereikt? Zij hadden de stad kunnen omsingelen en bovendien de waterschans isoleeren.
In plaats daarvan waren zij vrijwillig teruggetrokken.
La Biche en Du Terrail kregen order de onderneming op een geschikt moment over te doen.

Paul Bacx bleef waakzaam, met genoegen hoorde hij dat Bergen op Zoom en Grave op dezelfde dag waren aangevallen en dat beide pogingen waren mislukt. Onvermoeid zond hij zijn verspieders uit en

hij kreeg prachtige inlichtingen. 28 Augustus kreeg hij de eerste aanwijzingen dat de vijand de verrassing wilde overdoen.
6 September vernam hij dat in het Hessenhuis in Antwerpen ponten en schuiten op wagens werden gereedgezet en verder allerlei materiaal om een vestinggracht over te trekken. Antwerpen deed die voorbereidingen niet voor de eigen defensie. 10 September verscheen een vijandelijke ruiterpatrouille voor de stad. De mannen stegen af, de torenwachter had het dadelijk gemeld maar toen de ruiters uitrukten om de verspieders te verjagen, waren zij reeds verdwenen.
12 September kreeg hij bericht dat Thoricourt, la Biche en Du Terrail het hof te Brussel in- en uitreden en dat er boden in alle richtingen werden uitgezonden.
Trouw gaf Paul alle inlichtingen door aan Maurits en aan de Staten, hij vroeg om versterking daar de burgerij dag en nacht wachtdienst moest doen, met blijdschap werden 16 September enige nieuwe vendels begroet.
19 September meldden zijn boden hem dat de vijand op 17 September met 2000 man van Willebroeck in Vlaanderen naar Antwerpen was getrokken, met stille trom hadden zij gemarcheerd langs de voet van de dijken om van de Brabantschen kant niet te worden gezien, uit de forten en uit Hoogstraten waren alle troepen gelicht die daar konden worden gemist.
Het zou dus een herhaling worden van de vorigen aanval maar dan in veel grooter verband, het kwam er dus op aan alle zeilen bij te zetten.

Dit laatste was best aan Paul toevertrouwd. Hij ging na dat het getij in de komenden nacht zeer laag en dus zeer geschikt voor de aanval zou zijn. Hij zond dien avond 200 man naar de Sint

Jacobspolder buiten de waterpoort, zij moesten de schakel vormen tusschen stad en waterschans.
Het geheele garnizoen voor zover het niet op wacht was, zou gedurende de nacht op de Markt in reserve liggen.
De burgemeester kreeg het verzoek, de burgers op te dragen dien nacht de wallen te bewaken en overal voor de huizen een lantaren op te hangen.
Het geschut werd geladen gereed gezet, gericht op de wegen die het kon bestrijken. Bij het sluiten van de poort zond hij nog enkele ruiters uit die hem spoedig rapporteerden dat de vijand onder Du Terrail reeds aan de Raayberg was, dat er veel wagens met brugmaterieel werden meegevoerd, dat alle wegen verder waren afgesloten en dat er zeer veel vijandelijk volk op de been was.
Hij had ook een sergeant van Bruce naar buiten gezonden die hem overeenkomstige berichten bracht.

Nu had Paul de zekerheid dat de vijand voor de poorten stond. Al zijn maatregelen waren genomen, te 11 uur liet hij twee stukken geschut afvuren en een vuurbaak oprichten, het teeken voor de bezetting van de waterschans en voor Tholen, Steenbergen en Wouw om op hun hoede te zijn.
Het was voor de tegenpartij een teleurstelling, Du Terrail had de seinen gezien. Zijn verkenners meldden dat er op de wallen druk werd gepraat, er kon dus geen sprake zijn van verrassing.
Hij beschikte echter over 5 vanen ruiters en 5000 man voetvolk, daarmede kon hij veel wagen, nu besloot hij zijn onderneming niet afhankelijk te stellen van de waterstand. Om de waakzaamheid van de bezetting te laten verslappen verschoof hij het uur van de aanval tot een later tijdstip.

Hij zond een deel van de ruiterij en van het voetvolk om de stad heen naar de Steenbergsche poort, waar zeker geen aanval zou worden verwacht. Daar zou de poort worden opengebroken, de ruiterij zou de stad binnenstormen, gevolgd door de voetknechten, onderwijl zou de bezetting door schijnaanvallen op vier andere punten zo worden beziggehouden dat zij geen versterking zond naar het bedreigde punt.

Doodstil wachtte de vijand nu tot de klok van de Sint Geertruijdskerk 2 uur in de nacht sloeg.
Onmiddellijk steeg voor de Steenbergsche poort een vuurpijl op, ook aan de zuidzijde schoot een vuurpijl de lucht in en op hetzelfde oogenblik ontbrandde op vijf punten tegelijk een felle strijd: aan de Steenbergsche poort, aan het Bagijnebolwerk, aan het ravelijn Oranje, bij de brug over de nieuwe haven en in de Sint Jacobspolder.
Voor de oude hechte Steenbergsche poort lag een nieuw bolwerk waarvoor een gracht met ophaalbrug.
Du Terrail had een nieuw instrument bedacht, een ladder op raden. Aan de bovenzijde van de ladder waren haken aangebracht, snel werd het voorwerp naar voren gereden, het werd omhoog gezet, de haken grepen in de wip van de ophaalbrug, als katten klommen een paar mannen omhoog, er klonken een paar knallen, de kettingen waren gebroken, de brug sloeg met een plof omlaag, open voor de aanvaller. Een minuut later timmerden de Spanjaarden de petarde aan de poort, deze sloeg open, de aanvaller snelde het bolwerk op.
Maar de verdedigers kenden zijn methode nu, zij waren beter ingesteld op de nieuwe vechtwijze, zij hadden de oude poort, die aan de achterzijde van het bastion de eigenlijke toegang tot de stad af sloot, geheel gevuld met wagens vol grond en mest, met groote balken en met alles wat zij hadden kunnen vinden. Boven op de poort en

rechts en links daarvan stonden zij gereed om zware steenen omlaag te werpen, de musketiers konden met hun vuur het geheele bolwerk bestrijken.
De aanvaller kende blijkbaar het bestaan van de oude poort niet, hij was oorspronkelijk niet van plan geweest langs deze zijde aan te vallen en had dit stuk van de vesting dus niet verkend. Thans dacht hij dat hij de toegang van de stad in handen had.

Trompetten bliezen, trommels roffelden voor de aanval, de vijandelijke ruiterij opgesteld in de zandweg voor de poort steeg op, trok het zwaard en suisde over de brug het bolwerk op. In galop meende de ruiters door te rijden naar de markt, over enkele minuten zou de stad in hun handen zijn.
Toen deden de verdedigers hun werk, het eene salvo van de musketiers na het andere weerklonk, het was een chaos van tuimelende mannen en paarden, niemand kon terug want reeds stormden de voetknechten achter de ruiters over de brug, ook zij vielen onder het vuur van de musketiers. In deze samengeperste menigte was zelfs in het nachtelijk duister ieder schot een treffer. Bovendien kwam nu het geschut van de nevenbastions in werking, het artillerievuur voltooide wat het voetvolk was begonnen, dit deel van de aanval werd in bloed gesmoord.
Op het bastion Beckaf stond kapitein Claes Luytsen uit Amsterdam met zijn vendel. Hij opende een overstelpend vuur op de aanvallers die zoveel gekwetsten kregen dat hun aanval stokte en steeds ging het vuur van de verdediger voort hun verliezen te vergrooten. Weldra zat de schrik er zo in dat zij de ponten van de wagens kantelden, er hun dooden en gewonden op legden en terugtrokken. Aan het ravelijn was

de aanval eveneens mislukt, daar lagen reeds 22 dooden aan de rand van de gracht.
Aan den Boschpoort had de vijand aanvankelijk succes. Hoewel de petarden niet waren gesprongen, gelukte het daar met brugmaterieel rechts en links van de poort over de gracht te komen. Honderden kropen in alle stilte tegen de wallen op, zij werkten zich over de palissaden, de wacht kon hen niet tegenhouden, in de duisternis was trouwens niet te overzien wat er gebeurde.
Daar was hulp dringend noodig, de burgers kwamen aanlopen zij wierpen brandend stroo en pekreepen naar omlaag, de musketiers konden nu de vijanden onderscheiden en onder vuur nemen.
Hoog laaiden de vlammen telkens op, vrouwen en kinderen brachten buskruit en kogels, zij haalden het stroo uit de bedden en staken het aan, burgers, Engelsche, Schotsche en Waalsche soldaten streden zij aan zij tegen de gemeenschappelijken Spaansche vijand.

Paul Bacx, de kortelasse [52]) in de eene en het pistool in de andere hand streed mede, magistraatsleden en predikant stonden schouder aan schouder met de soldaten. Het werd dag, nergens was het de vijand gelukt in grooten getale binnen te dringen, de enkele kleine groepjes die de binnenstad hadden weten te bereiken, waren zo kenbaar aan hun ransels dat zij dadelijk door de gewapende menigte werden afgemaakt.
Buiten bliezen de Spanjaarden de retraite, met achterlating van veel dooden en gewonden marcheerde la Biche naar Antwerpen terug.

---

[52] Kort, tweesnijdend zwaard.

Meer dan 100 dooden lagen op de stadswallen verspreid, de doodgraver verdiende er ƒ 41 aan, zij werden allen in drie groote kuilen bijeen begraven.
Zeeuwsch Vlaanderen zond thans op last van de Staten nog 8 vendels, Maurits voegde er nog 7 bij, waarvan 2 werden doorgestuurd naar Klundert.
Betteken was doodelijk ongerust geweest, zij was hoogst zwanger, 21 October werd haar dochter Elisabeth gedoopt, gelukkig had de overvalling voor moeder noch kind schadelijke gevolgen gehad.
Zeeland zond nog een vendel uit Middelburg en één uit Zierikzee en na enigen tijd gaf de Bergsche magistraat een schitterend feest, waarbij Paul Bacx de hoofdpersoon was. Hij kon echter niet meer als van ouds medegenieten, zijn krachten schoten te kort. Ook was hij niet meer in staat het commando over deze bedreigde vesting te dragen, en Lambert Charles, de gouverneur van Geertruidenberg werd gezonden om hem in het bevel bij te staan. Lambert Charles was dien dag even-eens de gast van de magistraat.

Onder de gasten, die in Bergen op Zoom een kijkje kwamen nemen was ook Haultain, de admiraal van Zeeland en natuurlijk logeerde hij bij Paul op het Hooghuis.
Het gesprek liep over het aandeel dat de vloot onder zijn bevel had gehad in deze maanden van strijd en Betteken luisterde met open ooren naar zijn verhalen. Spanje had besloten troepen te zenden om het leger van Albertus te versterken. Er waren 8 vendels Spanjaarden, 3 vendels Italianen en een vendel Ieren bijeen, samen ruim 1200 man, zij moesten over zee worden vervoerd en in Lissabon had men enkele schepen bijeengebracht.

De zending zou ongemerkt geschieden met enkele niet opvallende koopvaarders. Allereerst een mooi Engelsch schip, geschikt om als admiraalschip dienst te doen, dan een groote Schot, 2 karveelen, een Duinkerker, een paar Deensche en Oostersche schepen, op het oog alle gewone koopvaarders.
Om nog minder in het oog te lopen, hadden zij zich bij andere koopvaarders aangesloten en 2 Juni had Haultain, in het kanaal kruisende de schepen gezien.
Van een van de neutrale koopvaarders hoorde hij dat er 8 schepen en 2 karveelen bij waren met krijgsvolk onder kolonel Sarmiento. Hij beraadslaagde met zijn vice admiraal Jan Gerbrandsen en zij verdeelden de vloot in vier smaldelen, die elk op zoek naar de vijand zouden uitgaan. Twee smaldelen zouden voor de Vlaamsche kust kruisen om het landen te beletten, de twee andere zouden langs de Engelsche kust varen, Haultain nam het commando over het laatste gedeelte. Gerbrandsen zag een Schot en een Hamburger aankomen en praaide ze maar zij gaven geen antwoord, terwijl ze zo snel mogelijk verder voeren.
Toen Gerbrandsen naderbij kwam, werden zijn schepen met het musket beschoten, de vijand vluchtte in de richting van Dover.
Vlak onder de wal werd de Hamburger lekgeschoten, de bemanning zette het schip op het strand maar Gerbrandsen enterde toch, een groot deel van de troep werd gedood, anderen verdronken, slechts enkelen behielden het leven doordat zij het strand bereikten.
De Schot probeerde ook de wal te bereiken maar werd door 3 Hollanders aangeklampt. Zijn poging om op het strand te geraken mislukte daar hij vastraakte terwijl de Hollanders die minder diepgang hadden, vlot bleven.
Meer dan 200 vijanden verdwenen dood of levend in de golven.

De Duinkerker werd door 2 Nederlanders gegrepen, de bemanning ging overboord, het schip voer daarna met prijsbemanning naar Zeeland, een Hamburger en een karveel werden op het strand gejaagd en in brand geschoten, twee vendels Italianen en Spanjaarden verdwenen in de golven.
Op het schieten was Haultain aangekomen waardoor hij de 6 schepen en de 2 karveelen vond die vlak onder de kust van Dover voeren, hij probeerde ze de wal af te nemen, het prachtige admiraalschip bereikte intusschen de haven van Dover onder het vuur van de Nederlanders.
De Zeeuwen wilden ook toen hun prooi nog niet loslaten, zij voeren er achteraan en ten slotte geraakten 3 schepen en een korveel binnen de haven van Dover, zij bleven zelfs in de haven doorvuren tot dat het kasteel van Dover, boos over deze schending van neutraliteit, het geschutvuur opende en de Zeeuwen terug joeg. Jacobus had zich over dit geval bij de Staten beklaagd, zij hadden ongelijk bekend en gezegd dat Jacobus het niet al te kwalijk moest nemen, het was in de “gramscuppe" van het gevecht gebeurd.
Van de 1200 vijanden kwamen er niet meer dan 700 in Engeland aan wal, tot December lagen zij in hutten op het strand, zij durfden pas naar Vlaanderen overvaren toen in de donkere nachten de bewaking voor de Nederlanders zeer moeilijk werd.

Haultain’s verhaal was ten einde, de mannen schonken zich nog eens een nieuw glas rijnwijn in, de stad had ter eere van de hoogen gast 9 kannen van dat heerlijke vocht op het Hooghuis laten bezorgen.
Zeeland was wakker geschrikt door de aanslag op Bergen op Zoom, het zond 5000 pond buskruit, 2000 pond lonten en verschillende andere krijgsvoorraden.

Op 14 September lag Maurits nog altijd voor Coevorden om de doortocht naar Groningen en Friesland te beletten. Op dien dag bereikte hem het bericht dat Spinola op weg was naar de Rijn met 5 vanen en 25 vendels voetvolk.
Dadelijk werd graaf Ernst met 6 vanen en 12 vendels uitgezonden om de marsch op de flank te volgen. Hij dekte met zijn troepen eerst Deventer en Zutphen, op 16 September Lochem en Grol, op 17 September passeerde hij de Rijn bij Emmerik, daarop bleef hij liggen tot bescherming van Rees.
16 September brak Maurits op, 21 September hield hij een algemeenen biddag, de volgende dag kwam ook hij bij Rees.
Er volgden enige kleine schermutselingen tusschen verkennende afdeelingen aan weerszijden, Spinola trok verder naar Ruhrort waar hij een schans liet bouwen. Maurits volgde hem tot Wesel. Daar vernam hij dat versterkingen voor Spmola onderweg waren, Engelschen, Schotten en Ieren, zij waren de Maas reeds gepasseerd.
De stadhouder besloot deze nieuwe aanvulling te verslaan voordat zij zich met Spinola had vereenigd.
26 September ging hij op marsch, 26 vanen en 3000 man voetvolk op wagens, 28 September trok hij over de Rijn, de vijand die zijn nadering vernam, borg zich in enkele versterkte plaatsen op en drie dagen later was het Staatsche leger op de terugweg.
Weer lag hij werkeloos tegenover Spinola, van beide zijden werden verspieders gezonden, zij brachten Maurits bericht dat te Mulheim 14 vanen en 8 vendels onder Trevulcio lagen.
Hoewel het een kleine macht was, wilde Maurits hem met zijn geheele ruitermacht verslaan, 2400 man voetvolk werden op wagens meegenomen.

Het gevecht bij Mulheim

8 October ging de stadhouder op marsch, Frederik Hendrik en Marcelis kregen elk 8 ruitervanen, zij vormden de voorhoede en spraken af dat Marcelis zou omrijden om Trevulcio aan de achterzijde aan te grijpen terwijl Frederik Hendrik het dorp aan de voorkant zou inrijden.
De mannen scheidden, Marcelis sloeg een zijweg in, de jonge prins reed door naar het dorp waar hij de slagboom open vond.
Was het zorgeloosheid van de Spanjaarden of was het een valstrik om hem erin te laten lopen ?
Frederik Hendrik aarzelde, hij besloot versterking af te wachten.
De Spaujaarden hadden echter zijn komst ontdekt, zij borgen zich veilig op in het kasteel van Bruck doch toen zij zagen dat zij niet werden vervolgd, veranderden zij hun plan, zij besloten de Roer over te trekken en weg te gaan.
Frederik Hendrik had van zijn gewijzigde plan niets aan Marcelis laten weten en nadat hij een tijd had gewacht, besloot hij toch het dorp in te rijden. Bemerkend dat de vijand was vertrokken, volgde hij het spoor en kwam ook aan de Roer. De Spanjaarden, zijn kleine sterkte ziende, vielen hem aan. De Prins vluchtte in de richting van de hoofdmacht.
Nadat dit zich had afgespeeld kwam Marcelis na een grooten omweg aan de Roer, waar hij de Spanjaarden vond. Hij viel aan en dwong ze tot terugtrekken maar de vijand paste de bekende truc toe en trok terug in de richting van zijn voetvolk dat gewaarschuwd werd en de slagorde aannam.
Voor hij dit ontdekte werd Marcelis verrast door het krachtige vuur van de musketiers terwijl de Spaansche ruiters nu op hun beurt aanvielen en bovendien van verschillende kanten versterking kregen.

Marcelis wilde niet wijken, volgens afspraak moest Frederik Hendrik hem immers dadelijk te hulp komen, hij wist niet dat de Prins met zijn vanen was gevlucht.
Na anderhalf uur schermutselen stond hij met 400 man tegenover 1000 ruiters, door voetvolk gesteund.
Toen verscheen Frederik Hendrik die van de hoofdmacht versterking had gekregen. Nu was voor de Staatschen het moment gekomen om tot de aanval over te gaan maar op dit kritieke oogenblik verscheen Don Louis de Velasco op het tooneel van de strijd en greep in.
Voor de tweede maal werden de Staatschen tot de verdediging gedwongen, in een gevaarlijk handgemeen moesten zij voor het behoud van hun leven vechten en het zou er voor de prins en voor Marcelis slecht hebben uitgezien als niet Horatio Vere met het Engelsche voetvolk was toegesneld.
Het was hoog tijd, Marcelis vocht voor zijn leven en Frederik Hendrik stond vrijwel alleen, zijn ruiters hadden hem lafhartig in de steek gelaten.
Vere kon niet veel doen want hij kreeg het dadelijk te kwaad met het Spaansche voetvolk en ook hij zou zeker het onderspit hebben gedolven als niet de heer van Dommerville te hulp was gekomen met het Franse voetvolk.
Dommerville zelf sneuvelde, maar de komst van de Fransen gaf toch verademing, Marcelis zag om zich heen en ontdekte de prins die in gevecht was gewikkeld met een Spaansche ritmeester, beiden hadden het pistool gegrepen en trachtten elkaar in de zijde te treffen maar beide wapens ketsten.
De Spanjaard smeet het pistool weg en trachtte Frederik Hendrik bij de sjerp van het paard te trekken.

Bacx trok zijn pistool en wilde, hoewel hij er vrij ver vanaf stond, de Spanjaard een kogel door het hoofd jagen.
De kogel trof te laag, schampte af op het harnas, Marcelis liet het wapen in de holster glijden, trok het zwaard en snelde toe, beiden voerden een strijd op leven en dood, de Spanjaard stortte van zijn paard. Marcelis had de prins het leven gered maar het gevaar was allerminst af gewend.
Toen kregen de Staatschen opnieuw hulp, de stalmeester Hodenpyl en Johan Maurits Bacx de zoon van Jan Bacx reden op, ook deze mannen omringden de prins en samen met Marcelis dekten zij hem met hun lichaam.
Steeds kwam van beide zijden meer volle opdagen, de strijd duurde reeds meer dan *7* uren en was nog altijd onbeslist.
Veel Staatsche ruiters hadden een goed heenkomen gezocht, doch nu kwam Maurits zelf met het gros en drie stukken geschut. De troep werd aangevoerd door Marquette en graaf Ernst, salvo op salvo weerklonk. Trevulcio sneuvelde, de Spanjaarden trokken terug.
De zege was behaald maar het was slechts tijdelijk want nu kwam Spinola zelf met groote overmacht. Maurits was zozeer de mindere in getalsterkte dat hij moest retireeren. Marcelis kreeg met zijn mannen opdracht de terugtocht te dekken. Op zijn eigen mannen en op die van Paul kon Marcelis vertrouwen maar de anderen hadden hem leelijk in de steek gelaten en zonder hulp van voetvolk was zijn taak niet gemakkelijk.
Voet voor voet trokken zijn ruiters terug, telkens hielden zij halt en zorgden ervoor de tegenstander door hun goed gemikte schoten op een afstand te houden. Marcelis was blij dat hij deze vechtwijze dagelijks in het garnizoen had beoefend, de mannen voerden het stelselmatig uit alsof het een exercitie was, alle paniek en vlucht

werden erdoor voorkomen. Ook de vijanden hadden respect voor de nieuwe vechtwijze, zij durfden hem niet onder de voet rijden en toen hij de open heide bereikte en zijn taak moeilijker werd, bemerkte hij dat de vijand hem niet langer vervolgde.
Aan het einde van de heide vond hij Maurits die daar de uiteen geslagen en weggelopen ruitertroepen verzamelde, de veldheer was niet gewend een blad voor de mond te nemen, hij sprak de ruiteraanvoerders die het gevecht hadden gemeden "seer spijtig" toe. Aan hen was het te wijten dat deze prachtige gelegenheid geen resultaat had opgeleverd, het was voor Maurits een les geweest. De methodische man leerde eruit dat hij de kracht van het ruiterwapen niet mocht overschatten, het vuurwapen had meer en meer ingang gevonden bij het voetvolk. De voetknecht stond niet langer machteloos tegenover de chargeerenden ruiter, wiens harnas tegen geen musketkogel bestand was. Het zwaartepunt van de gevechtvoering zou geleidelijk meer afglijden van het mooie ruiterwapen naar de eenvoudigen voetknecht.

Van Spinola waren minstens 500 man gesneuveld, Trevulcio werd gebalsemd naar Milaan vervoerd om in zijn geboortestad te worden begraven. Maurits verloor 200 man, velen werden gevangen genomen, onder hen bevond zich ritmeester La Salle.
Nog enkele dagen bleven beide partijen werkeloos liggen, 8 October kreeg de graaf van Bucquoy opdracht zich meester te maken van Wachtendonck en Maurits besloot als tegenmaatregel het stadje Gelder te veroveren. Wachtendonck ging inderdaad verloren. Maurits versterkte het garnizoen van Meurs, geen van beide partijen deed meer iets van belang, het krijgsbedrijf van 1605 ging als een nachtkaars uit.

23 November werden de troepen naar hun winterkwartieren teruggezonden. Maurits was van plan in Arnhem te blijven om van nabij de plannen van Spinola te volgen maar spoedig riepen de staatszaken hem naar Den Haag terug.
In Bergen op Zoom vond Marcelis zijn broer Paul zeer ziek, Lambert Charles had al dien tijd het gouvernement waargenomen.
Op 12 December moest Charles naar Geertruidenberg teruggaan, het stadsbestuur vereerde hem bij het afscheid met een okshoofd wijn en een zilveren schaal.

De dood van Paul Bacx

Met angst in het hart ging Betteken het nieuwe jaar in, Paul was ziek en geleidelijk verergerde zijn kwaal. Toen Lambert Charles was heengegaan, besloten de Staten de Schotschen overste Robert Henderson aan te wijzen om het gouvernement waar te nemen, want Paul was niet langer tot enigen dienst in staat en het vorige jaar had aangetoond dat een scherp toezicht in deze grensvesting dringend noodig was.
Het was alsof Paul bij die laatste overvalling nog eens al zijn oude kracht had getoond maar daarna volledig was ingestort.
In de laatste dagen van zijn leven kreeg Paul opdracht, een onderzoek in te stellen naar het gedrag van de sergeant majoor, die dikwijls dronken was en daardoor eigenlijk ongeschikt voor zijn taak. Paul antwoordde 10 Maart aan de Raad van State:

> *„Ick hebbe de sergeant Major Uw Ed. bevelen voorgedragen, dewelcke mij voor antwoorde heeft gegeven dat hij deur groote quetsure getrepuneert is geweest ende oversulcx somwijlen wat lichtelijck metten dranck wort bevangen. Heeft mij verclaert hem*

daervan te willen wachten dat ick nootelijck vinde, want anderssins de bevelen dickwils luttel respects hebben. Ende soo Uw Ed. mij bevelen hier rondelick van te scrijven, dunckt mij seer quaet dat hij maer eene quaede tale en can, ende dat ick oyck met redene achte dat hij in eenen zwaeren overcomenden noot, de stoutste nyet en sonde bevonden worden .... "

Het viel Paul zwaar dit te schrijven van een man, die toch zijn vriend was en hij eindigde de brief met de opmerking:

„Ick vonde hem seer mistrooslich, dat ick nyet geerne en sach, doerdyen hij mij anderssins bij nacht ende dach zeer gedienstich is geweest".

Met moeite nam hij de pen in zijn jichtige handen en bevend plaatste hij zijn handteekening onder de brief.

Begin April stierf Paul Bacx, hij was 24 jaar lang als ritmeester in Bergen op Zoom geweest, 14 jaar had hij het gouvernement gevoerd en met krachtige hand had hij zijn vaan aangevoerd. Zijn weduwe bleef achter met vier kinderen waarvan het jongste nog geen jaar oud was.

Zowel zijn vaan als de functie van gouverneur kwamen thans open, de vaan werd gegeven aan Daniel de Hertaing, Heer van Marquette die tot nu toe commandant van een regiment Walen was geweest.

Het gouvernement ging over in handen van Marcelis op voorwaarde dat hij zijn functie van commissaris generaal der ruiterij neerlegde en tevens beschikbaar bleef voor diensten te velde.

Marquette volgde Marcelis op in diens functie van commissaris generaal van de ruiterij, hij was dus niet langer aan het garnizoen gebonden. De mannen die lange jaren onder Paul hadden gediend en daar al dien tijd in garnizoen hadden gelegen, die daar waren

getrouwd en voor een deel eigen huizen hadden gekocht, zagen de dag komen waarop zij Bergen op Zoom zouden moeten verlaten. Verschillenden wachtten dat moment niet af en verzochtten aan Marcelis hen in zijn vaan op te nemen zoals bijvoorbeeld de chirurgijn Adriaan van Woeringen en de ruiters Pieter van Dongen, Hans Hermans, Hendrik Michiels, Rombout Wouters en anderen. Uit dankbaarheid voor Paul's trouwe diensten verleenden de Staten een jaarlijksch pensioen van *ƒ* 600 aan zijn weduwe, mede op naam van zijn minderjarige kinderen Jacob, Anna, Constantia en Elisabeth.
Het duurde tot 14 Mei voordat Marcelis zijn commissie en instructie had ontvangen en omdat op dien dag ook Marquette aanwezig was om het bevel over de vaan te aanvaarden, nam de magistraat de gelegenheid waar de heren een feestmaal aan te bieden, waarbij ook Werner van de Houte werd genoodigd die bij toeval aanwezig was en de heer Aleman die als afgevaardigde van de Raad van State in de stad logeerde.

Aleman was met een bepaalde opdracht gekomen.
Buiten den Boschpoort waar het Bergsche bosch begon, lagen vrij hooge heuvels. daar had men een mooi inzicht in de versterkingen van de stad.
Dit was ongewenscht en er waren twee mogelijkheden: de hoogten werden afgegraven zodat de vijand geen uitzicht meer had of het hooge terrein moest in eigen bezit blijven maar dan moest er een schans worden gelegd. Aleman en Marcelis kwamen tot de uitkomst dat de hoogten beter konden worden afgegraven. de volgende dag noodigde Marcelis de heren als zijn gast op het Hooghuis, waar Betteken voor het laatst als gastvrouw mede aanzat. Als weduwe van de vorigen gouverneur werd zij door de bevolking meestal 'de oude

gouvernante' genoemd. Reeds zoveel jaren had zij dergelijke feesten moeten regelen dat zij het in de toekomst liever aan anderen overliet, zij drong er bij Marcelis op aan dat hij zou gaan trouwen. Wel was het Hooghuis hun gemeenschappelijk bezit maar zij kon zich weer vestigen in het oude huis aan de Moeregreb met dien prachtigen tuin, Marcelis kon dan het Hooghuis bewonen.

Op 5 Maart was in Ysselstein nog een andere bekende gestorven. Philips van Hohenlohe, getrouwd met Maria, de dochter van de Prins van Oranje en Anna van Buren. Hohenlohe had een avontuurlijk leven achter zich. Hij was 50 jaar oud en had daarvan 34 in de Nederlanden doorgebracht. Hij stierf zonder kinderen.

In het voorjaar was in Bergen op Zoom veel gepraat over het Engelsche buskruitverraad, de daders waren zwaar gestraft en Jacobus dacht niet meer aan samenwerking met zijn katholieke onderdanen die hem met zijn familie en het geheele parlement in de lucht hadden willen laten vliegen.
Met nieuwsgierigheid werd ook het proces gevolgd tegen de kapiteins Martin Cobbe en Jan de Witte, die de stad Lingen aan de vijand hadden overgegeven, beiden werden ontslagen en ongeschikt bevonden verder als militair dienst te doen. Maurits was zo gebeten geweest op Cobbe dat hij verzuimde het vonnis te laten uitvoeren, hij werd een jaar lang in de gevangenis vergeten, daarna werd hij zonder enige verontschuldiging vrijgelaten.
28 Februari vierde Marcelis het huwelijksfeest mede van luitenant Jan Sixen die voor de derde maal ging trouwen, deze keer met de weduwe van Lesch, de monstercommissaris.

Een jaar geleden was Spinola uit Spanje gekomen, hij had de belofte meegebracht van geregelde geldzendingen, maar de bronnen vloeiden niet meer, hij kende zijn mensen en besloot dus zelf naar Madrid te gaan om het geld los te krijgen.
Het resultaat was niet groot, het geld voor militaire uitgaven in de Nederlanden was zeer schaars geworden aan het Spaansche hof.
Toen Spinola via Italië in de loop van Mei terugkeerde, bracht hij een bescheiden som gelds mede en de tevredenheid van Albertus werd bovendien zeer getemperd toen hij vernam dat Spinola nog iets geheel anders meebracht, namelijk de onbeperkte macht over alle troepen te water en te land.
Het huwelijk van Albertus was kinderloos gebleven, de Spaansche koning voorzag dat de zuidelijke Nederlanden opnieuw tot zijn land zouden terugkeeren, daarom trok hij nu reeds het militaire beleid aan zich.
Voor Bergen op Zoom dreigde nog steeds het gevaar van de overrompeling en 19 Juni schreef Marcelis aan de Staten:

> *„Ick hebbe op gysteren zijn Exc. geadverteert hoe dat ick genoch hebbe verstaen de vijant sijne meeninge te wesen dese stadt te comen belegeren, gelijck ick noch wederom desen morgen in conformite van dyen tijdinge crijge. De apparentien wijsen sulcx genoch terwijle het chrijchvolck vanden vijant comt naer de quartieren van Diest, Aerschot ende Mechelen met alle equipagien tot der orloge dienende. Ende terwijlen nyet anders gepresumeert can worden als hetgene boven verhaelt is ....* "

Door de vorst had in Bergen op Zoom in het voorjaar van 1606 geldnood geheerscht, de soldij voor de troepen kwam niet meer op tijd binnen, de verschillende commandanten klampten de magistraat aan

om voorschotten, uit gebrek aan geld leende de stad zelfs uit de lombard.
Ten slotte was ook dit geld op en onwillekeurig dachten de leden van de magistraat terug aan de oude tijden, enkele zagen reeds het spook van de muiterij terugkeeren maar de krachtige hand van Maurits had veel verbeterd, de soldaat wachtte in vertrouwen af, de orde werd niet verstoord.

De Staten besloten de wintermaanden te gebruiken om de troepen op de gewenschte sterkte te brengen. Eigenlijk waren er drie stroomingen.
Enkelen wilden Franse troepen werven hoewel de mening over die troepen niet onverdeeld gunstig was.
Anderen gaven de voorkeur aan Duitsers.
De zuinigen wilden slechts de sterkte van de vendels vergrooten, men kreeg dan een grooter leger, zonder dat er nieuwe officieren behoefden te worden benoemd. Er werd geprobeerd troepen te werven in Frankrijk, het gelukte niet want de koning had zijn soldaten zelf noodig om zich staande te houden tegenover de hertog van Bouillon.
In Duitsland konden geen mannen worden gemist, men was in oorlog met Brunswijk. Evenmin wilde Jacobus vergunning geven om de reeds in dienst zijnde Engelsche en Schotsche vendels uit te breiden, hij behield zijn mannen liever zelf.
Tegen de zin van velen moesten de Staten zich bepalen tot het defensief. Zij kalmeerden de ongeduldigen met het argument dat de strijd in Frankrijk en Duitsland voor Albertus vermoedelijk een aanleiding zou zijn om daar in troebel water te visschen, zodat hij de Nederlanden met rust zou laten.

Inderdaad liet Albertus spoedig Limburg en Luxemburg bezetten door Don Louis de Velasco waarna hij aan beide Fransche partijen zijn hulp aanbood.
De hertog van Brunswijk riep de hulp van de Staten in, er werd lang over gepraat, Brunswijk had gevraagd om graaf Ernst van Nassau. Er werd besloten te helpen, graaf Ernst ging vergezeld van kolonel Van Dorp en enkele ingenieurs voor het aanleggen van fortificatiën en 11 vanen ruiters uit Deventer en Zwolle. Nauwelijks waren zij weg of de Spanjaarden stuurden 500 ruiters over de Rijn, zij strooiden uit dat het geschiedde om het stift van Paderborn te beschermen tegen de strooptochten van de Staatsche ruiterij maar Maurits had gehoord dat de Spanjaarden allerlei vuurwerken meevoerden, zij hadden het blijkbaar voorzien op de een of andere vesting. Hij liet alle commandanten waarschuwen.
14 Maart kwamen de Spanjaarden versterkt met 1400 voetknechten in de buurt van Bredevoort. De schout aldaar waarschuwde de stadhouder, hij vermoedde niet dat het op zijn eigen stad was gemunt. Dien avond kwam een troepje Spanjaarden voor de stad, zij gaven zich voor Staatschen uit en verzochten onder de muren van de stad te mogen legeren daar zij door Spanjaarden werden opgejaagd:
Terwijl de vroedschap hierover beraadslaagde, kwamen zij dichterbij. Onder bevel van Du Terrail bevestigden zij hun petarde aan het valhek, de wacht die in het donker niet precies zag wat er gebeurde, gelastte hen weg te gaan maar met een knal vloog het valhek aan stukken, de Spanjaarden ramden de poort.
Het was vastenavond, de eigen soldaten waren voor het grootste deel dronken, de Spanjaarden drongen in de stad door, sloegen ieder neer, dien zij tegenkwamen, de drie vendels bezetting vluchtten op het kasteel, toevallig was de brug wegens reparatie afgebroken.

Daardoor kon Du Terrail met zijn petarden niet bij de poort komen. Onderwijl liet de jonge Verdugo, de bastaardzoon van de ouden veldheer de gemaakte gevangenen naar Oldenzaal brengen en vroeg om buskruit, hij had in Bredevoort enkele stukken geschut gevonden maar beschikte niet over kruit.
Als een lopend vuur verspreidde zich de tijding van de verovering van Bredevoort. Warmelo die in Zwolle was, besloot met zijn ruiters te hulp te komen. Hij marcheerde dadelijk af, nam nog een tweede vaan ruiters mee en 4 vendels voetvolk.
Onderweg vroeg hij nog wat mannen uit Deventer, Zutphen, Grol en Doesburg en zonder dat hij eigenlijk enige opdracht had gekregen sloot hij Verdugo in Bredevoort op.
De positie van de Spanjaard was niet mooi, er waren geen levens-middelen in voorraad, het kasteel was nog steeds in Staatsche handen. Warmelo had daar nog een paar honderd musketiers gebracht en uit de hoogen burcht openden deze een moorddadig vuur op de Spanjaarden die zich in het stadje aan hun voeten vertoonden.
Wel werd uit Oldenzaal het gevraagde buskruit gestuurd, het werd gebracht door enkele ruiters die elk een zak buskruit op hun paard meevoerden. Met die gevaarlijke last hadden zij zich echter niet gewaagd aan een vuurgevecht met de mannen van Warmelo, zij werden allen gevangen genomen.

De tijding was ook doorgedrongen naar Den Haag en spoedig verscheen Frederik Hendrik met 26 ruitervanen en veel voetvolk, de strijd om het nietige plaatsje werd een beleg in optima forma.
22 Maart maakte de bezetting accoord, zij mocht heengaan zoals zij was gekomen. Maurits vond het accoord veel te mild, de kerels hadden de vrouw van de sergeant majoor verkracht en daarna vermoord. Aan

verschillende andere vrouwen hadden zij zich vergrepen en ook de vrouw van de predikant vermoord. Het meest speet het Maurits dat Du Terrail vrij mocht afmarcheeren. Deze Fransman had indertijd zijn land moeten ontvluchten, het zou de koning zeer welgevallig zijn geweest als deze man was uitgeleverd.
Kort hierna verzoende de koning zich met de hertog van Bouillon en Albertus, ziende dat veel troepen op de grens van de zuidelijke Nederlanden lagen, was verplicht daar troepen tegenover te leggen, daar hij de Franse bedoelingen wantrouwde.

De aanslag op Sluis

On het begin van Juni waren twee Spanjaarden die indertijd naar het Staatsche leger waren overgegaan en in Sluis in garnizoen lagen, gedeserteerd.
Waren het Spaansche spionnen geweest?
De versterkingen van Sluis waren niet goed in orde, een tijd geleden was het wachthuis dat aan de buitenzijde van de brug lag, afgebrand. Het was niet weer opgebouwd en gemakshalve had men toen de wacht, die daar anders ’s nachts lag, ingetrokken.
De brug liep naar het schansje Coxie in het verdronken land, de gouverneur rekende erop dat langs dien weg geen vijand zou naderen. Van der Noot die in Sluis het bevel voerde, had gehoord dat er Spaansche troepen in Vlaanderen werden samengetrokken. Hij had aan de schansen in de buurt opgedragen, goed op te letten doch hij had de eigen wachten niet versterkt en was rustig gaan slapen.
In de nacht van 12 Juni maakten de Spanjaarden aan de Oostpoort van Sluis voorbereidingen voor loos alarm en onderwijl hadden zij aan de andere zijde bij het verdronken land 3600 man, meest Walen opgesteld.
Dien morgen zou bij het slaan van de klok aan beide zijden tegelijk worden begonnen, aan de oostzijde met het looze alarm, aan de anderen kant met de aanval.
Bij groote gebeurtenissen kunnen nietige voorvallen een belangrijke rol spelen. De koster van de groote kerk was de vorigen avond in het

duister naar boven gegaan om het slagwerk van de klok op te winden, doch had daarbij de machinerie stuk gedraaid, de klok sloeg niet meer. De mannen aan het verdronken land hoorden geen klok slaan en vreesden dat er verraad in het spel was, zij wilden reeds terug gaan maar Du Terrail met zijn petardiers bezwoeren hen te blijven,
Du Terrail stuurde drie mannen te water, aan elke valbrug werd een petarde bevestigd, de groote was bestemd voor de poort.
Tegelijk werden de lonten ontstoken, de valbruggen klapten neer, de poort sloeg gedeeltelijk open.
Du Terrail riep de Walen toe dat zij onmiddellijk naar binnen moesten snellen, maar de angst voor verraad zat er nog steeds in, de Waalsche sergeant voegde hem toe: *“Foeutre, porte ouverte*", de troep weifelde.
Door de knal opgeschrikt, snelde de wacht toe en stelde zich met gevelde pieken in de open poort op.
Een Engelsch kapitein die vlak bij de poort in logies was, kwam in zijn hemd aanlopen, 16 mannen sloten zich bij hem aan, van alle kanten kwamen officieren en soldaten, de meesten ongekleed zoals kapitein Joost van Broucksault en de gouverneur van der Noot.

Op de lange brug stonden de aanvallers, zij hadden nog geen voet verzet, thans werden de kanonnen van de wal op hen gericht, ook de musketiers openden het vuur en de Engelschen, velen met het harnas over het bloote lijf charcheerden met gevelde spiessen uit de geopende poort.
In een oogenblik was de brug schoongeveegd, de achterste mannen hielden nog stand terwijl de voorsten reeds wilden vluchten, velen sprongen te water of werden gedood.
Een troep Engelschen die vrijwel naakt was uitgerukt, kwam keurig aangekleed terug.

Onder de dooden vond men ook een van de gedeserteerde Spanjaarden, blijkbaar had hij tot gids gediend.
Du Terrail beklaagde zich bij Albertus, hij had de bruggen neergelaten en de poorten geopend maar de mannen hadden niet durven stormen. Albertus was zeer ontstemd over de houding van de troep, hij besloot een voorbeeld te stellen, 19 Juni werden verschillende kapiteins in Brussel onthoofd. Hoewel Du Terrail dus de vollen steun van Albertus had gehad, was hij zo bevreesd voor wraakoefeningen van de vrienden van de terechtgestelde kapiteins, dat hij zich uit de voeten maakte en een verzoening met de Fransen koning wist te bewerken. Hij had echter de onhandigheid spoedig daarna vrijwel onder de oogen van de koning iemand van het leven te berooven, hij vluchtte en kwam weder in de Zuidelijke Nederlanden terug.
In die dagen kwam Albertus met de Nederlanden tot een zonderling accoord. In Hoogstraten op het kasteel lagen Spanjaarden, in Wouw Staatsche troepen, voor geen van beide partijen was aan het behoud van die sterkten iets gelegen. Het enige resultaat was dat zij het leven op het platteland onmogelijk maakten. Daarom kwamen beide partijen overeen hun troepen te laten inrukken en de sterkten te laten afbreken. Dit was het einde van het kasteel van Wouw dat in de loop van de oorlogsjaren zo herhaaldelijk van eigenaar was verwisseld en van welks torens bij af wisseling de Spaansche en de Staatsche vlag had gewapperd.

Spinola komt te velde

In de eerste helft van het jaar was niets bijzonders gebeurd, er waren slechts kleine ondernemingen uitgevoerd.
In Juni onderschepten Staatsche troepen een convooi van 24

ruiters en 100 musketiers die twee muildieren beschermden waarop een deel van het geld werd vervoerd dat Spinola uit Spanje had ontvangen.
In de zelfde maand onderschepte ritmeester Thomas Viller uit Rijnberck, (een der gemutineerden [53]), die in Staatschen dienst was overgegaan), een transport wapens en munitie uit Keulen bestemd voor Lingen en hielden de Bergsche en Bredasche ruiters een strooptocht door Brabant om op de gebruikelijke hardhandige manier belasting te innen waarbij het stadje Duffel in vlammen opging.
Het tweede gedeelte van het jaar zou meer te zien geven.
Begin Juli lag de graaf van Bucquoy met veel volk aan de Rijn, waar Spinola zich bij hem voegde. Hij had graag een tocht naar Groningen of Friesland gemaakt maar zijn verkenners meldden hem dat de aanhoudende regens de oostgrens van Drenthe geheel ontoegankelijk hadden gemaakt, Bourtange en Coevorden lagen onbereikbaar in hun moerassen.
Spinola wilde echter niet werkeloos blijven, 10 Juli ging hij op marsch met 27 vanen ruiters en 11000 man voetvolk, hij trok ook troepen uit Lingen aan. Bucquoy moest met een klein legertje aan de Rijn blijven.
Spinola had naar het voorbeeld van Maurits enkele nieuwe snufjes laten bedenken. Behalve 10 vuurmonden telde zijn trein meer dan 2000 wagens, er waren 20 wagens waarop 2 ovens waren gebouwd, keurig van ijzer en koper vervaardigd, om onderweg brood te bakken. Hij voerde ook wagens mee met brouwketels, de troep zou zelf bier kunnen brouwen en verder was hij rijkelijk voorzien van ponten,

---

[53] Oproerig geworden soldaat; een muiter.

brugmaterieel en canvas ramen waarmee hij door moerassen hoopte te trekken.
Hij trok de Lippe over, 18 Juli verscheen hij voor Goor.
Maurits, tijdig gewaarschuwd, was 4 Juli in Arnhem waar hij het volk verzamelde, 15 Juli was hij in Doesburg en toen Spinola in Goor was, lag het Statenleger in Deventer, welke stad hij evenals Zutphen beschermde.
Maurits wist niet wat de plannen van Bucquoy waren en daarom had hij aan Werner van de Houte opdracht gegeven met een leger van 8 ruitervanen en 60 vendels voetvolk de landsgrens te bewaken van Schenkenschans tot Gorkum. De maatregel bleek goed te zijn want 21 Juli ging Bucquoy op marsch met 14 vanen en 7000 man, het kon een rechtstreeksche bedreiging zijn van Grave of Nijmegen.
Dienzelfden dag bracht hij sloepen te water, zij werden bemand en voeren de Waal af, als zij eenmaal vasten voet in de Betuwe hadden, kon hij veilig een geheel leger overbrengen.
Van de Houte zond onverwijld de nieuw geworven Engelsche ruiters uit, gesteund door 2 vendels Fransen en 2 vendels Engelsch voetvolk. Nog voor dat de Spanjaarden de wal hadden bereikt, werden zij onder vuur genomen, 120 man waaronder 5 kapiteins sneuvelden. Bucquoy zag dat zijn tegenstander waakzaam was, het was evenmin gelukt door deze manoeuvre Maurits naar dit deel van het land te lokken, hij trok dus naar Mook terug.
20 Juli deed Spinola een stoot in de richting van Deventer. Maurits die in Zutphen lag en beide steden wilde beschermen, ging naar Deventer, hij liet ook 3 vendels uit Lochem komen.
Plotseling veranderde Spinola van marschrichting, Lochem werd door zijn ruiterij ingesloten, er lagen slechts 2 zwakke vendels, reeds de volgende dag gaf de stad zich over, Spinola had zelfs geen geschut in

stelling behoeven te brengen. Om Maurits geheel in de war te brengen, stuurde Spinola die de Yssel wilde overtrekken, in alle richtingen detachementen uit naar Doesburg, Bronkhorst en Almelo.
Warmelo verhinderde onderwijl een poging om Zwolle of Genemuiden te verrassen, de Yssel bleef stevig in handen van de Staatsche troepen evenals van de Houte de Waal had behouden.
Voordat iemand wist wat er gebeurde, sloeg Spinola het beleg voor Grol. Hij zou eens toonen dat hij op een andere manier een vesting kon veroveren dan Maurits met zijn langzame methodische strijdwijze.
Het stadje werd door ruim 1300 man verdedigd. 10 Augustus veroverde hij een paar ravelijnen van de buitenwerken, het had hem veel mannen gekost maar daarvoor werden zij nu eenmaal betaald.
Met de scherpe kortelasse in de hand hadden de ruiters het eigen voetvolk voor de aanval naar voren gedreven, tot onder het bereik van het vestinggeschut.
13 Augustus stonden zij reeds voor de wallen, alle buitenwerken waren in handen van de aanvaller. Het was gebeurd met een dusdanige voortvarendheid dat de troepen die de buitenwerken hadden verdedigd, zelfs geen kans hadden gehad zich in de stad in veiligheid te stellen.
Spinola had haast, van alle kanten sleepte Maurits troepen bijeen zelfs van de Houte werd uit de Betuwe weggeroepen.
Op 14 Augustus zette Spinola al zijn troepen in slagorde rondom het kleine stadje, Hij gaf aan de bezetting een uur tijd om te beslissen: werd zijn aanbod afgeslagen dan zouden burgerij en garnizoen worden uitgemoord.
De jonge van Dordt die het bevel voerde, gevoelde zich de moed ontzinken, wat moest hij met een handvol mannen beginnen tegen het machtige leger van Spinola?

De magistraat viel hem te voet en smeekte ter wille van de burgerij een accoord te maken.
Van Dordt gaf toe, dien zelf de dag trok het garnizoen de stad uit, Spinola had in enkele dagen zijn doel bereikt. Maurits had zijn troepen nog niet voor het ontzet gereed, zijn geschut was pas in Doesburg uit de schepen geladen en nu verdeelde hij zijn volk over de verschillende naburige vestingen.
Hij was verplicht af te wachten wat de verdere plannen van Spinola waren, het initiatief in dezen strijd was geheel aan de zijde van de Spanjaarden.

19 Augustus trok Spinola naar de Rijn terug, in de Achterhoek kreeg hij gebrek aan levensmiddelen, hij besloot Rijnberck aan te tasten, ook Bucquoy kreeg opdracht Mook te verlaten en de stad aan de Gelderschen kant af te sluiten. Voordat hij hierin was geslaagd bracht Frederik Hendrik onder dekking van 27 ruitervanen nog 14 vendels voetvolk in de stad.
Maurits volgde Spinola op de voet, hij verschanste zich in de buurt van Wesel. Tegenover Rijnberck lag een schans, bezet door kolonel Edmond, de schans was onhoudbaar. Toen Edmond op 3 September door het hoofd geschoten sneuvelde, verlieten zijn mannen de schans en vluchtten binnen de stad waardoor zij de Spanjaard de insluiting veel gemakkelijker maakten.

Werkeloos bleef Maurits liggen, 27 September kwamen Den Haagsche gedeputeerden in zijn legerplaats. Waarom greep hij Spinola niet aan? Wat had men aan een groot en kostbaar leger als het niets deed dan achter de vijand aanlopen en zich verschansen?

Maurits liet de stortvloed van verwijtende woorden over zich heengaan en legde toen aan de gedeputeerden uit dat hij, om Spinola te kunnen aanvallen, sterker moest zijn dan de Spanjaarden, dit was niet het geval. Bovendien lag Spinola in een zeer sterke stelling, er zou een groote overmacht noodig zijn om hem te verslaan. Als daarentegen Maurits werd verslagen, zou de weg naar Holland voor Spinola openliggen.
De gedeputeerden zwegen, elken dag behaalde Spinola voordelen op de bezetting die vergeefs naar ontzet uitzag en onophoudelijk uitvallen deed om het beleg te rekken totdat de hulp zou komen opdagen. Maurits besloot tot een nevenoperatie, Frederik Hendrik zou Venlo verrassen, reeds waren de troepen op 1 October op marsch toen Rijnberck capituleerde, hetgeen voor de Staten een groot verlies was.

Het was nog vroeg in het jaar, eigenlijk te vroeg om de campagne te eindigen maar ook de oogenschijnlijk zo sterke vijand streed tegen interne moeilijkheden.
Spinola trok naar Ruhrort en verdeelde zijn slecht betaalde en vermoeide troepen over verschillende steden, zijn geld was op, de Spaansche bron vloeide niet meer, er ontstond een begin van muiterij, op 12 en 13 October verenigden zich enkele muitende vendels en maakten zich meester van het kasteel van Ravestein. Machteloos stond Spinola tegenover deze rebellie, hij timmerde een lange lijst met namen van schuldigen aan de galg te Rijnberck, boven aan die lijst prijkten de namen van drie kapiteins. Dit was slechts het begin van de ellende.
Bij Hoogstraten verzamelde zich een grootere troep, eerst slechts 300 ruiters en 250 voetknechten maar het aantal vermeerderde dagelijks, van alle zijden sloten ontevreden elementen zich daarbij aan, zij

stelden zich in verbinding met Justinus van Nassau, de gouverneur van Breda die hen naar Maurits verwees.
Maurits vergunde hun tegen gereed geld buskruit en andere krijgsvoorraden te koopen. De Staten vatten weer moed, wellicht zou nu de geheele macht van Spinola ineenstorten, Maurits moest nog enigen tijd te velde blijven, hij kon proberen Lochem en Grol te heroveren.
Angstig spiedde de Spanjaard intusschen naar de daden van Maurits die Lochem door Ernst van Nassau liet belegeren. Er lagen slechts 500 man en heel langzaam marcheerde Maurits naar Grol want voordat hij het beleg voor die stad sloeg, wilde hij weten of dit beleg Spinola weer te velde zou brengen.
Na 5 dagen beleg capituleerde Lochem, de bezetting kreeg vrijen aftocht naar Rijnberck, Spinola had zich niet bewogen.

Maurits was nu overtuigd dat de Spanjaard de kracht miste om weer te velde te komen en nu besloot hij Grol aan te grijpen. Alleen om die zekerheid te hebben had de stadhouder veel bruikbare dagen laten voorbijgaan want reeds 25 October had Frederik Hendrik met zijn ruiters in Winterswijk gelegen, klaar om Grol te berennen.
Nu verscheen Maurits pas 5 dagen later voor de stad, 1 November begon het graafwerk, inderdaad bleek dat hij de tijd beter had kunnen indelen. Het begon te regenen, het werd koud, de armelijke, slecht gevoede vendels konden dit alles niet verdragen, het aantal zieken steeg onrustbarend en in de moerassige terreinen was het maken van loopgraven vrijwel ondoenlijk.

Om het volk te sparen liet de stadhouder langzaam werken, hij meende geen haast te hebben, Spinola kon toch niet meer te velde komen.
4 November vernam hij echter dat de Spanjaard met zijn geheele leger in aantocht was, hij voerde 900 ruiters en 8000 man voetvolk aan en sleepte 10 kanonnen mede. De Staatschen hadden zo vertrouwd op de onmacht van Spinola dat zij hun legerplaats zelfs niet eens hadden versterkt aan de buitenzijde.
Inderhaast werden de troepen in slagorde gesteld, voor graafwerk was geen tijd meer, de troepen werden gemonsterd, er werd slechts een derde geteld van het aantal dat er theoretisch moest zijn.
Maurits liet de omgeving verkennen, hij kreeg bericht dat hij was gedekt door een ontoegankelijk moeras, maar 8 November trok Spinola met zijn geheele leger en zijn treinen door dit zogenaamd ontoegankelijke terrein. Maurits moest dus vechten tegen een veel sterker vijand, nog wel met het vijandelijke vestinggeschut in de rug. Hij besloot terug te trekken op Neervoort, daar zou hij slag leveren.

Met een zucht van verlichting zag Spinola hem gaan, ook hij had met zijn muitende troepen de strijd met aangedurfd, snel legde hij 2000 man nieuwe troepen in de stad, hij voorzag hen ruim van buskruit en levensmiddelen, zijn doel was bereikt, hij trok naar Ruhrort terug, de geheele onderneming had hem geen man gekost. Naar het Staatsche leger keek hij niet meer om, als de Nederlanders er zin in hadden, mochten zij Grol opnieuw gaan belegeren. 11 November zond Maurits de troepen naar huis, Doesburg en Doetinchem lagen vol zieke soldaten die de marsch naar huis niet konden meemaken.

In Den Haag besprak Maurits het gebeurde met de Staten, nogmaals legde hij uit dat het bezit van Grol niet waard was geweest het behoud van het land ervoor op het spel te zetten, na een verloren slag zou alles verloren zijn geweest, het behoud van het hart van het land bleef steeds de kern van zijn strategie.
Het krijgsbedrijf van 1606 was geëindigd, het had niet veel opgeleverd, hoogstens kon men zeggen dat het land weer een jaar lang uit Spaansche handen was gehouden.
Nog voordat 1606 ten einde was maakte Albertus accoord met de muiters in Hoogstraten, hij zou hun achterstand betalen maar dan mochten zij geen anderen meer tot zich trekken.
Als onderpand stond hij hun voorlopig de stad Diest af waar zij wekelijks hun soldij zouden krijgen.
De betaling bleef echter uit en van Diest uit begonnen de mannen hun strooptochten niet alleen door het land van Gulik, Luik en Kleef maar ook door het eigen Vlaanderen tot Gent en Brugge. Een deel van de muiters week uit naar de omstreken van Breda en legerde in Terheiden waar zij werden verrast door een troep uit den Bosch, versterkt door de vaan van Grobbendonck.
50 muiters sneuvelden, 70 werden gegrepen en opgehangen.
Albertus had niet alleen te maken met de muiters in Diest, ook in alle andere garnizoenen gistte het onder de verarmde en slecht betaalde mannen. Wachtendonck, Krakau, Hulst, Ostende, het kasteel van Antwerpen, al deze plaatsen weergalmenden van de kreten der oproerkraaiers, het rijke Spanje was aan het einde van zijn financieele draagkracht.

Marcelis was op het Hooghuis teruggekeerd na vier maanden onafgebroken te velde te zijn geweest, Baselius hoopte nieuwe krijgsbedrijven te kunnen boeken maar Marcelis en zijn broer Jan hadden weinig te vertellen. Zij waren nu hier dan daar geweest, zij hadden verkend en plannen gemaakt maar tot vechten was het niet gekomen.
Pas op de weg naar huis had Marcelis nog eens een ouderwetsche charge mogen rijden.
De stadhouder had hem opgedragen de Brabantse ruiters naar hun garnizoenen terug te brengen.
Jn Grave gekomen, hoorde hij dat Grobbendonck naar Brussel was gegaan, zijn vaan had hem geconvoyeerd en zou vermoedelijk reeds op de terugweg zijn. Dadelijk werden mannen op kondschap naar Helmond gezonden, zij keerden terug met het bericht dat de vaan in Eindhoven lag en op weg was naar den Bosch, er waren nog een paar andere vanen bij, de sterkte bedroeg 300 ruiters.
Marcelis wilde hen op de gebruikelijke manier tot een gevecht verleiden. Hij zond 100 man uit en sloot verder met zijn geheele troep de weg naar den Bosch af. De vijand liep in de val, Marcelis maakte 50 gevangenen en 80 paarden buit, onder de gevangenen bevond zich ook de kornet van Grobbendonck, zijn luitenant Jan de Mul was gevlucht, te water geraakt en verdronken.
Lang zat Marcelis met Baselius na te praten, deze oorlog ging ver boven de financieele draagkracht van de republiek maar ook het rijke Spanje ging eraan te gronde, Spinola kon er niet aan denken het volgende voorjaar met een goed uitgerust en bewapend leger te velde te verschijnen.
Hoc lang zou dit alles nog moeten duren? Zou de rebellie Spinola verplichten de handen in de schoot te leggen?

Marcelis was vier maanden te velde geweest en met hem vele duizenden anderen, het had tonnen gouds gekost en wat was er bereikt?
Een klein stadje was verloren gegaan, het was heroverd, elders ging weer een stadje verloren of het werd gewonnen, nu eens behaalde de eene partij een klein voordeel, dan weer boekte de anderen een succes, al naarmate het krijgsgeluk viel.
Het pad door de legers gevolgd, was afgebakend met de graven van hen die sneuvelden of uitgeput van vermoeidheid of ziekte waren omgekomen, of door het landvolk waren doodgeslagen. De honderden die deerlijk waren verminkt, moesten maar zien hun leven verder bedelend te rekken.
Hoeveel vreemden waren strompelend en de hand uitstekend om een aalmoes naar hun geboortegrond teruggekeerd?
Hoevelen waren per schip naar Engeland of Schotland teruggebracht omtrent wier ellende men nooit meer iets vernam?

Marcelis ging met Baselius mede, zij zouden in de Sint Geertruijdskerk het graf van Paul bezoeken dat met een prachtige zerk was gedekt.
Zij ontmoetten onderweg burgemeester Floris van der Moelen, hij heette Marcelis weer welkom in het garnizoen en de drie mannen stonden een oogenblik later aan het graf.
Baselius vertelde dat hij het mooie Latijnsche opschrift had bedacht dat tot in lengte van dagen de roem en de naam van Paul Bacx voor het nageslacht zou bewaren.

Het was goed dat Baselius de gave miste in de toekomst te zien want 140 jaar later stonden op die zelfde plaats weder de magistraatspersonen en de predikant. De stad was in 1747 door de Fransen platgeschoten en veroverd, zij stonden in de ruïne van de kerk, het dak en de zware gewelven waren ingestort, de mooie gedenk-teekenen, restanten van menselijke ijdelheid waren tot puin geslagen. Alles werd opgeruimd en zij bespraken hoe zij zouden trachten de kerk weer bruikbaar te maken. Zij waren gekomen op de plaats waar lang geleden Paul was begraven. Met moeite lazen zij op een brokstuk van een zerk de volgende woorden:

NOBILITATE VIRTUTE
CLARISS.D.PAULO BA
EQUITUM PRAEFEC
BERGEN OP ZOMANAE A
FIDELISSUMO OPT
DOLORE AETATIS SUAE
ANNO MDCVI

Vaag herinnerde de predikant zich dat er lang geleden in de tachtigjarige oorlog eens een gouverneur Bacx was geweest, vermoedelijk zou hij hier begraven liggen. De heren besloten de brokken van de zerk met de andere niet thuis te brengen stukken te laten opruimen.

Vredesgeruchten

De koning van Spanje was gebieder over een machtig rijk, de glans van zijn naam gedoogde niet te erkennen dat ergens aan een uithoek van zijn uitgestrekte gebied een klein stukje oproerig land lag dat hij met al zijn macht niet tot onderwerping kon brengen.
Geheel anders stond Albertus hier tegenover. Hij was een Duitser, de Nederlanden waren hem als bruidsschat toegewezen toen hij de Spaansche koningsdochter trouwde.
Hij had gehoopt in deze landen een eigen dynastie te vestigen, doch had slechts strijd gevonden. Het was alsof hij een schaakspel speelde, de adellijke geslachten, de steden waren zijn stukken. Nu eens deed de eene partij een goeden zet, dan weer had de tegenpartij succes, maar met elken slag verdwenen er stukken van het schaakbord.
Oude adellijke geslachten stierven in de manlijke lijn uit, steden en dorpen veranderden in puinhoopen, zou hij ten slotte als overwinnaar van het spel voor een leeggespeeld bord staan?
Wat zou dan zijn loon zijn behalve een spoedig verwelkte lauwertak? Was dit dien grooten inzet waard?
Hij won de raad in van Spinola die ook geen Spanjaard was en een nuchteren kijk op de zaken had.
Een oorlog gaande houden kostte geld, het bevechten van de overwinning zou veel grooter sommen verslinden, Spinola wist dat die sommen niet verstrekt zouden worden en dan was het beter zich met de tegenstander te verstaan.

Het was geen schande zich te verzoenen met een vijand die in veertig jaren niet voor het machtige Spanje had gebukt.
Hij moest de toestand aanvaarden zoals die was, niet zoals de Spaansche koning dien uit de verte meende te zien.
De Nederlanders waren niet een handjevol rebellen. In veertig jaren was hier een nieuw geslacht geboren en groot geworden, er was een vrij volk ontstaan dat onafhankelijk wilde leven en in volle vrijheid zelf wilde bepalen hoe het in eigen land de inrichting van zijn godsdienstige leven wilde vaststellen.
Het was dwaasheid dit volk tot de oude gehoorzaamheid te willen terugbrengen. Spinola had het beproefd, hij had gezien hoe Maurits in spijt van alle geldgebrek op meesterlijke wijze dat gebied wist vrij te houden. Hoe groot de legers ook waren die Spinola tegen hem te velde had gebracht, het was hem niet gelukt in Groningen of Friesland door te dringen. Het land lag beschermd achter de moerassen, op de enkele toegangswegen lagen de schansen rondom in het water zodat men er zijn macht niet tegenover kon ontplooien. Yssel en Waal bleven onwrikbaar in Staatsche handen, binnen die omwalling lagen Groningen, Friesland, Utrecht, Gelderland, Overijssel en Drenthe maar bovenal Holland en Zeeland en deze twee gewesten waren rijk geworden door de zeehandel vooral op oost en west.
Die winsten verschaften de middelen om de oorlog voort te zetten al misten ook deze gewesten de rijkdommen die noodig waren om de zege te bevechten. Spinola wist dat de landen tot vrede bereid waren en ook Albertus zag in dat hij rekening moest houden met de naakte feiten. Als het gelukte vrede te sluiten zouden beide landen naast elkaar kunnen voortleven en beide tot bloei komen.

Wat Albertus ook zwaar woog, was dat hij zich in vredestijd beter onafhankelijk zou kunnen maken van Spanje, thans bezetten de Spaansche troepen zijn steden en de Spaansche ambtenaren waren geplaatst in de hoogste landsbetrekkingen.
Als de vrede was gesloten, zouden die troepen kunnen worden afgedankt. Geleidelijk zouden de landsbewoners tot de hooge functiën kunnen worden gekozen, de aartshertog besloot aan de noordelijken een nieuw geluid te laten hooren. Daar de landen echter zeer wantrouwend tegenover hem stonden, was groote omzichtigheid dringend noodig.
Het Nederlandsche volk verlangde naar vrede, de enkelen uitgezonderd die aan de oorlog veel geld verdienden. Het kwam er voor Albertus op aan, het contact te laten opnemen met die vooraanstaande personen welke het meest tot vrede neigden.

In de loop van 1606 was in Den Haag aangekomen Jonkheer Walraven van Wittenhorst en deze bemiddelaar had zeer in vertrouwen met enkele heren gesproken.
Niemand wilde echter de verantwoording op zich nemen erop in te gaan, allen verscholen zich achter Maurits en de gedeputeerden die te velde waren, hij moest in het najaar eens terugkomen als de heren thuis waren.
Hij ging heen, tevreden met hetgeen hij had bereikt, hij was niet botweg afgewezen maar mocht terugkeeren en zij die tot vrede bereid waren wachtten zijn terugkomst reeds af.
23 December was hij terug, hij had de jurist Jan Gevaert uit Turnhout meegebracht en hernieuwde de reeds aangeknoopte betrekkingen.
Hij was een man die, als hij eenmaal in vertrouwd gezelschap was, zonder enige reserve sprak.

Albertus wilde toch ook de vrede, hij zou condities stellen die de heren zeker zouden bevredigen, hij wilde slechts behouden wat hij thans in handen had en was ook bereid een bestand te sluiten. Hij wenschte niet liever dan een einde te maken aan het bloedvergieten en het vernietigen van kapitaal dat voor vredesdoeleinden zo nuttig zou kunnen worden aangewend.
Verschillende Statenleden werden in het geheim gepolst maar wie waarborgde hun dat hij werkelijk namens de aartshertog sprak, dat zijn mooie woorden werkelijk overeenkwamen met de bedoelingen van Albertus? Hij moest liever naar Brussel teruggaan en met een behoorlijk mandaat opnieuw verschijnen.
Dat was juist wat hij had gehoopt te bereiken. Als hij dadelijk met zulk een opdracht voor de Staten was verschenen zou hij vol wantrouwen zijn teruggewezen, nu was de weg geëffend en tevreden ging hij heen.
3 Januari kreeg hij de volmacht van Albertus, 10 Januari had hij in het geheim een onderhoud met Maurits, dien hij zeker niet mocht voorbijgaan als hij resultaten wilde bereiken, 13 Januari verscheen hij in de Statenvergadering.
Wel waren enige heren dus voorbereid maar de meerderheid bleef in haar wantrouwen volharden.
27 Januari kreeg hij schriftelijk antwoord: “Het had de leden van de Staten getroffen dat de aartshertog nog steeds iets pretendeerde op deze landen die reeds een kwarteeuw geheel onafhankelijk waren en als zodanig verdragen hadden gesloten met andere volken."
Albertus gaf het niet op, er waren te veel vredesgezinde elementen, de poging moest ten slotte slagen.
Einde Mei verscheen in Rijswijk Jan Neij, commissaris generaal van de minderbroeders die opnieuw in het geheim onderhandelingen aanknoopte met de vredesgezinden.

Ook hij was zeer gemoedelijk en welbespraakt. De vrienden moesten hem toch eens vertellen wat er had gehaperd aan de besprekingen met Wittenhorst.
Het was toch volkomen duidelijk dat Albertus niets wilde in bezit nemen wat thans niet werkelijk in zijn macht was, hij wilde dit graag ook eens aan de stadhouder uitleggen.
Maurits stond hem een onderhoud toe en Neij verscheen voor hem. Nog eens legde hij uit dat Albertus heusch niets wilde pretendeeren, hij wilde slechts een eind maken aan de strijd, beide partijen zouden uitgaan van de toestand zoals die op dit oogenblik was.
Maurits antwoordde dat Albertus goed moest begrijpen dat de Nederlanders niet als onderdanen tegenover Albertus wilden staan, zij wilden slechts als vrije mannen met hem spreken.
Neij knikte begrijpend, hij sprak prettig en vrijmoedig en was blij dat Maurits dat ook deed. Zijn Heer wilde alles doen om bloedvergieten te voorkomen, hij wilde zich ten overvloede gaarne nog eens vergewissen dat Albertus werkelijk daartoe bereid was.
9 Maart vertrok hij, nadat hij zich Maurits zo tot vriend had weten te maken dat deze hem met zijn eigen jacht naar Antwerpen liet terugbrengen.
17 Maart was hij reeds terug, Albertus was bereid op voet van gelijkheid over alles te spreken, hij wilde vrede sluiten maar als de Staten dat niet wilden, was hij ook te vinden voor een bestand of voor een wapenschorsing, desnoods voor 20 jaar, er kon dan eindelijk een einde komen aan het slachten van duizenden mensen en men zou in een rustige atmosfeer verder kunnen werken.
Ieder zou in die periode behouden wat hij had, de grenzen zouden zelfs kunnen worden afgerond door over en weer stukken land of steden te ruilen, ook zou de handel weer geheel vrij zijn.

De Staten mochten zelf de plaats kiezen waar zij wilden bijeenkomen, zij mochten opgeven hoeveel afgevaardigden zij wilden zenden, de aartshertog zou dan een gelijk aantal zenden. Om een sfeer voor rustige samenwerking te scheppen, stelde hij voor een wapenstilstand van 8 maanden te sluiten, mits de heren hierover binnen 8 dagen beslisten en zij vóór 1 September opgaven waar en met hoeveel afgevaardigden zij wilden bijeenkomen.
De Staten besloten de wapenstilstand aan te nemen, 4 Mei reeds ging deze toestand in.
Half Februari had Marcelis, de traditie van zijn broer getrouw, de magistraat en de buitenraad tot gast gevraagd. Er was daarbij veel gepraat over de geheimzinnige vredesplannen en na afloop waren de heren uiteengegaan, zeer tevreden met hun nieuwen gouverneur.
Den volgende dag op het stadhuis komende besloten zij hem als tegenbeleefdheid een okshoofd van de besten Franschen wijn te vereeren en hem voortaan evenals aan Paul *f* 800 per jaar toelage te schenken.
Gedurende de 4 maanden afwezigheid had drossaard van Stralen het gouvernement waargenomen, hij kreeg daarvoor een gratificatie van *f* 250, ook werd besloten aan de weduwe van Paul een okshoofd wijn te zenden als dank voor de laatsten maaltijd dien men het vorige jaar bij Paul had genoten.

De vaan van Paul Bacx, thans gecommandeerd door de heer de Marquette had reeds sedert lang de stad verlaten en zij die niet naar de vaan van Marcelis hadden kunnen overgaan hadden spijt want zij lagen nu aan de Oostgrens in garnizoen. Luitenant Jan Sixen was

verplicht zijn huis in de Steenbergsche straat, de Blauwe Voorschoot [54]) genaamd te verkoopen. Het werd eigendom van de chirurgijn Adriaan van Woeringen die tijdig naar Marcelis was overgegaan. Hij woonde er heel wat mooier dan in zijn vroegere huis in de Rosemarijnstraat.
Met hem hadden de anderen die een eigen woning hadden, hun huis moeten verkoopen daar de kans uiterst gering was dat zij ooit in Bergen op Zoom zouden terugkomen.
Al het gepraat over vrede werd ten slotte bevestigd toen de Bergsche magistraat de volgende brief kreeg van de Staten:

„Erentfeste, Vrome, Lieve, Besundere,
Alsoo op de verclaeringhe van de Eertshartoge daerbij die Verenigde Nederlanden gehouden worden voor vrije landen, daerop Haer Hoocheden nyct en pretenderen ende op de aanbiedinghe van deselve van met ons in dier qualiteijt te willen handelen, op eenen vrede ofte bestant ende voor het eerste schorsing van alle belegheringen ende surprinsen van steden ende forten, invasien ofte inlegeringen van provintien ofte quartieren ende het maecken van nieuwe forten voor 8 maenden naestcomende. Wij met het advijs van Sijn Exc. ende de Rand van State goet gevonden hebben de voorscr. verclaringhe ende schorsinghe voor 8 maenden ingaende 3 Mey naestcomende te accepteren, in meijninghe de voordere presentatien te communiceren, ende rapporteren daer het behoort, omme op alles rijpelijek gelet ende gedaen te worden, sulcx als tot Godes eere ende vorderinghc van de Christelijekc gereformeerde religie metten meesten dienste ende verseeckeringhe der Verenigde landen Midtsgaders van de goede ingesetenen dersclver zal bevon-

[54] Steenbergsestraat 15.

den worden te behoren ende dat te selven regard voor al behoorlijck ende noodich is Godt de Heere Almachtich van Sijne menichvuldige Genade, deze landen gedurende de oirloge bewesen, ende sonderlinge in het bewegen der herten van de Eertshertogen om de voors. verclaringhe ende aanbiedinge te doen, van ganscher harte te loven ende te dancken ende mede te bidden omme de voors. sake tot eeren van sijn Heijligen naam behoudinge ende verbreijdinghe van sijn heijlig woort ende Christelijcke gereformeerde religie. eensamelijck tot welvaert ende verseeckeringhe van de Vereenichde Nederlanden ende goede ingesetenen derselve, genadelijck te willen segenen. Soo is bij ons goet gevonden daerop te ordonneren eenen algemeenen Vast- ende biddag in de Vereenichde Provintien gehouden te worden op ten 9 Mei Stilo novo ...."

Het was alsof alle ingezetenen van Bergen op Zoom waren aangegrepen door een roes van vreugde, de toebereidselen waren zo geheim gehouden dat velen er geen geloof aan wilden slaan, maar nu was het wereldkundig geworden, de Bergenaars zouden weer rustig buiten de poorten kunnen wandelen en de akkers bebouwen.
Zij zouden de appels en peren weer kunnen plukken van hun eigen boomen en op reis kunnen gaan om familie en vrienden te bezoeken die zij in jaren met hadden gezien, handel en nijverheid zouden weer opleven, Bergen op Zoom zou een goede toekomst tegemoet gaan. Velen maakten dadelijk plannen om hun oude huizen te laten opknappen, de verzakte houten gevels zouden worden vervangen door mooie steenen trapgevels met zandsteenen banden, de gevaarlijke stroodaken zouden verdwijnen en vervangen worden door brandvrije schaliedaken en Baselius hoopte dat hij nu geld zou krijgen om de kerk op te knappen. De laatste storm die in heel Nederland zulk een

verwoesting had aangericht dat alle kroniekschrijvers er over uitweidden, had ook aan zijn kerk die toch al zo bouwvallig was, veel schade toegebracht.
Ten gevolge van de hervorming was de nieuwe kerk nooit afgebouwd, zij had gediend voor allerlei doeleinden, er waren soms pioniers onderdak gebracht, er was zelfs buskruit opgelegd. Soldaten hadden het lood van de daken gestolen, de binten waren ingerot, de muren gescheurd en verzakt, dit deel stond geheel op instorten maar ook de eigenlijke oude kerk had erg geleden, timmerlieden en schaliedekkers moesten noodzakelijk aan het werk doch daarvoor behoorden groote bedragen beschikbaar te worden gesteld.
Baselius had ook andere zorgen. Hij ergerde zich nog altijd aan de lichtvaardige levensopvattingen van de Latijnschen rector Buijdens, hij zou er eens over schrijven aan zijn vriend Arminius en aan zijn vertrouwden mededienaar Uijtenboogaard die laatst nog bij de doop van zijn zoon Johannis was overgekomen en als peter had gestaan.

Nieuwe huizen aan de haven

Marcelis was in een prettige onbezorgde stemming. Op Paul had steeds de zware verantwoording gedrukt voor het behoud van deze grensvesting, rusteloos moest binnen en buiten de stad worden gespied en nu was ineens de wapenstilstand gesloten. Nu kon hij voor zijn genoegen onbeperkt paardrijden en jagen in de omstreken van Bergen op Zoom, hij kon zich geheel wijden aan zijn particuliere genoegens en. . . . aan trouwplannen.
Betteken had gelijk gehad, er kwamen steeds gasten op het Hooghuis en er moest een gastvrouw zijn om hen te ontvangen.
Hij had er een tijdlang over nagedacht, hij was niet van plan om zoals Paul een eenvoudig Bergsch meisje te kiezen.
419

Evenals zijn broeder Jan stelde hij zijn eisen hooger, telkens dacht hij terug aan het meisje dat hij in Zutphen had ontmoet toen hij daar het vorige jaar met zijn vaan had gelegen.
Hij had daar samengewerkt met hopman Berck en deze had hem in kennis gebracht met een familielid Arnt Berck, getrouwd met Johanna van Culemborg, de dochter van Gerard, bastaard van de graaf van Culemborg.
Arnt was grootgrondbezitter en handelde in paarden, hij voerde veel paarden naar Frankrijk uit en daar bij het krijgsbedrijf veel dieren verloren gingen, was Marcelis met hem in relatie gebleven.
Arnt Berck had drie dochters en geen enkelen zon, zijn kinderen heetten Anna Marie, Cornelia en Roguina.
Anna Marie was nu ongeveer 28 jaar, Marcelis vond haar een "grande dame" juist iemand om de honneurs waar te nemen bij de ontvangst van hooge gasten. Zij was gefortuneerd en hij vond haar in alle opzichten de aangewezen vrouw om ten huwelijk te vragen.

Het was alsof de vredesplannen vele anderen er toe brachten evenals Marcelis een vrouw te zoeken. Blijkbaar hadden de meesten het krijgsbedrijf te wisselvallig gevonden om hun leven aan dat van een vrouw te verbinden. Zij gingen er toe over nu over vrede werd gesproken en zij niet het geheele jaar met hun troep door eigen en 's vijands land zouden behoeven te zwerven.
Roeland van Os, de luitenant van van der Well, een van de drie broers die indertijd uit den Bosch waren gekomen om in Bergen op Zoom bij de Bacxen dienst te nemen, trouwde met Margriet van Steenhuijs, die hij uit Grave meebracht. Pierre Baldran, dict La Case [55]), kapitein van een vendel Frans voetvolk, afkomstig van Cau in Béarn trouwde met Anna Reijgers een meisje uit Bergen op Zoom. Walter Bruce, een Schotsch kapitein, koos Marie de Buvry, de dochter van kapitein Buvry, gouverneur van Lillo tot vrouw en Marcelis trouwde met Anna Marie Berck. De ondertrouw had plaats op 21 Juli.
30 October trouwde Anna Bacx, de dochter van Paul. Betteken betreurde dat Paul dit niet meer had meegemaakt. Haar man was kapitein David Balfour, commandant van een vendel Schotten. Hij was 20 December 1603 met een nieuw geworven vendel Schotten overgekomen naar Ostende en na de val van die stad in Bergen op Zoom in garnizoen gekomen. Hij behoorde tot de Schotschen adel, zijn grootvader was Andrew Balfour of Mountquhanny, zijn vader was James Balfour of Boghall, getrouwd met de heiress of Burleigh, waardoor hij het vorige jaar de titel had gekregen van Lord Balfour of Burleigh.

---

[55] Genoemd La Case.

De jeugdige echtgenoot had een ouderen broeder Henry die in Bergen op Zoom was getrouwd met Maria, de dochter van de overleden drossaard Elias de Lion.

On de zomer van 1604 had op "der steede plaetse" te Ysselstein een middeleeuwsche gebeurtenis plaats.

Twee mannen droegen een draagbaar waarop de hoefsmid Franck Heijmansz lag. Hij was pestlijder en toen zij de draagbaar midden op het pleintje hadden neergezet, kwamen een paar magistraatsleden en enkele nieuwsgierigen te voorschijn die echter op eerbiedigen afstand bleven staan.

De stervende hief de rechterhand op en verklaarde daarmede onder eede dat het “schultboeck" dat op de baar lag waarheidsgetrouw was opgemaakt.

Daarop was hij gestorven en de voogden van zijn minderjarige kinderen hadden de gelden waarop zij recht hadden, geïnd waarna zij de weigerachtigen in rechten hadden aangeklaagd. Onder deze laatsten behoorde ook Jan Bacx voor een hengst, dien de hoefsmid hem voor *f* 150 had geleverd.

Al procederende kwam hij van de eene instantie op de andere. Er kwamen meer schuldeisers bij en in 1606 was het verschuldigde bedrag getaxeerd op *f* 1034 terwijl de mombers [56]) van de smidskinderen bovendien nog aanspraak maakten op een bedrag van *f* 325 voor andere leveringen.

Bacx had het proces verloren en hij was verplicht geweest zijn huis in Ysselstein en een paar boomgaarden buiten de stad in pand *te* geven.

---

[56] Voogden.

Toen hij in Bergen op Zoom was, had hij aan Marcelis zijn nood geklaagd, hij zei dat de rechters partijdig waren en zij hem zonder reden haatten. Marcelis had niet veel teruggezegd, Jan was in den loop der tijden een onaangename ruziemaker geworden die overal in de schuld stond.
Hohenlohe die de laatste jaren in Ysselstein had gewoond, wist er zonderlinge staaltjes van te vertellen.
Een van de brutaalste stukjes was geweest dat hij op een nacht plotseling door een paar van zijn ruiters die als domestieken dienst deden, de alarmklok had laten luiden.
Het had een groote beroering in het stadje gegeven, ieder dacht aan verraad en overrompeling, allen snelden te wapen *tot* er werd ontdekt dat het een streek was van Jan Bacx. De zaak werd toen gesust, men deed het voorkomen alsof het een bedenksel van de onwillige ruiters was geweest en Hohenlohe had aan Mareelis beloofd hem nu en dan nog eens over Jan in te lichten.
Kort voor zijn dood berichtte hij aan Marcelis dat Jan onder allerlei schoone beloften van de magistraat die hem volgens zijn zeggen vijandig gezind was, *f* 100 had geleend en "*nyettegenstaende hij bij sijn eere ende vromicheijt gelooft hadde die te restitueren ende nochtans daervan aengesocht wesende ende marckende datter qualicken yets uyt sijn handen soude willen comen hebben om der eere wille hem daermede vereert, neffens andere gedane benevolentien al om vruntschappe te mainteneren*".
De zaak was dus geheel anders dan Jan die voorstelde en de arme Geertruijd van Dorp had het in haar huwelijk met Jan niet getroffen. Meerdere malen had Marcelis bemerkt dat zij om de vrede te bewaren probeerde bemiddelend tusschen de partijen op te treden.

Marcelis vernam dat de vredesonderhandelingen in Den Haag maar traag opschoten, veel Statenleden stonden wantrouwend tegenover den goeden wil van Albertus, evenals de koningen van Frankrijk en Engeland die op de hoogte waren gebracht.
Zij waren zeer verrast geweest en vreesden voor een valstrik.
Met groote nauwkeurigheid bestudeerden de heeren dus de stukken die Verreijcken, de afgezant inleverde.
Dadelijk trof het dat de Spaansche koning in zijn goedkeuring op de daden van Albertus, den aartshertog betitelde als "Prins en souvereine eigenaar van alle de Nederlanden" zij maakten Verreijcken hierop attent.
De slimme afgezant deed verbaasd. Dat was natuurlijk een slordigheid geweest van den man die in Brussel de copie van het stuk had opgemaakt, hij zou er een regel hebben uitgelaten.
De Staten namen daarmee geen genoegen, zij hadden trouwens nog een ander appeltje met hem te schillen.
Zij legden voor hem neer een wissel van 50.000 dukaten, een diamant ter waarde van 10.000 gulden en een gouden keten, alles door Jan Ney aangeboden aan Aerssen om hem voor de goede zaak te winnen.
Verreijcken kon al die dingen terugkrijgen, Nederlandsche ambtenaren waren niet te koop.
Weer deed Verreijcken verbaasd, zijn lastgever was volkomen te goeder trouw, hij dacht er niet aan iemand om te koopen, het kon slechts een streek zijn geweest van Ney zelf waarvan de aartshertog nooit iets kon hebben geweten.
Verreijcken werd naar Brussel teruggestuurd, met dergelijke menschen konden de Staten niet voorzichtig genoeg zijn.

De stukken die hij daarop meebracht, waren nog slordiger dan de vorige en zo vol uitlatingen en doorhalingen dat het wantrouwen steeg en hem werd verzocht de oorspronkelijke stukken mee te brengen in plaats van zulke onleesbare afschriften.
De afgezant had er geen zin in, hij wilde niet teruggaan met zijn afschriften doch evenmin de oorspronkelijke stukken toonen.
De leden van de Staten zwegen, het was hun laatste woord, als hij daartoe niet bereid was, kon hij zijn afscheid krijgen.
Hij koos eieren voor zijn geld, de Staten kregen de officieele Spaansche stukken in bezit doch met dit alles was het jaar 1607 heengegaan en het was reeds noodig geweest de wapenstilstand te verlengen tot 4 Januari om vijandelijkheden te voorkomen.

Kleine strooptochten waren echter niet te ontgaan. Aan beide zijden was de betaling zeer slecht, de Staatsche troepen waren aan het randje van muiterij. Albertus had de muiters te Diest vogelvrij verklaard, zij hadden hun diensten aan Maurits aangeboden doch de Staten wilden geen man meer in dienst nemen nu de vrede aanstaande was.
Daardoor kwam het dat hier en daar de benden op eigen gezag stroopten.
Een der slachtoffers daarvan was in September Marcelis vriend Werner van de Houte geweest.
Hij was met een zoon naar de kermis in Geldermalsen geweest en in de laten avond naar huis rijdend naar zijn goed in Elst, werd hij overvallen door een troepje roovende Spanjaarden. Hij wilde zich niet gevangen geven waarop zij hem doodschoten en zijn zoon meenamen.

De stilstand in het krijgsbedrijf maakte dat Marcelis in dat jaar slechts eenmaal gasten had gehad.
Toen indertijd de Nederlanden zich van het zuiden hadden afgescheiden, konden de bewoners van de baronie van Breda en van het markiezaat van Bergen op Zoom zich niet langer in hoger beroep wenden tot de Raad van Brabant, welk college tot vijandelijk gebied behoorde.
Om daaraan te gemoet te komen, was voor dit kleine stukje van Brabant in Den Haag een Raad van Brabant opgericht.
Deze heren streefden nu naar uitbreiding van hun macht. Zij wilden bij de vredesonderhandelingen die zij spoedig voorzagen, optreden als vertegenwoordigers van het gewest Brabant, al was het gebied door de veroveringen van Spinola ook uiterst klein geworden.
Bij hun actie wilden zij de steun hebben van de stedelijke regeringen van Breda en Bergen op Zoom en daarom verschenen de raadsheer Manmaker, de fiscaal van Weert, de griffier Gillis en de procureur generaal Brakel in Bergen op Zoom waar zij samen met Màrcelis de gast waren van de magistraat.
De geheele onderneming liep op niets uit, de twee belangrijke steden den Bosch en Antwerpen waren in handen van de vijand, de gewesten Holland en Zeeland dachten er niet aan, een zo onbelangrijke fractie als gelijkgerechtigden in de raadzaal toe te laten.

In het najaar was Baselius nog eens teruggekomen op het toezicht op de scholen:

> "*alsoo in alle wel gepolicieerde steden voornemelijck gelet wordt opt onderhouden van een goede schole, sijnde het eenich fondament van alle goede regieringhe van steden, dewelcke bij de aencomende jonghe jeucht in goede institutie derselver bestendicht*

ende gemainteneert kan blijven. Ende mits dat men bevindt dat hierinne tot nochtoe seer nalatich is geprocedeert, oft nyet van noode en soude sijn tot het redresseeren van de voors. schole bchoorlijck te voorsien, tware dan datter enige opsicht ende super-intendentie daerover bij enighe van de predicanten gehouden mochte worden .... "

Het was een klap in het gezicht van Buijdens, de rector met wien Baselius het zo slecht kon vinden.
De Raad die met ieder moest samenleven en steeds bereid was tot schipperen trok zich van de woorden van Baselius niet zo heel veel aan. Toch kon de brief niet ongelezen terzijde worden gelegd, dus werd besloten ....

"*dat men sal uijtsien ende vernemen naer een bequaeme, geleerde ende experte persone omme deselve voors. schole voortaen te regeeren ende gade te slaen ....* "

en daarmede was de zaak voorlopig van de baan en Buijdens gesauveerd.
Baselius had het met zijn strenge zeden niet gemakkelijk. Er gingen omtrent Jan Joachims weer zulke leelijke praatjes van overspel en dergelijke dingen dat hij daarover eens met de kerkeraad moest spreken, deze zwakke broeder diende ernstig vermaand te worden. Ook de eigen organist, de godzalige man die zo gevoelvol het orgel bespeelde was betrapt bij het bezoeken van lichtekooien, hij werd voor de kerkeraad geroepen, bekende schuld en beloof de beterschap. Er waren echter ook mooie momenten in zijn leven. Nog voor haar huwelijk had Anna Bacx de dochter van Paul, belijdenis des geloofs afgelegd en zij had voor de eerste maal mede aangezeten aan het Heilige avondmaal.

Het speet Baselius dat de drukker Canin die zich indertijd in Bergen op Zoom had gevestigd en zich verdienstelijk had gemaakt met het drukken van zijn boek over de Bul van paus Clemens, in Bergen op Zoom verder geen droog brood verdiende en weder naar zijn vaderstad Dordrecht was teruggekeerd.
Baselius dacht aan de aanteekeningen die hij had gemaakt over de heldendaden van de ritmeesters Paul en Marcelis Bacx, het was zijn wensch dat die daden nog eens in druk zouden worden vereeuwigd, met een mooie voorrede en titelplaat, opgedragen aan Maurits. Hij vermoedde dat er niet veel meer te vermelden zou zijn, Paul was gestorven en als over enkele maanden de vrede werd gesloten, dan zou het ook uit zijn met de krijgsbedrijven van Marcelis.
Hij besloot er nog eens over na te denken, hij vond het wel jammer dat zowel Bor als van Meteren reeds herhaaldelijk wapenfeiten van de beide Bacxen hadden vermeld waardoor zij hem het gras voor de voeten wegmaaiden.

De vredesonderhandelingen

Op 19 December was het begonnen te vriezen, tot Kerstmis had de vorst aangehouden en na een paar dagen dooi was de temperatuur steeds verder gedaald, Waal en Rijn vroren dicht. Alle kanalen waren voor de scheepvaart gesloten, zelfs de havens van Vere en Vlissingen waren niet meer te bereiken. In Antwerpen vierde men feest op het ijs van de Schelde.
Albertus had zijn afgevaardigden gekozen, bovenaan stond de markies Spinola, dan volgde Richardot, president van de Geheimen Raad, Mancicidor, secretaris van dien Raad en ten slotte Jan Neij en

Verreijcken die de onderhandelingen in Den Haag reeds hadden gevoerd.
De. Staten keken een beetje vreemd op, zij hadden gehoopt te beraadslagen met Zuid-Nederlandsche edelen doch die waren in het geheel niet in de commissie vertegenwoordigd.
Albertus had gevraagd deze heren in Antwerpen te komen halen, zij wilden per scheepsgelegenheid naar en Haag reizen.
De Staten gaven aan Justinus van Nassau en Marcelis Bacx opdracht de afgevaardigden te verwelkomen en hen te convoyeeren.
De vorst maakte echter de uitvoering van al deze plannen onmogelijk, er zou te paard en met koetsen worden gereisd, de tocht zou gaan over Breda en Geertruidenberg. Justinus en Marcelis kregen nieuwe orders, zij moesten zich in Lier bij de gezanten melden.
Er was nog een klein oponthoud. Spinola wilde aan de Nederlanders een bewijs van zijn grooten rijkdom geven, zijn geheele gevolg en zijn dienaren kregen nieuwe livreien die echter niet op tijd klaar waren.
Op 26 Januari waren Justinus en Marcelis in Lier, deze plaats was blijkbaar gekozen omdat men de twee Staatsche ruitervanen liever niet in Antwerpen zag dat geen garnizoen had terwijl Lier zwaar met Spaansche troepen was belegd.
De Staatsche commandanten werden door gouverneur Don Alonzo de Luna feestelijk ontvangen en 28 Januari ging men op weg, Spinola die de zaak niet vertrouwde, nam behalve zijn gevolg 180 ruiters mede.
Den volgende dag werd het geheele gezelschap met veel praal in Breda ontvangen, allen waren gast van de magistraat, de daaropvolgende dag werd Geertruidenberg bereikt.
De paarden konden niet verder, er werden sleden beschikbaar gesteld om over de bevroren rivieren en door de Biesbosch verder te reizen.
Spinola was verplicht zijn ruiters terug te zenden.

Het vroor dat het kraakte toen het gezelschap op de laatsten Januari in Rotterdam aankwam.
De magistraat van deze rijke koopstad wilde de Spanjaarden een bewijs geven van hoffelijkheid en rijkdom, het feest overtrof alle vorige.
In Delft werden de heren welkom geheeten door de magistraat, er werden echter geen feesten georganiseerd, snel trok de stoet verder naar de Hoornbrug onder Rijswijk.
Daar bevond zich de deputatie van de Staatschen onder bevel van Maurits. Het had heel wat moeite gekost de stadhouder daartoe te bewegen. Hij was eerst niet bereid zijn tegenstander Spinola vriendelijk tegemoet te treden maar Oldebarnevelt had hem er met klem op gewezen dat hij de dienaar van de Staten was en dat hij moest gehoorzamen.
Op hetzelfde uur waarop Spinola de Hoornbrug passeerde was Maurits uit Rijswijk gegaan, halverwege hielden beide colonnes halt, de hooge heren stegen uit, traden elkaar te gemoet en verwelkomden elkander op min of meer gedwongen manier.
Maurits bood aan Spinola de plaats aan zijn rechterhand in zijn koets aan, Mancicidor en Richardot namen samen met Frederik Hendrik en graaf Willem in dezelfde koets plaats, de overige heren stegen ook in en terwijl heel Den Haag was uitgelopen kwamen zij de stad binnen.
Het was voor Maurits een groote ergernis dat Spinola ongevraagd twee trompetters voorop liet rijden en marschen blazen terwijl de stoet door de stad trok. De hoovaardige Spanjaard deed alsof hij de overwinnaar was in plaats van de doodgewone afgevaardigde van de Aartshertog.
De Staten wantrouwden het geheele bedrijf en hoewel de wapen-stilstand nog in het geheel niet was gesloten, maakten zij met Frankrijk

reeds een verdrag voor het geval Spanje weer tot de oorlog mocht overgaan.

Voordat Marcelis naar Bergen op Zoom terugging, was hij op 3 Februari de gast van Spinola. Hij was niet de enige, veel hogeren dan hij behoorden tot de gasten die de Italiaan ten eten vroeg.
Marcelis zat mede aan met graaf Ernst en graaf Jan Ernst van Nassau, met de jongen graaf van Hohenlohe, met de heer van Chatillon en ook met Justinus van Nassau.
Don Ambrosia Spinola, Hertog van San Severino, Prins van Seravalle, Markies van Benaffro, Ridder van het Gulden Vlies, Rand van de koning van Spanje had het erop gezet een rijken indruk te maken en eerlijk gezegd keek Marcelis zijn oogen uit. In de eetzaal stonden twee meer dan manshooge zware zilveren kandelaars waarin waskaarsen waren ontstoken.
Aan het ondereinde van de tafel stond een zilveren bank waarop een koelvat van zwaar gedreven zilver. In dit vat lagen flesschen oogenschijnlijk met dranken gevuld.
Op de tafel werden zilveren lampetkannen met bekkens geplaatst alsof de gasten voordat zij aan tafel gingen, eerst nog de handen moesten wasschen.
Marcelis bemerkte al spoedig dat alles slechts praal was, de zilveren flesschen in het dure koelvat bleven onaangeroerd en niemand dacht eraan zich aan tafel te wasschen met de zilveren lampetkan, het was slechts vertooning van rijkdom om het volk onder de indruk te brengen.

Spinola streefde zijn doel voorbij, de rijke Hollandsche kooplieden hadden hem gemakkelijk met hun kostbaarheden kunnen overtroeven

als zij dat hadden gewild. Na het feestelijke onthaal was Marcelis naar Bergen op Zoom teruggekeerd waar hij de nieuwbenoemde magistraat in zijn huis ontving. De eenvoudige Bergsche burgers zagen erg op tegen de gastvrouw die met zoveel gratie haar taak vervulde.
Zij had zich spoedig in het nieuwe bestaan ingeleefd, zij vond de weelde die haar omringde vanzelfsprekend.
De afstanden in het kleine stadje waren niet groot maar al moest zij ook in de straat waarin zij woonde een bezoek brengen dan werden de domestieken geroepen en werd de koets aangespannen.
Dit alles imponeerde de magistraat terdege en om de "stadseere te bewaren" werd haar een aam rijnwijn gezonden.

Hoe goed de bedoelingen van Marcelis ook waren, na een paar weken kwam hij in conflict met de magistraat. Hij had bezoek gehad van Hendrik Winter die op de komende voorjaarskermis een loterij wilde houden.
Zonder verder na te denken had Marcelis zijn toestemming gegeven, maar toen kwam burgemeester Pierlinck in het geweer, ieder moest baas blijven op eigen terrein, Marcelis had op het gebied van stadszaken niets toe te stemmen.
Zat de strenge Baselius misschien achter dit protest? Loterijen waren gebaseerd op de slechte hartstochten der mensen, nooit mocht zoiets worden toegestaan. Pierlinck had er een fel dispuut over gehad met Marcelis die niet had willen toegeven.
Boos kwam de burgemeester in de vergadering, hij legde uit dat het uitsluitend behoorde tot de competentie van het burgergezag, immers alle loterijen waren gebaseerd op bedrog waartegen de magistraat moest waken.

De meeste heren wilden liever bemiddelen, zij hadden in hun leven zo dikwijls loterijen op de kermissen meegemaakt en hadden er even dikwijls hun eigen duiten in verdraaid, dus benoemden zij een groote commissie die er nog eens met Bacx over zou praten.
Ondertusschen zou .de magistraat op ander gebied haar goede gezindheid toonen. Marcelis had een nieuwe steenen stal laten bouwen in de Nieuwstraat het was een "cieraete" van de buurt en tot dank kreeg hij van de gemeente 2 okshoofden Fransen wijn ten geschenke.
Het was trouwens een gewoonte ieder aan zich te verplichten die medewerkte aan de verfraaiing van de stad. Bijna allen die nieuwe gevels voor hun huizen zetten, wendden zich tot de stadsregeering om een gratificatie.
Nadat met deze gift het pad was geëffend toog de commissie naar het Hooghuis waar al gauw een middenweg werd gevonden.
De loterij zou worden toegestaan mits Winter vóór het begin en verder aan het einde van iederen dag 100 pond artois aan de armen schonk. Hij zou niet mogen draaien gedurende de predikatie en ziin rad van avontuur zou nauwkeurig op fraude worden gecontroleerd.

Baselius kon tevreden zijn, zijn predikatie kon niet worden gestoord door dit bedrijf des duivels en de winst die werd gemaakt door te speculeeren op de slechte instincten van de bevolking zou voor een deel worden afgedragen aan de armen waardoor het kwaad weer werd geboet.
Honderd pond artois per dag was een behoorlijk bedrag. Het was in die dagen een last met munten te moeten rekenen, veel buitenlandsche geldstukken waren in omloop en in Bergen op Zoom rekende men geregeld met de Albertus, de gouden reaal, de goudgulden, de Angelot,

de Jacobus, de groote en halven rijer, de Engelsche, nieuwe en Rozennobel, de Franse kroon en zovele andere, telkens moest de magistraat ter wille van de handel lijsten uitgeven van de waarde van al die stukken.

De wapenstilstand duurde nog voort en de rechtspraak werd op de meest zonderlinge manier uitgeoefend. De schout van Wouw had een Bergsch burger gearresteerd, de magistraat vond dat het ten onrechte was gebeurd, protesten hielpen niet en nu werd het vendel van Thomas Freier uitgestuurd om het vee dat in de buurt van Wouw rustig liep te grazen af te maken, de soldaten kregen voor die hulp drie halve vaten bier ten geschenke en luitenant William Furres de commandant werd vereerd met een Albertus.

Backx had het heel rustig en hij had dus allen tijd zich op de hoogte te houden van de vredesonderhandelingen die niet wilden vlotten.
Nadat in Februari over en weer de begroetingen hadden plaats gehad, drongen de Staten erop aan de zaken te behandelen. De tegenpartij was zo beminnelijk en toegevend, dat er voor verraad werd gevreesd. Bovendien werd uit Engeland de waarschuwing ontvangen dat die beminnelijkheid diende om in de Nederlanden verdeeldheid te zaaien, waardoor het land later op het slagveld beter zou kunnen worden verslagen.
Na de eerste vriendelijkheden kwamen twee punten waarover men niet tot overeenstemming kon komen.
De Spanjaarden eischten dat de Nederlanders zouden afzien van de vaart op Indië en dat in deze landen de katholieke godsdienst weder vrij zou worden uitgeoefend. De Nederlanders weigerden de

toestemming op dit eerste punt botweg en bij het tweede punt keken zij verwonderd.
Albertus was toch begonnen hen als vrij en onafhankelijk te beschouwen, wat had hij dan verder te maken met interne aangelegenheden zoals de beoefening van de godsdienst?
De tegenpartij was geschokt door deze zienswijze. Een der heren zou naar Spanje worden gezonden om dit alles ter kennis van de koning te brengen, met deze reis zouden minstens 40 dagen gemoeid zijn.

De Staten werden ongeduldig, het geheele volk stelde zich reeds in op vrede, in Noord Holland was men zelfs al begonnen met het inpolderen van de Beemster, de gewesten waren niet langer bereid tot het betalen van de achterstallige legeruitgaven. Reeds begonnen zij alle tijdelijke troepen te ontslaan, zij hielden strenge monsteringen en ontsloegen commandanten die veel te weinig mannen konden toonen, Holland liet de benoeming van de luitenants, vaandrigs en kornets niet langer over aan de troepencommandanten maar wilde dit in het vervolg zelf regelen.
De Staten wilden niets liever dan vrede sluiten mits er goede voorwaarden konden worden bedongen. Gelukte dit niet dan moest tegen wil en dank worden doorgevochten. Als deze periode echter te lang duurde was de natie niet meer tot vechten te krijgen, de waarschuwing van Engeland was nog zo dwaas niet. Maar ook met het oog op het onderhoud van een groot en duur leger wilden zij een beslissing.
Marcelis was het geheel eens met de Staten, in Bergen op Zoom lagen vier ruitervanen, de mannen hadden voldoende werk, zij moesten jonge paarden africhten, de paarden moesten dagelijks beweging hebben en gepoetst worden, hun tuigen moesten bovendien worden

onderhouden, maar er lagen ook 14 vendels voetvolk die niets deden dan een beetje wachtdienst.
De gewesten chicaneerden steeds meer over de betaling, als dit zo doorging zou de troep muitziek worden evenals in vroeger jaren.

29 Juli werd Anna, het eerste kind van Marcelis gedoopt, Anna Maria was dankbaar dat de vredesonderhandelingen zo lang werden gerekt en haar man bij de geboorte van het eerste kindje niet te velde was. Lambert van der Well was getuige bij de doop, het was een tegenbeleefdheid want 23 Januari was ook zijn dochter Anna geboren en Marcelis, kapitein Caluard, Betteken en de vrouw van burgemeester Pierlinck waren ook bij dien doop getuigen geweest.

Maurits had gelijk gehad toen hij uitdrukking gaf aan zijn vrees dat de lange vredesonderhandelingen moeilijkheden zouden geven met het betalen van de troepen. Utrecht, Overijssel, Groningen en Friesland werden lastig met de betaling.
Met de onderhandelingen kwamen de afgevaardigden geen stap verder en 24 Augustus namen de Staten het gewichtige besluit de onderhandelingen af te breken, twee dagen later deelden zij dit mede aan de gezanten van Albertus. Deze probeerden in plaats van vrede een bestand voor te stellen maar zij konden niet de minste zekerheid geven dat Albertus deze landen na dien termijn nog als onafhankelijk zou willen erkennen. Beleefdheidshalve werden de heren tot aan de grens geconvoyeerd maar zij vertrokken met stille trom.

5 Juli was voor Baselius een schoone dag geweest, toen waren verschillende hooge dames tot voorbereiding van het Heilige avondmaal onder zijn gehoor geweest, het waren Joffer Anna van der

Aa, de vrouw van drossaard van Stralen met haar moeder en Juffrouw Louise Marnix de schoonzuster van mevrouw van Stralen.
Juist in die dagen wilde hij eens een voorbeeld stellen tegenover de losse zeden, die Jan Joachims ten toon spreidde. Er gingen weer zulke praatjes over hem dat Baselius de kerkeraad bijeenriep en zij er een speciale vergadering aan besteedden.
Baselius besliste dat Jan niet meer aan het Heilige avondmaal mocht deelnemen zolang hij zijn onschuld niet ten genoege van de kerkeraad had bewezen.
En dan was er nog een andere interne zaak, de organist de Mol, die al meermalen was vermaand omdat hij zich met verdachte vrouwen inliet was uit de stad gevlucht.
Baselius had de aandacht van de magistraat gevestigd op de praatjes die er over Jan Joachims in omloop waren, hij wilde dat ook het stadsbestuur daartegen iets zou doen en 10 November schreef de secretaris in de notulen:

> *„Alsoo bij verscheijden rumoeren, rapporten ende genomen precedente informatien Jan Joachims mede jegenwoordich schepen beschuldicht wordt hem in sijn houwelijcken staete ende echte misdragen te hebben, ende van sijn partije met adjunctie van de officier ter causen als voren rechtelyck wordt geconvenieert ende aengesproken, is bij de Heren eendrachtelijck geresolveert dat denselven Joachimo hem gedurende dese procedure ende ter tijt toe hij hem van dese aenclacht sal hebben volcommen gepurgeert, sal hebben te abstineren van het comen int college*”.

Betteken gevoelde het als een groote schande dat haar broer door zijn slecht zedelijk leven als lid van de magistraat en als lid van de

kerkeraad was geschorst, totdat hij zijn onschuld zou hebben bewezen wat hem natuurlijk niet mogelijk zou zijn.
Zij was blij dat Paul dit niet meer had medegemaakt en dat zij nu als een vergeten weduwe woonde in haar huis aan de Moeregreb, zij zou de voorname gasten van de gouverneur niet meer onder de oogen durven komen.

Toen Marcelis Bacx zijn vriend Emmery de Liere gouverneur van Willemstad ontmoette, vertelde deze bijzonderheden van de afmarsch van Spinola en de andere afgevaardigden. Maurits had hen weggebracht tot Rijswijk, Frederik Hendrik tot Delfshaven waar het jacht van de prins en de verdere schepen lagen. Emmery de Liere en de heer van Ohdam, admiraal van Holland, moesten hem verder vergezellen tot Lillo. Zij hadden veel te lijden van storm en zeeziekte en toen zij in Lillo aankwamen wilden Obdam en de Liere afscheid nemen maar Spinola maakte de bekende Spaansche plichtplegingen, de heren hadden zulk een afschuwelijke reis gehad, zij moesten meegaan naar Antwerpen en daar zijn gast zijn.
Het was een van de zuidelijke gebruiken dergelijke aanbiedingen te doen waarvoor men dan even beleefd behoorde te bedanken maar de heeren uit het noorden zagen de uitnoodiging voor ernst aan, zij aanvaardden het zo hartelijke aanbod.
Te Antwerpen kwam Don Inigo de Borgia aan boord, er lagen een paar fregatten om Spinola verder te voeren en zonder zich meer om de Liere of Obdam te bekommeren reisde hij naar Brussel, het aan zijn dienaren overlatend deze twee Nederlanders gezelschap te houden op het feest dat hij hun had aangeboden.
De koningen van Frankrijk en Engeland waren niet tevreden dat de afgevaardigden uiteen waren gegaan zonder tot een resultaat te zijn

gekomen. Zij stelden zich met beide partijen in verbinding om ten minste een bestand te sluiten.

In het najaar van 1608 verscheen Maurits oudste broeder Philips Willem in de Nederlanden. Hoewel men hem als katholiek in deze landen geen plaats in de regering wenschte te geven, had hij toch particulier recht op zijn deel in de nalatenschap van zijn vader, er werden verschillende besprekingen gehouden en het gelukte Philips Willem de goede verstandhouding te herstellen tusschen Maurits en Emilia, die elf jaar geleden was getrouwd met Don Emanuel.
Het jaar 1608 had de vrede niet gebracht evenmin was men weer tot oorlog gekomen, ieder hoopte dat de bemiddeling van andere landen het resultaat zou brengen dat men met rcchtstreeksche besprekingen niet had kunnen bereiken.

Het bestand gesloten

Dank zij de krachtige medewerking van Frankrijk en Engeland kwamen de onderhandelingen over het doode punt heen, de wapenstilstand werd voor onbepaalden tijd verlengd, deze keer zouden de afgevaardigden in Antwerpen bijeenkomen.
Maurits had de wintermaanden gebruikt om een scherpe controle te laten uitoefenen op de daden van verschillende militaire commandanten.
Het rapport dat de fiscaal van de generaliteit daarover uitbracht was voor velen vernietigend. Met name werden bv de ritmeester du Metz en Mengo Hamilton vermeld. Het bleek dat overal op de monsterrollen personen waren geboekt die niet bestonden of ten minste geen

strijdbare mannen waren, de fiscaal sprak van “enorme frauden ende vuijlicheden".
De tijd van betrekkelijke rust kon worden gebruikt om al die knoeierijen uit te roeien. In oorlogstijd waren officieren en soldaten dringend noodig en moest veel door de vingers worden gezien, in vredestijd was het een gunst als zij in dienst mochten blijven zodat de Staten streng konden zijn.
1 Maart kwam Emmery de Liere in Bergen op Zoom, hij had de Franse en Engelsche heren die aan de beraadslagingen zouden deelnemen, naar Antwerpen gebracht en samen met een van de Franse heren was hij op de terugweg naar Den Haag. Zij waren gast van burgemeester Pierlinck en de stad vereerde hun 12 kannen wijn.
De magistraat had alle reden om in haar nopjes te zijn want in vertrouwen had de Liere verteld, in Den Haag de tijding te moeten brengen dat Albertus bereid was tot een bestand voor vele jaren.

In hun vergadering van 4 Maart besloten de Staten Generaal gevolg te geven aan het verzoek van de Engelsche en Franse ambassadeurs om gezamenlijk naar Bergen op Zoom te gaan en daar voorlopig hun vergaderingen te houden. Zij waren tot een bestand bereid, alleen Maurits was er tegen, Oldebarnevelt die meestal aan zijn zijde stond, nam nu stelling tegen hem.
Zaterdag 7 Maart verlieten de Heren Den Haag, hun voorzitter zou Oldenbarnevelt zijn.
Vrijdag 13 Maart had in de witte zaal van het Bergsche stadhuis de eerste Statenvergadering plaats, het was voor de bevolking een groote gebeurtenis.

De bewoners keken hun oogen uit toen zij de mannen zagen wier namen zij zo dikwijls hadden gehoord. Oldenbarnevelt was voor hen geen onbekende maar daar waren ook Pauw en Banning voor Amsterdam, Walenburgh voor Rotterdam en veel edelen met bekende namen als Brederode, Schagen en Warmond, de steden hadden 52 afgevaardigden gestuurd.
Voortdurend werd contact gehouden met de afgevaardigden in Antwerpen, herhaaldelijk kwamen die heren in Bergen op Zoom om ruggespraak te houden dan gingen zij weer naar Antwerpen terug en de leden van de Staten hielden verder hun gewone vergaderingen over allerlei onderwerpen zoals dat anders in Den Haag gebeurde.

Woensdag 25 Maart waren de gezanten naar Antwerpen vertrokken en toen het bestand was gesloten, bleven de Staten nog tot 13 April in Bergen op Zoom, een volle maand had de hoogste landsregering zitting gehouden in deze stad en de Bergsche burgerij was er wel bij gevaren.

Voor de Bergsche vroedschap was in het stadhuis een bescheiden plekje overgebleven en 16 Maart waren er belangrijke dingen te bespreken, de heren waren voltallig, alleen Joachims ontbrak, hij was er nog niet in geslaagd zijn onschuld aan te toonen.
De vroedschap had vernomen dat de Staten onder haar bewind zouden krijgen alle steden, dorpen en gehuchten in Brabant, die zij "*besetenende hielden*". Daaruit zou volgen dat die steden, zijnde Breda, Bergen op Zoom en Grave als een soort overwonnenen zouden worden beschouwd en niet als gelijkgerechtigde leden van de Unie van Utrecht.

Er zou dus over die steden worden beraadslaagd zonder dat zij zelf hun stem zouden mogen uitbrengen.
Terwijl de Staten in de andere gewesten steeds ruggespraak hielden met de stemhebbende steden, zou de Raad van Brabant niet vertegenwoordigd zijn en zouden de steden niets hebben in te brengen. Vergeleken met alle andere, zouden zij in een zeer ongunstige positie komen.
Bovendien wenschten zij dat uitdrukkelijk zou worden uitgemaakt dat in de Brabantsche steden evenals in alle andere van de Unie van Utrecht slechts de gereformeerde godsdienst zou worden toegelaten.
Waarom maakten de leden van de Bergsche vroedschap zich zo druk?
Er stond toch duidelijk in de voorstellen:

> *„Een yegelijck sal behouden ende datelijcken gebruijcken de landtschappen, steden, plaetsen, landen ende heerlijckheden die hij tegenwoordich hout ende besit .... “*

Er was echter nog een ander punt dat inhield:

> *„Diegene op de welcken die goederen sijn aengeslagen ende geconfisqueert, ter oirsaecke vanden oorloch ofte haere erffgenaemen, ende die haer rechte hebben, sullen gebruijcken dieselven goederen geduerende het voors. bestant ende sullen de possessie van dien aennemen bij haer eijghen autoriteijt ende in crachte van dit tractaet .... “*

De protestantsche magistraat was ontsteld over die clausule. Immers indertijd was het markiezaat ontnomen aan Jan van Withem, zijn afstammelinge Maria Mencia van Withem was getrouwd met graaf Herman van de Berg en dus zou aan hem gedurende het bestand het geheele markiezaat, met de stad Bergen op Zoom incluis worden overgegeven. Was het te verwonderen dat Maurits tegen het bestand was?

Van de Berg was Katholiek en was bovendien in Spaansche krijgsdienst. Het was immers onmogelijk hem deze belangrijke vesting af te staan! En wat moest er dan gebeuren met de hervormden godsdienst? Inderdaad waren het moeilijkheden die niet alleen de magistraat maar ook de hooge landsregering onder de oogen moest zien.

Op 9 April hadden de afgevaardigden van beide partijen het verdrag geteekend, in de grootste haast werd het naar Albertus en naar de Staten Generaal gestuurd. Reeds 14 April waren de stukken door beide partijen geteekend en in Antwerpen terug.
Dien avond werden alle klokken geluid, het geschut werd afgevuurd, vuurwerken werden ontstoken, nu was dan toch eindelijk, zij het ook tijdelijk gedurende twaalf jaren een einde gekomen aan het oorlogvoeren.
De Engelsche en Franse ambassadeurs hadden hun taak verricht. Over Bergen op Zoom gingen zij naar Den Haag terug. Marcelis had de Fransen in zijn huis gelogeerd, kapitein de Caluard nam de Engelschen tot gast en de magistraat, dankbaar voor dit gulle gebaar, zond aan Bacx een okshoofd Fransen wijn, terwijl de Caluard een half aam kreeg.

En toen gebeurde er iets dat als een bewijs kon gelden dat in de Noordelijke Nederlanden het protestantisme niet zo volledig werd beleden als velen zich dat verbeeldden.
Vele Noord Nederlanders die in hun hart katholiek waren gebleven, maakten gebruik van de vrijheid van reizen, zij zonden hun kinderen naar het zuiden om daar een katholieke opvoeding te krijgen.
Wie in die dagen in de Antwerpsche en Brusselsche kerken kwam, werd getroffen door de vele jonge gezichten, die zo dwepend en

opgetogen verrukt keken naar de pracht die hen omringde, het hoogaltaar met bloemen versierd, de altaren der gilden met hun heiligenbeelden en banieren, de weelde van kostbaar metaal en mooie kleuren, hoe geheel anders was dit dan de leeggedragen witgekalkte kerken in het koude noorden.

Maar nu liepen ook veel protestantsche Antwerpenaren uren lang om de preek te hooren in de schans van Lillo, waar Maurits een houten kerk had laten bouwen en hoeveel mannen en vrouwen uit Vlaanderen gingen naar Axel en Sluis omdat zij in hun eigen woonplaats slechts de katholieken godsdienst mochten beoefenen? 18 April telde Baselius kapitein Balfour, de man van Anna Bacx onder diegenen die aanzaten aan het Heilige avondmaal en 6 Mei werd op last van de Staten Generaal een groote dankdag gehouden. Natuurlijk mocht niemand op dien dag werken, allen waren verplicht de predicatie te volgen, er mochten geen balspelen of andere wereldse vermaken worden beoefend, tappen en drinken was ten strengste verboden.

10 Mei besloot de kerkeraad een paar afgevaardigden naar Den Haag te sturen naar de Raad van Maurits, er moest zo spoedig mogelijk worden uitgemaakt hoe het gesteld zou zijn met de regeling van de godsdienst op de dorpen van het markiezaat, want de tegenpartij was zeer actief, de plebaan van de Antwerpsche kathedraal was al in Bergen op Zoom geweest en wilde reeds pastoors op de dorpen aanstellen.
En hoe moest het gaan met de bezoldiging van predikanten, ziekentroosters, kosters, voorzangers en andere personen die tot nu toe werden betaald uit de geconfisqueerde goederen welke aan de vroegere eigenaars moesten worden teruggegeven?

Baselius kwam pas een beetje tot rust toen hij had weten te verkrijgen dat de volgende publicatie werd uitgegeven:

„Alsoo tot ruste ende welvaert deser stadt ende inwoonderen van dyen, tot Godes eere ende glorie ende verbreijdinghe van sijn Goddelijck woort nootsaeckelijck geacht wort, dat bij dese conjuncture ende concurrentie van tijde die voors. ware Christelijcke gereformeerde religie ende exercitie van dyen binnen deser stadt alleene behoort gemainteneert te worden. Ende met seclusie van alle andere secten ende religien directelijck tegen deselve strijdende, ende dat men beduchtende ende presumeerende is, dat bij de bijwonende mispapen gepoocht ende gepractiseert mochte worden enige contrarie exercitie van hare superstitieuse kerckendieust binnen deser stadt secretelijck inne te voeren, ende te oeffenen, daerbij studerende alle wederwerdicheijt tusschen de borgeren ende ingescien te fixeren, ende om hierinne te voorsien ende precauseeren alle confusie ende andere inconvenienten die hierdore souden mogen ontstaen, ende principaelijcken tot maintienemente ende conservatie van de voors. gereformeerde religie:

SOO IST, dat mijn heren de Gouverneur, drossaard, burgemeesters, schepenen ende Raedt deser stadt hebben verboden ende geinterdiceert, verbieden ende interdiceren bij desen wel expresselijck die van de garnisoene ende allen borgeren ende ingesetenen deser stadt dat sij henluijden nyet en sullen hebben te vervoorderen int heijmelijck oft openbaar enige andere exercitie van kerckendienst in te voeren, toe te staen, of henluijden te presenteren ter plaetsen daer de voors. dienst zoude mogen gedaen oft geëxerceert worden, tsij int heijmelijck oft openbaer, ende tot wat plaetse deselve souden mogen in dese stadt oock beoefent worden, geene geexempteert, dan alleenlijck d'exercitie van de ware

Christelijcke gereformeerde religie alomme in de Vereenichde Nederlanden ende binnen deser stadt int openbaer geoefent ende gepleecht wordt, op pene soo verde yemandt bevonden zal worden contrarie dese ordonnantie geattenteert ende gedaen te hebben, daeraen te verbueren voor de eerste reijse 50 kar. gld. voor de tweede reijse 100 ende voor de derde reijse 150 te converteren de voors. pene d'eene helft ten proufijte van de officier, ten anderen wordt oock verstaen dat de mispaep, die daerinne culpabel sal bevonden worden, van voors. dienst ende exercitie gedaen te hebben sal daerover arbitralijck gecorrigeert worden sonder enige simulatie ofte conniventie te genieten".

Natuurlijk was dit alles opgesteld in overleg met Maurits, die bovendien op 10 Juli nog de volgende brief zond:

„*Wij hebben verstaen dat onsen neeff Grave Harman van de Berghe geresolveert is binnen de stadt van Bergen op Zoom te comen ende aldaer sijn residentie voor enigen tijd te houden. Ende alsoo hij het exercitie van zijn religie in sijn logement aldaer sal willen gebruijcken, hetwelck men hem mits dat het secretelijck ende binnen sijnen huijse voor hem ende sijne domesticques alleen gedaen worde, nyet en sal cunnen verhinderen, ende hebben daerom Ulieden hiermede willen adverteren, bij soo verre eenighe van de burgerie oft ingesetenen der voors. stede hun souden willen vervoorderen de vrijheijt te gebruijcken ende binnen de voors. huijse te comen, omme tvoors. exercitie mede te hebben, dat ghij tselve geenszins en gedoget, maer bij alle behoorlijcke middelen doet beletten, oock nyet toe en staet, dat de welgedachten onsen Neve enige andere autoriteijt binnen de voors. stadt gebruijcke, alsoo wij tselve de voors. gouverneur mede geschreven hebben.*
Maurice de Nassau".

De positie van de nieuwen markies was wel zeer moeilijk:

- De hoofdstad van zijn markiezaat was met wallen en schansen omringd en door een groot garnizoen bezet.
- De Staten Generaal beschouwden de verdedingswerken als hun bezit, de markies werd daar zelfs niet toegelaten.
- De troepen stonden onder bevel van een gouverneur die zijn orders uit Den Haag ontving.
- Alleen in de straten van het stadje mocht de markies zich dus vrij bewegen.
- Jn zijn kasteel, het Markiezenhof mocht hij de katholieken godsdienst beoefenen doch uitsluitend voor zichzelf, zijn gezin en zijn bedienden.
- Geen ingezetene van Bergen op Zoom mocht tot die godsdienst-oefeningen worden toegelaten, wie hiertegen zondigde zou worden gestraft, ook de priester die de gelegenheid daartoe had gegeven, zou zijn straf niet ontgaan.
- Het was aan Baselius, aan de twee andere predikanten en aan de leden van de kerkeraad wel toevertrouwd daarop nauwkeurig toe te zien.

24 Juni werd Elisabeth, de dochter van David Balfour en van Anna Bacx gedoopt, en 11 Juni verscheen op belijdenis in de kerk Constantia Bacx, zij was nu 19 jaar en haar opvoeding was voltooid. Haar intellectueele opvoeding was hoogst eenvoudig geweest, zij had met de andere meisjes op het schooltje van juffrouw Anna Heijns onderwijs gehad in lezen, schrijven, cijferen, rekenen met penningen, en in de Franse taal, ook gaf Juffrouw Heijns les in het maken van handwerken. Haar zwager David Balfour had haar een beetje les in het Engelsch gegeven; zij was daar erg dankbaar voor geweest want in het huis van haar zuster Anna

werd altijd Engelsch gesproken, Balfour wilde dat zijn kinderen deze taal van jongsaf zouden leeren.
Hij beschouwde zijn verblijf in deze landen als tijdelijk; nu de oorlog tot het verleden behoorde, zou het leger worden ingekrompen en dan zouden in de eerste plaats de buitenlandsche troepen worden afgedankt.
Bij haar zuster kwam Constantia dikwijls in aanraking met Robert Coutts, luitenant van Balfour die om Constantia genoegen te doen zijn best deed Nederlands te leeren. Hij volgde ook de catechisatie van Baselius en 3 October verscheen hij voor de eerste maal aan het Avondmaal.

Het huis Rippliqueweert

Familieraad

Nu de oorlogstoestand was geëindigd, stelde Jan Bacx voor dat de familieleden eens samen zouden komen om te spreken over de onverdeelde erfenis van hun vader.
Paul, Simon en Goyaard van Eijck waren reeds gestorven en het was dus dringend noodig bijeen te komen.
Jan bezat het huis Ripplicqueweert aan het Gein in de buurt van Ysselstein maar het was niet goed genoeg ingericht om daar de geheele familie te ontvangen. Zij kwamen dus bijeen in het huis der Huchtenbroecks aan de haven te Ysselstein. Daar Jan met iedereen in Ysselstein in onmin leefde en aan de notaris geen inzage wilde geven van de toestand van zijn vermogen die trouwens uiterst verward was, liet hij notaris van der Snel uit Lopik komen.
13 September waren allen bijeen, daar was in de eerste plaats Jan met zijn vrouw Geertruijd van Dorp, verder Elisabeth Joachimi als weduwe en boedelhoudster van de nalatenschap van Paul, zij trad tevens voor haar kinderen op.
Marcelis was meegekomen, ook Heijlwig Bacx, de weduwe van Goyaard van Eijck was aanwezig en ten slotte vertegenwoordigde Johan Bacx, de zoon van Simon dien tak van de familie.
Het was zeer moeilijk tot een uiteindelijke verdeeling van de goederen te geraken en daarom werd eenparig besloten dat het geheele beheer in handen zou blijven van Marten Fierlands, de man van Katharina van Eijck die gedurende de oorlog alles in de puntjes had geadministreerd.

Marcelis bleef enkele dagen in Ysselstein en toen hij met Jan’s vrouw alleen was, stortte zij haar hart bij hem uit. Jan was onhandelbaarder dan ooit, het huis van de Huchtenbroecks lag aan de haven die midden

door het stadje liep en zo was vervuild dat de magistraat een grondige schoonmaak had gelast.
Bovendien werden allen die een huis aan de haven bezaten, verplicht een stuk van de nieuwe beschoeiing van de haven aan te brengen.
Het huis van Jan was groot en het stuk beschoeiing dus vrij lang. Bacx had het door een timmerman laten opnemen, het zou *ƒ* 450 kosten.
Hij dacht er niet aan zoveel geld uit te geven vooral omdat hij naar Ripplicquewcert was verhuisd. Maar dat eene stuk wal kon niet ongerepareerd blijven liggen, de magistraat had hem enige malen gesommeerd het werk te laten doen.
Jan had geantwoord met onhebbelijke opmerkingen en insinuaties tegen het stadsbestuur. Ten slotte was het geduld uitgeput, de magistraat had het werk zelf in orde laten brengen en had aan Jan de rekening gestuurd met de bedreiging dat er kras tegen hem zou worden opgetreden als hij niet betaalde.
Evenals altijd had Geertruijd willen bemiddelen, uit eigen gelden had zij *ƒ* 400 willen geven maar de aannemer nam daarmee geen genoegen, bovendien waren de gerechtskosten erbij gekomen.
Jan had toen een request gestuurd aan Maurits die heer van Ysselstein was. Het stuk was in handen van de magistraat gesteld die eens precies had gezegd, hoe zij over Jan dacht.
In zijn request had hij geschreven dat hij zijn huis in Ysselstein wilde verhuren maar dat hij door die groote kosten er nog geld op toe zou moeten leggen, het ging hem zo aan het hart dat dit het lot zou zijn van het stamhuis van zijn overleden vrouw.
De magistraat vertelde iets geheel anders, Jan had het huis verwaarloosd, wat er nog mooi aan was, had hij eruit gebroken en te gelde gemaakt of hij had het naar Ripplicqueweert gebracht. Zo bij

voorbeeld de mooie gekleurde ramen die eens een geschenk van het stadsbestuur aan het geslacht van Huchtenbroeck waren geweest.
Een mooi steenen gebouw waarin het kantoor van de molenaars was geweest, had hij ook laten afbreken, hij maakte de stad tot een ruïne.
In zijn request had hij zijn nood geklaagd over de ondankbaarheid van het stadsbestuur tegen hem die steeds de stadsbelangen had voorgestaan bij Maurits en Hohenlohe.
Schamper antwoorde het stadsbestuur daar op dat niemands voorspraak noodig was bij Maurits of bij Hohenlohe en dat zij die zeker niet bij Jan zouden hebben ingeroepen.
Nog lang had Gcertruijd erover gepraat, Marcelis had niet veel teruggezegd, het klopte zo precies met hetgeen Hohenlohe en anderen hem over Jan hadden verteld, hij was blij toen hij met Betteken naar Bergen op Zoom kon terugkeeren.
Wat was zijn verhouding tot de Bergsche magistraat dan toch geheel anders! Paul had indertijd een stuk grond op het Bagijnhof gekocht om daarvan in rustiger tijden een speeltuin te maken. Hij had het niet meer beleefd en Betteken had hem het stuk grond voor *f* 700 verkocht.
Marcelis had er dadelijk een mooien koepel op laten bouwen en toen de magistraat het vernam, was eenstemmig besloten aan Marcelis een paar gekleurde vensters, versierd met het stadswapen voor zijn nieuwe zomerhuis aan te bieden.

De magistraat zag het oogenblik naderen waarop Herman van de Berg en zijn vrouw in Bergen op Zoom zouden komen.
Ondershands werd aan Maurits gevraagd wat er dan moest gebeuren en na ruggespraak met de stadhouder werd besloten dat de schutterij in de wapenen zou komen en van de Berg naar het Markiezenhof geleiden. Hij zou met zijn gevolg daarna te eten worden

gevraagd waarmee men *„de sake vooralsnoch sal laten berusten tot naerder propositie ende resolutie*".
10 October verscheen de raadsheer Rijswijck om de intocht van de markies voor te bereiden. 21 October had de plechtige intocht plaats, tijdgenoten berekenden dat de markies uit zijn goederen minstens 120.000 gulden per jaar inde.
Het was te begrijpen dat Maurits zeer tegen zijn zin dit mooie bezit had afgestaan en dat hij dus tegenover zijn neef tot geen enkele vriendelijkheid bereid was. Slechts Frederik Hendrik kwam een week later in Bergen op Zoom om zijn neef geluk te wenschen en welkom te heeten.

In Bergen op Zoom heerschte in het najaar groote onrust ten gevolge van de zonderlingen staatkundigen toestand van het markiezaat.
De Staten die een en ander hadden voorzien waren overeengekomen dat gedurende het bestand niets nieuws mocht worden ingevoerd of bestaande dingen veranderd als dit mocht raken aan de souvereiniteit van de Staten. 30 October hadden echter de commissarissen van Albertus, die in Den Haag werkzaam waren om verschillende ondergeschikte zaken te regelen, voorgesteld de dorpen van het markiezaat te scheiden van de stad. De dorpen zouden dan worden beheerd door een kanselarij die in Brussel zitting zou houden, daar zou ook het leenhof van de markies worden gevestigd.
In strijd met de bepalingen van de Staten had van de Berg wel degelijk iets nieuws ingevoerd, hij had in Woensdrecht en in Ossendrecht pastoors aangesteld en ook de prior van Huijbergen weerde zich dadelijk met ingang van het bestand om de katholieken godsdienst met kracht te verbreiden.

Er waren in Bergen op Zoom drie predikanten en Lambertus de Rijcke werd uitgezonden om deze zaken mondeling bij de Staten en bij Maurits toe te lichten. Reeds 21 November kon de Rijcke aan de magistraat mededelen dat de Staten aan de drossaard Van Stralen bevel hadden gegeven overal in het markiezaat de pastoors af te zetten als op die plaatsen vóór de aanvang van het bestand geen pastoor was geweest.

Op Kerstavond verscheen Betteken Joachimi aan het avondmaal vergezeld van Philipsken Elbers, een jong meisje uit Utrecht dat zij voor gezelschap in haar huis had opgenomen.
Marcelis gevoelde zich ontevreden toen hij aan het einde van het jaar een gesprek had met zijn vriend Baselius.
Het was alsof er in het volk niet de minste samenhang zat, altijd waren er verschilpunten op staatkundig of kerkelijk gebied.
Soms dwong het oorlogsgeweld tijdelijk tot samenwerking maar nauwelijks was het gevaar voorbij of de geest van tweedracht kwam terug. Waarom moesten de predikanten het de eenvoudige boerenbevolking van het markiezaat zo moeilijk maken met de godsdienst?
Zelf hadden zij alles wat zij wenschten: vrijheid van godsdienst, in de noordelijke gewesten had men de beoefening van de katholieken godsdienst zelfs volkomen onmogelijk gemaakt. En wat was het gevolg geweest? Er was een uittocht van jonge mannen en jonge meisjes gekomen naar het zuiden, zij allen behoorden tot gegoede familiën.

Eigenlijk was de verdeeldheid nog grooter. Onderling begonnen de predikanten te strijden, Baselius had hem verteld dat er in Leiden twee

professoren waren, Arminius en een zekere Gomarus, die een fellen strijd voerden over het leerstuk van de praedestinatie.
Het ging boven het verstand van Marcelis, het lag ook buiten zijn belangstelling en hartgrondig hoopte hij dat Arminius die zeer ziek was, mocht sterven voordat hij nog meer onheil en tweedracht kon zaaien in een tijd waarin samenwerking zo dringend noodig was om na veertig jaren oorlog het land tot welvaart te kunnen brengen.

Het jaar 1609 had ook een ontijdig einde gemaakt aan het leven van de petardier Du Terrail die tot tweemaal toe de poorten van Bergen op Zoom met zijn vuurwerken had opengeslagen.
Zelfs in die veelbewogen tijden hadden weinig mannen zulk een avontuurlijk leven geleid, ofschoon hij allerminst een avonturier was.
Zijn eigenlijke naam was Louis de Comboursier Provençal, zijn titels waren:
Seigneur Du Terrail, Sieur de Rattier, Viconte de Ravel, Chevalier de l'ordre et cornette blanche de monsieur Ie Dauphin, Baron de Moysac, etc.
Nadat hij indertijd uit Frankrijk was gevlucht, had hij zijn diensten aan de aartshertog aangeboden.
Hij had zich met de koning verzoend doch had vrijwel onder diens oogen een edelman doodgestoken, daarna was hij tot de aartshertog teruggekeerd en had zijn gevaarlijk handwerk voortgezet.
Bij het beleg van Sluis had hij alle schuld voor de mislukking op anderen geworpen, deze waren terechtgesteld en uit angst voor de wraak van de nabestaanden, ook omdat hij vond dat zijn diensten niet behoorlijk werden gewaardeerd, besloot hij heen te gaan.

Samen met ingenieur La Bastide ging hij een bedevaart doen naar de Lieve Vrouwe van Loretto, waarbij hij zich in verbinding stelde met de hertog van Savoye. Enige malen reisde hij naar Turijn en stelde voor de stad Genève te veroveren.
Het was het ongeluk voor Du Terrail dat hij leefde in een tijd waarin alle regeerende vorsten en steden rechts en links hun spionnen uitzonden en spoedig kreeg de koning van Frankrijk bericht van de plannen van Du Terrail.
Hij haastte zich de stad Genève te laten waarschuwen en toen Du Terrail en La Bastide hun intrek namen in het plaatsje Chambry, werden hun gangen nagegaan door een jeugdigen verspieder die als bediende in de kaatsbaan dienst nam, waar hij gemakkelijk de gedragingen kon nagaan van beide heren die daar trouwe bezoekers werden.
De spion hoorde al spoedig dat het over Genève ging en dat La Bastide een plattegrond van de stad had.
De regering van Genève besloot de beide mannen gevangen te nemen zodra zij op Geneefsch grondgebied kwamen.
Du Terrail was gemakkelijk te herkennen, hij had een hoofd zo glad als een biljartbal.
Weldra werd hij op Zwitsersch gebied gegrepen, verhoord en schuldig bevonden. Enkele familieleden uit Frankrijk deden alle moeite hem te helpen maar het gelukte niet.
Du Terrail werd onthoofd, La Bastide opgehangen, na hun terechtstelling werd in Genève een plechtige dankdag gehouden.

De strijd in het Guliksche land

Toen Baselius met Nieuwjaar de gouverneur en diens gezin gelukwenschte, drukte hij zijn spijt uit dat er een einde was gekomen aan de krijgsbedrijven waarover zij in de vorige jaren zoveel hadden gepraat en dat er dus over Marcelis niets meer te vertellen zou zijn.
Marcelis antwoordde dat Baselius blijkbaar in de laatsten tijd zijn aandacht te veel had bepaald tot de strijd tusschen Gomarus en de zo juist overleden Arminius of tot de onenigheden met de pastoor van Rucphen die nog steeds niet het veld wilde ruimen. Hierdoor had hij vermoedelijk niets gehoord van het oorlogsgerommel dat wel in de verte maar daarom niet minder onheilspellend weerklonk. Thans lag de brandstof opgehoopt aan de oostgrens waar moeilijkheden dreigden met de erfopvolging in de Guliksche landen.
De katholieke keizer Rudolf II had zijn candidaat en de protestantsche Duitse vorsten hadden hun tegencandidaat. De keizer beschikte niet over veel macht maar al wat katholiek was, stond klaar om hem te helpen, de Paus, Spanje en Albertus in de zuidelijke Nederlanden.
De Franse koning Hendrik IV behoorde tot de protestantsche partij, daar hij hoopte uit deze strijd tegen de zwakken Rudolf of tegen Albertus de noodige voordelen te behalen.
Natuurlijk stonden de Staten Generaal aan de zijde van de Duitse vorsten terwijl ook koning Jacobus van Engeland sedert het mislukte buskruitverraad was teruggekeerd van zijn katholieke dwalingen. Zowel Frankrijk als Engeland besloten samen met de Nederlanden hulp te verleenen.

De Fransman droomde zich reeds aan het hoofd van een overwinnend leger, de toekomst zou beslissen welke nieuwe parels hij daarna aan de Franse kroon zou hechten.
Reeds in Augustus van het vorige jaar had hij aan de Staten verzocht de oostgrens sterker te bezetten, daarop waren de garnizoenen van Zutphen, Arnhem, Nijmegen en Grave versterkt, in de eerste plaats met Franse troepen in Staatschen dienst.
Hendrik trok troepen samen om naar believen in Duitsland of in de Zuidelijke Nederlanden te vallen.
Tusschen Maurits en de Duitse vorsten was een innige samenwerking ontstaan, zij richtten hun legers in naar zijn inzichten, en intusschen had Rudolf in het najaar de stad Gulik door list laten bezetten en versterken.
Zowel de keizer als de Duitse vorsten hadden aan onze oostgrens troepen geworven, veel afgedankte officieren en soldaten vonden daar een nieuw bestaan. Noord- en Zuid-Nederland rustten zich beide ten strijde. Zij vermeden echter angstvallig met elkaar in strijd te komen en daardoor het bestand te breken maar het stond gelijk met het rooken van een pijp bij een geopend vat buskruit.
Zoo rustig als Baselius zich de toestand dacht, was deze allerminst.

De Duitse vorsten, vernemend dat op onze grens vijandelijke troepen werden geworven, vroegen aan Maurits een ‘ruiterdienst’ om de nieuwaangeworvenen uiteen te slaan.
Er was haast bij, Marcelis werd opgeroepen. Hij kreeg het bevel over de 14 Brabhantsche vanen, versterkt met 200 musketiers op wagens. Bij Recum en het huis Mechelen aan de Maas vond hij de werving in vollen gang, 1900 man werden uiteengejaagd, 1400 werden krijgsgevangen gemaakt waarvoor de keizer het losgeld moest betalen.

3 standaarden van de ruiterij en 4 vaandels van het voetvolk werden als trofee meegevoerd, het was slechts een kleine nevenoperatie geweest.
29 April was Marcelis vertrokken, 6 Mei wns hij weer thuis. Het groote bedrijf moest nog beginnen, het leger van de republiek werd versterkt met 4000 Fransen onder kolonel Bethune en 4000 Engelschen onder Edward Cecil.

Voor dat het eigenlijke Fransche hulpleger zou afmarcheeren, wilde de koning te Mazières nog een bespreking houden met Maurits, hijzelf wilde de geheele krijgsmacht commandeeren, Maurits zou het bevel voeren over de Staatsche troepen.
Op de dag waarop Hendrik IV naar Mazières zou gaan, werd hij door Ravaillac vermoord. De Staten waren verontrust. Wel werd het negenjarige zoontje tot koning uitgeroepen maar de moeder, Maria de Médicis werd tot regentes benoemd zij was zeer Spaanschgezind en goed katholiek.
Zou Frankrijk toch hulp zenden? Zou Albertus geen misbruik maken van de toestand als het Staatsche leger te velde trok?
De Staten wilden Maurits voor dat geval bij de hand houden, het bevel over het leger moest worden opgedragen aan Frederik Hendrik. Hiertegen kwam Maurits in verzet, hij had dit leger georganiseerd en geoefend en nu dacht hij er niet aan er een ander mee te velde te sturen, hij wilde „*de steel van de pan zelf in de hand houden*”.

Het was voor de Staten een groote geruststelling te hooren dat Frankrijk toch te velde kwam. Maria de Medicis zond maarschalk Claude De la Chastre met 1000 ruiters en 8000 man voetvolk.

Marcelis en de andere ritmeesters kregen 9 Juli bevel hun vanen met goed en welbewapend volk, met goede paarden en bidets gereed te houden.
De Staten waren gezwicht voor de wil van Maurits, zij vergunden hem te gaan, mits Willem Lodewijk en Ernst Casimir met 40 vendels in het land bleven.
11 Juli vertrok Maurits uit Den Haag, de troepen werden samengetrokken bij Schenckenschans waar hij 3 dagen later monsterde.
Onder de 37 ruitervanen behoorde Marquette met 4, Marcelis met 4 en Jan Bacx met 3 vanen en 1 vaan dragonders, een soort van bereden infanterie.
16 Juli ging Maurits op marsch, Spanjaarden en Staatschen zorgden angstvallig niet met elkaar in strijd te komen, zij wilden met geen schot, houw of steek het bestand breken.
Treffend kwam dit uit toen de Spanjaarden verschenen voor het stadje Sonsbeck, waarheen Maurits slechts een enkelen sergeant had gezonden om de stad te bezetten.
Toen de Spanjaarden aan de poort kwamen, stond hij hen te woord en legde uit dat hij de stad voor de Duitse vorsten namens Maurits in bezit had genomen. Hij voegde erbij: *„Soo ghij op mij schiet, soo schiet ghij op de treves*" [57]).
Daarop eerbiedigden de Spanjaarden het bestand en marcheerden af.

Maurits die de Spanjaarden in het geheel niet vertrouwde, wilde met een grooten boog om Rijnberck heen marcheren maar de gouverneur

---

[57] Wie op mij schiet, schiet op het (wapenstilstands-)bestand.

Fuentes kwam hem als vriend tegemoet en liet hem de vrije vaart over de Rijn. Ongehinderd voeren geschut en proviandschepen de rivier op tot Dusseldorf, zowel Fuentes als veel andere bevelhebbers kwamen Maurits in zijn leger verwelkomen.
29 Juli verscheen hij voor Gulik, maarschalk De la Chastre lag nog in Trier. Deze eischte dat men hem voor beveiliging 1500 ruiters en 500 man voetvolk te gemoet zou zenden maar Maurits achte dit overbodig, hij had trouwens alle troepen noodig voor het beleg.
Hij liet aan De la Chastre weten dat hij geen troepen kon zenden, de weg was veilig. Mocht de maarschalk toch worden aangevallen dan zou Maurits desnoods met het geheele leger te hulp komen.
Maarschalk De la Chastre bleef in Trier liggen en Maurits sloeg het beleg voor Gulik, 14 Augustus veroverde hij het eerste ravelijn, op de volgende dag twee ravelijnen die voor de bastions van de poorten lagen. Alle buitenwerken waren nu in zijn handen, het geschut werd op de stadswallen gericht om bres te schieten, gaanderijen werden door de droge grachten gelegd en het mineeren in de stadsmuur begon.
De maarschalk sloeg een gek figuur. Als hij nog langer werkeloos bleef liggen, zou Gulik zonder Franse hulp zijn veroverd, 18 Augustus ging hij op pad en de volgende dag vertoonde hij zijn troepen in slagorde aan Maurits. De uitrusting van zijn ruiterij maakte een rijken indruk, Maurits zag veel vergulde harnassen en kostbare wapenen. De la Chastre was tevreden over de gemaakten indruk, maar toen hij de volgende dag de Staatsche ruiters inspecteerde, die Maurits hem als tegen beleefdheid liet zien, moest hij erkennen dat de eenvoudige mannen van de Staatsche ruiterij die in ijzer en staal waren gehuld en wier wapenen niet waren verguld, allerminst voor de Fransen onder deden en vermoedelijk waren zij meer strijdvaardig. Hij was een

oprechte kerel en stelde zich daarop zonder enige ijverzucht onder de bevelen van de stadhouder.
25 Augustus werd op 2 plaatsen bresgeschoten, twee dagen later werd de stad opgeëischt, de bezetting vroeg drie dagen bedenktijd, het mineeren werd voortgezet. De bezetting legde tegenmijnen, enkele mineurs vlogen in de lucht. In de zware arduinen muren waren groote gaten geslagen, er verscheen een tamboer met het bericht dat de vrouw van de gouverneur wilde onderhandelen met maarschalk de la Chastre. Maurits liet weten dat hij het bevel voerde en bereid was met de bezetting te spreken.
1 September gaf de stad zich over, er waren slechts weinig verliezen, Maurits betreurde de dood van Sedlnisky die door een kogel getroffen na drie dragen was gestorven.
De strijd was afgelopen, de Franse troepen kregen van Albertus vrijgeleide door de Zuidelijke Nederlanden, de Staten droegen Maurits op zo spoedig mogelijk de schepen met geschut terug te zenden en de wagenlieden met hun voertuigen te ontslaan, er moest zo kras mogelijk worden bezuinigd.

Voor dat hij heenging, vierde Maurits nog een welverdiende triomf. Op 8 September stelde hij zijn geheele leger in slagorde, honderden Duitse, Franse, Spaansche en Italiaansche bevelhebbers waren samengestroomd om getuige te zijn van dit schouwspel.
En nu zagen zij iets dat hun geheel nieuw was. Op een enkel commando gingen de mannen voor- en achterwaarts, zij maakten zwenkingen en gingen uiteen, zij verzamelden weder, zij marcheerden in front en uit de flank: dat waren de resultaten van de exercitiën

waarvan zij zoveel hadden gehoord. Zij konden hun oogen niet gelooven toen zij het in werkelijkheid zagen gebeuren.
Maurits had een internationale vermaardheid, het was een gewoon verschijnsel hem te velde omringd te zien van enige honderden jonge edelen die van heinde en ver waren gekomen om de nieuwe strijdmethoden te leeren. Zij leefden op zijn kosten maar op dien achtsten September was het een bijzondere dag, Fuentes, Pompeo, Justiniano en veel andere bevelhebbers, in de strijd vergrijsd, behoorden tot zijn toeschouwers en reden vooraan, opgetogen ziende naar het wonder dat zich voor hun oogen voltrok.
Tien dagen later brak Maurits op, langer verblijf zou onnoodig de achterdocht van Albertus hebben opgewekt, hij voerde de troepen terug naar Schenckenschans waar het voetvolk werd ingescheept en de ruiterij werd vrijgelaten om te paard naar de garnizoenen terug te keeren.

On Bergen op Zoom wachtte Baselius de gouverneur op, hij moest vertellen van de tocht en van de successen van Maurits en ook Baselius verhaalde van de toenemenden strijd tusschen de aanhangers van Gomarus en van de gestorven Arminius, een strijd die dreigde alle voordelen van het bestand te niet te doen. Waarom die verdeeldheid in de eigen gelederen terwijl de samenwerking nog zo dringend noodig was in de strijd tegen het katholicisme?
Baselius herinnerde Marcelis eraan dat reeds in de laatste dagen van April de pastoor van Rucphen opdracht had gekregen voor de Bergsche magistraat te verschijnen, er zou hem eens haarfijn worden uitgelegd hoe de zaken stonden maar de man was in het geheel niet verschenen.

Een maand later had Maurits geschreven om de bestuurders van het markiezaat nog eens in te lichten omtrent het standpunt van de Staten Generaal *„betreffende de vermeende ende geusurpeerde autoriteijt van de bisschop van Antwerpen, roerende de censuren ende de introductie van de papistische superstitie*".
Feitelijk had drossaard Van Stralen moeten ingrijpen. Daar hij echter met zijn ruitervaan te velde was, verving burgemeester Pierlinck hem met de schepen Aert Mercelis die tevens rentmeester van de geestelijke goederen was. Zij zouden de goederen in de pastorie in beslag nemen en de bevolking waarschuwen niet verder te gaan.
In Rucphen was de pastoor echter nergens te vinden, zij hadden niets uitgericht en toen zij terug waren, hoorden zij dat de pastoor van Sprundel de taak waarnam voor zijn gevluchten collega.
Baselius beklaagde zich over het lijdelijk verzet in deze streken, de drossaard van Oudenbosch en Wouw wilden ook niet medewerken om een einde te maken aan de katholieken eeredienst, hij was overtuigd dat zij in het geheim de katholieken steunden.
Wat moest er van de Brabantsche jeugd terecht komen? vroeg Baselius zich af. Zelfs in Bergen op Zoom verleidde rector Abraham Buijdens de jeugd tot allerlei ongodsdienstigheid en die man was nog wel schepen.
Maar Baselius had die zaak nu eens krachtig aangepakt, hij had weten te bereiken dat Buijdens niet langer les mocht geven en zelfs zijn ambtswoning moest ontruimen. Er was een geleerd man, Johannes Harperius uit Leiden gekomen die bereid was in Bergen op Zoom rector te worden.
Baselius had hem een examen willen afnemen maar de magistraat had bepaald dat zij daarbij zelf ook vertegenwoordigd zou worden en het resultaat was geweest dat Harperius ongeschikt was bevonden en met

een teerpenning voor zijn moeite weer naar Leiden was teruggestuurd, Bergen op Zoom zat zonder rector. Een paar dagen later sprak Marcelis met burgemeester Pierlinck en het gesprek kwam op Baselius.
Pierlinck was niet op Baselius gesteld omdat deze zich allerlei rechten aanmatigde, mannen zoals hij spitsten de toestand overal toe, het was onwaar dat zij verdraagzaamheid brachten.
Er was noch verdraagzaamheid op godsdienstig gebied, noch poging tot samenwerken op economisch terrein, alle kans op welvaart werd vernietigd.

Zeeland en Antwerpen vochten om het recht van het bevaren van de Schelde. Zeeland wilde de geladen vrachtschepen niet meer naar Antwerpen laten doorvaren. Eerst moest alles in Zeeland worden uitgeladen en te koop aangeboden: wat niet werd verkocht mocht worden doorgezonden.
Terwijl deze twee honden, Zeeland en Antwerpen, vochten om het been was de derde, namelijk de havenplaats Duinkerken, ermee gaan strijken.
Deze vesting stond onder bevel van gouverneur Diego Ortis die alles deed om de stad ter wille te zijn. Hij hield zijn soldaten onder strenge tucht, zij durfden de schippers en inwoners niet met het geringste lastig vallen en Albertus hielp mede. Hij verleende aan de kooplieden allerlei gunsten om hun de doortocht naar Duitsland gemakkelijk te maken, waardoor hij Zeeland en vooral ook Rotterdam groote schade berokkende.
En met de godsdienst trof Antwerpen het ook niet, daar werd de hervormde godsdienst niet toegelaten evenmin als aan de hervormde bewoners werd toegestaan naar Lillo of naar Bergen op Zoom te trekken om daar ter kerk te gaan.

Een groote koopstad als Antwerpen kon slechts bestaan als ieder vrij zijn eigen godsdienst kon belijden.
Op elk gebied kon worden geconstateerd dat er niet de minste samenwerking ontstond tusschen noord en zuid. In spijt van het bestand bleef de afscheiding bestaan, door het verschil in godsdienst verwekt.
Veel zuidelijken zoals de Arembergen verkochten hun bezittingen in de noordelijke provinciën.
Ook de noordelijken probeerden zich van hun bezit in het zuiden te ontdoen hetgeen veel minder gemakkelijk ging. De zuidelijken hoopten erop dat dit bezit nog eens zou worden geconfisqueerd. Van huwelijken tusschen noordelijke en zuidelijke geslachten was in het geheel geen sprake.
Zij die hadden gehoopt dat noord en zuid nog eens tot een zelfstandig gebied zouden ineensmelten, kwamen bedrogen uit.
Het was voor de vele Bergenaars die in afwachting van de opleving hun huizen hadden verbouwd en verfraaid wel een teleurstelling en toch .... er was vooruitgang, de voorjaarsmarkt was beter bezocht dan dat in jaren het geval was geweest. Er waren kooplieden gekomen uit Antwerpen, Gent, Brugge en zelfs uit het Walenland, er waren ook Hollanders verschenen en de magistraat, dankbaar voor elk spoor van ontluikende welvaart, had de vreemde handelaren vereerd met 36 potten wijn.

In de dagen voor Gulik had Marcelis bericht gekregen dat zijn nichtje Anna een zoon had gekregen die naar haar vader de naam Paul had gekregen, vijf dagen na de doop was het echter al begraven.
Het stadsbestuur was zeer tevreden geweest over de manier waarop kapitein Potter tijdens de afwezigheid van Marcelis voor het gouvernement had gezorgd, hij had daar gedurende dien tijd gelegen met een vendel Zeeuwen en uit dankbaarheid had de magistraat hem een zilveren schaal beloofd.

De kleine binnenplaats van het Markiezenhof

Anna Marie Bacx verwachtte haar tweede kindje, zij was blij dat Marcelis tijdig terug was, 13 October werd haar dochter gedoopt met de namen Maria Marcelina. Namens de stad was burgemeester Pierlinck als getuige opgetreden, samen met Marcelis zwager Balfour. De stad besloot de jeugdige Maria Marcelina te vereeren met een zilveren schaal ter waarde van ƒ 500.
Het jaar liep ten einde, er was geen krijgsbedrijf meer in het vooruitzicht, Marcelis kon zich wijden aan zijn gezin.
Van zijn schoonzuster Betteken, die volkomen tevreden was met haar tuin aan de Moeregreb, kocht hij het stuk grond op het Bagijnhof dat aan zijn bezit grensde. Het was een behoorlijk groot stuk geworden, aan de eene zijde grenzend aan de stadsgracht, aan de anderen kant aan de Zoom, verder liep het door tot aan de lage drassige weilanden. Gedurende de oorlog was het Bagijnhof afgebroken, ook de huizen waren verdwenen. Om behoorlijk uitzicht te krijgen, waren alle boomen omgekapt en de nieuwe speeltuin lag dus erg open. De jonge vrouw had dikwijls als zij in de koepel zat met heimwee teruggedacht aan de tuin in Zutphen bij het ouderlijke huis aan het Oldewant met de prachtige zware boomen.
Het was daar dat Marcelis haar had verteld van het hoofsche leven in Bergen op Zoom waar Maurits, Hohenlohe en zoveel anderen van de hoogen adel tot de geregelde gasten van het Hooghuis behoorden en waar veel voorname personen verkeerden die wilden worden ingewijd in de geheimen van de nieuwe vechtwijzen. Veel was haar in die paar jaren tegengevallen. Hohenlohe was dood, zijn vrouw was nog slechts eenmaal in Bergen op Zoom geweest. Toen er werd beraadslaagd over het bestand, was Maurits in de stad gekomen maar hij had zich teruggetrokken in de Wildeman, het huis van ritmeester Stakenbroeck.

Ingewijden fluisterden toen dat Maurits meer dan ooit ontstemd was, hij had gehoopt tot stadhouder over de geheele Nederlandse Unie te worden benoemd. Oldenbarnevelt had dat plan vroeger altijd voorgestaan maar nu het erop aan kwam had hij om niet opgeloste redenen er met geen woord van gerept en alle wapenstilstands-plannen waren de stadhouder bovendien een gruwel.

Anna Marie had gehoopt met Marcelis van het leven te kunnen genieten en samen op reis te gaan maar hij was de geheelen zomer afwezig geweest voor dien tocht in Gulik en de jonge edelen die het krijgsbedrijf wilden leeren, waren allen verdwenen na het sluiten van het bestand.
Veel uren had Marcelis vrouw in ledigheid verdroomd, een enkele keer was zij de kerk binnengelopen waar zij had gekeken naar de grafzerken en monumenten. Betteken had zo hoog opgegeven van de prachtigen steen, dien zij voor Paul had laten maken maar Anna Marie stelde haar eisen hoger. Als zij Marcelis nog eens zou overleven zou zij voor hem in de kerk een monument laten oprichten dat alle andere zou overtreffen. Twee oude monumenten trokken haar aandacht. Zij waren van voorname geslachten en voerden 16 kwartierwapens met klinkende namen. Blijkbaar waren deze afkomstig van geslachten die hier evenmin als zij thuisbehoorden.
Hoe devoot waren die mannen met hun vrouwen in relief afgebeeld in biddende houding geknield: het waren Jeronimus van Tuyl van Serooskerke en Adriaan van Reimerswaal, beide mannen in volle wapenrusting, de vrouwen in mooie lange slepende gewaden.
Wie waren die mannen eigenlijk geweest? De heer van Tuyl was vice-admiraal van Zeeland en gouverneur van Bergen op Zoom geweest, dat stond op de steen gebeiteld, maar de heer van Reimerswaal had op de

zerk een opschrift in het Latijn. Wat voor functie zou hij hebben gehad? Zou hij iets te maken hebben met de stad Reimerswaal? Betteken kon het haar niet uitleggen, zij had die monumenten altijd gekend, reeds als klein meisje had zij het grappig gevonden dat de heer van Tuyl en zijn vrouw elkaar vriendelijk aankeken maar dat de heer van Reimerswaal en zijn vrouw als twee soldaatjes achter elkaar in het gelid waren geknield, verdiept in het gebedenboek dat op het bankje voor hen lag opengeslagen. Verder was de belangstelling van Betteken nooit gegaan.

Toen Anna Marie een tijd later met Betteken in de tuin aan de Moeregreb wandelde, kwam rentmeester Gillis Rubbens een praatje maken. Betteken had ontheffing gevraagd van achterstalligen cijns op een van haar huizen aan de Steenbergsche straat en nu kwam de rentmeester haar vertellen dat haar verzoek was toegestaan mits zij de cijns verder geregeld betaalde. Ook was haar als dankbare herinnering aan haar overleden man gedurende heel haar verdere leven vrijdom van accijns geschonken.
Rubbens kende de omstreken op zijn duimpje en toen zij boven op de hooge kat achter op de wal stonden en genoten van het mooie uitzicht, wees hij Anna Marie de verschillende torens en noemde de namen van de steden en dorpen, waaronder ook Reimerswaal.
Anna Marie vroeg hem of de man van het grafmonument ook uit die stad afkomstig was.
Hij legde haar uit dat Adriaan inderdaad Heer van Reimerswaal was geweest maar dat hij eigenlijk buiten de stad op zijn kasteel te Loodijke had gewoond tot de overstroomingen hem van daar hadden verdreven en hij zich vestigde in het veiliger Bergen op Zoom.

Juist dezer dagen moest Rubbens in Reimerswaal zijn en als de dames voor een enkele keer een eenvoudig schip voor lief wilden nemen, zou hij haar graag eens het stadje laten kijken.
Betteken had het aanbod dadelijk met beide handen aangenomen en Anna Marie was ook bereid zich een klein verzetje te gunnen.
Het was een prachtige zomerochtend toen zij met vallend water de haven verlieten en onderweg wist Rubbens allerlei bijzonderheden uit de geschiedenis van het stadje te vertellen.
Eens was de plaats heel welvarend geweest. Tot voor kort had de stad aan de Scheldekant een steenen muur met wachttorens gehad, er waren drie groote poorten, een markt en een vischmarkt en er was evenals in Bergen op Zoom een watermolen met een houwer.
Vroeger was er veel handel gedreven in visch, oesters en mosselen, die vooral naar Vlaanderen werden gezonden.
Op de zware kleigronden rondom de stad werd meekrap verbouwd.
Er waren in de stad veel gilden, Sint Laurens van de zoutbereiders, Sint Jacob van de schippers, Sint Joris van de voetboog, Sint Hubertus van de kolveniers, Sint Sebastiaan van de handboogschutters, Sint Severus van de drapeniers, Sint Nicolaas van de kooplieden. De dames dachten dat Rubbens een grapje maakte toen hij vertelde dat er ook een gilde van Sint Michiel was van de lediggangers, hij legde dadelijk uit dat daartoe de renteniers behoorden, het was een bewijs voor de welvaart van de stad dat zij die hun schaapjes op het droge hadden zo talrijk waren dat zij een afzonderlijk gilde vormden.

On November 1530 had de stad de eersten grooten klap gekregen, het was springtij dus was de vloed zeer hoog geweest, er kwam een storm uit het westen opzetten, de wind draaide naar het noordwesten en stond pal op de kust.

Hoger en hoger werden de watermassa's uit de Noordzee de Schelde ingestuwd, tegen dien druk waren de dijken niet bestand geweest, de polders van Duvenee en Couwerve liepen onder, de dijk bij Kreke bezweek, bij het kasteel van Loodijke kwam een groote doorbraak, als een eiland lag de stad aan alle zijden door het Scheldewater omspoeld. 1300 bunders prachtig kleiland waren in één nacht verloren gegaan, vele rijke grondbezitters waren straatarm.
Toen had ook Adriaan van Reimerswaal Loodijke verlaten om zich in Bergen op Zoom te vestigen.
De steenen stadsmuren waren niet tegen het zeewater bestand, zij moesten worden vervangen door zware zeedijken maar daarvoor was geen geld beschikbaar, twee jaar later brak de dijk door, het water stond 2 meter hoog in de kerk.
De bewoners hadden de strijd niet opgegeven, weer werd het land ingepolderd maar in 1546 verdween de geheele polder onder het zoute water en in Januari 1552 golfde het ijskoude Scheldewater opnieuw door straten, huizen en kelders van het ongelukkige stadje.
Karel V vas te hulp gekomen, hij gaf een subsidie om de dijken te herstellen maar in 1555 en 1557 brak het Scheldewater weer door alle nieuwgemaakte dijken, steeds meer ondermijnde het de huizen en drong het door in alle metselwerk.
Tot overmaat van ramp werd Reimerswaal in 1573 in de oorlog gesleept en nadat de geuzen de stad hadden veroverd verbrandden zij alle magazijnen om te voorkomen dat de Spanjaarden zich van de voorraden zouden meester maken, wederom verliet een deel van de inwoners de stad.
Pas na de Pacificatie van Gent waren enkelen teruggekeerd maar het was niet mogelijk tot enige welvaart te geraken.

Al pratende over de geschiedenis, waren de dames in Reimerswaal aangekomen, de schuit voer de buitenhaven in, legde aan bij de molen aan de waterpoort.
Op de markt werd de kerk bezichtigd, het zwaar gehavende gebouw stond nog overeind, een herinnering aan vroegere welvaart, toen Jacoba van Beieren haar tot kapittelkerk had verheven.
De predikant Zegerius Pit was dadelijk bereid de gasten rond te leiden terwijl Rubbens zijn zaken af deed.
Hij liet in de koorgang de verlaten kapellen van de gilden zien, hij bracht de dames daarna naar het oude klooster *Paradises Mariae* dat eerst bij de molen aan de haven had gelegen doch daar ieder die op de wallen liep bij de nonnen kon inkijken, was het later naar het midden van de stad verlegd.
Zij wandelden verder naar het Sint Petrusgasthuis waar Rubbens hen weder opwachtte, de tijd drong tot terugkeer. Met opkomenden vloed moest de schipper de haven van Bergen op Zoom weer binnenlopen.
Op de terugweg waren zij nog vervuld van hetgeen zij hadden gezien en tot aan de haven van Bergen op Zoom konden zij in het verschiet het hooge dak en de toren van de kerk van Petrus en Paulus boven de dijken zien uitsteken.
Zij vroegen zich af wat het lot van deze plaats zou zijn. Anna Marie zou het nog meemaken dat 22 jaar later de stad geheel zou worden verlaten, de laatste bewoners gaven de strijd tegen de Schelde op, gebouwen en straatsteenen werden voor afbraak verkocht en naar elders vervoerd, de zeevogels zouden ten slotte in de overgebleven bouwvallen nestelen.

Marcelis kon zich dikwijls ergeren aan de vasthoudendheid van zijn vriend Baselius.
Er lagen thans enige vendels Walen in garnizoen, zij waren na de verovering van Sint Andries naar de zijde van de Staten overgegaan, zij droegen nog altijd de roode sjerp van de Spanjaarden maar hadden die ter onderscheiding nu over de anderen schouder gehangen.
Tegelijk met hun overgang waren de mannen protestant geworden en verschillende van die vendels zoals van Caluard, la Case en Famars lagen in Bergen op Zoom. Suerius, de jonge collega van Baselius had tot taak voor hen te preeken maar daar hij het Frans niet goed meester was sloeg hij dikwijls een beurt over tot de Walen zich er ernstig over beklaagden en hij beterschap beloofde.
Baselius had Suerius nooit aan die plicht herinnerd, hij vond dat de Walen die in Nederlandsen dienst waren, maar moesten komen luisteren naar de Nederlandse preeken, het vulde de kerk en het was veel gemakkelijker.
Tegenover die Walen stond Baselius eigenlijk net als indertijd de kapittelheren van de Sint Geertruijdskerk tegenover het Bagijnhof hadden gestaan. Het was alsof zij hem met hun afzonderlijke preeken concurrentie aandeden.
De Walen hadden echter hun zin gekregen, in de Franse kerk in de Minderbroederstraat werden zij voortaan in de eigen taal toegesproken maar verder ging de concessie van Baselius niet.
Als zij na de preek aan het Heilige Avondmaal wilden deelnemen dan moesten zij maar naar zijn kerk komen.
Daarover wendden de Walen zich opnieuw tot de magistraat, er kon van hen toch niet worden gevergd dat zij in de winteravonden na afloop van de preek door duisternis en modder naar de anderen kant van de stad zouden gaan voor het Avondmaal.

Moesten zij als een kudde zonder herder de straat op gejaagd worden? De magistraat besprak het geval met Baselius die beweerde dat zij allerminst zonder herder waren en dat hun aantal te gering was om voor hen een afzonderlijk avondmaal te houden.
Met dit antwoord werden de Walen afgescheept maar zij waren nu eenmaal protestant geworden en zij wilden dat toonen, zij zochten het hogerop bij de Synode van de Waalsche kerken. Nog eens weigerde Baselius maar de Synode liet zich niet met een kluitje in het riet sturen. Zij eischte met klem dat haar wensch zou worden verhoord en Baselius gaf morrend toe, door zijn protest liet hij zich in de kaart kijken: De Synode moest dan zelf maar voorkomen dat het tot separatie leidde.
Twee mannen lachten in hun vuistje, het waren de rector Buijdens die zich Baselius tot vijand had gemaakt en Marcelis die zijn vriend was maar toch ook tot zijn genoegen zag dat de heerschzuchtige predikant de vlag had moeten strijken voor de eenvoudige soldaten.

Drie jaren zonder krijgsbedrijf

Baselius wenschte op Nieuwjaarsdag de gouverneur geluk en maakte een toespeling op diens opmerking van het vorige jaar dat het in het buitenland zo rommelde, waardoor in spijt van het bestand de troepen ook werkelijk te velde waren getrokken. Marcelis antwoordde dat het nu in het binnenland rommelde en dat hij hoopte dat de predikanten even goed de binnenlandsche eendracht zouden bewaren als de soldaten voor de rust aan de grenzen hadden gezorgd.

Het was alsof het volk een drang naar tweedracht had die door het buitenlandsche gevaar werd beteugeld en die losbrak als het gevaar was geweken.
En waartoe moest dit leiden?
Hoc durfde de mens met zijn gebrekkige zintuigen en beperkte opmerkingsgave, Gods heiligen wil peilen en beoordelen?
Hoe was het mogelijk dat de predikanten zich verstoutten zich het privilegie toe te kennen alles te kunnen omvatten en uit te leggen in plaats van in allen eenvoud hun Heer te dienen en te erkennen dat zij niet in staat waren zijn wil te doorgronden? Zij noemden zich "nederige dienaren" maar zij toonden slechts strijdlust en heerschzucht.
Marcelis betreurde het, hij was geen man die zich verdiepte in theologische vraagstukken, hij zag alleen de verdeeldheid als gevolg van de aanmatiging en eigengereidheid van enkele geestdrijvers.
Hadden zij de godsdienstvrijheid gebracht, waarvoor het volk had gestreden? Vochten remonstranten niet tegen contraremonstranten evenals protestanten indertijd hadden gevochten tegen katholieken?
Hij had gehoopt dat de gewesten in dezen tijd tot rust zouden komen en dat er een eenheid zou groeien met een sterk centraal gezag. Het was toch eigenlijk al te dwaas dat de Staten Generaal niets konden beslissen zonder toestemming van de gewestelijke besturen die op hun beurt weer afhingen van de stedelijke vroedschappen.
In laatste instantie werd na zeer veel tijdverlies de beslissing genomen door de kleine potentaatjes, de lakenkoopers, kruideniers en beenhakkers die niet verder keken dan hun gewestelijk belang maar voor wie het staatsbelang een onbekend begrip was. In het gunstigste geval kwamen zij na lang oponthoud tot een beslissing, in de meeste gevallen bleef die geheel achterwege.

In die kleine stedelijke maatschappijtjes voerden thans de predikanten het hoogste woord. Ook Baselius was een man die nu eens openlijk dan weer achter de schermen aan de touwtjes trok en oorlog voerde tegen ieder die het niet met hem eens was, wat dikwijls voorkwam. Reeds jaren geleden had hij de strijd aangebonden met rector Buijdens dien hij niet gemakkelijk kon overwinnen daar deze lid van de magistraat was. Toch had hij ten slotte weten te bereiken dat Buijdens werd ontslagen. Baselius had na lang en mislukt zoeken een plaatsvervanger gevonden in rector Richard Lubbens, een geleerd en godvruchtig man die natuurlijk door de bril van de predikant keek. Lubbens had de leerlingen duchtig aan de tand gevoeld en een rapport uitgebracht dat vernietigend was, de leerlingen waren *„alleenlijck opgetrocken in quaede zeden*".
Baselius had verder zelf toezicht willen houden, hij eischte dat de magistraat een college van drie scholarchen zou benoemen die in de toekomst zulke excessen onmogelijk zouden maken.
De magistraat koos burgemeester Pierlinck, rentmeester Basijn en de jongen predikant Jacob Suerius. Was het een kleine wraakneming van Buijdens dat Baselius geheel werd voorbijgegaan?
Marcelis lachte als hij dacht aan zijn kleine neefje Jacob, het elfjarige zontje van Betteken dat blijkbaar ook uitsluitend in kwade zeden was opgevoed. Noch Betteken, noch een van de familieleden had ooit iets van die ontaarding gemerkt.

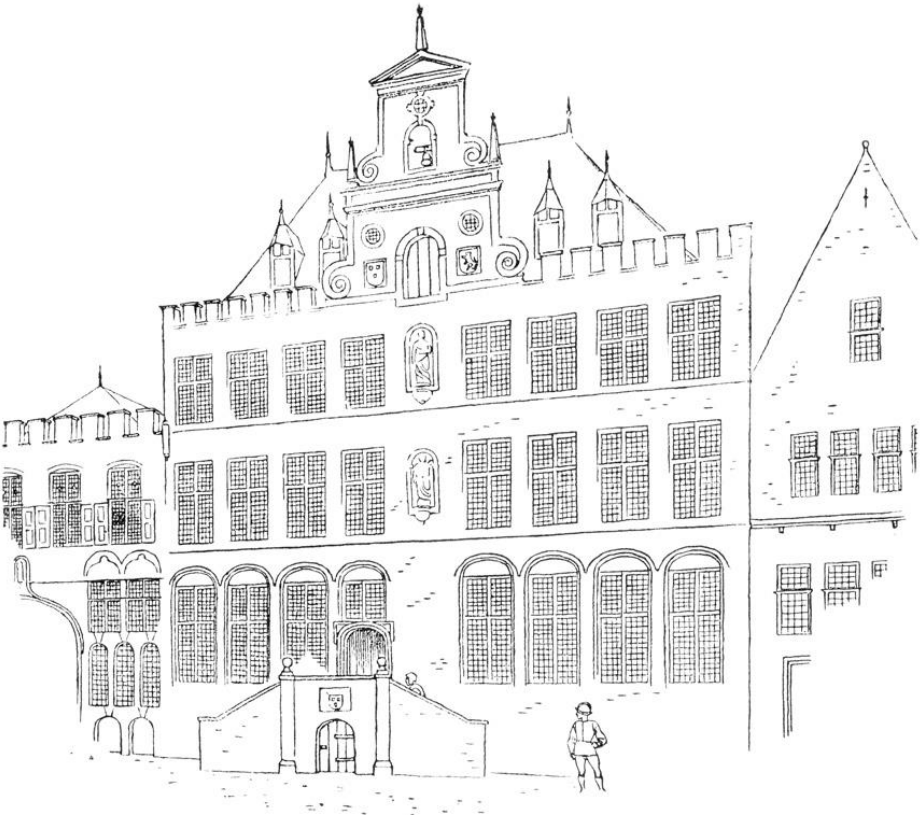

De nieuwe gevel van het stadhuis

Gelukkig gebeurden er soms dingen waaraan Marcelis met plezier kon terugdenken zoals aan die gezellige maaltijden met de magistraat, waarbij men onder een goed glas wijn praatte over de vooruitzichten van de stad, de toenemende welvaart, de uitbreiding die de groote jaarmarkten weder ondergingen, nu veel meer kooplieden van noord en zuid er hun kramen opsloegen en over de verfraaiing van de stad nu zoveel huizen opnieuw werden opgebouwd. Herhaaldelijk werden twee of drie onooglijke kleine vervallen houten huisjes afgebroken en vervangen door een groot

steenen pand met brandvrij schaliedak. Ook de magistraat maakte reeds lang plannen om het stadhuis van een prachtigen gevel te laten voorzien en toen het feest was afgelopen, kreeg Marcelis uit dankbaarheid een okshoofd wijn en de rentmeester betaalde hem *f* 800 uit, een toelage die de stad hem ieder jaar opnieuw geheel vrijwillig verleende.
Maar dit voorjaar kreeg hij nog een bijzonder geschenk. Nadat de magistraat het vorige jaar peter was geweest bij de doop van zijn dochter Maria Marcelina was er *f* 500 uitgetrokken waarvoor de zilversmid Mahieu een prachtigen zilveren beker met het stadswapen zou vervaardigen.
Het juweel was nog zwaarder uitgevallen dan de bedoeling was en kostte *f* 27 meer maar over een dergelijk bedrag stapte de magistraat graag heen als het hun gouverneur betrof.

Baselius boekte weer eens een succes. Tusschen Bergen op Zoom en Wouw lag het dorpje Heerle, waar met goedvinden van de markies een pastoor dienst deed. Deze heer, Jan Vogel gevoelde zich daar niet zo heel veilig, het was hoogstens een half uur wandelen buiten Bergen op Zoom en hij overdacht dat het misschien verstandiger zou zijn tot het nieuwe geloof over te gaan.
Velen hadden dit gedaan en waren met open armen ontvangen. Zij waren dan predikant geworden en leidden een min of meer armelijk bestaan. Jan Vogel leefde als pastoor echter zeer welgesteld van de tienden en andere inkomsten die hij van de goederen van de katholieke kerk inde. Hij stelde zich in verbinding met Baselius en kwam met het plan de kool en de geit te sparen.
Natuurlijk drukte hij zich anders uit en toen hij bij Baselius een goed onthaal vond, besloot hij in Bergen op Zoom te blijven tot de Staten

hem in Heerle tot predikant zouden aanstellen met behoud van de inkomsten der katholieke kerk.
Zijn parochianen bemerkten dadelijk wat er aan de hand was en reisden naar Den Haag om aan de Staten te verzoeken een anderen pastoor aan te wijzen. Baselius zag in dat de bom verkeerd zou springen en daarom verscheen hij voor de Bergsche magistraat waar hij het volgende uitlegde:

> *„Alsoo Mr. Jan Vogel pastoor tot Heerle hem in sijn gemoet ende conscientie beroert vindt in enighe superstitieuse exercitien van het pausdom, hem oversulcx om alle sekerheijtswille daerinne dese stadt hadde begeven ende dat hij evenwel van meninge was die voors. pastory te bedienen, naerlatende de voors. superstitien alsoock de misse, mits genietende de thienden ende andere vervallen daertoe staende, dwelcke verstaet mits dese veranderinge dat aen de Staten Generael sal moeten vervolgt worden ....”*

Hij verzocht aan de heren de predikant de Rijcke op te dragen samen met Jan Vogel naar Den Haag te reizen om daar zijn belangen bij de Staten te behartigen.
Het was voor de Staten niet gemakkelijk een beslissing te nemen want Heerle stond onder de katholieken markies Herman van de Berg, vóór het bestand was er reeds een pastoor werkzaam geweest, men had dus geen recht hem af te zetten Het voorstel van Vogel, de gunst van de Staten te koopen door pastoor te blijven doch enkele "superstitiën" en de mis weg te laten was al te doorzichtig. Vandaar dat Suerius drie maanden later opnieuw voor de magistraat verscheen. Hij verzocht vergunning nog eens met Jan Vogel naar Den Haag te mogen gaan
„ [….] *omme aen de Heren Staten nogmaels te versoecken dat hem het innecomen van de pastory aldaer mochte volgen oft dat andersints*

mijn voors. Heren Staten hem eenich redelijck tractement wilden toevueghen tot sijn onderhoud ende sustentatie .... “
waarop de magistraat het plan goedkeurde en beloofde de reiskosten van beide heren te betalen.
Met argusoogen volgde Baselius de gebeurtenissen in Wouw en in de vergadering van de kerkeraad drukte hij er zijn ergernis over uit dat de drossaard van Wouw “hem vervoordert (= verstout) verscheijden personen die het pausdom verlaten, hen onder gehoirsaemheijt van de Ed. Mog. Heren Staten soecken te begeven af te trecken van haer goet voornemen. . . . daarom zou de kerkeraad zich tot de magistraat wenden met verzoek daartegen op te treden.

Jan Vogel wilde een doorslaand bewijs geven van zijn goeden wil tot het protestantisme over te gaan, hij verloofde zich met Magriete Bosschaert, dochter van de secretaris van Halsteren.
Dit was de drossaard van Wouw toch te kras, Vogel was en bleef nog altijd katholiek priester. Hij schortte dus de geboden van het huwelijk op waarna Vogel zich liet ondertrouwen in Reimerswaal, het huwelijk werd in Augustus te Bergen op Zoom gesloten.
De Staten hadden geen enkele beslissing genomen over enig tractement van Vogel waarop Baselius die zijn nieuwen vriend niet kon laten verhongeren, hem te hulp kwam.
Vogel was voldoende op de hoogte van het Latijn om enkele jongens in de kost te nemen en hen te onderwijzen in de primatas lectiones terwijl zijn vrouw Franse les zou geven.
Als de stad nu het leegstaande huis "de Lintworm" beschikbaar zou willen stellen dan was Vogel voorlopig geholpen.
De magistraat stemde toe, mits de kostgangers van Vogel iederen dag de Latijnsche school zouden bezoeken.

Wellicht dacht de gewezen pastoor in die dagen van groote soberheid nog eens terug aan de rijke tienden en andere inkomsten die hij ontijdig had vaarwel gezegd.
Van de markies en diens rechten trok men zich in Bergen op Zoom niets aan, de Staten hadden in alles de leiding, hij mocht jaarlijks een deel van de magistraat nieuw kiezen, hetgeen niet veel te beteekenen had daar hij alleen de keus had uit de protestanten; wien hij ook nam, het waren altijd zijn vijanden.
Daarbij kwam dat de markies geen strijdvaardig man was, hij was ziekelijk en verbleef in Spa waar hij de baden gebruikte.
19 Augustus verscheen de raadsheer Rijswijck in de vergadering van de magistraat en deelde mede dat de markies was gestorven. Het stadsbestuur besloot 14 dagen lang drie maal per dag de klok te laten luiden en aan de weduwe een brief van rouwbeklag te zenden, daarmee was ruimschoots aan de verplichtingen voldaan. Blijkbaar was het verdriet van de markiezin niet groot, na een jaar hertrouwde zij met Guillaume de Melun, prins van Espinoy. Daar hij in Spaansche dienst was, verliet zij Bergen op Zoom, het Markiezenhof werd niet langer bewoond.

In spijt van het kerkelijke geharrewar beleefde de stad betere tijden, de landerijen werden weer bebouwd, nieuwe boomgaarden werden geplant, handel en scheepvaart herleefden, de magistraat had de knoop doorgehakt en de ouden gevel van het stadhuis laten afbreken. Op 30 Juli 1611 werden Anna Marie en Marcelis uiigenoodigd er getuige van te zijn dat burgemeester Cornelis Adams de eersten steen legde voor de nieuwen gevel.

Bij het breken waren veel slechte plekken aan het licht gekomen, de reparatie ging ver boven de raming maar de magistraat rekende erop dat de toenemende welvaart de hogere kosten zou rechtvaardigen.

Marcelis kreeg slechte tijding over zijn broer Jan. Nu het bestand was gesloten waren alle gewesten erop uit hun eigen troepen te verminderen om geld uit te sparen. Zij dachten er niet aan, troepen die niet tot haar repartitie behoorden, op verzoek van de Staten in betaling te nemen.
Zo bleven enkele van die troepen zwevende, hieronder behoorden drie vanen die aan Friesland waren toegewezen, zij stonden onder Thomas Viller, James Erskin en Johan Bacx.
Natuurlijk trachtte Jan zich eruit te redden door de goede en dure soldaten te ontslaan en goedkoope krachten in dienst te nemen. Verder zorgde hij ervoor het aantal zo laag mogelijk te houden. Hijzelf vertoonde zich nagenoeg nooit in Deventer waar zijn vaan lag, het commando werd daar gevoerd door zijn neef luitenant Bacx.
Jan woonde meestal op Riplicqueweert, soms ook in Ysselstein tot groote ergernis van de magistraat aldaar die zich beklaagde dat Jan door nu eens in Holland dan weer elders te wonen, zich aan het betalen van alle belasting onttrok.
Het leven in Bergen op Zoom was zo kwaad niet, Marcelis had er een uitgebreide vriendenkring, daar was in de eerste plaats Betteken met haar dochter Anna, getrouwd met kapitein Balfour en haar jongere dochter Constantie, die verloofd was met luitenant Coutts. De vaan van de overleden Werner van de Houte lag nog steeds in Bergen op Zoom, de ritmeestersplaats was zuinigheidshalve nog niet aangevuld en de vaan werd gecommandeerd door luitenant Maximiliaan van de Houte. Ook Lambert van der Well lag nog in Bergen op Zoom en

behoorde tot de trouwe vrienden. Verder was Lieven Seijs er in garnizoen gekomen.
Sinds enigen tijd lag in Bergen op Zoom ook het vendel Walen van Philippe de Levin, Sieur de Famars. Dit was voor Bacx een aanwinst: Famars was allerminst een avonturier zoals velen van zijn tijdgenoten, zijn geslacht behoorde reeds meer dan twee eeuwen tot de Zuid Nederlandse edelen.
Charles de Levin was de eerste van zijn geslacht die tot de hervorming was overgegaan, hij had het smeekschrift onderteekend en was door Alva verbannen, herhaaldelijk had hij onder de Prins van Oranje gevochten en was ten slotte gouverneur van Heusden geworden. Voor Ootmarsum was hij gesneuveld.
Hij had twee zoons en een dochter, de oudste zoon Philippe had thans een eigen vendel, de andere zoon Guillaume wachtte nog op bevordering, de dochter Catharina behoorde tot het gevolg van Louise de Coligny.
Zij allen waren welkome gasten op het Hooghuis, er werden valkenjachten georganiseerd of er werd te paard achter het wild gejaagd in de prachtige omstreken van Bergen op Zoom, soms gingen de heren en dames spelevaren op de Schelde en ook werden er in de warme zomermaanden tochtjes gemaakt naar Tholen of naar de andere Zeeuwsche steden.
Men bracht elkaar wederzijds bezoeken in de mooi aangelegde speeltuinen met de, gezellige koepels en de ondoorzichtige heesterhagen waar de rustige bankjes als het ware tot intieme gesprekjes noodigden.
Verder hadden de vrouwen het steeds druk met de verzorging van de kleine kinderen en met de opvoeding van de grooteren, het aantal geboorten was zeer groot doch de groote kindersterfte hield de sterkte

der gezinnen binnen de perken. Onder de bezoeksters _van het Hooghuis behoorde ook Cornelia Berck, de 40-jarige zuster van Anna Marie. In het najaar werd zij ziek en 10 October stierf zij ten huize van haar zwager.
22 November had de doop plaats van James Michael Balfour, de zoon van kapitein David Balfour en Anna Bacx.
Het was voor Betteken heel moeilijk die zonderling klinkende voornamen te moeten onthouden, haar broer Jan was als getuige voor de doop overgekomen, kapitein Herrel was eveneens uitgenoodigd en juffrouw van Eijck had het kleine kindje boven de doopvont gehouden. Als Betteken had geweten dat de burgemeester eens tegen Paul had gezegd, het een groot ongeluk te vinden voor het Brabantse volk dat het werd vermengd met al die uitheemsche elementen dan zou zij verontwaardigd het hoofd hebben geschud, geen kinderen konden mooier en liever zijn dan haar kleinkinderen al droegen zij ook nog zulke onuitsprekelijke namen.

Bettekens dienstmaagd was het volkomen met haar eens, zij was een stil meisje dat haar opvoeding had genoten in het weeshuis van Baselius, een inrichting waarop Betteken als rechtgeaarde Bergsche trotsch was.
Het meisje knikte altijd zwijgend toestemmend als Betteken de lof zong van Baselius, zij behoorde nog altijd tot het weeshuis en de dames bij wie zij diende, moesten rapport over haar uitbrengen aan de regentessen. Het meisje was doodsbang dat een rapport eens niet goed mocht uitvallen want in het weeshuis was men zeer streng.
Pas langzamerhand toen Betteken en het meisje, een der klein-kinderen vertroetelend en gezellig spelend in de mooien tuin tot wat meer vertrouwelijkheid kwamen en zij genoten van de prettige jeugd

die zo’n kindje had, hoorde zij meer bijzonderheden over het weeshuis. Het was een instelling die, hoe goed ook bedoeld, aan de weezen nooit enige hartelijkheid gaf. Alles in dat huis was toegespitst op de Christelijke religie. Voor elk weeskind werd een ouder kind aangewezen dat toezicht moest houden op reinheid, wasschen, kammen, kleeden, enz.
Het leidde onherroepelijk tot oogendienarij van huichelachtige ouderen en tot onrechtmatige machtsuitoefening, waartegen de kleinen geen enkel verweer hadden. De ouderen moesten letten op het tijdig opstaan en aan tafel komen van de kleinen evenals op het behoorlijke gedrag bij de gemeenschappelijke gebeden.
Zij moesten de namen opteekenen van de kleintjes die hierin te kort schoten en hun namen inleveren bij de binnenvader die daarop strafte.
Zonder speciale vergunning van de buitenvaders mocht geen der weezen familie of vrienden in de stad bezoeken, wie niet tot het weeshuis behoorde, werd daarbinnen niet toegelaten.
Wat de kinderen buiten het weeshuis verdienden, werd door de instelling opgestreken, zij mochten niets behouden.
Bij zon- en feestdagen gingen de kinderen naar de kerk, keurig twee aan twee, achteraan liepen binnenvader en moeder, de binnenvader moest streng toezicht houden dat zij zich zowel op straat als in de kerk zedig gedroegen, wie "dertel" was, werd aangeteekend.
Deze werden door hem gestraft, thuis komend werd de preek overhoord waaraan hij een nieuwe bespreking moest vastknoopen over Christelijke religie en goede zeden.
Wie niet had opgelet werd gestraft.
De binnenvader hield toezicht op de jongens die naar een ambacht gingen, zij moesten langs de kortsten weg naar hun baas gaan en terugkeeren. Wie hiertegen misdreef werd gestraft.

Had de baas klachten over de weesjongen, dan werd er onverbiddelijk gestraft. Voor het eten kwamen allen bijeen en werd op de knieën liggend gebeden. Dit gebeurde ook na het opstaan en voor het naar bed gaan.
Wie zich daarbij niet zedig gedroegen werd gestraft. Gedurende het eten werd uit de bijbel voorgelezen om alle gepraat onmogelijk te maken.
Om verder te controleeren of de weezen behoorlijk waren opgevoed, moest de buitenvader nu en dan een hoofdstuk uit de bijbel onderzoeken en inzage nemen van de rapporten van de binnenvaders en van de schoolmeester '*doende elck naer sijn misdaden vaderlijck castijden*'.
Deze gewone kastijdingen bestonden uit een pak slaag met de roede, het stellen op water en brood in de gevangenis van het weeshuis zijnde een donker hok zonder enige ventilatie, het sluiten in de boeien of het sluiten aan het blok.
Als deze 'gewone' kastijdingen niet hielpen dan werd de hulp van de drossaard ingeroepen.

Het had lang geduurd voordat het dienstmeisje haar hart had durven uitstorten en Betteken begreep vol warm medelijden hoe veel er aan deze kleine weezen werd misdreven.
Als zij haar armen om de kleinen James Michael heensloeg dankte zij God die een vader der weezen was dat haar kleinkinderen voor deze Christelijke instelling gespaard bleven.
Er moest ook in Bergen op Zoom heel wat huichelarij zijn, haar eigen broer Jan die zo'n schandelijk leven had geleid, was weer in genade aangenomen, hij zat weer aan het Heilige avondmaal, hij was als schepen herkozen en... benoemd tot momboir van het weeshuis. En

dat was een der mannen die de kinderen moest controleeren op hun goede zeden en hen zo noodig vaderlijk doen kastijden.
Zij dacht aan zo'n kleinen weesjongen die van zijn baas naar huis gaande met andere jongens had gespeeld. Als iemand hem verklikte, werd hij thuis gekomen gestraft en als een misdadiger opgesloten in het koude donkere hok.

12 Februari 1612 werd gedoopt Maurits, de zoon van Marcelis. Marcelis had aan de Staten van Holland verzocht als getuige te willen staan over de doop van zijn zoon Maurits en met het oog op het slechte weer hadden zij de heren Obdam, Robrecht Ewouts en Schilperoort gecommitteerd. Namens de Staten hadden deze toen een geschenk van *f* 600 aangeboden. Het kind stierf echter reeds op zeer jeugdigen leeftijd.
7 November ondertrouwde Johan Bacx, de zoon van Simon, luitenant in de vaan van zijn oom Jan te Deventer. Zijn vrouw was Sophia van Goltstein, dochter van Jonker Johan van Goltstein, rechter van Arnhem en de Veluwezoom.
Ter wille van de welvoeglijkheid had het huwelijk plaats te Voorst tegenover Deventer aan de Yssel gelegen. De questie was dat de bruid reeds zeer zwanger was en dat zij vreesde dat de bevalling reeds voor de bruiloft zou geschieden.
Dit was de reden waarom zij niet bij het huwelijk aanwezig was. Inderdaad had de doop in de eerste dagen van December plaats, het kindje, een meisje werd Geertruid gedoopt.

De vermindering van de troepensterkte had voor de Bergenaars het onaangename gevolg dat zij weder wachtdienst moesten doen en alle bevriende krachten in Den Haag werden opgewarmd om het garnizoen

weer te versterken, inderdaad gelukte het 4 vendels Gelderschen te krijgen.
De commissaris Padburg die het bericht bracht, kreeg uit dankbaarheid *f* 50,
commissaris Mouthaen ontving als geleider der troepen 2 rozennobels, ook Melander, secretaris van Maurits, die ertoe had meegewerkt, moest beloond worden, er stond nog een vergulde zilveren kop en schotel, die voor hem werd opgeknapt.
De vriendenkring van Marcelis onderging in de laatste dagen van 1612 een verlies door de dood van kapitein Herrel, de man van Maria de Lion.

Er gebeurden in Bergen op Zoom geen belangrijke dingen, er was nauwelijks iets om over te praten tot in het voorjaar van 1613 de advocaat fiscaal van Zeeland in Bergen op Zoom verscheen. De stad was hem niet erg genegen omdat hij altijd den licentmeester Nicolai had gesteund in diens strijd tegen de clandestiene Bergsche uitvoer naar het buitenland. Maar deze keer was hij een welkome gast want hij kwam om de hand te leggen op Nicolai en op den koopman Pieter Pieters. Beiden werden verdacht van fraude hij het toezicht op de licenten.
De magistraat was zo verheugd over deze gebeurtenis, dat zij spontaan besloot de teerkosten van den fiscaal in de herberg ‘de drye Houffijsers’ voor haar rekening te nemen.
De advocaat fiscaal verzocht de gevangene, ofschoon hij Brabander was, te mogen meenemen naarZeeland om hem daar te verhooren. Het was in lijnrechten strijd met de privilegiën maar het stadsbestuur was door de gebeurtenis zo in feeststemming dat niemand aan een

weigering dacht, mits werd beloofd dat de gevangene later zou worden teruggezonden.
Nauwelijks was de fiscaal met zijn twee gevangenen vertrokken of voor de magistraat verscheen Willem Pieters, burgemeester van Hoorn, broeder van de gevangene die aan de heren verweet aan de Zeeuw te hebben vergund de oude Brabantse privtlegiën te violeeren. Hij eischte dat de stad maatregelen zou nemen dat zijn broer naar Bergen op Zoom werd teruggebracht.
De magistraat gevoelde zich schuldig, termeer daar het achteraf bleek dat de fiscaal den man niet alleen had verhoord maar hem ook in rechten wilde betrekken. Dit laatste vond ook de Bergsche magistraat ontoelaatbaar. De privilegiën moesten '*in hun vigeur gemainteneerd*' worden. De drossaard kreeg opdracht met den burgemeester naar Middelburg te gaan om den gevangen Pieters op te eischen.

Marcelis maakte van de tijd van vrede gebruik om zijn bezit op het Bagijnhof uit te breiden. Hij had daar naast zijn speeltuin een stuk van 49 gemet weiland in huur, het was eigendom van de proveniers. De magistraat gaf het hem in bezit mits hij beloofde voortaan *ƒ* 9 erfelijk en cijns te betalen.

De prins van Melun, de nieuwe markies van Bergen op Zoom liet aan de magistraat weten dat hij van plan was binnenkort met zijn vrouw zijn intocht in Bergen op Zoom te houden. Het stadsbestuur besloot hem een paar schepen te sturen voor het vervoer van zijn bagage van Brussel naar Bergen op Zoom, de 4 burgervendels zouden hem tot aan den Boschpoort te gemoet gaan evenals met Herman van de Berg was geschied.

Gelukkig voor de magistraat ging de intocht niet door, de prins wilde hiermede wachten tot na de geboorte van het kind dat zijn vrouw verwachtte en toen bij de geboorte zowel moeder als kind stierven bleef de intocht achterwege. Drossaard Van Stralen en burgemeester Cornelis Adams werden naar Brussel gezonden.om den.prins het rouwbeklag van de stad over te brengen.

Baselius beleefde niet altijd plezier aan de godvruchtige mannen die hij met zoveel zorg voor het onderwijs uitkoos.

Thans bleek dat de dienstmaagd van de Franschen onderwijzer Paul van Brussel moeder was geworden van een kind waarvan Paul de vader was. Het geschiedde 5 maanden na de dood van Paul's vrouw en de magistraat besloot hem te ontslaan.

De Staten Generaal hadden hun wil doorgezet, het was den katholieken in Woensdrecht en Ossendrecht niet langer vergund hun godsdienst uit te oefenen, de Raad van State had in September 1613 besloten dat daar een predikant zou worden geplaatst waarvoor Abraham Costerus uit Lage Zwaluwe werd aangewezen.

De bevolking was de predikant daar aan de grens van het markiezaat echter zo weinig genegen dat hij noch in Woensdrecht, noch in Ossendrecht of Putte een woning kon vinden waarom hij voorlopig in Bergen op Zoom bleef en het oude Cellezusterklooster voor hem tot woning werd ingericht.

Met Vogel legde Baselius niet zoveel eer in als met de vorigen pastoor van Heerle Jan van Hersijn die tien jaar geleden tot het protestantisme was overgegaan.

Toen had men des morgens alle lidmaten van de kerk aangezegd dat na de middagpredikatie Hersijn openlijk van de kansel zijn dwalingen zou afzweren. Heel de Gereformeerde gemeente was erbij

tegenwoordig geweest, Baselius had toen gepreekt en tot tekst gekozen: „*Des mensen soone is gecomen om salich te maecken dat verlooren was*".
Daarna was Hersijn zelf gekomen en had met luide stem zijn dwalingen herroepen. Vogel wenschte deze min of meer luidruchtige openbaarheid niet, hij verzocht aan de kerkeraad in de avond-vergadering te mogen verschijnen en daar belijdenis doen en het pausdom afzweren. Het werd hem vergund en in alle stilte had hij daarop met de leden van de kerkeraad gecommuniceerd.

Betteken zag met groot genoegen de uitbreiding van het geslacht, al was het soms in de vrouwelijke lijn. Dit jaar waren er weer twee bijgekomen. Haar dochter Anna had een zoon gekregen die 6 Maart was gedoopt met de namen Marcel en Robert, Betteken zelf was getuige geweest voor Marcelis, die uitstedig was en Robert Henderson was mede getuige geweest.
Ook Johan Bacx in Deventer had een tweede dochter gekregen die 28 October was gedoopt en de naam Jacomijne had gekregen.

De Guliksche bondgenooten bedreigd

Met Paschen hadden de voorname ingezetenen van Bergen op Zoom zich vereenigd aan het Avondmaal en enkelen hadden hun gasten met attestatie meegebracht. Philippe de Levin, heer van Famars, getrouwd met Louise de Marnix, de dochter van de grooten Marnix van Sint Aldegonde bracht zijn nichtje Walburg van Marnix mede, de dochter van zijn zwager Jacob van Marnix (de vrouw van Oldenbarnevelt's zoon Stoutenburg) terwijl Betteken was ver-gezeld van Sophie van Golstein, de vrouw van luitenant Jan Bacx.

Bettekens zoon Jacob was nu al 15 jaar en.met trots vertelde zij aan haar gast dat hij zo prachtig comedie had gespeeld met de andere jongens van de Latijnsche school. In het Markiezenhof hadden zij onder leiding van de nieuwen rector opgevoerd: *Ex planto de duclione*. De magistraat was opgetogen geweest en had hun 24 gulden en 12 potten Fransen wijn gegeven, rector Lubbens had 5 pond Vlaamsch gekregen en de conrector N otens 2 pond.
De stad begon meer welvarend te worden, er kwamen dikwijls gasten die door het stadsbestuur moesten worden ontvangen. Vroeger bezat de stad prachtig zilverwerk maar het was in de oorlogstijd versmolten en te gelde gemaakt.
Er waren nog slechts enkele zilveren stadkannen over waarin de wijn steeds werd geschonken ter eere van hooge gasten.
Het werd tijd dat daarin verbetering kwam en alle leden van de vroedschap besloten *f* 12 te geven om een begin te maken met de aanschaffing van nieuw zilverwerk.

Nog altijd waren de Guliksche landen niet verdeeld, zij werden in onderling overleg beheerd door de paltsgraaf van Brandenburg.
Ernst van Brandenburg was stadhouder van de Guliksche landen en toen hij stierf wees Johan Sigismund van Brandenburg zijn oudsten zoon George Willem tot opvolger aan.
Paltsgraaf Wolfgang Willem die uitgesproken katholieke neigingen had kon zich daarmede niet verenigen, de reeds gespannen verhouding leidde tot openlijke vijandschap. De verhouding werd nog slechter toen Wolfgang Willem in 1613 met een katholieke vrouw trouwde.
Hij maakte zijn huwelijk bekend aan de Staten Generaal maar berichtte er niet bij dat hij katholiek was geworden.

Dit bleek pas 15 Mei 1614 toen hij openlijk naar de Mis ging.
In plaats van zich te houden aan de afspraak dat hij samen met Brandenburg de landen zou beheeren, verklaarde hij de enige erfgenaam te zijn.
Hij wilde Gulik reeds binnentrekken maar de gouverneur Frederik Pithan verhinderde dit, onmiddellijk werden 100 man uit Meurs ter versterking van het garnizoen gezonden.
Maurits zond nog 200 man uit Nijmegen, het was een gevaarlijke zet want Albertus had laten weten dat indien de Staten Generaal Brandenburg steunden, hij zich bij de tegenpartij zou aansluiten.
De paltsgraaf trok naar Dusseldorf, verjoeg het garnizoen en vestigde zich in de stad.

De Nederlanden wenschten geen oorlog, zij wilden bemiddelen, er werd in Den Haag onderhandeld maar intusschen werd vernomen dat zowel Spanje als Albertus reeds troepen wierven.
Het was een rechtstreeksche bedreiging van de Staten die daarop Gulik versterkten. De gouverneurs van de Nederlandse garnizoenen kregen de waarschuwing zorg te dragen dat alle troepen in hun garnizoen strijdvaardig werden gemaakt en dat alle officieren bij hun onderdeel aanwezig waren.
Onder dekking van 38 vendels voetvolk bracht Frederik Hendrik levensmiddelen en krijgsvoorraden in de bedreigde stad. Hij liet er ook de vaan van Thomas Viller en enkele vendels voetvolk achter.
Marcelis kreeg opdracht zich gereed te houden om met de vanen van het Bergsche garnizoen uit te rukken.
Hij hoopte dat het niet zou doorgaan want Anna Marie was hoogst zwanger en 22 Juli werd haar dochter Louise gedoopt.

Frankrijk en Engeland, door tractaten aan de republiek gebonden, trachtten eveneens te bemiddelen maar het was de oude strijd, het ging niet om het recht, er stonden een .katholieke en een protestantsche candidaat tegenover elkaar. Alles wat katholiek was, dus Spanje en de Zuidelijke Nederlanden steunden de katholieken candidaat. Brandenburg kon rekenen op de Nederlanden, op Engeland en misschien op Frankrijk, ofschoon de steun van de regentes niet groot zou zijn. De bemiddeling liep op niets uit, blijkbaar was Albertus bevreesd dat de Nederlanden zich van Gulik wilden meester maken om die stad voorgoed bij hun gebied in te lijven.
Hij gaf aan Spinola bevel bij Maastricht een leger samen te trekken.
In de Staten stonden twee mannen fel tegenover elkaar: Maurits die overtuigd was dat de tijd drong en er gehandeld moest worden tegenover Oldenbarnevelt die wilde afwachten.

29 Augustus trok Spinola plotseling over de Maas, hij verscheen voor Aken dat hij met behulp van de geestelijkheid bezette, de Brandenburgsche gouverneur werd verdreven, de katholieke godsdienst werd hersteld, de protestantsche verboden, verschillende burgers werden terecht gesteld.
Op Aken volgde Mulheim, daarop Düren; Spinola verenigde zich met het legertje van de paltsgraaf dat uit 500 man voetvolk en 300 ruiters bestond.
De Staten begrepen dat er niet meer was te hopen van Franse of Engelsche bemiddeling, alle ruitervanen kregen 30 Augustus opdracht zich van bidets te voorzien en twee dagen Inter kreeg het leger bevel te velde te trekken. 3 September werden de gedeputeerden benoemd die Maurits zouden vergezellen.

De stadhouder gaf aan het geheele leger bevel op 7 September te Neder Elten te verzamelen, 6 September was hij te ’s Gravenweert waar hij hoorde dat Spinola zich had meester gemaakt van Wesel. Het verlies van deze stad woog zwaar, Maurits weet het aan het talmen van de Staten, gevolg van de politiek van Oldenbarnevelt. Hij mocht geen minuut verliezen, zonder treinen, zonder geschut rukte hij op, slechts vergezeld van de ruiterij die reeds was aangekomen en bezette Emmerik.
5 September had Marcelis met de ruitervanen het garnizoen verlaten, met een bezwaard hart zag de magistraat hem vertrekken, de overblijvende troep was uiterst zwak, de burgerij moest weer wachtdienst doen.
Eigenlijk had hij bevel gekregen zich te Nijmegen onder de bevelen te stellen van Lambert Charles, samen met de Brandenburgsche troepen zouden Kranenburg, Gennep en een paar kleine plaatsjes worden bezet, maar nu trok Maurits inderhaast alles bijeen, 10 September marcheerde hij af naar Rees.
Voorop gingen de wagens met pioniers en matrozen, zij moesten de wegen bruikbaar maken, dan volgden ruiterij, voetvolk, geschut en treinen. Marcelis voerde een regiment van 4 vanen aan, Marquette had eveneens een regiment van 4 vanen, Jan Bacx commandeerde 3 vanen. George Willem van Brandenburg die het leger van Maurits in slagorde had zien marcheren, schreef aan zijn vader:

> *„Ich halte nicht dasz auf Erden ein schöneres und tapferers Kriegsvolck möge gesehen werden und hätte E.G. alhier zu sein ich wohl wünschen wollen als vorgestern das Fuszvolk von 14000 Mann und heute die Reuterei, so bei viertausend stark in Schlachtordnung in Felde gestanden und marchiert, nicht zweiflend, sie ihres Herzens Lust würde daran geschen haben .... “*

Maurits bezette Rees, snel rukte hij vooruit met 9 vanen en 2 regimenten voetvolk, hij bezette Calcar en andere plaatsen.
Op denzelfden dag was Spinola vooruitgerukt, hij bezette Xanten. Nu werd de toestand gevaarlijk, beide veldheren die het bestand moesten bewaren, lagen aan het hoofd van hun legers tegenover elkaar, gelukkig besloten beiden om erger te voorkomen op 15 September in Bislich besprekingen te houden.
Maurits zond Marquette en Starckenborg, de commandant van zijn lijfwacht, de veldheren kwamen overeen neutraal te blijven.
Maurits die een wintercampagne voorzag, liet in Emmerik levensmiddelen bijeen brengen.
Door tusschenkomst van Frankrijk en Engeland stemde Spinola toe Xanten te verlaten, de partijen lagen wel erg dicht tegenover elkaar.
Te Xanten begonnen de vredesonderhandelingen.
12 November werd besloten dat beide partijen Gulik. Wesel en Dusseldorf zouden ontruimen, de paltsgraaf wilde zijn machtige Spaansche bondgenoot wel kwijt. Spinola liet zich echter niet wegsturen, hij wilde Wesel niet vrijgeven en hield de stad evenals de andere die hij had bezet, vast in handen.
Daarom werd het verdrag gewijzigd, zowel de Staatsche als de Spaansche troepen zouden enkele steden bezet houden, uitsluitend ter wille van de neutraliteit. Gulik, Emmerik en verschillende andere plaatsen bleven door de Nederlanden bezet.
Maurits had de ruiterij ver uiteen gelegd daar het land vrijwel was kaalgegeten. 4000 man werden aangewezen om de steden te bezetten, Marcelis met de Bergsche ruiters kreeg 2 December order naar het garnizoen terug te keeren, er was in de geheelen veldtocht door zijn ruiters geen schot gelost.

Gedurende zijn afwezigheid had de drossaard van Stralen het bevel over het garnizoen gevoerd, de magistraat besloot hem uit dankbaarheid een zilveren schaal ter waarde van 20 pond Vlaamsch te vereeren en toen Marcelis zijn behouden thuiskomst had gevierd met een groot feest, waarbij hij de magistraat, de buitenraad en de kapiteins van de burgervendels had gevraagd, wilde de stad niet achterblijven en zond hem een okshoofd van de besten wijn.

De laatste jaren van Marcelis gouvernement

Marcelis begon oud te worden, de tocht in het land van Gulik was hem niet meegevallen, hij hoopte verder rustig in Bergen op Zoom te kunnen leven. 11 Februari 1615 ondertrouwde Constantia, de dochter van Paul met Robert Coutts en een maand later vond het huwelijk plaats.
Coutts was tot nu toe luitenant geweest bij Henri Balfour, de broeder van David. Henri was getrouwd met Maria de Lion, wier eerste man Robert Herrel was gestorven. Zij was later hertrouwd met Balfour, een ouden man die in 1611 en volgende jaren vergeefs bevordering had aangevraagd omdat hij reeds van 1599 af een vendel commandeerde.
In Bergen op Zoom lagen nog steeds 4 ruitervanen, namelijk de oude vaan van Van de Houte, van Van der Well en van Du Metz. Maximiliaan van de Houte die nog steeds als luitenant het bevel voerde over de vaan van zijn vader, hoopte nu bevordering te maken. Het was een groote teleurstelling voor hem toen op 28 Maart Walraven van Brederode voor Marcelis verscheen en zijn commissie als ritmeester voor de ruitervaan van Van de Houte overreikte.
Toen Marcelis het aan de magistraat vertelde, spitste de burgemeester de ooren, "*ende daer de voors. heer van Brederode is een seer treffelijck persoon van de beste adel van ‘t lant, daeraff alle vruntschap te verwachten staet*" zond de magistraat hem dadelijk als welkom 8 stadskannen rijnwijn.
Marcelis had nog twee nieuwe kapiteins gekregen met klinkende titels, zij het dan ook dat de zuiverheid van hun stamboom zeer betwistbaar

was, namelijk de Portugeesche prinsen Don Manuel en Don Guillaume, twee zonen van Emilia van Nassau. De benoeming was een gunst als gevolg van de verzoening van Maurits en zijn zuster.
In 1613 had don Manuel de compagnie gekregen van François de Bruges, de jonge kapitein was pas 14 jaar oud. Don Guillaume kreeg de compagnie van Abraham van Nijevelt, hij telde pas 9 jaren en het was dus te begrijpen dat de prinsen niet in Bergen op Zoom verschenen, hun compagnieën werden gecommandeerd door de luitenants Jacques Terrens en Reijnier van Boschoven.
In elke compagnie waren 9 mannen op de monsterrol gebracht die niet aanwezig waren maar. behoorden tot de bedienden van de vader van de jeugdige prinsen.

Marcelis' vriend Baselius was gestorven. Zijn weduwe vroeg aan de magistraat een tegemoetkoming voor de opvoeding van haar zoon Samuel die naar de universiteit van Franeker zou gaan.
Het was Baselius niet meer gegeven geweest de gedenkwaardige daden van Paul en Marcelis in druk te laten verschijnen. De aan-teekeningen werden door de kinderen trouw bewaard en zij besloten nu het boek uit te geven [58]).

[58] Het boek van Baselius werd in 1615 uitgegeven bij Isaac Schilders te Breda. Een digitale weergave is hier te vinden.

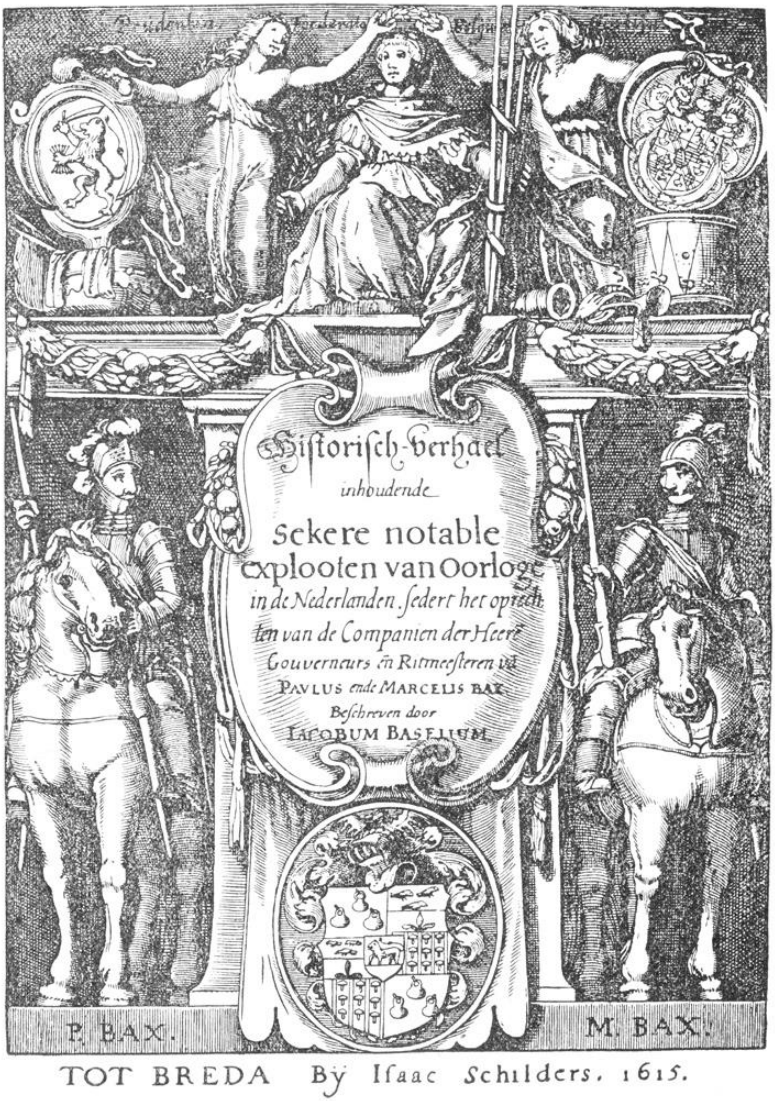

Omslag van het in 1615 uitgegeven boek van Baselius,
een belangrijke basis van informatie voor dit boek van Boeree

On die dagen werd de hulp van Marcelis ingeroepen voor een van die zonderlinge wijzen van burgerlijke rechtspraak, namelijk het oude recht van '*inhalinghe*'.
Willem van Halmale, burger van Bergen op Zoom had een vordering op Antonis Cats in Wouw. Alle vredelievende pogingen waren mislukt, de korteroede [59]) kreeg order naar Wouw te gaan om beslag te leggen op de paarden van Cats. De drossaard van Wouw was echter waakzaam en verhinderde dezen daad met behulp van zijn dienaren. Dus werd de medewerking van de gouverneur ingeroepen.
Hij herinnerde zich dat William Furres, luitenant van Thomas Freyer indertijd een dergelijke zaak tot een goed einde had gebracht. Hij werd daarom met het geheele vendel naar Wouw gezonden en de drossaard stond machteloos tegenover die overmacht.
Furres keerde terug met de veroverde paarden en de magistraat beloonde hem met een Albertus en de manschappen met een ton bier uit dankbaarheid voor dezen dienst aan de justitie bewezen.

Ook op ander gebied zag de magistraat er niet tegen op krasse maatregelen te nemen. In en om de stad zwierven veel vagebonden, deels ontslagen soldaten van vriend en vijand, deels ander geboefte. Het bezoek van de speeltuinen buiten de stad werd moeilijk door het brutale optreden van dit volk, dat in vroeger jaren wel logeerde in het rabauwengasthuis in de Rosemarijnstraat.
De magistraat vond dat het maar uit moest zijn met die straatschenderijen, zij liet in de vervallen nieuwe kerk een groot hok

---

[59] Corteroede: Gerechtsbode

timmeren en ving alle landlopers en bedelaars op. Overdag moesten deze mannen steenen bikken onder hardhandig toezicht van een opziener.
Bij rebellie werden zij dadelijk gegeeseld, als loon kregen zij slechts brood, kaas en bier. Als het werk was afgelopen, werden zij in het hok opgesloten.
Deze regelmatige arbeid was niet naar hun zin, de een na de andere maakte zich uit de voeten en nieuwelingen schuwden de Bergsche omstreken, de maatregel had afdoende geholpen.

Met de stedelijke financiën ging het niet beter dan vroeger, nog altijd moest de stad geld voorschieten voor uitgaven, die feitelijk voor rekening van het landsbestuur waren.
Nog altijd reisden burgemeesters en schepenen naar Holland en Zeeland om terugbetaling van die gelden te vragen waarbij de betrokkenen met geschenken gunstig moesten worden gestemd. Er werd turf, brandhout en Maartsch bier in hun kelders gebracht, hun zilverkast werd voorzien van mooie gedreven schalen of koppen en schotels, soms lag in de schaal ook een bedrag aan geld.
In het land van Gulik was de overeenstemming nog niet bereikt, er had geen verdeeling plaats gehad, de Staten besloten dus Gulik, Rees en Emmerik op eigen kosten te versterken.
Dit viel niet gemakkelijk, de provinciën waren traag in het opbrengen van de verschuldigde gelden, voortdurend kwamen er klachten dat de Staatsche troepen in Duitsland geen behoorlijke betaling kregen en Keulen klaagde over strooptochten die als steeds het gevolg waren van slechte bezoldiging.
Er lagen 4 afdeelingen van 200 ruiters en ongeveer 4000 man voetvolk, Frankrijk en Engeland wenschten dat de Staten hun troepen zouden

terugtrekken maar de Nederlanden dachten daaraan niet zo lang Spinola met zijn leger zo dicht bij de grens lag, er kon beter op Duits dan op Staatsch grondgebied worden gevochten.
Daarbij kwam dat het behoud van de hervormden godsdienst in die streken geheel afhing van het blijven van de Staatsche troepen, ook dat woog de Staten zwaar.
Toen Albertus en Spanje in het voorjaar van 1615 hun legers versterkten, begreep ook Nederland dat het paraat moest zijn. Er was echter nog meer reden tot ongerustheid en onenigheid, er was een belangenstrijd tusschen de stad Brunswijk eenerzijds en Frederik Ulrich, hertog van Brunswijk gesteund door zijn oom de koning van Denemarken anderzijds.
Natuurlijk stond het handeldrijvende Nederland aan de zijde van de hanzcsteden, de Staten kwamen te hulp met vrijwel de geheele ruiterij, verdeeld in drie groepen onder Marquettc, Stakenbroeck en Louis de la Kethulle, Heer van Rijhoven. Deze laatste verving Marcelis Bacx die wegens ouderdomsgebreken niet meer te velde kon verschijnen.
Verder waren bij dezen tocht musketiers op wagens, geschut en treinen ingedeeld, hd geheel stond onder bevel van Frederik Hendrik.
Het was reeds laat in het jaar, 30 October kwam het leger in opmarsch, het behoefde niet te vechten, de komst alleen was voldoende om koning Christiaan te dwingen naar Denemarken terug te gaan, Frederik Ulrich verstond zich met de hanzesteden.
Gedurende de vredesonderhandelingen weigerde Frederik Hendrik naar de Nederlanden terug te keeren, pas 31 December kwam het verdrag tot stand en mochten de troepen naar de haardsteden afmarcheeren.

De lichamelijke gebreken verhinderden Marcelis niet de traditie getrouw te blijven en in Januari 1616 vroeg hij de geheele vroedschap bij zich ten eten waarvoor hij met het gebruikelijke okshoofd wijn werd bedankt.
Het was Anna Marie deze keer een beetje zwaar gevallen want zij verwachtte binnenkort haar vierde kind.
Sophie van Golstein was haar echter voor, 1 Februari werd te Deventer haar dochter Anna Margaretha gedoopt en 4 dagen later had te Bergen op Zoom de doop plaats van Philippe, de zoon van Philippe de Levin, Heer van Famars en van Louise de Marnix. Walburg van Marnix en Philippe's jongere broer Guillaume waren voor de plechtigheid overgekomen.
Famars was met Bacx bevriend, ook luitenant Symon Marly en de vaandrig Guillaume Pisset behoorden tot de vriendenkring.
23 Februari 1616 werd Marcelis dochter Roguina Charlotte gedoopt, zij was genoemd naar de tien jaar jongere zuster van Anna Marie.

21 Mei was voor de Staten een belangrijke dag, de pandsleden Brielle, Vlissingen en Rammekens werden door de Engelschen teruggegeven, de gouverneurs werden met kostbare gouden halskettingen begiftigd. Het had een beetje moeite gekost deze steden terug te krijgen, de Nederlanden stonden bij Jacobus diep in de schuld, maar door geldgebrek was hij genoopt genoegen te nemen met het aanbod dat de Staten hem deden.
Nu was Nederland dan inderdaad een geheel vrij land geworden, hetgeen echter ook bezwaren had want nu de troepen uit die garnizoenen vermoedelijk weer naar Engeland zouden terugkeeren, vreesde Bergen op Zoom dat het veel minder goed beschermd zou

worden. Het vroeg dus dadelijk vergrooting van de bezetting vooral omdat Lieven Seijs met zijn vendel naar Vlissingen was gezonden.
Het verzoek werd toegestaan, Bergen op Zoom kreeg versterking van 3 vendels Engelschen. Maurits vertoefde in die dagen in Zeeland en de magistraat had gehoord dat hij zijn terugweg over Bergen op Zoom zou nemen.
Zondag of Maandag kon hij worden verwacht, de magistraat zou hem met de burgervendels te gemoet gaan waarop hij feestelijk naar het stadhuis zou worden geleid. Het gebouw zag er met zijn nieuwen gevel indrukwekkend uit en de magistraat stelde er zich veel van voor de stadhouder een schitterenden maaltijd aan te bieden.
De heren hadden zich leelijk misrekend, Maurits kwam reeds Woensdag via Lillo per schip en voor iemand wist wat er aan de hand was, legde de schipper in de haven aan. Een paar magistraatsleden, inderhaast gewaarschuwd, haastten zich erheen maar Marcelis was hen reeds voor, hij had de situatie gered door Maurits tot gast te vragen.
Anna Marie had dan toch eindelijk het groote voorrecht de stadhouder aan haar tafel te zien.
De magistraat kwam bijeen en verzocht Maurits en alle kapiteins de volgende dag de maaltijd op het stadhuis te willen gebruiken.
Nog een paar dagen bleef Maurits in Bergen op Zoom, 1 Juli vertrok hij naar Den Haag.

6 November had de doop plaats van Paulus Marcelis Coutts, de zoon van Robert Coutts en Constantia Bacx, het werd voor Betteken een toer al die Schotsche kleinkindertjes uit elkaar te houden, gelukkig had dit kindje een paar goed klinkende Hollandsche namen.

On het Staatsche leger was een nieuw misbruik ontstaan, het koopen en verkoopen van bevelhebbersplaatsen. Dit was het gevolg van een samenloop van omstandigheden.
Nederland onderhield nauwe betrekkingen met het Franse hof dat deze landen nog steeds financieel steunde of schoon de regentes Spaanschgezind was.
De Hugenoten onder de Prins van Condé en de hertog van Bouillon bonden de strijd aan, vreezend dat de hervormde godsdienst in het gedrang zou komen. Nadat er korten tijd een verzoening was geweest, ontbrandde de strijd opnieuw. Herhaaldelijk deserteerden Franse officieren die in Staatschen dienst waren om zich bij de Hugenoten aan te sluiten, zij verkochten hun plaats aan anderen.
De methode om een bevelhebbersplaats aan een ander te verkoopen had Jan Bacx op de gedachte gebracht dit ook te doen. Sedert 3 Februari 1599 commandeerde hij een vaan kurassiers die in 1609 op de betaling van Friesland was gesteld.
Daar de afrekening daardoor in het gedrang was gekomen, verzocht hij aan de Staten van Friesland zijn vaan te mogen verkoopen aan Frederik, vrijheer van Schwartzenberg en Hohenlansberg, ridder van Sint Michel. 4 December 1616 werd het toegestaan.
Het was bij zijn vaan een verlopen zoodje, hijzelf kwam er nooit, zijn neef de luitenant was ook meestal afwezig, de kornet maakte zich dan ook uit de voeten en toen de nieuwe commandant verscheen, was slechts de kwartiermeester aanwezig.
Nu was het de gewoonte dat een nieuwe commandant steeds door een ‘gequalificeerd’ persoon aan de troep werd voorgesteld en Schwartzenberg, niemand vindende, wendde zich tot de commandant van de troepen in Deventer, Nicolaas Smelsingh met verzoek daarvoor een officier te willen aanwijzen.

Smelsingh zag in dat hier een onregelmatigheid was gebeurd en berichtte aan de Staten:
„.... ende dat het een gemeen crijchsgebruijck is, dat de nyewen ritmeester de compagnie ter ierster aencompste door een gequalificeert persoon wert voorgestelt, ende ontdekt dat sij daertoe gecommitteert hebben Gerbrandum Furmerium, haere regiments quartiermeester, omme die voors. ontdeckinghe te doen, versoeckende die van Deventer gelieve yemandt vuijt haer middel daerbij te voegen omme haeren gecommitteerden daerinne te assisteren ende sorge te dragen, dat sulcx in stillicheijt ende sonder querele van yemandt sal mogen worden volbracht .... "
Als de betaling achterstallig was, was er bij zulk een overgave van commando steeds kans op muiterij. De troep weet dit niet aan de Staten van Friesland maar aan de ritmeester die de indruk maakte zich stilletjes uit de voeten te hebben gemaakt nadat hij de functie had verkocht.
Frederik Hendrik was zeer boos toen hij het hoorde, hij was het niet eens met deze handeling van de Staten van Friesland en legde hun uit dat de ruiterij het belangrijkste deel van het leger was. De waarde van de troep hing af van de keus van de commandanten en als hoogste commandant van het ruiterwapen eischte hij dat dergelijke handelingen niet buiten zijn voorkennis zouden gebeuren.
Hij bracht de heren onder het oog dat de Staatsche ruiterij thans bij de Spaansche ten achter stond. Parma stelde bij het ruiterwapen steeds de bekwaamste bevelhebbers aan die hij in het leger kon vinden en hij regelde persoonlijk de bevordering.
De generaal der ruiterij Don Louis de Velasco nam zelfs geen gewonen ruiter aan zonder zich van diens bekwaamheid te overtuigen.

Een handeling zoals die van de Staten van Friesland zou ten gevolge hebben dat er een ruiterij werd onderhouden tot groote kosten en geringen dienst van het land en dat men in tijden van oorlog daardoor slechts op tegenspoeden zou kunnen rekenen. Het was echter geschied en zowel de Staten Generaal als Maurits legden er zich bij neer.

De Staten van Friesland hadden aan Jan Bacx beloofd dat hij nog *f*1000 achterstallig tractement zou ontvangen maar het was te begrijpen dat de Staten Generaal die zich met die regeling niet konden verenigen, er niet aan dachten dat geld uit te betalen.
Alle requesten die Bacx ook in later jaren inzond, werden met een nietszeggend woord ter zijde gelegd, het was het einde van zijn militaire loopbaan.
Drie jaar later schreef de secretaris van de Staten onder een request van Jan Bacx:

> *„Is gelesen het advies van de Raed van Staten van 27 deses op request van Johan Bacx, houdende alsoo haer E, nyet en conden bevinden dat sulcke dienst als in de voors. requeste staet verhaelt, van over soo lange jaren geschiet, die jegenwoordighe generaliteijt der Prov. is raeckende, maer wel de voorgaende regeringhe ende andere provinciën dat H.Ed. bedunckt dat het van te sware gevolgen soude sijn .... “*

Jan Bacx kon zich dus als ambteloos burger terugtrekken op zijn huis Ripplicqueweert waar hij verder processen voerde tegen verschillende omwonenden, zo bv. tegen Cornelis Hillebrandts van Rossum die

kwaad van hem zou hebben gesproken en dien hij tevens schatte voor *f* 100 achterstallige pacht.
Hij stond overal in de schuld en toen er in 1619 een verdeeling van de erfenis van zijn vader zou plaats hebben, was hij verplicht reeds bij voorbaat op 9 Maart van zijn vijfde gedeelte afstand te doen aan Mr. Lambrecht de Bye. Om nog iets te redden voor zijn vrouw liet hij 16 November 1623 door een notaris te Nieuwpoort een scheiding van goederen opmaken.
30 Augustus 1624 luidde de groote klok van de kerk te Ysselstein en werd Jan Bacx bijgezet in de grafkelder van het geslacht Huchtenbroeck, hij had zijn beide jongere broers Paul en Marcelis vele jaren overleefd.

Het jaar 1616 was geëindigd zonder Bergen op Zoom veel belangrijks te brengen en in Januari 1617 noodigde Marcelis de magistraat weer tot de gezelligen maaltijd op het Hooghuis.
Met de penetratie van de hervorming in Woensdrecht en Ossendrecht wilde het niet vlotten. Costerus, de beroepen predikant woonde nog steeds in Bergen op Zoom. Het was zijn eer te na te verzoeken dit beroep ongedaan te maken maar toch durfde hij niet in een van die dorpen of in Putte te gaan wonen. Hij miste het militante karakter van zijn overleden vriend Baselius en zocht dus een uitweg. Toen in Maart 1617 de Bergsche ziekentrooster was gestorven, verzocht hij voor die betrekking in aanmerking te komen hetgeen hem een tractement van *f* 100 per jaar opleverde.
In die dagen verergerde de ziekte van Marcelis en daar het dringend noodig was de troepen in dit belangrijke garnizoen onder strenge controle te houden, werd Willem van Oldenbarnevelt, Heer van

Stoutenburg, zoon van de landsadvocaat naar Bergen op Zoom gezonden om Marcelis in het gouvernement te vervangen.
8 April 1617 maakte hij zijn opwachting bij de magistraat die hem als zijnde een man van invloed 10 stadskannen wijn schonk.
De magistraat vermoedde niet dat die invloed nog slechts enkele maanden zou duren en de strijd tusschen Maurits en de zeventig-jarigen landsadvocaat met diens terechtstelling zou eindigen.
15 April werd besloten de gouverneur weder zijn toelage van *f* 800 te geven. Het zou de laatste zijn die Marcelis zelf ontving.
In het leven gaan de ouden heen terwijl de jongen komen en toen in April 1617 in Deventer Marcelis Bacx werd gedoopt als zoon van luitenant Johan Bacx, werd zijn naamgenoot de Bergsche gouverneur begraven.
30 Maart 1618 kwam de magistraat bijeen om nog eens een bedrag van ƒ 800 te besteden voor de weduwe. Het was een bewijs van werkelijke dankbaarheid voor de diensten door Marcelis aan de stad bewezen, zowel als voor de vriendschap die vele magistraatsleden particulier van hem hadden genoten in de loop van de 34 jaren die hij in Bergen op Zoom had doorgebracht.

Anna Marie Berck

Marcelis was gestorven en bij beslissing van de Raad van State van 25 April 1617 werd het commando over de Bergsche ruitervaan opgedragen aan zijn luitenant Robert de la Ruelle, het gouvernement bleef voorlopig in handen van de heer van Stoutenburg. 18 October werd deze officieel met de functie bekleed.

Tot nu toe was Anna Marie als een vlinder door het leven gegaan. Van geldelijk beheer had zij niet het flauwste begrip en toen Marcelis op 31 Maart 1617 op zijn sterfbed notaris van der Perre bij zich had geroepen, dicteerde hij hem zijn laatsten wil waarbij hij zijn goederen naliet aan zijn kinderen. Zijn vrouw kreeg alleen een legaat en verder het vruchtgebruik tot haar dood of tot een tweede huwelijk met de verplichting de kinderen in haar stand op te voeden.
Ontroostbaar was zij achtergebleven, tot in lengte van dagen moest de nagedachtenis van haar man in eere worden gehouden, zij wilde een grafmonument laten maken dat het mooiste van de geheele kerk zou worden.
Zij trof het dat er toevallig een man van groote reputatie in Bergen op Zoom aanwezig was, Cornelis Jansen, de beeldsnijder die een eigen bedrijf in Londen had.
Zij ontbood hem op het Hooghuis en droeg hem op een monument te ontwerpen. Jansen ging dadelijk aan het boetseeren en toen zij kort daarop in haar koets langs zijn logies reed, ging zij kijken naar zijn vorderingen. Het kleine model was gereed, zij nam het in de koets mee naar huis, de prijs zou *f* 1800 bedragen.

Van terzijde hoorde Jansen dat het model niet geheel naar haar zin was, waarom hij zich om inlichtingen tot Balfour wendde.
Samen gingen zij naar het Hooghuis, er werden een paar wijzigingen gemaakt, de prijs werd *f* 2000, het monument stelde Marcelis voor gebeiteld in wit marmer, in volle wapenrusting liggend op een zwarten toetssteen.
Jansen ging naar Londen terug en toen zijn knecht de Bergenaar Mathijs Benedictus daar een tijd later aankwam, was het beeld gereed.
Jansen had intusschen moeilijkheden gekregen met zijn collega Stone

op wiens werf de toetssteen lag. Stone beweerde dat de steen van hem was, er werd over geprocedeerd, Jansen kreeg gelijk en trok er met 9 man op uit om de steen te halen, maar Stone stond er met zijn mannen bij. Het oude recht gaf aan Jansen wel de vergunning de steen te halen maar hij mocht de eigendommen van Stone niet beroeren. Het was een moeilijk karwei geweest de steen weg te halen tusschen de materialen van Stone en het had een groot oponthoud gegeven in de afwerking.

Marcelis had als executeurs van het testament David Balfour en Walraven Hack van Hogerheid aangewezen. Deze laatste was van moederszijde aan Bacx verwant (de moeder van Marcelis heette Hack). Hack zat zelf in moeilijkheden, hij woonde in Antwerpen en wenschte allerminst in Bergen op Zoom te verschijnen. Daardoor was Balfour verplicht alleen voor de belangen van de kinderen op te komen.
Meermalen had hij Anna Marie verzocht een inventaris op te maken van de goederen, er was in de eerste plaats de gedeeltelijk onverdeelde boedel van Marcelis ouders, er waren vijf takken die daarvan moesten erven, de bezittingen lagen overal in Brabant verspreid.
Dan had Marcelis eigen bezittingen, zowel in Bergen op Zoom als in de naaste omgeving en verder in Roosendaal en in Zuid Beveland, het waren boerderijen en land door hem zelf gekocht.
Anna Marie had van haar vader goederen geërfd in Zutphen en omstreken en de bezittingen van haar moeder lagen in de buurt van Culemborg.

Ook de bezittingen van haar familie waren gedeeltelijk nog niet gescheiden. Enkele van die goederen waren onbezwaard, andere waren belast met cijnsen of andere verplichtingen.
Reeds bij de besprekingen over het monument had Balfour gezien dat zij erg eigenmachtig met de gelden omsprong, zij had zich geen zorgen gemaakt over de betaling, zij had zich slechts laten leiden door haar ijdelheid, het monument moest mooier en kostbaarder zijn dan alle andere in de kerk.
Maar nu bemerkte Balfour dat zij van de goederen leefde alsof zij eigenares in plaats van vruchtgebruikster was. Zij verkocht de eigendommen van de kinderen en gebruikte het geld ten eigen bate. Dit mocht zo niet verder gaan en dus sommeerde Balfour zijn mede-executeur Hack door middel van notaris van Wesel om 1 Juli 1619 samen te komen, zij zouden dan Anna Marie dwingen een nauwkeurigen inventaris op te maken. Hack liet door een notaris uit Antwerpen berichten dat hij weigerde het executeurschap te aanvaarden.

Tusschen verwijderde dingen kan soms een plotseling rechtstreeksch verband ontstaan. Kort na het overlijden van Marcelis stierf in Venetië graaf Johan Ernst van Nassau-Siegen. Hij was commandant van het Waalsche regiment waartoe Philippe de Levin behoorde, deze maakte promotie en werd tot commandant benoemd. Zijn vendel kwam dus vrij en werd gegeven aan zijn jongeren broeder Guillaume die daardoor in Bergen op Zoom in garnizoen kwam.
Hij was daar reeds dikwijls geweest en had dan bewonderende blikken laten vallen op de mooie jonge vrouw van de ouden gouverneur. Thans

vond hij haar terug als jonge rijke weduwe en hij vroeg haar ten huwelijk.
Balfour voorzag in de naaste toekomst nog grootere financieele verwikkelingen, hij haastte zich naar Anna Marie en eischte ter wille van de kinderen een scheiding van goederen, alles moest geregeld zijn voordat zij opnieuw ging trouwen.
Anna Marie was echter geheel vervuld van haar huwelijksplannen, zij zou de volgende dag trouwen, haar hoofd stond minder dan ooit naar financieele beslommeringen en het ergerde haar dat zij daarmede op dat oogenblik werd lastig gevallen. Zij werd heel boos en antwoordde hem dat zij er niets van wilde hooren en dat zij niet van plan was zich aan het testament te houden.
Dit was Balfour al te kras, hij liep dadelijk naar notaris van Wesel die alles officieel moest vastleggen, nooit had zij zich tegen het testament verzet, twee jaar lang had zij geen enkel protest geuit, nu verwierp zij het.
23 Juni trouwde Anna Marie maar voordat zij met haar man op reis zou gaan, stond de notaris voor haar en las een lang verhaal van een papier voor. Zij werd ongeduldig en zei: *„Geef mij er maar copie van*". De eis van de notaris was dat zij onverwijld alle goederen in het sterfhuis zou terugbrengen precies zoals zij waren geweest op de dag van het overlijden van Marcelis. Ook eischte de notaris dat Levin met alles in kennis zou worden gesteld.
Het duurde 5 dagen, toen waren man en vrouw terug en Anna Marie, nu Vrouwe van Famars, stond de notaris te woord.
Gelukkig was Guillaume de Levin een eerlijk man, maar ook hem stond in die dagen het hoofd niet naar het ontwarren van moeilijke geldelijke beslommeringen. Enigszins hiermede in verband stond een zaak die intusschen met spoed moest worden afgedaan.

Op 11 Juni waren de 5 takken die van de ouders van Marcelis moesten erven, opgeroepen voor een samenkomst, Anne Marie vertegenwoordigde met haar kinderen een dier takken.
Om bij die bijeenkomst de belangen van de kinderen te behartigen, had Balfour een onderhoud met Levin. Eensgezind wendden zij zich tot de weesmeesters die er geen bezwaar tegen hadden dat Levin zijn vrouw zou vertegenwoordigen en dat Balfour voor de kinderen zou opkomen.
De verdeeling had plaats en op 11 November ontving burgemeester Paschasius Turcq *f* 5147 ten behoeve van de kinderen om dat bedrag in de weeskist op te bergen.

Balfour hoopte dat Anna Marie nu tot afwikkeling van de zaken zou besluiten maar toen zij 6 maanden was getrouwd en hij nog niets hoorde, liet hij haar opnieuw sommeren en stelde denzelfden eis ook aan Levin.
Het duurde tot Maart eer Anna Marie aan de weesmeesters berichtte geheel afstand te doen van alle goederen door Marcelis aan de kinderen nagelaten en dat zij de kinderen „*thaerer discretie*" zou opvoeden. Zij liet in het midden waaruit de bezittingen van de kinderen bestonden en verzocht voogden over de kinderen aan te wijzen. De weesmeesters kozen burgemeester Cornelis Adams en .... de schepen Abraham Buijdens, de man die Baselius intertijd als rector had laten ontslaan omdat hij de jeugd slechts opvoedde in kwade zeden.
De zaak was daardoor in rustiger banen geleid maar nu verscheen in Bergen op Zoom de beeldhouwer Jansen met het monument voor Marcelis, hem besteld door de ontroostbare weduwe die intusschen hertrouwd en haar smart geheel te boven was gekomen.

Zij had liever gezien dat beeldhouwer en monument naar de bodem van de zee waren verhuisd maar beiden lagen veilig in de Bergsche haven.
Zij weigerde zelfs het beeld te ontvangen maar zo liet Jansen zich niet afschepen, hij liet notariele verklaringen opmaken van de reden van zijn oponthoud en riep Balfour als getuige op. Er was nooit een termijn voor de aflevering vastgesteld, het werd een rechtsgeding dat door Anna Marie werd verloren en zo verscheen in de kerk van Sint Geertruijd het prachtige monument dat tot in lengte van dagen de glorie van Marcelis zou verkondigen en dat evenals de zoveel eenvoudiger tombe van Paul, in 1747 door de Fransen tot puin werd geschoten.

De kosten waren dank zij het rechtsgeding opgelopen tot *f* 2300 en Levin betaalde, hij wenschte een spoedig einde aan deze onverkwikkelijke zaak die in Bergen op Zoom tot een publiek schandaaltje was geworden.
Voor die betaling leende hij van de weesmeesters het geld uit het bezit van de kinderen. Zijn broer Philippe bleef met zijn huis borg voor de terugbetaling.
Anna Marie maakte zich over de afbetaling geen zorgen, de kinderen waren mede aansprakelijk voor de begrafeniskosten, waaronder natuurlijk ook het monument viel.
De beide voogden stonden voor een moeilijk geval. Marcelis was hun beider persoonlijke vriend geweest, Zij wilden de belangen van de kinderen behartigen maar Levin was een man van veel mvloed. Met hem moesten zij terdege rekening houden. Zij besloten het advies in te winnen van vier beroemde Haagsche advocaten namelijk Dimmer, Vermeeren, Vergoes en van Strijen. Hun vragen luidden:

1. Is een vrouw die zich nooit aan een testament heeft gehouden, verplicht dit op te volgen? Zo ja, is zij dan niet verplicht het sterfhuis terug te brengen tot de toestand zoals die was op de dag van het overlijden?
2. De vrouw, zittend in een onverdeelden boedel laat een monument van ƒ 2300 maken. Hoe moet de betaling geschieden?
3. De man was in het bezit van een obligatie op zijn luitenant de la Ruelle. Wie is nu de bezitter van die obligatie?

a. Op de eerste vraag antwoordden de heren dat de weduwe in het volle bezit was gebleven van de inkomsten van de goederen van haar overleden man en dat zij daardoor ipso facto had verklaard zich te houden aan het testament. Zij mocht nu dus niet varieeren en een andere resolutie nemen. Mocht zij echter bewijzen dat zij daardoor merkelijke schade leed in de gerechtigheid die haar anders zou zijn toegekomen, dan zou zij daarvan ongetwijfeld zijn '*relevabel ratione sepus*'.
b. Wat de tweede vraag betrof, waren de heren van mening dat de graftombe was gesteld ter eere van de overledene en dat alle doodschulden kwamen ten laste van de erfgenamen. Hier waren echter die kosten excessief, vooral ook in vergelijking met de tombe van Marcelis broer Paul, die precies dezelfde qualiteit had gehad terwijl testateur ook slechts een begrafenis overeenkomstig zijn staat had gewild. Zodoende kon aan de weduwe de verplichting worden opgelegd, te betalen wat zij meer dan noodig had uitgegeven doch de redelijkheid wilde, dat de onkosten, na behoorlijk te zijn verminderd, zouden worden omgeslagen zoals gewoonte was onder lieden van stand die onderling waren bevriend.

c. Wat de derde vraag betrof waren zij eensgezind van mening dat de obligatie was vastgesteld vóór de datum van het testament, zodat de weduwe tot aan haar tweede huwelijk recht had op de rente daarvan die daarna overging op de kinderen.

Voorzien van deze inlichtingen, belegden de voogden samen met Balfour een vergadering, zij besloten het advies ter kennis te brengen van de weeskamer en te verzoeken dit advies te laten overhandigen aan Levin. Deze verzocht een paar dagen beraad en deelde daarop mede dat hij ermede accoord ging, hij verzocht zo spoedig mogelijk tot een definitieve verdeeling over te gaan, 10 Februari 1621 werd de scheiding van goederen vastgesteld.
Het Hooghuis werd voor de helft toebedeeld aan Anna Marie, het werd geschat op *f* 5000 en voor *f* 2500 mocht Levin de ander helft koopen, *f* 1250 direct te betalen en de andere penningen na een jaar.
In de boedel lagen nog meer papieren die verdeeld moesten worden, o.a. een verkaveling van grond tusschen Anna Marie en haar zuster Roguina, van 16 Juni 1618 en dan waren er nog een paar stukken die niet veel waarde hadden, namelijk een schuldvordering van *f* 500 op Heijlwig Bacx, de weduwe van Goyaard van Eijck en een van *f* 1000 op Jan Bacx.
In October verkocht Levin het huis genaamd ‘Bercks huijs’ op het Oldewant te Zutphen voor *f* 5000. Het was het ouderlijk huis van Anna Marie waarvan aan de kinderen uit het eerste huwelijk een vierde deel toekwam.

6 Mei 1624 had in Bergen op Zoom een familievergadering plaats wegens de dood van Fierlands [60]). Blijkbaar hadden de familieleden meer vertrouwen gehad in hem dan thans in zijn weduwe. Zij sommeerden haar binnen 6 weken rekening en verantwoording af te leggen.

Aanwezig waren:

1. Elisabeth Joachimi, geassisteerd door David Balfour,
2. David Balfour namens zijn vrouw Anna Bacx,
3. Balfour namens de kinderen van Paul,
4. Anna Marie Berck, geassisteerd door haar man Levin,
5. Balfour en Johan de Bergaigne als executeurs van het testament en voogden van de kinderen van Marcelis.

Zij waren allen tezamen voor 2/5 erfgenamen in de boedel van Jacob Bacx en Anna Hack.

In het tweede huwelijk werden Anna Marie 4 kinderen geboren n.l.:

1. Catharine Jeanne, gedoopt 6 October 1620. Als getuigen waren aanwezig Philips Rudolph van der Planitz, de echtgenoot van haar zuster Roguina.
2. Charles Philippe, gedoopt 27 April 1625.
3. Louise, gedoopt 1, Mei 1626.
4. Bergina, gedoopt 8 Augustus 1628.

De resolutiën van de Bergsche magistraat vermelden daarvan:

„7 Augustus 1628:
Alsoo de Ed.Heere Philips de Levin dict Famars de stadt versocht hadde om over de doop van sijn jonge dochter te staen ende daer-

---

[60] Marten Fierlands, de man van Katharina van Eijck. Zie ook pag 1021.

benevens mede begeert dat de stadt deselve dochter eenen naam soude geven is geresolveert, dat men tvoorschreven kint sal geven de naem van Bergina. Item alsoo de heren drossard ende borgemeesters van de voornoemd en collonel op middage sijn genoot, is geresolveert datmen de minne ende de domestycke dienaers sal vereeren mette somme van 36 kar. gld. onder haer-luijden te verdeijlen.
16 Marti 1629.
Hem waer mede men sal vereeren de Ed. Heer Collonel de Famars, ten
opsien dat de stadt heeft gestaen over de doop van sijn dochter Bergina.
Opt 2en poinct dat men d'Ed. Heer Collonel de Famars sal vereeren tot een pillegifte over de doop van sijn dochter Bergina roette somme van 500 car. gld".

1 Juli 1629 lag Levin als commandant van het regiment Walen voor den Bosch. Terwijl hij de wachten inspecteerde werd hij getroffen door een musketkogel. Het projectiel werd spoedig uitgesneden maar reeds de zelfden nacht stierf hij aan verbloeding. Hij had verzocht evenals zijn vader in Heusden te worden begraven.
Anna Marie was nu voor de tweede maal weduwe en haar financieele positie was allesbehalve gunstig. Bovendien waren de kinderen uit het tweede huwelijk er het slechtste aan toe.
Zij had thans 8 kinderen op te voeden, haar geldmiddelen waren hopeloos verward, haar goederen bezwaard, haar rekeningen onbetaald, zij had er geen begrip van de tering naar de nering te zetten en 19 October 1630 wendde zij zich tot de weesmeesters.

Zij legde uit dat de kinderen uit het eerste huwelijk geleidelijk groot waren geworden, zij kwam niet meer toe met de *f* 200 die zij per kind en per jaar kreeg· en moest er zelfs op toeleggen wat zeer ten nadeele kwam van de kinderen uit het tweede huwelijk.
Zij vroeg over de volledige inkomsten van de kinderen te mogen beschikken totdat zij meerderjarig zouden zijn of trouwden. Zij kreeg een ontwijkend anwoord; de voogd Cornelis Adams was gestorven, zij moest eerst een paar geschikte mannen opgeven, dan zouden de weesmeesters daaruit een anderen voogd kiezen.
Zij had landerijen liggen onder Culemborg. Deze waren afkomstig van haar moeder, een vierde kwam aan de kinderen, drie vierde kwam haar toe. Deze wilde zij nu verkoopen hetgeen werd toegestaan. Ook enkele andere verzoeken werden ingewilligd, in 1631 en 1632 werden de landerijen bij Culemborg verkocht voor *f* 3350 en *f* 9800.
Bovendien mocht zij uit die bedragen nog *f* 600 behouden omdat haar dochter Maria de bruid was, zij ging trouwen met van Stapele.
In 1634 werd nog *f* 1000 ontvangen van de verkoop van het goed Moerendaal onder Nispen.
Het was voor Anna Marie een verademing toen haar schoonzuster Walburg de Levin bij testament aan de kinderen uit het tweede huwelijk *f* 3000 vermaakte en Lucretia bovendien nog *f* 1000 aan Catharina Jeanne, haar oudste dochter naliet. Ook de rentmeester Joachimi, die voogd was over de kinderen uit het tweede huwelijk was blij want de boedel van Anna Marie was '*seer gevervolueert met schulden*'. De kinderen bezaten vrijwel niets meer, terwijl zij toch van een aanzienlijk geslacht waren. Daarom wilde Joachimi dat dit geld zou worden besteed aan een lijfrente, opdat de moeder dit bedrag niet meer zou kunnen opmaken.

Hij stelde dit aan de familie voor en Louise van Marnix-Famars antwoordde hem:

> *„Gesien hebbende t versouck van Mons. Joachimi, wesende vooght van de kinderen van mijn oom ende geconsidereert hebbende de achtergelatene middelen dunckt mijn het best, voor de kinderen te wezen dat de f 3000 welcke door testament aen de kinderen gemaeckt zijn door juffr. Walburg van Levin ende oock de f 1000 welckc aen juffr. Catharine Jeanne door juffr. Lucretia van Levin gemaeckt sijn, op lijfrente gelecht worden tegen de penn. 7 ofte 8 om de kinderen beter te onderhouden*".

De lijfrenten uitgegeven door de gedeputeerden van de ridderschap van het quartier van Arnhem bedroegen 17 Oct. 1641:

a. Charles de Levin, oud 16 jaar *f* 100 per jaar.
b. Catharina Jeanne de Levin oud 20 jaar *f* 225.
c. Louise de Levin oud 15 jaar *f* 100.
d. Bergina de Levin, oud 13 jaar *f* 100.

Intusschen was Anna Marie 20 December 1640 begraven. Getrouw aan haar grooten staat werd de klok 11 uur lang geluid wat aan de verarmde kinderen nog ruim *f* 44 kostte.
Zij verlieten Bergen op Zoom. Louise de Levin kwam in huis bij Mevrouw van Gameren in Nijmegen, Bergina ging naar Mevrouw Hertaing-Marquette in Utrecht, Catharina Jeanne werd in huis genomen door Willem de Levin, kapitein in het Waalsche regiment terwijl Charles de huisgenoot werd van de familie Haultain. Deze laatste kreeg bovendien zolang hij minderjarig: was nog een landspensioen van *f* 250.

En nu moest Joachimi de rekening van het sterfhuis opmaken. Van alle kanten stroomden de onbetaalde rekeningen bij hem binnen.
Frederik van Steenwijk had *f* 600 geleend en zijn geld nooit teruggezien noch rente ontvangen,
Johanna van Surendael uit Den Haag had nog *f* 2682 aan kapitaal te goed en *f* 2994 aan onbetaalde rente,
de schoenmaker kwam om *f* 24,
de slager om *f* 152,
dokter Paschasius Turcq om *f* 37,
maar ook Dr. Justus Turcq om *f* 103,
de dokter uit Utrecht om *f* 64,
de chirurgijn Cock om *f* 36 voor gedane curen,
wed. Grijp vroeg *f* 282 voor medicamenten,
Adriaan van Alphen *f* 21 voor medicijnen,
de schoonzoon Van Stapele had haar *f* 21 voorgeschoten evenals haar beide dochters Bergina en Catharina Jeanne.
De gewezen dienstmaagd Pieternelle Hermans had *f* 8 tegoed aan achterstallig loon,
met de belasting was zij *f* 156 ten achter,
er liep nog een bierrekening van *f* 190 en
4 slagersrekeningen tot een bedrag van *f* 493,
een worstleverancier meldde zich aan voor *f* 15,
juffrouw Lacluse voor *f* 13 kaarsen,
Ferny de pasteibakker voor *f* 26,
er was een lakenrekening van *f* 53,
een paar linnenrekeningen van *f* 103,
en dan lag er een stapel rekeningen uit Den Haag van paardentuig, zijden stoffen, enz. tot een bedrag van ruim *f* 1000,
een paar kleermakers eischten *f* 121, en

twee wijnhandelaren *f* 93,
Van Stapele had bijna *f* 2000 aan het sterfhuis voorgeschoten voor het inlossen van gouden en zilveren voorwerpen die Anna Marie had beleend.
Er was bij de begrafenis en bij enkele andere maaltijden *f* 63 besteed.
Van Stapele was er enige malen op uit geweest om landerijen te verkoopen, hij had *f* 130 aan uitschotten; en
Joachimi die 5 jaar lang het bewind had gevoerd, sloot de rekening met een post van *f* 200 voor zijn administratie.

Toen Joachimi de rekening optelde, was hij nog verbaasd dat er een batig slot overbleef. Het was niet veel, slechts *f* 1405, dat over de 4 kinderen moest worden verdeeld. Dit was behalve hun lijfrente het enige bezit waarmede zij het leven in gingen.
Zij hadden dat te danken aan haar moeder, die een groote staat had gevoerd, zij was de 'grande dame' geweest, die Marcelis vermeende noodig te hebben voor de ontvangst van de hooge gasten.

Betteken Jochems en haar zoon Jacob

Wanneer wij de stukken doorbladeren die op haar betrekking hebben, dan werkt de slordigheid van die dagen zeer verwarrend. Nu eens noemde de koster haar als hij een van haar kinderen boekte of haar als getuige bij een doop opschreef, Elisabeth joachimi, een andere keer Betteken Jochems of een variatie tusschen beide namen en in de notariele stukken komt soms de toevoeging Elisabeth Joachimi 'van Gorcum' voor, of kortweg Elisabeth van Gorcum. Het blijft een open vraag of de familie feitelijk van Gorcum heette, of wel dat zij uit die plaats afkomstig was en deze

nadere naamsaanduiding later verloor toen zij in Bergen op Zoom was ingeburgerd.
Haar kinderen waren:

- Anna Bacx;
- Margaretha Bacx gedoopt 8 Februari 1589;
- Constantia Bacx gedoopt 4 April 1590;
- Jacob Bacx gedoopt 5 November 1599;
- Elisabeth Bacx gedoopt 21 October 1605.

Het oudste doopboek begint 22 Januari 1589, het is zeer goed mogelijk dat Anna Bacx vóór dien tiJd werd geboren, maar gezien het feit, dat het boek met ongekende slordigheid werd bijgehouden, is het ook mogelijk dat 'Margaretha' een schrijffout is en dat er 'Anna' had moeten staan. Die mogelijkheid bestaat, daar verder van Margaretha geen spoor is te vinden.
Als bewijs van die slordigheid geven wij de 2 opgaven, die 8 Februari 1589 werden ingeschreven.

V. Jacob van Heusden.
M. Tanneken Jacobs.
K. Jacob van Heusden.
Get. Paulus Bacx, Marcelis Bacx, Maeyken Peers, Tanneken Peters.
V. Jacob Antonisz.
M. Lysken Joches.
K. Margaretha Jacobs.
Get. Hendrik Antonisz, Lambert Coole, Lijnken Hendricx, Maddeleene Aendries.

Bovendien is in de laatste opgaaf geknoeid, Jacob Antonisz is doorgehaald en vervangen door Paulus Bacx, Margaretha Jacobs is geworden Margaretha Bacx. Het is bovendien duidelijk dat Paul en

Marcelis Bacx niet bij de eerste maar bij de tweede doopopgaaf behoren.

Toen Paul was gestorven en Marcelis tot gouverneur was benoemd, verliet Betteken het Hooghuis. Zij vestigde zich in het huis aan de Moeregreb en verkocht 3 Sept. 1610 haar speeltuin op het Bagijnhof die voor haar geen waarde meer had.
Toen Marcelis was gestorven en de weduwe (Anne Marie) in het mooie Hooghuis bleef wonen, zocht de opvolger, Willem van Stoutenburg naar een passende woning en Betteken wier beide dochters reeds waren getrouwd, was dadelijk bereid hem haar huis aan de Moeregreb (het tegenwoordige hotel Zwijnshoofd) gelegen tusschen het huis de Belle en de woning van de burgemeester Pierlinck voor *f* 8000 te verkoopen. De helft van de kooppenningen zou hij dadelijk betalen, de rest na een jaar.
De val van Oldenbarnevelt en de aanslag van Stoutenburg op Maurits [61]) waren oorzaak dat de volgende betaling van *f* 4000 niet binnenkwam en 23 Februari 1619 werd haar schoonzoon David Balfour die haar dikwijls hielp, gemachtigd de tegenpartij te sommeren onverwijld de resteerende *f* 4000 af te dragen.
10 September 1625 kreeg notaris van Wesel opdracht de boedel te regelen van de overleden Sibilla Haffroen, weduwe van Gillis Wessels, die indertijd Majoor van het Zuidfort was geweest.

---

[61] Willem van Stoutenburg was een van de zonen van Willem van Oldenbarneveld. Samen met zijn broer Reinier beraamden zij in 1623 uit wraak op de (politieke) moord op hun vader een aanslag op Maurits.

Zij had in haar onderhoud voorzien door het houden van een deftig eethuis, en haar vaste gasten waren geweest de ongetrouwde Frederik de Caluard en zijn vrienden Ernst van Crimmits en Jacob Bacx, die in die dagen vaandrig was bij zijn oom Guillaume de Levin. Bij de afrekening stond hij in de schuld voor 19 kannen wijn en een pint tegen 10 st. de kan. 124 potten bier tegen 2½ st. en 39 maaltijden à 5 st.
Op 30 Juni 1626 was hij (Gilles Wessels) nog steeds vaandrig in het vendel van Levin, dat op dien dag overging naar Dirck Huijgens.
Op 20 Maart 1627 was hij ziek, hij lag ten huize van zijn zwager David Balfour, waar hij door notaris Jan van Wesel zijn testament liet maken. Hij koos tot sepulture [62]) het graf van zijn ouders, vermaakte aan de armen *f* 100 en liet zijn goederen na aan zijn zusters Anna en Elisabeth. Anna kreeg bovendien de vergulde kop, die de magistraat hem bij zijn geboorte had gegeven, Elisabeth kreeg een ander kleinood, een vergulde walvisch.
Constantia, getrouwd met Pisset, luitenant bij kapitein Castillegio kreeg een zilveren schaal van *f* 50 en werd verder van zijn erfenis uitgesloten. Jacob Michael kreeg de gouden penning van Zeeland en Marcel Robert kreeg een andere gouden munt.
Zeer kort daarop stierf hij want 11 April 1627, bij eene bespreking over de erfenis, werd hij als overleden gemeld. Hij is dus onmiddellijk na het opmaken van zijn testament overleden. Zijn moeder overleefde hem slechts enkele maanden. Toen 14 Augustus 1627 opnieuw een bespreking plaats had, was ook zij gestorven.

---

[62] Plaats van begrafenis

Het wapen van den hoogrentmeester Jan Bacx en zijn nakomelingen

Het wapen van de overige takken van het geslacht Backx/ Bax, Bakx en Baks, afstammend van het geslacht Bac

De wapens van het geslacht Backx

De dragers van de naam Bax, Bacx, Backx en Buks, afstammend van het geslacht Bac, voeren als wapen een veld van zilver met een schildhoofd van rood, waarop een gaande leeuw van zilver. Ook het geslacht Bacx-de Hertoghe voerde dit wapen.
Voorbeelden daarvan geeft Alphonse Verkooren in zijn *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant, de Limbourg et des Pays d'Outre Meuse* o.m. onder charter No. 4772 Leuven 21 Dec. 1375 van Hendrik Bac.
J. Th. de Raadt vermeldt in zijn *Sceaux armoriés* in 1349 Mathijs Bac van Corvel en in 1502 Jan Back, ridder, schout van's Hertogenbosch met hetzelfde wapen.
Jan de Bye van West Tilburg, zeer nauw verwant aan het geslacht Bac, voerde dit wapen met toevoeging van een bij paalsgewijs gesteld midden in het zilveren veld.
Jean Ie Carpentier vermeldt dat Wouter Bac van Tilburg het wapen met de gaanden leeuw voerde, waarbij hij zich beroept op Grammaye en Gelic.
ln het archief van de heerlijkheid Loon op Zand ligt een charter van 1467 met het zegel van Berthout Bac met dit wapen.
De Bredasche rentmeester Jan Bacx vermeldde in 1581 in een memorie dit wapen als het zijne, het komt ook voor op zijn grafzerk in de groote kerk te Breda. [63])
Christiaan Huygens, wiens moeder een Bac was, zegt daarvan:

---

[63] Blijkens informatie verderop is de Bossche rentmeester Jan Bacx begraven in de St Jan te Den Bosch; de Bredase rentmeester is een naamgenoot.

"*Hieruijt acht ick, dat mijn vader sijn wapen met de gecroonden leeuw van "Back gequarteleert heeft, sal ex ick het noch voere ....* "

Geheel afzonderlijk staat de tak van den Bossche rentmeester Jan Bacx, grootvader van de ruiteraanvoerders. Op zijn grafzerk (1551) komt een wapen voor met drie voorwerpen 2-1 geplaatst, die de onderzoekers hebben aangezien voor klokken, kwasten, dikbuikige flesschen en handgranaten. Volgens een overlevering in de familie Backx zijn het kauwoerden. Dit Zuid - Nederlandse woord beteekent 1e kalebas en 2e veldflesch in de vorm van een kalebas, waarmede o.a. de pelgrims op oude platen zijn afgebeeld.

De ruiteraanvoerders vierendeelden dit wapen met een ander dat misschien het wapen van hun moeder was.

Het zegel onder hun brieven aan de Staten Generaal en de Raad van State is min of meer onduidelijk geworden. Veel duidelijker (hoewel misteekend) is het wapen, dat de predikant Jacobus Baselius, die in 1615 hun levensgeschiedenis uitgaf, op de titelplaat van zijn boek vermeldde. **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**)

Vermoedelijk was dit tweede wapen doorsneden in drieën. Het bovenste deel bevatte drie vogels, het middelste een drieblad of een afgeknotte lelie, en het onderste drie palen, vermoedelijk van vair [64]). Op het schild teekende Baselius een hartschild, kennelijk bedoeld als het wapen van het geslacht Bac.

Beide broeders gebruikten hetzelfde wapen, het is dus niet dat van hun vrouwen.

---

[64] Vair: Een pelswerk, een heraldische kleur die een regelmatige verdeling is van twee tinten

Het zal steeds een onopgelost raadsel blijven waarom de grootvader van de ruiteraanvoerders dit andere wapen voerde. Christiaan Huygens schreef hiervan:
"*Er zij*n *nog anderen van de naam Bax, als in ‘s-Hertogenbos, welke oock een "ander wapen voeren,* te *we*te*n drie gouden flesschen met dubbele buycken op sabel.*
Sommigen meenen dat het al één huys is en geven reden van die verandering in het wapen. Wat er van zij*, deze Baxen in den Bosch hebben met mijn vader saligher ende met ons huys altijt groote vriendschap gehouden en oock maagschap willen rekenen met name de heren Jan, Paulus ende Marcelis Bax ....* "
Het is jammer dat Huygens niet meedeelde welke redenen door anderen werden vermeld voor verandering van het wapen.
In de kroniek van het Utrechtsche genootschap 1860 blz. 224 is vermeld dat de kwartieren van de ruiteraanvoerders zouden zijn:

1. Bacx met de klokken
2. van de Hoven
3. Bacx met de leeuw
4. van Vlierden
5. Hack (drie groene vogels op goud)
6. . . . . .
7. van de Ecckaert
8. . . . .

In werkelijkheid was hun kwartierstaat [65]:

Simon Bacx X Alida Bac	Wouter van den Hove X Johanna Pijnappel	Goswin Hack X Clara N.	Marcelis van den Eeckaert X N.N.
Jan Bacx X Heywig van de Hove		Jan Hack X Agatha van den Eeckaert	
Jacob Bacx X Anna Hack van Hogerheide			
Paul Bacx Marcelis Bacx, enz.			

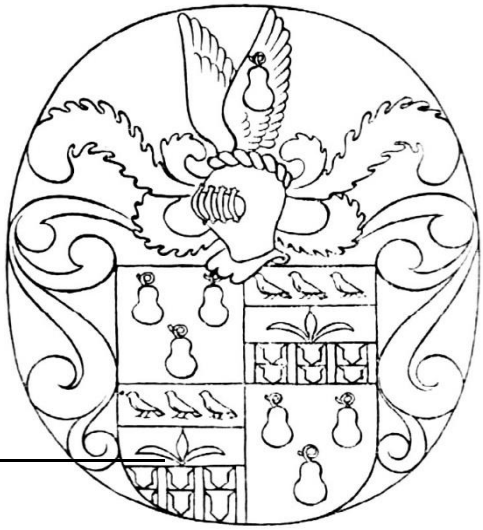

Vergroote reproductie van de zegelafdruk van de ruiteraanvoerders Paul en Marcelis Bacx

[65] N.B. Voor de familierelatie van de leden van het geslacht. in deel I en II vermeld. wordt verwezen naar de stamreeksen in het genealogische deel, Deel III van dit boek. In deze gedigitaliseerde versie is dat deel achterwege gelaten. Daarvoor dient het gedrukte boek te worden geraadpleegd